

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

№ 2 (115)

Душанбе – 2025

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияҳои илмӣ пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Муовини сармуҳаррир: *Рачабзода Сирочиддин Икром* – доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Котиби масъул: *Муборакиён С. М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодинур - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ғаффоров Абдушуккур Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - доктори илмҳои филологӣ, дотсент

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Муллоев Шариф Боқиевич - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саидмуроди Хочазод - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Саломӣён Муҳаммаддодов Қайюм - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Солеҳов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Абдурашитов Фозил Мамаатович - доктори илмҳои таърих, профессор

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих, профессор, академики АМИТ

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих, профессор

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ

Расулиён Қаҳҳор Расул - доктори илмҳои таърих, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзади илмҳои таърих, дотсент

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих, профессор

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Раджабзода Сироджиддин Икром* - доктор химических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С. М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур – доктор филологических наук, профессор

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктор филологических наук, профессор

Каримзода Шухрат Бозор - доктор филологических наук, доцент

Косими Саъди Абдулкодир - доктор филологических наук, доцент

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук, профессор

Муллоев Шариф Бокиевич - доктор филологических наук, профессор

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук, профессор

Саломийён Мухаммаддодов Каюм - доктор филологических наук, профессор

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук, профессор

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук, профессор

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук, профессор

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук, профессор

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук, профессор, член-корр. НАНТ

Расулийён Каххор Расул - доктор исторических наук, профессор

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук, доцент

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук, профессор

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The Journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: ***Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo*** - Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: ***Rajabzoda Sirojiddin Ikrom*** - Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Research at TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: ***Muborakiyon S.M.***

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences, Professor

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Karimzoda Shuhrat Bozor - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimi Sadi Abdulqodir - Doctor of Philological Sciences, Docent

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Mulloev Sharif Bokievich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences, Professor

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences, Professor

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences, Professor

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

Yakubov Yusufsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of NAST

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Historical Sciences, Professor

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corr. member of NAST

Rasuliyon Kahhor Rasul - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences, Docent

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences, Professor

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Сулаймонов И. О.

Бозтоби рангҳо дар тавсифоти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (дар заминаи маводи “Маснавии маънавӣ”) 7

Табарзода Х. Н.

Мавқеи ибораҳои исмӣ дар осори Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ 17

Тураев Б. Б.

Таҳлили этнолингвистии баъзе аз этнотопонимҳои водии Зарафшон 24

Бобокалонова Р. Н.

Вижагиҳо ва хусусиятҳои семантикии сифат дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ 30

Толибов А. Р.

Калимасозии исмҳои мураккаби ифодакунандаи мафҳуми макон дар ашъори Имлои Бухорой 37

Шарипова М. Б.

Муносибати Садриддин Айний ба шеваҳои тоҷикӣ 44

Шаҳнозаи Т.

Доираи истифодаи пешвандгунаҳои дил- ва сер- дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний 50

Саломова Д. И.

Аз таърихи фарҳангшиносии дузабона ва бисёрзабонаи русӣ ба форсӣ дар асрҳои XX-XXI 56

Каримова Д. Н.

Роль заимствованных терминов кожно-венерических заболеваний в обогащении словарного состава таджикского и английского языков 62

Ҷаъфарова Д. Ф.

Дурнамо ва мушкилоти тадқиқоти корпусӣ дар марҳалаи муосири рушди забоншиносии амалӣ 76

Нурова З. С.

Падидаи сермаъноӣ дар низомии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ 81

Робияи Ш. Қ.

Роҳҳои тарҷумаи фразеологизмҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ 88

Сафялова Л. С.

Образования отглагольных производных во французском языке (на материале художественной литературы) 96

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Элбоев В., Муборакиён С.

Оҳангҳои пандуахлоқӣ дар ашъори Сайфи Фарғонӣ 105

Қурбонзода М. А., Қурбонова З.

Бозтоби симои занони паҳлавон дар «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ 113

Холов Ҷ. Ш., Баротии Ш.

Заминаҳои таърихии андешаҳои Мирзо Турсунзода перомунӣ рӯзгори иҷтимоии ҳиндувон 118

Шерализода А. Ш.

Анвои фаҳрия дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ 125

Ҳуҷова М. Ў.

Ҷойгоҳи санъати талмех дар ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ 135

Расулов С. А.

Нақши «Фарҳанги Қаввос» дар ниғаҳдории ашъори шоирони асри X 142

Сарахонзода М. С.

Суфийская любовь в «Гулистане» Саади в восприятии европейских переводчиков 148

Алиева М. М.	
Нақши муассири урфу одат ва анъанаҳо дар ашъори Фарзонаи Хучандӣ.....	155
Давлатов А. А.	
Тасвири маросимҳои мавсимӣ дар романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Иқромӣ (дар мисоли Барфӣ ва Наврӯз).....	161
Абдурахимов Б. А.	
Ҷустуҷӯи мазмун ва шакли нав дар шеърҳои «Бухорои шариф»	166
Шоев А. А.	
Мазаммати тамаъ дар насри ахлоқии Воизи Қазвинӣ.....	176
Сухробӣ М.	
Журналистикаи байналхалқӣ ва масъалаҳои миллӣ	182
Муъминҷонов Ф. З.	
Таҳлили вижагӣҳои синамо дар барномаҳои таҳлили ТВ “Синамо”	190

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Каримзода О. Қ.	
Тақсимои маъмурӣ-худудӣ ва сиёсии Вароруд дар Авесто.....	197
Қодиров Д. С.	
Тоҷикистон ва Афғонистон: муносибатҳои иҷтимоӣ ва тиҷоратӣ иқтисодӣ (таҳлили таърихшиносӣ).....	204
Мирзоев Ҷ. А., Муҳаммадсафои И. С.	
Масоили фарҳанг, санъат ва илму маорифи Тоҷикистони соҳибистиқлол ва инъикоси он дар осори муҳаққиқон	211
Зарифӣ А. Н., Мирзоева М. Д.	
Инъикоси ҳунари ҷитғарӣ дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон	217
Равшанзод М., Нурова Х.	
Саҳми Нусратулло Махсум дар рушди ҳаёти сиёсӣ ҷамъиятии Тоҷикистон дар солҳои 1924-1933	222
Фирдавси А., Азаматзода Ғ.	
Инъикоси Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар коллексия ва экспозитсияи Осорхонаи миллии	229
Айнуллозода Н. А.	
Стратегияҳои нақлиётӣ Тоҷикистон ва таъсири онҳо ба рушди ҳамкорӣҳои иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ	236
Фирдавси А., Алимова Б. И.	
Марҳилаҳои таърихӣ ташаккули коллексияи графикаи фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон	243
Асомиддинзода С. С.	
Муомилоти пулии ноҳияи Данғара аз асри V то нимаи аввали асри XIX дар таҳқиқоти Давлатхоча Довудӣ	248
Одилова З. Р.	
Саҳми Турсун Ёлҷабоев дар рушди иқтисодӣ ва соҳаи саноату энергетикаи ҚШС Тоҷикистон: таҳлил ва арзёбии илмӣ.....	258
Одинаев Ш. М.	
Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар омӯзиши таъриху фарҳанги тоҷикон	263
Нисои Қ.	
Нигоҳе ба таърихи пайдоиши матоъ ва либос	269
Расулиён Қ., Муродов А. Ш.	
Саҳми муҳаққиқони Тоҷикистону Эрон дар густариши ҳамкорӣҳои фарҳангии ду кишвар ...	274
Аламов Х. Н.	
Переобразовательные процессы аграрного сектора Хатлонской области (1991–2015 гг.)	280

ТДУ 811.511.2

**БОЗТОБИ РАНГҲО ДАР ТАВСИФОТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛИДДИНИ
БАЛҲӢ (дар заминаи маводи “Маснавии маънавӣ”)**

Сулаймонов И. О.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Калимаҳои сифатӣ ҷиҳати тасвир кардани ягон хусусияти ашё, шахс, воқеаю рӯйдодҳо ва таъмини ҷаззобияти сухан нақши муассир доранд. Вазифаи сифат ҳамчун ҳиссаи нутқ нишон додани аломату ҷигунагии ашё маҳсуб меёбад, ки ин ҷиҳатҳо дар маънои маҳсули луғавӣ доштани он, дар мавҷудияти воситаҳои калимасозии хосса, дар вазифаи грамматикӣ сифат дар таркиби ибораву ҷумла боз ҳам возеҳу равшантар ба назар мерасад. “Вобаста ба маъно ва аломатҳои морфологӣ сифат ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: аслий ва нисбӣ” [1, с. 132]. Сифатҳои аслий аломати ашёву ҳодисаро бевосита ифода намуда, шаклҳои решагӣ ва ё аслии онҳо таърихи тӯлонии пайдоиш доранд.

Калимаҳои ифодагари мафҳуми **ранг** як қабати муҳими луғавию маъноии сифатҳои аслиро ташкил медиҳанд. **Ранг** номи умумии ашёе мебошад, ки дар худ ин ё он навъи тобишу ҷилоро бозтоб менамояд ва он истилоҳи тоҷикиасл буда, дар луғат ба маънои “гун, лавн, тобиш” маънидод шудааст. Ин мафҳум бо ҷумлаи хусусиятҳо ва мансубиёташ дар тавсифоти Ҷалолиддини Балхӣ, хусусан, дар “Маснавии маънавӣ”-и ӯ фаровон ифода ёфтааст. Чунончи, **сурх** – ифодагари ранги ҷеҳраи шахсе, ки шукргузор аст, вале **зард** бошад, барои нишон додани аломатҳои зиракиву фатонат ба кор рафта, ишора босабриро ҷорӣ мекунад:

*Ранги рӯйи сурх дорад, бонги шукр,
Бонги рӯйи зард дорад сабру нукр [3, с. 96].*

Ҷалолиддини Балхӣ дар намунаи боло бо салоҳиди худ ранги зардро бо ҳислатҳои сабр ва нукр мутаносибан алоқаманд кардааст, ҳол он ки дар забони мардум рӯйзардӣ нишонаи беморӣ мебошад ва ҳуди Мавлоно сифатҳои тарсӯй, заифӣ ва нотавониро бо **ранги зар** (тилло, зард) шабоҳат додааст:

*Ранги рӯямро намебинӣ чу зар?
К-андарун худ медиҳад рангам хабар [3, с. 96].*

Истифодаи мафҳуми шабоҳату монандии рангҳои **сиёҳ** ва **сафед** тавассути вожаҳои **ҳамранг** ва **ҳамоҳанг** бо ҳислатҳои ба ҳам зидди инсон чунин сурат гирифтааст:

*Гар сиёҳ асту ҳамоҳанги ту аст,
Ту сафедаш хон, ки ҳамранги ту аст [3, с. 191].*

Мафҳуми гуногунии рангу тасвир ва нақшхоро муаллифи Маснавӣ бо вожаи сохтани **рангин** (рангомез, рангкардашуда, гуногунранг, ҳархела) дар мавриди зерин ифода кардааст:

*Ин кабобу ин шаробу ин шакар,
Ҳоки рангин асту нақшин, эй писар [5, с. 429].*

Пас маълум мешавад, ки вожаи **ранг** номи умумии сифатҳои марбут ба гунаи ҷилу тобишҳо буда, барои аз ҳамдигар тафовут пайдо кардани анвои гуногуни рангҳо ва ё тобишҳо номҳои маҳсул касб кардаанд.

Шоири хушсалиқа дар номгузории мафҳуми **гуногунрангӣ** дар ҷараёни тасвир аз калимаҳои навъи такрори **ранг-ранг**, **гуна-гуна**, **гунагун** низ кор гирифтааст:

*В-он шағоли ранг-ранг омад ниҳуфт,
Бар баногӯши маломатгар бигуфт: [4, с. 44].
Гуна-гунаӣ хӯрданиҳо сад ҳазор,
Ҷумла як чиз аст дар эътибор [4, с. 382].
Гунагун медид ноҳуш воқифа,
“Фотиҳа” меҳонд ӯ “ва-л қориға” [3, с. 268].*

Ба сифатҳои аслии нишондиҳандаи ранги ашё вожаҳои **сафед**, **сияҳ**, **сурх**, **кабуд**, **сабз**, **зард** мансуб мебошанд. Ин унсурҳои луғавӣ дар таркиби ибора ба вазифаи муайянкунандаи

сифатӣ ва бо феълҳои ёридиҳандаву бандакҳои хабарӣ ҳамроҳ омада вазифаи хабари ҷумларо иҷро мекунанд. Ҷунончи, калимаи **сурх** дар таркиби ибораи **уштири сурх** барои нишон додани ранги ин ҳайвон бевосита ба кор рафта, муайянкунандаи сифатӣ шудааст:

*К-уштире дидем, мерафт ин тараф,
Уштири сурхе ба сӯи он алаф [3, с. 418].*

Ё ин ки дар мисоли зерин дар вазифаи хабари ҷумла омадани сифати аслии **сиёҳ** бо бандаки хабарии **аст** мушоҳида карда мешавад:

*Бе иноёти Ҳақу хосони Ҳақ,
Гар малак бошад, сиёҳ астаи варақ [3, с. 131].*

Сифатҳои аслии ифодагари мафҳуми **ранг** дар забони осори бадеӣ чун воситаи тавоноии услубӣ ба кор рафта, барои мушаххас ва воқеӣ инъикос намудани ҳосият ва ҷигунагии ашёву ҳаводис хизмат мекунанд. Маъноии аслии сифатҳои ифодагари мафҳуми **ранг** аз ашёву воқеае, ки онҳо тавсиф кардаанд, вобаста мебошанд. Онҳо дар забони тоҷикӣ яке аз қабатҳои луғавии қадимаро ташкил медиҳанд, ки ин ҷиҳати рангҳои асилро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Caned: яке аз рангҳои таркибӣ, абъаз, сафед; < форсии миёна: *sapēt* < эронии бостон: **sapaita* “сапед”; *sapaita* муштақ аст аз ҳиндуаврупоии *kuei-to* “равшан, сапед”, аз ҳамин калима аст; дар булғории куҳан *svešta* “нур, равшанӣ, фурӯғ”, олмонии куҳан (h)*wīz* (> олмонии нав *weiss* “сапед”), англисии куҳан *hwīt* (инглисии нав *white*), русӣ: *svet* “нур, фурӯғ” [14, с. 1680-1681]. Ин сифат дар забони Маснавӣ серистеъмол буда, ба маъноии аслии луғавӣ бештар дар таркиби ибораҳои озоди синтаксисӣ, феълҳои таркибии номӣ ва хабарҳои номӣ ба кор рафтааст. Дар Маснавӣ асосан шакли классикии он **caned**//**cned**//**ucned** истеъмол шудааст. Ҷунончи: нони **caned**, бози **ucned**, **caned** шудан, мӯяш **caned**, **caned** аст ва ғ. Чанд мисол:

*З-он надорӣ мевае, монанди бед,
К-обрӯ бурди пайи нони caned [3, с. 247].
Бози ucnedam шикори шах кунад,
Анкабуте кай ба гирди мо танад? [3, с. 410].
Шуд caned он зангию зодаи ҳабаи,
Ҳамчу бадру рӯзи равшан шуд шабаи [4, с. 161].
Нест бар вай шайху мақбули Худост
Чун бувад мӯяш caned, ар бо х(в)ад аст [4, с. 94].*

Сиёҳ: асвад, дар муқобили сафед; < эронии бостон: **siyāvaθa*; муштақ аз **siyāva* “сиёҳ”; низ қиёс шавад: санскритӣ: *siyāva* “қаҳвай, қаҳваии тира, *siyāvi* модии: қаҳваии сер, *siyāviyā* “сиёҳӣ, тирагӣ”, *siyāta* “сиёҳ, тира, кидр”, форсии миёна: *siyā* “тира, сиёҳ”, “бабак, мардуми чашм”, > форсӣ: **сиёҳа** “сиёҳӣ”, сиёҳии чашм - қисмати сиёҳи ҳадакаи чашм [14, с. 1800]. Истеъмоли ин калима дар забони асар дар ду шакли фонетикӣ: **сиёҳ**//**сияҳ** вобаста ба тақозои вазну оҳанги шеър сураат гирифтааст. Ин вожа дар таркиби ибораҳои исмӣ чун ҷузъи тобеъ ба кор рафтааст: мӯйи **сиёҳ**, марги **сиёҳ**, оби **сиёҳ**, гови **сиёҳ**, шерони **сиёҳ**, деги **сиёҳ**, мори **сиёҳ**, шабҳои **сиёҳ**, ҷони **сиёҳ** (ибораи фразеологӣ: бадгӯӣ) ва ғ. Чанд мисол:

*Ҳаст он мӯйи сиёҳ ҳастии ӯ,
То зи ҳастияи намонад тори мӯ [4, с. 94].
Он ҷӣ хӯрдӣ водеҳ, эй марги сиёҳ,
Аз наботу доруву баргу сиёҳ [3, с. 132].
Офтобу моҳ чу ду гови сиёҳ,
Юғ бар гардан бибандадишон Илоҳ [3, с. 345].
Ҳин, яди байзо намо, эй подшоҳ,
Субҳи нав бигишо зи шабҳои сиёҳ [3, с. 382].
Ҳар кӣ з-эшон гуфт аз айбу гуноҳ,
В-аз дили чун санг в-аз ҷони сиёҳ [3, с. 426].*

Ҳодисаи дар қолаби ибораи исмӣ ғайриизофӣ ба исм тобеъ шудани сифатҳои аслии ифодагари мафҳуми **ранг** низ дида мешавад: рӯҳи **сиёҳ**:

*Дар севум ҳама гардад ҳама рӯҳи сиёҳ,
Баъд аз он андаррасад қаҳри Илоҳ [3, с. 169].*

Сифати аслии **сиёҳ** дар сохтани феъли таркибии номӣ: **сияҳ шудан**, **сиёҳ гаштан** ва таркиби фразеологӣ бо феъли ёридиҳандаи **пӯшидан** – **сиёҳ пӯшидан** (мотам гирифтани, азо доштан) иштирок кардааст. Мисолҳо:

*Шуд сияҳ рӯзи сеюм рӯйи ҳама,
Ҳукми Солеҳ рост шуд бар малҳама [3, с. 170].
Мустафо фармуд, к-эй габри ануд,
Чун сияҳ гаишӣ? Агар нур аз ту буд? [3, с. 211].
Гар қазо нӯшад сиёҳ ҳамчун шабат,
Ҳам қазо дастат бигирад оқибат [3, с. 95].*

Сурх: Яке аз рангҳои асли, қирмиз; < форсии миёна: *surx* < эронии бостон: **surxa*; аз решаи **sauk* “сӯхтан, равшан шудан, партав афкандан, дурахшидан”; қиёс шавад: санскритӣ: *sukra* “қирмиз, сурх (дар бораи оташ)”, *sukla* “хлоли сафед, лаккаи сафед”, авастой: *surxa* “қирмиз, сурх (дар бораи оташ)” [14, с. 1714]. Ин калима дар Маснавӣ истифодаи фаровон дошта, дар таркиби ибораи исмии изофӣ: зарри *сурх*, гули *сурх*, рӯйи *сурх*, руҳи *сурх* ва амсоли инҳо дучор омад. Чунончи:

*Панҷ ҳисе, ки ҳаст, чуз ин панҷ ҳис,
Он чу зарри сурху ин ҳисҳо чу мис [3, с. 258].*

Дар сохтани таркибҳои феълии номии *сурх* шудан, *сурх* гаиштан, *сурх* набудан, ки дар ҷумла хабари номӣ шуда меоянд ва монанди инҳо нақш дорад. Намуна:

*Каф баровард он гулому сурх гаиш,
То ки мавҷи ҳаҷви ӯ аз ҳад гузаиш [3, с. 312].
Гарчи оҳан сурх шуд, ӯ сурх нест,
Партави орияти отаишзанест [3, с. 212].*

Сабз: Ранге аст маъруф, ҳазро, ахзар; < форсии миёна: *sabz* < зоҳиран муштак аз эронии бостони **sapaci*; аз решаи *sapa* “набот, гиёҳ, рустанӣ”; **sapa* зоҳиран аз ҳиндуаврупоии **karp* (дар канори **kār* ва **karp*) “қитъаи замин, милк” муштак аст [14, с. 1657-1658]. Ин сифат камистеъмол буда, дар сохтани чанд ибораи озоди типӣ хори *сабз* ва таъбири забони *сабз* ба кайд гирифта шуд. Чанд намуна:

*Ҳамчу хори сабз, ки уштур мех(в)арад,
З-он ҳуриш сад нафъу лаззат мебарад [3, с. 254].
Бо забони сабзу бо дастӣ дароз,
Аз замири хок меғӯянд роз [3, с. 139].*

Зард: Яке аз се ранги аслии асфар; < форсии миёна: *zart* < эронии бостон: **zarta*; аз решаи *zar* “барқ задан, партав афкандан, дурахшидан”; низ қиёс шавад: авастоии *zari* “зард, мутамоил ба зард, тилоиранг”, *zāri* “зард, заррин”, *zairita* “зард, зарди камранг”, *zāra* “зардоб, заҳра” [14, с. 1551]. Сифати мазкур дар забони асар ҳам ба маъни асли ва ҳам ба маънои маҷозӣ дар таркиби ибора ва таркибҳои феълии маҷозӣ корбаст шудааст. Чанд далел:

*Сар чаро бандам? Чу дарди сар намонд,
Вақти рӯйи зарду чашми тар намонд [5, с. 432].
Кинги зафте кӯдакero ёфт фард,
Зард шуд кӯдак зи бими қасди мард [3, с. 431].*

Кабуд: “Обии тира, моил ба хокистарӣ, азрак”; < форсии миёна: *kapōt* < эронии бостон: **kapauta* “кабуд”; дар бораи иртиботи **kapauta* бо забони санскрит: *kapila* “қахвай, сурхи нимранг”; қиёс шавад: санскритии *kapotaka* “хокистарӣ”; форсии бостон: *kapautaka* “кабуд” [15, с. 2128].

*Пеши чашмат доштӣ шишай кабуд,
З-ин сабаб олам кабудат менамуд [3, с. 99].*

Яке аз нишонаҳои муҳими сифатҳои асли дараҷа доштани онҳо мебошад. Дар Маснавӣ падидаи забонии тавассути пасванди *-тар* ифода ёфтани дараҷаи қиёсӣ домани густурда дорад. “Дараҷаи муқоисавии сифати асли бартарии аломати як предметро нисбат ба предмети дигар нишон медиҳад. Масалан, Мавлоно ҳодисаи аз таъсири оташ насӯхтан ва боз ҳам *сабзтар* гардидани дарахтро чунин тасвир кардааст:

*Бар умеди оташи Мусои бахт,
К-аз лаҳебаи сабзтар гардад дарахт [5, с. 22].*

Фурӯ рафтан ба умқи масъалаҳои зиндагӣ зимни тасвири хислатҳои баргузида аз ҷумлаи тарзи баёни хоси Мавлоност, ки ӯ софии дил, покии рафтор ва кӯшиши расидан бар ҳадафро дар кирдори марде, ки кӯзаи обро ба халифа ҳадя намуду подоше беҳадде муяссараш гашт, писандида, чунин хислатро ба зарри тобоне, ки дар хок маҳфуз будаву хок аз он мунаввар гардида, бо корбурди дараҷаи қиёсии сифат – *тобонтар* чунин ба қаламдод шудааст:

*Ганҷ махфӣ буд, зи пуррӣ чок кард,
Хокро тобонтар аз афлок кард [3, с. 190].*

Дар мавриди дигар дараҷа қабул кардани сифати мураккабсохт бо вожаи **сиёҳ** – **сиёҳрӯтар** ба маънои “шармандатар” дар тақвияти маънои ибораи фразеологии **миси расво** (ҳар чизи қалбакӣ, бебақо) ва ташбеҳи он бо вожаи **дудваш** (мисли дуд) алоқамандона ба кор рафтааст:

*Пас миси расво бимонад дудваш,
3-ӯ сиёҳрӯтар бимонад ошиқаш [4, с. 259].*

Дараҷаи камии аломат ба воситаи пасванди **–тоб** ифода ёфтааст, ки он бо сифати аслии ифодакунандаи ранги **сиёҳ** ҳамроҳ омада, сифати **сиёҳтобро** сохтааст. Дар матни зер объекти киёс **зарри сурх** аст, ки ранги он тобиши моил ба **сиёҳиро** дорад. Чунончи:

*Зарри сурх аст ӯ, сияҳтоб омада,
Аз барои рашки ин аҳмакқада [4, с. 262].*

“Дараҷаи олии сифат ҳадди охирини аломат ва ё ба дараҷаи олии аломат соҳиб будани яке аз предметҳои ҳамчинсро дар муқоиса бо предмети алоҳида ё гурӯҳи предметҳо мефаҳмонад” [1, с. 138]. Шоир манбаи пайдоиши **ранги сурхро** аз хуршед доништа, онро **ранги беҳтарин** шуморида, матлабро бо сохтани ибораи исмии изофии қолаби чаппа: **беҳтарини рангҳо (рангҳои беҳтарин)** ин тавр баён кардааст:

*Беҳтарини рангҳо сурҳӣ бувад,
В-он зи хуршед асту аз вай мерасад [3, с. 316].*

Пӯшида нест, ки ибораҳои сифатии изофӣ асосан дар таркиби ибораҳои исмии амсоли **мори сиёҳи зишти зафт** зуҳур мекунанд ва сифатҳои чидашудаи дар қолаби ибора омадаи **сиёҳи зишти зафт** барои нишон додани баланди аломати ашё (мор) далолат кардаанд. Дар ин намуна **сиёҳ** ранги муқаррарии мор, вале сифати **зишт** барои инъикоси дараҷаи баландӣ сиёҳӣ ба кор рафта, сифати зафт ишора ба калонҷуссагии бадҳайбати мор аст, ки ин навъи чидашавии сифат барои сохтани шакли дараҷаи ғайрикиёсӣ мусоидат намуда, бо мафҳуми хеле сиёҳ қаробати мантиқӣ пайдо кардааст:

*Саҳми он мори сиёҳи зишти зафт,
Чун бидид он дардҳо аз вай бирафт [3, с. 360].*

Чунин сабки тасвир ба муаллиф шояд бештар писанд афтода бошад, чунки зимни инъикоси шакли ранги номақбул – **зард**, ки маҷозан хислати шахсро ифода кардааст, ҳатман калимаҳои сифатии маънои манфидошта бо он мутаносибан ҷӯр мегарданд: **зард** (натичаи гилхорӣ) – **бадранг** (нозебо, зишт) – **сақим** (бемор, ранҷур, очиз) – **хор** (паст, залил, ҳақир, забун, бечора]. Чунончи, Мавлавӣ фармуда:

*Чун мизоҷи одамӣ гилхор шуд,
Зарду бадрангу сақиму хор шуд [4, с. 10].*

Ё ин ки дар мисоли дигар ҳодисаи аз дидани Азроил ба ғам гирифтور шудани марде дар робита ба таносуби мафҳумҳои **ғам** – **рӯйи зард**; **тарс** – **лабҳои кабӯд** ба тариқи зайл инъикос гардидааст:

*Рӯят аз ғам зарду ҳар ду лаб кабӯд,
Пас Сулаймон гуфт: “Эй хоҷа чӣ буд?” [3, с. 77].*

Сифатҳо заминаи ба вучуд омадани санъатҳои бадеие амсоли тавсифу сифатчинӣ буда, василаи муҳими таъмини робитаи байни забон ва адабиёт ҳам ба шумор мераванд. Аз ин лиҳоз, “Муайянкунандаҳои бадеӣ (сифатӣ)-е, ки муҳимтарин хусусияти ҳодисаро таъкид менамоянд, тавсиф номида мешавад” [2, с. 80]. Сифат ва тавсиф дар самти ифодаи мафҳумҳои “хосият, хислат, кайфият; баён, васф; тарз, ҳолат, равиш; навъ, чинс, ҳел, рангу гунанокӣ” бо ҳамдигар умумият дошта бошанд ҳам, аввалин чун категорияи забоншиносӣ (ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ) шинохта шуда, дувумӣ ҳамчун санъати маънавӣ ба адабиётшиносӣ мансуб мебошад. Ҳадафи таҳқиқи мақола баррасии хосиятҳои забонии сифатҳои аслии ифодакунандаи мафҳуми **ранг** маҳсуб меёбад. Дар мисоли поён сифатҳои аслии **сапед** ва **кабӯд** дар таркиби ҷумлаҳои ҳуллас дар мақоми хабари номӣ барои ифодаи мафҳуми наҷод ва ё ирқи одамӣ – сафедпӯст (аврупоӣ) ва кабӯд // сиёҳпӯст (африқоӣ), **шутурбони сиёҳ** (хабаш, эфиопиягӣ) кор фармуда шудаанд:

*Гуфт: “Ҷ аз аҳлу хешонат набуд,
Худ надидӣ, ту сапедӣ, ӯ кабӯд [4, с. 71].
Он шутурбони сияҳро бо шутур,
Сӯйи ман оред бо фармони мӯр [4, с. 159].*

Дар тавсифоти зиёди адиб мо робитаи маъноии предмет (**зоғ**), ранги он (**сиёҳ**) ва амалу кирдори он (**навҳагар**)-ро тавбаам мушоҳида мекунем, ки чунин зухурот дар натиҷаи дидани мавзеи ободу зебо сабзу кабудизор (**хузар**)-е чун **гулистон** ба вуқӯ пайваستاаст ва он бо табиат ва ботини зишт доштану бадрашкии **зоғ** муқобил гузошта шудааст:

Зоғ пӯшида сиёҳ чун навҳагар,

Бар гулистон навҳа карда бар хузар [3, с. 132].

Падидаи дигари ҷолибе, ки дар тавсифоти Мавлоно дучор мешавем, ба маъноии маҷозӣ корбаст шудани сифатҳои аслии ифодагари ранг мебошад. Масалан, дар байти зер калимаи **сапед** дар таркиби ибораи фразеологӣ **дили сапед** ба маъноии маҷозӣ ба кор рафта, мафҳуми “нияти пок”-ро ифода намуда, сифати **сапед** бо исми **барф** ба ҳайси ташбеҳ истеъмол гардидааст.

Дафтари сӯфӣ саводи ҳарф нест,

Ҷуз дили испеди ҳамчу барф нест [3, с. 265].

Дар робита ба чунин навъи ташбеҳсозӣ зикр кардан бамаврид аст, ки зимни муайян намудани маъноии луғавии рангҳои асил – **сафед/сапед** (ранги барф), **сиёҳ** (ранги ангишт; торик, тира), **сурх** (гулгун, қирмизиранг), **сабз** (ранги тари наботот), **кабуд** (нилӣ, осмонӣ, лочувардӣ), **зард** (зардаи тухм, зар, тилло)-ро шарҳ додан дар луғатҳои тафсирий аз ҳодисаи шабоҳати ранг бо ҳуди предмет кор гирифтаанд.

Монандии ранги **гули сурх** ба **хун**:

Он гули сурх аст, ту хунаш махон,

Масти ақл аст ӯ ту Маҷнунаш махон [3, с. 35].

Рӯйи сурх – мушобеҳи **қирони хун**; **хун** – **хуршеди гулгун**:

Сурхрӯй аз қирони хун бувад,

Хун зи хуршеди хуши гулгун бувад [3, с. 316].

Рӯҳи сурх – **гулбаи хун**; **рӯйи зард** – **ҷунбиши сафро**:

Рӯҳ сурх аз гулбаи хунҳо бувад,

Рӯй зард аз ҷунбиши сафро бувад [4, с. 180].

Рӯйи сурх – **арғавон** (дарахте, ки гулҳои сурх дорад):

Рӯзи аввал рӯятон чун заъфарон,

Дар дувум рӯ сурх ҳамчун арғавон [3, с. 169].

Сифатҳои аслии ифодакунандаи мафҳуми ранг дар ифодаи маъноҳои маҷозӣ ҳам нақши назаррас доранд. Масалан, **кабуд** пӯшидан – **таъзият** (мотам) доштан:

В-ар набудӣ ӯ кабуд аз таъзият,

Кай фусурдӣ ҳамчу ях ин ноҳият [3, с. 51].

Сели сиёҳ – **бути манхут** – маҷозан: **нафс**:

Он бути манхут чун сели сиёҳ,

Нафси бутгар чашмаи бар об роҳ [3, с. 66].

Кабуд задан (феъли таркибии номӣ бо сифати асли) – маҷозан: хунари нақшу нигор дар пӯсти бадан; тату:

Сӯйи даллоке бишуд қазвиние,

Ки кабудам зан, бикун шириние [3, с. 196].

Мавлоно дар корбурди таркибҳои ҷуфтистеъмоли навъи **сурху зард** (ба маъноии тағйирёбии ранги рӯй), **сурху зард** (пайидарҳам нишон додани рангҳои рӯзи равшан), **сурху сабз** (рангҳои давог, ки бо он навиштани санад ё маншур дар назар аст), **зарду сиёҳ** (дар зери таъсири омилҳои гуногун дигаргун шудани ранги рӯй), ки ҳамаи ҷузъҳои таркибии онҳо сифатҳои аслии ифодагари ранги ашъанд, мафҳуми гуногунрангӣ ва рангорангии ашёву ҳаводисро дар шакли таъкид баён кардааст:

Набз часту рӯй сурху зард шуд,

К-аз самарқандии заргар фард шуд [3, с. 31].

Ҳақ қиёматро лақаб з-он рӯз кард,

Рӯз бинмояд ҷамоли сурху зард [3, с. 272].

Чунки барги рӯҳи худ зарду сиёҳ,

Мебибинӣ чун надонӣ хашии шох [3, с. 343].

Боз манишуре нависад сурху сабз,

То раҳанд арвоҳ аз савдову аҷз [3, с. 343].

Дар достону ҳикоятҳои Маснавӣ зухуроти дар муносибати муродиифӣ қарор гирифтани сифатҳои аслии тоҷикӣ бо ашъи ҳамранг, ки аз забони арабӣ иқтибос шудаанд, низ ба назар мерасанд: **сурх** – **лаъл**:

*Он раҳе, ки сурх созад лаълро,
В-он раҳе, ки барқ бахшад наълро [3, с. 242].*

Муродифати калимаи **сурх** ва **аҳмар** дар ибораҳои **гули сурх** ва **гули аҳмар**:

*Боз тарра дар ду моҳ андар расад,
Боз то соле гули аҳмар расад [3, с. 173].*

*Зафт ғашту фарбиҳу сурху шукуфт,
Чун гули сурху ҳазорон шукр гуфт [Д. 4, 227].*

Дар абёти зер бошад, калимаҳои **аҳмар** ва **лаъл**, ки арабиасланд, барои ифодаи мафҳуми ранги **сурх** хизмат кардаанд: шароби **аҳмар** (маيي сурх) – шароби **лаъл** (маيي сурх):

*Аз иноят гар бикӯбад бар сараш,
Иштиҳо ояд шароби аҳмараиш [4, с. 394].
Кард ишорат, к-аш дар ин маҷлис кашед,
В-он шароби лаълро бо ӯ кашед [4, с. 393].*

Исми **осмон** бо ибораҳои фразеологгии таркибашон тоҷикӣ – **чархи кабуд**, тоҷикию арабӣ – **гунбади азрақ** (осмони кабуд), тоҷикию арабӣ – **чархи ахзар** (сабз, кабуд, нилгун) дар намунаҳои зер бо ҳам муродиф шудаанд:

*Алҳақ андар зери ин чархи кабуд,
Ончунон курра ба қадду тағ набуд [4, с. 371].
Офтоби гунбади азрақ шавад,
Киштии хуш, чунки мустағрақ шавад [4, с. 248].
Хӯйи шоҳон дар рағият ҷо кунад,
Чархи ахзар хокро хазро кунад [3, с. 187].*

Дар матни дostonҳои Маснави сифатҳои ифодагари анвои ранг бо дигар сифатҳои аслии муносибати қариб-ул-маъной пайдо намуда, ба пайдоиши синонимҳои лаҳзавӣ ё матнӣ замина шудаанд: **сиёҳ** – торик, касиф, нопок, **сафед** – равшан, соф, зулол, пок, латиф, тоза, **зард** – заиф, нотагон, **сурх** – солим, бақувват ва монанди инҳо.

*Сибғатуллаҳ номи он ранги латиф,
Лаънатуллаҳ бӯйи он ранги касиф [3, с. 65].*

Дар муносибати зидмаъноӣ қарор гирифтани сифатҳои аслии ифодагари мафҳуми ранг зимни баёни матолиби илмию фалсафӣ ва динию ахлоқии мутафаккир бештар ба назар мерасад. Шоир мавҷудияти зиддият ва ё қонуни фалсафии ба ҳамзидҳоро дар замони ҳудаш эътироф карда, аз рангҳои **сафед** ва **сиёҳ** бо истифода аз санъати тазод чунин нигоштааст, ки мазмуни умумии он мақоли машҳури халқии “Агар шаб набошад, ба қадри рӯз кай мерасӣ?”-ро мемунад:

*З-он ки ҳар чизе ба зид пайдо шавад,
Бар сафедде он сиёҳ расво шавад [3, с. 444].*

Тафриқагӯзорӣ дар байни рангҳои **сабз** ва **зард** дар байти зерини Мавлоно боиси ба вуҷуд омадани мафҳумҳои мантиқан ба ҳам зидро ӯ аз хости Худо медонад: ба дунё омадан, овони тифлию наврасӣ ва ҷавонии камолоти мардӣ, ё худ сарсабзии зебой – **сабз ғаштан**; давраи пирию барҷомондагӣ, ҳазони умр ва талуъи ҳусн – **зард гардидану зиштӣ** пайдо шудан:

*Сабз гардам, чунки гӯяд кишт бош,
Зард гардам, чунки гӯяд зишт бош [3, с. 166].*

Қалолиддини Балхӣ манбаи пайдоиши рангҳоро аз об дониста, зимни онҳо тамоми рафтору кирдор ва ҳислатҳои шоиставу ношоистаро дар назар дошта, онҳоро ба ду гурӯҳ: а) рангҳои **нек**; б) рангҳои **зишт** ҷудо мекунад ва аввалиро маҳсули **обҳои поку мусaffо**, вале дувумро натиҷаи **обҳои ифлос ё сиёҳоба** номида чунин навиштааст:

*Рангҳои нек аз хумми сафост,
Ранги зиштон аз сиёҳобай ҷафост [3, с. 65].*

Мавлавӣ ахлоқи ҳамидаи шахсро новобаста аз ранги пӯст ё ирку наҷод меситояд, ӯ дар риояи меъёрҳои ахлоқӣ шахси хушсурату зебо, вале дилсиёҳу бадахлокро маҳкум ва шахси сиёпӯсти хушхулкро писандида, ин маъниро тавассути муқобилгузории таъбирҳои **тани сафед** – **дили сиёҳ** ва ҷуфти муқобилмаъноӣ **сиёҳасрори дилмунир** барҷаста ифода кардааст:

*Тан сафеду дил сиёҳ аштаи бигир,
Дар иваз деҳ тансиёҳу дилмунир [4, с. 262].
Ин сиёҳасрори таниспедро,
Бутпарастона бигир, эй жоҷхо [4, с. 263].*

Ҳамин ҷиҳат бо нишон додани амалҳои нек ва бади ҳайвоноту парандагон дар тасвири тамсилии шоир низ таҷассум ёфтааст: *мори сиёҳ – уқоби некҳо*:

*Дарфитод аз мӯза як мори сиёҳ,
3-он иноят шуд уқобаи некҳо* [4, с. 164].

Сифатҳои аслии ифодакунандаи мафҳуми ранг дар таркиби аъзои ҷидаи ҷумла ҳам ба таври фаровон истеъмол меёбанд. Ин падидаи лингвистӣ дар адабиётшиносии бо унвони сифатчинӣ ва ё тансиқи сифот маъруф мебошад. Муҳаққиқон онро чунин тавзеҳ додаанд: “Баъзан барои тавсиф ва тасвири касе ё чизе ба таври болобардорӣ ва ё бо роҳи сарзаниш сифатҳои муносиб барои як мавсуф қатор ҷида мешавад. Ин гуна санъатро, ки сифатҳо паси ҳам ҷида шуда омадаанд, дар осори балоғати классикӣ тансиқи сифот меноманд, ки маънояш сифатчинӣ гуфтан аст” [2, с. 80-81]. Дар “Маснавии маънавӣ” вобаста ба теъдоди сифатҳои ҷидашуда ду навъи сифатчиниро бо ширкати вожаҳои сифатии ифодагари мафҳуми ранг мушоҳида кардан мумкин аст: а) сифатҳои аслии ҷидаи ҷуфтистеъмол; б) сифатҳои аслии ҷидаи сеаъзо. Ҷидашавии шакли ҷуфтро, дар навбати худ боз ба ду бахш ҷудо кардан мумкин аст: 1) сифатҳои аслии ҷидае, ки танҳо мафҳуми рангро ифода мекунад; 2) сифатҳои аслии ҷидае, ки ранг ва мафҳумҳои дигарро ифода мекунад. Ба гурӯҳи якум ҷидашавии навъи *кабуду зард, сапеду сиёҳ, сурху зард* ва амсоли инҳоро, ки ҳар ду калимаҳои сифатӣ барои ифодаи маънои ранг ба кор рафтаанд, шомил кардан мумкин аст. Чанд намуна:

*Бишкан он шишай кабуду зардро,
То шиносӣ гардрову сардро* [3, с. 252].
*Говро ранг аз буруну мардро,
Аз дарун ҷӯ ранги сурху зардро* [3, с. 65].

Ба гурӯҳи дуюм сифатҳои дугонаеро, ки яке аз онҳо мафҳуми рангро ифода намояд, дувумӣ ба дигар гурӯҳҳои маъноии сифатҳои аслии тааллуқдоранд, амсоли *кӯру кабуд, сурху хуш, сапеду беназир, фарбеҳу сурх* ва ҳоказо дохил кардан мумкин аст. Чанд мисол:

*Чун фузуле гашту дасту по намуд,
Дар ано афтоду дар кӯру кабуд* [3, с. 75].
*Ҳаст он оҳан фақри сахткаш,
Зери путку отаи аст ӯ сурху х(в)аиш* [3, с. 302].
*Боз агар бошад сапеду беназир,
Чунки сайдаи муш бошад, шуд ҳақир* [4, с. 220].
*Дида, к-ӯ набвад зи васлаи дар фиреҳ
Ончунон дида сапеду кӯр беҳ* [Д. 4, с. 404].

Бо иштироки сифатҳои аслии ифодакунандаи мафҳуми ранг бештар дар шакли сеаъзогӣ ва гоҳо дар намуди чораъзогӣ санъати сифатчинӣ сохта шудааст, ки дар онҳо хусусиятҳои ашё ва шахс пайи ҳам номбар карда шудаанд. Чанд намуна:

*Буд баққолею вайро тӯтие,
Ҳушнаво, сабз, гӯё тӯтие* [3, с. 36].
*Боги дилро сабзу тару тоза бин,
Пур зи гунча-в варду сарву ёсамин* [3, с. 132].
*Кай бубинӣ сурху сабзу фурро,
То набинӣ пеш аз ин ин се нурро* [3, с. 87].
*Дид худро сабзу сурху фуру зард,
Ҳештанро бар шағолон арза кард* [4, с. 41].

Нақши сифатҳои аслии ифодагари мафҳуми ранг дар сохтани сифатҳои мураккаб низ кам нест: *сияҳрух* (зангӣ, сиёҳпӯст), *рӯйзард* (бемор, ранҷур, бечора, камбағал), *зардрӯ* (шарманда; бемор, ночӯр), *сурхрӯй* (тансиҳат), *таниспед* (сафедпӯст), *сиёҳоба* (оби сиёҳ; оби ифлос) ва ҳоказо. Мисолҳо:

*Инчунин талбис бо бобот кард,
Одамиро он сияҳрух мот кард* [3, с. 263].
*Чунки қуллӣтро ранҷ асту дард,
Ҷузви эшон чун набошад рӯйзард* [3, с. 97].
*Гуфт: “Сад хидмат кунам, понсад сучуд,
Бандае дорам таниспеду ҷухуд* [Д. 4, 262].
*Эй басо қози Ҳибри некхӯ,
Аз гулӯву ришвате ӯ зардрӯ* [4, с. 89].
Ӯ парер аз дори дунё нақл кард,

Марду зан аз воқеай ӯ рӯйзард [Д. 4, 356].

Бут сиёҳоба-ст дар кӯза ниҳон,

Нафс мар оби сияхро чашма дон [3, с. 66].

Ин қабил сифатҳо дар сохтани исмҳои маънии қолаби мураккаби омехта ҳамчун **сияхрӯӣ** (он, кӣ ранги рӯяш сиёҳ бошад; маҷозан: қачравӣ; шармандагӣ), **сияхкорӣ** (бадандешӣ, зишткорӣ, бадахлоқӣ) низ ширкат доранд:

Офтоб андар фалак каж меҷаҳад,

Дар сияхрӯӣ кусуфаи медиҳад [4, с. 257].

Отаи арчи сурхрӯӣ аст аз шарар,

Ту зи феъли ӯ сияхкорӣ нигар [3, с. 47].

Сифатҳои аслии ифодагари мафҳуми ранг ҷузъи номи феълҳои таркибии номиро ташкил додаанд: **зард гаиштан**, **зард дидан**, **кабуд задан**, **сурх шудан**, **сиях гардидан** ва ғайра:

Шаҳр-шаҳру хона-хона қисса кард,

На рағам ҷунбиду на рух гаиш зард [3, с. 31].

Рӯзи аввал рӯи худ диданд зард,

Мезананд аз ноумедӣ оҳи сард [3, с. 169].

Обгинаи зард чун сози ниқоб,

Зард бинӣ ҷумла нури офтоб [3, с. 252].

Чун қазо ояд, шавад дониш ба хоб,

Мах сиях гардад, бигирад офтоб [3, с. 94].

Кай сиях гардад зи отаи рӯи хуб,

К-ӯ ниҳад гулгуна аз тақв-ал-қулуб? [3, с. 237].

Ба ҳамин тариқ, аз баррасии масъала бармеояд, ки дар забони “Маснавии маънавӣ” истифодаи сифатҳои аслии ифодакунандаи ранг ба таври мақсаднок ва вобаста ба мавзӯ, мазмуну мундариҷаи достону ҳикоятҳо сурат гирифтааст. Дар раванди таҳқиқ муайян карда шуд, ки корбурди чунин унсурҳои луғавӣ барои ҳамаҷумлаи ҷаззоб ва муассир баромадани тавсифу тасвири шоир мусоидат намуда, дар баробари ба маънои аслии луғавӣ ба кор рафтан, инчунин тобишҳои зиёди маҷозӣ ташбеҳӣ низ пайдо кардаанд. Истифодаи ин қабил сифатҳо дар дафтарҳои 1, 2, 3 фаровонтар, вале дар дафтарҳои минбаъда торафт камтар ба назар расида, шоир ба ҷойи мафҳуми **сафед//сапед** рамзҳои маъноии сифатҳои аслии **нек, хуб, соф, пок, равшан, латиф** ва ғайра ба кор бурда, сифатҳои марбут ба ранги **сиёхро** бо муодилҳои маъноии он – **торик, бад, зишт, касиф, нопок** ва амсоли инҳоро вобаста ба мазмун ва мавзӯи матнҳо иваз кардааст. Чунончи:

Моҳи гардун чун дар ин гардидан аст,

*Гоҳ **торик**у замоне **равшан** аст [4, с. 257]*

*Ойнаи **равшан**, ки шуд **софу малӣ**,*

Ҷаҳл бошад барниҳодан сайқале [4, с. 74].

Баҳри пешгирӣ аз зухуроти такрори бемавқеъ Мавлоно корбурди муродифоти қариб-ул-маъноро афзалтар дониста, кам бошад ҳам, муодилҳои иқтибосии арабии рангҳои асилро дар мавриди зарурӣ истифода бурдааст. Нақши чунин сифатҳо дар бунёди санъатҳои мутаҷассим, тавсиф ва тансиқи сифот муҳим буда, аз маҳорати баланди забондонии суҳанварӣ доштани Ҷалолиддини Балхӣ дарак медиҳад. Моҳирона истифода бурдани воситаи имкониятҳои забон дар осори бадеӣ гувоҳи он аст, ки ин ду шоҳи илми филология пайванди ногусастанӣ доранд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
2. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 с.
3. Мавлоно, Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Дафтарҳои аввал ва дувум / Мавлоно, Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
4. Мавлоно, Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Дафтарҳои сеюм ва чаҳорум. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
5. Мавлоно, Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. Дафтарҳои панҷум ва шашум / Мавлоно, Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. – Душанбе: Адиб, 2013. – 480 с.
6. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. Забонишиносӣ / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 352 с.
7. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 48 с.

8. Парвиз, Нотили Хонларӣ. Таърихи забони форсӣ / Нотили Хонларӣ Парвиз. – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2021. – 458 с.
9. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 80 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. (А – О). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. (П – Ҷ). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
12. Ҳасан Дӯст Мӯҳаммад. Фарҳанг Рیشه شناختی زبان فارسی، جلد اول آ - ب / محمد حسن دوست. تهران: آثار. 1393. – 585 ص.
13. Ҳасан Дӯст Мӯҳаммад. Фарҳанг Рیشه شناختی زبان فارسی، جلد دوم پ - د / محمد حسن دوست. تهران: آثار. 1393. – 588 - 1410 ص.
14. Ҳасан Дӯст Мӯҳаммад. Фарҳанг Рیشه شناختی زبان فارسی، جلد سوم ر - ق / محمد حسن دوست. تهران: آثار. 1393. – 1411 - 2080 ص.
15. Ҳасан Дӯст Мӯҳаммад. Фарҳанг Рیشه شناختی زبان فارسی، جلد چهارم ک - ی / محمد حسن دوست. تهران: آثار. 1393. – 2081 - 2955 ص.
16. Ҳасан Дӯст Мӯҳаммад. Фарҳанг Рیشه شناختی زبان فارسی، جلد پنجم فهرست لغات زبانها و گویشها / محمد حسن دوست. تهران: آثار. 1393. – 403 ص.

БОЗТОБИ РАНГҲО ДАР ТАВСИФОТИ МАВЛОНО ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛҲӢ (дар заминаи маводи “Маснави маънавӣ”)

Дар мақола муаллиф масъалаи инъикоси сифатҳои аслии ифодагари мафҳуми рангро дар асоси маводи “Маснави маънавӣ”-и Ҷалолиддини Балхӣ мавриди баррасӣ қарор дода, доир ба моҳияти истилоҳи ранг, тафсири луғавию маъноии рангҳои асил, аз қабилӣ сапед, сиёҳ, сурх, зард, кабуд, сабз, ки дар матни ҳикоятҳои “Маснави маънавӣ” бо ҷилоҳои гуногун истеъмоли ёфтаанд, маълумот додааст. Дар робита ба ин масъала зикр карда мешавад, ки сифатҳои аслии мазкур дар забони асар чун заминаи пайдоиши санъатҳои бадеие, амсоли тавсиф, сифатчинӣ, мутародиф, мутазод ва маҷоз (киноя, рамз) хизмат кардаанд. Маъноии аслии сифатҳои ифодагари мафҳуми ранг дар асоси фарҳангномаҳои тафсирии тавзеҳ дода шуда, тобишҳои маҷозию иловагӣ касб кардани чунин сифатҳо дар ҷойе тибқи анъанаҳои муқарраргардида ба қор рафта, дар мавридҳои дигар ҷилои маъноии нав касб намуда, қорбурди онҳо ба маҳорати суҳанварию сатҳи забондонии Мавлоно Балхӣ марбут мебошад. Нақши сифатҳои аслии ифодакунандаи мафҳуми ранг дар сохтани калимаҳои мураккаб, ибораҳои фразеологӣ, ба вучуд омадани қатори синонимӣ ва антонимӣ паҳлуи дигари таҳқиқро таъкил додааст.

Калидвожаҳо: сифатҳои асли, рангҳои асил, маънои луғавӣ, маънои асли, маҷоз, мутародифот, мутазод, тавсиф, муайянкунандаи сифатӣ, хабари номӣ, ибораҳои фразеологӣ, калимаҳои мураккаб, калимаҳои иқтибосии арабӣ, сабки адиб.

ОТРАЖЕНИЕ ЦВЕТОВ В ОПИСАНИЯХ МАВЛАНЫ ДЖАЛАЛЕДДИНА БАЛХИ (на основе материалов "Маснави-йе Ма'нави")

В данной статье автор исследует разнообразие качественных прилагательных, которые указывают на цвет предметов на основе материалов поэмы Джалолиддина Балхи “Маснави-йе ма'нави”. Собранный материал показывает, что термин “цвет” и его разнообразие особенно ярко выражаются при использовании оригинальных цветов: белый, чёрный, красный, жёлтый, синий, зелёный, которые в тексте рассказов “Маснави-йе ма'нави” кроме основного значения, имеют также аллегорическое (метофорическое) значение. Решение данного вопроса показывает, что качественные прилагательные, изображающие названия оригинальных цветов, организуя лексико-семантические пласты, такие как полисемия, синонимы и антонимы, сыграли важную роль при образовании литературных категорий, как эпитет, противопоставления (контраст, антонимы), синонимы, аллегория (метафора) и т.д., обеспечивая таким образом тесную связь между двумя филологическими отраслями – языкознанием и литературоведением. Качественные прилагательные, указывающие на цвет предмета, встречаются в форме простых, производных и сложных слов и являются плодотворной словообразовательной основой. Они также служат как важное языковое и стилистическое средство для формирования фразеологических единиц.

Ключевые слова: качественные прилагательные, оригинальный цвет, лексическое значение, основное значение, эпитет, аллегория, синонимы, антонимы, прилагательное-определение, именное сказуемое, фразеологические словосочетания, сложные слова, арабские заимствованные слова, стиль поэта.

THE REFLECTION OF COLORS IN THE DESCRIPTIONS OF MAWLANA JALALUDDIN RUMI (Based on the materials of "Masnavi-ye Ma'navi")

In this article, the author explores the variety of qualitative adjectives that denote the colors of objects based on the materials of Jalaluddin Rumi's poem "Masnavi-ye Ma'navi." The collected material shows that the term "color" and its diversity are particularly vividly expressed through the use of primary colors: white, black, red, yellow, blue, and green. In the narratives of "Masnavi-ye Ma'navi," these colors, in addition to their basic meanings, also carry allegorical (metaphorical) significance. The analysis reveals that qualitative

adjectives describing the names of primary colors, by forming lexico-semantic layers such as polysemy, synonyms, and antonyms, played an important role in the formation of literary categories like epithet, opposition (contrast, antonyms), synonyms, allegory (metaphor), etc., thus ensuring a close connection between two philological disciplines – linguistics and literary studies. Qualitative adjectives indicating the color of an object appear in the form of simple, derived, and compound words and serve as a productive word-formation base. Furthermore, they function as an important linguistic and stylistic means for the formation of phraseological units.

Keywords: qualitative adjectives, primary color, lexical meaning, basic meaning, epithet, allegory, synonyms, antonyms, attributive adjectives, nominal predicate, phraseological combination, compound words, Arabic loanwords, poet's style.

Дар бораи муаллиф

*Сулаймонов Искандар Одинаевич
Номзади илми филология, дотсенти
кафедраи назария ва амалияи забониносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zobit@list.ru*

Об авторе

*Сулаймонов Искандар Одинаевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и практики языкознания
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: zobit@list.ru*

About the author

*Sulaymonov Iskandar Odinaevich
Candidate of philology, docent of the
Department of theory and Practice of
Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: zobit@list.ru*

МАВҚЕИ ИБОРАҲОИ ИСМӢ ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ КАНГУРТӢ

Табарзода Х. Н.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Таҳқиқи вижагиҳои наҳвии осори манзуми шоирон чи классикӣ ва чи муосири тоҷик аз масъалаҳои камтаҳқиқшудаи забоншиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Таҳқиқи ин масъала барои ошкор гардидани бисёр қолабҳои наҳвии каломи манзум ва дар ин замина такмили сохтори наҳвии забони адабии меёр нақши муҳим дорад. Дар иртибот ба ин қазия шоири шаҳри тоҷик-устод Мирзо Турсунзода, чунин гуфтааст: «Нависанда ягон ибораи хеле саҳеҳ, фаҳмо ва образнокро ба душвориҳои хеле зиёд кофта меёбад, ки мумкин аст, маҳз дар натиҷаи пайдо шудани ин ибора образи тасвиршаванда зиндаю ҷоннок шавад... Умуман, хеле душвор аст ёфтани ва ҷобаҷо гузоштани калимаҳои аниқ, ки кам бошанду маъноҳои бисёреро дар бар гиранд. Вақте ки ба навиштан менишинӣ, ана он гоҳ кори душвортарини ҷустуҷӯи сухан, мисраъ ва вазн сар мешавад» [6, с. 9].

Дар воқеъ, шоиронанд, ки барои назокату фасоҳати сухан заҳмати зиёд кашида, марвориди пухтаю сараро ҷустуҷӯ намуда, онро ёфта ба риштаи сухан мекашанд. Ба ин маънӣ шоири суханшиносу маънирас Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ гуфтааст:

Фасоҳат муъҷизаи Пайгамбарон аст,

Пас он гаҳ дар лисони шоирон аст.

Ба меъроҷи сухан пас аз Паймбар

Набошад ҳамчу шоир шахси дигар [10, с. 421].

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ба қавли хеш ҳамчун «марди суханвар» ба мақоми волои сухану суханвар таваҷҷуҳи хоса доштааст ва дар ин бобат абёти зиёде гуфтааст, аз ҷумла:

Ба шамшерӣ забон марди суханвар

Кунам олам мусаххар чу Сикандар [10, с. 420].

Шоири суханшиносу маънирас Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз ҳамин мавқеъ ба ҳар як вожаю таркиб, ибораю ҷумла муносибат кардааст, ки ба ин андешаи мо ғазали зерини шоир далел аст:

Чону дилам сӯйи ту, сархушам аз бӯйи ту,

Сархушам аз бӯйи ту, чону дилам сӯйи ту.

Эй хами абрӯйи ту қиблаи аҳли ниёз,

Қиблаи аҳли ниёз, эй хами абрӯйи ту.

Аз руҳи некӯйи ту доғ ба моҳи мунир,

Доғ ба моҳи мунир, аз руҳи некӯйи ту.

Силсилаи мӯйи ту то ба қиёмат дароз,

То ба қиёмат дароз, силсилаи мӯйи ту [10, с. 482].

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар созмондиҳии қолабҳои наҳвӣ, аз ҷумла, дар сохтани ибораҳо дасти тавоно доштааст.

Пеш аз ҳама ибора ва ибораорой ё ибороторӣ дар сохти наҳвиёти забони адабии тоҷикӣ анъанаи қадим дорад. Ибора ҳамчун воҳиди номинативии (номбаркунандаи) нутқ дар қатори калима дар ташкили воҳиди коммуникативии гуфтору навиштор нақши муҳим дорад. Дар таҳқику шинохти ибора ба назар гирифтани ҳам хусусиятҳои маъноӣ ҷузъҳои ибора, муносибати дастурӣ (муносибати грамматикӣ ҷузъи асосию тобеъ) ва ҳам тарзу воситаҳои алоқаи наҳвӣ (хусусиятҳои созмонӣ) хеле муҳим аст. Бояд таъкид дод, ки дар бахши иборашиносии забоншиносии давраи нав бештар ба масъалаи тааллуқи морфологии ҷузъи асосӣ таваҷҷуҳ шуда, аз ин нигоҳ ибораҳоро ба ибораҳои **исмӣ, сифатӣ, шуморавӣ, ҷонишинӣ, феълӣ (масдарӣ, сифати феълӣ, феълиҳолӣ)** ва **зарфӣ** ҷудо мекунанд.

Дар воқеъ, ин ҳиссаҳои нутқ ба сифати меҳвар, яъне ҷузъи асосии ибора омада, калимаҳои дигарро, ки мутааллиқ ба ҳиссаҳои нутқи гуногунанд, бо тарзу воситаҳои грамматикӣ ба худ тобеъ менамоянд. Аммо дар алоқаи маъноӣ ҷузъҳои ибора таносуби маъноӣ он ҷузъҳо, ки дар натиҷаи ҳамнишинии мантиқӣ калимаҳо пайдо мешавад, нақши муҳим дорад. Дар иртибот ба ин масъала андешаи профессор Ш. Кабиров меғӯядқобили диққат аст: «Дар ҳамнишинии вожаҳо дар ҳайати ибора робитаи маъноӣ хеле муҳим аст, чаро ки ҷиҳати созмондиҳии ибора бо ёрии воситаҳои грамматикӣ сурат мегирад, аммо ҷиҳати маъноӣ дар натиҷаи робитаи маъноӣ вожаҳо ба миён меояд. Масалан, устод Айни бо

ёрии муайянкунандаҳои тавсифӣ муайяншавандаҳои чидаро, ки чун фоили ҷумла воқеъ шудаанд, сифатчинӣ карда, ба ин восита намуди зоҳирии персонажи асарашро тасвир кардааст: *Қадди навроста, рӯйи хучаста, зулфи шикаста, абруйи пайваста* - ҳама ба якдигар мутаносиб, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд.

Тавре ки аз ибораҳои фавқ бармеояд, муаллиф дар ҳамнишинии вожаҳо маънии луғавии онҳоро ҷиддан ба назар гирифтааст» [5, с. 49]. Воқеан, дар сурати ба назар нагирифтани маънои луғавии ҷузъҳои ибора, ки ба масъалаи ҳамнишинии вожаҳо иртиботи қавӣ дорад, ибораи аз ҷиҳати қоидаҳои дастурӣ дуруст сохташуда ҳам, метавонад, ки ғалат бошад. Дар забоншиносии тоҷик ибора ва ҳелҳои он аз ҷониби муҳаққиқони забоншиносии тоҷик дар шакли рисолаҳои илмӣ, дастури мақолаҳои алоҳида таҳқиқ шудааст. Ғайр аз ин дар китобҳои дарсии мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олӣ дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1] маълумоти зарурӣ дода шудааст. Ҳамчунин дар як даста асарҳое, ки ба забону услуби осори адибони классикӣ ва муосири тоҷик бахшида шудаанд, оид ба анвои ибора дар он осор шарҳу тавзеҳ оварда шудааст. Азбаски теъдоди онҳо хеле зиёд аст, дар ин ҷо овардани ҳамаи онҳоро зарур нашуморидем ва ба муҳимтарини онҳо дар равиши баррасии вижагиҳои ибора, хосса ибораҳои исмӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ишора менамоем. Дар шинохти гуруҳбандии ибораҳо дар забоншиносии тоҷик вобаста ба марҳилаҳои таҳқиқи ин воҳиди нахвӣ андешаҳо гуногунанд. Дар асари иборашиносии маъруфи тоҷик шодравон Абдусаттор Мирзоев «Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ» чунин омадааст: «Бояд таъкид кард, ки дар қолаббандии ибора таснифоти луғавию грамматикӣ ибора мавқеи намоён дорад..., сохти ибораи синтаксисӣ бо ин муайян карда мешавад, ки он дар атрофи як калимаи мустақилмаъно, ки ба ягон ҳиссаи нутқ тааллуқ дорад ва меҳвари он ба шумор меравад, ташкил меёбад» [7, с. 269].

Дар воқеъ, ибора, ки аз ду ҷузъ ташкил ёфта, яке аз ҷузъҳо асосӣ буда, ҷузъи дигар ба он тобеъ аст, тааллуқи сарфӣ (морфологӣ) ҳиссаҳои асосии ибора нақши муҳим дошта, вобаста ба ифодаи сарфӣ ибора низ ҳамноми он мегардад. Аз ҳамин нуктаи назар ибораҳои озоди нахвиرو ба ибораи *исмӣ, сифатӣ, шумораӣ, ҷонишинӣ, феълӣ, зарфӣ* чудо мекунанд. Ташкили ибора нафақат ба калимаи асосии ибора, балки ба хусусияти луғавӣ (семантикӣ) калимаи асосӣ, ҷузъи тобеъ ҳамчунин тарзу воситаҳои алоқа ва ҳамнишинии калимаҳои таркиби ибора низ вобаста мебошад. Ба ҳамин тариқ, ибора вобаста ба тааллуқи ҷузъи асосӣ ба ҳиссаҳои мустақили нутқ гуруҳбандӣ карда мешавад.

Ибораҳои исмӣ яке аз ҳелҳои серистеъмолу гуногунтаркиби ибораҳо буда, дар осори манзуму мансури Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ низ зиёд ба назар расида, вижагиҳои хос дорад.

Ибораҳои исмӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ вобаста ба сохту таркиб, яъне ифодаи ҷузъи асосӣ ва тарзу воситаи алоқа ба чунин ҳелҳо чудо мешаванд:

1) **Ибораи исмӣ изофӣ** яке аз серистеъмолтарин хели ибораи исмӣ ба шумор меравад. Албатта, дар ташкили ибора саҳми воситаҳои алоқавӣ тобеъ хеле калон аст. Аз ин ҷост, ки дар осори илмӣ таълимии гузаштаи мо, ҳарчанд ки ба саҳми пешоянду пасояндҳо дар ташкили ибораҳо ҷумла қайду ишораҳо дида шавад ҳам, асосан, вобаста ба вазифаҳои дастурии банди изофӣ диққати асосӣ ба ибораҳои изофӣ дода шудааст.

Дар таърихи афкори забоншиносии гузаштаи мо вобаста ба изофат дар бораи ибораҳои изофӣ ва хелу маънои он дар луғатҳои тафсирий ва улуми сегонаи адабӣ (санъати бадеӣ, арӯз ва қофия) маълумоти хеле муфиду густурда оварда шудааст. Профессор Д. Хочаев дар мақолаи «Мафҳуми изофат аз назари профессор Д. Тоҷиев ва муқоисаи он ба шарҳи Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ» [9, с. 65-73] дар ин бобат ба сурати муфасссал ибрози назар намудааст, чунончи: «Мавзуи изофат дар таърихи афкори забоншиносии мо шинохти хеле қадим дошта бошад ҳам, дар таърихи афкори забоншиносии нав, яъне ибтидои асри XX то имрӯз қадимтарин манбаъ оид ба ин мавзӯ луғати муътабари «Ғиёс-ул-луғот»-и Ғиёсуддини Ромпуриро донистанд. Масалан, дар рисолаи забоншиносии тоҷик А. Халилов бо унвони «Вазифаҳои грамматикӣ банди изофӣ (-и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик», ки асоси рисолаи номзодии ӯ мебошад, чунин омадааст: «Мазмуни мухтасари маълумоти доир ба изофат додаи луғати мазкур (дар назар аст «Ғиёс-ул-луғот»-и Ғиёсуддини Ромпурӣ) ҳамаи тобишҳои синтаксисии муайянкунандаи изофиро дар бар гирифта наметавонад» [9, с. 65].

Ҳамон тавре ки аз мақолаи проф. Д. Хочаев бармеояд, ба ин мавзӯ то рисолаи Халилов А. забоншиносии маъруфи тоҷик профессор Д. Тоҷиев изофатро ҳамчун воситаи асосии алоқавӣ муайянкунанда бо муайяншаванда ҳисобида, шаклгирии онро ба давраи миёнаи забони тоҷикӣ аз ҷонишини ишоратӣ нисбии hуа доништа, дар асоси матни «Қорномаи Ардашери Бобакон» этимологияшро низ нишон додааст [9, с. 65].

Профессор Д. Хоҷаев таъкид менамояд, ки аз ҳамаи он таҳқиқоте, ки дар бораи вазифаҳои дастурии изофат муҳаққиқони забоншиносии давраи нави тоҷик анҷом додаанд, мукамалтару ба назари забоншиносии классикӣ, аз ҷумла, ба низоми пешниҳод кардаи Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ наздиктар таснифоти Д. Т. Тоҷиев мебошад. Пеш аз ҳама дар пайдо шудани муносибатҳои маъноӣ дастурии ҷузъҳои ибора саҳми воситаҳои алоқаи нахвӣи ибора хеле калон аст. Аз ин ҷост, ки дигар воситаҳои алоқаи нахвӣи ибора ба мисли пешоянду пасояндҳо, тартиби калима низ барои муайян кардани муносибатҳои маъноӣ дастурии ибора нақши муҳим доранд ва аз ин нигоҳ низ ибораҳои ба ибораҳои изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ ба гуруҳҳо ва зергуруҳ тасниф кардан, махсусан, дар осори манзум барои кушодани маъниҳои нозуки ибораҳо созгор аст.

1) **Ибораи исмӣи изофӣ** серистеъмолтарин хели ибораи исмӣ аст. Дар ин навъи ибораи исмӣ ҷузъи асосӣ исм буда, ҷузъи тобеъ бо категорияи гуногуни морфологӣ тааллуқ дорад, чунончи:

а). **Исму исм:** *модари гетӣ, духтари раз, домани сабр, мавсими гул, нақши қадам, машишотай фикр, баёзи гардан*. Мисол:

1) *Як бўса зи нақши қадамат мултамасам ҳаст,*

Лекин набарам пай асари пот кучо [10, с. 31].

2) *Ҷуз баёзи гарданаи ҳарфам дигар мазмун надошт,*

Чун гуҳар назмам намояд дар рағи мистар сафед [10, с. 135].

Ибораи изофӣи исму исм гоҳо дар шеърӣ Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар натиҷаи тафсиلى ҷузъи дуюм ба ҳадде густурда мегардад, ки як мисраъ дар қолаби як ибораи исмӣ тафсилӣ ҷо мегирад. Чунончи:

Зи гармиҳои шамъи ҳусни базморои ин маҳфил

Пари парвонаи моро саропо гулхан аст имшаб [10, с. 52].

Мисраи аввали байт як ибораи исмӣи тафсилёфта мебошад.

б). **Исму сифат.** Дар эҷодиёти шоир ибораҳои изофӣи исмӣи исму сифат низ аз қолабҳои серистеъмол маҳсуб меёбад, чаро ки маҳз дар ҳамин қолаби ибораҳои изофӣи исмӣ муносибатҳои гуногуни муайянкунандагӣ (атрибутивӣ) ва сифатчинӣ ифода мегардад, чунончи, дар осори ҳам манзум ва ҳам мансури шоир ибораҳои изофӣи исму сифати зерин хеле маъмул аст: *зулфи пуртоб, домани хунин, ҷилваи дилбарона, маънии бикр, меҳри модарӣ, дами сард, ганҷи ниҳон, дашти интизор, насими мушкбез, оби гилолуда, умри гаронмоя, марҳамати падарона, лолаҳои рангин, дидаҳои ғамгин, ранҷи беҳосил, номаи жарф, қомати ҳамгашта*. Чанд намуна аз ашъори шоир:

Пайи рангини ин номаи жарф

Давоти сина шуд лабрезӣ шанҷарф [10, с. 494].

Ба тахти байтҳо машишотай фикр

Нишонда шохидони маънии бикр [10, с. 494].

Турки хитойи навхате ҷилваи дилбарона кард,

Дил зи барам гирифтӣ рафт, боз ба ман равона кард [10, с. 150].

Аз қомати ҳамгашта дигар ҳич мапурсед,

Наъле ба раҳ аз қофилаи тезшироб аст [10, с. 73].

Дар истифодаи ҷузъи тобеъ дар ин қолаби ибораҳои изофӣи исмӣ шоир бештар сифатҳои сохтаю мураккабро ба кор бурдааст.

Дигар аз вижагиҳои корбурди қолаби мазкур дар ашъори шоир ин аст, ки ҷузъи тобеи бо сифат ифодаёфта сифати дигареро ба воситаи бандакӣ изофӣ тобеъ намуда, дар дохили ибораи изофӣи исмӣ ибораи изофӣи сифатиро ташкил медиҳад, чунончи: *зулфи сиёҳи анбарин*. Мисол:

Зулфи сиёҳи анбарин ҳалқа намо шикан-шикан,

Бастаи дому дона кун, ваҳшати ин шикорро [10, с. 17].

Гоҳо дар ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ин қолаби исму сифати ибораи изофӣи исмӣ се-чор аъзо ҳам мешаванд, чунончи: **руҳи зебои он симинбар** [10, с. 106], **ранги зарди мо** [10, с. 134], **чеҳраи равшан чун шамъ** [10, с. 201], **боғи пурнадомати пажмурдаэтибор** [10, с. 213], **бахори хуррами асҳоби дӯстӣ** [10, с. 24]. Чанд намуна аз ашъори шоир:

Фазл баҳори хуррами асҳоби дӯстӣ,

Адлат ҳазони гулшани арбоби кинаҳо [10, с. 24].

Зи ранги зарди мо аз дил шикастан эҳтиёт кун,

Ки дар моҳи сафар ҳар ҷи шикаст орад, шикаст ояд [10, с. 134].

Ман чи сон ин дам нагирям, к-аз фироқаш, Ҳоҷиё,
Чун рӯҳи зебои он симинбарам омад ба ёд [10, с. 106].
3-ин боғи пурнадомати пажмӯрдаътибор
Гул кардааст гунчаи дил ихтисори ранг [10, с. 213].

в). **Исму чонишин.** Ин хели ибораҳои изофии исмӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ нисбат ба дигар гуруҳи ибораҳои изофии исмӣ камтар бошад ҳам, дар осори Ҳоҷӣ Хусайни Кангуртӣ муътадил ба чашм расид, чаро ки ӯ аз тамоми қолабҳои ибораҳо бо камоли ҳунармандию маънирасӣ истифода кардааст, чунончи: **пайкари ман** [10, с. 83], **нолаи мо** [10, с. 83], **ҳоки мо** [10, с. 82], **ҳаёхӯи ту** [10, с. 86], **шаби ӯ** [10, с. 90], **бӯи ту** [10, с. 90], **кори мо** [10, с. 92], **тойири мо** [10, с. 95], **қомати мо** [10, с. 96], **сирати ту** [10, с. 125], **фазли ӯ** [10, с. 125], **интизори моён** [10, с. 131], **хомаи фақир** [10, с. 595], **давлати Шумо** [10, с. 595]. Чанд мисоле аз назму насри шоир:

Чу ҳилол пайкари ман ба тавозуи дари ӯ,
Ба умеди ҷабҳасоӣ ба қадди ҳамида бигзашт [10, с. 78].
Чи сабаб, ки турки мастам бари мо надида бигзашт,
Нанишасту нолаи мо даме ношинида бигзашт [10, с. 78].
Бошад ба ҳукми мазҳаби ушшоқ бад касе,
Бо ҳусни хубу сирати ту иштибоҳ кард [10, с. 132].

Вакте ки китоб ба саъйи ҷабинсоӣ хомаи фақир дар қайди таҳрир даромада буд, ки ҳамчун сарви озод будем ва аз иқболу давлати Шумо соҳибимдод [2, с. 432].

г) **Исму сифати феълӣ.** Қолаби ибораи изофии исмӣ исму сифати феълӣ дар осори шоир камтар ба назар расид, яъне ҳамагӣ чанд адад, чунончи: **тангаи фиристода** [10, с. 577], **гули шукуфта** [10, с. 577], **дастгириҳои афтодагон** [10, с. 582], **китоби фиристода** [10, с. 586], **аҳволи афтодагон** [10, с. 587].

Бояд гуфт, ки ин қолаби ибораи изофии исмӣ, асосан дар осори мансури шоир дида шуд. Мисолҳо:

1. Рангин номае, ки ҳамчун гунча аз обу ранги тозагӣҳо ба худ печида буд, ҳамчун гули шукуфта тароватбахши хоҳири бедилон гардид [10, с. 577].

2. Пурсиши аҳволи афтодагон маҳзи лутфу қарам аст [10, с. 587].

3. Мутолиаи китоби фиристодаро карда, аз алфози ширини он тӯтии нотиқа шакархойй кард [10, с. 586].

Ибораҳои исмӣ алоқаи ҳамроҳӣ дар осори ҳам манзум ва ҳам мансури Ҳоҷӣ Хусайни Кангуртӣ хеле серистеъмол буда, барои ифодаи муносибатҳои гуногуни дастурӣ хизмат кардааст.

Дар ташкили ин қолаби ибораҳои исмӣ тартибу муносибати луғавии ҷузъҳо ва ҳамнишинии мантиқии онҳо сахми муҳим дорад.

Ин қолаби ибораи исмиро вобаста ба тааллуқи ҷузъи тобеъ дар осори шоир ба гуруҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а). Ибораҳои, ки ҷузъи тобеашон бо шумораи ифода ёфтааст: **сад баҳорон** [10, с. 35], **сад найистон** [10, с. 501], **шаш ҷиҳат** [10, с. 573], **як мади оҳе** [10, с. 573], **ду чилла** [10, с. 573], **бисту чаҳор рӯз** [10, с. 572], **ду яшиқ нафт** [10, с. 582], **бист қадок чой**, **ду шиша рағғани баласон** [10, с. 584], **ҳазор танга** [10, с. 585], **як қалам** [10, с. 501]:

Таку този чаҳон тамҳид арзи сад забон дорад,
Зи кишти нардӯ шатранҷ хӯшае натвон дуруданҳо [10, с. 34].
Ба сад забон ба ту Ноҳид мекунад таҳсин,
Ҳазор бор ба рӯйи ту офарин маҳтоб [10, с. 48].
Тамҳиди сад гулзори ранг аз навбаҳори қудратат,
Як гунчае сар барзанад аз сад ҳазорон хирманат [10, с. 86].
Бари як бӯса аз кунҷи лабат сад ваъда фармудӣ,
Агар ин қарз бо зудӣ адо мешуд, чиҳо мешуд? [10, с. 109].
Ҷамъияти дил ҷумла ба тороҷи амал рафт,
Андар пайи як дона ба сад фикри дағал рафт [10, с. 118].
Илтиҷоҳо бас ки, Ҳоҷӣ, бо ғараз олуида буд,
Аз ҳазорон сад яке миннатбари омин нашуд [10, с. 152].
Чун қоидаи чархи ситамгор ба сӯям,
Сад ҳодисаҳо кард, намекард, накӯ буд [10, с. 159].
Зи ҳар мӯ сад найистон дод овоз,
Шароин як қалам шуд риштаи соз [10, с. 442].

*Зи юмни сачдаат гулчиние дорад ҷабини ман,
Ки бинад сад баҳорон хичлати реги хазонамро [10, с. 25].*

То акнун, ки бисту чаҳор рӯз аз он ҳодисаи ҳоила гузашта, замин ҳамчун дили муштоқон ларзомез аст ва чун набзи беморон бар частухез [10, с. 499].

Бист қадок чою ду шиша рағғани баласон расид [10, с. 507].

б). Ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон бо ҷонишин ифода шуда, маънии ё муносибати ишораи шайъро дорад, чунончи: **он моҳи тобон** [10, с. 203], **он нозукниҳол** [10, с. 271], **он тӯтӣ** [10, с. 586], **ҳамон муҳаббати азали** [10, с. 595], **ҳама ашё** [10, с. 26], **ин бино** [10, с. 27], **ин гулшан** [10, с. 36], **ин ваҳшатсаро** [10, с. 38], **ин биёбон** [10, с. 45], **кадомин шамъ** [10, с. 58], **он хати мушкин**¹ [10, с. 76], **ин боғ** [10, с. 81], **ин муаммо** [10, с. 93], **чунин қўҳканон** [10, с. 97], **он сафсатахон** [10, с. 97], **чунин баҳри сафо** [10, с. 111], **ҳамон шаҳсавор** [10, с. 141], **ин сарманзили безътибор** [10, с. 165]. Чанд мисол:

*Саъйи зиёрати ҳарам, Ҳоҷӣ кунад, валеқ ӯ,
Ҳоҳад аз ин бинову дар молики хонадорро [10, с. 17].*

Ҳамчу умри мо аз ин сарманзили безътибор

Як нафас н-осуда, тамҳиди гузар дорад баҳор [10, с. 165].

*Ба гирди руҳат **он хати мушкин**, ки дамида-ст,*

Морест, ки бар хирмани гул ғалқа кашида-ст [10, с. 71].

Ба ғайри нақдаи дил нест, то нисор кунам,

*Дар он раҳе, ки **ҳамон шаҳсавор** мегузарад [10, с. 141].*

Хале ба абас монда, чу Фарҳодталошанд,

*Бо қўҳ чӣ доранд **чунин қўҳканон** баҳс? [10, с. 236].*

в). Ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳӣ, ки ҷузъи тобеашон сифат буда, сифату аломати шайъро мефаҳмонанд, чунончи: **камтарин фурсат** [10, с. 201], **камтарин айше** [10, с. 210], **неқутарин мардумон** [10, с. 81].

Ин қолаби ибораҳои исмӣ дар осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ хеле кам ба назар расид, аммо ин табиӣ аст, чаро ки дар забони адабии муносири тоҷикӣ низ теъдоди онҳо он қадар зиёд нест ва тартиби муқаррарии ҷузъҳои ин қолаби ибора чунин мебошад: фурсати камтарин, айши камтарин, мардумони неқутарин.

Дар осори хеле пештар аз Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ низ ин қолаб мустаъмал буд, аммо ба сурати маҳдуд вобаста ба талаботи назм ва мақсадҳои муайяни услубӣ, чунончи, ҳамосасарои машҳури адабиёти классикии тоҷику форс Абулқосими Фирдавӣ гуфтааст:

Пароканда лашкар наояд ба қор,

Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.

Тартиби муқаррарии ҷузъҳои ибораи «пароканда лашкар» «лашқари пароканда» мебошад.

Мисоле аз осори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ:

*Аз барои **камтарин фурсат** ба доғи инфил,*

Ҷилвасозӣ хешро дар пеши марду зан чу шамъ [10, с. 209].

*Ба **камтар фурсате** шав бар сари хуш,*

Шунав андарзрову гир дар гӯш [10, с. 417].

*Аз барои **камтарин айше**, ки акси муддаост,*

Оби рӯйи хешро то чанд мерезӣ ба хок [10, с. 220].

г) Дар ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳие, ки ҷузъи тобеашон зарфҳои миқдору дараҷа аст, хеле кам мушоҳида шуд, чунончи: **андак фурсате** [10, с. 570], **андак ғофил** [10, с. 302], **бисёр тан** [10, с. 44], **хеле ғунча** [10, с. 315]. Мисол:

*Шишаи моро сафо **андак кудурат** муздат аст,*

Меҳро шаб мебарад, гар чи бар он нодида рафт [10, с. 76].

*Ҳамон беҳтар, ки **андак фурсате** аст,*

Ғанимат дору мафкан бозаи аз даст [10, с. 418].

Амон омодаи домони дашти бекашӣ бошад,

*Ба танҳой гурез, эй тан, аз ин **бисёр тан** танҳо [10, с. 44].*

¹ Ин қолаби ибораҳо, ки аз ҷузъи тобеи бо ҷонишинҳои ишоратӣ ифода меёбанд, ташкил меёбад, аксар боз шайъи ишорашуда бо калимаи дигар, одатан, сифатҳои гуногун тавзеҳ дода мешавад, чаро ки маънии ҷонишини ишоратӣ умумӣ аст ва тавассути эзоҳи баъдӣ мушаххас мегардад, чунончи, дар ҳамин ибораи «он хати мушкин».

*Акс най з-Искандару чуз ном най аз ҷоми Ҷам.
3-ин ҳикоятҳо басе бисёр медонем мо [10, с. 45].*

Хулоса, шоир барои назокату фасоҳати суханаш дар ибораорой марворидҳои пухтаву сараро ҷустуҷӯ намуда, аз онҳо ибора сохта, ба риштаи сухан кашидааст. Дар осори шоир ибораҳои исмӣ бо алокаи изофӣ, ҳамроҳӣ ва вобастагӣ нақши муҳим доранд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология, - Душанбе: Дониш, 1985. - Ҷ.1. - 356 с.
2. Ғиёс-ул-лугот. Таълифоти Муҳаммад Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. - Душанбе: Адиб, 1987. - Ҷ.1. - 398 с.
3. Ғиёс-ул-лугот. Таълифоти Муҳаммад Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. - Душанбе: Адиб, 1988. - Ҷ.2. - 390 с.
4. Забони ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология (Китоби дарсӣ барои факултатҳои филологияи мактабҳои олии). Қисми 1. - Душанбе: Маориф, 1981. - 458 с.
5. Кабиров, Ш. Робита ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор: Автореф. дисс. доктори илмҳои филологӣ / Ш. Кабиров. - Душанбе, 2022. - 56 с.
6. Мирзо Турсунзода. Барои маҳорати баланди нависандагӣ. - Шарҳи сурх, № 5, 1951. - С. 9.
7. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ / А. Мирзоев. - Душанбе, 2002. - 320 с.
8. Хоҷаев, Д. Афкори забониносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2013. - 343 с.
9. Хоҷаев, Д. Мафҳуми изофат аз назари профессор Д. Тоҷиев ва муқоисаи он ба шарҳи Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Дар китоби Хоҷаев Д. Инсонӣ комил ва олими фозил / Д. Хоҷаев. - Душанбе, 2015. - 187 с.
10. Ҳоҷӣ, Муҳаммад Ҳусайни Кангуртӣ. Куллийёт / Ҳоҷӣ Муҳаммад Ҳусайни Кангуртӣ. - Душанбе: Адиб, 2019. - 616 с.

МАНҚАИ ИБОРАҲОИ ИСМӢ ДАР ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАӢНИ КАӢГУРТӢ

Ин мақола ба таҳқиқи вижагиҳои сохт ва вазифаҳои ибораҳои исмӣ дар осори шоири барҷастаи тоҷик Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ (асрҳои XIX-XX) бахшида шудааст. Муаллиф навҳои гуногуни ибораҳои исмиро таҳлил намуда, навҳои сохторӣ (изофӣ, пайвастандани, тобеъкунанда) ва хусусиятҳои маъновии онҳоро муайян мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба басомади истифодаи анвори гуногун, нақши онҳо дар офариниши образҳои бадеӣ ва ифоданокии забони шоир равона карда мешавад. Дар мақола ибораҳои исмии изофӣ, ки навъи маъмултарин ба шумор мераванд, ба таври муфассал баррасӣ шуда, хусусиятҳои морфологӣ онҳо (таркиби исмҳо бо исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо, сифатҳои феълӣ) таҳлил мегарданд. Ҳамчунин ибораҳои исмии пайвастандани ва нақши онҳо дар ифодаи муносибатҳои номбаркунӣ ва пайвастанкунӣ таҳқиқ мешаванд. Таҳлили алоҳида ба ибораҳои исмӣ бо ҷузъҳои тобеъ, ки бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ (шумораҳо, ҷонишинҳо, сифатҳо, зарфҳо) ифода ёфтаанд ва вазифаҳои семантикии онҳо гузаронида мешавад. Муаллиф ба хулоса меояд, ки ибораҳои исмӣ дар ташаккули услуби инфиродии Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ нақши муҳим дошта, ба офариниши образҳои равшан ва таъсирбахш мусоидат намуда, сохтори луғавӣ-маъноии матнро ғанӣ мегардонанд ва хусусиятҳои тафаккури шоиронаи муаллифро инъикос мекунанд.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ, адабиёти тоҷик, ибораҳои исмӣ, изофат, пайвастанкунӣ, тобеъкунӣ, сохт, семантика, забони шеър, насл.

РОЛЬ ИМЕННЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ ХОДЖИ ХУСАЙНИ КАӢГУРТӢ

Данная статья посвящена исследованию особенностей структуры и функционирования именных словосочетаний в творчестве видного таджикского поэта Ходжи Хусайни Кангурти (XIX-XX вв.). Автор анализирует различные типы именных словосочетаний, выделяя их структурные модели (изафетные, сочинительные, зависимые) и семантические особенности. Особое внимание уделяется частотности употребления различных моделей, их роли в создании художественной образности и выразительности языка поэта. В статье подробно рассматриваются изафетные именные словосочетания, являющиеся наиболее распространенным типом, и анализируются их морфологические характеристики (сочетания существительных с существительными, прилагательными, местоимениями, причастиями). Также исследуются сочинительные именные словосочетания и их роль в передаче перечислительных и соединительных отношений. Отдельный анализ проводится именных словосочетаний с зависимыми компонентами, выраженными различными частями речи (числительными, местоимениями, прилагательными, наречиями), и их семантические функции. Автор приходит к выводу, что именные словосочетания играют важную роль в формировании идиостиля Ходжи Хусайни Кангурти, способствуя созданию ярких и

выразительных образов, обогащая лексико-семантическую структуру текста и отражая особенности поэтического мышления автора.

Ключевые слова: Ходжи Хусайни Кангурти, таджикская литература, именные словосочетания, изафет, сочинение, зависимость, структура, семантика, поэтический язык, проза.

THE ROLE OF NOMINAL PHRASES IN THE WORKS OF HOJI HUSAYNI KANGURTI

This article is dedicated to the study of the structural and functional features of nominal phrases in the poetic works of the prominent Tajik poet and writer Hoji Husayni Kangurti (19th-20th centuries). The author analyzes various types of nominal phrases, identifying their structural models (izafa, coordinative, dependent) and semantic peculiarities. Particular attention is paid to the frequency of use of different models and their role in creating artistic imagery and expressiveness of the poet's language. The article thoroughly examines izafa nominal phrases, which are the most common type, and analyzes their morphological characteristics (combinations of nouns with nouns, adjectives, pronouns, participles). Coordinative nominal phrases and their role in conveying enumerative and conjunctive relations are also investigated. A separate analysis is conducted of nominal phrases with dependent components expressed by various parts of speech (numerals, pronouns, adjectives, adverbs) and their semantic functions. The author concludes that nominal phrases play an important role in the formation of Hoji Husayni Kangurti's individual style, contributing to the creation of vivid and expressive images, enriching the lexico-semantic structure of the text, and reflecting the peculiarities of the author's poetic thinking.

Keywords: Hoji Husayni Kangurti, Tajik literature, nominal phrases, izafa, coordination, dependence, structure, semantics, poetic language, prose.

Дар бораи муаллиф

*Табарзода Хайрулло Назар
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

About the author

*Tabarzoda Khayrullo Nazar
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Tajik Language Department
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

Об авторе

*Табарзода Хайрулло Назар
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru*

ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ БАЪЗЕ АЗ ЭТНОТОПОНИМҲОИ ВОДИИ ЗАРАФШОН

Тураев Б. Б.

Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ

Яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносии муосир, дар давраи ҷаҳонишавӣ, пеш аз ҳама таҳқиқи этнолингвистии номвожаҳои ҷуғрофӣ марбут ба қавму қабилаҳо, халку миллатҳо, гурӯҳҳои этникӣ, яъне этнотопонимҳо мебошад. Яъне, барои муайян намудани асли баромади қавму қабилаҳо, халку миллатҳо ва гурӯҳҳои этникӣ номвожаҳои ҷуғрофӣ ягона маводи боэтимологӣ, ки мисли оина пешорӯи мо тамаддунҳо ва фарҳангҳои мухталифи олами башар, минҷумла гузаштагонӣ мо - тоифаҳои ориёинаждро инъикос ва муаррифӣ мекунанд. Бинобар ҳамин аз умдатарин масъалаҳои мубрами илми этнолингвистика пеш аз ҳама гирдоварӣ, таҳқиқ, муайян ва баррасӣ намудани вижагиҳои этнолингвистии марбут ба масъалаи муайян намудани баромади қавму тоифаҳо, қабилаҳо ва фарҳанги эшон мебошад.

Дар илми забоншиносии тоҷик то ба имрӯз таҳқиқоти мукамал ва густурдаву фарогире дар самти таҳқиқи этнолингвистии (забоншиносии қавмӣ) номвожаҳои ҷуғрофӣ сурат нагирифтааст. Рисолаи илмӣ муҳаққиқ Булбулшоев У.Т. [3, с. 20], ки ба таҳқиқоти микротопонимии водии Шохдара бахшида шудааст, дар забоншиносии тоҷик шояд аз аввалинҳо бошад, ки маҳз бар асоси таҳқиқоти этнолингвистӣ таҳия шудааст. Муаллиф аз нуқтаи назари этнолингвистика микротопонимҳои (хурдҷойномҳо) водии Шохдароро таҳлил намуда, ба фарҳанги маънавии мардум иртибот доштани ҷойномҳоро таҳқиқ кардааст.

Бинобар ҳамин муҳаққиқи варзидаи назарияи илми этнолингвистикаи тоҷик, забоншиносии маъруф С. Қ.. Матробиён ҳам дуруст ишора кардааст, ки: «Дар илми забоншиносии тоҷик, дар мавриди омӯзиши ҷойномҳо, аз назари этнолингвистӣ таҳқиқҳо, таҳлилҳо ва баррасиҳо хеле кам буда, аҳён-аҳён ба назар мерасанд» [4, с. 178].

Забоншиносии қавмӣ (этнолингвистика) дар пояи номшиносӣ (ономастика), бавижа бахши ҷойномшиносӣ (топонимика) имконияти хеле хубест барои фуру рафтан ба умқи масъалаҳои мубрами этногенези қавмӣҳо ва фарҳанги маънавии мардум. Дар ҳақиқат «... номҳо, хусусан ҷойномҳо, бо асолати таърихӣ доштанишон на танҳо ифодакунандаи ҷой, макон ё умуман як мавзеи ҷуғрофиянд, балки онҳо дар худ зиндагии моддӣ ва маънавии ниёгонро ҳифз намудаанд, ки аз насл ба насл ва аз як замон ба замони дигар интиқол ёфтаанд. Дар онҳо тамоми урфу одат, дину эътиқод, расму оин, ҷашну маросим, ғаму андӯх, шодию нишот нухфтааст, ки имрӯз бозгӯи ҳамин элементҳои рӯзгори даврони бостон мебошанд» [4, с. 179].

Дар низоми топонимии музофоти мавриди таҳқиқи мо қароргирифта, яъне дар билоди Зарафшон ва водии Яғноб номҳои ҷуғрофӣ ва ё топонимҳое (ҷойномҳо) мавҷуданд, ки шаклириии ин номҳои ҷуғрофӣ ба номи гурӯҳҳои этникии қавму қабила ва тоифаву халқияти хос ва фарҳангу тамаддуни хосае мутааллиқ мебошанд. Бо номи қавмӣ халқияти хос созмон ва шакл гирифтани номҳои ҷуғрофӣ дар илми топонимика этнотопонимҳо меноманд.

Этнотопоним аз луғати юнонии *ethnos* - ҷамъият, тоифа, қабила, халқият халқ ва *topos* - маҳал, ҷой, мавзе таркиб ёфта, маънои номи ҷуғрофӣ, ки бо номи халқияту қавмӣҳо ва халқҳои алоҳида созмон ёфтааст, мебошад [8, с. 54]. Этнотопонимия маҷмуи топонимҳое мебошад, ки маҳз ба номи қавму қабила, халқият ва ё миллату гурӯҳи этникӣ (этносҳо) алоқаманд аст [2, с. 144].

Дар билоди Зарафшони бузург ва водии Яғноб маъмулан этнотопонимҳо бо номи қавму гурӯҳҳои этникии иртибот доранд, ки ҳам ба мардуми бумӣ, яъне таҳҷой ва ҳам мардуми ғайрибумӣ, яъне қавмӣҳои омадаи ғайриэронӣ тааллуқ доранд, ки замоне дар ин ҷоҳо, ҳамроҳи мардуми бумӣ ин марзӯ бум муваққатан зиндагӣ кардаанд ва аз рӯи баромадашон бештар номи қавму қабилаҳои туркзбон мебошанд, аз ҷумла ибора - топонимҳои:

Қирғизраӣи паст [*Qirgizrayi Pást*] (д.Пискон, водии Яғноб) «майдон - ҳамвориҳои чарогоҳи ҳамзамини қирғизроҳа». Топоними мазкур дар асоси номи яке аз қавмҳои бо ном «қирғизи олой» ташаккул ёфтааст ва аз нигоҳи сохт ин номи ҷуғрофӣ дар шакли омехта зухур кардааст ва ҷузъи аввали топоним туркӣ (қирғизӣ) буда, ҷузъи дуюми он мансуби қавмӣҳои этникии эронӣ шарқӣ, яъне яғнобӣ мебошад. Маънии топоним ба он далелат

мекунад, ки дар чарогоҳи мавзеи мазкур замоне чорводори қирғиззабон чорводорӣ мекардааст.

Қирғизраӣи збӣ [*Qirgizraháyi Zāy*] (д. Пискон, вод. Яғн.) «замини қирғизроҳа». Топоним аз нигоҳи сохт топоними омехта буда, дар асоси як чузӣи туркӣ бо илова ва чузӣи эронии шарқӣ (яғнобӣ) шакл гирифтааст. Топоними мазкур дар асоси номи яке аз қавмҳои туркӣ ташаккул ёфтааст. Дар гузашта ба воситаи роҳи тиҷоратии кӯҳии қад-қадӣ рӯди Яғноб ва мавзеи Гӯйбози водии Яғноб мардуми ба тиҷорат ва чорводорӣ шуғлдоштаи қирғиз рафту омад карда, бо мардуми кӯхистони Яғноб ва дигар манотиқи водии Зарафшон, аз ҷумла Болооби Зарафшон (н.Кӯхистони Масчоҳ ва н. Айнӣ) робитаҳои қавии тиҷоратӣ доштаанд, бинобар ҳамин роҳи рафтуомади чорводорони қирғиззабон рафта-рафта номи «замини қирғизроҳа»-ро гирифтааст. Мардуми чорводори қирғиз аз марзи Қирғизистон тавассути Дашти Гӯйбози водии Яғноб гузашта, бо мардуми Яғноб ва аҳолии дигар минтақаҳои Зарафшон муносибатҳои тиҷоратӣ барқарор мекарданд ва дар натиҷаи равуӣи зиёди худ баъзе аз онҳо бо мардуми бумии Яғноб муносибатҳои дӯстона пайдо намуда, дар фаслҳои тобистон ва аввали тирамоҳ чорвои худро дар чарогоҳҳои васеи водии Яғноб парвариш меоданд.

Чӯйбори қирғиз [*Juybóri Qirgiz*] (д. Навобод, вод. Яғн.) номи мавзее, ки замоне як чорводори қирғиз барои чорвои худ, то ба наздикии кӯтан, яъне молхонаи сахроии муваққатии тобистонаи худ чӯйбори обишхӯри ҷаҳорпоёншонро канда будааст ва то ба имрӯз чӯйбори он мавзеъ бо номи «juybóri Qirgiz» маъруф аст. Топоними мазкур дар шакли топоними омехта бо чузҳои туркӣ ва тоҷикӣ зухур кардааст.

Қӯтани Ҷомбулаӣ [*Qūtáni jombuláy*] (д. Дехкалон, вод. Яғн.) - номи оғилхонаи саҳроӣ, яъне мағале мебошад, ки замоне чанд дар он Ҷомбулай ном марди чорводори қабилai лақайи ўзбак чорвои худро нигоҳ меодандааст.

Айлóқи найманó [*Aylóqi naymanó*] (д. Навобод, д. Дехкалон, вод. Яғн.) номи мавзеи чарогоҳӣ, ки замоне дар он ҷо чорводорони қабилai туркзабони найман (қадимтарин қабилai кӯчманчӣ ва чорводори муғулнаҷоди қавми ўзбакҳо, ки баъдтар, яъне асрҳои XIV-XV сар карда дар марзҳои мухталифи Осиёи Миёна, аз ҷумла дар қисмати шимолии Тоҷикистон зиндагонии муқимири ихтиёр намуданд) чорвои худро мечарониданд.

Айлóқи лақайó [*Aylóqi laqayó*] (д. Витихон, вод. Яғноб) - номи мавзеи чарогоҳи тобистона, ки замоне (аниқтараш дар асрҳои XIX-XX) дар ин мавзеъ чорводорони қабилai туркзабони ўзбакҳои муғулнаҷоди лақай чорвои худро мечарониданд.

Инчунин дар водии Яғноб чанде аз номҳои ҷуғрофие мавҷуданд, ки бо номи қабилai ҳиндунаҷоди лӯлиён иртиботдоранд, ки замоне дар фасли тобистон, дар наздикии музофоти деҳаҳои Яғноб хайма зада будаанд ва баъдан он мавзеъҳое, ки онҳо дар он ҷойҳо таваққуф кардаанд, бо номи он қабилҳои ҳиндуориёӣ номгузорӣ шудаанд:

1) этнотопоним - исму феъл - калимаи мураккаб бо чузӣи **lūlt**: **Lūlikuš** (д.Ровут, вод. Яғноб) - номи мавзеи чарогоҳӣ дар наздикии деҳаи Ровут, ки замоне дар он лӯлие (чӯғӣ) аз ҷониби нафаре аз мардуми бумӣ кушта шудааст.

2) этнотопонимҳо - ибораҳои изофӣ бо чузӣи **lūlt**: **Лӯликуши даҳанá** [*Lūlikušī Dahaná*] (д. Ровут, вод. Яғн.) - «даромадгоҳ (dahana маҷозан)-и дараи мавзеи лӯликуш»; **Лӯликуши ғар** [*Lūlikušī ǵar*] (д. Каше, вод. Яғн.) «кӯҳи Лӯликуш». Ин ном ибораи омехта буда, аз чузҳои тоҷикии **lūli** + **kuš** (феъл)+и (бандаки изофӣ) ва вожаи яғнобии **ǵar** «кӯҳ» этнотопоними **lūli** таркиб ёфтааст.

Ҷамчунин ибора -топониме (этнотопоним) дар таркиби этнотопонимҳои водии Яғноб вучуд дорад, ки он мансуби қавмияти ҳиндӣ мебошад ва дар назди деҳаи Навобод мавзеи ҷуғрофиеро **Замини ҳиндӣ** [*Zámini Hundú // Zámini Hindī*] «замини ҳинду» номидаанд [6, с. 34].

Дар таркиби топонимияи Яғноб боз этнотопонимҳое мавҷуданд, ки аз рӯи маънояшон хоси қабилa ва тоифаҳои пешазисломии эронитабори суғдие мебошанд, ки баъди зухури дини ислом «муғ», «кофир» ва «од» номида шудаанд: **Мӯғи Кӯр** [*Múǵi Kúr*] (д. Бидев, вод. Яғн.) «Гӯри Муғ», **Мӯғи сáнг** [*Múǵi Sánk*] (д. Хисокидарв) «Санги Муғ», **Мóғи қалъá** [*Māǵi Qal'a // Muǵi Qal'a*] (д. Сокан, вод. Яғн.), аммо шакли дурусти ибора -топоними охир **Māǵi Qal'a**, яъне «Қалъаи Моҳ» аст, на Қалъаи Муғ.

Ҷамчунин чанд ҷойном низ бо калимаҳои мухталиф сохта шудааст: **Кофӣри Пешунӣ** [*Kofiri Pešūnī*] (д.Вагинзой, вод.Яғн.) «мавзеи даромадгоҳи кофир (бе дин)», **Кофӣри лаккá** [*Kofiri Lákka*] (д. Бидев, вод. Яғн.) «қитъаи замини кофир (бе дин)», **Кофáррахай сáр** [*Kofárrahay Sár*] (д. Хисокидарв) «болои мавзеи Кофарраҳа».

Бархе аз номҳо мансуб ба қабилаи «Од» - суғдиёни бузургчуссаи дунёи қадим мебошанд: *Odti Qabristūnī* (д. Даҳана, д. Сокан, вод. Яғн.) «гуристони одҳо» - номи мавзеъ ва пайчои қабристонҳои қадимаи қабл аз исломӣ, дар наздикии Моғи Қалъа (Қалъаи Моҳ).

Дар теъдоде аз номҳои мавзеъҳои калимаи *suγd* «Суғд» ба назар мерасад, ки тавассути вожа ва ё этноними “суғд” ва “суғдӣ” сохта шудаанд, аз ҷумла: **Соғду // Суғдӣ** [*Sóγdu // Súγdī*] (номи аслиаш ***Suyditi Mén*** «деҳаи суғдиҳо»), ***Suyditi Máyn*** (д. Сокан, д. Даҳана, д. Қул, вод. Яғн.) «деҳи суғдиҳо».

Таъкид ба маврид аст, ки бештари ҷойномҳои хусусияти этнолингвистидоштаи водии мавриди тақиқи мо қароргирифта, дар шакли иборатпонимҳо ва ё ибораҳои изофӣ сохта шудаанд, аз ҷумла:

Номи **Каппаҳӣи Будӣонӣ** [*Kappahóyi Budyoni*] (д. Навобод, вод. Яғн.) «хаймаҳои Будёнӣ» аз шумори ҷойномҳои навин аст, ки бо номи лашкаркаши маъруфи руси даврони оғози шуравӣ марбут мебошад.

Чашмӣ узбák [*Čašmī uzbák*] - чаш. (д. Анзоб); тоҷ.: чашмаи ўзбек; мавзеи чарогоҳи дорои чашмае, ки он чарогоҳ рамаи шубони ўзбекзабони лақайе будааст (дар замони шуравӣ).

Чўбори қирғиз [*Jūbóri qirǵız*] - чў-р. (д. Навобод); тоҷ.: чўйбори қирғиз; чўйборе, ки замоне як қирғизи давлатманд ва чорводор ба тариқи хашар канда аст, бинобар ҳамин ин чўйборро Чўйбори қирғиз (чўйборе, ки бо ташаббус ва кўмаки хайрхоҳонаи марди қирғиз канда шуда аст) номидаанд. Таҳлили чанд этнотопонимҳои туркӣ-ўзбекӣ нишон медиҳад, ки «забонҳои тоҷикию қирғизӣ ба монанди забонҳои тоҷикию ўзбекӣ сарфи назар аз он ки ба оилаҳои гуногун тааллуқдоранд, дар асари ҳамзистии халқҳои тоҷику қирғиз аломатҳои муштарак пайдо кардаанд» [8, с. 54].

Дар низоми топонимии музофоти водии Зарафшон, минҷумла марзҳои таърихии аслан тоҷикнишини вилоёти Самарқанду Бухоро, болооби Зарафшон (ноҳияи Айнӣ Кўхистони Мастчоҳ) чунин номвожаҳои ҷуғрофиёии ифодакунандаи номи қавмиётҳо, гурӯҳҳои этникӣ ва миллиётҳо ба қайд гирифта шудаанд, ки асосан дар шакли калимаҳои сода: **Мўлиён** [*Mūliyón*] - маҳаллаи таърихӣ ва қадимаи тоҷикнишин, дар ҳудуди байни марзи Самарқанду Бухоро ва низ номи яке аз маҳаллаҳои дохили шаҳри Самарқанд; **Суғдиён** [*Suydiyón*] (номи маҳалла дар ш. Самарқанд); **Суғд** [*Súγd*] - номи деҳаи қадима дар наздикии шаҳри Бухоро мураккаб, ба мисли: **Қазоқрабóт** [*Qazoqrabót*], **Эронмаҳаллá** [*Eronmahallá*] - маҳаллаи эронӣ (ш. Бухоро); **Наймáн** [*Naymán*] - (ш. Самарқанд) деҳи найманҳо, яъне этноними яке аз қабилаҳои сернуфузи муғулие, ки якҷоя бо қабилаҳои дигари муғулӣ (мисли лақайҳо, барлосҳо, узбакҳо, қарлуқҳо, баттошҳо, калтатойҳо, тоторҳо, бошқирҳо ва ғайра; аммо қазоқҳо ва қирғизҳо муғулнажод ҳар яке бо иттиҳоди дигар қабилаҳои кўчманчии қавмияти худ миллиётҳои ҷудогонаи қирғизу қазоқро ташкил доданд, ки дар олами башарӣ мавқеи худро доранд) баъди муғултозиҳои дурудароз миллати узбақро (бо сарвари Узбакҳои муғул) асос гузоштаанд; **Урусмаҳаллá** [*Urusmahallá*] - маҳаллаи русишин (дар шаҳрҳои Панҷакент, Самарқанд ва Бухоро); **Кофиртеппá** [*Kofirteppá*] - гуристони қабрҳои гачқоришудаи суғдиёни қадим (д. Хўча Панҷ); **Лўлихонá** [*Lūlixoná*] - мавзее, ки муддате дар он ҷо деҳаи иборат аз чанд хоҷагии лўлиёни кўчманчӣ мавҷуд будааст (д. Роҷ); қолаби ҷойномҳо - калимаҳои мураккаби сохта: **Барлосó** [*Barlosó*] - мавзее, ки як замоне, дар давраи муғултозиҳо қабилаи муғултабори барлоси узбакзабон зистаанд (д. Фароб); **Ғалчараҳá** [*Yalčarahá*] (< *Yarčarahá*) - кўхистонроҳа, кўхистонироҳа, кўхроҳа (кўхраҳа) - мавзеи таърихии роҳи абрешим (дар ҷойноми мазкур вожаи “ғарча” - кўхистонӣ киноя кўхистониён, яъне кўхнишинони яғнобӣ аст, ки бо ин роҳи қадимаи савдо ва тичорат ба шаҳрҳои қадимаи тоҷикон Самарқанду Бухоро сафар мекарданд) ва ҳамчунин ба ривояти мардуми маҳаллӣ Ғалчараҳа «мавзеи воҳиманок буда, ҷойи сечинну дев ва парихо аст ва рўзу шаб барои танҳосафаркунандагон хатарнок аст ва низ тобистонҳо, алалхусус охириҳои фасли тобистон девбодҳо бамехезанд (чинтўпаланг) ва ҳамчунин нақл аст, бисёр одамон аз зарари чинҳои мавзеи мазкур девона ва гунгу шал, ё ки дардманд шудаанд» (д. Варзиканда - ривояти мардумӣ, аз нақли шифохӣи проф. А. Сатторзода ва намоёндагони деҳаи Варзиканда, дар моҳи августи соли 2019); **Дихиндихó** [*Dihindihó*] - шакли иборати ихтисоршудаи «**Деҳи хиндуҳо**», дар қолаби калимаи мураккаби сохта, ба маънои мавзее, ки замоне онҷо муддате лўлиёни ҳидунажоди кўчманчии савдогар ва ҳам талбанда зистаанд ва ибораҳои изофӣ зухур кардаанд ба маъмулан онҳоро дар илми топонимика этнотопонимҳо меноманд. Аз ҷумла:

Нóви йағнобӣ [*Nówi yaǵnobī*] - номи мавзеъ дар ҳудуди марзи байни деҳаҳои Дарғ (н. Айнӣ) ва Пулларовути водии Яғноб (н. Айнӣ) ба маънои - дараи яғнобӣ, номи яғнобӣ, яъне қул ва ё дарае, он дар гузашта чарогоҳи молчаронии чўпони яғнобӣ (гурӯҳи хурди этникии

шарқиэонии бе хатти аслан суғдизабоне, ки ба тасодуфи таърихӣ, боқимондаи гузаштагони тоҷикон - суғдиён мебошанд, ки асрҳо ба ин қониб дар водии Ягноб умр ба сар мебаранд). Мук.: **Нови җағнобӣ** «дараи җағнобӣ, нови җағнобӣ» (тангное дар умқи дара, д. Качровут, н. Деваштич); **Майдони җағнобӣ** [*Maydóni yaǵnobī*] (д. Панҷрӯд, ш. Панҷакент) - номи чарогоҳ ва мавзеи ҳамвории пахну густурдае, ки замини кишт ва чарогоҳи сарватманди җағнобие будааст, дар деҳаи Панҷрӯди музофоти кӯхистони шаҳри Панҷакент; **Кӯйи қирғизрахá** [*Kúyi qirǵizrahá*] (д. Анзоб, д. Навобод); **Хирмáни кофӣр** [*Xirmáni kofir*] (д. Ҳадишаҳр, н. Кӯхистони Мастҷох); **Гӯри ҳиндӣ** [*Gūri hindī*]- гӯри як ҳиндуи савдогар (д. Тағоби Халк, д. Шашкат, музоф. Панҷакент); **Сойи Лӯликуш** [*Soyi Lūlikuš*] (д. Кулолӣ); **Турки Рóч** [*Túrki Róǵ*] - деҳаи турку муғултаборҳои ўзбекзабони кӯчманчӣ, ки баъдтар дар мавзеи поёнтари деҳи қадимаи тоҷикнишини Рóч муқимӣ шудаанд (д. Рóчи Поён); **Қўтáни қирғизхó** [*Qūṭáni qirǵizhó*] - мағали (оғали саҳроӣ) чӯпонҳои қирғиззабони муқими чумхурӣ, ки муддате дар ин мавзеъ чӯпонӣ кардаанд (д. Зери Ҳисор); **Дарáйи ҳиндӣ** // **Дарáйи ҳиндухó** [*Daráyī hinduhó*] (д. Некот) - дарае, ки тавассути роҳи кӯҳии он савдогарони ҳинду бо «Роҳи абрешим» молу маводи худро аз Ҳиндустону Покистон ва Афғонистон, тавассути роҳҳои кӯҳии ҷануби Тоҷикистон ба билоди Панҷакент ворид мекарданд. Ва ҳамчунин дар навбати худ молу маводи тиҷоратии билоди Зарафшон, бавижа музофоти Панҷакентро ба савдои беруна мебароварданд; **Кóни урýс** [*Kóni urús*]- қони маъдани кӯҳие, ки дар оғози замони шуравӣ дар он муддате намоёндогони миллати рус фаъолият доштанд (д. Некот); **Қабристóни барлосó** [*Qabristóni Barlosó*]- гуристони қаблаи муғулаҳои барлоси ўзбек, дар деҳаи ўзбекзабони музофоти Панҷакент; **Гузáри муғул** [*Guzáři muǵul*] (д. Рóчи Поён, ш. Панҷакент); **Бóғи Ўзбакбóй** [*Bóyi Ūzbakbóy*] (д. Заврон); **Мӯринáки сакóйиё** [*Mūrináki sakoyiyó*] - мавзеи таърихӣ хурддарае (тангно), ки онҳо пойдеворҳои деҳи бузурги матрук ва қабристони сакóйҳо, яъне суғдиёни бузургҷуссаи қаблазисломӣ (д. Заврон); **Қавристóни суғдиё** [*Qawristóni suǵdiyó*]- мавзеи бошишгоҳҳои қадимаи тоисломии суғдинишин ва қабристони дорои қабрҳои зинатдодашудаи гачкорикардашудаи суғдӣ (д. Заврон, ш. Панҷакент); **Чашмӣ қунғурóт** [*Čašmī qunǵurót*] - мавзеи дорои чашмаи чарогоҳи молчаронии як чӯпон, аз қаблаи муғулаҳои қунғуроти халқи ўзбекзабони чумхурӣ (д. Вешист); **Кӯйи шаймáн** [*Kúyi šaymán*]- кӯҳи дорои чарогоҳе, ки дар он ҷо чарогоҳи молчаронии як шубони шайман (яке аз қаблаҳои сернуфузи муғултабори ўзбек) воқеъ аст, ки дар замони шуравӣ қорвои ҷамъиятиро мечаронидааст ва рафта - рафта, мардуми маҳаллӣ кӯҳи Майкатаро (< суғ. Мóykata - хонаи моҳтоб, кӯҳи хонаи моҳтоб) Қуӣ Шайман (?) ном мегирифтагӣ шудаанд; **Қўтáни шаймáн** [*Qūṭani šaymán*] - мағали (молхонаи саҳроӣ) чӯпони ўзбекзабон, аз қаблаи шайман (муғулаш) (д. Майката, ш. Панҷакент); **Зáмини урýс** [*Zámini urús*] - замини рус, замини як нафар агроном (заминшинос)-и русзабоне, ки дар замони подшоҳии Николайи I дар ин мавзеъ замини кишт доштааст (д. Рóч, ш. Панҷакент); **Сóйи урýс** [*Sóyi urús*] (д. Хўча Панҷ) - дар даврони подшоҳии Николайи I як нафар агрономи рус омада, дар ин мавзеъ хонаи истиқоматӣ сохта, муддате зистааст; **Оби ҳиндӣ** [*Obi hindī*] - дар замоне, ки кӯҳ фаромада пеши дарёи Моғиёнро мебардад, кӯли азиме (мисли кӯли Сарез) падида меояд ва дар он даврон ҳиндуи савдогар ва қойикронӣ оббози моҳир мардумро аз як соҳил ба соҳили дигар гузаронида, ба ивазаш маблағи муайяне мегирифтааст ва ӯ мавриди эҳтироми ҳамагон будааст (д. Фонӣ, ш. Панҷакент); **Қуӣ туркпаридáгӣ** [*Kuyi turkparidagi*] - кӯҳе, ки як замоне аз сари шаҳи он як чӯпони ўзбек сарозер афтида, ба ҳалокат расидааст (д. Фонӣ); **Чашмӣ қалúк** [*Čašmī qalúq*] - и чашмаи мавзее, ки дар даврони шуравӣ чарогоҳи тобигонаи як чӯпони қарлуқ (яке аз қаблаҳои муғулаҳои туркзабони ўзбек) ўзбек будааст (д. Кӯли Калон); **Вóти қалúк** [*Vóti qalúq*] - мавзеи марзагии баланду шамолраве, ки дар замини молчаронии чӯпони ўзбаки қарлуқ (ўзбаки қаблаи қарлуқ) воқеъ аст (д. Кӯли Калон, ш. Панҷакент); **Қўтáни туркó** [*Qūṭani turkó*] (д. Кумарғ, н. Айни) молхонаи саҳроӣ, яъне мағали қорвои ҷамъияти, ки дар замони шуравӣ шубонони он се нафар ўзбекҳои туркзабон будаанд ва мардуми маҳаллӣ мавзеи қорвохобрави қорвои ононро “Қўтáни турко” номгузорӣ кардаанд; **Чашмӣ шаймáн** [*Čašmī šaymán*] - (д. Кум, н. Айни) - чашмаи мавзеи чарогоҳи васеи, ки дар даврони шуравӣ, чарогоҳи молчаронии як шубони ўзбекзабон, аз қаблаи муғулаҳои шаймани ўзбек будааст ва бинобар ҳамин мардум мавзеи номбурдаро “Чашмаи шайман” ном гузоштаанд; **Сáри пúли Мингбóй** [*Sári púli Mingbóy*] (д. Ваҳан) - мавзеи наздики пул, яъне кӯпруки ҷубини қорвогузари аз қониби як шубони ўзбекзабони хайрхоҳ, бо номи Мингбóй (исми ҳоси туркӣ - ўзбакӣ, бамаънои «доро, ғани ва сарватманд дар миёни ҳазор нафар»), ба тариқи ҳашар сохташуда; **Рабóти қазóқ** [*Rabóti qazóq*] (ш. Бухоро); **Гузáри арабхó** [*Guzáři arabhó*] (ш. Бухоро); **Маҳаллáйи эронихó** [*Mahalláyī ironihó*] (ш. Бухоро); **Маҳаллáйи яҳудихó** [*Mahalláyī yahudihó*] (ш. Бухоро); **Дáшти муғóн** [*Dášti muǵón*] (д.

Шамтич, н. Айнӣ) мавзеи дашти пахну густурда (< **Дашти моғйон**), ки шакли дурусту ибтидоии ҷойноми мазкур на «Дашти муғон», балки “Дашти моғйон” аст, баргирифта аз вожаи < суғ.- яғн.: *móy* => *móx* => *móh* - моҳ, моҳтоб, яъне “Дашти моҳйон” (даште, ки сарсулолаи соҳиби он дашт Моҳ ва ё Моҳак, ки аз исмҳои хоси маъруфи суғдӣ аст мебошад), мук. Моғйон => Моғиён (деҳа дар шаҳрдории Панҷакент). Ва возехтар, ин нуктаро бояд ишора намоем, ки вожаи « муғ » - и ғарбиэронии оини зардуштӣ барои сарзамини дорои дини буддой тамоман бегона буда, ҳар ҷо, ки муҳаққиқони пешин барғалат вожаи дурусти суғдӣ *mū* => *móy* => *móx* - “моҳ” - ро « муғ » (мубади зардуштӣ) хондаву навиштаанд, ҳамаи маҳз аст. Муҳаққиқони гузаштаи русу аврупоӣ як кашфиёти хуб кардаанд, ки “ Моғйон ” - ро дуруст “Моҳйон” (аз сулолаи Моҳ) хондаанд ва боқимонда «муғ» - и «кашфнамуд» - и онҳо “моғ”, яъне “моҳ” мебошанд (масалан, барои эзоҳ на « Кӯҳи Муғ », балки < Кӯҳи Моғ => Кӯҳи Моҳ - кӯҳи Моҳ ва на «Қалъаи Муғ», балки дурусташ < Қалъаи Моғ аст ва асли суғдӣ он Моғдиж ва Моғи Диж аст, яъне Қалъаи Моҳ, ҷуноне, ки дар водии Яғноб вучуд дорад мавзее бо номи Моғи Ғар - кӯҳи моҳтоб, кӯҳи моҳтоббаро, кӯҳи хонаи моҳтоб (Векоб), яъне кӯҳи тавлидгоҳи моҳтоб ва ҳамзамон Қалъаи Моҳ, яъне қалъае, ки ҳамеша моҳтоб аз рости болои он бурун меояд, мебошад).

Дар сарзамини Суғдиёни саропо дорои оини буддой, ки ҳатто ин оинро ба Чини Қадим интиқол ва ҷорӣ намуданд, танҳо таъсири оини масеҳӣ ва баъдан қабл аз ҳамаи арабҳо таъсири монавии навзардуштия буд. Империяи Сосониён бо ҳама он азамату шукӯҳ ва қудратмандиаш натавонист, ки оини ғарбиэронии худ зардуштияро дар қаламрави Суғд ҷорӣ бикунад ва ҳамоно дар паҳноии Суғдиён бовариҳо ва эътиқодоти мардум ба оини маздононаро митроии умумиорӣ то зардуштия ва буддой, то вуруди арабҳо ба ин сарзамин боқӣ ва устувор монд.

Хулоса, таҳқику омӯзиши ҷойномҳо, аз нигоҳи этнолингвистӣ, имконияти хубе фароҳам меоварад, ки мо битавонем тамоми вижагиҳои фарҳанги маънавии зиёда аз шашазорсолаи тамаддуни ориёасли хешро фаро бигирем. Чунки ҷойномҳо худ оинаанд, ки пешорӯйи мо асосату азамат ва вижагиҳои фарҳанги маънавии чандиназорсолаи миллати моро мунбақис мекунанд. Номвожаҳои ҷуғрофӣ, яъне воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи мавзеъу маҳалҳо ҳазинаи гаронбаҳои забон маҳсуб мешаванд, ки садсолаҳо ин ҷониб асосати забон ва вижагиҳои таъриху фарҳанги маънавии тамаддуни моро дар худ нигоҳ доштаанд.

Адабиёт

1. Абдуллоева, Г. З. Ҷанбаҳои этнолингвистии номвожаҳои ҷуғрофӣ ба соҳаи ҳунармандӣ алоқаманди лаҳҷаҳои водии Ҳисор / Г.З. Абдуллоева // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ).- № 4.- Душанбе: Сино. - 2021.- С. 9-17.
2. Алимӣ, Ҷ. Ташаккули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. - Душанбе, 1995.- 196 с.
3. Булбулшоев, У. Т. Микротопонимия Шохдары в этнолингвистическом освещении: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / У.Т. Булбулшоев.- Санкт – Петербург, 2005.- 20 с.
4. Матробиён, С. Қ. Этнолингвистикаи тоҷик: Пажӯҳиши назариявӣ ва амалӣ / Китоби I Асосҳои назариявии этнолингвистика ва тасвири ҷаҳон / С. Қ. Матробиён. – Душанбе: ШОҲИН-С, 2022. – 254 с.
5. Раҳмонӣ, Р. Лингвофолклористика, этнолингвистика ва фолклор (Масъалаҳои назарӣ) / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе, 2022. - 61 с.
6. Тураев, Б. Б. Микротопонимияи водии Яғноб / Б.Б. Тураев. - Душанбе: Ирфон, 2019.- 271с.
7. Тураев, Б. Б. Номвожаҳои ҷуғрофӣ субстрати суғдӣ дар қаламрави Панҷакенти бостонӣ / Б.Б. Тураев // Суханиносии. - №2.-2020. - С. 26-38.
8. Холназаров, Р. М. Таъсирпазирӣ забони қирғизӣ аз забони тоҷикӣ (дар мисоли маводи антропонимҳои ноҳияи Лахш) / Р.М. Холназаров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2023, №3(104) - С. 53-57.
9. Ҳомидов, Д.Р. Топонимияи водии Кеширд / Д.Р. Ҳомидов. - Душанбе, 2002. – 104 с.
10. Ҳасанова, С. Р., Ҷаматов С. С. Таҳлили сохтори вожаву истилоҳоти бофандагӣ бар пояи роҳу усулҳои калимасозӣ / С. Р. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2024, №2(109) - С. 12-21.

ТАҲЛИЛИ ЭТНОЛИНГВИСТИИ БАЪЗЕ АЗ ЭТНОТОПОНИМҲОИ ВОДИИ ЗАРАФШОН

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи вижагиҳои этнолингвистии баъзе аз этнотопонимҳои водии Зарафшон ва ҳамзамон водии Яғноб низ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар билоди мавриди таҳқиқи муаллифи мақола қароргирифта, дар баробари этнонимҳо ва этнотопонимҳои ифодакунандаи номи тоифаҳои одхо, кофир, ориёасли суғдӣ, сақой, тоҷикӣ, яғнобӣ, эронӣ боз этнотопонимҳои марбут ба тоифаҳои ҳиндуориёии ҳинду ва ё ҳиндӣ, ҷӯғӣ, инчунин этнотопонимҳои

марбут ба қабилаҳо ва тоифаҳои туркӣ - муғулии ўзбак, турк, казок, кирғиз, баттош, шайман, қаллук (қарлук), лақай, найман, кунгурот, муғул ва ҳамчуни этнотопонимҳои ҳоси тифаҳои ҳомию сомии яҳуд ва араб ба назар мерасанд. Таҳқиқ ва баррасии чунин навъи ҷойномҳо аз ғоидаи ҳолӣ нестанд, чунки номвояҳои ҷуғрофӣ, яъне воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи мавзӯи маҳалҳо ҳазинаи гаронбаҳои забон маҳсуб мешаванд, ки садсолаҳо ин ҷониб асолати забон ва вижагиҳои таъриху фарҳанги маънавии тамаддуни моро дар худ нигоҳ доштаанд.

Калидвожаҳо: таҳлили этнолингвистӣ, этнолингвистика, ориёнасл, ориёинажод, ҳиндуориёӣ, туркӣ- муғулӣ, ҷойномҳо, фарҳанги маънавӣ, топоним ва микротопонимҳо.

ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ЭТНОТОПОНИМОВ ЗЕРАВШАНСКОЙ ДОЛИНЫ

В данной статье речь идет об этнолингвистических особенностях некоторых этнотопонимов Зеравшанской долины, а также Ягнобской долины. Наряду с этнонимами и этнотопонимами, обозначающими названия категорий оды, кафиры, согдийцы арийского происхождения, скифы-саки, таджики, ягнобцы, иранцы, этнотопонимами, относящимися к индоарийским категориям индусов или хинди, цыган, а также этнотопонимами, относящимися к тюркско - монгольским племенам и категориям узбеков, турок, казахов, киргизов, батташ, шайман, каллук (карлук), лакай, найман, кунгурат, монголы, а также характерные этнотопонимы хемито – семитской семьи, на примере еврейских и арабских типов. Изучение и рассмотрение такого рода название местностей не лишено пользы, поскольку географические названия, то есть словарные единицы, обозначающие названия мест и местностей, считаются ценной языковой сокровищницей, которая веками хранила в себе самобытность языка и особенности духовной истории и культуры нашей цивилизации.

Ключевые слова: этнолингвистический анализ, этнолингвистика, арийское происхождение, арийская раса, индоарийский, тюркско - монгольский, местоимения, духовная культура, топонимы и микротопонимы.

ETHNOLINGUISTIC ANALYSIS OF SOME ETHNOTOPONYMS OF THE ZERAVSHAN VALLEY

This article deals with the ethnolinguistic features of some ethnotoponyms of the Zeravshan valley, as well as the Yagnob valley. Along with ethnonyms and ethnotoponyms denoting the names of the categories of odes, kafirs, sogdians of aryan origin, scythians, saks, tajiks, yagnobians, iranians, ethnotoponyms belonging to the indo-aryan categories of hindus or hindi, gypsies, as well as ethnotoponyms belonging to the turkish - mongolian tribes and categories of uzbeks, turkish, kazakhs, kirghiz, battash, shaiman, kalluk (karluk), lakai, naiman, kungurat, mongols, as well as characteristic ethnotoponyms of the hemitic-semitic family, for example, jewish and arab types. Studying and considering this kind of place name is not without benefit, since geographical names, that is, vocabulary units denoting the names of places and localities, are considered a valuable linguistic treasure trove that has preserved the originality of the language and the peculiarities of the spiritual history and culture of our civilization for centuries.

Keywords: ethnolinguistic analysis, ethnolinguistics, aryan origin, aryan race, indo-aryan, turkish-mongolian, pronouns, spiritual culture, toponyms and microtoponyms.

Дар бораи муаллиф

*Тураев Бурҳон Бузургович
Номзади илмҳои филологӣ, ходими
пешбари илмӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33*

About the author

*Turaev Burkhon Buzurgovich
Candidate of Philological Sciences, Leading
Researcher
Institute of Language and Literature named
after Rudaki NAST
734025. Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 33*

Об авторе

*Тураев Бурхон Бузургович
Кандидат филологических наук, ведущий
научный сотрудник
Институт языка и литературы имени
Рудакі НАНТ
734025, Республика Таджикистан, Душанбе,
проспект Рудакі, 33*

ВИЖАГИҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ СИФАТ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Бобокалонова Р. Н.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Таърих гувоҳ аст, ки «Шоҳнома» намунаи беҳтарин дostonҳои қаҳрамонӣ буда, дар таърихи тамаддуни башарӣ шухрати беназирро доро аст. Пас аз ғурупошии давлати Сомониён, ки пуштибони забони адабии форсӣ-тоҷикӣ буд, ҳукумат ва қудрати сиёсӣ низомӣ ба дасти ҳокимони турктабор гузашт, аммо азбаски ҳокимони туркнаҷод аз суннату фарҳанги милли кам бархурдор буданд, натавонистанд, ки суннатҳои забонӣ, адабӣ ва фарҳангии ҷадидро ҷойгузини забону адаби форсии дарӣ гардонанд. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ хазинаи нодиру бебаҳои забони форсии тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Фирдавсӣ зимни тавсири воқеаҳои таърихӣ, диловарии қаҳрамонҳои дostonҳо, афсонау ривоятҳо, тасвири манзараи ин ё он мавзӯ бештар аз вожаҳои зебои ноби тоҷикӣ истифода кардааст, «Шоҳнома» ифодакунандаи ғояҳои ватандӯстӣ ва ватанпарварӣ буда, шоир ба василаи образи шоҳону паҳлавонон ба хонанда ин ғояро талқин мекунад. Азбаски Сомониён ба таъриху фарҳанги милли, инкишофи илму адабиёт таваҷҷуҳи хоса доштанд, бинобар ин Фирдавсӣ пас аз қатли Дақиқ ба идомаи ин асар камари ҳиммат баст ва беш аз 30 соли умри худро сарфи ин асар намуда, коҳи бузургеро барпо намуд, ки аз гардиши айём ва боду борон бегазанд аст ва ба ин васила номи шоир то абад зинда хоҳад монд [9, с. 145], зеро «Сухан гуфта шуд, гуфтани ҳам намонд, Ман аз гуфтаҳо ҳам яке бо ту ронд» [3, с. 11].

Дар «Шоҳнома» вожаҳои арабӣ ва туркӣ низ рӯйи қор омадааст, аз пажӯҳиши муҳаққиқон ва донишмандони шоҳномашинос бармеояд, ки дар «Шоҳнома» ҳамагӣ беш аз 700 калимаи арабӣ истифода гардидааст. Пажӯҳиши калимаву калимасозӣ ва вожашиносии «Шоҳнома» муҳофизати боигарии маънавии миллати тоҷик ба ҳисоб рафта, ба пойдорӣ ва инкишоф ва густариши забони адабии ҳозираи тоҷик ва фонди луғавии он мусоидат хоҳад кард. Зеро он барои инкишофу густариши забони адабии ҳозираи тоҷик маводи ҷадиди нодиро пешкаш менамояд.

Бояд зикр намуд, ки дар ҳамосаи Фирдавсӣ калимаву истилоҳоти соҳаҳои гуногун истифода шудаанд, ки аз имрӯз низ аз онҳо фаровон истифода кардан мумкин аст. Боиси таассуф аст, ки мо дар ҷойгузин сохтану барқарор кардани истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм, забони даврони классикиро чандон истифода намекунем. Хусусан, истилоҳи низомӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ хеле фаровон буда, барои артиши ҷумҳурӣ аз он ғоида бурдан аз манфиат ҳолӣ нест. Абулқосим Фирдавсӣ бо як маҳорати барҷаставу нотақрор ва маҳорати бузурги забондонӣ сифатро дар шеърҳои дostonҳои худ истифода бурдааст, ки он барои ифодаи образҳо, эҳсосот ва воқеаҳои таърихӣ нақши муҳим мебозад.

Абулқосим Фирдавсӣ аз шоирони маъруфи адабиёти классикии форсу тоҷик буда чун ситораи дурахшони назми форсӣ дар шаби тор роҳи суҳанварони минбаъдаи на танҳо Шарқ балки тамоми Аврупоро бо нури шоҳасари худ «Шоҳнома» равшан кардааст. Аксари муҳаққиқон «Шоҳнома»-и безаволи уро беҳтарин ҳамосаи адабиёти ҷаҳонӣ номидаанд. Дар бораи ҳаёту фаъолияти эҷодии Фирдавсии Тусӣ то имрӯз асарҳои илмӣ-тадқиқотии зиёде навишта шуда, муҳаққиқон ба паҳлуҳои муҳимми эҷодиёти ӯ дахл карда, бисёр масъалаҳои баҳсталабро ҳаллу фасл намудаанд. Аз ҷумла дар асарҳои Кримский А., Бертелс Е.Э., Брагинский И.С., Гиунашвили Л., Османов М., Муҳаммад Исмоили Нудушан, Забеҳуллоҳи Сафо, Ғуломризи Инсофпур, Мансура Иттиҳодия, Маҳмуди Каёнӯш, Манучехри Муртазой, Сайид Ҳамидиён, адабиётшиносони тоҷик Мирзозода Х., Бобокалонова Ҷ. дар баробари дигар масъалаҳо ҳамчунин оид ба зан ва мақому мартабаи он дар ҷомеа мулоҳизаҳои ҷолибе баён шудаанд. Ин донишмандон тавассути таҳқиқот ва мақолаҳо, ки ба паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои таърихӣ адабӣ бахшидаанд, симои занмодарро дар ҳамосаи миллии эронӣ мавриди баҳс қарор додаанд [8, с. 115].

Қорбурди сифатҳо дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ васеъ истифода шуда, шоир ҳангоми тасвири манзараҳо, лаҳзаҳо ва рӯйдодҳо ба хусусияти ашё ва мафҳумҳо, образҳои қаҳрамони дostonҳо бо истифода аз имконоти суҳан онҳоро бо тамоми назокат ва латофаташон дар назари хонанда ҷилвагар месозад. Масалан:

*Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад [1, с. 24].*

Дар бораи ин коҳи бегазанди сухан, ки беш аз ҳазор сол инҷониб дар хидмати мардуми хушёру бедордил аст ва аз сухани баландмазмунӣ ин шоири бузург кулли инсонҳои бофарҳанг хушачинӣ мекунанд, ки ҳуди ба он ишора намуда, гуфтааст:

*Биноҳои обод гарданд хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назмкоҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд [3, с. 7].*

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ тавсифҳои сифатии пилтан, меҳрубон, хирадманд, доно, пир, тавоно, беҳ, шердил ва амсоли ин ва дар баробари ин, бисёр тавсифҳои истиоравии осонфаҳме ҳастанд, ки тақрор ба тақрор омадаанд, амсоли гулруҳ, ширинсухан, моҳсимо, сарвқомат, паричеҳра, филпайкар, пурозор, озодмард, неқном, хуррамшаҳр, камхирад, фаррухпадар ва ғ. Аз гуфтаҳои ғавқ бармеояд, ки моҳияти сифат дар обурани бадеӣ пайдо кардани матн ниҳоят муҳим арзёбӣ мешавад. А. И. Ефимов барҳақ таъкид намудааст, ки «дар пасманзари матни бадеӣ, ки бо вожагони ашъӣ ё феълҳои пур шудааст, худ вижагии калимаҳои баёнгари аломат - сифатҳо ба таври ҷашмгире намудор ҳаст. Онҳо аз он ҷиҳат тафовут доранд, ки ба сурате тасвир мекунанд, тавсиф менамоянд; онҳо гӯё ба нақл рангинӣ ато мекунанд. Ҳангоми афзунии сифатҳои бо обурани он ба нақли тавсифӣ мубаддал мегардад. Ин хусусан дар матнҳои ба назар мерасад, ки сифат, ки аз номбар кардан дида бештар васф менамояд, бартарӣ пайдо кардааст» [5, с. 339].

Дараҷаҳои сифат дар худ имконоти зиёди тавсифи мафҳумро ниҳон доштаанд, зеро дар он ба воситаи онҳо дараҷабандии аломат ва ҳосият баён мегардад. Ба ақидаи А.И.Ефимов «дар тафовут аз аломати оддӣ, ба воситаи дараҷаи қиёсӣ характеристикаи дигари ҳосият ба воситаи муқоиса ифода меёбад. Ин дараҷабандӣ дар сифатҳои дараҷаи олии қавитар мегардад. Дар ҷунин дараҷабандиҳо бисёр ҷиҳзҳои субъективӣ метавонад вучуд дошта бошад, ки барои эҷоди сухани нависанда воқеаи имконоти беҳудудеро муҳайё менамояд» [5, с. 346]. Дар осори пажӯҳишӣ ҳамҷунин таъкид шудааст, ки «ҳангоме ки сифати предмет ба таври муқоиса ба воситаи дараҷаи қиёсиву олии нишон дода мешавад, ҷиҳзҳои услубии онҳо бештар намоён мегарданд» [6, с. 114]. Ифодаи дараҷаҳои муқоисавии сифат маъмулан дар байтҳои зиёди «Шоҳнома» сурат гирифтааст, ки ба иншоот ё ҳусну малоҳат, бузургиву тавоноии қаҳрамонон, тарҷеҳ додани мафҳуми ҳамгунӣ он ишора мекунад:

*Ки аз савр болош зеботар аст,
Зи мушки сияҳ бар сараш афсар аст [3, с. 111].
Азеро сарат з-осмон бартар аст,
Ки тухми ту з-он номвар гавҳар аст [3, с. 117].
Ки «ӯяст бартар зи ҳар бартаре,
Тавонову донанда аз ҳар даре.
Ба фармони ӯ гардад ин осмон,
Ки ӯ бартар аст аз макону замон... [3, с. 414].
Бувад ҳар шабонгоҳ бориқтар,
Ба ҳуршеди тобанда наздиктар [1, с. 33].*

Дараҷаи олии сифат дар «Шоҳнома» ба тарзи хос ифода шудааст. Шоир барои баёни бартарияти аломате дар якҷоягӣ пасванди -таринро ба кор бурдааст: Бад-он *бартарин* номи яздонашро, - Бихонду биполид мижгонашро [3, с. 14].

Ҳамон ғов, к-аш ном Бармоя буд, - Зи ғовон *бартарин* поя буд [1, с. 88]. Усули дигари баёни бартияти аломат ё ҳосияти бартариятноки мафҳум, ки метавонад сифат ба воситаи зарфҳои ифода ёфтааст, ки дар асари безаволи шоир «Шоҳнома» дар тафовут аз соири осори мансури ҳамзамони он дар ин маврид калимаи «пур», «бисёр» ба кор рафтааст: Замоне саросар пур аз ҷанг буд, - Ба ҷўяндагон- бар ҷаҳон танг буд [3, с. 13]. Бигашт аз бараш ҷарх сола ҷиҳил, - Пур аз хушмағзу пур аз дод дил [3, с. 15]. В-аз он пас ҷаҳон яксар обод кард, - Ҳама рӯи гетӣ пур аз дод кард [3, с. 15]. Ҳама ҷомаҳо карда пирузаранг, - Ду ҷашми пур аз хуну рух бодранг [3, с. 14]. Таҳамтан бад-эшон ҷунин гуфт боз, - Ки «Эй номдорони гарданфароз [3, с. 91]. Нашояд бимонад аз ин кор боз, - Ки пеш аст бисёр ранҷи дароз [3, с. 91]. Ҳамҷунин, ба тавре ки аз порҷаи матн дар боло овардашуда маълум мегардад, дар таркиби пур аз дод, пур аз хун, вожаи пур ва бисёр ба вазифаи зарф омада, барои баёни тақвияти тобиши мусбати маънӣ ба кор рафтааст. Дар ҷойи дигар зимни сифатчинӣ, шоир тақвияти аломати онро *дубора* баён кардааст: Зи гуфтори Рустам далери ҷавон, - Бихандиду

гуфташ, ки: -Эй паҳлавон. [3, с. 92]. Хиромону нозон расидӣ барам, - Ниҳоданд он тоҷро бар сарам [3, с. 93]. Ба ҷое расиданд, к-обод буд, -Яке хубфархунда бунёд буд [2, с. 21]. Чу Комуси ҷангиву Ҳокони Чин,- Саворони ҷангиву мардони кин [3, с. 272]. Ҷавон буд аз гаҳвари паҳлавон, -Хирадманду бедору равшанравон [1, с. 40].

1.Мафҳуми сифати аслӣ ва нисбӣ: Сифат аз ҷиҳати маъно ва аломатҳои сарфӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешавад: сифати аслӣ ва сифати нисбӣ. Сифати аслӣ аломат, хусусият ва ҷиғунагии ашёву ҳодисаҳоро бевосита ифода менамояд ва ҳосияти доимӣ ва табиӣ ашёро нишон медиҳад: фикри оӣ, одами озод, қад баланд, бодом талх, китоби нав, қуллаи баланд, одами хушёр, анори ширин. Сифати нисбӣ нисбати аломатро ба ҷизе ё касе мефаҳмонад: ёрии тиббӣ, кори илмӣ, гӯшвори нуқрагин, кишти баҳорӣ, гулҳои кӯхӣ, духтари шаҳрӣ. Дар «Шоҳнома» ин ду навъи сифат ҳеле барҷаста рӯйи қор омадааст, ки онҳо барои таъкид қардани ҳислатҳои қаҳрамонон, ҳодисаҳо, вазъиятҳои иҷтимоӣ ва табиат нақши муҳимме бозидаанд..

1.1 Вижагиҳои сифати аслӣ дар «Шоҳнома». Сифатҳои аслӣ дар шоҳасари Ҳаким Абулқосим Фирдавӣ бештар барои тасвири қаҳрамонон, ҳодисаҳо ва табиати муҳити атроф истифода мешавад. Шоир тавассути ин сифатҳо тавонист рӯҳия ва муҳити асосии асарро зинда гардонад. Мисол: дар тасвири Рустам: «Ба паҳлавон бод қомат чу сарв, - Ба зӯру ба ақлу ба фарри гарон». Дар ин байт «бод қомат», «чу сарв», «гарон» (боҳашамат) сифатҳои аслие ҳастанд, ки қудрат, зебӣ ва шукӯҳи Рустамро ифода мекунад. Яке пирони *парҳезкор*, - Сиёвушро гуфт, к -«Эй шаҳриёр...» [2, с. 134]. Рухшро тавон қард нисбат ба моҳ, - Агар моҳ дорад ду зулфи *сиёҳ* [2,с. 134]. Ҳаме гуфту мичгон пур аз об қард, - Ҳаме барзад андар миён *боди сард* [2, с. 136]. Дарахтони бисёру оби *равон*, - Ҳаме шуд дили солхӯрда ҷавон. [2, с. 148]. Ҳаво *хушгӯвору* замин *хубранг*, - Зи дебаҳ заминаш чу пушти паланг [2, с. 148]. Биёмад Фарангис чун моҳи *нав*, -Ба наздики он тоҷвар шоҳи *нав* [2, с. 144]. Инони тоқовар ҳаме дошт нарм, - Ҳаме рехта зи дидагон оби *гарм* [2, с. 155]. Чунин дод посух, ки «Чархи *баланд*, - Дилам қард пурдарду чонам наҷанд...» [2, с. 155]. Фарангисро қоҳҳои *баланд*, - Баровардаву дорадаш арҷманд [2, с. 168]. Ҷӣ гуфт он сухангӯи озода *мард*, - Ки озодаро қоҳилӣ банд қард [1, с. 62]. Ду ҷашм аз бари сар чу ду ҷашма хун, - Зи дуди даҳонаш ҷаҳон *тирагун* [3, с. 16]. Бар он оташ *сӯғ* бирён шуданд [1, с. 49]. Фиристода омад диле *пурсухан*, - Суханро на сар дид пайдо, на бун [1, с. 178].

Як хусусияти услуби қорбурди сифатҳо дар «Шоҳнома» он аст, ки онҳо гоҳо пеш аз исмҳо омада, алоқаи изофӣ афтода, артикли номуайяний мегиранд: *озода мард*, *рӯд хурушон*, *ҷавон паҳлавон*, *диле пурсухан*. Дар матн гоҳо чунин қолибҳои воҷеҳуранд, ки дар байни исм ва сифат метавонад қолимаи дигаре, ки одатан феъл аст, омада бошад. Мисол: ..В - аз он пас яке кӯх бинӣ *баланд* [2, с. 23].

1.2. Вижагиҳои сифати нисбӣ дар «Шоҳнома». Сифатҳои нисбӣ дар «Шоҳнома» барои муқоисаи таъкиди маъқеи алоҳидаи қаҳрамонон, ашёҳо ва ё ҳодисаҳо хидмат мекунад. Сифатҳои нисбӣ дар асар низ мутобиқи қонунҳои маъмули забони форсии дарӣ сохта шудаанд. Ин сифатҳо тобишҳои гуногуни самт, мансубияту нисбият ва сохта шудани ҷизро аз ҷизӣ дигар ифода қардаанд ва ҳамин имконоти услубии чунин сифатҳо дар матни асар равшан ба назар мерасанд, чунончи: дар тасвири қаҳрамонон: «Аз Рустам ба ҷаҳонпаҳлавоне набуд, -Ба ҷашми андӯ ё касе дар набуд». Дар ин ҷо «паҳлавоне набуд» ва «дар набуд» сифати нисбӣ мебошад, ки ҷойгоҳи Рустамро нисбат ба дигар қаҳрамонон таъкид мекунад. Чу хуршед аз чархи гардандасар, -Баровард бар сони *заррин* сипар [2, с. 141]. Яке тахти *заррину* қурсӣ ҷаҳор, - Се наълайни *заррин* забарҷаднигор [2, с. 13]. Биёмад Фарангис чун моҳи *нав*, - Ба назди он тоҷвар шоҳи *нав* [2, с. 13]. В- аз он пас яке кӯх бинӣ *баланд*. - Ки болои ӯ бартар аз чуну чанд [2, с. 23]. Ки аз духтари паҳлавони сипоҳ, - Яке қӯдак омад чу тобанда моҳ [2, с. 48]. Нақши сифатҳо дар тасвири қаҳрамонон, ҳодиса ва муҳити асосӣ дар он аст, ки сифатҳои аслӣ ва нисбӣ дар «Шоҳнома» танҳо вазифаи зебоии забонӣ надоранд, балки барои баён қардани образҳои пуртаъсир ва воқеиятҳои таърихӣ хидмат мекунад. Масалан, сифатҳои аслӣ қаҳрамонро бо ҳислатҳои доимии худ муаррифӣ мекунад. Сифатҳои нисбӣ муқоисаи шахсиятҳо ё вазъиятҳоро имконпазир месозанд. Мисол: Ҷаҳорум биёмад ба даргоҳи шоҳ, - Забон пурдурӯғу равон пургуноҳ [3, с. 182]. Дигар гуфт: -«Мардум тавонгар ба ҷист, -Ба гетӣ пур аз ранҷу дарвеш кист?» [3, с. 378].

Як хусусияти услуби қорбурди сифатҳои нисбӣ дар «Шоҳнома» он аст, ки сифатҳои нисбӣ бе пасвандҳо омада метавонанд. Масалан, Бар-ин гуна сиву се фарсанг танг, - Аз ин рӯю он рӯй *девори санг* [3, с. 179] ва ғ.

1.3. Роҳу воситаҳои калимасозӣ дар сифат. Сифат дар забони адабии ҳозираи тоҷик чунин роҳу воситаҳои калимасозӣ доранд: бо воситаи аффиксҳо, ки дар навбати худ се хел мешаванд: Бо пешвандҳо; бо пасвандҳо; бо пешванду пасвандҳо.

Пешвандҳои сифатсоз инҳо мебошанд: бо-, бе-, ба-, бар-, но-, дар-, пур-. Пешвандҳои бо-, бе-, ба-, но-, пур- бо исм омада, сифатҳои аслии месозанд.

Шоир пешвандҳо ва пасвандҳои сифатсозро дар «Шоҳнома» хеле фаровон истифода бурдааст. Чунончи: Бирангехт гарду баровард чӯш, - Ҷаҳонгашт аз овози *ӯ пурхурӯш* [3, с. 37]. Дар ин байт «пурхурӯш» сифат мебошад. Сифати байти мазкур, яъне калимаи «пурхурӯш», чӣ гунагии ҷаҳонро равшантар баён мекунад. Калимаи мазкур аз решаи «хурӯш», ки ба саволи (чӣ?) ҷавоб шуда, исмро ифода мекунад ва аз пешванди «пур» иборат аст. Гар он ҷо, ки рафтӣ, хушу хуррам аст, - Чунон чун бибояд, дилат *беғам* аст [3, с. 179]. Чунон дидам, эй сарви *симин*, ба хоб, - Ки будӣ яке *бекарон* рӯди об [3, с. 183]. Сиёвуш чу бишнид гуфтори ӯй. - Бад-ӯ гуфт, к- «Эй *нокаси* зиштхӯй...» [3, с. 186]. Сиёвуш чу омад ба оташ фароз, - Ҷаме гуфт бо довари *бениёз*: [3, с. 159]. Ҷаме дод мудаякero дигар, - Ки бахшуд бар *беғунаҳ* додгар [3, с. 160].

Пасвандҳои -й, (-гӣ), -она (-гона), -нок, -манд, -ин, (-гин), -ина, -гун, -о, -он бо исм, феъл ва зарф омада сифат месозанд. Пасвандҳои сифатсоз аз ҷиҳати калимасозӣ ва дараҷаи истеъмолашон се хел мешаванд: сермахсул, каммахсул ва бемахсул. Пасвандҳое, ки қариб ба ҳар гуна калима ҳамроҳ шуда, сифатҳои нав ба нав месозанд, пасвандҳои сермахсул номида мешаванд: -й, -гӣ, -она, -гона, -нок» [7, с. 192]. Мисол: Чу *доно тавоно* буду додгар, - Азеро накард эч пинҳон ҳунар [3, с. 9]. Сифатҳои байти мазкур, яъне калимаҳои «доно» ва «тавоно» чӣ гуна шахс будани мардро баён мекунад. Калимаи аввал аз решаи «дон» асоси замони ҳозираи феълро бо ҳамроҳ шудани пасванди «-о» ифода мекунад. Решаи калимаи дуюм «тавоно», ки асоси замони ҳозираи феълро ифода мекунад ва бо пасванди «-о» ифода ёфтааст.

Пасванди -й (-гӣ, -вӣ) сермахсултарин пасванди сифатсоз маҳсуб ёфта, дар «Шоҳнома» хеле фаровон ва аз ҷиҳати ифодаи маъно гуногун истифода мешаванд ва асосан сифатҳои нисбиро ташкил медиҳанд. Онҳо аломату хусусиятро нисбат ба шахсҳо, ашё ва амалу ҳодисаҳоро мефаҳмонанд. Масалан: Ба ганҷ-андарун он чи буд номдор, - Гузиданд зарбафти *чинӣ* ҳазор [3, с. 175]. Сухангӯй деҳқон чӣ гӯяд нахуст, - Ки тоҷи *бузургӣ* ба гетӣ кӣ чуст? [3, с. 13]. Шаби тира танҳо ба Турон шавӣ, - Бигардӣ дар он марзу ҳам *нағмавӣ* [3, с. 116].

Пасванди -ин дар байти зерин бо исм омада сифати нисбӣ месозад. Чунончи: Чу хуршед аз чархи гарданда сар, - Баровард бар сони *заррин* сипар [3, с. 175]. Надонистам кас ганҷи *ӯро* шумор, - Ҷамон тахти *заррини* гавҳарнигор [3, с. 175]. Шавад шоҳи Эрон ба мо *хашмгин*, - Зи нопокроӣ дар ояд ба кин [3, с. 125].

Пасванди -гун дар ин байт бо сифат омада, сифати нисбиро ифода мекунад ва ба ҳислату аломати ашёи реша монанд будани сифатро мефаҳмонад. Мисол: Ду чашм аз бари сар чу ду чашма хун, - Зи ду дидаҳо нашчаҳон *тирагун* [3, с. 16].

Пасванди –вар дар байти зерин бо исм омада, ҳислате доро будани қаҳрамонро мефаҳмонад. Мисол: Чу бишнид з- эшонсипаҳ бадсухан, - Яке *номвар* нома афканд бун [3, с. 12].

Пасванди —манд дар «Шоҳнома» бештар бо исм омада сифатҳои аслиро рӯйи қор овардааст. Мисол: Яке паҳлавон буд деҳқон наҷод, - Далеру бузургу *хирадманду* род [3, с. 12].

Пасванди -он дар байти зерин бо асоси замони ҳозираи феъл омада, сифат месозад. Мисол: Чу як баҳр аз-он тирашаб даргузашт, - Шабоҳанг бар чархи *гардон* бигашт [3, с. 115].

Зикр бояд кард, ки дар «Шоҳнома» сифатҳо бо пасванди -а хеле зиёд ба чашм мерасанд. Чунончи, Ба пеши сипоҳ- андарун хоста, -Имриву хубони *ороста* [3, с. 180].

Бо пешванду пасвандҳо сохта шудани сифат дар «Шоҳнома» асарро хеле ҷаззоб ва нотақрор намудааст. Бо пешванд ва пасванд омадани сифатро омехта номидан мумкин аст. Мисол: Зи фармон сар озодаву жандапӯш, - Зи овози *беғора* озода гӯш [3, с. 17]. Дар мисраи дуюм «беғора» сифат буда, бо исм (ғор) пешванди бе- ва пасванди -а ифода ёфтааст. Бифармуд девони *нопокро*, - Ба об андаромехтан хокро [3, с. 18]. Фурӯмоё Заҳоки *бедодгар*, - Бад-ин чорабигрифтоҳи падар [3, с. 21]. Яке духтари *норасида* ба ҷой, - Кунам чун парастон пешат ба пой [1, с. 30].

2. Роҳҳои калимасозии сифатҳои мураккаб дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ хеле ҷолиб буда, фаровон истифода шудааст. «Васлшавии калимаҳои гуногунмаъно яке аз навҳои сермахсултарини сохтани сифат ба шумор меравад. Ин роҳи васлшавӣ яъне калимаваслшавӣ воситаи асосии ташкилҳои сифатҳои мураккаб мебошад. Чӣ алоқои

пайваст ва чӣ алоқаи тобеъи сифат дар «Шоҳнома» маводи фаровонро дар бар мегирад. Чузъҳо дар алоқаи пайваст бо ҳамдигар тобеъ набуда, онҳо баробарҳуқуқ мебошанд, инчунин «яке аз он чузъҳо маънои чузъи дигарро такмил медиҳад ва инчунин пурра мекунад. Дар навъи тобеи алоқа яке аз чузъҳо ба дигаре тобеъ буда, онро эзоҳ медиҳад» [7, с. 199].

Дар «Шоҳнома» сифатҳои мураккаби пайваст назар ба сифатҳои мурракаи тобеъ камтар ба назар мерасанд, чӣ тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, дар забони тоҷикӣ бо ин роҳи алоқа сохташавии сифатҳои мураккаб, каммаҳсул ба ҳисоб мераванд.

Дар мисолҳои зер яке аз паҳлӯи ташкил ёфтани сифатҳои мураккаб мавриди баррасӣ қарор ёфтааст:

1). Бо такрори исм: Ки гар ду бародар нӣҳад *пушт- пушт*, -Тани кӯҳро хок монад ба мушт [1,с.497]. Ҳама яксара *пушт- пушт* оварем, -Магар номи рафта ба мушт оварем [1, с.498]. Ҳамон хаймаву дебаи *ранг-ранг*, -Ҳама тахти пурмоя заррин паланг [3, с.150]. Чу шоҳон ба кина кушӣ *хир-хир*, - Аз ин ду ситамгора андоза гир [3, с. 46].

2). Бо васлшавии ду калимаи мустақил ё такрори як калима бо васоити садонокҳои пайвасткунандаи о ва у: *пурпечутоб*, *рангоранг*, *саросар*. Мисол: Замона *саросар* пур аз ҷанг буд,- Ба ҷӯяндагон- бар ҷаҳон танг буд [1, с. 38].

Сифатҳои мураккаби тобеъ дар асари хеле ва хеле сермаҳсул буда, маводи забони асарро хеле бою ғанӣ гардондааст.

1). Аз ду исм:*пилтан*, *баччашер*, *хуршедҷеҳр*, *ғавҳарнигор*, *моҳнайкара*, *сарвқамат*. Мисол:Ки, эй паҳлавонзодаи *баччашер*, - Назояд чу ту зӯрманди далер [3, с. 151]. Зи бими сипаҳбад гави *пилтан*, - Биларзад ҳаме шер дар анҷуман [3, с. 44]. Чунин гуфт, к-«Эй шоҳи *хуршедҷеҳр*, - Ба коми ту бодо дурахшон сипеҳ...» [3, с. 384]. Навозандаи руд бо майгусор, - Биёмад барит аҳти *ғавҳарнигор* [3, с. 181]. Аз исм ва сифат: Зи пистони он гави *товусранг*, - Барафрохтӣ чун диловар наҳанг [3, с. 27].

Ин гурӯҳи сифатҳои мураккаб дар “Шоҳнома”бо аломату хусусияте соҳиб буда, аломати зоҳирӣ ва ботинии ашӯро иникос мекунад.

2). Аз ду сифат:*хушгуворо*, *пурзӯр*, *хуррамниҳон*, *равшанравон*. Хӯришхонаи подшоҳи ҷаҳон,-Гирифт он ду бедори *хуррамниҳон* [1, с. 80]. Шунидан гуфтори фаррух ҷавон, - Ҷаҳондида гурдони *равшанравон* [1, с. 413].

3). Аз шумораву исм: садсутун, якдил, ҳафтрӯз. Яке бонг барзад ба хоб андарун, -Ки ларзон шуд он хонаи *садсутун* [1, с. 83].

4). Аз сифат ва исм: *озодмард*, *хубрӯй*, *некном*, *озодаҳӯй*, *бинодил*. Чӣ гуфт он сухангӯи *озодмард*, - Ки озодарокоҳили банда кард [3, с. 17]. Кучо номвар духтари *хубрӯй*, - Ба парда-дарун пок, бегуфтугӯй [3, с. 23]. Бад-ӯ гуфт, к- “Аз ман бигӯ ин паём, - Ки эй шоҳи бинодilu *некном!*...” [3, с. 39]. Зани Салмо кард ном Орзуй, - Зани Турро Моҳи *озодаҳӯй* [3, с. 38].

5). Аз исм ва асоси замони ҳозираи феъл: *девбанд*, *кинаҷӯ*. Писар буд мар ӯро хушманд, - Гаронмоя Таҳмураси *девбанд* [1, с. 55]. Ба даргоҳи Ковус бинҳод рӯй,- Ду дида пур аз хуну дил *кинаҷӯ* [1, с. 198].

6). Аз сифат ва асоси замони ҳозираи феъл: *тезрав*, *нексоз*. Зи пӯяндагон ҳаркӣ буд *тезрав*, -Хӯриш кардашон сабзаву коҳу ҷав [1, с. 56]. Зи мурғон ҳамон он ки буд *нексоз*, - Чу бозу чу шоҳини гарданфароз [1, с. 56].

7). Аз зарф ва исм: *бисёрхуш*. Аз он номдорони *бисёрхуш*, - Яке буд бинодilu росткуш [1, с. 86].

8). Аз исм ва масдар: *ҷодупараст*. Чунон буд, ки Заҳоки *ҷодупараст*, -Аз Эрон ба ҷони ту ёзид даст [1, с. 92].

9). Аз сифат, исм ва пасванд -й: *бадғавҳарӣ*. Ҷаҳоно, чӣ бадмеҳру *бадғавҳарӣ*, - Ки худ парварониву худ бишкарӣ [3, с. 35].

10). Аз исм, асоси замони ҳозираи феъл ва пасванди -он: *гарданкашон*. Бад-ӯ гуфт, к- “Эй шоҳи *гарданкашон*”, - Зи баргаштани корат омад нишон [1, с. 114].

Хулоса, қорбурди сифатҳо ва дараҷаҳои он, сифатҳо аз ҷиҳати маъно, хусусияти услуби қорбурди сифатҳои асли ва нисбӣ, пешвандҳо ва пасвандҳои сифатсоз, роҳҳои калимасозии сифатҳои мураккабро дар “Шоҳномаи”-и ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ба таври иҷмолӣ мавриди баррасӣ қарор додем. Зеро таркиби луғавии “Шоҳнома” ниҳоят рангоранг буда, шоир ҳангоми тасвири манзараҳо, дostonҳои қаҳрамонӣ ҳислату портрети онҳоро ба қалам додааст, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб намояд. Бо истифода аз имконоти сухан онҳоро бо тамоми назокат ва латофаташон дар назари хонанда ҷилвагар месозад.

Муҳаккиқон, донишмандони соҳаи забоншиносӣ ҳангоми арзёбии қисматҳои забон ва услуби “Шоҳнома” ба заминаҳои аслии забони шево ва назми шакаррезу дилангези он ба таври бояду шояд қорҳои илмӣ – таҳқиқотиро ба анҷом нарасонидаанд.

Барои рушди забони адабии ҳозираи тоҷик ин асари нодир ва нотақрормаводи фаровон медиҳад. Худи Абулқосим Фирдавсӣ низ дар осори хеш, бахусус дар “Шоҳнома” ба ҷойгоҳи сухан дар камолоти маънавии инсон арзиши баланде дода, сухани неку волоро чун яке аз ғазилатҳои аслии одамай ба қалам овардааст.

Адабиёт

1. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома Ҷилди 1. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
2. Абулқосим, Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 3. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 2008. - 480 с.
3. Абулқосим, Фирдавсӣ Мунтахаби “Шоҳнома” / Фирдавсӣ Абулқосим. –Душанбе, 2024. – 465 с.
4. Афсаҳзод А. Адабиёти тоҷик, китоби дарсӣ барои синфи 8 / А. Афсаҳзод. – Душанбе, 2001. - 306 с.
5. Ефимов, А. И. О языке художественных произведений [Текст] : учебное пособие / А. И. Ефимов. - М. : Просвещение, 1954. – 279. - 301 с.
6. Ғаффоров, Р. Услубшиносӣ. Китоби дарсӣ / Р. Ғаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. - 191 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 1. Душанбе: Ирфон, 1973. - 445 с.
8. Қурбонзода, М. Бозтоби ҷеҳраи зан-модар дар «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ / М. Қурбонзода, З. Қурбонова. – 2024. - №3 (110). - С. 115-120.
9. Норова, Г. Р. Бардоишҳои адабии бадеии Абдусалом Деҳотӣ аз “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ / Г. Р. Норова // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. - №1 (108). - С. 145-151.
10. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо доир ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод: Наширети давлатии Тоҷикистон, 1959. - 138 с.
11. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Нашрети давлатии тоҷик, 1968. - 324 с.
12. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 234 с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1-2. - Душанбе, 2010. – 951 с.

ВИЖАҒИҲО ВА ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ СИФАТ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар муайян кардани услуби “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ қорбурди хусусиятҳои семантикии сифат ва вазифаҳои гуногуни услубӣ-функционалии он нақши муҳим дорад. Таҳқиқ ва омӯзиши мероси хаттии гузаштагонӣ ҳар қавму миллат барои муайян намудани ҷараёни инкишофи таърихӣ ва забони он аҳамияти басо бузургро касб менамояд. «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар таърихи инкишофи забону адаби миллати тоҷикӣ асрҳои X- XI нақши ҷашмгире дорад, таҳқиқи осори хаттии ин давра барои посух гуфтан ба бисёре аз масоили раванди ташаккули забони адабии муосири тоҷикӣ, заминаҳо, маншаи таърихӣ ва ҷараёни таҳаввули он матолиби арзишманди илмиро фароҳам меорад. Муаллиф дар мақола вижагиҳо ва хусусиятҳои семантикии сифат дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ, бахусус истифодаи сифатҳо, сифатҳои асли ва нисбӣ, дараҷаҳои сифат, роҳҳои сохтани онро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳамчунин дар мақола сифатҳои нисбӣ, ки тобишҳои гуногуни самт, мансубияту нисбият ва сохта шудани чизро аз чизи дигар ифода мекунад, мавриди андеша қарор гирифтааст. Сифатҳои асли дар шоҳасари Абулқосим Фирдавсӣ бештар барои тасвири қаҳрамонон, ҳодисаҳо ва табиати муҳити атроф истифода мешавад. Шоир тавассути ин сифатҳо тавонистааст руҳия ва муҳити асотирии асарро зинда гардонад.

Калидвожаҳо: сифат, асли, сифатҳои мураккаб, номуайяни, нисбӣ, дараҷа, услуби асарӣ бадеӣ, киёсӣ, оӣ, хусусияти семантикии сифат, пешванд, пасванд, вазифаҳои сифат.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В “ШАХНАМЕ” АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ

В определении стиля «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси важную роль играет использование семантических особенностей прилагательных и их различных стилистико-функциональных функций. Исследование и изучение письменного наследия предков каждого народа и нации имеет огромное значение для определения процесса исторического развития их языка. «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси играет заметную роль в истории развития языка и литературы таджикского народа X-XI веков, исследование письменных произведений этого периода предоставляет ценные научные материалы для ответа на многие вопросы процесса формирования современного таджикского литературного языка, его основ, исторических истоков и процесса эволюции. В статье автор

рассматривает особенности и семантические характеристики прилагательных в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдоуси, в частности, использование прилагательных, качественных и относительных прилагательных, степеней прилагательных, способов их образования. Также в статье рассматриваются относительные прилагательные, выражающие различные оттенки направления, принадлежности и относительности, а также образования чего-либо из чего-либо другого. Качественные прилагательные в шедевре Абулкаси́ма Фирдоуси чаще всего используются для описания героев, событий и природы окружающей среды. С помощью этих прилагательных поэт смог оживить дух и мифическую атмосферу произведения.

Ключевые слова: прилагательное, качественное, сложные прилагательные, неопределенность, относительное, степень, стиль художественного произведения, сравнительная степень, превосходная степень, семантическая особенность прилагательного, приставка, суффикс, функции прилагательного.

SEMANTIC FEATURES AND CHARACTERISTICS OF ADJECTIVES IN ABULQASIM FIRDOUSI'S "SHAHNAMEH"

In defining the style of Abulqasim Firdousi's "Shahnameh", the use of semantic features of adjectives and their various stylistic and functional roles plays a significant part. Researching and studying the written heritage of ancestors from every people and nation is crucial for understanding the historical development of their language. Abulqasim Firdousi's "Shahnameh" plays a notable role in the history of the development of the Tajik language and literature of the 10th-11th centuries. The study of written works from this period provides valuable scientific material to answer many questions regarding the formation of the modern Tajik literary language, its foundations, historical origins, and evolutionary process. In this article, the author explores the features and semantic characteristics of adjectives in Abulqasim Firdousi's "Shahnameh", particularly the use of adjectives, qualitative and relative adjectives, degrees of adjectives, and their methods of formation. The article also explores relative adjectives that express various nuances of direction, belonging, and relativity, as well as the formation of something from something else. Qualitative adjectives in Abulqasim Firdousi's masterpiece are most often used to describe heroes, events, and the surrounding natural environment. Through these adjectives, the poet was able to bring to life the spirit and mythical atmosphere of the work.

Keywords: adjective, qualitative, compound adjectives, indefiniteness, relative, degree, style of a literary work, comparative degree, superlative degree, semantic feature of an adjective, prefix, suffix, functions of an adjective.

Дар бораи муаллиф

*Бобокалонова Раъно Норбоевна
Дотсенти кафедраи методикаи таълими
забон ва адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: b.rano@bk.ru*

About the author

*Bobokalonova Rano Norboevna
Associate professor of the Department of
methods of teaching languages and literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: b.rano@bk.ru*

Об авторе

*Бобокалонова Рано Норбоевна
Доцент кафедры методики преподавания
языков и литература
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: b.rano@bk.ru*

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ МУРАККАБИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМИ МАКОН ДАР АШЌОРИ ИМЛОИ БУХОРОИ

Толибов А. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Калимасозии исм дар қолаби калимаҳои мураккаб дар забони адабӣ ва дар забони ашқори Имлои Бухорои хеле сермахсул мебошад ва тавассути он 27 калимаи мураккаб сохта шудааст, ки онҳо ба қолаби исмҳои мураккаби тобеъ тааллуқ доранд. Азбаски чавҳари асосии ғазалиёти шоирро тараннуми ишқи илоҳӣ ташкил медиҳад, дар робита бо ҳамин мавзӯ барои аксарияти калимаҳои мураккаби ифодакунандаи макон хусусияти истилоҳӣ касб намудан ва ё ба маънои маҷозӣ истеъмол шудан хос мебошад. “Калимаҳои исмӣ аз ҷиҳати шумора нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ афзалияти калон доранд ва раванди зиёд шудани теъдоди онҳо аз ҳисоби тағйири маъно ва вазифа (субстантиватсия) идома дорад. Исмҳо дар ҷумла ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла омада метавонанд; онҳо дар таркиби ибора ҷузъи муайяншавандаро ташкил дода, муайянкунандаҳоро ба худ тобеъ мекунанд ва бештар бо бандҳои изофӣ ва пешоянду пасояндҳо ҳамроҳ меоянд. Дар натиҷаи ба исм гузаштан сифатҳои хусусиятҳои луғавию семантикии аслии худро иваз намуда, дар ҷараёни нутқ ба парадигмаҳои исм соҳиб мешаванд” [7]. Таркиби морфологии исмҳои мураккабро бештар калимаҳои мансуб ба категорияи луғавию грамматикӣ исм, аниқтараш асосии исмие, ки ифодагари мафҳуми макон мебошад, ташкил медиҳад. Чунончи, бо асоси *хона* дар ғазалҳои Имло 17 калимаи мураккаби тобеъ сохта шудааст: *майхона* (55), *корхона* (16), *отаишхона* (6), *ҳарамхона* (5), *парихона* (3), *мотамхона* (2), *бутхона* (1), *нозхона* (1), *қийматхона* (1), *хилватхона* (1), *меҳнатхона* (1), *зулматхона* (1), *ғамхона* (1), *санамхона* (1), *суратхона* (1), *шифохона* (1), *тарабхона* (2). Дар ин вожаҳо ҷузъи дуюм – *хона* калимаи асосӣ ва тобеъкунанда мебошад, зеро онҳо аз қолаби ибораҳои исмӣ типӣ *хонаи май* – *майхона* рӯидаанд. Қайд кардан муҳим аст, ки баъзеи онҳо аз ибораҳои фразеологӣ сохта шудаанд ва мафҳумҳои маҷозиро ифода мекунанд: *хонаи зулмат* – *зулматхона*, *хонаи ғам* – *ғамхона*, *хонаи отаиш* – *отаишхона* ва ғайра.

Маънои луғавӣ ҳар кадоми ин калимаҳо бо мавзӯи ғазалҳои ҷудогона робитаи зич дорад. Масалан, калимаи *майхона* дар ғазалҳои бештар истеъмол ёфтааст, ки дар онҳо мутаносибан калимаву таъбир ва мафҳумҳои марбут ба ирфону тасаввуф ба кор рафтаанд: *соқӣ, паймона, шӯр, наъраи мастона, мастӣ, муҳтасиб, майхона, аён кардан, парда, ҷон кандан, ба рақс овардан, тӯфони ҷунун, девона, барқ, партави рухсор, маҷмаи риндон, ахгар, парвона, савдои ғам, биёбонӣ шудан, ишқ, қошона, суроғи дилбар, раҳи ҷонона, ҳазон ғаштан, нахли хоҳиш, гулшан, оби бақо, абри раҳмат донан мо* ва монанди инҳо [1, с. 55].

Дар девони Имло вожаи *майхона* дар ҳамин ҳолати луғавӣ (қолаби калимаи мураккаб) 55 маротиба истеъмол ёфтааст, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки шоир аз аҳли тасаввуф аст. Вай орзуву омоли расидан ба мақсадро дар тариқати орифони покботину накукор дидааст. Амали баъзе ходимони динӣ, амсоли муҳтасиб ва зоҳидони риёкорро, ки ба қавли Саъдии бузург “Тарки дунё ба мардум омӯзанд, хештан симу зар андӯзанд”, наменвисандад. *Майхона* ҳамчун калима бо вожаҳои “шаробхона, майкада” ҳаммаъно мебошад, он мақому ҷои дилхушӣ, майнӯшӣ аст, ки дар фарҷом мастиро ба бор меоварад. Ба ақидаи аҳли тариқат *майхона* – ботини орифи комил аст, ки дар он шавқу завқ ва авориҳои илоҳӣ бисёр бошад. Ба маънии *олами лохут* низ омадааст. Дар “Фарҳанги урафо” майхонаро “маҳалли муноҷоти банда бо Ҳақ ба тариқи муҳаббат” маънӣ кардаанд” [2, с. 160]. Профессор Ш.Исрофилниё шарҳи мушаххаси онро аз забони Хуррамшоҳӣ чунин овардааст: “Майхона яке аз калимоти калидӣ мутавотир ва аз мавҷудоти шеърӣ девони Ҳофиз аст, ки ибъоди асотирӣ ёфтааст. Ниҳоде ҳаст дар баробари хонақоҳ, савмаа, мадраса ва масҷид. Ба асоми дигар ҳам хонда шуда, аз ҷумла, майкада, хумхона, кӯйи муғон, сарои муғон ва аз ҳама муҳимтар дайри муғон ва харобот ва хароботи муғон... [2, с. 160]. Дар ҷойи дигар: “Майхона, дар истилоҳ, узлатхонаи пиру мурид роғунд, ки агар муриди содиқ он ҷо хушёр дарояд, маст бадар ояд ва аз ин ҷиҳат майхонаи ишқ низ гуфтаанд” [2, с. 160-161].

Мақсуди Имло ҳам чи навъе, ки Ҳофиз ин калимаро дар абёти ғазалҳояш ба кор бурдааст низ, ҳамон аст:

*Ба ҷуз мастӣ набошад кори дигар дилнишин имрӯз,
Амон деҳ, муҳтасиб, баҳри Худо, майхонаи моро* [1, с. 55].

Имло истилоҳоти **майхона**, **майкада**, **харобот**-ро дар шакли луғавӣ чун муродифоти лексикӣ бисёр истифода бурдааст. Чанд намуна:

*Масту беҳуд шудаанд бодапарастон имрӯз,
Ё Раб, ин бодаи пурзӯр зи майхонаи кист?* [1, с. 196].

*Имло, ба ғӯши ҷони ман аз сӯи майкада,
Аз ғайри ҳою ҳуй дигар як садо нарафт* [1, с. 200].

*Дар хонақоҳ то ба харобот по ниҳам,
Парвоз мекунад сӯи ман шаҳри бало* [1, с. 159].

Шоир ибораи маҷозии **назархонаи хаммор**, ки маънии он “майхона, майкада, харобот, хонаи хаммор” мебошад, ба сифати муродифи калимаҳои мазкур дар матни ашъораш истифода бурдааст:

*Набвад руҳи соқӣ ба назархонаи хаммор,
Бар санг занам шишаву паймонаи худро* [1, с. 123].

Зоҳиди хом, тамаъро зи дари савмаа пурс,

Ринди майнӯши ман аз хонаи хаммор талаб [1, с. 171].

Ғамхона – мақоми ғаму ғусса; хонаи пурғам, мотамхона, азохона; киноя аз дунё маънӣ шуда, дар мавридҳои дигар онро гунаи морфологияш **ғамкада** иваз намудааст. Дар мисолҳои зерин калимаҳои мазкур маҷозан барои ифодаи мафҳуми “дунёи худ”, “ин дунё” ба кор рафтаанд:

*Партави шамъи бақо ҷӯй ба ғамхонаи хеш,
Гирди ҳар шамъиқо волаву шайдо мабош* [1, с. 462].

Кӯҳро тоқати анвори таҷаллӣ набувад,

Мустаҳид гард ба ин ғамкада, дидор талаб [1, с. 171].

Вожаҳои **бутхонаву буткада** (ибодатхонаи бутпарастон) ҳам мисли вариантҳои морфологӣ ба кор рафтаанд:

*Ман надидам ба дари Каъбаву бутхона касе,
Рӯзу шаб дар талаби зулфи сумансои ту нест* [1, с. 233].

Гар буткада-ст, Каъбаи ҳоҷот мешавад,

Дар ҳар замин, ки ҷилва кунад орази ҳабиб [1, с. 177].

Санамхона – дар луғат “ибодатгоҳи бутпарастон, бутхона, буткада” [8, с. 578] маънӣ шуда, муродифи луғавии калимаҳои **бутхона** ва **буткада** маҳсуб меёбад. **Санам** ва **бут** дар адабиёти ирфонӣ тимсоли “маъшук, маҳбубаи зебо ва ҳусни беназир” мебошанд; **санамхона** (бутхона, буткада низ) макон ва ё маъвои **санам** (дилбар) аст:

Кардӣ назаре ҷониби саҷҷоданишинон,

Аз оташи он қавм санамхонаи ман сӯхт [1, с. 240].

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ низ вожаи **санамхона**ро ба маънои аслии он “бутхона, буткада” дар ашъораш истифода бурдааст:

Санамхонаро зи бунёд канд,

Ба Зардушту зардуштӣ отаи фиганд [6, с. 98].

Нозхона – ҷойи хушҳаво, хушдиғӣ; маҳалли тафохур ва истиғно, нозу карашма; киноя аз аҳли такаббур ва ҳадди баланди ғурур [8, с. 863].

Омад ба нозхонаам он моҳи пуръитоб,

Шуд раъшазор пайкарам аз раъшаи ҳичоб [1, с. 174].

Отаишхона – 1. оташгаҳ, оташдон, деғдон; 2. оташкада – ҷои оташафрӯзӣ, аловхона; 3. ибодатгоҳи зардуштиён, парастигӯҳи муғон, маъбади оташпарастон [8, с. 935]. Имло дар мисраҳои поён ин калимаро ба маънои сеюми он истифода бурдааст, ки тибқи таълимоти ислом бунёди оташхона бо мақсади парастидани оташ гуноҳи азим маҳсуб меёбад. Чунончи:

Рӯзи маҳшар беҳуду мастона бархезад зи хок,

Ҳар кӣ, Имло, сӯхт ҷони хешу отаишхона сохт [1, с. 221].

Ҳарамхона – ҳарамсарой, хонаи шахсӣ; хонаи маҳфуз ва номаҳрам; ҳарамгоҳ, ҷои ҳарам; 2. манъкардашуда, ҷои муқаддас, зиёратгоҳ; 3. гирдогирди хона, ки аз тааррузи дигарон дар панаҳ бошад; паноҳгоҳ; 4. гирдогирди хонаи Каъба; 5. ҳавлии дарун, сарои подшоҳон ва ашрофон; ҳарамсаро [8, с. 732].

Ман надонам, ки маҳи ман ба ҳарамхонаи кист,

Боиси ҷамъияти хотири девонаи кист? [1, с. 226].

Хилватхона – гунаи морфологии он - **хилватгаҳ**: хонаи хилват, хонаи беодам, ҷои хилват, ҷои ҳолӣ аз бегонагон [8, с. 177] Мисолҳо:

*Ба хилватхонаи мо – бенавоён шоҳи ҷамҷоҳам,
Барои бурдани дилҳо ба чандин ранг меояд* [1, с. 315].

*Нест як муриши комил, ки ба хилватгаҳи хеш,
Мубталои шикани зулфи суманбӯи ту нест* [1, с. 233].

Корхона – коргоҳ, устохона; користон, ҷои кор; киноя аз дунё [8, 563-565]. Дар байти поён вожаи **корхона** ишора ба дунёи маънавии ориф аст, ки ҳар ду олам дар назди он арзише надорад:

*Бисоти фақр аҷаб корхонае дорад,
Бибоз ҳар ду ҷаҳонро ба бози шатранҷ* [1, с. 568].

Меҳнатхона – муодили морфологии он, ки дар ғазалиёти Имло истеъмол ёфтааст, **меҳнатсаро** мебошад. Дар луғат ҳамчунин қаробати маъноӣ шакли он бо калимаҳои **меҳнатистон** (ҷои бало, ҷои бадбахтӣ, ҷои азобу машаққат) ва **меҳнатобод** (ҷои бадбахтӣ, ҷои азобу машаққат) қайд шудааст [8, с. 684]. Чунин тарзи калимасозӣ ва корбурди калимаҳои сохтаву мураккаб бештар ба маҳорати сухандонӣ, суханофарӣ ва маҳорати эҷодии соҳибқалам вобастагӣ дорад. Чунончи, дар ғазалҳои Имло калимаҳои **меҳнатхона** ва **меҳнатсаро**, дар осори Низомӣ вожаи **меҳнатистон**, дар шеърӣ Хочу шакли **меҳнатобод** ҷиҳати ифодаи мафҳуми зикргардида ба кор рафтаанд. Баъзе намунаҳо:

*Кунам фарши раҳаш ман чаҳми ҳайратдидаи худро,
Ба меҳнатхонаам аз ноз он гулпираҳан ояд* [1, с. 369].

*Дӯш дидан шукуфта бӯстоне,
Дидан имрӯз меҳнатистоне* [8, с. 684].

*Бирав, тарки ин меҳнатобод гир,
Лаби Даҷлаву роҳи Бағдод гир* [8, с. 684].

Зулматхона – зулматобод, зулматсаро; ҷои бисёр торик; киноя аз дунё [8, с. 461]. Дар матни ашъори худ Имло ин вожа ро ба маънои “дунёи тангу торик, ҷаҳони ботинии маҳдуд” ба кор бурда, раҳой аз олами торикро дар ҳаёли таҷаллии ҳусни рӯи Ҳақ дида навиштааст:

*Ҳаёли рӯи ӯ қардам, дилам шамъи таҷаллӣ шуд,
Ба зулматхонаам гӯе ки хуршеди ҷаҳон омад* [1, с. 384].

Муодили морфологии исми **зулматхона** дар ашъори Имло вожаи **зулматобод** – калимаи сохта бо суффиксоид (пасванднуна)-и **-обод** мебошад, ки ҳадаф аз корбурди ин вожа инъикоси боло гирифтани амалҳои куфру залолат ва торикӣ ҷаҳолат дар замона аст:

*Зулматобод шавад аз асари куфру залол,
Баъд аз ин кист нишинад ба ҳарамхонаи Балх* [1, с. 277].

Тарабхона – ду муодили морфологӣ низ дорад: тарабгоҳ, тарабсаро; ҷойи хушҳолӣ ва сурур, макони хурсандӣ; ҷойи базм, макони айшу шодмонӣ. Ин вожа дар ашъори Имло ба имкониятҳои маъноӣ ва истилоҳие, ки нисбат ба терминҳои ирфонӣ типӣ майхона, майқада, харобот ишора шуд, соҳиб мебошад:

*Сар ба зону биниҳу шӯри тарабхона шунав,
Ба таманнои руҳаш аз ҳама бегона нишин* [1, с. 284].

Мактабхона – “ҷойи омӯзиши бачагон, мактаб, дабистон, таълимгоҳ; дабиристон” [8, с. 626]. Имло калимаи **мактабхонаро** ба маънои асли бо вожаи **дабистон** дар муносибати синонимӣ бо калимаи **дабистон** қарор додааст. Аммо **мактабхона** дар таркиби ибораи фразеологии **мактабхонаи пири мугон** маънои маҷозӣ гирифта, бо мақсади услубӣ барои ифодаи мафҳуми **майқада, майхона** хизмат кардааст:

*Ба мактабхонаи пири мугон ҳар кас, ки рӯ орад,
Фалотун мешавад мулзам зи як тифли дабистон* [1, с. 188].

Суратхона – суратқада, нигористон [8, с. 276]. Дар мисраҳои зер истилоҳи **суратхона** Имло маҷозан ба нақши тақдири аз азал барояш муқарраршуда - гирифтори ишқи илоҳӣ буданро ишора кардааст:

*Ба ман ҳар кас назар созад, шавад ҳайрон ба қори худ,
Ба суратхонаи тақдир, Имло, дафтари ишқам* [1, с. 573].

Мотамхона – хонае, ки дар он мотам шудааст; муодилу муродифҳои он: мотамсаро, мотамқада; азохона, мусибатхона [8, с. 702]. Шоир ин унсурӣ луғавиро на танҳо бо мақсади

гуногунрангии тарзи баён, балки барои қаҳрамони лирикӣ (Юсуф) мафҳуми “дунёи фонӣ ҳамчун ҷои имтиҳони бандагон ва дунёи пуразобу машаққат” фаҳмида мешавад, ҳамон навъе, ки вазъи Юсуф дар Канъон буд:

*Аз он вақте ки моҳи Миср оҳанги сафар карда,
Ба сони кунҷи **мотамхона** гашиа шаҳри Канъонам* [1, с. 579].

Парихона – маскани парихо, ҷои парӣён; маҷозан: нигористон, суратхона [8, с. 461]

*Ҳар гаҳ кунам тасаввури рухсори ёри хеш,
Дилро зи ҳусни ёр **парихона** мекунам* [1, с. 633].

Шифохона – беморхона, дорухона [8, с. 592], муродифи иқтибосии арабии он – **дорӯшишифо** [8, с. 390] Шоир барои давои дарди ҷисми беморон шифохона, вале барои рафъи ғаму дарди руҳу қалб дӯстро тавсия додааст:

*Мубталои ғаму дардӣ, ба **шифохона** бирав,
Бо ғаму дарди худ аз дӯст даво пайдо кун* [1, с. 660].

Қиёматхона – муодили морфологии қиёматгоҳ, қиёматқада, қиёматзор: 1) ҷои барпо шудани растохез; 2) маҷозан: ҷои шӯру ғавғо, ҷои ташвиш ва азоб; 3) киноя аз дил [8, с. 687]

*Надорад ҷуз ҳаёли гулруҳон фикри дигар, Имло,
Ба ҳар ҷо дида бикишад, **қиёматхона** бархезад* [1, с. 321].

Падидаи ба таври фаровон дар калимасозии исмҳои мураккаби ифодакунандаи мафҳуми макон ширкат намудани вожаи мустақилмаъноӣ **хона** маъноӣ онро дорад, ки ин морфемаи асосӣ дар мақоми вазифаи пасванд ва ҳамчун аффиксоид (вандгуна) ва дар айни замон суффиксоид (пасвандгуна) баромад кардааст. Яъне тавассути ин морфема калимаи мураккаб мафҳуми маконро ифода кардааст, ҳамон навъе, ки исми моддӣ **гул** бо қабул кардани пасвандҳои **–истон**, **–зор** исми макон сохта бошад: **гулистон**, **гулзор**.

Баландошён – хонаи серошён, хонаи бисёрқабата; маҷозан: баландмақом, соҳибдараҷа, баландрутба. Чунончи:

*Дар хокдони даҳр иқомат намекунам,
Мурғи дилам чу шавқ **баландошён** аст* [1, с. 193].

*Бизар зи хокдону **баландошён** бош,
Бар шохсори Сидра бикун ошён мудом* [1, с. 613].

Кӯчабоғ – роҳе, ки аз байни боғ ва дарахтзор мегузарад [7, с. 583], муродифи хиёбон.

*Ҳазорон Юсуфи Мисрӣ биёбонгарди шиқи ӯ,
Бувад фирдавси олӣ **кӯчабоге** аз гулистонаш* [1, с. 468].

Гулиансаро – боғсарой, боғчасарой, бӯстонсарой, хавлии боғчадор [7, с. 287].

*Насозам шиқбозӣ чун дар ин **гулиансаро**, Имло,
Бувад шиқи бутон дебочаи девони ирфонҳо* [1, с. 75].

Шӯразамин – замини шӯр, сернамак; муродифи шӯразор, шӯрабум [7, с. 609-610]. Муқобилгузории мафҳумҳои мусбату манфӣи **гулистон** ва шӯразамин, ки барои ба вучуд омадани антоними маъноӣ (калимаи мураккаб ва сохта) мусоидат намудааст:

*Ҳар кучо як нигҳ аз наргиси мастона кунӣ,
Филмасал **шӯразамин** аст, **гулистон** гардад* [1, с. 383].

Ё ин ки дар намунаи дигар ба маънии аслӣ корбаст шудани вожаи **шӯразамин** (замини шӯр, сернамак) ба мушоҳида мерасад:

*Пири деҳқон сухани хуб ба ман талқин кард,
Ки ба ҳар **шӯразамин** сарф макун донани хеш* [1, с. 448].

Меҳнатсаро – ин вожа дар забони адабӣ вариантҳои морфологӣ низ дорад: меҳнатобод, меҳнатистон, ки бештар дар сабки бадеӣ истеъмоли меёбанд. Маъноӣ луғавӣ асоси ин калимаи мураккаб **меҳнат** – “азоб, машаққат, ранҷ” мебошад ва он дар луғат “ҷои бало, ҷои бадбахтӣ, ҷои азобу машаққат” тавзеҳ ёфтааст [7, с. 684]. Дар забони адабии ҳозира ин калимаи иқтибосии арабӣ маъноӣ “фаъолият”-ро ифода намуда, бо вожаи “кор” муродиф мебошад. Ҷузъи дуюми он – **саро(ӣ)** муродифи вожаҳои “қаср, боргоҳ, даргоҳ, иморати калон” мебошад ва ҳамчун исми макон бо калимаи хона низ қаробати маъноӣ пайдо кардааст. Дар ашъори Имло калимаи **меҳнатсаро** мафҳуми киноя аз “дунё”-ро, ки барои орифон мақоми ранҷу азоб ба шумор меравад, ифода кардааст:

*Боиси расвоии Имло дар ин **меҳнатсаро**,
Қомати дилҷӯи ёру наргиси мастона аст* [1, с. 224].

Шохроҳ – роҳи ом, роҳи калон, роҳи асосӣ [7, с. 601] роҳи калони паҳн ва фарох, ки хавосу авом аз он гузаранд; раҳи ом, роҳи умум, роҳи асосӣ [6, с. 348]. Азбаски калимаи **шоҳ** рамзи бузургию шаҳомат ва азамат аст, бинобар ин калимаи мазкур чун сифати роҳ – калон, азим фаҳмида мешавад. Дар осори Ҷомӣ:

Зулайхо бо дили умедвор аст,

*Назар бар **шоҳроҳи** интизор аст* [6, с. 348].

Кухнаработ – чузъи аввали ин калима - **куҳна** сифат мебошад, чузъи дуюм **работ** исми макон буда, дар фарҳанг чунин шарҳ ёфтааст: “маҳали истиқомати мусофирон дар роҳҳои корвонгард, корвонсарой, мусофирхона”. Ин калимаи мураккаб аз қолаби ибораҳои исмии изофии **куҳнаработ** – **работи куҳна** сохта шуда, ҳамчунин барои ифодаи мафҳуми иморати куҳнаю қадима, бинои фарсудаю вайрона низ ба кор бурда мешавад. Қолаби морфологии он **сифат+исм=исм** мебошад. Хусусияти муродифӣ пайдо кардани вожаи **работ** бо исмҳои макони **хона, корвонсарой, мусофирхона** (ба истилоҳи имрӯза “меҳмонхона”, ки дар забони англисӣ бо номи **motel** маъмул мебошад), боиси маъноҳои маҷозию киноявӣ касб намудани он гаштааст: **куҳнаработ** – олами қадим, дунёи куҳна; киноя аз иморати куҳнаю қадима, бинои фарсудаю вайрона [7, с. 580] Дар ашъори Имло чузъи аввали ин вожа - **работ** маънои “дунё ва ҳастӣ”-ро ифода намуда, чузъи дуюми он - **куҳна** ишора ба хеле қадимӣ будани он мебошад:

*Бас бувад давлати Имло, ки дар ин **куҳнаработ**,*

Даст дар ҳалқаи зулфи сумансо дорад [1, с. 323].

Хонавайрон – касе, ки хонаю макони муайян надорад, хонабардӯш, хонавайрон, бехонумон, овора [6, с. 274-275]. Ин калима аслан сифат аст, он аз қолаби ибораи исмии изофии “хонаи вайрон” бо роҳи факки изофат сохта шудааст. Тавассути исми макони хона қаблан сифат ва дар натиҷаи конверсия шудан, яъне ба зухуроти гузариш дучор омадан ба исм гузашта, мафҳуми шахсро ифода намудааст. Дар байти зер дар робита ба маънои умумӣ доштан дар байни калимаҳои мураккабсохти қаландармашраб ва хонавайрон муносибати наздикмаъноӣ ба вуқӯъ пайвастааст. Қаландар, дарвеш - бехонумон, овора, таркидунёкарда; хонавайрон – дарвеш, қаландар, ки овораю бехонумон аст ва тарки дунё кардааст:

*Қаландармашрабам, ҳар ҷо равам ман, **хонавайрон**ам,*

Ба сони гирдбод аз барқи ҳайрат рафта сомонам [1, с. 579].

Мавлоно Ҷомӣ ҳам наздик ба гуфтаҳои боло калимаи **хонахаробро** истифода бурда навиштааст:

*В-эй **хонахароби** ин харобот,*

Раста зи қабилаву қаробот [6, с. 274].

Хонахаробон – муодили морфологию семантикии калимаи хонапвайрон; касе, ки хонаю макони муайян надорад, хонабардӯш, бехонумон, овора [6, с. 274-275]. Вожаи сифатии **хонахароб** дар шеърҳои Имло ду маротиба истеъмол ёфта, зухуроти субстантиватсияро аз сар гузаронида, парадигмаҳои исмро соҳиб шуда, ба категорияи исми шахс гузаштааст. Муҳимтарин аломати исмшавии ин калимаи сифатӣ пасванди ҷамъсози **–он** маҳсуб меёбад. Чунончи:

Ошиқон аз ғами ҷонон ду ҷаҳон бохтаанд,

*Ба дари хонаи ин **хонахаробон** бинишин* [1, с. 686].

Тирахокдон – хокдони торик, тира, сиёҳ; маҷозан: дунё, дунёи торик, олами бадбахтиҳо; ҷои рехтани хоку хокрӯба; ҷои ахлотпартоӣ [8, с. 487].

*Ба гайри ишқ бад-ин **тирахокдон**, Имло,*

Ҳазор сол ибодат кунӣ, ибодат нест [1, с. 195].

Дорулқарор – ибораи арабист ба маънои “хонаи охират”, охират, он дунё. Имло **қӯи дӯст** (ёр, маҳбуб, ҷонон)-ро **хонаи охирати** худ медонад ва таъкид мекунад, ки барои ӯ барин орифи накукирдор эҳтиёҷ ба қасру равзаи ҷаннат нест:

*Дорулқарори ман набувад гайри **қӯи дӯст**,*

*Имло, ба **қасру равзаи ҷаннат** назар макун* [1, с. 671].

Дорушиифо – ибораи арабист, ки дар забони тоҷикӣ дар қолаби калимаи мураккаб мустаъмал аст: дори шифо; шифохона, касалхона, беморхона, бемористон [8, с. 390].

Манам бемору беморон ҳама дар хонаам ҷамъанд,

*Бигардон аз қарам **дорушиифо** кошонаи моро* [1, с. 142].

Ба ин тариқа, калимаҳои исмии ифодагари мафҳуми макон, ки сохтори морфологии мураккаб доранд, дар ашъори Имлои Бухорой истифодаи фаровон дошта, ба қолабҳои анъанавии калимасозии забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад. Истифодаи решаҳои якхела, синоморфемаҳо ва калимаҳои мустақилмаъноӣ хусусияти аффиксоидӣ пайдонамуда дар таркиби ҷунин исмҳо боиси ба вуҷуд омадани гунаҳои морфологии калимаҳо гаштааст. Ҷунончи: **майхона, майкада, шаробхона; ғамхона, ғамкада, мотамхона, азохона; бутхона, буткада, санамхона; зулматхона, зулматобод** ва ғайра. Як қисми калимаҳои мураккаби ифодакунандаи мафҳуми макон ба маъноӣ маҷозӣ ба қор рафтаанд: **меҳнатхона, меҳнатсарой, қуҳнарабод, тираҳокдон** (маҷозан: дунё), гурӯҳи дигар бо ибораҳои арабӣ дар муносибати муродифӣ қарор гирифтаанд: **шифохона, дорушиифо**.

Имло вобаста ба мавзӯ ва мазмунӣ ғазалҳо ҳар як калимаро на танҳо аз лиҳози тақозои шакл ва вазни шеър бодикқат санчида ба қор мебарад, балки инчунин ба калимаҳои исмии ифодакунандаи мафҳуми макон тобиши маъноӣ истилоҳӣ бахшида, тавассути онҳо андешаҳои ирфонӣ тасаввуфии худро баён намудааст.

Адабиёт

1. Имлои, Бухорой Девон / Бухорой Имлои. – Ҳуҷанд: Ношир, 2021. - 956 с.
2. Исрофилиён, Ш.Р. Фарҳанги таҳлилии алфози ҳароботии ашъори Хоҷа Ҳофиз / Ш.Р. Исрофилиён. – Душанбе: Адиб, 2003. - 179 с.
3. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатишиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе, 2007. – 243 с.
4. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Сталинобод: Нашр.дав.точ, 1959. - 296 с.
5. Муҳаммад, Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 1. / Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
6. Нуров, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ Иборат аз ду ҷилд / А. Нуров. – Душанбе: Энциклопедияи тоҷик, 1984. - 608 с.
7. Толибов, А. Р. Зухуроти субстантиватсияи сифатҳо ҳамчун омилҳои пайдоиши калимаҳои исмии мансуб ба шахс дар ашъори Имлои Бухорой / А. Р. Толибов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2025. – № 1(114). – С. 103-109.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 950 с.

КАЛИМАСОЗИИ ИСМҲОИ МУРАККАБИ ИФОДАКУНАНДАИ МАФҲУМИ МАКОН ДАР АШЪОРИ ИМЛОИ БУХОРОЙ

Дар мақола калимасозии исм дар қолаби калимаҳои мураккаб дар забони адабӣ ва забони ашъори Имлои Бухорой мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муайян шудааст, ки шоир аз асоси "хона" зиёда аз 27 калимаи мураккаб ба монанди майхона, оташхона, бутхона, ғамхона ва ғайра сохтааст. Ин калимаҳо бештар маъноӣ маҷозӣ доранд ва дар заминаи тасаввуф истифода мешаванд. Калимаи "майхона", масалан, на танҳо маънои майнӯшӣ, балки рамзи ботинӣ орифи комил ва ҷаҳони руҳонӣ мебошад. Бо ҷунин калимаҳо шоир мафҳумҳои ирфониро ифода мекунад ва ба тасвири маҷозии ишқу ҷунуну ҳақиқат ҷон мебахшад. Мақола инчунин параллелҳоро бо ашъори Ҳофиз ва Ҷомӣ нишон медиҳад, ки ғамми амиқи маъноӣ фалсафиро ирфонӣ ин вожаҳо ва нақши онҳо дар тасвирҳои бадеиро амиктар менамояд.

Калидвожаҳо: Имлои Бухорой, калимасозӣ, калимаҳои мураккаб, майхона, тасаввуф, маҷоз, забони шеърӣ, рамзишиносӣ, макон, шеърӣ ирфонӣ.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СЛОЖНЫХ ИМЁН, ВЫРАЖАЮЩИХ ПОНЯТИЕ МЕСТА, В ПОЭЗИИ ИМЛОИ БУХОРОИ

В статье рассматривается словообразование имён в составе сложных слов в литературном языке и поэтическом языке Имлои Бухорой. Установлено, что поэт широко использует производные конструкции с основой «хона» (дом, место), создавая около 27 сложных слов, таких как «майхона», «оташхона», «бутхона», «ғамхона» и др. Эти слова, как правило, передают не прямое, а метафорическое значение, особенно в контексте мистической поэзии. Основное внимание уделено лексико-семантическому анализу таких слов, которые становятся ключевыми для выражения суфийских понятий: любовь, экстаз, истина, страдание. «Майхона», например, выступает не просто как винный дом, а как символ внутреннего духовного мира мистика. Использование подобных слов позволяет поэту создавать образы высокой поэтической символики. В статье также приводятся параллели с поэзией Хафиза и Джами, что углубляет понимание религиозно-философской нагрузки этих лексем.

Ключевые слова: Имлои Бухорой, словообразование, сложные слова, майхона, суфизм, метафора, поэтический язык, символизм, макон, мистическая поэзия.

WORD FORMATION OF COMPOUND NOUNS EXPRESSING THE CONCEPT OF PLACE IN THE POETRY OF IMLOI BUKHORO'I

The article explores the formation of compound nouns in the literary language and poetic style of Imloi Bukhoro'i. The poet frequently constructs complex words based on the root “хона” (house, place), forming around 27 compound terms such as maykhona (tavern), otashkhona (fire temple), butkhona (idol house), and ghamkhona (house of sorrow). These words often convey metaphorical rather than literal meanings, particularly in the context of mystical poetry. The study focuses on the lexical-semantic analysis of these compounds, many of which reflect Sufi concepts such as divine love, ecstasy, truth, and suffering. For example, maykhona is not merely a tavern, but a symbolic representation of the mystic's inner spiritual state. The article also draws parallels with the poetry of Hafez and Jami, emphasizing the deep religious and philosophical meanings embedded in such expressions. These symbolic terms play a crucial role in enriching poetic imagery and conveying transcendental messages within the poet's ghazals.

Keywords: Imloi Bukhoro'i, word formation, compound words, maykhona, Sufism, metaphor, poetic language, symbolism, location, mystical poetry.

Дар бораи муаллиф

*Толибов Аҳлиддин Раҷабмуродович
Унвонҷӯи кафедраи назария ва амалияи
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: tolibovahliddin9@gmail.com*

About the author

*Tolibov Ahliddin Rajabmurodovich
Applicant for the Department of Theory and
Practice of Linguistics
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: tolibovahliddin9@gmail.com*

Об авторе

*Толибов Ахлиддин Раҷабмуродович
Соискатель кафедры теории и практики
языкознания
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: tolibovahliddin9@gmail.com*

МУНОСИБАТИ САДРИДДИН АЙНӢ БА ШЕВАҲОИ ТОЧИКӢ

*Шарипова М. Б.**Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ*

Яке аз сарчашмаҳои асосии инкишоф ва ғаномандии забони адабии тоҷикӣ, чи аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва чи аз ҷиҳати сохтори дастурӣ, забони зинда – ғӯйишу лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба шумор меравад.

Ҳанӯз аз солҳои бистуми асри гузашта баҳсҳои доманадор дар атрофи ташаккули забони тоҷикӣ, имкониятҳои шеваҳои мардуми кӯҳистон дар тақомули забони адабӣ таваҷҷуҳи донишмандонро ба худ ҷалб намуда буд.

Нахуст ба омӯзишу пажӯҳиши ғӯйишҳои тоҷикони Бухоро профессори Донишгоҳи Қазон В.В. Григорев машғул шуда, соли 1861 бо номи “Тафовутҳои лаҳҷавии нутқи тоҷикони бухороии забони форсӣ”, ки дар асоси ёддошти тоҷири бухороӣ Мирзо Шамси Бухороӣ дар бораи воқеаҳои дар Бухоро, Қуқанд ва Қошғар рӯйдода доир ба лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, мақолае навишта, дар ин хусус иброи андеша намудааст. Баъдан, лаҳҷаҳои забони тоҷикии Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва сайёҳонро, ки дар охири асри XIX ба ин ҷойҳо омадаанд, ҷалб кардааст.

Онҳо дар ин мавзёҳо мавҷудияти ду лаҳҷа – лаҳҷаи қаротегинӣ ва лаҳҷаи дарвозиро нишон дода, ишора кардаанд, ки лаҳҷаҳои қаротегинӣ ба забони форсӣ монандӣ дорад, аммо лаҳҷаҳои дарвозӣ бо хусусиятҳои худ фарқ мекунанд” [5, с. 427].

Донишманди рус А.А. Семёнов дар охири қарни XIX (соли 1898) ҳангоми таҳқиқи этнографию кишваршиносӣ, фолклор ва шеваҳои тоҷикони кӯҳистони Осиёи Марказӣ аз мардумони Бухоро, Қаротегин ва Дарвоз мавод гирд оварда, солҳои 1900-1901 оид ба хусусиятҳои ин шеваҳо ва фолклор ду ҷилд асари таҳқиқотии худро ба ҷоп расонд. Ӯ ба тафовутҳои лаҳҷавӣ ишораҳо карда, аз ҷумла, чунин навишта буд: “Забони тоҷикони кӯҳистон нисбат ба забони тоҷикони Самарқанд ва Бухоро тозатар буда, хусусиятҳои забонҳои қадимӣ ва классикиро бештар нигоҳ доштааст. Калимаҳои туркӣ ва арабӣ дар лаҳҷаҳои кӯҳистон нисбат ба лаҳҷаҳои тоҷикони водӣ хеле кам дучор мешаванд” [15, с. 150].

Шеваҳои мардуми тоҷик баъдтар тавассути муҳаққиқони рус ва тоҷик, аз ҷумла, И.И. Зарубин, М.С. Андреев, Е.Э. Бертелс, Фрейман, М.Н. Боголюбов, С.И. Климчитский, В.С. Расторгуева, Н.А. Кисляков, А.З. Розенфелд, В.С. Соколова, Р.Л. Неменова, А. Л. Хромов, Н.А. Болдирев Л.В. Успенская, С.Ю. Иванова, Н.С. Аделунг, Л. Бузургзода, Б. Ниёзмӯҳаммадов, О. Ҷалолов Х. Ҳамроқулов, А. Беҳбудӣ, А.А. Каримова, Д. Карамшоев, Н. Карамхудоев, Р. Додхудоев, Р. Ғафоров, Ғ. Ҷураев, Б. Бердиев, М. Маҳмудов, М. Маҳадов, С. Раҳматуллозода, чун манбаи асосии ғанӣ гардидани забони адабӣ мавриди омӯзиши махсус қарор гирифта, ба як соҳаи бузурги лаҳҷашиносӣ табдил ёфт.

Пас аз солҳои 50-60 дар таърихи лаҳҷашиносии тоҷик давраи нав оғоз гардид. Бисёр лаҳҷаҳо дар шакли рисолаҳо пешниҳод гардидаанд. Сафарҳои дастҷамъӣ ба минтақаҳои дурдасти Тоҷикистон ташкил карда мешуд. Ҷойҳои кам боқӣ монда буд, ки ба он сафарҳои хидматӣ сурат нагирифта бошад. Дар ганҷинаи лаҳҷашиносии тоҷик маводи фаровон ҷамъоварӣ гардид, ки зарурати таҳқиқи он ба миён омад ва ин вазифаи муҳим ба нахустин муҳаққиқи шеваҳои тоҷикӣ В. С. Расторгуева вогузор шуд.

Соли 1960 вай дар Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон, ки дар шаҳри Москва баргузор гардида буд, дар мавзӯи “Таҷрибаи таснифоти лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ” вижагиҳои нави лаҳҷаҳои забони тоҷикиро пешниҳод кард. Мувофиқи ин таснифот шеваҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба чор гурӯҳи калон ҷудо карда шудаанд [13, с. 156-157].

1. Шеваи шимолӣ, ки беш аз даҳ гурӯҳи лаҳҷаҳоро дар бар мегирад. Ба ин силсила, аз ҷумла гурӯҳи лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро, Уротеппа (ҳоло Истаравшан, ғарбии Фарғона: Ленинобод (ҳоло Хучанд, Конибодом, Исфара; шарқии Фарғона: Ашт, Ҷуст, Косон; Панҷакент (дохили шаҳр ва деҳоти атрофи он), Бойсун, Варзобу Ҳисор ва ғайра дохил мешаванд.

2. Шеваи мобайнӣ (марказӣ), ки он лаҳҷаҳои сарғаҳи Зарафшон (Мастҷоҳ ва ноҳияи Айниро)-ро дар бар мегирад.

3. Шеваи ҷанубӣ. Ба ин шева лаҳҷаҳои Қаротегин (қаротегинӣ, ваҳёи қаротегинӣ), Кӯлоб (шимолӣ, ҷанубӣ, ғарбӣ), Роғ, кӯлобии Ҳисор ва Бадахшон (деҳоти тоҷикзабони Горон ва Нут) нисбат дода шудаанд.

4. Шеваи ҷануби шарқӣ, ки ба он лаҳҷаҳои Дарвоз ва қисман Ванҷ дохил мешаванд [15, с. 153].

Ин таснифот, ки натиҷаи ҷамъбаст ва таҳлили амиқи асарҳои сершумори лаҳҷашиносии тоҷик аст, на фақат барои муҳаққиқон дастури нав гардид, балки бисёр масъалаҳои лингвочуғрофии забоншиносии тоҷикро равшан намуд.

Дар пажӯҳишҳои қаблӣ тамоми ғӯйишҳое, ки дар минтақаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии Тоҷикистон паҳн шуда буданд, ба шеваи ҷануби шарқӣ мансуб дониста мешуданд. Муҳаққиқи шеваҳои тоҷикӣ В.С. Расторгуева ин лаҳҷаҳоро аз рӯйи хусусиятҳои фонетикӣ ва грамматикашон ба ду гурӯҳи калон, шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ҷудо кард, ки беш аз ним аср мешавад ин таснифот дар лаҳҷашиносии тоҷик эътибори зиёде дорад. Ҳамаи ин шоҳаҳо дар навбати худ ба лаҳҷа ва шоҳаҳои лаҳҷавӣ ҷудо мешаванд.

Маълум аст, ки маводи ғӯйиш дар қиёс бо забони адабӣ тафсир карда мешавад. Дар муайян кардани меъёри забони адабӣ ва масъалаҳои маданияти суҳан, шева мақоми хос дорад. Маҳз, барои ҳамин сардафтари адабиёти муосири тоҷик устод С. Айнӣ, ки забони зиндаи халқро (лаҳҷаҳоро) чун манбаи асосии рушди забони меъёр медонист, аҳаммияти шеваҳои кӯҳистонро дар ташаккули таркиби луғатии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ чунин шарҳ додааст:

“...моро лозим аст, ки дар китобҳои мактабии тоҷикон забони кӯҳистони тоҷикро қабул намоем. Забони кӯҳистони тоҷик забони форсии сода, аз тақаллуфоти эронӣ ҳолӣ, ба луғатҳои арабии ношунда ҳалт (омезишёфта, омехтанашуда) ва ба сарфу наҳви форсӣ мувофиқ аст. Оре, дар талаффуз назар ба забони форсии шаҳрӣ қадаре ғализӣ дорад. Маазолик (дар ҳар сурат) соф ва мувофиқи қоида аст. Ин гуна забон аз Фолғар – Мастҷоҳ гирифта, то Қаротегин ва Дарвоз маъмул ва ҳамафаҳм аст” [1, с. 201].

Тавре маълум аст, устод Айнӣ ҳамеша ғӯйишҳои забони тоҷикиро ҳам аз рӯйи таркиби луғавӣ ва ҳам аз рӯйи сохтори дастурӣ хуб омӯхта, баъд аз санҷиши зиёд калимаҳои нобро, ки ба бештари соҳибзабонон фаҳмоанд, барои дохил кардан ба меъёри забони адабӣ мувофиқанд тавассути асарҳои худ ба забони адабии тоҷикӣ мунтазам дохил мекард. Вижагиҳои наҳвӣ, дар баробари луғоти он, дар қиёс бо дигар шеваҳо, дар шеваи ҷануби шарқӣ бештар маҳфуз мондаанд. Аз ин рӯ, қисми асосӣ ва муҳимми ин унсурҳои архаистӣ ба давраҳои аввали таърихи забони адабии тоҷикӣ, бавижа асрҳои IX-XII тааллуқ доранд.

Устои бузургвор ба адибон ва умуман аҳли қалам тавсия меод, ки ба ганҷинаи забони мардум эътибори ҷиддӣ диҳанд ва он калимаҳои нобро, ки онҳо дар гуфтори худ истифода менамуданд, барои адабӣ ворид намоянд. Роҷеъ ба ин масъала Устод Айнӣ дар мувоҳида ҷавобан ба Абдусалом Деҳотӣ аҳамияти шеваҳои кӯҳистонро, ки асос ёфтани забони нави адабии тоҷикиро бо исрор ба шеваҳои кӯҳистон навишта буд:

“Рафиқ Деҳотӣ! Ин пурсишҳои шумо ва ҷавобҳои ман боз як бори дигар ҳаминро нишон додаанд, ки барои омӯхтани забон ва тадқиқи клосикҳо танҳо луғатҳо (китобҳои луғат) кифоя намеkunанд, балки барои ин кор (ба зами китобҳои луғат) аввал забони оммаи халқро (на як шаҳр, ё район, балки бештарини ҷойҳои нобро, ки дар он ҷойҳо мардумоне, ки забони онҳоро меомӯзед менишинанд), дувум ҳамаи клосикро (ҳеч набояд бештаринашонро) омӯхта ва аз худ кардан дар кор аст... Албата омӯхтани забони зинда аз омӯхтани забони клосик ба дараҷот душвортар аст. Барои ин кор чӣ кор кардан дар кор аст?

Барои ин ин кор ба мардумҳои раёнҳои гуногун мусохаба кардан ва ба районҳо сайр кардан даркор аст... Бояд дар даруни мардуми гуногун гардед, ҳарчи шунавед дар хотираи худ нигоҳ доред ва кушиш кунед, ки ин ба шумо одат шавад. Агар ягон чизро навиштан хоҳед ё ин ки ба навиштан маҷбур шавед, кӯшиш кунед, ки ҳамсуҳбатҳои шумо ин корро ҳис наkunанд... лекин аз ғайри навиштан, ба ёд гирифтани одат кардан беҳтар аст, ки ғӯшу димоғ зудтар малака пайдо мекунанд ва кори ояндаи шумо осон мешавад” [4, с. 255].

Барои тасдиқи матлаб ба сифати намуна устод Айнӣ дар бораи забони ду намоёндаи адабиёти форсу тоҷик Абуабдуллои Рӯдакӣ ва Абулқосими Фирдавӣ, андешаи худро чунин

баён намудааст: “Забони шеъри Рӯдакӣ бисёр сода ва ҳамафаҳм аст. Ў калимаҳои арабиرو бисёр кам кор мефармояд ва аз суханҳои форсӣ-тоҷикӣ ҳам бештар содатарин ва оммафаҳмтаринашонро чида гирифта, ба кор мебарад. Рӯдакӣ **хошок, дош, хархаша**, барин калимаҳои кӯчагии тоҷикиро ҳам ба кор даровардааст. Гуфтан мумкин аст, ки бештарин шеърҳои Рӯдакиро тоҷикони имрӯза боосонӣ мефаҳманд” [10, с. 305].

Дар шеваҳои забони тоҷикӣ ба ибораи устод Айни Ғӯем, калимаҳои классикона мавҷуданд, ки дар осори адибони гузашта хело фаровон буда, вале дар гузашти вақт дар забони адабии имрӯза камистеъмол шудаанд. Дар шеваи ҷанубӣ хусусан дар шеваи ҷануби шарқӣ бисёр калимаҳои роишор пайдо намудан мумкин аст, аз даврони қадимтарини забонамон ва осори Рӯдакӣ боқӣ монданд. Масалан, **фартут, васнод, вилҷӯ, виреб, гандапир, турунҷида, анде, дарича...** ки айни замон дар ғӯишҳои мардуми кӯҳистони Тоҷикистон мавриди истифода қарор доранд, ки ба сифати намуна чанд мисол аз ашъори Устод Рӯдакӣ:

Анде ки бувад ки..., бошад ки..., хосса ки..., махсусан ки... [14, с. 74]

Анде ки хосса ки..., махсусан ки...

Анде ки амири мо боз омад пирӯз,

Марг аз паси дидана-и раво бошаду шояд... [11, с. 27]

Пайвандаки анде//анде ки. Ин пайвандак дар шеваи ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ, бевижа дар ноҳияҳои Дарвозу Тавилдара ва деҳаҳои атрофи он мавриди истеъмол аст ва дар шеваҳои дигари забони тоҷикӣ, хусусан дар ғуфтори бархе аз деҳаҳои Варзоб, маъмул аст. (Ин пайвандак ҷумлаи пайрави сабаб ва мақсадро бо сарҷумла тобеъ мекунад):

Бегор кори маҷбурӣ ва бемузд [14, с. 168].

Бегор кори маҷбурии бемузд, муфт, шойгон, шокор, маҷарг.

Чун фароз ояд бад-ӯ оғози марг,

Диданаи бегор гардонад маҷарг [11, с. 49].

Инчунин калимаи бегор дар ғӯиши ҷануби шарқӣ дар шаклҳои “вегор”/ “бегор” истифода мешавад.

Бодубуд ҳастӣ, мавҷудият.

Ин ҳама бодубуди ту хоб аст,

Хобро ҳукм не магар ба маҷоз [11, с. 55].

Дар лаҳҷаҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон ин калима серистеъмол буда, **бисот** ва **ҳамаи дорони** инсонро ифода мекунад.

Дарича дари хурд; дарбача, равзана.

Ҳар он ки ҳотами мадҳи ту қард дар ангушт,

Сар аз даричаи рангин бурун кунад заррин [11, с. 89].

Дар лаҳҷаҳои Дарвоз ва деҳаҳои ғирду атрофи он танҳо маънои равзана ва тирезаи хонаро дорад.

Васнод бисёр, хеле, хеле зиёд, аз ҳад зиёд.

Имрӯз ба иқболи ту, эй мири Хуросон!

Ҳам неъмату ҳам рӯи наку дорам васнод [11, с. 67].

Вилҷӯ ҷӯяндаи фатҳу фирӯзӣ, аз пайи зафар ва ғалаба, нусратҳо.

Бадандеш душман бувад вилҷӯ,

Ки то чун ситонад аз-ӯ чизи ӯ [11, с. 68].

Виреб//вуреб уреб, қач.

Тавонӣ бар-ӯ кор бастанӣ фиреб,

Ки нодон ҳама ростбинад виреб [11, с. 68].

Дар лаҳҷаи **върев, хати қач, уреб** буридани матоъ ё ягон ашёро мефаҳмонад.

Гандапир зани пири солхӯрда, кампири фартут.

Гандапир аз хона берун шуд ба тарб [11, с. 70].

Дар лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ **гандапир** одами солхӯрдаи бадро, ки гапҳои қабех меғӯяд ба ин маъно истифода мешавад.

Гард дар “Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ” ба маънои *чанги хок, ғубор, хокреза* дар лаҳҷаҳо ва “Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ” *гард, хок, чанг, орд пошиданро, гарди ордро низ...* мефаҳмонад [13, с. 123]. Дар лаҳҷаҳои ҷануби шарқии Тоҷикистон ин вожа ба ҳамин маъно истифода мешавад.

*Ҳамчунон сурма, ки духти хубрӯй,
Ҳам ба сони гард бардорад зи уй [11, 70].*

Турунчида/таранчида сахт дарҳам кашидашуда, фушурдашуда.

*Чон турунчидаву шикастадилам,
Гӯй аз ғам ҳама фуруғусилам [11, 243].*

Ин калима дар лаҳча хеле серистеъмол буда маънои *сахт фишурдан, тоза кардан, буридан-ро* мебошад.

“Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ ном асари худ устод Айни дар боби забони “Шоҳнома” чунин гуфтааст: “Забони «Шоҳнома» содатарин ва софтарини забонҳои классикони Эрон аст. Ин забон ҳарчанд (чунонки тазкиранависон мегӯянд) тамоман беарабӣ набошад ҳам, бо вучуди ин ки дар замонҳои истилоии араб бар Аҷам навишта шудааст, ба дараҷае, ки беарабӣ гуфтан тавон, камарабист. Бештарини арабиҳои дар ин китоби бузург корфармудашуда ҳам монанди *ҳадя, аҳсан, ғам, навбат* арабиҳои ба даруни форсӣ ҳазмшуда ё ин ки монанди *малак, фалак, қазо, қадар* исмҳои ба ҳар форсизабон фаҳмо мебошад” [3, с. 47].

Аз таҳқиқоти устод Айни маълум мешавад, ки забони “Шоҳнома” барои тоҷикон натавон ҳеле содаву раво аст, балки бисёре аз вожаҳои он ҳанӯз ҳам дар лаҳчаҳои мардуми кӯҳистон бо каме тағйироти овозӣ фаровон корбурд мешаванд. Барои тақвияти андешаҳои худ метавон мисолҳои зеринро аз гуфтаҳои устод Айни ҳамчун намуна пешниҳод кард:

Чъвол чувол-линҷаи калон, халтаи калони боркашонӣ ва қорҳои хоҷагӣ истифода мешавад; **хунова / хуноба**-ашки ҳунин, зардоб; **фътир фатир**-нони ҳамираш норасида, ҳамире, ки бе ҳамирма тайёр мешавад; **кърта- курта** пероҳан; **тандър, тандъръ, (танъдъръ чъроғак дар лаҳҷаи ҷануби шарқ)** тундар-рабд; **ъар-ъар /ар-ар**-як хел дарахти сафедор... [3, с. 47-48-49].

Устод Айни бевосита ба масъалаҳои тозагии забони адабӣ, нигоҳ доштани меъёри он ва ба ҳубию равоии услуб таваҷҷуҳи хос зоҳир менамуд ва чунонки қайд кардааст:

“...барои оммафаҳм кардани забони адабиёти тоҷик тафтиш кардан ва донишмандони лаҳчаҳои кӯҳистон низ зарур аст, ки ба ин вазифа то ҳол даст расонда нашудааст” [2, с. 108].

Садриддин Айни ҳамчун нависандаи нуктасанҷ ҳамеша осори классикон, асарҳои бадеӣ ва илмӣ ё мақолаҳои таҳқиқотиро ба ҳубӣ омӯхта, тозагии забони адабӣ, нигоҳ доштани меъёри асосии онро таъкид мекард. Ӯ бо навиштани асарҳои сершумори илмию бадеӣ ин талаботи худро исбот карда дар айни бесару сомони забони адабии миллии тоҷикӣ дар шароити, ки дар хусуси ҷӣ гуна шудани ин забон фикри андешаҳои зиёде ҷой доштанд, повести “Одина”-и худро навишта, нишон дод, ки забони нави адабии тоҷикӣ бояд монанди забони “Одина” дар асоси бештарин анъанаҳои забони адабиёти классикӣ ва унсурҳои мақбули забони зинда қарор ёбад. Устод Айни дар асарҳояш калимаҳои «поистодан» ва «арбадаро» аз забони кӯҳистонӣён шунида минбаъд дар асарҳои худ истифода кардани онҳоро зикр карда буд. Ӯ чунин таъкид менамуд, ки ёфта умумӣ намудани ин гуна калимаҳо, ки классиконанд, муҳим аст. Ба ин васила ба як қатор калимаву таъбирҳои хоси гуфтори мардумӣ ҳаққи корбурд дар забони адабро додааст. Ба ин тариқа Ғ. Мирзо дар асарҳои худ аз лаҳчаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ, ки аз унсурҳои ғайрӣ ва умумӣ ба шумор мераванд, истифода кардааст.

Калимаҳои **коло** (мол, матоъ), **бор** (ҳосил), **тор** (боло), **аёл** (хонавода, зан, фарзанд), **арғушт** (ракс) **деҳқада** (деҳа, қишлоқ), **раҳидан** (наҷот ёфтан), **шабохун** (хучуми ногаҳонии шабон), **дарза** (даста, қабза), **дугоник** (навъам, экизак), **моиндар** (модарандар), **полоидан** (соф кардан, тоза намудан), **ғанҷур** (анбор) ва мисли инҳоро дучор менамоем [6, с. 145].

Дар инкишофи забони миллии тоҷик саҳми нависандагон С. Айни, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, А. Дехотӣ, М. Миршакар, С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ, Р. Ҷалил, Ҳаким Карим, М. Раҳимӣ, М. Аминзода ва дигарон калон мебошад. Аммо хизмати устод Айнӣро алоҳида қайд кардан лозим аст. Ӯ барои тоза нигоҳ доштани забони адабии тоҷикӣ аз “калимаҳои кӯчагӣ” ва риояи меъёри забонро қатъиян талаб мекард.

Садриддин Айни забони халқ- забони зиндари асоси қори эҷодии худ қарор дода, дар роҳи ғанӣ гардонидани забони адабии тоҷикӣ, кӯшиши зиёде кардааст. Ӯ асарҳои классикони адабиёти тоҷик, ҳам забони халқро бо диққат омӯхта ва луғатҳои ба меъёри забони миллии тоҷикӣ мувофиқро интихоб карда, моҳирона истифода бурдааст. Ҳамин тавр,

метавон гуфт, ки забони осори устод Айнӣ намунаи хуби забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мебошад. Хизмати С. Айнӣ дар инкишофи забони миллии тоҷикӣ хело калон ва шоёни таҳсин мебошад.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Кулиёт Қ 9. / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 416 с.
2. Айнӣ, С. Ахтари Инқилоб. / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 246 с.
3. Айнӣ, С. Мунтахаби асарҳои илмӣ, ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 2008. – 256 с.
4. Айнӣ, С. Мактубҳо. Мураттибон: Анзурат М., Гулбаҳор У. / С. Айнӣ. – Душанбе: Меҳроҷ Граф, 2023. – 664 с.
5. Арандаренко, Г.А. В горах Дарвоза – Каратегина // (на верховье Аму – дарьи) / Г.А. Арандаренко. – В кн.: Досуги в Туркистане, СПб, 1889. – С. 437-479.
6. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон. / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 208 с.
7. Ғаффоров, Р. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (синтаксиси ҷумлаҳои сода) Қ. 3. / Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1979. – 271 с.
8. Неменова, Р. Л., Ҷӯраев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ (фонетика, лексика). Қ.1. / Р. Л. Неменова, Р. Ғаффоров. – Душанбе: Дониш, 1980. – 328 с.
9. Ниёзмаҳмадов, Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик. / Б. Ниёзмаҳмадов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 92 с.
10. Ниёзмаҳмадов, Б. Забониносии тоҷик. / Б. Ниёзмаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 387 с.
11. Нуров, А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нуров. – Душанбе: Маориф, 1990. – 368 с.
12. Расторгуева, В.С. Опыт Сравнительного изучения таджикских говоров. / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 188 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ [аз асри X то ибтидои асри XX]. Қ. II. М.: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
14. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. / Мураттибон: М. Маҳмудов., Ф. Ҷӯраев., Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 841 с.
15. Ҷӯраев, Ф. Забони ман - ҷаҳони ман. / Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 160 с.

МУНОСИБАТИ САДРИДДИН АЙНӢ БА ШЕВАҲОИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур саҳми С. Айнӣ доир ба инкишофи забони миллии тоҷикӣ, чи аз ҷиҳати таркиби луғавӣ ва чи аз ҷиҳати сохтори дастурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. С. Айнӣ оид ба истифодаи калимаҳое, ки бештар ба оммаи мардум фаҳмоанд ва ба дохил кардани меъёри забони адабии тоҷикӣ мувофиқ буданд, дар асарҳои худ истифода кардааст. Муаллиф бо овардани мисолҳо аз эҷодиёти адибон ва маҳфуз мондани унсурҳои классикӣ дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ аз таъсири забонҳои ғайр маълумот додааст. Аз натиҷаҳои таҳқиқи таҳлил бар меояд, ки дар ҳар лаҳҷа шумораи муайяни калимаҳои архаистӣ пайдо мешаванд, ки аз забони осори адабиёти классикӣ маҳфуз монда дар забони адабӣ ва ё баъзе лаҳҷаҳои он истифодаи онҳо маҳдуд аст. Аммо дар мақола қайд карда шудааст, ки чунин унсурҳо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ нисбат ба дигар лаҳҷаҳо бештар аст.

Калидвожаҳо: Айнӣ, забони зинда, гӯйиш, лаҳҷа, осор, забони адабӣ, лаҳҷаҳои ҷанубӣ, ҷануби шарқӣ.

ОТНОШЕНИЕ САДРИДИНА АЙНИ К ТАДЖИКСКИМ ДИАЛЕКТАМ

В данной статье рассматривается вклад С. Айни в развитии таджикского национального языка, как с точки зрения словарного запаса, так и его структуры. С. Айни в своих произведениях включал слова как правило, более понятные публике и соответствующие грамматическим нормам таджикского литературного языка. Автор приводит примеры из произведений наиболее известных таджикско - персидской литературы, с целью раскрытия значения классических элементов в южных и юго-восточной диалектах и сохранения их от влияния других языков. Результаты исследования показывают, что в каждом диалекте имеются определённые архаистические слова, употреблявшиеся в языке периода классической литературы и менее активные в литературном языке или некоторые диалектах. В статье отмечается, что подобные элементы более распространены в южных и юго-восточных диалектах, больше чем в других диалектах таджикского языка.

Ключевые слова: Айни, живой язык, речь, диалект, произведение, стиль, литературный язык, южные диалекты, юго-восточные диалекты.

SADRIDDIN AINI'S ATTITUDE TOWARDS TAJIK DIALECTS

This article examines S. Aini's contribution to the development of the Tajik national language, both in terms of vocabulary and its structure. S. Aini included words in his works that were generally more understandable to the public and corresponded to the grammatical norms of the Tajik literary language. The author gives examples from the works of the most famous Tajik-Persian literature, with the aim of revealing the meaning of classical elements in the southern and south-eastern dialects and preserving them from the influence of other languages. The results of the study show that each dialect has certain archaic words that were used in the language of the classical literary period and are less active in the literary language or some dialects. The article notes that such elements are more common in the southern and southeastern dialects than in other dialects of the Tajik language.

Keywords: Aini, living language, speech, dialect, work, style, literary language, southern dialects, southeastern dialects.

Дар бораи муаллиф

Шарипова Мастона Баҳриддиновна
Ходими илмӣ, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакии
АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21
E-mail: sh.mastona.bk@mail.ru

About the author

Sharipova Mastona Bahriddinovna
Researcher, Institute Language and Literature
named after Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan Dushanbe, 21
Rudaki street
E-mail: sh.mastona.bk@mail.ru

Об авторе

Шарипова Мастона Баҳриддиновна
Научный сотрудник, Институт языка и
литературы им. Абуабдулло Рудаки НАНТ
734025, Республики Таджикистан
г. Душанбе, ул. Рудаки, 21
E-mail: sh.mastona.bk@mail.ru

ДОИРАИ ИСТИФОДАИ ПЕШВАНДГУНАҲОИ ДИЛ- ВА СЕР- ДАР «ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Шаҳнозаи Т.

*Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Рушду инкишофи забон аз давраҳои қадим то имрӯз ба таҳаввулу ташаккули таркиби луғавии он алоқамандии зич дорад. Бо дарназардошти вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва пешрафти ҷамъияту тараққиёти бемайлони технологияи муосир таркиби луғавии забон низ ғанӣ мегардад. Дар акси ҳол заминаи инкишофи калимаҳои худӣ, яъне вожаҳои сирф тоҷикӣ маҳдуд шуда, забон аз ин падидаи номатлуб, ки барои фарҳанги миллии мо таъсири манфӣ мерасонад, рӯ ба таназзул меорад.

Бинобар ин, барои ҳифзу гиромидошти забони тоҷикӣ ва аз ҳар гуна олудагиро нигоҳ доштани асолати он роҳҳои судбахшу муътамади дар пояи зарурӣ пойдор нигоҳ доштани мақоми забони тоҷикиро бояд ба роҳ монем. Танҳо бо ин роҳ дар шароити имрӯза, ки бархурди тамадунҳо ва аз байн рафтани забону фарҳанги нисбатан хурд ба мушоҳида расида истодааст, мо метавонем забонамонро аз нестшавӣ эмин нигоҳ дорем.

Аз назари илми забоншиносӣ яке аз тадбирҳои ниҳоят заруре, ки дар ин самт мо метавонем, амалӣ намоем, ин рӯ овардан ба роҳҳои гуногуни калимасозӣ мебошад. Зеро калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳимми такмили таркиби луғавии забони адабӣ маҳсуб меёбад. Маҳз бо ҳамин роҳ таркиби луғавӣ инкишоф меёбад. Мардум дар тӯли асрҳо барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти худ бо истифода аз қолабҳои гуногун калимаҳои зиёде сохтаанд, зеро дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ, маданӣ ва умуман пешравии ҷомеа забон низ ҳамзамон рушду такомул меёбад. Беҳуда нест, ки забонро ҳамсафари доимии ҷомеа гуфтаанд. Пас зарурате пеш омад, ки одамон барои пурраву мукамал ифода кардани мафҳумҳои нави дар равиши ин дигаргуниҳо бавучудомада аз ҳамаи воситаҳо, махсусан аз усули калимасозӣ ба таври фаровон истифода кунанд. Ин талабот ба инкишофи калимасозиву шаклсозӣ ва таркибу иборасозӣ асоси омилҳои муҳимме ба шумор меравад.

Таркиби луғавии забон бо ду роҳ такмил меёбад. Яке бо роҳи калимасозӣ, дигаре бо роҳи қабул кардани калимаҳои иқтибосӣ. Барои забони тоҷикӣ роҳи якум муфидтар ба назар мерасад.

Донишманди шинохтаи улуми сегонаи адабӣ Шамси Кайси Розӣ дар асари мондагораи «Алмуъҷам», ки асосан ба илми арӯз, қофия ва нақди шеър бахшида шудааст, аз нигоҳи илми забоншиносӣ ин асар сарчашмаи муътамад ба шумор рафта, дар он дар хусуси луғатшиносӣ, калимасозӣ ва наҳв қайдҳои ишора ва тавзеҳоти нодир дода шудааст [16, с. 180].

Роҷеъ ба нақши калимасозӣ дар ташаккулу таҳаввули таркиби луғавии забон дар асарҳои гуногуни илмиву адабӣ аҳли илму адаб суханҳои пурарзиш гуфтаанд [3, с. 4; 4, с. 85; 9, с. 107; 11, с. 195; 12, с. 18; 13, с. 143; 15, с. 6; 16, с. 224].

Забоншиноси варзида Ғоиб Мирзоев дар маҷмуаи мақолаҳои таҳти унвони «Хӯшае чанд аз хирмани сухан» доир ба нақши калимасозӣ дар пайдоиши луғатҳои нав чунин нигоштааст: «Нақши калимасозӣ низ дар пайдо шудани луғатҳои нав муҳим аст. Ба ин восита аз ҳисоби калимаҳои решагӣ, ки фонди асосии забони миллии тоҷикиро ташкил мекунад, калимаҳои нав пайдо шуда, таркиби луғавии забон такмил меёбад» [5, с. 107].

Амлоев А. Я. низ дар монографияи илмиаш «Калимасозии исм дар насри бадеии Ф. Муҳаммадиев» ҳамин ақидаро ҷонибдор буда чунин андешаҳои ҷолибро қайд кардааст: «Калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳимми такмили таркиби луғавии забони адабӣ маҳсуб ёфта, барои падид омадани калимаҳои комилан нави забони тоҷикӣ заминаи хубро фароҳам меорад» [2, с. 4].

Бо пешвандҳо сохта шудани калимаҳо дар таърихи забони тоҷикӣ собиқаи зиёд дорад. Дар калимасозии пешвандии забони тоҷикӣ пешвандҳои аз рӯи муносибат, таъинот ва вазифаҳои дастуриашон гуногун ба мушоҳида мерасанд. Ҳар як ҳиссаи мустақилмаъноӣ

нутқ вобаста ба хусусиятҳои грамматикиашон пешвандҳои мушаххаси худро доро мебошанд.

Забон яроқи асосии нависанда, муҳимтарин омили тасвири бадеӣ, нахустин унсури адабиёт аст. Аз ин ҷост, ки забонро нағз надоништа, онро ба ҳукми фармони худ надароварда, асари хуб, асари комил ва шоиста офаридан муҳол аст [6, с. 5].

С. Айнӣ ҳамчун донандаи хуби забони тоҷикӣ, нависандаи навоар, муҳаққиқи нуктасанҷу маънирас дар “Ёддоштҳо” аз назокату нафосат ва салосати забони тоҷикӣ истифода намуда, бо пешванди калимасозии на- вожаҳои гуногунсохту гуногунмаъно сохтааст, ки аз рӯи маъно ва муҳтавоашон аз ҳамдигар фарқ карда меистанд.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки доир ба нақши пешвандгунаҳои **дил-** ва **сер-** дар асари тарҷумаҳои устод Айнӣ – “Ёддоштҳо” маълумот дода, ба ин васила хунари суҳановарии ин нависандаи нуктасанҷро баён намоем.

Вожаи **дил** аз нигоҳи физиологӣ узви инсон, ҳайвоноту ҳашарот мебошад. Калимаи мазкур ҳамчун пешвандгуна ҳангоми калимасозии вожаҳои мураккаб пайи истифода қарор гирифта, барои сохтани калимаҳои нав заминаи бисёр устуворро ба вуҷуд меорад. Ин гурӯҳи калимаҳо ифодагари ҳам маънии аслӣ ва ҳам маҷозӣ мебошанд.

Дар асари тарҷумаҳои устод Айнӣ – “Ёддоштҳо” бо пешвандгунаи **дил-** 12 вожаи мураккаб сохта шудааст.

Чунончи: **дилтанг, дилгир, дилмонда, дилкаш, дилором, диловез, дилрабо, дилнавоз, дилнокаш, дилмурда, дилсиёҳ, дилсӯхта.**

Пешвандгунаи мазкур бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ ҳамроҳ шуда, сифатҳои мураккаб месозад. Сифатҳои мазкур аз нигоҳи луғавӣ маъниҳои мухталифро таҷассум менамоянд. Пешвандгунаи **дил-** дар мисоли зерин бо феъли **рабурдан** ҳамроҳ шуда, сифати **дилрабо** сохтааст. Вожаи **дилрабо** аз ибораи фразеологӣ **дили касеро рабурдан** сохта шуда, ифодакунандаи маънии дилкаш, зебо мебошад.

Мисол: Ман ҳамин қадар гуфта метавонам, ки он рӯи зебо бо он бинии латифи **дилрабо**, бо он чашмони сиёҳи муҳаббатнигоҳи меҳрафзо– бисёр шинам, бисёр дилкаш ва бисёр хушнамо афтода буд, ки одам аз диданаш сер намешуд [1, с. 373].

Вожаи **дилгир** аз пасвандгунаи **дил-** ва асоси замони ҳозираи **гир** бунёд шудааст. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” калимаи **дилгир** ба маънои нохуш, малулгардида, ногувор, озурда, малул, озурдахотир, безор гаштан омадааст. Дар “Ёддоштҳо” ба маънои озурдахотир омадани калимаи дилгир дида шуд, чунончи: Чунки ман дар муддати ин даҳсола танҳо то фурсат ёфтам, китоб хонда саводи худро баланд кардам ва ҳар гоҳ, ки китобхонӣ **дилгирам** кард, ба дарздӯзӣ машғул шуда, ин хунарро ҳам ба камол расондам [1, с. 386]. Аммо ба андӯхгин шудани ту, ба **дилгир** гардидани ту, хусусан, ки ин андӯх ва дилгирӣ ба сабаби ман пайдо шуда бошад, тоқат надорам... Парешонии аҳволи хешу таборон, ҳаробии ҳавлӣ ва рӯидаричаи худамон маро парешонҳол ва **дилгир** кард [1, с. 386].

Чунон ки дар боло ишора намудем, пешвандгунаи **дил-** бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ алоқаманд шуда, калимаҳои аз лиҳози маъноӣ луғавӣ гуногун ва дорои тобишҳои мухталифи маъноӣ месозад. Инак, мо ин вазифаи дастурии калимаи ё худ пешвандгунаи “дил-”-ро дар асари мавриди таҳқиқ дида мебароем. Тавассути пешвандгунаи мазкур бо васлшавии чунин ҳиссаҳои нутқ вожаҳои нав рӯи кор омадаанд:

А) Дараҷаи истеъмоли сифат дар ин вазифа чандон назаррас нест. Дар “Ёддоштҳо” дар ин қолаб се калимаро пайдо намудем: **дилтанг, дилором** ва **дилсиёҳ**.

Мисолҳо: Чун он маҳбубаи **дилором** наздик расид, ман аз сари хомаи рег шорида фурумада дар пасхамие, ки Ситора ба ман нишон дода буд (бояд Ситора ҳам он ҷоро ба ман бо нишондоди он офтоб таъин карда бошад) дароз кашидам [1, с. 372]. Ман баъди он сӯҳбат ҷавони посбонро дар хилват дида ба ӯ таълим додам, ки худро ба он мӯйсафеди **дилсиёҳ** ба миёнаравӣ розӣ барин карда нишон диҳад, аммо ба он зан чизе нагуфта ва гап назада аз номи ӯ бо ин пирсаг савдо кардӣ, як маблағ пули ӯро ба даст дарорад ва баъд аз он ман боз роҳи ҷӣ кор карданро нишон медиҳам [1, с. 401].

Дар хусуси аз ибораҳои фразеологӣ созон ёфтани вожаҳои мураккаби мазкур дар асару мақолаҳои забоншиносони хориҷиву ватанӣ, ба мисли Н. Шанский, Н.С. Улуханов, Т.П. Белоусова, М. С. Козлова, Ҳ.Маҷидов, Ш. Бобомуродов, А. Муъминов, М. Мирзоева

қайду ишораҳои муътамад ба назар мерасад. Забоншинос Мирзоева М. М. бамаврид қайд кардааст, ки воҳидҳои фразеологӣ яке аз заминаҳои пайдоиши калимаҳои мураккаб дар забон маҳсуб меёбанд [12, с. 306].

Забоншиноси тоҷик Низомова С. Ф. дар диссертатсияи докториаш зери номи “Калимасозӣ дар насри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айни”, ки бевосита ба таҳқиқи роҳҳои калимасозии осори нависанда бахшида шудааст, заминаи пайдоиши аксарияти калимаҳои мураккабро, ки бо пешвандгунаи дил- ба вучуд омадаанд, ба ибораҳои фразеологӣ мансуб дониста, барои исботи андешааш чунин мисолҳои ҷолибро оварда шарҳу тавзеҳ додааст: **дилхуш - дили касеро хуш кардан; дилтанг - озурда гаштан, парешон шудан; дилсард - аз чизе дилмонда гаштан...** [13, с. 178].

Б). Бо асоси замони ҳозираи феъл омадани пешвандгунаи **дил-** ва калимаи нав сохтани он дар таъя ба ҳамин қолаби калимасозӣ яке аз роҳҳои серистеъмол ва сермахсултарини чунин қолаби калимасозии калимаҳои мураккаб (сифатҳои мураккаб) мебошад. Бо вучуди ин дар асари мавриди таҳқиқ ин қолаби калимасозӣ каммахсул аст. Бо ин қолаб дар асари адиб ҳамагӣ 6 калимаи мураккаб сохта шудааст. Чунончи: **дилгир, дилкаш, диловез, дилнавоз, дилрабо, дилдор.**

Мисолҳо: Парешонии аҳволи хешу таборон, харобии ҳавлӣ ва рӯидаричаи худамон маро парешонхӯл ва **дилгир** кард [1, с. 239]. Ҳикояти ин сайр ба касоне, ки вайро надидаанд, монанди ҳикояҳои ҳазору як шаб **дилкаш** ва аҷиб менамуд [1, с. 118]. Кас меҳост, ки даҳонашро калон кушода он насими **диловези** анбарбезро, то метавонад, фурӯ кашад [1, с. 251].

Албатта, ин сабабе, ки ман ба ғиряи худ нишон додам, барои пинҳон доштани сабаби ҳақиқии ғирам буд, аз он дилбари **дилнавози** соддадил [1, с. 394]. Сахро дар ин вақт ҳақиқатан **дилрабо** ва фараҳафзо буд. Маиса ва сабзаҳо гӯё баҳмали сабзпате буданд, ки бар рӯи сахро ба пешвози наврӯзи дилафрӯз густурда шуда буданд [1, с. 250].

В). Бо сифати феълӣ пайваست шудани пешвандгунаи “**дил-**”-ро низ дар асари мавриди таҳқиқ мушоҳида намудем.

Чунончи: Паллабардорон бошанд, гӯё барои ягон деҳқонро «**дилмонда** накардан» аз даҳ-дувоздаҳ ҷувол якбора бар каш сар мекарданд [1, с. 304]. «Ошики **дилсӯхта**»-ам маро гашта-баргашта ба таомхӯрӣ тақлиф намуда истода даст дароз кард, ки рӯи маро кушояд [1, с. 402].

Ҳамин тариқ, пешвандгунаи дил- ҳангоми калимасозии калимаҳои мураккаб сермахсул буда, аз сифат, асоси замони ҳозираи феъл ва сифати феълӣ вожаҳои нав, яъне сифат сохтааст. Адиби нуктасанҷ ин пешвандгунаро бо як назокати ба худ хос дар сохтани калимаҳои мураккаби аз лиҳози тобишҳои маъноӣ гуногун моҳирона истифода намуда, дар “Ёддоштҳо” онҳоро ба таври густурда мавриди қарор додааст.

Дар калимасозии сифат пешвандгунаи **сер-** низ дар баробари дигар пешвандгунаҳои сифатсоз чун ҷузъи калимаи мураккаб ба таври васеъ мавриди истифода қарор дорад. Пешвандгунаи мазкур дар алоҳидагӣ низ ифодакунандаи маъноҳои гуногуни луғавӣ буда, ин хусусияти пешвандгунаи **сер-** дар луғату фарҳангномаҳо ишора шудааст. Чунончи, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” он аз лиҳози маъно чунин маънидод шудааст: он ки нав хӯрок хӯрда шикамаш пур аст ва майли хӯрокхӯрӣ надорад; муқоб. гурусна. 2. Маҷ. пур, саршор. 3. Ҷузъи пешини баъзе калимаҳои мураккаб ба маъноӣ зиёд ва фаровон будани чизе: серкор, серталаб, серғайрат, серташвиш, сероб ва ғ.; сер дидан аз дидори касе хуб баҳраманд; сер шудан а) ба қадри пурии шикам таом хӯрдан, дигар майли хӯрокхӯрӣ надоштан; б) маҷ. безор шудан, ба танг омадан аз чизе; аз хоб сер шудан мувофиқи таъъ, чунон ки бояд хоб карда хестан, аз хоб қонев шудан.

Пешвандгунаи **сер-** дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни ҳамчун унсури калимасоз ҳангоми калимасозӣ барои падида омадани калимаҳои мураккаб мавқеи арзишмандро касб менамояд. Бо таъя ба чунин қолаби калимасозӣ дар асари номбурда 22 вожаи мураккабро мушоҳида намудем. Чунончи: **сероб, сергӯшт, серборон серобиталаб, серхат, серзамин, серобтарин, сергап, серравған, сербар, серташвиш, серҳосил, сертуҳм, сералаф, сернам, сердаромад, сервақф, серпахта, сермӯ, серодам, серустухон, сербарг.**

Пешвандгунаи **сер-** бо дигар ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ васл шуда, дар асл сифатҳои мураккаб месозад: Аммо вақте ки заминҳои вақф ободтар шуда ҳосил зиёд шуд ва тичорат ривоч гирифта тичоратхонаҳои вақф **сердаромад** гардиданд, сармояи истисморӣ дар мадраса роҳ ёфт [1, с. 201]. Абрӯвони **сермӯи** пайваста бо ҳам ва мижгонҳои дарози сархам дошт [1, с. 225].

Дар “Ёддоштҳо” устоди каломи бадеъ Садриддин Айний дар ин қолаб калимаҳои **сербар** ва **серзаминро** кор фармудааст. Чунончи: Бар рӯи суфа як қолини дарози **сербар**, ки ҳама ҷои он суфаро мегирифт, паҳн буда, бар рӯи вай – дар миёнҷои суфа, бар болои се қабат кӯрпачаи шохӣ як одами аҷиб рӯ ба дарвозахона менишаст [1, с. 343]. Аз киштзорҳои рӯди нав ҳам он заминҳое, ки дар дасти деҳқонони камзамин ва миёнаҳол буданд, аз кишт монда нокорам гардиданд, ё ин ки ба дасти бойҳои **серзамин** гузаштанд ва оби барзиёди рӯди нави Шофирком бошад, ба кӯлҳо ва нишебиҳо рехта, он ҷохоро вараҷахона кард [1, с. 91].

Дар ҷумлаи якуми болозикр сифати мураккаби **сербар** ба маъноӣ паҳноӣ шайъ (қолин) корбааст шудааст. Имрӯз ба ҷойи калимаи **сербар** бештар вожаи **пахм** мустаъмал аст. Калимаи **сербар** дар баробари маъноӣ **пахноӣ** доштаниш, боз ба маъноӣ **серҳосил** низ дар забон истифода мешавад. Дар асари мавриди таҳқиқ устод Айний калимаи сербарро чор маротиба танҳо ба маъноӣ паҳноӣ корбааст намудааст.

Дар ҷумлаи дигар вожаи **серзамин** ба маъноӣ дорои заминҳои зиёд (манзур заминҳои қорам аст) истифода шудааст.

Дар ҷумлаҳои зерин сифатҳои **сервақф** ва **серобиталаб** истифода гардидааст. Калимаи **сервақф** аз пешвандгунаи **сер-** ва исми **вақф** дар шакли **сер+вақф** сохта шудааст. Калимаи **вақф** дар бахши эзоҳоти асари “Ёддоштҳо” чунин тавзеҳ ёфтааст: водоштан ва вогузоштан, яъне ягон мулкро ба ғоидаи касе ё ҷамъияте вогузоштан аст [1, с. 661].

Дар ҷумлаи зерин манзур аз ибораи **мадрасаҳои сервақф**, чунон ки аз мазмуни умумии ҷумла ва матни асари бадеӣ бармеояд, мадрасаҳое буданд, ки дар ихтиёрашон заминҳои зиёд қарор доштанд. Калимаи дигаре, ки дар ҷумлаи дуум корбааст шудааст, сифати **серобиталаб** мебошад. Бояд қайд намуд, ки имрӯз дар ин сурат калимаи мазкур истифода намешавад. Ба ҷойи он калимаи мураккаби **обталаб** истифода мешавад. Гарчанде ки байни ин калимаҳо тобиши гуногуни лексикӣ ҷой дошта бошад ҳам, лекин то як андоза ҳамчун муродифи якдигар дар забон метавон онҳоро ба ҷойи якдигар корбааст намуд.

Мисолҳо: Мударрисони калон – инҳо муллоёни калон мебошанд, ки чандин сол дарсгуй карда шуҳрат баровардаанд ва ба мадрасаҳои **сервақф** мударрис шудаанд [1, с. 213]. Заминҳои ин деҳа ҳосилхез буда, дар онҳо киштҳои гуногун мерасиданд ва аз шолӣ гирифта то сабзавот, ки киштҳои **серобиталаб** мебошанд, дар ин деҳа кишта мешуданд [1, с. 9].

Қайд кардан даркор аст, ки пешвандгунаи **сер-** бо дигар унсурҳои калимасоз аз нигоҳи вазифаи дастурӣ муродиф шуда метавонад. Чунончи: **сердаромад** // **даромаднок**, **серташвиш** // **пурташвиш**, **серравған** // **равғанин** ва монанди инҳо.

Хулоса, пешвандгунаи **сер-** ҳангоми калимасозии вожаҳои мураккаб, бавижа сифат ба таври густурда истифода шуда, бисёрии аломати микдори ашёро ифода мекунад. Чунон ки аз мушоҳидаи мисолҳои ҷамъовардаамон маълум гардид, имрӯз баъзе калимаҳои дар ин қолаб сохташуда, яъне бо иштироки бевоситаи пешвандгунаи **сер-** дар истеъмол нестанд. Ба ҷои онҳо калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздик, яъне муродифҳояшон, корбааст мешаванд.

Адабиёт

1. Айний, С. Ёддоштҳо. Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи миллии тоҷик / С. Айний. – Душанбе, 2009. – 404 с.
2. Амлоев, А. Я. Калимасозии исм дар насли бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев / А. Я. Амлоев. – Душанбе, 2016. – 152 с.
3. Бобомуродов Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии ҳозираи тоҷик. Дастури таълими / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. – Душанбе, 1983. – 120 с.
4. Бойматова, Н. К. Семантическое поле концепта “красота” в таджикской и анлийской лингвокультурах / Н. К. Бойматова. – Душанбе, 2021. – 152 с.
5. Мирзоев, Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке / Г. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 184 с.
6. Ғаффоров, Р. Нависанда ва забон / Р. Ғаффоров. – Душанбе, 1977. – 270 с.

7. Мирзоев, *Ғ. Ҳушае чанд аз хирмани суҳан* / *Ғ. Мирзоев*. – Душанбе: Промэкспо, 2018. – 244 с.
8. *Донишномаи мухтасари таърихи афкори забониносии тоҷик* / *Ғароҳамоварандагон* *Д. Ҳоҷаев, Н. Ғ. Қурбонов, О. М. Додаров*. – Душанбе, 2017. – 320 с.
9. *Камолов, Х. М. Мавқеъ ва қурбурди сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ* / *Х. М. Камолов* // *Забон – руқни тоат*, 2017. - № 9. - С. 188 – 197.
10. *Камолова, Ғ. Ҳусусиятҳои морфологияи забони «Маҷмӯъ-ут-таворих»* / *Ғ. Камолова*. – Душанбе, 1974. – 92 с.
11. *Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик* / *М. Н. Қосимова*. – Душанбе, 2003. – 490 с.
12. *Мирзоева, М.М. Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни* / *М.М. Мирзоева*. - Душанбе: Олами дониш, 2017. – 398 с.
13. *Низомова, С. Ғ. Калимасозӣ дар настри бадеӣ ва публицистии Садриддин Айни: Диссертатсия барои дараҷаи илмии доктори илмҳои филология* / *С. Ғ. Низомова*. – Душанбе, 2019. – 328 с.
14. *Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик* / *Ш. Рустамов*. – Душанбе, 1972. - 77 с.
15. *Ҳоҷаев, Д. Афкори забониносии тоҷик дар асрҳои X-XVI*. – Душанбе, 2013. - 344 с.
16. *Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам* / *Розӣ Шамси Қайс*. – Душанбе, 1991. – 232 с.

ДОИРАИ ИСТИФОДАИ ПЕШВАНДГУНАҲОИ ДИЛ- ВА СЕР- ДАР ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Мақола ба омӯзиш ва таҳқиқи нақши калимасозии пешвандгунаҳои дил- ва сер- бахшида шудааст. Мавзӯе, ки дар мақола баррасӣ шудааст, аз нигоҳи илмӣ актуалӣ буда, то имрӯз мавзӯи мазкур мавриди таҳқиқи алоҳида сурат нагирифтааст. Дар мақола пеш аз нишон додани доираи истеъмоли пешвандгунаҳои дил- ва сер- сараввал бо истифодаи сарчашмаҳои илмиву адабии асрҳои гузашта сайри таърихӣ намуда, вазифаҳои дастурии морфемаҳои мазкурро бо овардани далелҳои арзишманд баён кардааст. Дар баробари ин мақоми пасвандҳоро дар осори илмии олимону донишмандони замони муосир дида баромада, ҷойгоҳи пасвандҳои мавриди таҳқиқ қароргирифтаро дар замони муосир аз ҷиҳати муҳаққиқон баррасӣ кардаанд. Азбаски мавзӯи асосии мақоларо омӯзиш ва баррасии пешвандгунаҳои дил- ва сер- ташкил мекунад, муаллиф дар ҷараёни таҳқиқи моҳияти асосии масъалаи мақоми пасвандҳои мазкурро дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни нишон додааст. Дар баробари таҳлили маводҳои адабӣ доир ба истифодаи пешвандгунаҳои таҳқиқшаванда маълумоти омӯрӣ додааст. Баъд аз баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳимми баррасишаванда муаллиф дар хулосаи нақши устод Айниро дар офаридани калимаҳои нави бо ин пешвандгунаҳо сохташуда, ки бевосита ба услуби фардии нависанда хос аст, нишон додааст.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, пешвандгуна, ташаккул, забониносии, забониносии, луғат, сарф, нахв, забони тоҷикӣ.

ОБЛАСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЕФИКСАЛЬНЫХ МОРФЕМ ДИЛ- И СЕР- В "ВОСПОМИНАНИЯХ" САДРИДДИНА АЙНИ

Статья посвящена исследованию роли префиксальных морфем дил- и сер-. Тема научной статьи является актуальной и на сегодняшний день, так как подобных работ по данной теме практически не встречается. В статье, прежде чем показать круг исследования префиксальных морфем дил- и сер-, сначала с помощью научных и художественных источников прошлых веков дается историческая информация, затем показывается грамматическая функция вышеуказанных морфем, а также приводятся многочисленные примеры. Вместе с этим автор статьи рассматривает место префиксальных морфем дил- и сер- в научных произведениях современных ученых и показывает роль рассматриваемых префиксов с точки зрения этих исследователей. Учитывая тот факт, что тема исследования посвящена изучению префиксальных морфем дил- и сер-, автор в процессе изучения темы дает информацию о роли вышеуказанных префиксов в "Воспоминаниях" С. Айни. Наряду с анализом художественных материалов по использованию данных префиксов в статье приводятся статистические данные. После изучения и решения важных проблем исследования автор в конце указывает вклад С. Айни в создание новых слов с употреблением префиксальных морфем дил- и сер-, что непосредственно отображает самобытность и неповторимость стиля таджикского писателя.

Ключевые слова: словообразование, префикс, формирование, лингвистика, языковедение, лексика, морфология, синтаксис, таджикский язык.

THE SCOPE OF APPLICATION OF THE PREFIXAL MORPHEMES DIL- AND SER- IN SADRIDDIN AYNI'S "MEMOIRS"

This article is dedicated to the study of the role of the prefixal morphemes dil- and ser-. The topic of the scientific article is relevant to this day, as there are practically no similar works on this topic. In the article, before showing the scope of research of the prefixal morphemes dil- and ser-, historical information is first given using scientific and literary sources from past centuries, then the grammatical function of the aforementioned morphemes is shown, and numerous examples are provided. At the same time, the author of the article examines the place of the prefixal morphemes dil- and ser- in the scientific works of modern scientists and shows the role of the prefixes under consideration from the point of view of these researchers. Given the fact that the research topic is devoted to the study of the prefixal morphemes dil- and ser-, the author, in the process of studying the topic, provides information about the role of the aforementioned prefixes in S. Ayni's "Memoirs". Along with the analysis of literary materials on the use of these prefixes, the article provides statistical data. After studying and solving important research problems, the author at the end points out S. Ayni's contribution to the creation of new words using the prefixal morphemes dil- and ser-, which directly reflects the originality and uniqueness of the Tajik writer's style.

Keywords: word formation, prefix, formation, linguistics, philology, vocabulary, morphology, syntax, Tajik language.

Дар бораи муаллиф

Шаҳнозаи Турсунзода

Унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи

Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб,

к. С. Сафаров, 16

E-mail: mmirsaidov@mail.ru

About the author

Shahnozai Tursunzoda

*Applicant of the Department of the Tajik
Language*

Kulyab State University named after A. Rudaki

734025, Republic of Tajikistan, Kulyab,

st. S. Safarov, 16

E-mail: mmirsaidov@mail.ru

Об авторе

Шахнозаи Турсунзода

Соискатель кафедры таджикского языка

Кулябский государственный университет

им. А. Рудаки

734025, Республика Таджикистан, г. Куляб,

ул. С. Сафаров, 16

E-mail: mmirsaidov@mail.ru

АЗ ТАЪРИХИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ДУЗАБОНА ВА БИСЁРЗАБОНАИ РУСӢ БА ФОРСӢ ДАР АСРҲОИ XX-XXI

Саломова Д. И.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Фарҳангнависӣ ва ё фарҳангшиносӣ яке аз ҳавзаҳои қадимтарини забоншиносӣ, ки ба пажӯҳишу нигориш ва тадвини фарҳангҳо мепардозад. Фарҳангшиносӣ тарҷумавии русӣ ба форсӣ дар садаи XVIII бо ибтиқори Пётри I оғоз гардидааст. Вале дар замони ҳукмронии Екатеринаи II тичорату муносибатҳои байниҳамдигарии Россия ва Эрон инкишоф ёфта, омили ташаккули муносибатҳои маданияву маърифатӣ низ гаштанд. Дар асри XVIII забони форсӣ, дар Россияи подшоҳӣ мавриди ғайри омӯзиш қарор ёфта, таълими забони форсӣ дар донишгоҳҳои Санкт-Петербург, Москва ва Қазон шуруъ гардиданд, ки ин раванд дар навбати худ эҷоди фарҳангҳои форсӣ-русӣ ва русӣ-форсиро тақозо менамуд. Бинобар ин омӯзиши таърихи фарҳангҳои тарҷумавию дузабонаи русиву форсӣ ва инчунин луғатҳои дар асри XX-XXI таълифгардида, аз манфиат ҳолӣ набуда, барои боз ҳам густаришу пойдор гардонидани робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, тичоратӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва маданияи байни мардумони форсизабону русзабон мусоидат хоҳад кард, зеро ҳамон тавре, ки луғатшиноси чехтабори Амрико Л. Згуста менависад: «вазифаи асосии луғати дузабона ин ёрӣ расонидан дар тарҷума ва тартиб додани матнҳо мебошад» [25, с. 213].

Лозим ба ёдоварист, ки фарҳангшиносӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини забоншиносӣ маҳсуб ёфта, дар рушди забон ва лисоншиносӣ мақоми махсус дорад. Робитаи миллатҳои мухталиф, муносибатҳои онҳо дар соҳаи маданият, иқтисодиёт, тичорат бидуни тарҷума ва тартиб додани луғатҳои дузабонаи гуногунмавзӯ (мавзӯӣ, фразеологӣ, синонимӣ ва ғ.) имконнопазир аст, бинобар ин комилан бадеҳист, ки лексикография аҳамияти бузурги амалиро дорост [14].

Аз ин сабаб, дар забоншиносии байналмилалӣ ва милли ба масъалаи мазкур диққати махсус дода мешавад. Аз ҷумла, фарҳангшиносӣ русӣ ба форсӣ дар ташаккули ин соҳа нақши боризе дорад ва олимони моҳиру шинохтаи ватаниву хориҷӣ чун С. И. Баевский, А. Е. Бертелс, Л. В. Шерба, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, А. Воҳидов, А. Мамадназаров, Т. С. Шокиров ва дигарон дар ин арса асарҳои мондагоре боқӣ гузоштаанд.

Хотирнишон бояд намуд, ки дар садаҳои XX-XXI дар Москва, Санкт-Петербург, Техрон, Боку, Самарқанд луғатҳои дузабонаву бисёрзабонаи русӣ ба форсӣ аз ҷоп баромадаанд, ки шиносӣ бо вижагиҳову сохтори онҳо ба манфиати кор хоҳад буд.

Фарҳангҳои русӣ ба форсӣ. Қобили қайд аст, ки соли 1900 Наливкин Владимир Петрович – муҳаққиқи Осиёи Миёна, афсар ва этнографи рус китобе бо номи «Руководство к практическому изучению персидского языка» ҷоп намудааст, ки аз 12000 калима иборат буда, аз рӯи қоидаҳои пешазинкилобии имлои забони русӣ навишта шудааст. Китоб аз қисматҳои муқаддима, очерки илмӣ дар бораи алифбои забони форсӣ ва тарзи талаффузи ҳарфҳо, тавзеҳоти грамматикӣ ва дар охир луғатҳои дузабона - русӣ-форсӣ ва форсӣ-русиро фаро гирифтааст [16].

Дар китоби В. П. Наливкин вожаҳои забони русӣ бо хати кириллӣ, истилоҳоти форсӣ бо хати форсӣ ва тарзи талаффузи онҳо оварда шудаанд, масалан: **мастеръ** - اوستا – уста [16, с. 106]; **навесъ** - اوان – айван [16, с. 202].

Азбаски В. П. Наливкин бо забонҳои эронӣ ошноӣ хуб дошт, ин ба ӯ имкон дод, ки як қатор луғатҳои дузабонаро нашр кунад ва аз мукотибаҳои ӯ бо академик К. Г. Залеман маълум мегардад, ки яке аз аввалинҳо шуда вожаҳои дар он замон қаммамули забони шуғиро сабт кардааст [1].

Соли 1903 китобе бо номи «Книга русско-персидскихъ разговоровъ» аз ҷониби Мирзо Исмоил дар Техрон тадвин гардидааст [13]. Аз муталиаи муқаддимаи қисми аввали китоб маълум гардид, ки муҳовара аз тарафи Мирзо Исмоилхон – мутарҷими бонки тичоратии русӣ мураттаб гардидааст, то ки аз ин муҳовара «мутааллимони дабистон, навниҳолони бӯстони Эрон мустафид ва баҳраманд гарданд» [13, с. 3]. Қисми аввали муҳовара дар бораи алифбои забони русӣ ва тарзи талаффузи ҳарфҳо ба забони форсӣ, бо дабирии форсӣ оварда шуда, дар

саҳифаи дуввум чунин навишта шудааст: «Китоби муҳовара ва муколама аз луғати русӣ ба форсӣ мулоҳиза шуд, саҳеҳ аст. Дар матбааи чопи ҳуруфӣ ба таъб бирасид. Надим Султон». Инчунин, боз «Ин савод иҷозаест, ки вазири интибоот ба ҷиҳати чоп кардани ин китоб додаанд ва асли он дар назди Оғо Шаҳриёр – муаллифи китоб забт аст, саводи мутобиқи асл аст» ва қисматҳои дигари китоб ба тарҷумаи калимаву иборот ва муҳовара бахшида шудааст.

Баъди мутолиаи муқаддимаи муҳовара ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки муаллифи китоб Оғо Шаҳриёр буда, бо дастгирии Мирзо Исмоил ба таъб расидааст. Китоб аз маълумоти грамматикӣ, луғат ва муҳовара мураттаб гардида, вале мутаассифона маълумоти дигар дар бораи муҳовараи мазкур дарёфт нагардид ва китоб аз чанд қисмат иборат аст, муайян карда нашуд.

Соли 1906 шарақшиноси арабтабори рус Хашаб (Хашабъ) Антоний (Антон) Феодулович (таваллуд соли 1874 дар шаҳри Триполии Сурия) дар Россия ба камол расида, маълумот гирифтааст, дар шаҳри Санкт-Петербург китобе таҳти унвони «Русско-персидский словарь с краткой этимологией персидского языка» таҳия намуда, манзури ҳаводорон гардонидааст [22].

Фарҳангномаи мазкури А. Ф. Хашаб иборат аз 328 саҳифа дар чопхонаи литографии Н. Евстифееви шаҳри Санкт-Петербург бо муқоваи мулоими қарамранг нашр гардидааст. Фарҳангнома бо пешгуфтори мухтасари яқсаҳифагии мураттиб оғоз мегардад. А. Ф. Хашаб дар фарҳангаш навиштааст, ки дастрас набудани фарҳангномаи русӣ ва рушди робитаи тичоративу муносибатҳои дипломатӣ бо Форс (Персия) маро ба таҳияи фарҳангномаи русӣ ба форсии мазкур водор сохт ва ман лозим донистам, ки ба баромади калимаҳо (этимология-решашиносӣ) низ мухтасаран тавачҷуҳ намоям. Очерки мухтасари грамматикаи забони форсӣ фарогири 16 параграф аст: алифбо, овозҳои садонок ва аломатҳои қироат (зер, забар, пеш, танвин, ташдид ва ғ.; намунаи калимаҳо барои машқи хондан), исм, изофат, тасниф, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, феъли ёвар ба маънои «шудан» (быть), сифаҳои феъл, шакли феълҳои нодуруст, феълҳои мураккаб, пешояндҳо, зарф, ҳиссачаҳо. Очерки грамматикаи мазкур муқоисавӣ буда, фонетика, морфология ва синтаксиси забони форсӣ дар муқоиса бо ҳамгунҳои русӣ таҳлил гашта, тарзу усулҳои қорбасти унсурҳои фарқкунандаи забони форсӣ барои хонандаи рус ба таври амалӣ шаҳу эзоҳ дода шудааст [23].

Дар фарҳанги А. Ф. Хашаб тарҷумаи калимаҳои форсӣ бо ҳуруфи форсӣ ва тарзи талаффузи онҳо бо алифбои кириллӣ нишон дода шудаанд, ба монанди: **бирюза – фирӯза** - **فیروزه** [22, с. 16]; **гаванъ** - **بندر** – **бендер** [22, с. 44].

Инчунин соли 1935 фарҳанги «Русско-персидский словарь», муаллифон Г. Ашӯрӣ, А. Касаев мураттаб гардидааст, ки барои шарқшиносон ва омӯзандагони забони форсӣ пешбинӣ гардидааст [2].

Соле пас (1936) аз ҷониби профессори Институти шарқшиносии ба номи Н. Нариманови шаҳри Маскав – Роман Андреевич Галунов «Русско-персидский словарь» дар 2 ҷилд тартиб дода шудааст [6]. Дар фарҳанг вожаҳои забони русӣ бо хати кириллӣ ба забони форсӣ бо хати форсӣ тарҷума гардидаанд ва баъдан, талаффузи калимаҳо бо алифбои лотинӣ оварда шудааст, масалан: **авантюра** - **ماجرا** – **madjara** [6, Ҷ. 1, с. 5], **административный** - **اداری** - **idari** [6, Ҷ. 1, с. 12].

Соли 1944 дар *Озарбойҷон* М. Ализода, М. Р. Аскарли, А. Ганбаров, Ю. Мирбабаев фарҳанги сезабонаи «Краткий русско-персидско-азербайджанский словарь» омода кардаанд [11]. Дар он калимаҳо ба се сутун чудо карда шуда, дар сутуни аввал вожаҳои забони русӣ бо хати кириллӣ, дар сутуни мобайн варианти форсии калимаҳо бо хати форсӣ ва дар сутуни сеюм гунаҳои озарбойҷонии калимаҳо бо хати кириллӣ сабт шудаанд, чунончи: **Аннулировать** - **لغو کردن** – **лэғв этмэк**; **аплодировать** - **کف زدن** – **эл чэлмэг** [11, с. 7]. Луғат барои донишҷӯён ва толибилмони забонҳои форсӣ, русӣ ва озарбойҷонӣ пешбинӣ шудааст.

Лозим ба ёдоварист, ки соли 1959 аз тарафи мураттибон Ш. М. Бадеъ, Ф. Ҳабиб, Х. Чалол, И. К. Овчинникова фарҳанги чайбие ба номи «*Карманный русско-персидский словарь*» тадвин гардидааст [3].

Соли 1965 аз тарафи И. К. Овчинникова, Г. А. Фурӯғиён, Ш. М. Бадеъ «Русско-персидский словарь» ба таъб расид [17], ки барои мутарҷимон, омӯзгорон ва донишҷӯёни донишгоҳҳои шарқшиносӣ пешбинӣ шудааст. Дар луғат 36 ҳазор калимаи забони адабии ҳозираи рус бо инкишофи муфассали тобишҳои маъноӣ ба забони форсӣ баргардон гардидааст. Барои мушаххас намудани маънои вохидҳои луғавӣ тавзеҳот дода шуда, барои дарки хусусиятҳои услубии қорбурди вожа ёддоштҳо оварда шудаанд. Ҳар як калимаи асосӣ дорои шарҳи грамматикӣ бо замимаи очерки мухтасар таҳти унвони «Мувофиқати асосии

грамматикаи русӣ-форсӣ» мебошад. Дар муқаддимаи фарҳанг мураттибон аз фарҳангшиногонии бузурге чун, Алиакбари Деххудо, Муҳаммад Ҳасани Бурҳон (Бурҳони Қотъ дар 4 ҷилд), Алиакбар Нафисӣ (Фарҳанги Нафисӣ), Ҳасан Амид (Фарҳанги Амид), Ҳабибуллоҳ Омӯзгор (Фарҳанги Омӯзгор), Муҳаммад Алӣ Халилӣ ва Алӣ Асғар Шамим (Фарҳанги Амири Кабир), Сулаймон Ҳаййим (Фарҳанги *ҷомеи форсӣ-англисӣ*) ва Саид Нафисӣ (Фарҳанги фаронса ба форсӣ) ном бурда, аз фаъолияти фарҳангшиногонии ин олимони зикр намудаанд [17, с. 5]. Китоб истилоҳоти соҳаҳои фарҳангӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, политехникӣ, таърихӣ, матбуоту радио, инчунин вожаҳову луғоти адабиёти муосири забони русиро шомил аст. Вожаҳову истилоҳоти муҳаваравӣ бо аломати махсус мушаххас гардида, ҳадафи фарҳанг дар ироаи вожаҳои муодил ташреҳиву тавзеҳӣ набуда, ба таври мустақим омадааст.

«Ин фарҳанг алорағми хидматаш муваффақтарин ва пуристикболтарин фарҳанг аз навъи худ дар ҳоли ҳозир дар Эрон махсуб мешавад» [15]. Фарҳанги мазкур баъдан дар Россия якҷанд маротиба бозчоп гардидааст [18], аз ҷумла дар Эрон ҳам мунташир шудааст [19]. Дар фарҳанги И. К. Овчинникова вожаҳои забони русӣ бо хати кириллӣ ба забони форсӣ бо хати форсӣ тарҷума гардида, тарзи гуиши вожаҳои форсӣ бо хати кириллӣ оварда шудаанд, ба монанди: **нажать (надавить)** - فشار دادن – **фэшар дадан**; فشردن – **фэшардан** [18, с. 422].

Фарҳанги дигар бо номи «Русско-персидский словарь. Учебный» аз тарафи номзади илмҳои филологӣ – Софя Дмитриевна Клевсова (Клевцова) ва зери таҳрири Г. А. Восканян соли 1975 тартиб дода шудааст, ки тақрибан 11000 вожаҳо дар бар гирифта [7], соли 1982 бори дуюм [8] ва соли 1984 бори сеюм ба чоп расидааст [9]. Фарҳанги мазкур дар Эрон низ нашр гардидааст [10].

«Фарҳанги русӣ-форсӣ»-и С. Д. Клевсова ба унвони фарҳанги дарсӣ ба табъ расида, барои форсизабононе, ки худмӯз ё бо муаллим забони русиро ёд мегиранд, дар назар гирифта шудааст. Тартибдиҳандаи фарҳанг аз таҷрибаи фарҳангҳои дарсӣ, аз ҷумла «Русско-английский учебный словарь»-и Б. А. Липидус, Б. С. Шветсова [12] ва «Частотный словарь современного русского литературного языка»-и Э. А. Штейнфелд [24] истифода намудааст. Дар «Фарҳанги русӣ-форсӣ»-и С. Д. Клевсова ғайр аз калимаҳои адабии забони русӣ теъдоди муайяни вожаҳои гуфтугӯӣ низ дарҷ гардида, ҳамчунин як ришта истилоҳоти нав, ки дар забони русӣ дар он замон мутадовил буданд, ғунҷонида шудаанд. Дар ҷойҳои лозима баъзе воҳидҳои луғавии фарҳанг барои тавзеҳи хусусиёти нахвии вожа ва маъноии мухталифи онҳо мисолҳои оварда шудааст, ки ба ҷанбаҳои садошиносӣ, овошиносиву дастурии калимаҳо таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Масалан, тарзи талаффузи калимаҳо бо алифбои лотинӣ навишта шуда, вожаҳои забони русӣ задагузорӣ гардидаанд. Инчунин, истилоҳоти забони русӣ низ бо истифода аз ҳуруфи лотинӣ ва русӣ овониғорӣ шудаанд, ки ин амр дар фарҳангнависии қаблӣ кам дида мешавад, ба монанди: **афган|ка** - **avganka** – **افغانی (ن)** [10, с. 24-25].

Ҳамаи тавзеҳот, ихтисораҳо ва аломатҳои дигари «Фарҳанги русӣ-форсӣ»-и С. Д. Клевсова ба забони форсӣ навишта шуда, дар охир чанд замима дар бораи садошиносии забони русӣ ва чанд ҷадвали намунавӣ ҷиҳати сарфи исмҳо, сифат ва тавзеҳоти марбути дастурӣ оварда шудааст.

Грант Аванесович Восканян — эроншинос, номзади илмҳои филология, профессори кафедраи забонҳои Ховари Миёнаи Донишгоҳи низомии Вазорати дифои Федератсияи Русия соли 1986 «Русско-персидский словарь»-ро тартиб додааст [4], ки ҳудуди 30 ҳазор вожаи забони адабии муосири русиро бо тарҷума ба забони форсӣ дар бар мегирад. Соли 2008 фарҳанги Г. А. Восканян дар Россия бознашр шудааст [5]. Ҳадафи аслии тадвини ин фарҳанг, баҳрагирии русизабонон дар тарҷумаи мутуни адабӣ, фаннӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳамчунин луғатҳои ҷамъиятию-сиёсӣ, истилоҳоти пурқорбурди илмӣ-техникии ҷадиди забони русӣ, вожаҳои муосир махсусан калимаҳои соҳавӣ буда, калимаҳои камқорбурд дар фарҳанг ворид нагардидаанд. Инчунин, дар фарҳанг ибораҳои рехта, воҳидҳои фразеологӣ ва мисолҳои тасвирӣ оварда шудаанд. Дар мавридҳои душвори тарҷумаи калимаҳои забони русӣ ба гунаи форсии он таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шудааст. Фарҳанг барои доираи васеи олимони эроншинос ва ҳуди форсизабонон пешбинӣ гардидааст. Дар фарҳанг калимаҳои навро, ки ба забони форсии баъди Инқилоби исломӣ дар Эрон ворид гардидаанд, мадди назар гирифта шудаанд. Фарҳанги мазкур дорои замимаи исмҳои манотики ҷуғрофӣ, вожаҳои пурқорбурди забони русӣ, феълҳои беқоидаи забони форсӣ бо решаи онҳо ва қоидаҳои овониғорӣ бо алифбои кириллӣ зикр гардида, ҳамчунин, тамоми калимоти ҳамреша таҳти

унвони калимаи асли оварда шудааст, монанди: **отъезжа||ть, отъехать** – harakat kardan, dur shudan – ҳаракат кардан, дур шудан; **~ющий** – mosáfir – мусофир [5, с. 407].

Бояд ёдовар шуд, ки барои пайдо намудани вожаи мавриди назар аз «*Фарҳанги русӣ ба форсӣ*»-и Г. А. Восканян бояд аз вожасозӣ ва илми фарҳангшиносии русӣ иттилоъ дошт ва ин амр теъдоди афроди муроҷиаткунанда ба фарҳанги мазкурро маҳдуд месозад.

Соли 1378 ҳиҷрӣ (1999 м.) дар Техрон ҷони аввали «*Фарҳанги русӣ-форсӣ*»-и Иҷтаҳад Зибо нашр гардид [20] ва соли 1385 х. (2006 м.) бо тавзеҳу иловаҳо бозчоп гардидааст [21].

Дар пешгуфтори саҳифаи китоб (Иҷтаҳад Зибо, 1378, саҳ. 5-12) тавзеҳоти мухтасар дар мавриди савту ҳуруфи забони русӣ ва сохтори фарҳанг навишта шудааст. Фарҳанги мазкур шомили 5000 вожа буда, дар охир дар ҳаҷми 35 саҳифа ҷадвали сарфи исм, сифат, шумора, ҷонишин ва феълҳои забони русӣ оварда шудааст. Калимаҳои русӣ бо истифода аз ҳуруфи кириллӣ овозависӣ гардида, инчунин, мушаххасоти дастурии калимаҳои русӣ замима гардидааст. Аз лиҳози тадвину таҳия ин аввалин фарҳанги дузабонааст, ки ҳамаи марҳилаҳои ҷопу таҳияи он тавассути як фарди эронӣ ба анҷом расонида шудааст. Хусусияти ҷолиби фарҳанг аз он иборат аст, ки шаклҳои тарҷумавӣ ва маъноӣ дар ироаи вожаҳои муодил мушоҳида мешавад, ки ин амал манфиати фарҳангро дучанд меафзояд.

Мутаассифона шумораи дақиқи вожаҳои фарҳанг ва манбаъҳои аслии истифодашуда дар китоб зикр нагардидааст.

Ҳамин тавр, баъди шиносӣ бо фарҳангҳои тарҷумавии русӣ ба форсии садаи XX-XXI муайян гардид, ки дар ин замон зарурат ба таҳияи фарҳангномаҳои тарҷумавӣ бештар гашта, омили ташаккули муносибатҳои маданияту маърифатӣ низ гаштаанд. Минбаъд, дар Москва, Санкт-Петербург, Техрон, Боку, Самарқанд ва дар давраи шуравиву баъд аз он фарҳангҳои алоҳидаи тарҷумавии русӣ ба форсӣ ба таъби расиданд, ки таҳияи онҳо бо номи луғатшиноне чун В. П. Наливкин, Мирзо Исмоил, А. Ф. Хашаб, Г. Ашӯрӣ, А. Касаев, Р. А. Галунов, М. Ализода, М. Р. Аскарли, А. Ганбаров, Ш. М. Бадеъ, Ф. Ҳабиб, Х. Ҷалол, И. К. Овчинникова, Г. А. Фурӯғиён, С. Д. Клевцова, Г. А. Восканян, Саййида Зибо Иҷтиҳад ва дигарон вобастагии қавӣ дошта, шиносӣ бо фарҳангҳои тадвингардида ва омӯзиши онҳо дар забоншиносӣ дорои аҳамияти зиёде илмию амалиро соҳиб мебошад.

Адабиёт

1. Архив ЛО РАН. Ф. 87. Оп. 3. Д. 272. Л. 7, 8.
2. Ашури, Г. Русско-персидский словарь. / Сост. Г. Ашури; При участии и под ред. А. Касаева; Институт востоковедения им. Нариманова при ЦИК СССР / Г. Ашури, А. Касаев. – М.: МИВ, 1935. – 449 с.
3. Бади, Ш. М. Карманный русско-персидский словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей / Ш. М. Бади, Ф. Габиб, Х. Джалал, И. К. Овчинникова. – Москва, 1959. – 800 с.
4. Восканян Г. А. Русско-персидский словарь / Г. А. Восканян. – М.: Русский язык, 1986. – 832 с.
5. Восканян, Г. А. Русско-персидский словарь: около 30000 слов / Г. А. Восканян. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2008. – 865 с.
6. Галунов, Р. А. Русско-персидский словарь». Т. 1: А-М. / Р. А. Галунов. – ОГИЗ РСФСР. Гос. Ин-т «Советская энциклопедия», 1936. – 476 с., Т. 2: Н-Я. – Гос. Изд-во иностр. И нац. словарей, 1937. – 588 с.
7. Клевцова, С. Д. Русско-персидский словарь. Учебный. Около 11000 слов / С. Д. Клевцова. – М.: Русский язык, 1975. – 872 с.
8. Клевцова С. Д. Русско-персидский словарь / С. Д. Клевцова. – М.: Русский язык, 1982. – 872 с.
9. Клевцова С. Д. Русско-персидский словарь С. Д. Клевцова. – М.: Русский язык, 1984. – 872 с.
10. Клевцова С. Д. Фарҳанги русӣ-форсӣ. Таълими. Тақрибан 11000 калима. Ҷони аввал. Ҷони фаҷри ислом / С. Д. Клевцова. – Интишороти Хонзода, 1374. – 874 с.
11. Краткий русско-персидско-азербайджанский словарь / Под. Ред.: Ализаде М., Аскерли М. Р., Ганбарова А., Мирбабаева Ю.: Азерб. Фил. АН СССР, Ин-т лит. и яз. им. Низами. – Баку: Изд-во АзФАН, 1944. – 358 с.
12. Лепидус Б. А. Русско-английский учебный словарь / Б. А. Лепидус, Б. С. Швецова М.: Иностранных и национальных словарей, 1962. – 564 с.
13. Мирзо Исмоил. Книга русско-персидских разговоров. Тегеран. Типография «Франко-Персian», Часть 1, 1903. – 152 с.
14. Мирзоева Ш. И. Характеристика русско-таджикского учебного словаря пословиц и поговорок. / Ш. И. Мирзоева // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ, 2020, № 1 (84). – С. 50-52
15. Мохаммади Мохаммад Реза (تجربه قرن يك و فارسي و روسي دوزبانه فرهنگهاي) Двухязычные русско-персидские словари и столетний опыт // Соханае самт. — 2005. — № 14. – С. 33

- 16.Наливкинъ, В. П. *Руководство къ практическому изучению персидскаго языка* / В. П. Наливкинъ. –Самарканд. Типография «Товарищества», 1900. - 332 с.
- 17.Овчинникова И. К., Фурӯғиён Г. А., Бади Ш. М. *Русско-персидский словарь: Советская энциклопедия*, 1965. -1091 с.
- 18.Овчинникова, И. К. *Фарҳанги русӣ ба форсӣ. Ховии 36000 калима* / И. К. Овчинникова, Г. А. Фурӯғиён, Ш. М. Бади. - Камчатка, 2015. - 1091 с.
- 19.Овчинникова, И. К. *Русско-персидский словарь. 9-е издание* / И. К. Овчинникова, Г. А. Фурӯғиён, Ш. М. Бади. - Тегеран: Javedan-e xerad, 2009. -1092 с.
- 20.Сайида Зибо Иҷтаҳад *Фарҳанги русӣ-форсӣ. Наири Файз: / Сайида Зибо Иҷтаҳад. - Техрон, 1378. – 448 с.*
- 21.Сайида, Зибо Иҷтаҳад *Фарҳанги русӣ-форсӣ: ҷамроҳ бо таҷаҳҳои дастурии вожагон* / Сайида Зибо Иҷтаҳад. - Парсис: Техрон, 1385. - 432 с.
- 22.Хацабъ А. Ф. *Русско-персидский словарь (с короткой этимологией персидского языка)* / А. Ф. Хацабъ. - СПб: Типо-литография Н. Евстифьева, Невский 15 и Мыщанская 20, 1906. - XXXII, 328 с., 1 л. табл.; 22.
- 23.Шокиров, Т. С., Ахмедҷонова М.А. *Фарҳангшиносии тарҷумавӣ ва вижагиҳои он. - // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ, 2019, № 6.-С. 67-73.*
- 24.Штейнфельд, Э. А. *Частотный словарь современного русского литературного языка* / Э. А. Штейнфельд. - Таллин, 1963. - 315 с.
- 25.Zgusta, L. (in cooperation with V. Černý I. A). *Manual of Lexicography (Janua Linguarum. Series Maior 39).* Prague: Academia, The Hague–Paris: Mouton, 1971. - 360 p. с. 213.

АЗ ТАЪРИХИ ФАРҲАНГНИГОРИИ ДУЗАБОНА ВА БИСЁРЗАБОНАИ РУСӢ БА ФОРСӢ ДАР АСРҲОИ XX-XXI

Муаллиф дар ин мақола дар бораи таърихи фарҳангшиносии тарҷумавии русӣ ба форсӣ дар асрҳои XX-XXI ва вижагиҳои тадвини вожаномаҳо дар ин давра маълумот додааст. Муҳаққиқ аз таърихи фарҳангшиносии тарҷумавӣ, ки тавассути олимони русу форсизабони қарни XX-XXI ба ин қор камари ғиммат гуморидаанд, зеро паҷӯиш гирифта, аз собиқаи тӯлониву пурбори он ҳикоят мекунад. Фарҳангшиносии тарҷумавии русӣ ба форсӣ дар садаи XVIII бо ибтиқори Пётри I оғоз гардида, дар замони ҳукмронии Екатеринаи II инкишоф ёфта, сипас, ин ҳавзаи фарҳангшиносии тарҷумавӣ дар садаи XX бештар ба авҷи таракқиёти худ ноил гардидааст. Баъдан, фарҳангшиносии русӣ ба форсӣ дар асри XXI, яъне то имрӯз аҳамияти мубрами худро аз даст надода, аз ҷониби олимони шарқшиносон, эроншиносон, забоншиносон фарҳангҳои алоҳида таҳия ва тадвин гардидаанд, ки шиносоиву омӯзиши онҳо дар забоншиносии аҳамияти зиёде илмию амалиро молиқ мебошад. Ҳадафи рисолаи мазкур ироаи қобилиятҳову вижагиҳои фарҳангҳои давраи таҳқиқ, шиносӣ бо сохтору муҳтавои баъзе аз онҳо, муқоисаи иҷмолии фарҳангҳои нодиру фаромӯшшуда, пурқорбурду қамқорбурди тарҷумавии дузабонаву бисёрзабонаи русӣ ба форсӣ мебошад.

Калидвожаҳо: вожа, луғат, таркиби луғавӣ, фарҳанг, фарҳангшиносии тарҷумавӣ, фарҳангшиносии дузабона, таърихи фарҳангшиносии тарҷумавӣ, фарҳангшиносии русӣ ба форсӣ, фарҳангшиносии тарҷумавӣ, Россияи подшоҳӣ, Эрон.

ИЗ ИСТОРИИ ДВУЯЗЫЧНОЙ И МНОГОЯЗЫЧНОЙ РУССКО-ПЕРСИДСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ XX-XXI ВВ

Автор в данной статье предоставляет сведения об истории русско-персидской переводной лексикографии в XX-XXI веках и особенностях составления словарей в этот период. Исследователь рассматривает историю переводной лексикографии, которой занимались русские и персоязычные ученые XX-XXI веках и рассказывает о его долгой и богатой истории. Русско-персидская переводная лексикография зародилась в XVIII веке по инициативе Петра I и получила развитие в царствование Екатерины II, а затем данная область лексикографии достигла своего пика развития в XX веке. Дальше, русско-персидская переводная лексикография в XXI веке, то есть, до сегодняшнего дня не утратила свою значительную роль и со стороны ученых, востоковедов, иранистов, лингвистов были составлены отдельные словари, выявление и изучение которых имеет большое научное и практическое значение для лингвистики. Цель данной статьи показывать возможности и особенности словарей исследуемого периода, познакомиться со структурой и содержанием некоторых из них, вкратце сравнить редкие и забытые, многоиспользуемые и малоиспользуемые переводные двуязычные и многоязычные русско-персидские словари.

Ключевые слова: слово, лексика, лексический состав, словарь, лексикография, двуязычные словари, история лексикографии, русско-персидская лексикография, переводная лексикография, Царская Россия, Иран.

FROM THE HISTORY OF BILINGUAL AND MULTILINGUAL RUSSIAN-PERSIAN LEXICOGRAPHY OF THE XX-XXI CENTURIES

Author this article provides information about the history of Russian-Persian translation lexicography in the 20th-21st centuries and the features of compiling dictionaries during this period. The researcher examines the history of translation lexicography, which was studied by Russian and Persian-speaking scientists of the 20th-21st centuries and talks about its long and rich history. Russian-Persian translation lexicography originated in the 18th century on the initiative of Peter I and was developed during the reign of Catherine II, and then this area of lexicography reached its peak of development in the 20th century. Further, Russian-Persian translation lexicography in the 21st century, that is, has not lost its significant role to this day, and scientists, orientalists, Iranianists, and linguists have compiled separate dictionaries, the identification and study of which is of great scientific and practical importance for linguistics. The purpose of this article is to show the capabilities and features of dictionaries of the period under study, to get acquainted with the structure and content of some of them, to briefly compare rare and forgotten, much-used and little-used translated bilingual and multilingual Russian-Persian dictionaries.

Keywords: word, vocabulary, lexical composition, dictionary, lexicography, bilingual dictionaries, history of lexicography, Russian-Persian lexicography, translated lexicography, Tsarist Russia, Iran.

Дар бораи муаллиф

*Саломова Дилафруз Иномовна
Унвонҷӯи кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобочон Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
гузаргоҳи Мавлонбеков 1
E-mail: dilafrz.salomova.85@bk.ru*

About the author

*Salomova Dilafruz Inomovna
Applicant of the Tajik language department
Khujand State University named after
academician Bobojon Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan,
Khujand, 1 Mavlonbekov st.
E-mail: dilafrz.salomova.85@bk.ru*

Об авторе

*Саломова Дилафруз Иномовна
Соискатель кафедры таджикского языка
Худжандский государственный
университет имени ак. Б. Гафурова
735700, Республики Таджикистан,
г. Худжанд, проезд Мавлонбеков 1
E-mail: dilafrz.salomova.85@bk.ru*

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАННЫХ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В ОБОГАЩЕНИИ СЛОВАРНОГО СОСТАВА ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Каримова Д. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Словарный состав каждого языка постоянно меняется, и он, во-первых, обогащается за счет внутренних ресурсов самого языка, а во-вторых, путем проникновения или заимствования из других языков. Заимствование слов и терминов из одного языка в другой не является новым явлением в лингвистике, и в некоторых случаях они используются чаще, чем исконные единицы самого языка. Каждая отрасль науки состоит из совокупности заимствованных слов и терминологических единиц, проникших в лексический состав в сравниваемых языках в различные исторические периоды. Проникновение слов и терминов из других языков происходит разными путями, если с одной стороны, культурные и экономические отношения становятся причинами появления новых единиц в языке, а с другой стороны, социальные факторы также могут повлиять на заимствование новых слов из других языков.

Необходимо указать, что проблема заимствование и калькирование медицинских терминов было рассмотрено в некоторых трудах таджикских лингвистов. В частности, М.Б. Султонов освещал роль заимствование и калькированного перевода в становлении и развитии персидско-таджикской научной терминологии. Именно в шестом параграфе второй главы диссертации указанного учёного исследуется заимствование медицинских терминов из других языков, в частности из арабского и греческого [7].

В четвертой главе диссертации Т.Ш. Турахасанова рассматривается медицинские заимствованные термины в виде кальки в развитии медицинской терминологии таджикского языка. В частности он рассматривает медицинские термины, имеющие арабское, греческое, латинское, хинди и персидско-таджикское происхождение [8].

Однако проблема изучение и исследование заимствованных терминов кожно-венерологических заболеваний до настоящего времени не освещена в контрастивном аспекте. Исходя из этого мы считаем, необходимым выявить и исследовать дифференциальные особенности заимствованных терминов кожно-венерологических заболеваний на примере двух разноструктурных и разносистемных языках, т.е. таджикский и английский. Наряду с этим необходимо указать, что все анализируемые заимствованные термины кожно-венерологических заболеваний были отобраны из лингвистических и лексикографических источников.

Терминосистема кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков состоит из огромного количества лексических единиц, проникших из разных языков мира, и мы далее проанализируем их в сопоставительном плане.

Заимствованных терминов кожно-венерических заболеваний в таджикском языке. В лексическом составе таджикского языка прослеживается значительное количество терминов кожно-венерических заболеваний, которые были заимствованы из следующих языков:

из арабского языка. В становление и развитие терминов кожно-венерических заболеваний роль арабского языка очень велика, так как большинство трактовок великих учёный сначала были написаны на арабском, а потом были переведены на персидско-таджикском языке. Следовательно, в процессе анализа собранных источников терминов мы наблюдали значительное количество арабских терминоединиц. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

абрас (витилио). Данный термин в лексикографических источниках интерпретируется следующим образом: «1. гирифтори бемории сафедшавии пӯст, ки дар бадани инсон пайдо мешавад (страдающие заболеванием побеления кожи, которое появляется в теле человека). 2. пес (вителиго)» [9, с. 31]. «гирифтори бемории пес (страдающие от проказы; доғдор, касе, ки доғи кунчидак дошта бошад (пятнистый, тот, у

кого есть кунжутное пятно)» [1, с. 9]: *Шахсе буд мафлуҷ ва нобино ва абрас ва аз дунё чандон дошт, ки ҳисоби он намедонист. Хористон* [11]. (Он был парализованным, слепым и отверженным человеком и имел от мира так много, что не умел это подсчитать)

Этот термин в основном использовался в древней медицине, а в настоящее время он вышел из употребления в области дерматологии и считается архаизмом. Вместо него используется его синоним – термин *пес* (*витилиго*). А синонима термина *пес* – исконно таджикское слово *барас*, которое означает «беморие, ки дар пӯсти бадан аз пайдо шудани доғҳои сафед ҳосил мешавад (заболевание, вызванное появлением белых пятен на коже тела)» [10, с. 31]: *Фазл ибни Яҳёи Бармакиро бар сина қадре барас падид омад. Низомии Арӯзӣ* [11]. (На груди Фазла ибн Яхья Бармаки появилось витилиго). Арабское заимствование *мабрус* также является синонимом термина *барас* и *абрас*: *Чунон ки аз мабрусон ва маҷзумон нафрат ва иҷтиноб менамоянд, аз ин корсор аз танаффури ва эҳтироз лозим ва воҷиб хоҳад шумурд. Таърихи Фариишта* [11]. (Как люди, больные витилиго и проказой, ненавидят и избегают их, потому что считают этого человека отвратительным и опасным).

Эквивалент термина *абрас* (*витилиго*) в английском языке является простым существительным «*vitiligo*», которая имеет следующую дефиницию: «a condition in which the pigment is lost from areas of the skin, causing whitish patches, often with no clear cause (состояние, при котором пигмент теряется на участках кожи, в результате чего появляются белесые пятна, часто без какой-либо очевидной причины)» [12]. В английском языке термин «*vitiligo*» проникла в конце XVI в. из латинского слово *literally 'tetter'*, которое означает «a skin disease in humans or animals causing itchy or pustular patches, such as eczema or ringworm (кожное заболевание у людей или животных, вызывающее зудящие или гнойничковые пятна, например, экзема или стригущий лишай)» [12]. В отрасли дерматологии английского языка вместо термина *vitiligo* часто используют его синоним *leucoderma*.

Таким образом, из лексических интерпретации термина *абрас* (*витилиго*) выявлено, что в обоих языках у этого термина имеется одинаковое значение. У этих терминов в сравниваемых языках наблюдается явление синонимии, т.е. *абрас* – *пес* – *барас* – *мабрус* в таджикском языке и *vitiligo* – *leucoderma* в английском.

Барасуласвад (чёрное витилиго). По морфологической структуре данный термин является сложным существительным, который состоит из слов *барас* со значением «пес (витилиго)» и единицы *асвад* со значением «сиёх (чёрный)» и в словарях оно имеет следующие определение: «беморие, ки дар пӯсти бадан доғи сиёх падид меоянд, сиёхпес (заболевание, при котором на коже тела появляется черное пятно)» [1, с. 195]. Этот термин в основном употреблялся в древней медицине, а на сегодняшний день он вышел из использования в области дерматологии и считается архаичным. Эквивалент таджикское термина *барасуласвад* (*чёрное витилиго*) в английском языке является терминосочетанием *black vitiligo*. Следовательно, из лексического толкования данного термина стало известно, что если термин *барасуласвад* (*чёрное витилиго*) в таджикском языке является сложным по форме и составу, то в английском языке он употребляется в виде терминосочетания – *black vitiligo*, т.е. образован с помощью подчинительной связи.

Заъфарма (желтуха). Этот термин чаще всего характерен в книжном стиле, а вместо её используется такие термины, как *зардча*, *зардпарма*, *зардпоша*, *ярақон*. Эти термины также отличаются по степени употребления. В отрасли дерматовенерологии термин *зардча* – более продуктивный, который означает «бемориест, ки дар натиҷаи дарди чигар ва зиёд шудани захира дар хун чашму бадани одамро зард зер мекунад (заболевание, вызывающее желтизну глаз и тела человека вследствие боли в печени и повышения желчи в крови)» [9, с. 512]. Эквивалента термина *заъфарма* в английском языке – единицы *jaundice* и *icterus*. Термин «*jaundice*» происходит от среднеанглийского слово *jaunes*, старофранцузское *jaunice* *yellowness* (*зард, ранги зард (желтизна, жёлтый цвет)* от *jaune 'yellow (зард (жёлтый))*. В лексикографических источниках оно интерпретируется таким образом: «a medical condition with yellowing of the skin or whites of the eyes, arising from excess of the pigment bilirubin and typically caused by obstruction of the bile duct, by liver disease, or by excessive breakdown of red blood cells (заболевание, сопровождающееся пожелтением кожи или белков глаз, возникающее из-за избытка пигмента билирубина и обычно вызываемое закупоркой желчных протоков, заболеванием печени или чрезмерным распадом эритроцитов)» [12]. А

термин *icterus* проникала в словарный состав английского языка через латинский от греческого слово *ikteros* в начале XVIII века. Латинское *jaundice* означает «a yellowish-green bird (желтовато-зеленая птица) the sight of which was thought to cure jaundice (вид которого, как считалось, излечивает желтуху)». Таким образом, в обоих языках термины *заъфарон* и его эквивалент *jaundice* прослеживаются одинаковыми значениями. Наряду с этим, у них также имеются синонимы, т.е. *заъфарон* – *зардча* – *зардпарма* – *зардноша* – *ярақон* (желтуха) в таджикском и *jaundice* и *icterus* в английском языке.

Чараб (чесотка). Степень использования этого термина – ограниченно и оно считается архаизмом, т.е. вышла из употребления, а вместе её применяются её синонимы – *хориши* и *хоришак*. По морфологической структуре термин *чараб* (чесотка) – простое существительное и имеет следующие лексическое значение: «калй, бемории гузарандаи пӯст (-и сар), ки онро занбӯруғи *Achorion* (*trichophyton*) *schoenleini* тавлид мекунад (плешивость, инфекционное заболевание кожи (волосистой части головы), вызываемое грибом *Achorion* (*trichophyton*) *schoenleini*)» [10, с. 533].; «яке аз бемориҳои пӯст, хориш (одно из кожных заболеваний, чесотка)» [10, с. 584]. Эквивалент термина *чараб* (чесотка) в английском языке – единицы *scabies*, *rash*, *itch*.

Термин *scabies* как абстрактное существительное означает «a contagious skin disease marked by itching and small raised red spots, caused by the itch mite (заразное заболевание кожи, характеризующееся зудом и небольшими приподнятыми красными пятнами, вызываемое чесоточным клещом)» [12]. По морфологической структуре оно является производным существительным, который состоит из корня *scab* (*счуп*; *короста*, *корка*) и суффикса *-ies*. Оно происходило от латинского слова *scabere* 'to scratch (*хоридан* (чесать), которое вошло в английский язык и используется в этом значении с начала XIX века. Однако у термина *rash* прослеживается лингвистическое явление омонимии, т.е. оно как прилагательное может обозначать «acting or done without careful consideration of the possible consequences; impetuous (действующий или сделанный без тщательного обдумывания возможных последствий; импульсивный)», а как существительное – «an area of redness and spots on a person's skin, appearing especially as a result of illness (область покраснения и пятен на коже человека, появляющаяся, в частности, в результате болезни)» [12]. Термин *rash* происходило от старофранцузского слово *rasche* 'eruptive sores, scurf (*захмҳои пошхӯрда*, *сурфа* (язвы, корки) в начале XVIII века. У термина *itch* наблюдается много значений и лишь со значением «a skin disease or condition of which itching is a symptom (бемории пӯст ё холати, ки хориш аломати он аст (кожное заболевание или состояние, симптомом которого является зуд)» [12] оно употребляется в отрасли дерматологии. Следовательно, из интерпретации лексического значение термина *чараб* и её эквиваленты *scabies*, *rash*, *itch* установлено, что в обоих языках у этих терминов имеется синонимы, т.е. *чараб* – *хориши* – *хоришак* в таджикском и *scabies* – *rash* – *itch* в английском языке. Однако по степени использования они отличаются друг от друга, в частности, если термин *чараб* и *scabies* употребляются лишь в книжном стиле, то в разговорном стиле их заменяют термины *хоришак* и *rash*. Однако таджикское слово *хориши* в отрасли дерматологии малопродуктивен, а вместе её часто используется термин *хоришак*, которое обозначает «беморие пӯстие, ки боиси пайдоиши хориш мешавад (кожное заболевание, вызывающее зуд)» [10, с. 451]: Шумо бояд ба парез риоя карда, аз хӯрдани хӯрокҳои, ки боиси пайдоиш хоришак ва аллергия мегарданд, худдорӣ намоед [11]. (Вам следует соблюдать диету и избегать продуктов, вызывающих зуд и аллергию).

Чузом (проказа, лепра). Эта термин по форме и структуре является простым существительным. В лексикографических источниках оно интерпретируется следующим образом: «бемории махав, хӯра (проказа)»; «1. чузом, бемории сироятии инсон, ки аз аасари батсиллаи Хансен – *Mycobacterium leprae* пайдо мешавад (инфекционное заболевание человека, вызываемое Хансен – *Mycobacterium leprae*); 2. касе, ки гирифтори бемории чузом мебошад (тот, кто болеет проказой)» [2, с. 603]. Этот термин по преимуществу употреблялся в древней медицине, а на сегодняшний день он вышел из употребления в области дерматологии и считается архаичным, и вместе её используют такие исконно таджикские термины, как *махав* и *хӯра*. Эквивалент термина *чузом* (проказа, лепра) в английском языке – термин *leprosy* и терминосочетание *Hansen's disease*, которые имеют следующие лексическое значение: «a contagious disease that affects the skin, mucous membranes, and nerves, causing discoloration and lumps on the skin and, in severe cases, disfigurement and deformities (заразное

заболевание, поражающее кожу, слизистые оболочки и нервы, вызывающее изменение цвета и появление узелков на коже, а в тяжелых случаях — обезображивание и деформации)» [12]. Терминосочетание *Hansen's disease* был введен в 30-ые годы XIX в. Герхардом Г. А. Хансенom, норвежским врачом, который выявил причины проказы. Следовательно, у этого термина в обоих языках наблюдается явление синонимии: *ҷузом* — *махав* — *хӯра* в таджикском и *leprosy* и *Hansen's disease* в английском языке.

Убна (чесотка). По морфологической структуре этот термин *убна (чесотка)* является простым существительным и имеет следующие лексические значения: «як навъ касалии хориш, ки дар маъъад пайдо мешавад (один из видов чесотки, которое появляется в заднем проходе)» [10, с. 329]. «як нав касалии хориш, ки дар мардон ҳодис мегардад ва онҳо одат мекунамд, ки мардон бо онҳо мучорабат (чимоъ) намоянд (один из видов чесотки, которое появляется у мужчин, и они привыкают к тому, что мужчины вступали с ними в половые отношения» [2, с. 533]: *Ходиме некрӯй, лекин ба иллати убна гирифта буд. (Авфӣ)* [11] (*Он был хорошим слугой, но страдал чесоткой*). Эквивалентом термина *убна (чесотка)* в английском языке является единица *scabies*, лингвистические особенности которого мы указывали выше.

Вабо (холера). У этого термина имеется две значения «1. бемории сироятии ҳалокатовари меъда ва рӯда, ки боиси дарунравӣ, қай ва умуман вайроншавии мубодилаи обу намаки бадани инсон мегардад, холера смертельное инфекционное заболевание желудка и кишечника, вызывающее диарею, рвоту и общее нарушение водно-солевого обмена организма человека, холера). 2. густариши бемории сироятии ҳалокатовари оммавӣ ба воситаи микробҳо, эпидемия; мурумуруй (распространение смертельной массовой инфекционной болезни через микробы, эпидемия)» [9, с. 254]. По морфологической структуре этот термин – простое существительное. Эквивалент термина *вабо* в английском языке – единица *cholera*, которое означает «an infectious and often fatal bacterial disease of the small intestine, typically contracted from infected water supplies and causing severe vomiting and diarrhea (инфекционное и часто смертельное бактериальное заболевание тонкого кишечника, обычно передаваемое через зараженную воду и вызывающее сильную рвоту и диарею)» [15]. В английском языке термин *cholera* проник в конце средневекового периода со значением «bile and later applied to various ailments involving vomiting and diarrhea (желчь, а позднее ее стали применять при различных заболеваниях, сопровождающихся рвотой и диареей) от латинского слово *cholera*. С этим значением данный термин используется начала XIX в.

Ҳасба (корь). Этот термин является архаизмом, т.е. вышла из употребления. Дерматологи используют термины *сурхча*, *сурхак* вместо термина *ҳасба*. В лингвистических источниках мы наблюдали следующие интерпретации этого термина: «1. донаҳои сурх ва борик ва сӯзанда ки бар бадан падида ояд, сурхча (красные, тонкие и зудящие прыщи, появляющиеся на теле, краснуха, корь): 2. бемории арақи, тиф (сыпной тиф)» [2, с. 445].; «1. доначаҳое, ки дар бадан пайдо мешаванд (небольшие прыщи, которые появляются на теле); 2. тифи ҳасбадор, арақи ҳасбадор (корь, сыпной тиф)» [10, с. 499]. Термин *ҳасба* в основном использовался в поэзии классических поэтов и писателей: *Ҳасбаю кулинҷу молихулъ - Сактаю силлу ҷузому мошаро (Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ)* [11].

Наряду с этим, в словарном составе таджикского языка прослеживаются некоторые термины кожно-венерических заболеваний, основа которых являются арабским, например: *махмалак (скарлатина)*. Это термин появился от слова *махмал (бархат)* со значением «порчаи нафиси нахӣ ё абрешимӣ, ки пати нарма дорад (тонкий кусок волокна или шелка с мягким похлопыванием)» и суффикс *-ак*, а в отрасли дерматологии термин *махмалак (скарлатина)* имеет следующие дефиниции: «бемории гузаранда дар бачагон, ки аломатҳои табларза, дарди гулӯ ва пайдоиши доначаҳои сурх дар рон, гулӯ ва дигар ҷоҳои бадан аст (заразное заболевание у детей, симптомами которого являются повышение температуры тела, боль в горле, появление красных пятен на бедрах, горле и других участках тела)» [10, с. 774]. «бемории сироятии бачагон, ки иборат аз ҷӯшиш ва дамидагии бо хориш буда, бар асари он башаараи одам сурх бигардад, буштурам (инфекционное заболевание детей, проявляющееся в виде жжения и зудящей сыпи, вызывающей покраснение кожи человека)» [1, с. 603]: *Ларингити шадид беиштар ҳангоми илтиҳоби роҳҳои болоии нафас, грипп, сурхча, махмалак, сурфақабудак ба вуҷуд меояд* [6]. (*Острый ларингит чаще всего возникает при инфекциях верхних дыхательных путей, гриппе, кори, скарлатине и коклюше*).

Эквивалентом термина *махмалак (скарлатина)* в английском языке – терминоединица *scarlatina* и терминосочетание *scarlet fever*, которое имеет следующее лексическое значение: «an infectious bacterial disease affecting especially children, and causing fever and a scarlet rash (инфекционное бактериальное заболевание, поражающее преимущественно детей и вызывающее лихорадку и красную сыпь)» [12]. В английском языке термин *scarlatina* проникала в начале XIX в. из современного латинского и итальянского слово *scarlattina (feminine)*, от основ слов *scarlatto scarlet (a brilliant red colour (яркий красный цвет))*. Однако в отрасли дерматологии английского языка вместо термина *scarlatina* часто используют его синоним – терминосочетание *scarlet fever*.

Из турецкого языка. Турецкий язык относится к юго-западной (западно-огузской) подгруппе тюркских языков. Если с одной стороны, появление тюркских слов в лексическом составе таджикского языка является нападением тюрков на населенные пункты, где в средние века проживали таджики, а с другой стороны, расположением тюркоязычного населения к таджикским границам. Следовательно, в процессе анализа терминов кожно-венерических заболеваний мы наблюдали ограниченное число тюркских единиц. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

чипқон (фурункул). Этот термин в основном используется в разговорном стиле. В словарях оно имеет следующее определение: «захми фасоддор, ки дар ҷойҳои мухталифи бадан пайдо мешавад, пучак (нагноившаяся рана, появляющаяся в разных местах тела, фурункул)» [2, с. 554]. В литературном стиле вместо слова *чипқон* чаще всего употребляются терминоединицы *думмал* и *думбал*: *Панҷум –хуноб, ки аз басарот (донаҷаҳои пӯсти бадан) берун ояд, ки пӯсти одамӣ аз он холӣ набошад ва ҳамчунин рутубате равшан, ки аз басароти чараб берун ояд, магар он ки бузург бошад ва аз вай риме берун ояд, он ҳамчун думмал бошад ва нодир бувад ва шустани он вочиб бувад, агар асаре нас аз шустан бимонад, умедворем, ки маъфу бувад* [6]. (Пятое — кровь, которая течет из прыща кожи тела, которая не свободна от нее человеческой кожи; а также прозрачная влага, которая выходит из зудящей кожи, если только она не большая и из нее не выходит гной, она подобна нарыву и редка, и ее необходимо мыть, если после мытья останутся какие-либо следы, мы надеемся, что они будут прощены). *Бар замми дарди думмал, дилаш беҳузур шуда, сараш кам-кам чарх мезад* [8]. (Помимо боли от фурункула, он чувствовал себя плохо, и у него начала немного кружиться голова). *Дар ин ду рӯзи дароз, ду рӯзи ҷазои қадар азоби бисёре кашида, болои дарди думмал, аз пои чапаш тири сӯзон хӯрда бошад ҳам, вай акнун шикамаширо нур карда, ба пеши се бачаи носерамаи дастӣ холӣ намеравад* [8]. (Хотя она много страдала за эти два долгих дня, два дня божественного наказания, и вдобавок к боли от фурункула ей прострелили левую ногу горячей пулей, теперь у нее был полный желудок, и она не собиралась идти к своим трем осиротевающим детям с пустыми руками).

Если обращать внимание на интерпретации термина *думмал*, то в «Медицинском словаре» У. Курбона и А. Раджабзода прослеживаются следующие определения: «фосид шудани бофтаҳо ва чамъ шудани чирк дар ягон қисми бадан; ҷароҳате, ки рӯяш баста ва андарунаш чирк бошад, думбал, дунбал, маддаҳона, чиркхона (распад тканей и скопление гноя в любой части тела; рана с закрытой поверхностью и гноем внутри, фурункул, чирей)» [1, с. 378] Наряду с термином *чипқон* в разговорной речи употребляются также слова *шабушак* и *пуччак*. Эквивалентом слово *чипқон* в английском языке – терминоединицы *boil* и *furuncle*. Термин *boil* происходило от староанглийское слово *bȳle - bȳl* которые имеют западногерманское происхождение. В основном происхождение термина *boil* относится к датскому *buil* и германскому *Beule*. В лексикографических источниках оно указывается как термин-омонимом и имеет следующие дефиниции: «an inflamed pus-filled swelling on the skin, caused typically by the infection of a hair follicle (воспаленная, заполненная гноем припухлость на коже, обычно вызванная инфекцией волосяного фолликула)» [12]. Следовательно, из лексического анализа и сравнения термина *чипқон* с её английского эквивалента установлено, что у этих терминов в обоих языках имеется синонимы, т.е. *чипқон* – *думмал* – *думбал* – *дунбал* – *пуччак* – *шабушак* – *маддаҳона* – *чиркхона* в таджикском и *boil* и *furuncle* в английском языке.

Қутур (чесотка). По сравнению с другими терминами эта единица – малопродуктивна и больше всего оно используется в дерматологических заболеваниях у животных. В словарях оно имеет следующее лексическое значение «касалии гузаранда дар ҳайвонот, ки дар пӯсти

онҳо доначаҳои маддадор пайдо мешавад (заразное заболевание животных, при котором на коже появляются чешуйчатые гранулы» [9, с. 700]. Однако в дерматологии это заболевания у человека используется синоним термина *қўтур*, т.е. *ҷараб – хориш – хоришак*. Эквивалент слово *қўтур* в английском языке – термин *mange*, который толкуется следующим образом: «a skin disease of mammals caused by parasitic mites and occasionally communicable to humans. It is characterized by severe itching, hair loss, and the formation of scabs and lesions (кожное заболевание млекопитающих, вызываемое паразитическими клещами и иногда передающееся человеку. Характеризуется сильным зудом, выпадением волос, образованием струпьев и поражений)» [12]. Термин *mange* в конце среднего века происходило из старофранцузского *mangeue*, от *mangier* ‘eat (хӯрдан (есть; поглощать, поедать); от латинского *manducare* «to chew (хоидан (жевать)»». Синонимом термина *mange* в английском языке – термин *itch*. Термин *itch* происходило от староанглийского *gуссе* (как существительное), *гуссан* (как глагол), которые имеют западногерманское происхождение. В основном происхождение термина *itch* относится к датскому слову *jeuk* (как существительное), датское *jeuken* и немецкое *jucken* (как глагол).

Из французского языка. Французский язык – язык галло-романской подгруппы романской группы индоевропейской семьи языков. В словарном составе таджикского языка наблюдается некоторые термины кожно-венерических заболеваний, которые образованы путём калькирование, т.е. проникновение иноязычных слов, выражений, фраз буквальным переводом соответствующей языковой единицы, а также результат этих заимствований. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

сифилис (сифилис). По форме и структуре этот термин – является простым существительным и имеет следующие лексическое значение: «бемории вогирдор, маврӯсӣ ва муқораббатӣ, ки ба василаи захмҳои рӯйи олати таносулӣ мушаххас мешаваду дардҳои муфассалӣ, ихтилолҳои асабӣ ва риюӣ, фалаҷ, қарӣ ва кӯрӣ аз аворизи он мебошад» [10, 320]. (Это инфекционно-венерическое заболевание с поражением поверхности половых органов, симптомами которого являются боли, нервные и психические расстройства, параличи, глухота и слепота). «бемории қуфт, қулғуна, обилаи фарангӣ, бемории гузарандаи таносулӣ, ки аз асари спирохетай сафедча падида меояд (сыпь, эпидемический паротит, инфекционные заболевания, передающиеся половым путем, вызываемые белой спирохетой)» [2, с. 218]. Иногда вместо термина *сифилис* используется её синонимы – *сифлис* и *кӯфт*. Однако у слова *кӯфт* наблюдается другое значение, которое не имеет отношение с термином сифлис, т.е. «осеб ва озор ва зарбе бошад, ки аз сангу чӯб ва мушту лагад ва амсоли он ба касе расад (травма и ушиб, а также удар камнями, палками, кулаками и т.п. кому-либо)» [1, с. 526]. Эквивалент термина *сифилис* в английском языке – единице *syphilis*, который происходило от современного латинского *Syphilis, sive Morbus Gallicus* (*Сифилис, или Галльская болезнь*), название латинской поэмы (1530), от имени персонажа Сифила, предполагаемого первого страдальца этой болезни, проник в начале XVIII века в словарном составе английского языка.

Термина *syphilis* в «Однотомном Оксфордском словаре английского языка» интерпретируется таким образом: «a chronic bacterial disease that is contracted chiefly by infection during sexual intercourse, but also congenitally by infection of a developing fetus (хроническое бактериальное заболевание, которое передается в основном половым путем, а также врожденным путем при инфицировании развивающегося плода)» [12]. Таким образом, на основе этимологического и лексического толкования термина *сифилис (syphilis)* установлено, что в таджикский язык он вошел из французского языка, а в английский язык был заимствован из латыни.

Из латинского языка. Латинский язык является письменном языком, который был вытеснен романскими и германскими языками в XII и — XV веках, а в Восточной Европе в XVII веке. В науке она сохранялась до XVIII века. Латинский язык играет уникальную роль в развитии человечества. Оно не является средством коммуникации для людей на протяжении уже нескольких тысячелетий, но живет и активно развивается в отрасли медицины, фармацевтики и врачебной науки. Единая латинская терминология предоставляет возможность систематизировать употребляемые в медицине понятия. Благодаря латинской терминологии врачи различных стран могут вести коммуникации, понимать результаты

анализов, сделанных в зарубежных медицинских институтах, а также разбираться в импортных медикаментах.

Следовательно, роль латинских терминологии в становление и развитие терминов кожно-венерических заболеваний очень велика. В процессе анализа нами было собрано большое количество латинских терминологических единиц. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

вирус (вирус). Это термин, который образовался путем калькирования и имеет следующие дефиниции: «микробҳои хурдтарини тавлидкунандаи бемориҳои гузаранда (мельчайшие микробы, вызывающие инфекционные заболевания)» [9, с. 277]. «бактерияҳои хурдтарин, микроби полишёбандаи андозааш аз 10 то 200 микрон, ки дорои сафери ва кислотаҳои нулеат аст (мельчайшие бактерии, полирующий микроб размером от 10 до 200 микрон, содержащие белок и нуклеиновые кислоты)» [1, с. 262]. Эквивалент слово *вирус* в английском языке – термин *virus*, который интерпретируется следующим образом: «an infective agent that typically consists of a nucleic acid molecule in a protein coat, is too small to be seen by light microscopy, and is able to multiply only within the living cells of a host» [15] (инфекционный агент, который обычно состоит из молекулы нуклеиновой кислоты в белковой оболочке, слишком мал, что его можно увидеть с помощью светового микроскопа, и способен размножаться только внутри живых клеток-хозяев). В английском языке термин *virus* проник из латинского языка со значением «slimy liquid, poison (слизистая жидкость, яд)» в средневековом периоде. Позднее в результате улучшения научных знаний этот термин стал использоваться со значением «a substance produced in the body as the result of disease, especially one capable of infecting others (вещество, вырабатываемое в организме в результате болезни, особенно такое, которое способно заражать других)». Таким образом, установлено, что указанный термин в обоих языках заимствовался из латинского языка.

Асидоз (ацидоз). Этот термин в таджикском языке употребляется в двух формах: *асидоз* и *атсидоз*. В форме *асидоз* оно толкуется в Толковом словаре таджикского языка со значением «беморие, ки аз бисёр шудани кислота дар хун ва дигар бофтаҳои бадан пайдо мегардад; хунуки гузаштан (заболевание, вызванное избытком кислоты в крови и других тканях организма)» [9, с. 83], а в форме *астидоз* в «Медицинском словаре» У Курбона и А. Раджазода интерпретируется как: «барзиёии туршии хун ва бофтаҳо; сардмиҷозӣ, миҷози хунук (повышенная кислотность крови и тканей)» [1, с. 167]. Эквивалент терминов *асидоз* и *атсидоз* в английском языке – *acidosis*, которое происходило от латинского слово *acidus acere* 'be sour (шур будан (быть кислым)); который проник в начале XVII века в английский язык и в греческий является существительного-образующего суффикса *-ōsis (osis)*.

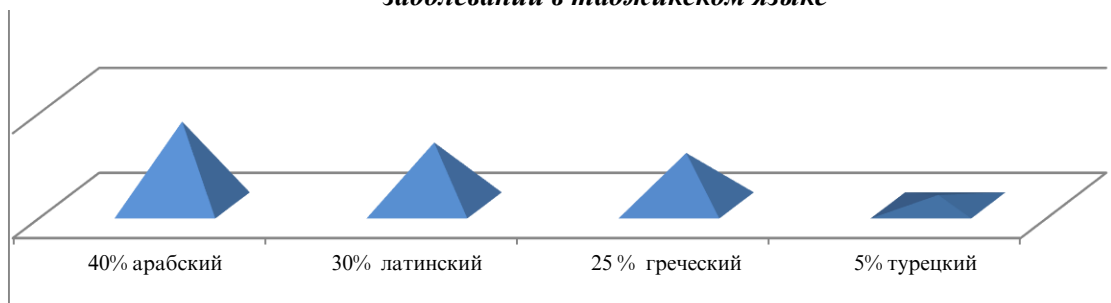
Из греческого языка. Греческий язык – один из языков индоевропейской языковой семьи. Оно является крупнейшей цивилизацией и одной из величайших литератур мира. Мы наблюдали огромное число терминов кожно-венерических заболеваний в словарном составе таджикского языка. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

акроэдема (акроэдема). По морфологической структуры термин *акроэдема* является производным существительным и в отрасли дерматологии используется со значением «обварами дасту по (отеки рук и ног)» [1, с. 29]. Эквивалент термина *акроэдема* в английском языке является единица *acrooedema*, которая состоит из префикса *acro* со значением «верхний, высший» и слово *oedema* со значением «a condition characterized by an excess of watery fluid collecting in the cavities or tissues of the body» [12] (состояние, характеризующееся избытком водянистой жидкости, собирающейся в полостях или тканях тела).

Акроэритема (акроэдема). Этот термин как производное существительное означает «лаккаҳои сурхи модарзоди гӯш ва дасту по дар кӯдакон (Врожденные красные пятна на ушах, руках и ногах у детей)» [2, с. 29]. В английском языке его эквивалент – термин *acrerithema*, который состоит из префикса *acro* со значением «верхний, высший» и слово *erythema* со значением «superficial reddening of the skin, usually in patches, as a result of injury or irritation causing dilatation of the blood capillaries (поверхностное покраснение кожи, обычно в виде пятен, в результате травмы или раздражения, вызывающего расширение кровеносных капилляров)».

Статистические соотношения заимствованных терминов кожных и венерических заболеваний в таджикском языке представляется в следующей диаграмме.

Диаграмма № 1. Соотношение заимствованных терминов кожно-венерических заболеваний в таджикском языке

Заемствованных терминов кожно-венерических заболеваний в английском языке.

Словарный состав английского языка тоже охватывает огромное число слов и терминов, которые проникли из разных языков мира. Следовательно, такие термины кожно-венерических заболеваний были заимствованы из следующих языков.

Латинский язык. В лексическом составе английского языка нами было观察到 значительное число латинских терминов кожно-венерических заболеваний. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

prurigo (хориш (почесуха, пруриго)). По морфологической структуре термин *prurigo* является простым существительным и имеет следующие дефиниции: «a chronic skin disease causing severe itching (хроническое заболевание кожи, вызывающее сильный зуд)» [12]. Оно происходило из латинского слово *prurire* «to itch (хоридан (чесаться))» в середине XVII века. Эквивалентом термина *prurigo* в таджикском языке являются лексические единицы *хориши*, *хоришак*, *чараб* о лингвистических особенностях которых мы указали выше.

Typhus (домана (сыпной тиф)). Этот термин как простое существительное имеет следующие лексическое значение: «a serious infectious disease that produces spots on the skin, a high fever, and a severe headache» [12] (серьезное инфекционное заболевание, которое вызывает появление пятен на коже, высокую температуру и сильную головную боль). Он проник из латинского языка в в середине XVII века, а в латинском языке он заимствовался из греческого *typhos* «smoke (дуд (дым), stupor (карахта (ступор))», из *typhain* «to smoke (дуд кардан (дымить))». Эквивалентом термина *typhus* в таджикском языке является производное существительное *домана*, которое в отрасли дерматологии используется со значением «гурӯҳи бемориҳои сироятӣ, ки аз бактерияҳои гурӯҳи рикетси ба вучуд меояд (группа инфекционных заболеваний, вызываемых бактериями из группы риккетсий)». Термин *домана* является исконно таджикским, которая образована от корня *доман* (*қисми поёни гирдогирди либос (нижняя часть одежды)*) и сущесствительно-образующий суффикс - *а*. По сравнению с английским эквивалентом у таджикского термина *домана* прослеживается явление омонимии: «**домана I:** 1. доман ва канораи чизе, доманмонанд; хошия, канора (полы и край чего-то, похожего на полу; окраина, граница); 2 *ҷуғрофиё* қисмати шебдор кӯҳ, пойини кӯҳ (*геогр.* склон горы, подножие горы); 3. *физик* бештарин фосила миёни макони мавҷ аз нуқта таъодул (*физик* максимальное расстояние между расположением волны и точкой перехода); **домана II:** *пизишкӣ* бемории гузарандаи арақӣ, ҳасба, тиф (*медицин.* инфекционное заболевание, сыпной тиф); **домана III:** *физик* бештарин мизони ҷобаҷоии чисм дар ҳаракати навасонӣ аз мавқеъияти таъодул (*физик* максимальная скорость смещения тела подростка при движении из положения равновесия)» [11].

Pustule (гармича (прыщ, прыщик)). Термин *pustule* образовано от существительного *pus* (*рим, чирк (гной)*) и *tule* (*қамиши тез (камыш острый)*) и имеет следующие значение: «a small blister or pimple on the skin containing pus (небольшой волдырь или прыщ на коже, содержащий гной)» [12]. Этот термин происходил из латинского слова *pustule* и проник в английский язык в конце средневекового периода. Эквивалентом термином *pustule* в таджикском языке является производное существительное *гармича*, которое имеет значение «бемории пӯст, ки ба сабаби аз гарми зиёд арақ кардани инсон дар шакли доначаҳои хурд дар рӯй ва бадан пайдо мешавад («кожное заболевание, проявляющееся в виде небольших прыщиков на лице и теле из-за чрезмерного потоотделения в жару» [9, с. 311]. Следовательно, из толкования английского термина *pustule* и таджикского *гармича* определено, что если в английском языке это единица проникла из латинского языка, то его

эквивалентом, т.е. *гармича* является исконным таджикским: *Ҳамчунин пудина барои рафъи мушкилиҳои зайл чораи муассир аст: гармича, илтиҳоби бугумҳо, хориҷ кардани газҳо аз меъда, шамолхӯрӣ, зуком, сулфа, беҳолӣ, дарди сар, сустии ҳазмкунӣ, ороғ, гулӯдард, дилбеҳузурӣ пагоҳирӯзӣ дар давоми ҳомиладорӣ, дилбеҳузурхӣ ва қайкунӣ, газидани ҳашаротҳо ва ғайра* [8]. Мята перечная также эффективна при лечении следующих проблем: *папулы, артрит, метеоризм, простуда, грипп, кашель, усталость, головные боли, расстройство желудка, отрыжка, боль в горле, утренняя тошнота во время беременности, тошнота и рвота, укусы насекомых и многое другое*. Другое отличие состоит в том, что по морфологической структуре, если данный термин в английском языке является сложным существительным, то его эквивалент в таджикском языке является производным существительным.

Eczema (зардзахм (экзема). По морфологической структуре термин *eczema* является простым существительным и имеет следующие лексическое значение «a skin disease which makes your skin itch and become sore, rough, and broken (кожное заболевание, при котором кожа чешется, становится болезненной, грубой и потрескавшейся)» [12]. В английском языке оно проникало в середине XVIII века из латинского, а в латинском языке оно заимствовалось из греческого слово *ekzema*, от *ekzein* 'boil over, break out (выкипать, вырываться наружу)', от *ek-* 'out (внешний, наружный)' + *zein* 'boil (думмал (нарыв, фурункул, чирей)). Эквивалентом термина *eczema* в таджикском языке является единица *экзема*, в лексикографических источниках который интерпретируется таким образом: «навъе аз бемории пӯст, ки дар он кулбачаҳои намдор пайдо шуда хориш ба амал меоврад; бемории шукуфа (тип кожного заболевания, при котором появляются влажные, зудящие бугорки; болезнь экзёма)» [9, с. 666].; «зардзахм, кубоъ, бемории илтиҳоби ғайрисироятӣ пӯст, ки бо хоришу сурхии пӯст ва дамидани гирехчаву обилачаву рихинакҳо падида меояд (жёлтая рана, незаразное воспалительное заболевание кожи, характеризующееся зудом, покраснением кожи, припухлостью узелков, волдырей и пузырьков)» [2, с. 577]. Термин *экзема* в таджикском языке непосредственно проник из греческого языка. Таким образом, из толкования английского термина *eczema* и его таджикского эквивалента *экзема* установлено, что в обоих языках этот термин имеет сходную форму и лексическое значение и единственное отличие заключается в том что, если термин *eczema* в английском языке проник из латыни, хотя по этимологическим свойствам оно является исконно греческим, то в таджикском языке оно заимствован прямо из греческого языка.

Diphtheria (хуноқ, хунноқ, дифтерия). В английском языке термин *diphtheria* проникла в середине XIX века из латинского языка, а в латинский она заимствовалась из французского языка в форме *diphthérie* (ранее *diphthérite*), и от греческого языка в форме *diphthera skin, hide* (*нӯст (кожа)*). Термин *diphtheria* имеет следующие значение: «an acute and highly contagious bacterial disease causing inflammation of the mucous membranes, formation of a false membrane in the throat which hinders breathing and swallowing, and potentially fatal heart and nerve damage by a bacterial toxin in the blood (острое и крайне заразное бактериальное заболевание, вызывающее воспаление слизистых оболочек, образование ложной мембраны в горле, которая затрудняет дыхание и глотание, а также потенциально смертельное поражение сердца и нервов бактериальным токсином в крови)» [15]. Эквивалентом термина *diphtheria* в таджикском языке являются терминыединицы *хунноқ, хуноқ, бодзахра, бугма, гулузиндонак, дифтерия*. Термин *хунноқ* и *хуноқ* в таджикском языке проникала из арабского языка и в лингвистических источниках интерпретируется таким образом: «як навъ бемориест, ки гулӯро мегирад, дифтерия (тип заболевания, поражающий горло, дифтерия)» [10, с. 460-461].; «бодзахра, гулузиндонак, бугма, бемории гузарандаи бисёр шадид, ки бештар дар ҳалқу гуоуи кӯдакон падида меояд ва ангезандаи он *Corynebacterium diphtheria* мебошад (Дифтерия, коклюш, дифтерит — высококонтагиозное заболевание, которое чаще всего поражает горло и глотку у детей, а его возбудителем является коринебактерия дифтерии)» [2, с. 427]. Однако термины *хунноқ* и *хуноқ* часто использовался в классических прозах и в настоящее время оно применяется лишь в книжном стиле: *Ӯро иллати хуноқ гирифт ва бимурд (Маҷмаъу-л-ансоб) (Он заболел дифтерией и умер). Дар натиҷаи ҳамкориҳои СУТ ва Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон нобуд сохтани фалачи атфол, бартарафсозии барангезандагони эпидемии хуноқ, табларза ва сурхча, кам кардани касалиҳои домана, коҳиши сатҳи муриш аз чунин касалиҳо имконпазир шуд* [6]. (В

результате сотрудничества ВОЗ и Министерства здравоохранения Республики Таджикистан удалось ликвидировать эпидемии полиомиелита, дифтерии, кори и краснухи, снизить заболеваемость брюшным тифом и смертность от этих заболеваний). Однако вместо терминов *хунноқ* и *хуноқ* специалисты часто применяют термины *дифтерия* и *гулӯзиндонак*. Термин *гулӯзиндонак* (*дифтерия*) является исконно таджикским и по морфологической структуре – сложно-смешанное существительное, которое образовано от корня *гулу* (*горло*), *зиндон* (*тюрьма*) и суффикса *-он*. В словарях приводится следующее значение термина *гулӯзиндонак*: «бемории шадида сирояткунандаи гулӯ дар кӯдакон, хуноқ (острое инфекционное заболевание горла у детей, дифтерия)» [9, с.340]. Слово *бугма* (*дифтерия*) имеет диалектный характер и употребляется в некоторых регионах Таджикистана.

Греческий язык. В словарном составе английского языка прослеживается огромное количество греческих терминов кожно-венерических заболеваний. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

lichen (шукуфа (лишай)). По морфологической структуре и формы термин *lichen* является простым существительным. В отрасли дерматологии оно используется со значением «a skin disease in which small, hard round lesions occur close together (кожное заболевание, при котором небольшие, твердые круглые поражения возникают близко друг к другу)» [12]. Термин *lichen* проник в начале XVIII века через латинского языка из греческого *leikhēn* в словарном составе английского языка. Эквивалентом термина *lichen* является единицы *шукуфа*, которая имеет следующее толкования в лексикографических источниках: «як навъи бемории пӯст, ки дар бадан пайдо мешавад (тип кожного заболевания, которое возникает на теле)» [10, с. 657].; «адарфан, бемориҳои гуногуни музмини хоришнок ва пайсавии пӯст (различные хронические зудящие и шелушащиеся заболевания кожи)» [2, с. 567]. Термин *шукуфа* является исконно таджикским. В обоих языках у этого термина наблюдается лингвистическое явление полисемии, т.е. в области медицины (дерматологии) этот термин используется в значении «заболеваний кожи различной этиологии, при которых основной элемент сыпи – мелкие зудящие узелки, не трансформирующиеся в другие высыпания» [3], а в области биологии он имеет следующие определения «a simple slow-growing plant which typically forms a low crust-like, leaf-like, or branching growth on rocks, walls, and trees (простое медленнорастущее растение, которое обычно образует невысокую коркообразную, листообразную или ветвящуюся поросль на камнях, стенах и деревьях)» [11]. Следовательно, из лексико-грамматического описания термина *lichen* и его таджикского эквивалента – *шукуфа* было выявлено, что если в английский язык она проникла из греческого языка через латынь, то в таджикский язык она является исконным термином.

Dermatosis (дерматоз). Этот термин вошел в словарный состав английского языка в конце XVIII века. По морфологической структуре термин *dermatosis* является производным, т.е. образовался от греческого слово *derma*, *dermat* - *skin*, *hide* (*пӯст (кожа)*) и существительно-образующий суффикс *-osis* и имеет следующие лексическое значение «a disease of the skin, especially one that does not cause inflammation (заболевание кожи, особенно такое, которое не вызывает воспаления)» [12]. Эквивалентом термина *dermatosis* в таджикском языке является единица *дерматоз*, который образовался путем калькирования из греческого *dermatosis* и интерпретируется как «бемории пӯст (кожное заболевание)» [2, 567].

Dermatomyiasis (дерматомиаз). Этот термин образовано от греческого слова *derma*, *dermat*- '*skin*, *hide* (*пӯст (кожа)*)', *mya*, от *fly*(*магас (муха)*) и существительно-образующий суффикс *-asis*, который проник через латинский из греческого. При помощи суффикса *-asis* в основном образуется названия болезни. Термин *dermatomyiasis* имеет следующие значение: «тип миазов, при которых личинки двукрылых паразитируют в коже, ранах, тканях человека» [3]. Иногда вместо термина *dermatomyiasis* используется её синонимы – *dermal myiasis*, *furuncular myiasis*. Эквивалентом термина *dermatomyiasis* в таджикском языке является единицы *дерматомиаз*, который образовался путем калькирования из греческое *dermatomyiasis* и имеет следующие дефиниции: «беморихое, ки дар натиҷаи андаруни пӯст зиндагӣ кардани кирмина ва баъзе магасҳо падида меоянд (заболевания, вызываемые глистами и некоторыми комарами, живущими под кожей)» [1, с. 342]. Следовательно, из лексико-грамматического анализа термина *dermatomyiasis* и его эквивалент *дерматомиаз*

был выявлен, что в обоих языках у них имеется сходные формы и значение и это свидетельствует об их общих свойствах.

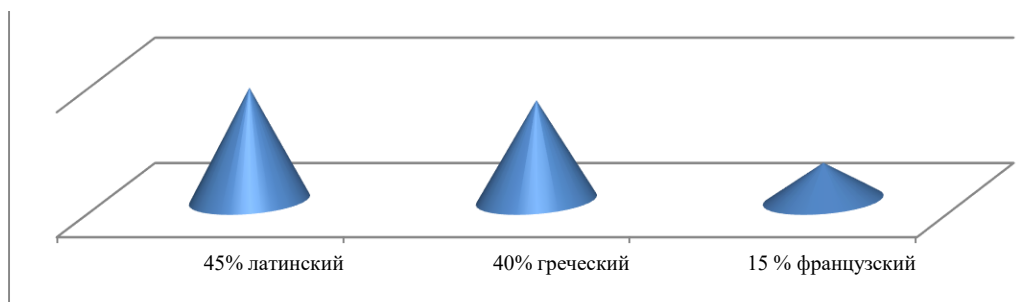
Dermatophyte (дерматофит, дерматомицет). По морфологической структуре термин *dermatophyte* является сложным существительным, который образован от греческих слов *derma, dermat- skin, hide* (пӯст (кожа)) и *phuton a plant* (растанӣ (растение)) и имеет следующее значение: «a pathogenic fungus that grows on skin, mucous membranes, hair, nails, feathers, and other body surfaces, causing ringworm and related diseases (патогенный грибок, который растет на коже, слизистых оболочках, волосах, ногтях, перьях и других поверхностях тела, вызывая стригущий лишай и связанные с ним заболевания)» [15]. Синонимом термина *dermatophyte* является единица *dermatomycetes*. Эквивалентов терминов *dermatophyte* и *dermatomycetes* в таджикском языке является термоединицы *дермофит* и *дермомитсет*, которые означают «занбӯруғҳое, ки боиси осеби пӯсту мӯй ва нохунҳо мешаванд (Грибки, вызывающие повреждение кожи, волос и ногтей)» [1, с. 342]. Следовательно, из толкования терминов *dermatophyte* и *dermatomycetes* и их эквивалентов *дермофит* и *дермомитсет* установлено, что в обоих языках эти термины непосредственно проникли из греческого и по морфологической структуре они являются сложными существительными.

Французский язык. В лексическом составе английского языка имеются некоторые термины кожно-венерических заболеваний, которые проникли из французского языка. В качестве примера приведем некоторые из них ниже:

carbuncle (хафтпӯст (карбункул). Данный термин как производное существительное образованно от префикса *carb(o)-(карбо)* и корень *uncle* (амак (дядя)) и имеет следующее значение: «a severe abscess or multiple boil in the skin, typically infected with staphylococcus bacteria (тяжелый абсцесс или множественный фурункул на коже, обычно инфицированный стафилококковыми бактериями)» [15]. Термин *carbuncle* проникла из старофранцузского языка в форме *charbuncle* в средневековом периоде. Эквивалентом термина *carbuncle* в таджикском языке является термоединицы *хафтпӯст*, которое интерпретируется как «чарохате, ки решаш монанди пиёз қабат-қабат мешавад (рана, корни которой растут слоями, как луковица)» [9, с. 500]; «кафгирак, илтиҳоби шадиди римноку паҳновари пӯст ва чарби зери он (импетиго — тяжелое, распространенное воспаление кожи и жировой ткани под ней)» [2, с. 446]: Рӯзи 23 апрел вақте ба беморхона рафтем як шаб пеш таъби бемор баланд шуда, дар лабаи **хафтпӯст** дамидааст, ки ин дард болои дарди кӯҳнаи қариб 5 солаи ин дарди нав шуд [6]. (23 апреля, когда мы приехали в больницу, у пациента накануне вечером поднялась температура, а на губе появилась карбункул, которая была новой болью вдобавок к старой боли, которая продолжалась почти 5 лет).

Соотношение заимствованных терминов дерматовенерологических заболеваний в английском языке представляется в форме диаграммы следующим образом:

Диаграмма № 2. Соотношение заимствованных терминов дерматовенерологических заболеваний в английском языке

Следует указать, что в словарном составе английского языка прослеживается некоторые сложные дерматовенерологические термины, первый компонент которых проник из одного языка, а второй компонент из другого языка: **dermatomycosis (дерматомикоз, бемории занбӯруғи пӯст (дерматомикоз, грибковая болезнь кожи))**. По морфологической структуре термин *dermatomycosis* является сложноподчинённым существительным. Первый компонент термина *dermatomycosis* – существительное *derma* происходило от греческого *derma skin, hide* (пӯст (кожа)), а второй компонент *mycosis* образовано путем деривации;

вероятно, от лексического элемента французского или латинского языков, т.е. *тусо* – компонент сложного слова и суффикс *-osis*. А сам элемент *тусо* образовано нерегулярно от греческого слова *mukēs* ‘занбурӯғ’. В лингвистических источниках мы наблюдали следующие значения термина *dermatomycosis*: «а fungal infection of the skin, especially by a dermatophyte (грибковая инфекция кожи, особенно дерматофит)» [12]. Иногда вместо термина *dermatomycosis* используется его синонима – *dermatophytosis* (дерматофитоз). Эквивалентом терминов *dermatomycosis* и *dermatophytosis* в таджикском языке является единицы *дерматомикоз* и *дерматофитоз*, который образовались путем калькирования и интерпретируется как: «бемории пӯст, ки занбӯруғаки ришташакл падида меояд (кожное заболевание, вызываемое в форме нитевидным грибом)» [1, с. 342].

Следовательно, в результате анализа и сопоставления заимствованных терминов дерматовенерологических заболеваний в словарном таджикском и английском установлено, что значительное количество терминологических единиц, проникших в исследуемых языках, имеют латинское и греческое происхождения. Все заимствованные терминологические единицы в сравниваемых языках имеют одинаковые значения, но по морфологической структуре у них прослеживаются незначительные различия, т.е. некоторые термины в одном языке являются простыми или производными, а в другом языке — сложными или составными. Некоторые термины проникли через другие языки в английский язык, например, некоторые термины, которые имеют греческого происхождения, проникли через латинский в английский язык (*dermatomycosis*). Если значительное количество заимствованных терминов дерматовенерологических заболеваний в таджикском языке являются арабскими единицами, то в английском языке это явление переносится на латинские и греческие терминологические единицы. Другим отличием заимствованных терминов является то, что большинство таджикских терминов дерматовенерологических заболеваний, проникших из латинского, греческого, французского и русского языков, были образованы путем калькирования, например: *краснуха* – *сурхакон*, *сурхча*: *Бемори сурхакон дар шаҳри Душанбе, навоҳии Раит ва Нуробод ба қайд гирифта шудааст* [6]. (Случаи *краснухи* зарегистрированы в городе Душанбе, Раитском и Нурабадском районах). *Бояд гуфт, ки сурхакон бемории шадиди сироятӣ вирусӣ буда, сатҳи хеле баланди сирояткунанда дорад, ки ангезандаи он вируси сурхакон мебошад* [6]. (Следует отметить, что краснуха — высококонтагиозное вирусное заболевание, вызываемое вирусом краснухи).; *желтуха* – *зардча*, *зардпарвин*: *Вируси гепатити А неш аз зоҳиршавии зардча ба наҷосати шахси бемор хеле зудтар, яъне неш аз давраи гирифторишавӣ ба зардча, ба мушоҳида мерасад* [6]. (Вирус гепатита А обнаруживается в кале больного человека гораздо раньше появления *желтухи*, то есть до периода воздействия *желтухи*). *Солҳои неш сиёҳдоноро дар бемории зардча, зотилҷамъ, бронхит, (зиққи нафас), астмаи бронх, беҳузурии дилистифода мебурданд* [2]. (В древности черный тмин применялся для лечения *желтухи*, цинги, бронхита (одышки), бронхиальной астмы и сердечной недостаточности).

Наряду с этим следует отметить, что роль русского языка в заимствовании терминов дерматовенерологических заболеваний весьма велика, так как некоторые термины сначала проникли в русский язык, а затем через русский язык вошли в словарный состав таджикского языка.

Таким образом, в процессе исследования нами были проанализированы более две тысячи двести заимствованных терминов дерматовенерологических заболеваний, тысяча единиц из которых относятся к таджикским и тысяча двести – к английским.

Литература

1. *Вожаномали тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А.-О.* – Д.: Сарредакцияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2014. – 808 с.
2. *Вожаномали тиббӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди II. П.-Я.* – Д.: Сарредакцияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2014. – 816 с.
3. *Кожный миаз [Электронный ресурс]:* Википедия. Свободная энциклопедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Кожный_миаз (дата обращения: 10.04.2025).
4. Каримова, Д.Н. Явление омонимии в системе терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков / Д.Н. Каримова // Вестник педагогического университета. – 2024. - № 5-6 (112-113). – С. 37-44.
5. Каримова, Д.Н. Явление синонимии в системе терминов кожно-венерических заболеваний таджикского и английского языков / Д.Н. Каримова // Вестник педагогического университета. – 2025. - № 1 (114). – С. 62-70.

6. Национальный корпус таджикского языка (НКТЯ) [Электронный ресурс]. – URL: <https://tajik-corpus.org/> дата обращения: 10.04. 2025
7. Султонов М.Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии (на материале научного наследия IX-XI вв.): дис....д-ра филол.наук. / Султонов Мирзохасан Баротович. – Душанбе, 2008. – 323 с.
8. Турахасанов, К. Ш. Формирование таджикской медицинской терминологии (на материале первоисточников медицинского наследия IX-XI вв.): дис....д-ра филол.наук. / Турахасанов Кодиркул Шодикулович. – Душанбе, 2022. – 368 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
11. Фарҳанги форсии тоҷикии “Вожаҷӯ” [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://vazhaju.tj> (санаи муроҷиат: 12.02.2025)
12. Oxford Dictionary of English, 3rd Edition [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – Oxford Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5)
13. Collins English Dictionary. 8th Edition [Electronic resource]. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. – Collins (En-En) (к версии ABBYY Lingvo x5)
14. New Oxford American Dictionary, 3rd Edition [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2010. – Oxford American Dictionary (En-En) (для ABBYY Lingvo x5).
15. Concise Oxford American Thesaurus [Electronic resource]. – Oxford: Oxford University Press Inc., 2006. – Oxford American Thesaurus (En-En) (к версии ABBYY Lingvo x5)

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАННЫХ ТЕРМИНОВ КОЖНО-ВЕНЕРИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ В ОБОГАЩЕНИИ ЛЕКСИЧЕСКОГО СОСТАВА ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена анализу и сравнению заимствованных терминов кожных и венерических заболеваний в таджикском и английском языках. Одной из основных причин появления терминов этой отрасли в лексике исследуемых языков является в основном культурно-экономическая связь таджикских и английских народов с другими народами. Степень присутствия заимствованных терминов в сравниваемых языках различаются незначительно, например, если в словарном составе таджикского языка имеется большое количество терминов арабского происхождения, то в английском языке роль заимствованной латинской и греческой терминологии весьма велика. Что касается семантических особенностей заимствованных терминов, то в обоих языках проникшие термины имеют схожие значения. Относительно морфологической структуры заимствованных терминов следует отметить, что они имеют различия, т. е. не все термины совпадают по форме и структуре в исследуемых языках. Некоторые заимствованные термины в таджикском языке вышли из употребления и вместо них используются новые терминологические единицы, к таким терминам в основном относятся те термины, которые проникли из арабского языка. Это явления не наблюдается в английском языке.

Ключевые слова: термин, терминология, язык, таджикский, английский, заимствование, арабский язык, русский язык, латинский язык, греческий язык, французский язык, отличия, общность, сходства.

НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ МАНСУБИ БЕМОРИҲОИ ПЌСТУ ЗУҲРАВЌ ДАР РУШДИ ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКЌ ВА АНГЛИСЌ

Мақолаи мазкур ба таҳлил ва муқоисаи истилоҳоти иқтибосии мансуби бемориҳои пўст ва зуҳравӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Яке аз сабабҳои асосии пайдо шудани истилоҳоти ин соҳа дар таркиби луғавии забонҳои таҳқиқшаванда асосан иртиботи фарҳангӣ ва иқтисодии халқҳои тоҷику англис бо халқҳои дигар мебошад. Дарачаи мавҷудияти истилоҳоти иқтибосӣ дар забонҳои муқоисашуда андаке фарқ мекунад, масалан, агар дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ истилоҳоти иқтибосии арабӣ зиёдтар бошад, пас дар забони англисӣ нақши истилоҳоти иқтибосии латинӣ ва юнонӣ хеле калон аст. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳоти иқтибосӣ хусусиятҳои маъноии якрангро сохибанд. Дар мавриди сохтори морфологии истилоҳоти иқтибосшуда бояд қайд кард, ки онҳо тафовут доранд, яъне на ҳама истилоҳот аз ҷиҳати шакл ва сохтор дар забонҳои таҳқиқшаванда мувофиқат мекунанд. Баъзе истилоҳоти иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ аз истъмол баромада, ба ҷойи онҳо воҳидҳои истилоҳоти нав истифода мешаван ва ба ин истилоҳот асосан он истилоҳоте дохил мешаванд, ки аз забони арабӣ ворид шудаанд. Ин падида дар забони англисӣ мушоҳида намешавад.

Калидвожаҳо: истилоҳ, истилоҳот, забон, тоҷикӣ, англисӣ, иқтибос, арабӣ, русӣ, латинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, тафовут, умумият, монандӣ.

THE ROLE OF BORROWED TERMS OF SKIN AND VENERAL DISEASES IN ENRICHING THE LEXICAL STRUCTURE OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is dedicated to the analysis and comparison of borrowed terms of skin and venereal diseases in the Tajik and English languages. One of the main reasons for the appearance of terms in this area in the vocabulary of the languages under study is mainly the cultural and economic connection of the Tajik and English peoples with other peoples. The degree of presence of borrowed terms in the compared languages differs slightly, for example, if in the vocabulary of the Tajik language there is a large number of terms of Arabic origin, then in the English language the role of borrowed Latin and Greek terminology is very large. As for the semantic features of borrowed terms, in both languages the adopted terms have similar meanings. Regarding the morphological structure of borrowed terms, it should be noted that they have differences, i.e. not all terms coincide in form and structure in the languages under study. Some borrowed terms in the Tajik language have fallen out of use and new terminological units are used instead; such terms mainly include those terms that penetrated from the Arabic language. This phenomenon is not observed in the English language.

Keywords: term, terminology, language, Tajik, English, borrowing, Arabic, Russian, Latin, Greek, French, differences, commonality, similarities.

Об авторе

*Каримова Дилафруз Насибовна
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры языкознания и
сравнительной типологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени
С.Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: dnk92@inbox.ru*

About the author

*Karimova Dilafruz Nasibovna
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor in the Department of
Linguistics and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: dnk92@inbox.ru*

Дар бораи муаллиф

*Каримова Дилафруз Насибовна
Номзади илми филология, дотсенти каф.
забониносии ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: dnk92@inbox.ru*

ДУРНАМО ВА МУШКИЛОТИ ТАДҚИҚОТИ КОРПУСӢ ДАР МАРҲАЛАИ МУОСИРИ РУШДИ ЗАБОНШИНОСИИ АМАЛӢ

Чаъфорова Д. Ф.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар марҳалаи ҳозираи инкишофи забоншиносии амалӣ ба вучуд овардан ва истифода бурдани маҷмуаҳои гуногуни матнҳои забонӣ яке аз вазифаҳои асосии забоншиносии ҳисоббарор мебошад. Ҳарчанд ҳама гуна маҷмуаи матнҳое, ки барои ниғаҳдорӣ, коркард ва таҳлилу тарҳрезӣ шудаанд, метавонанд корпус ҳисобида шаванд, мафҳум дар забоншиносии муосир бештар дақиқтар мешавад. Маълум аст, ки ҳама гуна маҷмуаи матнҳое, ки барои ниғаҳдорӣ, коркард ва баррасӣ пешбинӣ шудаанд, корпус номидан мумкин аст. Дар заминаи забоншиносии муосир мафҳуми «корпус» беш аз пеш махсус мегардад. Истилоҳоти «корпус» вақте аён мегардад, ки ин мафҳум ҳамчун маҷмуи маълумотҳое, ки аз доираи проблемаҳо дар асоси принципҳои муайян интихоб шудаанд [4, с. 1].

Забоншиносии корпусӣ як соҳаи нисбатан нав ва мураккаби забоншиносӣ мебошад, ки ба шарофати рушди технологияҳои компютерӣ ба вучуд омадааст. Ин соҳа ба эҷод ва истифодабарии корпусҳои бузурги матнҳои электронӣ, таҳияи усулҳои коркард ва таҳлили онҳо дар таҳқиқоти забоншиносӣ, таҳияи луғатҳо ва грамматикаҳо машғул аст. Забоншиносии муосир то андозае ба маълумоте, ки аз ҷунин корпоратсияи гирифта шудааст, така мекунад.

Дар забоншиносии корпусӣ, корпуси матнӣ бояд дорои хусусиятҳои зерин бошад, ки хусусиятҳои забониро инъикос кунад, андозаи муайян дошта бошад. Таърифи мукамалтар ин аст: Корпус як маҳзани калон, электронӣ, стандартизатсияшуда, сохторӣ, шарҳ додашуда ва аз ҷониби коршиносон баррасӣ шудааст, ки барои таҳқиқоти мушаххас пешбинӣ шудааст. Ин таъриф барои истифодаи корпус дар таҳқиқоти гуногуни забоншиносӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад [2].

«Ҳаҷми маҳдуд»-и корпус маънои шумораи ками матнҳоро надорад, балки мавҷудияти ҳаҷми дақиқи муайян ва ҳисобшавандаро дорад. Мафҳуми дақиқтари корпус аз нуктаи назари В.П. Захаров ҷунин баён шуда аст: базаи калон, электронӣ, стандартизатсияшуда, сохторӣ, эзоҳ ва аз ҷиҳати забоншиносӣ тафтишшуда, ки барои ҳалли масъалаҳои мушаххаси забонӣ сохта шудааст. Ин равиш имкониятҳои истифодаи корпусро барои тадқиқот хеле васеъ мекунад.

Забоншиносии корпусӣ дар амалия, махсусан дар таҳқиқоти забоншиносӣ, тартиб додани луғатҳо ва грамматикаҳо бештар истифода мешавад. Аммо асосҳои назариявии ин соҳа назар ба татбиқи амалии корпус сусттар инкишоф ёфтанд. Сарфи назар аз мавҷудияти китобҳои дарсӣ ва нашрияҳои махсус дар маҷаллаҳои илмӣ, ки ба масъалаҳои эҷод ва истифодабарии матнҳо дахлдоранд, баъзе масъалаҳои муҳим кушода боқӣ мемонанд. Ин масъалаҳо равшан кардани таърифи забоншиносии корпусӣ ва мафҳумҳои асосии он, нақши он дар забоншиносӣ, инчунин методологияи истифодаи корпус ҳамчун воситаи тадқиқот таркиб ёфтааст.

Дар мавриди истифодаи вожаи забоншиносии корпусӣ дар тадқиқот аз нуктаи назари методологӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Забоншиносии корпусӣ як шохаи забоншиносӣ ҳисобида мешавад, ки эҷод ва истифодаи корпуси забонро меомӯзад. Ин соҳа забонро дар шакли маҷмуаи матнҳо омӯхта, баъзе муҳаққиқон аз ҷумла Захарова ин соҳаро маҳдудтар муайян карда, онро истисноӣ ба ҷаҳорҷӯбаи забоншиносии компютерӣ маҳсуб медонанд: «Забоншиносии корпоративӣ як баҳши забоншиносии компютерист, ки принципҳои умумии сохтан ва истифодабарии корпуси лингвистиро (корпоратсияи матнро) бо истифода аз технологияҳои компютерӣ таҳия мекунад» [3].

Дар ҳамин ҳол, забоншиносии ҳисоббарорӣ «ба таври васеъ ҳамчун як соҳаи васеи истифодаи воситаҳои компютерӣ - барномаҳо, технологияҳои компютерӣ барои ташкил ва коркарди маълумот - барои моделсозии қори забон дар шароитҳо, ҳолатҳо ё доменҳои мушкilot муайян карда мешавад ва инчунин истифодаи моделҳои компютери забон на танҳо дар забоншиносӣ, балки дар фанҳои ба ҳам наздик низ ба қор бурда мешавад» [1, с. 13].

Баранов дуруст кайд мекунад, ки танҳо дар ин сурат метавон ҳақиқатан дар бораи забоншиносӣ сухан гуфт, ки «моделсозии компютери забонро метавон як соҳаи татбиқи назарияи барномасозӣ (информатика) дар соҳаи забоншиносӣ ҳисоб кард» [1, с. 13]. Забоншиносии корпусӣ компютерҳоро ҳамчун абзор истифода мебарад ва бидуни онҳо табиатан вазифаҳои ҳозираро иҷро карда наметавонад. Бо вучуди ин, ин метавонад тақрибан ба ҳамаи соҳаҳои донишҳои муосир татбиқ карда шавад, аммо ин маънои онро надорад, ки ин соҳаҳо чузъи илми информатика мебошанд.

Барои муайян кардани мавқеи забоншиносии корпусӣ дар парадигмаи забоншиносии муосир бояд ба таърихи он назар афканем. Ин соҳа ҳамчун аксуламал ба муносибати Н. Хомский ва назарияи «салоҳиятнамой»-и ӯ пайдо шуданд. Тибқи ин назария, маълумотҳои забонӣ салоҳияти суханварро ташкил медиҳанд ва аз ин рӯ, зарурати баррасии маҷмуаҳои гуногуни гуфтор нест, балки тақия ба эҳсоси забонии гӯянда аст.

Забоншиносии корпусӣ ва бахшҳои марбут ба он асосан ҷустуҷӯи тавозуни оптималии донишҳои назариявӣ ва эмпириро инъикос мекунанд.

Принсипҳо ва меъёрҳои, ки дар корпус татбиқ мешаванд, аз ҷумла инҳоянд:

1. Навиштани матн;
2. Синхронизм;
3. Мувофиқи жанр, интиҳоб бо тартиби муайяни эҳтимолият аз ҷумла, 15 жанр: 9 жанри насри иттилоотӣ ва 6 жанри насри адабӣ ва аз 6 то 80 намунаи одии ҳар як жанр;
4. Ташкил ва таҳияи талабот барои интиҳоби матн.

Дар ин маврид ин нуктаро мебарояд ёдрас шуд, ки ҳаҷми ҳар як матн бояд хусусиятҳои услубии онро ба таври омӯрӣ асоснок инъикос намояд. Комбинат ва таносуби жанрҳо бояд хусусиятҳои услубии жанрҳо ва вазни нисбии онҳоро дуруст инъикос намояд.

Чадвали Браунӣ як мавзӯи маъмул дар таҳқиқот ва стандарти эҷоди рақамҳои шабеҳ гардад. Дар байни олимони дарк карда шуд, ки баъзе тадқиқоти солими забоншиносиро танҳо дар асоси маҷмуи зиёди маълумотҳои нутқ анҷом додан мумкин аст. Ҳамаи ин омилҳо боиси ба вучуд омадани равиш гардид, ки қоидаҳои ташкили корпуси матнӣ ва усулҳои таҳлили онҳоро таҳия мекунад ва аз ин ру, забоншиносии корпусӣ ҳамчун методологияи ин равиш пайдо шуд.

Дар ҳоли ҳозир дар таҳқиқоти забоншиносӣ таҳлили лингвистии корпуси матнии компютерӣ мавқеи бештар пайдо мекунад. Корпоратсияҳои намунаҳо ва мақсадҳои гуногун дар асоси маълумот аз забонҳои гуногун, дар яқоягӣ бо луғатҳо ва грамматикаҳои, ки дар асоси корпус сохта шудаанд, пайдо шуданд. Ҳарчанд ин иншоотҳо ҳанӯз дар марҳилаи аввали истифодабарӣ қарор доранд, бахусус дар таҳияи луғатҳои гуногун (хусусан луғатҳои басомадӣ, луғатҳои дузабона ва ғайра), зарурати ҷорӣ намудани унсурҳои нави назариявӣ, ки имкониятҳои потенциалии онҳоро муайян мекунанд, эҳсос мешавад. Корпус-на танҳо ҳамчун воситаи тавоно ва серсоҳа, балки базаи ҳеле перспективанокӣ методист.

Забоншиносии корпусӣ дар баробари дигар соҳаҳои забоншиносӣ, ки технологияҳои компютериро ҳамчун воситаи технологӣ истифода мебаранд, ба усулҳои анъанавии ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маълумоти забонӣ, аз ҷумла коркарди дасти матнҳои хаттӣ, картотекаҳои лексикӣ ва усулҳои дигар таъсири муваҷҷиба дорад. Камбудии усулҳои анъанавӣ ба ҳама маълуманд, аз ҷумла вақти зиёд, ҳаҷми маҳдуди додаҳо, мушкилии навсозӣ, мураккабии коркарди омӯрӣ ва имконнопазирии дастрасӣ ба фосилаи дур. Истифодаи технологияҳои компютерӣ барои ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маводи тадқиқоти забоншиносӣ имкон медиҳад, ки манфиатҳои ин усули нав пурра истифода шаванд.

Дар ин усул раванди дастрасии маълумотҳои забонӣ суръат мебахшад, истифодаи интернет ҳамчун воситаи дастрасии фосилавӣ масофаҳоро аз байн мебарад, ҳаҷми информатсия яқинд маротиба меафзояд ва барномаҳои компютерӣ барои нигоҳдорӣ ва коркарди додаҳо имкон медиҳад, ки ба зудӣ дастрас шудани маълумот ба маълумоте, ки ба он лозим буд ва онро зуд коркард кард.

Аммо пешрафтҳои технологӣ дар ин соҳа мушкилоти навро низ ба вучуд овардаанд, аз ҷумла мураккабии дарёфти маълумоти зарурӣ дар ҳаҷми зиёди иттилоот, инчунин имкони таҳрифи тасвири воқеии иҷрои забон [1].

Ҳолатҳои дар боло зикршуда, зарурати таваҷҷуҳ ба масъалаи асоснокӣ дар таҳқиқот ҳамчун яке аз масъалаҳои асосии соҳаи забоншиносии корпусӣ ба миён мегузорад. Умуман, мо метавонем дар бораи усулҳои назариявӣ, таҷрибавӣ ва интуитивӣ барои санҷиши дурустии маълумот сухбат кунем. Дар ин замина, забоншиносии корпусӣ ҳамчун як бахши забоншиносӣ, ки заминаи зарурии таҷрибавӣ барои дурустии тадқиқот замина фароҳам

меорад ва принсипи кифоя будани таҷрибаро ҳамчун асоси методологияи забоншиносии корпусӣ пешниҳод мекунад, мефаҳмонад.

Вазифаҳои асосии забоншиносии корпусиро ба таври зерин ҷамъбаст кардан мумкин аст:

1. Таҳияи асосҳои назариявии ин соҳа;
2. Таҳлили таҷриба дар эҷод ва истифодаи корпусҳои гуногун;
3. Тартиб додани талаботи умумӣ барои корпоратсия;
4. Эҷоди корпусҳо барои мақсадҳои гуногуни тадқиқотӣ ва таълимӣ;
5. Коркарди усулҳои самараноки истифодаи корпуси матнӣ дар соҳаҳои гуногуни забоншиносӣ.

Ба фикри мо, вазифаи панҷум аз ҷиҳати оперативӣ барои доираи васеи тадқиқотчиён арзиши хело қимат дорад.

Дар таҳқиқоти Фрэнсис забоншиносии корпусӣ ҳамчун як соҳаи мустақили забоншиносӣ бо дигар фанҳои ба ҳам алоқаманд, аз ҷумла забоншиносии компютерӣ (математикӣ), забоншиносии компютерӣ, таҳлили дискурс ва лексикография робита дорад. Хусусияти ҳамкориҳои забоншиносии корпусӣ бо дигар фанҳои забоншиносӣ дар он аст, ки корпуси матнӣ, аз як тараф, натиҷаи фаъолияти забоншиносии корпус бошад, аз тарафи дигар, ашёи таҷрибавии дигар фанҳои забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Ин хусусият барои барқарор намудани робитаи зич байни забоншиносии корпусӣ бо дигар соҳаҳо, аз қабили фонология, лексикография, грамматика ва услубшиносӣ замина мегузорад [9, с. 115-119].

Усулҳои маъмул дар забоншиносии корпусӣ одатан ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

1. Усулҳои филологӣ;
2. Усулҳои назариявӣ-лингвистӣ;
3. Усулҳои математикӣ (оморӣ);
4. Усулҳои технологияҳои иттилоотӣ;

Қобили зикр аст, ки забоншиносии корпусӣ ҳамчун як соҳаи тадқиқоти амалӣ ба таҳияи принсипҳои умумии эҷоди корпуси забонӣ бо истифода аз технологияҳои наватарини компютерӣ тамаркуз мекунад ва ин яке аз самтҳои ояндадори забоншиносии амалӣ маҳсуб мешавад.

Бо назардошти он, ки ин соҳа дар пажӯҳишҳои илмӣ мавриди омӯзиш қарор дорад, бояд гуфт, ки забоншиносии корпусӣ дар Тоҷикистони муосир як соҳаи нисбатан нав ва босуръат рушдбандаи илми забоншиносӣ буда, дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки ҳоло таҳлили лингвистии корпоратсияи матнии тоҷикӣ дар пажӯҳишҳои забоншиносӣ мавқеи бештар пайдо карда истодааст, вале ин корпусҳо ё ба қадри кофӣ калон нестанд ё дар марҳилаи таҳия қарор доранд.

Ҳарчанд забоншиносии корпусӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ ҳанӯз пурра омӯхта нашудааст, аммо аз ҷониби олимони ва муассисаҳои давлатӣ ба рушди ин соҳа таваҷҷуҳ зоҳир мешавад. Аммо, сарфи назар аз кӯшишҳои зиёд барои эҷоди корпуси матнӣ ба забони тоҷикӣ, ягон корпусе, ки ба талаботи тадқиқоти забоншиносии амалӣ ҷавобгӯ бошад ва ба тамоми стандартҳои барои ин навъи маҳзани матнии пурра мувофиқ бошад, таъсис дода нашудааст.

Аҳамияти инкишоф додани забоншиносии корпусӣ ҳамчун соҳаи нави илм диққати олимони моро низ ба худ ҷалб кардааст. Бояд гуфт, ки чанд мақолаи профессор Д. М. Искандарова мавриди таҳқиқот мавҷуд аст, ки вазъият, мушкилот ва дурнамои рушди забоншиносии корпусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил менамояд [6].

Дар ҳоли ҳозир таҳияи лоиҳаи корпуси забони миллии тоҷикӣ давом дорад. Ин муҳассама натиҷаи ҳамкориҳои муштараки мутахассисони тоҷику рус аст. Дар ин манбаъ маҷмуаи хаттии забони адабии тоҷик бо ҳаҷми 58,4 миллион калима мавҷуд аст. Фоизи таҳлили автоматӣ 96%-ро ташкил медиҳад. Ҳар як шакли калимаи таҳлилшуда дорои маълумоти грамматикӣ ва тарҷума ба забони русӣ ва англисӣ мебошад. Офаридагони ин корпус нақша доранд, ки онро тавассути илова кардани матнҳои нав, инчунин беҳтар кардани сифат ва миқдори калимаҳои автоматӣ таҳлилшаванда васеъ кунанд.

Ҳамин тавр, имрӯз корпуси тоҷикӣ дар натиҷаи ҳамкориҳои якҷояи забоншиносони тоҷику рус ба вуҷуд омадааст. Дар ин корпус 58,4 миллион нусхаи забони адабии тоҷикӣ мавҷуд аст, ки 96 дарсади онҳо ба таври автоматӣ коркард шуда, маълумоти грамматикӣ ва тарҷумаҳоро ба забонҳои русӣ ва англисӣ дар бар мегиранд. Минбаъд ҳам васеъ кардани корпус ва беҳтар намудани сифати коркарди автоматӣ дар программа. Ин рушди забоншиносии корпусиро ҳамчун як фанни алоҳида нишон медиҳад, ки дастрасиро ба

маълумоти васеъ, сохторӣ ва коркардшавандаи мошин барои дигар фанҳои забоншиносӣ таъмин мекунад. Ба шарофати забоншиносии корпусӣ усулҳои ҷамъоварӣ ва коркарди маълумотҳои эмпирикӣ дар тадқиқоти забоншиносӣ ба сатҳи нав бардошта шуданд.

Адабиёт

1. Баранов, А. Н. Корпусная лингвистика Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие / А.Н. Баранов. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – С. 158 – 169.
2. Джафарова, Д. Ф. Модели лингвистического анализа текстов таджикского языка (на материале газетей Хафиза) / Д.Ф. Джафарова. - Душанбе, 2013.
3. Захаров, В. П. Корпусная лингвистика: Учебн-метод. Пособие / В. П. Захаров. – М.: 2005. - 48 с.
4. Искандарова Д. М. Создание национального корпуса таджикского языка: проблемы и пути решения / Д. М. Искандарова // Забон – рӯкни тоат (маҷмуаи мақолаҳо). – Китоби 6. – Душанбе, 2013. – С. 39–48.
5. Красса, С.И. Лингвистические метакорпусы / С.И. Красса.-М.: Научный альманах, вып. 5, Ставрополь – Пятигорск.- 2007.- С. 13-16.
6. Искандарова Д. М. Корпус Рудаки и его лингвистическая обработка// Д. М. Искандарова // Материалы международной конференции, посвященной юбилею Рудаки. – Душанбе: РТСУ, 2008. - С.20-35.
7. Одинаев, А.А. Основные направления прикладных лингвистических исследований в республике Таджикистан / А.А. Одинаев. – М.: Вестник МГЛУ. Выпуск 25 (736) / 2015.
8. Фрэнсис, У.Н. Проблемы формирования и машинного представления большого корпуса текстов // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XIV. Проблемы и методы лексикографии. – М.: Прогресс, 1983. - С. 334-352.
9. Ниёзова, Д. К. Реализация концепта "хушдоман/свекровь" в современном таджикском языке (на материале национального корпуса таджикского языка) // Вестник Педагогического университета. - 2021. - № 3 (92). - С. 115-119.

ДУРНАМО ВА МУШКИЛОТИ ТАДҚИҚОТИ КОРПУСӢ ДАР МАРҲАЛАИ МУОСИРИ РУШДИ ЗАБОНШИНОСИИ АМАЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили дурнамо ва мушкилоти тадқиқоти корпусӣ дар марҳалаи муосири рушди забоншиносии амалӣ бахшида шудааст. Нақши корпусҳои калони матнӣ дар ҳалли вазифаҳои гуногуни забоншиносӣ, аз қабилӣ шинохти автоматии нутқ, тарҷумаи мошинӣ, таҳлили матн ва ҷустуҷӯи иттилоот баррасӣ мегардад. Дикқати махсус ба мушкилоти марбут ба таъсис, коркард ва истифодаи корпусҳо, аз ҷумла норасоии маълумоти аннотатсияшуда, мушкили намояндагӣ ё ифодакунии корпусҳо, масъалаҳои дастрасӣ ва паҳн кардани захираҳои корпусӣ равона карда шудааст. Дар мақола инчунин самтҳои нави рушди тадқиқоти корпусӣ, аз ҷумла истифодаи корпусҳои бисёрзабонӣ, корпусҳои шабакаҳои иҷтимоӣ ва таҳияи усулҳои нави таҳлилҳои маълумоти корпусӣ баррасӣ мегарданд. Дар анҷом, роҳҳои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва тавсияҳо оид ба рушди минбаъдаи тадқиқоти корпусӣ дар забоншиносии амалӣ пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: таҳия, татбиқ, нақш, матн, корпус, гуногун, вазифаҳо, шинохти сухан, тарҷума, таҳлили матн, ҷустуҷӯи иттилоот, мушкилот, маълумот, масъалаҳо, захираҳои корпусӣ.

О ПЕРСПЕКТИВАХ И ПРОБЛЕМ КОРПУСНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ ПРИКЛАДНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В данной статье рассматриваются перспективы и проблемы корпусных исследований на современном этапе развития прикладной лингвистики. Анализируется роль больших текстовых корпусов в решении различных лингвистических задач, таких как автоматическое распознавание речи, машинный перевод, анализ текста и информационный поиск. Особое внимание уделяется проблемам, связанным с созданием, обработкой и использованием корпусов: недостаток аннотированных данных, проблема представительности корпусов, вопросы доступа и распространения корпусных ресурсов. В статье также обсуждаются новые направления развития корпусных исследований, включая использование многоязычных корпусов, корпусов социальных медиа и разработку новых методов анализа корпусных данных. В заключение предлагаются пути решения существующих проблем и рекомендации по дальнейшему развитию корпусных исследований в прикладной лингвистике.

Ключевые слова: развития, прикладная, роль, текст, корпус, различных, задач, распознавание, речь, перевод, анализ текста, информационный поиск, проблема, данных, вопросы, корпусных ресурсов.

THE PROSPECTS AND PROBLEMS OF CORPUS RESEARCH AT THE CURRENT STAGE OF DEVELOPMENT OF APPLIED LINGUISTICS

This article examines the prospects and problems of corpus research at the current stage of development of applied linguistics. The role of large text corpora in solving various linguistic problems, such as automatic speech recognition, machine translation, text mining and information retrieval, is analyzed. The article also discusses new directions in the development of corpus research, including the use of multilingual corpora, social media corpora, and the development of new methods for analyzing corpus data. In conclusion, ways to solve existing problems and recommendations for the further development of corpus research in applied linguistics are proposed.

Keywords: development, applied, role, text, corpus, various, tasks, recognition, speech, translation, text analysis, information retrieval, problem, data, questions, corpus resources.

Дар бораи муаллиф

Ҷаъфарова Давлатхоним Файзалиевна
Номзади илмҳои филология, и.в.дотсенти
кафедраи математика олии ва информатика
Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон
734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе,
кӯч. Н. Қаробоев 63/3
E-mail: khonum_82@mail.ru

Об авторе

Джафарова Давлатхоним Файзалиевна
Кандидат филологических наук, и.о. доцент
кафедры высшей математики и
информатики
Технологический университет
Таджикистана
734061, Республики Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Н. Карабоева 63/3
E-mail: khonum_82@mail.ru

About the author

Jafarova Davlatkhanim Faizalievna
Candidate of philological sciences,
associate professor of the department of higher
mathematics and informatics
Technological University of Tajikistan
734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str.
N. Karaboev 63/3
E-mail: khonum_82@mail.ru

ПАДИДАИ СЕРМАЪНОЙ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОҲОТИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ

Нурова З. С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айнӣ*

Яке аз вижагиҳои истилоҳ ин дар радифи калимаи умумистеъмол ба худ гирифтани падидаҳои сермаъноӣ, омонимӣ ва муродифӣ ба шумор меравад. Агар ба баромади вожаи *полисемия* рӯ орем, он вомвожаи ҷунонӣ буда, маъноаш «роӣ» – «бисёр, сер», «sema» – «ишора, маъно» аст. Муродифи истилоҳи *полисемия* вожаи *сермаъноӣ* дар луғатнома чунин шарҳ ёфтааст: «Дар ҳуди як калима мавҷуд будани якчанд маъноҳои ба ҳамдигар алоқаманде, ки дар натиҷаи инкишофи маъноӣ аслии айнан ҳамон калима ба вучуд омадааст» [8, с. 164]. Маъноӣ истилоҳ ҳамеша дар дохили ибора, ҷумла ва матн падидаи мегардад.

Қайд кардан ҷоиш аст, ки сермаъношавии истилоҳ на ҳама вақт аз тарафи суҳаншиносон пазируфта мешавад, зеро ки бештари онҳо бар он таъкид мекунанд, ки истилоҳ бояд ҳамеша дорои маъноӣ ягона бошад, яъне он бояд дар ин ё он соҳа бо як маъно истеъмол гардад. Падидаи сермаъноӣ бештар дар он истилоҳоти забоншиносӣ зухур мекунад, ки танҳо фарогири воҳидҳои мураккаби забон – ибора ва ҷумла бошанд. Албатта, калимаи сермаъно тибқи қоида, як маъноӣ асосиро доро буда, маъноҳои боқимонда дар атрофи маъноӣ асосӣ ҷамъ меоянд. Дар маҷмӯъ онҳо гунаҳои луғавӣ-маъноии калимаҳои сермаъноӣ додашударо созмон медиҳанд.

Бояд иқрор шуд, ки омилҳои зиёде ба сермаъношавии калимаҳо таъсир мерасонанд ва инро метавон дар ҷаҳорҷӯбаи таҳқиқи ҳамон бахш дарёфт намуд. Агар аз як тараф, қонуни қавоиди калимасозӣ ба сермаъношавии калимаҳо замина гузорад, аз тарафи дигар, воридашавии вомвожаҳо ба ташаккули сермаъношавӣ низ метавонанд мусоидат намоянд.

Шумораи он истилоҳоте, ки дар раванди густариши истилоҳоти забоншиносӣ зухуроти сермаъношавиро ба худ касб намудаанд, хеле зиёданд ва дар зер аз онҳо ёдовар мешавем:

нутқ (Rede). Калимаи *нутқ* вомвожаи арабӣ буда, дар луғатномаҳо ба маъноҳои зерин омадааст: «гуфтугӯи мушаххасе, ки дар замони муайян дар шакли овозӣ ё хаттӣ сурат мегирад. Мафҳуми нутқ ҳам ҷараёни гуфтугӯ (фаъолияти нутқӣ) ва ҳам натиҷаи онро – тавлиди нутқиро, ки дар хотира ё тариқи хат сурат мегирад, дар бар мегирад» [1, с. 236]. «1. қобилияти суҳан гуфтан, ба забон овардани калом, гапзанӣ; **узвҳои нутқ** узвҳои гуногуни инсон (*аз қабил* забон, ком, ҳалқ, садопардаҳо, забонча ва ғ.), ки бо иштироки онҳо овозҳои нутқ ба вучуд меояд. 2. ҳунари суҳангӯӣ; суҳанронӣ дар назди ҷамъият; хитоба гуфтан; **нутқи бурро** ҳунари равшан, фаҳмо ва зебову ифоданок суҳан гуфтан. **нутқ кардан//нутқ эрод кардан** суҳанронӣ кардан, гап задан дар ҷамъомаде. 3. *збш.* услуб, тарзи гуфтор; **нутқи хаттӣ**, **нутқи айнан нақлшуда** **нутқи мазмунан нақлшуда**» [6, с. 948]. Аз тавзеҳи истилоҳи мазкур маълум гардид, ки он сермаъно буда, бо се маъно тавзеҳ ёфтааст. Аз маъноҳои зикршуда танҳо маънии сеюми он, яъне «услуб, тарзи гуфтор» ба соҳаи забоншиносӣ рабт дорад. Аммо вожаи *нутқ* дар таркиби ибора омада истилоҳ-ибораи *узвҳои нутқ* сохтааст, ки он бевосита ба яке аз бахшҳои забоншиносӣ – овошиносӣ ё савтиёт мансуб аст. Дар зер истилоҳ-ибораи *узвҳои нутқ*, пеш аз ҳама, он узве дарк карда мешавад, ки дар тавлиди овозҳои нутқ иштирок мекунанд, аз қабил забон, лаб, ком, ҳалқ, садопардаҳо, забонча ва ғ. Дар заминаи ибораи *узвҳои нутқ*, истилоҳ-ибораҳои ибораҳои зерин сохта шудаанд: *узвҳои фаъоли нутқ* (*aktive Sprechorgane*), *узвҳои ғайрифаволи нутқ* (*passive Sprechorgane*). Дар зер истилоҳ-ибораи *узвҳои фаъоли нутқ*, он узвҳои нутқе дарк карда мешаванд, ки ҳаракаткунанда буда, дар тавлиди овоз фаъолияти асосиро иҷро мекунанд, аз қабил забон (*Zunge*), лабҳо (*Lippen*), коми нарм (*weicher Gaumen*), пардаи ҳалқ (*Gaumensegel*, *Gaumenvorhang*), забонча (*Zäpfchen*), садопарда (*Stimmbänder*). Дар зер истилоҳ-ибораи *узвҳои ғайрифаволи нутқ* он узвҳое дар назар аст, ки номутаҳаррик буда, барои узвҳои фаъол ҳамчун таъягоҳ хизмат мекунанд, аз қабил дандонҳо (*Zähne*), вора (*Alveole*), коми сахт (*harter Gaumen*), гулӯ (*Hals*), ҳалқ (*Kehlkopf*), ковокии бинӣ (*Nasenhöhle*) [5].

Дар баробари ин, вожаи нутқ дар таркиби ибораҳои нутқи айнан нақлишуда (*direkte Rede*) ва нутқи мазмунан нақлишуда (*indirekte Rede*) омада, истилоҳ-ибораҳои сохтааст, ки ба яке аз зерқисматҳои забоншиносӣ, яъне наҳв мансубанд. Истилоҳ-ибораи нутқи айнан нақлишуда маънии «сухани шахси дигар бидуни тағйирот оварда шавад» ва истилоҳ-ибораи нутқи мазмунан нақлишуда маънии «мазмун гуфтаҳои касе мухтасар аз забони худ ба шунаванда нақл карда шавад»-ро ифода мекунад.

Муодили истилоҳи нутқ дар забони олмонӣ вожаи *Rede* маъниҳои зеринро ифода мекунад: «1) нутқ (гапзанӣ, сухангӯӣ); гуфтугӯй, гап, сӯхбат, мусоҳиба; баён, изҳор: *Rede und Gegenrede* (муколама, мубоҳиса, даъво ва эътироз); *die Gabe der Rede* (хунари суханварӣ); 2) нутқ, гап, баромад, суханронӣ: *eine öffentliche Rede* (суханронии умумӣ); *eine Rede halten* (нутқ эрод кардан, баромад кардан); 3) ҷавоб, ҳисоб, ҳисобот: *j-m Rede (und Antwort) stehen* (дар пеши касе ҳисобот додан), *j-n zur Rede stellen* (аз касе ҳисобот талаб кардан); 4) нутқ, забон; услуби забон, сабки забон: *abhängige [indirekte, berichtende]* (нутқи мазмунан нақлишуда), *Rede unabhängige [direkte, wörtliche]* *Rede* (нутқи айнан нақлишуда)» [2]. Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи *Rede* (нутқ) маълум гардид, ки вожаи мазкур сермаъно буда, танҳо маънии чоруми он, яъне «нутқ, забон; услуби забон, сабки забон» хоси соҳаи забоншиносӣ буда, маъниҳои боқимонда дар дигар бахшҳо истеъмол мешаванд.

Ҳамин тавр, аз тавзеҳи истилоҳи нутқ ва муодили олмонии он – *Rede* муайян гардид, ки дар ҳар ду забон ҳам, вожаи мазкур сермаъно аст. Маънии истилоҳии он дар таркиби ибораву ҷумла бештар аён мешавад, ки ин ҳолатро мо дар мисолҳои боло мушоҳида намудем.

Вожаи *zada* (*Betonung, Akzent*) низ сермаъно буда, дар вожаномаҳо чунин тавзеҳ дода шудааст: «Дар зери мафҳуми *zada* тавассути воситаҳои фонетикӣ (тавлидию акустикӣ) фарқ карда шудани яке аз ҳиҷоҳои калимаро мефаҳманд. Ин воситаҳои инҳоянд: а) вақте, ки дар тавлиди овозҳои ҳиҷо сарф мешавад (тамдиди овозҳо); б) суръати ҳаракати узвҳои овозсоз (ё лаҳннокӣ); в) қувваи ҳаракати узвҳои овозсоз (ё интенсивӣ); г) шакли ҳаҷми резонаторҳои хангоми овозсозӣ (ё танин)» [1, с. 117]. «1. сифати феълии замони гузашта аз *задан*. 2. збш. дар вақти талаффуз боқувваи овоз ё бо оҳанги талаффуз таъкид карда шудани яке аз ҳиҷоҳои дар калима ва ё яке аз калимаҳои дар ҷумла; **аломати *zada*** аломате, ки ба ҳиҷои заданок ишора мекунад (')» [6, с. 502]. Аз ду маъние, ки зикрашон дар вожаномаи дуюм зикр шудааст, маънии якум ҳамчун сифати феълии замон гузашта буда, маънои «кӯфтан, чизеро ба чизе саҳт расондан; осеб расондан (*бо даст ё чизи дигар*). 2. зарба расонидан; саркӯб кардан. 3. кӯбидан, тақ-тақ кардан (*мас., дарро*). 4. бархӯрдан, расидан; ба ҳам бархӯрдан. 5. тапидан, зарбон (-и дил), ҳаракат кардан. 6. андохтан, худро ба чое ворид кардан»-ро ифода намуда, танҳо маънии дуюм, яъне «дар вақти талаффуз боқувваи овоз ё бо оҳанги талаффуз таъкид карда шудани яке аз ҳиҷоҳои дар калима ва ё яке аз калимаҳои дар ҷумла» ба маънии истилоҳии вожаи *zada* ишорат мекунад.

Истилоҳи *zada* аз лиҳози таркиби сарфӣ исми сохта буда, ба яке аз бахшҳои забоншиносӣ – овошиносӣ мансуб аст. Дар ҳар ду забон ҳам, вожаи *zada* дар таркиби ибора омада, истилоҳ-ибораҳои сохтааст: *задаи асосӣ* (*Hauptbetonung*), *задаи динамикӣ* (*қуввагӯ*) (*dynamische Betonung*), *задаи иловагӣ* (*ёридиҳанда*) (*Nebenbetonung*), *задаи мантиқӣ* (*logische Betonung*), *задаи мелодикӣ* (*оҳангӣ*) (*melodische Betonung*), *задаи ноустувор* (*schwebende Betonung*), *задаи озод* (*freie Betonung*), *задаи эмпатикӣ* (*таъкидӣ*) (*emphatische Betonung*) [5].

Муодили истилоҳи *zada* дар забони олмонӣ воҳидҳои луғавии *Betonung* ва *Akzent* ба шумор мераванд. Истилоҳи *Betonung* маъниҳои зеринро ифода мекунад: «1) *zada*: *logische Betonung* (*задаи мантиқӣ*); *betonen, die Betonung auf setzen* (аломати *zada* мондан). Истилоҳи *Akzent* низ сермаъно буда, дар луғат мо бо маъниҳои зерин он рӯбарӯ шудем: «1) *zada*; аломати *zada*; 2) *zada*, талаффузи ғайризабонӣ».

Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи *zada* ва муодилҳои олмонии он – *Betonung* ва *Akzent* ва маълум гардид, ки вожаи мазкур дар ҳар ду забон ҳам, сермаъно буда, дар таснифоти маъноии онҳо умумияти маъноӣ ба назар мерасад, яъне, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони олмонӣ истилоҳи мазкур маъноӣ якрангро соҳиб аст.

Калимаи *тасриф* вомвожаи арабӣ низ сермаъно буда, дар сарчашмаҳои луғатнигорӣ ба чунин маъниҳо омадааст: «Аз рӯи шахсу шумора *тасриф* ёфтани асосҳо ва шаклҳои замони феълҳои *тасриф* номида мешавад» [6, с. 227]. «1. гардонидан, тағйир додан. 2. *грам.* аз рӯи шахс ва шумора тағйир ёфтани феъл» [7, с. 321]. Аз ду маъно, ки зикрашон рафт, маънои дуюми вожаи *тасриф*, яъне «аз рӯи шахс ва шумора тағйир ёфтани феъл» ба истилоҳи забоншиносӣ мансуб будани ин воҳиди луғавӣ далолат мекунад.

Муодили истилоҳи *масриф* дар забони олмонӣ вожаи *Konjugation* ба шумор рафта, аз забони латинӣ *coniugātō* ба таркиби луғавии ин забон ворид шудааст. Дар заминаи истилоҳи *масриф* истилоҳ-ибораҳои зерин сохта шудааст: *шаклҳои масрифии феъл* (*konjugierbare Verbformen*), *шаклҳои ғайримасрифии феъл* (*nicht konjugierbare Verbformen*). Агар ба зергурӯҳи истилоҳ-ибораи *шаклҳои масрифии феъл* истилоҳу ибора-истилоҳоти категорияи *шахс* (*Kategorie der Person*), категорияи шумора (*Kategorie der Zahl*), категорияи *тарз* (*Kategorie des Genus*), категорияи замон (*Kategorie der Zeit*), категорияи *сиза* (*Kategorie des Modus*) шомил бошанд, пас, зергурӯҳи *шаклҳои ғайримасрифии феъл* истилоҳ ва ибора-истилоҳоти зеринро дар бар мегирад: *масдар* (*Infinitiv*), *сифати феълӣ* (*Partizip*), *феъли ҳол* (*Adverbialpartizip*) [4].

Вожаи *пайваст* низ сермаъно буда, аз асоси замони гузаштаи феъли *пайвастан* бунёд ёфта, маъниҳои зеринро ифода мекунад: «1. пайвандшуда, иттисолёфта, басташуда (бо ҳам); **пайваст будан** а) васл будан, пайванд будан; алоқаманд будан; б) робита доштан, наздик будан; **пайваст кардан** пайванд кардан, ҳамроҳ кардан; **пайваст шудан** а) васл шудан, пайванд гаштан, ҳамроҳ шудан; б) алоқаманд гардидан. 2. *збш.* навъи алоқа: **алоқаи пайваст**. 3. *хим.* пайваста; **пайвастҳои химиявӣ** моддаҳои мураккабе, ки аз таркибҳои ғногуни ба таври химиявӣ пайвастшуда таркиб ёфтаанд» [7, с. 58]. Аз се маъние, ки зикрашон рафт, танҳо маънои дуюм, яъне «навъи алоқа» ба истилоҳоти забоншиносӣ мансуб буда, яке аз ҷузъҳои асосии истилоҳ-ибораҳои зерин ба шумор меравад: *алоқаи наҳвӣ*, *алоқаи пайваст*, *алоқаи тобеъ*, *алоқаи пешояндӣ*, *алоқаи предикативӣ* (*хабарӣ*), *алоқаи бепайвандак*, *алоқаи озод*, *алоқаи ҳамроҳӣ*, *алоқаи атрибутӣ*, *алоқаи вобастагӣ*, *алоқаи мувофиқат*, *syntaktische Verbindung*, *beiordnende Verbindung*, *untergeordnete Verbindung*, *präpositionale Verbindung*, *prädikative Verbindung*, *asyndetische Verbindung*, *nebenordnende Verbindung*, *attributive Verbindung*, *Rektion*, *Kongruenz* [4].

Муодили истилоҳи *пайваст* дар забони олмонӣ воҳидҳои луғавии *beiordnende* ба шумор рафта, аз феъли *beiordnen* (*пайваст кардан*, ба воситаи алоқаи *пайваст* ба якдигар *пайваст* шудани ҷузъҳои ибора) бунёд ёфтааст.

Ҳамин тариқа, дар ҳар ду забон ҳам истилоҳи тоҷикии *пайваст* ва муодили олмонии он – *beiordnende* сермаъно буда, аломати истилоҳи он дар таркиби истилоҳ-ибора маълум мешавад, ки инро мо дар мисолҳое, ки зикрашон дар боло рафт, мушоҳида намудем.

Вомвожаи арабии *асос* низ сермаъно буда, дар сарчашмаҳои луғатнигорӣ мо маъниҳои зерини ин калимаро мушоҳида намудем: «Қисми асосии калима, ки бо он маънои луғавии моддӣ алоқаманд буда, пеш аз морфемаҳои шаклсоз (анҷомаҳо) қарор дорад; воҳиди сатҳи , с. 31-32]. «1. *поя*, бунёд, таҳкурсӣ, замина; *ниҳод*, асл, *бех*; **ба асоси // дар асоси...мувофиқи...**, аз *руи...*; **асос гузоштан** бунёд ниҳодан, замина ҳозир кардан; **асос ёфтан** бунёд гардидан, барқарор шудан. 2. *мач.* қонун, қоида. 3. *далел*, сабаб; **асос доштан** далел доштан; **асос кардан // ба асос гирифтан** чизро ба ҳисоб гирифтан, чизро мадди назар доштан; ба далеле така кардан. 4. *грам.* қисми беванди калима, *реша*; **асосҳои феълӣ**. *грам.* қисми бевандаку махсус сохтаи феълҳо, ки аз онҳо шаклҳои замони феълҳо сохта мешаванд: **асоси замони гузаштаи феъл**, **асоси замони ҳозираи феъл**» [7, с. 85]. Аз чор маъние, ки суҳаншиносон ба вожаи *асос* муносиб доништаанд, маънои якум сеюм маънии аслӣ, маънои дуюм маънои *мачозӣ* ва маънои чорум ҳамчун маънои истилоҳӣ, яъне «қисми беванди калима, *реша*; қисми бевандаку махсус сохтаи феълҳо, ки аз онҳо шаклҳои замони феълҳо сохта мешаванд» ба шумор рафта, ба бахшҳои сарфу наҳви забон мансубанд. Агар се маънои аввал ҳамчун вожаи умумистеъмол ба қор рафтани калимаи *асосро* муаррифӣ намоянд, пас, маънии чорум аз истилоҳ будани ин вожа дар соҳаи забоншиносӣ дарак медиҳад.

Муодили истилоҳи *асос* дар забони олмонӣ вожаҳои *Stamm* ва *Basis* ба шумор мераванд. Истилоҳи *Stamm* дар луғатнома чунин шарҳ ёфтааст: «1) ҳамчун вожаи умумистеъмол: тана (-и дарахт); ғўлаҷўб, болор; дарахт, ҷўб, тахта; кундаи дарахт; 2) қабила, тоифа, қавм, ҷинс; оила, хонавода; 4) дар соҳаи биология: тип, намуд, навъ; 4) ҳайати доимӣ; 5) *мачоз.* асос, моҳият, асл; 6) хўроки нисфирўзие, ки аз як таом иборат аст; 7) дар соҳаи забоншиносӣ: асос (-и калима)» [2]. Аз ҳафт маъное, ки зикраш рафт, танҳо маънии охири вожаи *Stamm*, яъне «*Wortstamm* (асоси калима)» ба соҳаи забоншиносӣ марбут буда, маъниҳои боқимонда дар дигар соҳа ва ҳамчун вожаи умумистеъмол қорбаст мегарданд.

Вожаи *Basis* муодили истилоҳи *Stamm* буда, дар раванди таҳқиқ бо маъниҳои зерини ин воҳиди луғавӣ дучор шудем: «1) ҳамчун вожаи умумистеъмол: асос, моҳият, асл, бунёд; 2) дар соҳаи фалсафа: асос, *поя*, бунёд: *Basis und Überbau* (асос ва болосохт); 3) дар соҳаи

меъморӣ: пойсутун, пойдевор, таҳкурсеӣ, тагкурсеӣ; 4) дар соҳаи геофизика: асос, хати асосӣ; 5) ҳарбӣ: пойгоҳ, база; 6) дар соҳаи риёзиёт: асос (-и секунҷа); асоси логарифм; 7) дар соҳаи геодезия: асос, поя бунёд; 8) геология: асос (-и булӯр, шӯша, кристал); 9) дар соҳаи забоншиносӣ: асос, реша, асоси калима, решаи калима; 10) дар соҳаи сиёсат: омма: *an der Basis arbeiten* (оммавӣ кор кардан (фаъолияти сиёсиро бевосита дар ягон коргоҳ, муассисаи таълимӣ, ноҳияҳои аҳолинишин гузаронидан)» [2]. Аз даҳ маъние, ки зикрашон рафт, танҳо маънии нухум, яъне «асос, реша, асоси калима, решаи калима» хоси соҳаи забоншиносӣ буда, маъниҳои дигар дар соҳаҳои мухталиф истеъмол мешаванд.

Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи *асос* ва муодилҳои он – *Stamm* ва *Basis* маълум гардид, ки дар ҳар ду забон ҳам ин вожа хусусияти сермаъноӣ дошта, дар соҳаи забоншиносӣ танҳо бо маънии истилоҳии худ ба кор меравад. Илова бар ин, вижагии фарқкунандаи ин вожаҳо дар он зоҳир мешавад, гунаи тоҷикии он, яъне *асос* бидуни муродиф буда, муодили олмонии он дар ду шакл – *Stamm* ва *Basis* мустаъмал аст. Аз лиҳози таснифоти маъно бошад, ҳаминро метавон афзуд, ки дар ҳар ду забон ҳам, зуҳури сермаъноӣ дар истилоҳҳои зикршуда мушоҳида гардид. Дар ҳар ду забон ҳам, истилоҳи *асос* ва муодилҳои олмони он *Stamm* ва *Basis* дар таркиби истилоҳ-ибораҳои зерин ҷузъи асосӣ маҳсуб ёфта, ба сифати истилоҳ корбурд шудани онҳоро муайян мекунад: *асоси калима (Wortstamm)*, *асоси феъл (Verbstamm)*, *асоси замони гузаштаи феъл (Präteritumsstamm)*, *асоси замони ҳозираи феъл (Präsensstamm)*, *асоси замони оянда (Stamm des Futurums)*.

Вомеҷаи арабии *дараҷа* низ сермаъно буда, дар луғатнома мо даҳ маъноӣ онро дар соҳаҳои мухталиф мушоҳида намудем: «1. поя, зина; сатҳ, савия. 2. мартаба, рутба; мансаб, мақом. 3. пояи маҳорати ҳунарманди ягон соҳа; пояи илмӣ. 4. *риёз.* ҳар яке аз сесаду шаст ҳиссаи доира. 5. *ҷуғр.* воҳиди миқёси тӯлу арзи қураи Замин. 6. *гурӯҳ* ё мавқеъ, ки барои баъзе соҳаҳо муқаррар шудааст. 7. ҳар як ҳиссаи тақсимои асбобҳои андозгирӣ, мисли ҳароратсанҷ, фишорсанҷ *ва ғ.* 8. воҳиди ченаки зичии моеот, баландии спирт ва машруботи спиртӣ. 9. мартаба, бор, дафъа, қарат; **як дараҷа** а) як бор, як дараҷа; б) ба ҳар ҳол. 10. *грам.* мафҳуми грамматикӣ хоси ҳиссаҳои сифату зарф, ки вобаста ба доштан ё надоштани пасвандҳои *-тар* ва *-тарин* *ва ғ.* аз ҳам фарқ мекунанд» [6, с. 409-410]. Чи тавре аз даҳ маънии вожаи **дараҷа** маълум гардид, танҳо маънии даҳум, яъне «мафҳуми грамматикӣ хоси ҳиссаҳои сифату зарф, ки вобаста ба доштан ё надоштани пасвандҳои *-тар* ва *-тарин* *ва ғ.* аз ҳам фарқ мекунанд» хоси истилоҳи бахши сарф – яке аз қисматҳои забоншиносӣ ба шумор рафта, маъниҳои дигар ба соҳаҳои мухталиф, яъне, ҳарбӣ (маъноӣ дуюм), илму фарҳанг (сеюм), риёзӣ (маъноӣ чорум), ҷуғрофия (маъноӣ панҷум), обуҳавошиносӣ (маъноӣ ҳафтум) мансубанд. Таснифи маънии вожаи *дараҷа* ва шарҳу тавзеҳи муфассали он, алаҳусус ба сифати истилоҳ корбаст шудани ин воҳиди луғавӣ хусусияти сермаъноӣ ё чандмаъногии онро бозгӯ менамояд.

Муодили вожаи *дараҷа* дар забони олмонӣ воҳиди луғавӣ *Stufe* низ сермаъно аст. Дар вожанома мо бо маъниҳои зерини ин воҳиди луғавӣ дар забони олмонӣ рӯбарӯ шудем: «1) ҳамчун вожаи умумистеъмол: Grad; Maß (чен, ченак, андоза, миқёс): *bis zum letzten [höchsten] Grade [Maße]*; *äußerst* (то охир, ниҳоят); 2) дар соҳаи риёзӣ: Potenz (дараҷа): *Potenzexponent* (нишондиҳандаи дараҷа); 3) (дар соҳаи таҳсилот: *akademischer Grad* (дараҷаи илмӣ): *Doktorgrad* (дараҷаи доктори илм), 4) дар соҳаи ҳарбӣ: Klasse (орден, нишона): *Suworow-Orden erster Klasse* (ордени дараҷаи аввали Суворов); 5) дар грамматика (забоншиносӣ): *Komparationsstufe, Steigerungsstufe* (дараҷаҳои қиёсӣ)» [2].

Аз шарҳу тавзеҳи истилоҳи *дараҷа* ва муодили олмонии он – *Stufe* маълум гардид, ки ин вожа дар ҳар ду забон ҳам сермаъно буда, миқдори маъниҳо то андозае фарқ мекунанд, яъне истилоҳи ёдоваршуда дар забони тоҷикӣ бо даҳ маънӣ ва дар забони олмонӣ бо панҷ маънӣ ройич аст. Аммо дар ҳар ду забон ҳам, иртиботи маъноӣ, яъне мавҷуд будани маъниҳои ба ҳам наздик мушоҳида мешавад.

Пайдост, ки маънии истилоҳии вожаи умумистеъмол дар таркиби ибораву ҷумла ва матн намудор мегардад ва ин аломат низ дар таркиби истилоҳ-ибораҳои, ки ҷузъи асосиашон вожаи *дараҷа* аст, ба ҷашм расид: *дараҷаҳои сифат (Komparationsstufen, Steigerungsstufen der Adjektive)*, *дараҷаи одии сифат (Positiv)*, *дараҷаи қиёсии сифат (Komparativ)*, *дараҷаи олии сифат (Superlativ)*.

Чӣ тавре ки аз шарҳу тавзеҳи истилоҳоти дар боло зикршуда маълум гардид, истилоҳоти номбаршуда гарчанде ки сермаъно бошанд ҳам, танҳо дар низоми истилоҳоти забоншиносии забонҳои тоҷикӣ олмонӣ бо маънии истилоҳии худ истеъмол мешаванд, ва ин вижагӣ ба ин соҳа рабт доштани онҳоро бозгӯ мекунад.

Як нуктаро бояд тазаккур дод, ки дар низоми истилоҳоти забоншиносии забонҳои киёсшаванда истилоҳоте мавҷуданд, ки дар як забон якмаъно буда, дар забони дигар сермаъно мебошанд, ки мо ин падидаро ҳинни таҳлили маъниҳои истилоҳоти олмонии *Artikel* (*артикл*) ва *Konjunktion* (*пайвандак*) мушоҳида намудем.

Истилоҳи олмонии *Artikel* (*артикл*) сермаъно буда, дар сарчашмаҳо ба чунин маъниҳо омадааст: 1) дар забоншиносӣ: Der Artikel bezeichnet die grammatischen Merkmale des Substantivs, dessen Geschlecht, Zahl, Kasus und gibt die Bedeutung der Bestimmtheit oder, с. 14]. (Артикл аломати грамматикӣ исм, чинс, шумора, ҳолати онро ишора мекунад ва маънои муайянӣ ва номуайяниро, ки исм дар ҷумла дорад, нишон медиҳад); 2) дар тартиботи ҳуқуқӣ: Abschnitt eines Gesetzes, Manifests und dergleichen (боби қонун, манифест (баённома) ва монанди инҳо); 3) дар рӯзноманигорӣ: Kurzer, in sich abgeschlossener Text im Rahmen einer Zeitung, Zeitschrift oder eines Buches (мухтасар, матн ба анҷом расида дар доираи рӯзнома, маҷалла ва ё китоб); 4) дар тиҷорат: Bestimmte Art von Ware (навъи муайяни мол). Муодили истилоҳи *Artikel* дар забони тоҷикӣ вомжоаи франсавии *артикл* буда, дар вожаномаҳо танҳо бо як маънои он рӯбарӯ шудем: «унсури грамматикӣ, ки дар забон бо ифодаи калимаҳои, с. 31-32]. «ҳиссаҷаест, ки дар баъзе забонҳо бо исм омада, ба он маъноҳои муайянӣ ё номуайянӣ, мансубият ба чинс ва ғ. медиҳад» [6, с. 80]. Аз шарҳи истилоҳи *Artikel* ва муодили тоҷикии он *артикл* мушоҳида намудем, ки истилоҳи мазкур дар забони олмонӣ сермаъно буда, дар забони тоҷикӣ якмаъно аст, ки ин ҳосият зухури падидаи сермаъноиро дар низоми истилоҳоти забоншиносии забонҳои муқоисашаванда инъикос менамояд.

Агар истилоҳи *пайвандак* дар забони тоҷикӣ танҳо бо як маъно, яъне «ҳиссаи номустакили нутқ, ки аъзои ҷумларо ба ҳам мепайвандад» корбурд шавад [7, с. 58], пас, муодили олмонии он – вожаи *Konjunktion* дар соҳаҳои гуногуни маъниҳои зеринро мефаҳмонад: «1) дар нучум: Stellung zweier Gestirne über demselben Längengrad der Erde (мавқеи ду ситора дар болои ҳуди ҳамон дараҷаи тули замин); 2) дар мантик: Und – Verknüpfung zweier Teilaussagen (пайваст (якҷоя) кардани қисми дуёми гуфтор); 3) дар забоншиносӣ: 1) Die Konjunktionen dienen als Bindemittel zwischen Satzgliedern oder Sätzen (пайвандакҳо ҳамчун воситаи пайвасткунии байни аъзои ҷумла ва ё ҷумлаҳо хизмат мекунад)» [12, с. 551]. «Die Konjunktionen sind unveränderliche Hilfsörter, die dazu dienen, einzelne Satzglieder und Sätze miteinander zu verbinden (Пайвандакҳо – калимаҳои ёридиҳандаи тағйирнаёбанда мебошанд, ки барои бо ҳамдигар пайвастани аъзои алоҳидаи ҷумла ва ҷумлаҳо хизмат мекунад)» [11, с. 293].

Яке аз тафовути дигари истилоҳи *Konjunktion* аз муодили тоҷикиаш, яъне *пайвандак* он аст, ки дар забони олмонӣ гунаҳои дигари ин истилоҳ – *Bindewort* ва *Fügewort* ройҷанд. Агар ба этимология истилоҳи *Konjunktion* рӯ орем, ин истилоҳ дар садаи XVII аз забони лотинӣ дар шакли *conjunctio* иқтибос шуда, ҷузъи *con* маънои «zusammen (якҷоя)» ва ҷузъи *junctio* «vereinigen (пайвастан, васл кардан)»-ро ифода мекунад [10, с. 435]. Ба зухуроти сермаъноӣ дучор гардидани истилоҳ, пеш аз ҳама, дар таркиби матн пайдо мешавад, ки инро мо дар истилоҳоти овардашуда баръало дидем. Ҳар як соҳа истилоҳоти худро дошта, танҳо маъно, ки бевосита ба он хос аст, аз байни дигар маъниҳо интиҳоб мегардад. Яке аз истилоҳе, ки зикраш рафт, ин истилоҳи *Konjunktion* (*пайвандак*) буда, танҳо маънои сеюми марбути соҳаи забоншиносӣ, аст.

ва *Fügewort* дар таркиби истилоҳ-ибораҳои зерин ҷузъи асосӣ маҳсуб ёфта, ба сифати истилоҳ корбурд шудани онҳоро мушаххас месозад: *пайвандаки пайвасткунанда* – *beiordnendes Bindewort*, *пайвандаки тобеъкунанда* – *unterordnendes Bindewort*, *пайвандаки пайиҳам* – *kopulative Konjunktion*, *пайвандаи хилофӣ* – *adversative Konjunktion*, *пайвандаки ҷудой* – *Disjunktion* [4].

Ҳамин тариқа, аз гуфтаҳои боло метавон ба ҳулосае омад, ки истилоҳ дар соҳаи муайян ба он қодир аст, ки танҳо як маънои мушаххасро ифода менамояд. Якмаъноӣ, асосан, хусусияти асосии термин буда, сермаъноӣ барои истилоҳҳо хос нест. Гузашта аз ин, ҳодисаҳои дигар низ дида мешаванд, масалан, як вожа ки дар соҳаи муайян истилоҳ аст ва он метавонад дар соҳаи дигари илм, техника ё истеҳсолот бо маънои маҳсули ҳамон соҳа низ истилоҳ бошад. Масалан вожаҳои *инверсия*, *морфология*, *пассив*, *актив*, *пункт* истилоҳҳои соҳаҳои мухталиф шуда метавонанд. Аз тарафи дигар вожаҳои мавҷуданд, ки танҳо дар маънои ҷудогонаи соҳавии худ истилоҳанд ва дар маънои дигарашон ҳамчун вожаи умумистеъмоли ба қор мераванд, масалан *зарф* – 1. ҳар чизе, ки дар он чизҳои дигарро ҷо медиҳанд; 2. фосилаи вақту замон; 3. истилоҳи грамматикӣ. Дар баробари ин, аз шарҳу тавзеҳи истилоҳе, ки зикрашон дар боло рафт, маълум гардид, ки падидаи сермаъноӣ ҳам

дар низоми истилоҳоти забоншиносӣ чой дошта, хусусияти корбурдии онҳо то андозае дар забонҳои таҳқиқшаванда тафовут дорад, яъне агар як истилоҳ дар забони тоҷикӣ аз маъниҳои зиёде иборат бошад, пас, ба муодили олмонӣ он танҳо як маъно хос аст.

Адабиёт

1. Бобомуродов, Ш. *Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ* / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: 2014. – 208 с.
2. Большой немецко-русский словарь по общей лексике [Electronic resource]. Universal (De-Ru) (к версии ABBYY Lingvo x5)
3. *Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология.* – Душанбе: Маориф, 1982. – 462с.
4. Нурова, З. *Лугати истилоҳоти забоншиносӣ (олмонӣ-тоҷикӣ-русӣ)* З. Нурова, М. Сафаров, Н. Шозедов. – Душанбе: 2023 – 259 с.
5. Нурова, З., Чаматов С. *Лугати истилоҳоти овошиносӣ (олмонӣ-тоҷикӣ-русӣ)* / З. Нурова, С. Чаматов. – Душанбе: 2023 – 256 с.
6. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. А-Н.* – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
7. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. О-Я.* – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.
8. Хусейнов, Х. *Лугати терминҳои забоншиносӣ* / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 255 с.
9. Arssenjew, M. G. *Grammatik der deutschen Sprache* / M. G. Arssenjew. – M.: Verlag Pädagogische Fremdspracheinstitut, 1968. – 319 s.
10. Duden. *Das Herkunftswörterbuch.* Dudenverlag, Mannheim-Zürich: 2010, –960 s.
11. Dulson, A. *Deutsche Grammatik* / A. Dulson. - Tomsk: Universitätsverlag, 1962. – 316 s.
12. Wahrig, G. *Der kleine Wahrig. Wörterbuch der deutschen Sprache.* Bertelsmann Lexikon Verlag / G. Wahrig. – Gütersloh/München, 1997. – 1152 s.

ПАДИДАИ СЕРМАӢНОӢ ДАР НИЗОМИ ИСТИЛОӢОТИ ЗАБОНШИНОӢ ДАР ЗАБОНӢОӢ ТОӢИКИ ВА ОЛМОӢӢ

Дар мақолаи мазкур доир ба падидаҳои сермаӢноӢ дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ сухан меравад. Бояд ишора намуд, ки забоншиносон доир ба падидаи сермаӢноӢи истилоҳ ақидаҳои мухталиф доранд. Бархе аз онҳо бар он ақидаанд, ки истилоҳ бояд ҳамеша дорои як маъно бошад ва дар ин ё он соҳа танҳо бо як маъно истифода гардад. Муаллиф бо диду назари тоза ва бо сабаки кордонии худ ин мавзӯи ғавқро мавриди омӯзиш ва пажӯҳиши дучониба қарор додааст. Якчанд истилоҳоти забоншиносиро, ки дорои маънои зиёданд, дар мақолаи хеш мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор додааст. Хулоса аз шарҳи тавзеҳи истилоҳоти забоншиносии дар мақола ҷойдошта маълум мегардад, ки падидаи сермаӢноӢ дар забонҳои муқоисашаванд, яъне забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ баробар нестанд. Истилоҳ метавонад дар як забон дорои якчанд маъно, дар забони дигар дорои як маъно бошад.

Калидвожаҳо: сермаӢноӢ, истилоҳ, забоншиносӣ, нутқ, зада, пайвандак, артикл, асос, дараҷа, вожа, тасриф, алоқа.

ФЕНОМЕН МНОГОЗНАЧНОСТИ В ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ТАДЖИКСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье речь идет о явлениях значимости в таджикском и немецком языках. Следует отметить, что лингвисты придерживаются различных взглядов на феномен многозначности термина. Некоторые из них считают, что термин всегда должен иметь одно и то же значение и использоваться в той или иной области только в одном и том же значении. В своей статье автор по-новому и в своем профессиональном стиле исследует эту актуальную тему и исследует ее с двух сторон. Некоторые лингвистические термины, которые имеют многозначность исследуются в этой статье. Из пояснений к лингвистическим терминам, приведенных в статье, становится ясно, что феномен многозначности в сопоставляемых языках означает, что таджикский и немецкий языки не равны. Термин может иметь несколько значений в одном языке и одно значение в другом.

Ключевые слова: полисемия, термин, языкознания, речь, акцент, союз, артикл, основа, степень, слова, спряжение, связь.

THE PHENOMENON OF SEMANTICS IN THE SYSTEM OF LINGUISTIC TERMS IN TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This article discusses the phenomenon of semantic ambiguity in the Tajik and German languages. It should be noted that linguists have different opinions on the phenomenon of semantic ambiguity of a term. Some linguists believe that a term should always have one meaning and be used in one or another field

with only one meaning. The author, however, has made this extraordinary topic the subject of two-sided study and research, adopting a fresh perspective and professional style. He has thoroughly examined numerous linguistic terms that exhibit multiple meanings in his article. In conclusion, the article's detailed discussion of linguistic terms elucidates the occurrence of semantic ambiguity in comparable languages, thereby demonstrating that Tajik and German are not equivalent languages. It is evident that a term can possess multiple meanings in one language while having a single meaning in another.

Keywords: polysemy, term, linguistics, speech, accent, conjunction, union, article, base, degree, words, conjugation, conjunction.

Дар бораи муаллиф

*Нурова Зведамо Сафаровна
Ассистенти кафедраи забони олмонӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: zwedamo2008@mail.ru*

About the author

*Nurova Zvedamo Safarovna
Assistant of the German language department
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: zwedamo2008@mail.ru*

Об авторе

*Нурова Зведамо Сафаровна
Ассистент кафедры немецкого языка
Таджикский государственный
педагогический университет имени
С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: zwedamo2008@mail.ru*

РОҲҶОИ ТАРҶУМАИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҶО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Робияи Ш. Қ.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Тадқиқи тарзу усулҳои ба забонҳои дигар тарҷума шудани воҳидҳои фразеологӣ яке аз масъалаҳои мубрами назария ва амалияи тарҷума мебошад. Ҳарчанд ки масъалаи мазкур аз ҷониби забоншиносон борҳо таҳқиқ гардидааст, вале як қатор мушкилоти зиёд дар мавриди тарҷумаи фразеологизмҳо аз забони англисӣ ба тоҷикӣ ва баръакс боқӣ мондаанд. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур тасмим гирефтем якчанд роҳи усулҳои тарҷумаи фразеологизмҳоро аз забони англисӣ манзур намоем. В. Л. Архангелский ба душвориҳои тарҷумаи фразеологизмҳо душвориҳои зеринро мансуб медонад:

- имкониятҳои фарқкунандаи фразеологизмҳои ду забон;
- семаантики бештари воҳидҳои фразеологӣ;
- номутаносибияти услубӣ ва тобишҳои эмотсионалӣ-экспрессивии воҳидҳои фразеологӣ аз лизоҳи сохторӣ ва семаантикӣ монанд дар забонҳои мухталиф;
- идиоманокӣ.

Гузашта аз ин, бино ба ақидаи муаллиф ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ омилҳои зеринро ба ҳисоб гирифтани зарур аст:

- хусусияти обуранги (тобиши) миллии воҳиди фразеологӣ;
- ба маънои маҷозӣ истифода бурда шудани воҳиди фразеологӣ;
- ассотсиатсияҳои иҷтимоӣ-таърихӣ муайянкунандаи фаҳмиш ва истифодаи воҳидҳои фразеологӣ алоҳида [2, с. 76].

Омӯзиши усулҳои зерини аз ҷониби мо ошкоргардида имконият фароҳам меоранд, ки душвориҳои зикршудаи тарҷумаи фразеологизмҳо бартараф карда шаванд:

1. Муодилҳои фразеологӣ. Муодилҳои фразеологӣ метавонанд ду намуд бошанд: 1) мутобиқати доимии баробармаънӣ, ки он метавонад тарҷумаи ягонаи имконпазир ва новобаста аз матн бошад.

Чунин нави тарҷумаро Я. И. Ретскер дар мақолаи худ, ки дар он маротибаи аввал масъалаи назарияи мутобиқати қонунӣ ҳангоми тарҷума ба забони модарӣ гузашта шуда буд, «муодил» номидааст.

Тавре ки ҳама гуна мутобиқати баробармаънӣ муодил ҳисобида мешавад, намуди зикршудаи тарҷумаро муодили ягона номидан ба мақсад мувофиқ аст. Чунин мувофиқат метавонад дар натиҷаи тарҷумаи тахтуллафзи фразеологизмҳои забони англисӣ низ сарзанад, мисол:

time is money – «**вақт пул аст**»

2) Аз ҷониби дигар дар забони тоҷикӣ мавҷудияти ду ва ё зиёда муодили воҳиди фразеологӣ, ки аз байни онҳо барои тарҷума аз ҳама гунаи беҳтарин ё ин ки ҳама гунаи онҳо, агар ҳардуи онҳо ё ҳамаи онҳо баробармаънӣ бошанд, интихоб карда мешавад. Чунин муодилҳоро метавон интихобӣ номид. Илова бар он, муодилҳоро метавон ба таври зерин тасниф кард:

а) Муодилҳои пурра. Муодилҳои пурра – муодилҳои тоҷикие мебошанд, ки онҳо дар забони англисӣ низ ду ва ё зиёда муодили худро доранд. Онҳо аз рӯи маъно, таркиби луғавӣ, обурангии бадеӣ (фасоҳат), услуб ва сохтори грамматикӣ бо ҳамдигар мувофиқат мекунанд. Шумораи чунин муодилҳо зиёд нестанд. Ба ин гурӯҳ фразеологизмҳои фразеологизмҳои хусусияти байналмилалӣ дошта дахл дорад, ки онҳо дар асоси ривоятҳо, дostonҳои китобҳои муқаддас ва далелҳои таърихӣ ба вуҷуд омадаанд. Мисол, фразеологизм ё ин ки идиомаи ***There is no harm in trying*** ба забони тоҷикӣ ду муодил дорад, ки метавон ҳарду гунаи онро муодили пурра номид: **1. аз карнайчӣ як пуф 2. шавад - обӣ, нашавад – лалмӣ.**

б) Муодилҳои нопурра (ҷузъӣ)

Муодили нопурра ин ё он нопуррагӣ дар ифодаи маънӣ нест, балки он муодил номутаносибияти лексикӣ, грамматикӣ ё ин ки лексикӣ-грамматикиро ҳангоми мавҷуд

будани як маъно ва тобиши услубӣ доро мебошад. Аз ин рӯ, муодили нопурра аз рӯи дараҷаи адекватнокии (комилан мувофиқ будани) тарҷума бо муодил баробар мебошад.

а) Муодилҳои нопурраи лексикӣ. Муодилҳои нопурраи лексикиро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. Гурӯҳи аввалинро муодилҳои фразеологӣ тоҷикӣ, ки аз рӯи маъно, услуб ва обурани бадеӣ (фасоҳат) (сохти грамматикӣ метавонад ҳам мувофиқат кунад ва ҳам мувофиқат накунад) мувофиқат мекунад, ташкил медиҳанд ва баъзе номутаносибияти лексикӣ байни муодилҳо вучуд доранд.

Намунаи онҳо чунин ибораҳо метавонанд бошанд: *kill the goose that lays the golden eggs* - *мурғе, ки тухми тиллоӣ мекунад, куштан*; *put by for a rainy day* - *андак пул насандоз кардан*; *a wolf in sheep's clothing* - *гурғ дар ҷомаи меш*, *гурғ дар нӯсти ғӯсфанд*.

Ба чунин гурӯҳ якҷанд зарбулмасалҳо низ шомил ҳастанд: *hawks will not pick hawks' eyes out* – *зоғ ҷашии зоғро намековад, забони мурғонро мурғон медонанд*; *one swallow does not make a summer* – *бо як гул баҳор намешавад*; *don't count your chickens before they are hatched* – *ҷўҷаҳоро дар тирамоҳ мешуморанд*. Дар ҳолати охирин – тарҷумаи антонимӣ, яъне ифодаи маънии инкорӣ бо ёрии сохтори (созмони) тасдиқӣ сурат гирифтааст. Инчунин, ҳолатҳое вучуд доранд, ки маънии мусбӣ бо ёрии сохтори инкорӣ ифода мешавад.

Ба гурӯҳи дуюми муодилҳои лексикӣ нопурра муодилҳои тоҷикӣ фразеологизмҳои забони англисӣ дахл доранд, ки онҳо аз рӯи маъно ва услуб мувофиқат мекунад ва аз рӯи обурани бадеӣ (сохти грамматикӣ метавонад ҳам мувофиқат кунад ва ҳам мувофиқат накунад) аз ҳамдигар фарқ мекунад. Фразеологизмҳои обурани бадеии баланд дошта ба ин гурӯҳи фразеологизмҳо дахл доранд. Мисолҳои чунин навиҳои фразеологизмҳо чунинанд: *be born with a silver spoon in one's mouth* - *дар рӯзи нек зоида шудан, хушбахт (бамолаъ) будан*; *a fly in the ointment* - *аз касофати як шум сӯзад шаҳри Рум*; *birds of a feather flock together* — *дузд дуздҳо дар шаби торик мешиносанд*; *a bird in the hand is worth two in the bush* - *сиркои нақд беш аз ҳалвои насия (тарҷумаи антонимӣ).*

б) Муодилҳои нопурраи грамматикӣ. Ба ин гурӯҳи муодилҳо муодилҳои тоҷикӣ фразеологизмҳои забони англисӣ дахл доранд, ки онҳо аз лиҳози мазмун обурани бадеӣ, услуб ба ҳамдигар мувофиқат мекунад, вале аз ҷиҳати шахсу шумораи исм ва тартиби калима дар тафовутанд.

Номутаносибият дар шумора:

fish in Doubled waters - *обро лой карда моҳӣ гирифтанд*;

Номутаносибият дар тартиби калимаҳо:

all is not gold that glitters (*ё ин ки all that glitters is not gold*) - *ҳар он чи медурӯшад, тилло нест*;

all's well that ends well – *он чизе, ки хуб ба анҷом мерасад, он хуб аст*;

if you run after two hares you'll catch neither - *сиркои нақд беш аз ҳалвои насия*;

strike while the iron is hot - *оҳанро дар гармиаш мекубанд*.

Дар зер тасмим гирифтём мисолҳои аз асарҳои бадеӣ ҷамъоварӣ намудаамонро, ки онҳоро метавон муодилҳои пурра ва нопурра номид, пешниҳод намоем. Масалан, муодили тоҷикӣ воҳиди фразеологӣ *“fight like cat and dog”*-и забони англисӣ метавонад *ҳамчун сагу гурба ҷанҷол, баҳс ё зиндагӣ кардан бошад*, ки он дар қиссаи Марги судхӯри Садриддин Айний чунин ифода ёфтааст:

«... инчо монанди *сагу гурба ҳамеша ба якдигар душман мебошанд* ва ба болои устухон мечанганд» [1, с. 140].

“... they are natural enemies like dogs and cats and fight over every bone” [5, с. 321].

Ибораи мазкур ҳангоми тасвири муносибати ду инсон истифода мешавад, яъне одамон баъзе вақт мисли сагу гурба душманӣ, ҷанг ё зиндагӣ мекунад. Воҳиди сагу гурба дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз назари шаклу мазмун мутобиқат мекунад ва онҳоро муодили пурра ҳисобидан мумкин аст.

Муодили пурра ин воҳидҳои фразеологӣ мебошанд, ки ба воҳиди забони матни асл ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати мазмун мутобиқат мекунад. Ҳатто бояд ҳамаи калимаҳо баробар бошанд.

Муодили нопурра ин ВФ-е мебошад, ки аз лиҳози сохташ аз воҳиди забони матни асл қисман фарқ мекунад, вале ҳарду воҳидҳо мазмунан баробар мебошанд. Воҳиди *«хабарҳои хуши пухта»*-и дар қиссаи «Марги Судхӯр»-и С. Айний истифода шуда мисоли муодили нопурраи варианти англисии ибораи мазкур шуда метавонад: «... дар он ҷо бар рӯи санги мармар нишаста аз Когон омадани мудирӣ бонкро нигарон шуд, то ки аз вай *«хабарҳои хуши пухта»* - ро шунида осуда гардад...» [1, с. 176].

Kori Ishkamba settled himself on the marble slab at the bank entrance to await the return of the director from Kagan, so he could find out the truth once and for all and relax after hearing *the good news* [5, c. 370].

ВФ-и тарҷума ба ВФ-и асл аз лиҳози мазмун пурра баробар аст: *хабарӣ хуш - the good news*, вале ба забони англисӣ калимаи *пӯхта* тарҷума нашудааст.

Сабабаш дар он аст, ки муодили англисии *the good news* аллакай маънои воҳиди аслро иваз кардааст ва агар калимаи *пӯхта*-ро ба забони англисӣ тарҷума кунем, ВФ -и *the good news* хусусияти муодилнокиашро гум мекунад. Пас аз ин ҷо бармеояд, ки ВФ-и забони англисӣ *the good news* муодили нопурраи ВФ-и «*хабарҳои хуши пӯхта*» мебошад.

Воҳидҳои номбурда тобиш ва обуранги миллий надоранд, новобаста аз контекст ҳамдигарро иваз карда метавонанд ва фарқияти маъноӣ надоранд.

2. Интиҳоби тамсили (аналоги) идиоматикӣ. Усули дигари сермаҳсули тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ ё ин ки идиоматикӣ аз як забон ба забони дигар ин интиҳоби тамсили идиоматикӣ мебошад.

Тибқи чунин усули тарҷума воҳиди идиоматикӣ тарҷумашуда мазмунан ба воҳиди асл мувофиқат мекунад, вале он тавассути дигар тимсол ё образ (бо дигар калимаву ибораҳо) дар забони тарҷума ифода ёфтааст: *between the devil and the (blue) sea — дар миёни обу оташ мондан*. Ба ибораи дигар, чунин воҳидҳои фразеологӣ ё ин ки идиоматикӣ аз рӯи маъно наздик ё якхела буда, шаклан гуногун мебошанд. Мисоли зерини асари бадеиро дида мебароем:

«... ширинкорон ва ҳангоматалабон ҳар хабарро дучанд калонтар карда ба Қорӣ - Ишкамба мегуфтанд ва ба ӯ маслиҳат медоданд, ки аз бонк дар эҳтиёт бошад, аҷаб нест, ки он шикаста монад ва пулҳояш, ки «*бо ҳазорон хуни чигар ғундоштааст*», сӯзанд» [1, с. 168].

«They told him that if the Russian Empire were defeated in the war, he could *kiss his hard - earned money good-bye*» [5, c. 360].

Дар забони тоҷикӣ хуни чигар шуданро дар мавриде меғӯянд, ки натиҷаи коре хеле дер ва бо душворӣҳо ба даст ояд. Тарҷумон барои ифода намудани воҳиди асл муродифи тайёри «*kiss his hard earned money good-bye*» - ро истифода бурдааст, ки аз лиҳози мазмун ба он хеле наздик аст.

Дар забони русӣ он тамоман бо муродифи дигар, ки ба яке аз воҳидҳои машҳури халқи рус тааллуқ дорад, ифода ёфтааст: «*собранные потом и кровью*». Ин мисол низ воҳиди фразеологӣ тоҷикиро хеле хуб мазмунан ифода мекунад. Воҳиди дигар низ мисол барои муродиф шуда метавонад:

Ҳанӯз аз даҳонат бӯи шир меояд, аммо ту худро сисола меғӯӣ? - гуфт - Қорӣ - Ишкамба [1, с. 127].

«*You're still wet behind the ears*, and here you are pretending to be thirty!» piped up Kori - Ishkamba [5, c. 302].

Маънои воҳиди «аз даҳонат бӯи шир меояд» хеле хурд, ҷавон ва бетачриба будан аст. Тарҷумон барои ифода намудани воҳиди матни асл як муродифи ҷолибе овардааст «*You're still wet behind the ears*», воҳиди аслро мазмунан ифода мекунаду вале бо дигар роҳ дар забони асл тасвир ёфтааст. Яъне дар муродифи англисии воҳиди фразеологӣ калимаҳои *ears - ғӯиҳо, wet - тап, behind - пас*, ки тамоман дар воҳиди асл вучуд надоранд, мебошанд. Агар воҳиди англисиро таҳтулафзӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кунем - *пушти ғӯиҳои ту ҳанӯз ҳам тап аст* – воҳид маънои худро ба қуллӣ гум мекунад ва дар забони тоҷикӣ ин шаклро воҳиди фразеологӣ гуфтан мумкин нест. Ин ҳолат собит менамояд, ки воҳиди тарҷумашуда на муодил, балки аналог аст, яъне воҳиди фразеологӣ тоҷикӣ на бо сохти худ, балки аз рӯи маъно воҳиди аслро ифода намудааст. Агар мо ибораи мазкурро таҳтулафз тарҷума намоем, он барои хонандаи англис нофаҳмо мегардад ва он мазмунашро гум мекунад. Инро бо ёрии усули таҳтулафзӣ дида мебароем: *you mouth still smells like milk*. Ин шакли тарҷума низ ба хонандаи англис чизе дода наметавонад, зеро дар забони англисӣ мафҳуми мазкур ба воситаи воҳиди дар боло зикргардида ифода карда мешавад, ки ин табиӣ мебошад. Мафҳумҳо дар забонҳо муштарак буда метавонанд, вале тарз ва воситаҳои ифодаи онҳо ба қуллӣ фарқ мекунанд ва ҳар як миллат ва халқ барои ифодаи як мафҳум ва воҳидҳои хоси худро дорад.

Аз мисолҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки воҳидҳои фразеологӣ, ки тибқи усули интиҳоби тамсили идиоматикӣ тарҷума карда мешаванд, аз лиҳози маънияшон бо воҳиди фразеологӣ асл мувофиқат мекунанд, ҳарчанд ки онҳо дар забони тарҷума бо тимсол ё образи дигар тарҷума карда мешаванд, яъне таркиби лексии онҳо аз ҳамдигар ба қуллӣ фарқ мекунад.

Интихоби тамсили идиоматикӣ ҳамчун усули тарҷума ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии худро дорад. Ҷиҳати мусбӣ он аз он иборат аст, ки на ҳама ВФ-и асло бояд тарҷума кард, яъне на ҳамаи онҳо тарҷумашавандаанд. Барои ҳамин истифодаи усули интихоби тамсили идиоматикӣ ба воҳиди тарҷумашудаи идиоматикӣ обуранги бадеӣ мебахшад. Вале ҷиҳати манфии зиёд истифода бурдани усули интихоби тамсили идиоматикӣ низ вучуд дорад. Он метавонад тобиши миллии воҳиди идиоматикиро коста гардонад. Бинобар ин, тарҷумон ҳангоми тарҷумаи ВФ бо ин усул бояд мувозинати муайяно риоя намояд.

3. Тарҷумаи маъноӣ ё ин қаринаӣ (контекстуалӣ). Дар бораи усулҳои тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ ва интихоби байни онҳо суҳан ронда, боз ба се мафҳуми дигар: тарҷумаи маъноӣ, контекстуалӣ ва тарҷумаи интихобӣ равшанӣ меандозем. Бештар вақт, мо дар бораи тарҷумаи маъноӣ ва контекстуалӣ ҳарф зада, он навъи тарҷумаро дар назар дорем, ки дар сурати мавҷуд набудани муодил ва тамсил онро метавон истифода бурд, ҳини истифодаи он воҳиди фразеологӣ тавассути воҳидҳои озод, ки онҳо дар забони тарҷума ибораҳои рехта нестанд, тарҷума карда мешаванд. Ин навъи тарҷумаро «тарҷумаи интихобӣ» низ меноманд.

Якҷанд мисолҳои дигар вучуд доранд, ки тарҷумон онҳоро тавассути усули тарҷумаи маъноӣ бо воситаҳои гуногун тарҷума намудааст:

«Векселаш чи бало бошад, мабодо *дар зерӣ ин коса нимкосае бошад*, мабодо кори маро ин вексел бадтар кунад» гуён дар дили худ меандешид ва гоҳо дар дили худ худро тасалли медод [1, с. 141].

“What kind of fowl is this promissory note” he wandered to himself. “*Is there not some trap here?*” Might I not be jumping out of the frying pan and into the lire?” [5, с. 323].

Таҳти ибораи идиоматикӣ «*дар зерӣ коса нимкоса*» - сир, фиреб, дом, ба дом афтидан, фиреб хурдан ё ин ки чизро аз дигарон паноҳ намудан фаҳмида мешавад. Дар забони англисӣ чунин тарҷума шудааст: “*Is there not some trap here?*”. Дар забони тарҷума воҳид ҷумлаи озод мебошад ва шакли фразеологӣ надорад, лекин дар ҳамин шакл он воҳиди асло мазмунан пурра ифода менамояд. Хусусан калимаи **trap** - дом, қапқон - дар воҳиди забони тарҷума калимаи калидӣ буда, мафҳуми воҳиди фразеологӣ забони тоҷикиро хубтар ифода мекунад. Тарҷумаи маъноӣ ҳамчун усул ба мушоҳида мерасад ва хусусияти контексти мазкурро пурра ифода мекунад. Барои беҳтар ва пурратар кушода додани тобишҳои маънии матни мазкур ва ба хонандагон расонидани маъноӣ воҳиди асл тарҷумон дар матнаш воҳиди дигарро низ истифода бурдааст “*jumping out of the frying pan and into the fire*”.

4. Тарҷумаи таҳтуллафзӣ. Тарҷумаи қарзӣ ё ин ки таҳтуллафзӣ фразеологизмҳои хангоми мавҷуд будани муодили пурра ва нопурра яке аз роҳҳои тарҷумаи ибораҳои рехта ё ин ки идиомаҳо ба шумор меравад.

С. Влахов ва С.Флорин дар бораи тарҷумаи таҳтуллафзӣ ибораҳои фразеологӣ чунин гуфтаанд: «Тарҷумаи таҳтуллафзӣ ВФ ё калкаи онҳо дар мавридҳои истифода мешавад, ки бо дигар усулҳо ифода намудани маъноӣ пурраи семантикӣ услубӣ ва экспрессивӣ эҳсосии ВФ имконнопазир аст, вале бо ин ё он сабаб ба назари хонанда расонидани асоси образии ВФ матлуб мебошад» [9, с. 194]. Албатта, ҳамаи тарҷумонҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки фразеологизмро бо фразеологизм тарҷума кунанд, зеро ин талаби асосии назарияи тарҷума аст. Вале ин кор на ҳамеша имконнопазир аст. Дар забони тарҷума мумкин аст фразеологӣ аз лиҳози мӯҳтаво бо фразеологизми забони асл баробар мавҷуд набошад ё бошад аз ҷиҳати хусусиятҳои услубӣ қобили қабул набошад. Талаботи асосӣ нисбат ба тарҷумаи таҳтуллафзӣ ифодаи на танҳо маъноӣ ВФ, балки экспрессивияту вазиғаҳои услубӣ он низ мебошад. Забоншиноси тоҷик Ҳ.Мачидов ВФ-ро ба се гурӯҳи семантикӣ ҷудо кардааст: идиомаҳо, фраземаҳо, фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ [3, с. 29-35]. Гурӯҳи аввал, яъне идиомаҳоро таҳтуллафзӣ тарҷума кардан имконнопазир аст, зеро онҳо дорои маъноӣ яклухт ва ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда мебошанд. [3, с. 30] Масалан, фразеологизми маъруфи «гурӯи борондида» - ро гирем. Ин ВФ ба маъноӣ «одами гарму сарди ҳаётро чашида, пуртаҷриба, маккор» [6, с. 242] ба кор меравад. Агар онро ба забонҳои русӣ ва англисӣ бо усули калка тарҷума кунем, аз ибораи «волк увидевший дождь» хонандаи рус ва аз ибораи “The wolf who had seen the rain” хонандагони англисзабон ҳеҷ чизро намефаҳманд. Бинобар ин, ҳангоми тарҷума аз муодилҳои русии “стреляный воробей” - очень опытный человек, которого трудно обмануть, бывалый человек [7, с. 78], ё «тёртый калач» - очень опытный человек, которого трудно провести, бывалый человек» [7, с. 191] истифода мебаранд. Маъмулан, усули калка ҳангоми тарҷумаи фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ мавриди истифода қарор мегирад, зеро маъноӣ яклухти онҳо дар асоси маъноҳои луғавӣ калмаҳои таркибашон ба вучуд меоянд [3, с. 35]. Ба ибораи дигар маъноӣ фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ ба ҷамъи маъноҳои ҷузъҳои таркибии онҳо баробар аст. Дар чунин фразеологизмҳо ҳодисаи руҳдорҳои воқеии ҳаёт, ашё,

аломату хусусият, амалу ҳолат ва ғайра инъикос мегарданд. Бар хилофи идиомаҳо ифодаҳои устувори ғайриидиоматикӣ муродифи луғавии худро надоранд. «Дар байни ягонагиҳои фразеологии забони бегона,- мегӯяд Н.М. Шанский, - танҳо он фразеологизмҳо ба суҳулат калка мешаванд, ки тарҷумаи таҳтуллафзии онҳо тамоми махсусиятҳои забонию услубии нусхаи аслро нигоҳ медоранд» [8, с. 147]. Ҳангоми истифодаи усули калка тарҷумон бояд ҳадди аксари эҳтиётро ба қор барад, то маънои калимаҳои алоҳида таҳриф нашавад. Агар тарҷумаи таҳтуллафз саҳеҳ ва хушсифат анҷом дода шавад, он ба ғанигардии забони тарҷума бо воҳидҳои нав бо роҳи иқтибос мусоидат мекунад.

Тарҷумаи таҳтуллафз новобаста аз мавҷуд будани ибораҳои маҷозӣ ва ибораҳои рехтаи синонимӣ, суҳанбозиҳо ва базлағӯиҳо истифода бурда мешавад. Ибораи рехтаи *care killed a cat* «ташвишҳо ба некӣ оварда намерасонанд» (заботы до добра не доводят); «деворро нам, одамро ғам меафтанад» (не работа старит, а забота) тарҷума карда мешаванд. Вале мавҷудияти муқобилгузори дар порчаи зерин аз асари Шекспир тарҷумаи таҳтуллафзиро тақозо мекунад:

Claudio, what! Courage, man! What care killed a cat, thou hast mettle enough in thee to kill care (Shakespeare, "Much Ado About nothing", act 5, scene).

Ҳарчанд ки онҳо мегӯянд, ки ғамхорӣ метавонад гурбаре ба қатл расонад, шумо чунин ҳислати ҷоннок доред, ки шумо ғамхорро мекушед.

Тарҷумаи қарзӣ ё ин ки тарҷумаи таҳтуллафзӣ дар он ҳолат имконпазир аст, ки агар он ба ҳонанда мундариҷаи ҳақиқии ҳамаи фразеологизмро (на балки қисматҳои таркибии онро) расонда тавонад. Ин, пеш аз ҳама, нисбат ба воҳидҳои фразеологии хушобуранг имконпазир аст, асосан, нисбат ба воҳидҳои фразеологӣ, ки ба таври кофӣ маҷозияти комило нигоҳ медоранд. Дар идиомаҳои ҳақиқӣ – ибораҳои рехта – асоси образнок қариб ки дарк карда намешаванд ва тарҷумаи таҳтуллафзии онҳо маънӣ надорад, мисол:

let the cat out of the bag – «лакҳида сирро фош кардан» (разболтать секрет);

enough to make a cat laugh - «ҳара ханда, буза бозӣ» (курам на смех);

that cock won't fight - «ин найранг ба қор намеравад, ғани намешудагӣ; қори намешудагӣ» (этот номер не пройдет).

Дувум, як қатор зарбулмасалҳо, ки маънии ниҳонӣ надоранд, онҳоро метавон таҳтуллафз тарҷума кард, мисол: *extremes meet* - тундравҳо мулоқот мекунанд

Сеюм, тарҷумаи таҳтуллафзиро метавон ҳангоми муқоисаи ибораҳои рехта пешниҳод кард, вале боварӣ ҳосил кард, ки соҳиби забони тарҷума онро дуруст фаҳмад: *одами тарсончак (бузди) (заячья душа)*, мисол, бисёр дар миёни он халқҳои фаҳмида мешавад, харгӯш рамзи тарсончакӣ аст; вале дар миёни мардуми ҳинд ин ҷонварак разми хирадмандӣ аст, ки тарҷумаи таҳтуллафзӣ дар ин лаҳза барои ҳонанда нофаҳмо мешавад. Ибораи рехтаи англисии *bite the hand that feeds you* («дастаре, ки туро меҳӯронад газидан») маънии ношукрӣ, кӯрнамакӣ, носипосиро пешниҳод мекунад; зарбулмасали аснглисии *fish and visitors smell in three days* метавон инчунин таҳтуллафз тарҷума кард: «моҳӣ ва меҳмонон пас аз се рӯз бӯйнок мешаванд», чунин тарҷума новобаста аз мавҷуд будани матн барои ҳама фаҳмо мебошад. Ҳолатҳои мешаванд, ки тарҷумаи таҳтуллафзӣ бо тарҷумаи лексикӣ ва фразеологӣ ва озод монандӣ дорад, ки онро метавон дар тарҷумаи зарбулмасали навъи қонидиан беҳдошт мушоҳида кард: *After dinner sleep a while, after supper walk a mile* - метавон чунин тарҷума кард: «Пас аз хӯроки нисирӯзӣ каме ганаб қунед, пас аз хӯроки шом ба сайр равед».

Ҷадвали 1.

Тарҷумаи таҳтуллафзии фразеологизмҳо

Фразеологизмҳо бо забони англисӣ	Тарҷума
to put the cart before the horse	аробаре дар назди асп гузоштан
liars must have good memory	ба дурӯғгӯён хотираи хуб лозим аст
to bite the hand that feeds you	дастаре, ки туро меҳӯронад газидан
vicious circle	доираи пайдор
divide and rule	таксим қунед ва ҳукмронӣ қунед
to keep a dog and bark oneself	сағро нигоҳ доред ва худ аккос занед
people who live in glass houses should not throw stones	одамоне, ки дар хонаҳои шишагӣ зиндагӣ мекунанд, набояд санг партоянд
there is no smoke without fire	дуд бе оташ намешавад
time is money	вақт пул аст
green with envy	сабз аз ҳасад

Аз тарафи тарчумонҳо тарзи тарчумаи тахтуллафзӣ хеле фаровон истифода бурда мешавад. Одатан ин тарзи баёнро дар мавридҳои истифода мебаранд, ки тарзҳои дигари тарчума маъно, услуб ва тобиши эмотсионалии вохидҳои фразеологиро дар забони тарчума ифода карда наметавонанд.

5. Тарчумаи тасвирӣ. Гурӯҳи ВФ-ие ҳастанд, ки тарчумаи онҳоро ба воситаҳои муодил ва интиҳоби тамсили фразеологӣ ва роҳҳои дигари мавҷуда амалӣ гардонидан ғайриимкон аст. Ин гуна ибораҳо унсурҳои беҳамтои забон мебошанд. Масъалаи тарчумаи онҳо ҳалли худро дар дигар воситаҳои ғайрифразеологӣ меёбад: маънидод, муқоиса, тафсир, тасвир..., яъне ибора ё ВФ тавассути усули тарчумаи тасвирӣ амалӣ карда мешавад.

Баён кардани маънои умумии (асосии) ин гуна ВФ бо дигар калима ва ибораҳои озод дар матни тарҷумавӣ тарҷумаи тасвирӣ ном мегирад.

Ҳини тарҷумаи тасвирии вохидҳои фразеологӣ, аслан, на тарҷумаи худӣ воҳиди фразеологӣ, балки тафсири он амалӣ карда мешавад, ин одатан ба вохидҳое, ки дар забони тарҷума муодил надоранд, руҳ медиҳад. Инҳо метавонанд фаҳмонидан, муқоиса, тасвир, тафсир – ҳамаи васоит, ки ба таври ҳадди аксар мундариҷаи воҳиди фразеологиро дар шакли кӯтоҳ пешниҳод мекунанд. Ин нави тарҷума ҳангоми тарҷумаи зарбулмасал ва мақолҳо мавриди истифода низ қарор мегирад. Дар намудҳои гуногуни тарҷумаи тасвирӣ бештар муносибати эҷодӣ нисбат ба маводи пешниҳодшаванда инъикос мегардад. Дар ин маврид тарҷумаи зарбулмасали тоҷикӣ ба забони англисӣ, ки дар якҷанд ҳолатҳо қисматҳои зарбулмасалҳои забони англисӣ истифода бурда мешаванд, хело шавқовар аст, мисол: *бӯи мушк пинҳон наместонад (шукла в мешке не утаишь) - «truth will out» (муқоиса кунед бо зарбулмасали англисии «murder will out»).*

Инчунин, дигар намуди тарҷумаи тасвирӣ, ки дар он ба таври пурра ё ин ки қисман хушобурангии зарбулмасал ё ин ки мақоли забони русӣ ифода карда мешавад, диққати қасро ҷалб мекунад, мисол: *«за что купил, за то и продаю» (фақат шундагӣро меғӯям) - I sell my goods at the price I've paid for them.*

Бештари тарҷумаҳои тасвирӣ қофиядор аст, мисол:

«Ҳеч гуна қонун барои аблаҳон навишта нашудааст» (дуракам закон не писан) - fools are fools, they observe no rules;

«ҷон хонаи худ, дилу ҷон хонаи худ» (в гостях хорошо, а дома лучше) - East or West, home is best;

Инчунин, тарҷумаи тасвирӣ ҳангоми фаҳмонидани маънои вохидҳои фразеологӣ бо ёрии ибораҳои озод қобили қабул аст, мисол:

The next evening Rollie told me that everything was fixed up with the master mechanic, but he be expected **to buy a pig in a poke**. He wanted to look me over first to see that I was sound in body and reasonably sound in mind. (J. Conroy, “The disinherited”)

Шаби дигар Ролли ба ман гуфт, ки бо механик созиши пурра дорад, вале дар назар доштани он ки ӯ ба кор тамоман одами ношиносро қабул мекунад, мумкин нест. Ӯ аввал хост ба ман нигоҳ кунад ва боварӣ ба он ҳосил кунад, ки ман аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва равоӣ солимам ё на.

Ҷадвали 2.

Тарҷумаи тасвирии фразеологизмҳои забони англисӣ

Фразеологизмҳо дар забони англисӣ	Тарҷума
a skeleton in the cupboard	сирри оилавӣ
to give a wide berth	аз ҷизе канораҷӯӣ кардан
to grin like a cheshire cat	даҳонро калон кушода табассум кардан
fools are fools, they observe no rules	ҳеч гуна қонун барои аблаҳон навишта нашудааст
east or west, home is best	ҷон хонаи худ, дилу ҷон хонаи худ
to take a French leave	чун франсуз рафтан
to burn the candle on both ends	бе истироҳат аз ҳад зиёд кор кардан
ships that pass in the night	воҳӯриҳои кӯтоҳмуддат
cut off with a shilling	моликиятро гум кардан
the real McCoy	чизи бузург, чизи хеле арзишманд

Мисол: Ин «*оши чурғотнок*» аст, хоҳед меҳӯред, нахоҳед ба пеши сағони саҳроӣ (Судхӯрони кишлок) мерезед, ихтиёр ба шумост! - гуён аз ҷояш хест [1;107].

Even five coppers is **substantial dish** for a city money - lender [5; 276].

Дар ин ҷумла маънои воҳиди *оши чурғотнок* ин ғайдаи хеле калон аст ва маънии он

дар забони англисӣ бо ибораи озод тасвир шудааст: **substantial dish**. Тарҷумон барои ин ВФ - ро мазмунан дуруст ифода намудан, маҳз усули тарҷумаи тасвириро интихоб намудааст ва он усулро хеле мохирона ба кор бурдааст. Аз ҳар ду ибора бармеояд, ки сухан дар бораи як кори ғоидаовар меравад ва ҳардуи он хусусан бо тарҷумаи тасвирий ифода шудаанд. Вале фарқ дар он аст, ки калимаи ош, ки як хуроки милли ба ҳисоб меравад, тасвир нашудааст. Тарҷумон метавонист онро чунин тасвир намояд: **substantial dish – traditional meal plov**. Вале истифодаи ин ибораи тарҷумакардаи мо ба мазмуни матни тарҷума рост намеояд. Он маънои худ чумлоро коста месозад ва диққати хонандаро парешон месозад: **Even five coppers is substantial dish - traditional meal plov for a city money - lender**. Ҳарчанд худ ибора дар тарҷума дорои тобиши милли нест, вале он хеле хуб маънои умумии ВФ -и аслиро баён мекунад. Мавриди зикр аст, ки ишора ба тобиши милли дар тарҷума аз ҷониби тарҷумон бесабаб нест ва сабаби ҷиддии онро мо аллакай дар боло дида баромадем.

...аз болои пули тоқияҳои ман муҳайё мешуда бошад, **на дандони шумо меғутад ва на дандони ман** [1, с. 23].

Tea for the sake of my unsold skull caps won't do either of us any good and it wouldn't be a good idea to **go counting our chickens before they've hatched** [5; 200].

Дар ин ҷумла нависанда ВФ **на дандони шумо меғутад ва на дандони ман** ба маънои на ба ғоидаи шумо на ба ғоидаи мо истифода бурдааст.

Тарҷумон бо ёрии ВФ-гии овардаи худ, ки чунин аст **to go counting our chickens before they've hatched** кӯшиш намудааст, ки онро ифода намояд. Вале маънои ин воҳид бештар ба маънои мақолҳои **пеш аз пода ҷанг дохтан** (яъне кори пешакӣ) аст, ё ин ки ба забони русӣ **“Не считай цыплят пока они не вылупились”** мувофиқат мекунад. [10; 66]. Дар ин ҷо тарҷумон маънои ВФ-ии аз ҷониби нависанда пешниҳодшударо дарк накардааст. Лекин агар ба ҷумлае, ки ВФ истифода бурда шудаи тарҷумон назар афканем, мебинем, ки дар он ҷо тарҷумон аллакай он воҳидро ба таври тасвирий тарҷума кардааст: **Tea for the sake of my unsold skull caps won't do either of us any good...**

Ҳамин тавр, хусусиятҳо ва усулҳои тарҷумаҳои идиомаҳо ва воҳидҳои фразеологиро баррасӣ намуда, метавон чунин хулоса намуд, ки барои тарҷумаи онҳо усули ягона вучуд надорад. Интихоби метод аз омилҳои ба монанди забони тарҷума, контекст, обуранги услубӣ, эмотсионалӣ ва миллии тарҷума, мавҷудияти воҳидҳои фразеологии шабеҳ дар забони тарҷума ва ғайраҳо вобаста аст.

Адабиёт

1. Айнӣ, С. Марғи судхӯр / С. Айнӣ. - Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1961. - 350 с.
2. Архангельский, В. Л. Фразеология / В. Л. Архангельский. - М.: Высшая школа, 1985. - 144 с.
3. Маҷидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 1982. - 104 с.
4. Турсунов, Ф. М. Особенности перевода реалий, пословиц и поговорок и фразеологических единиц с таджикского языка на русский и английский языки (на примере художественной литературы) / Ф.М.Турсунов // Фуруги тарҷума. - 2010. - С.14-20 (на тадж.яз.)
5. Aini, S. *Death of a Money Lender*. Bukhara: Reminiscences. Translated into English by Holly Smith / S. Aini. - Moscow: Raduga, 1986. - 389 p.
6. *Phraseological Dictionary of Modern Tajik Language (Phraseology Culture)*. In two volumes. - Dushanbe: Cognition, 1964. - 802 p.
7. *Phraseological Dictionary of the Russian Language*. Under the editorship of A. I. Molotkov. - M.: Soviet Encyclopedia, 1967. - 543 pp.
8. Shansky, N. M. *Phraseology of Modern Russian Language* / N. M. Shansky. - M.: Higher School, 1969. - 231 pp.
9. Vlahov, S. *The Non-Translatable in Translation* / S. Vlahov, S. Florin. - M.: International Relations, 1980. - 341 pp.
10. *English through Proverbs*. Сборник упр. Для учащихся 8-10 классов ср. школы. Г.А. Стефанович, Л.И. Швыдкая, Л.И. Мустаева, О.Е. Терещенко. Москва: Просвещение, 1987. - 95 с.

РОҲҲОИ ТАРҶУМАИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур масоили роҳҳои тарҷумаи фразеологизмҳо аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар мақола панҷ роҳи тарҷумаи идиомаҳо ва ВФ муайн карда шуданд, ки онҳо чунинанд: муодилҳои фразеологӣ, интихоби тамсилӣ (аналогӣ) идиоматикӣ, тарҷумаи маъноӣ (ё ин ки қаринаӣ (контекстуалӣ), тарҷумаи тахтуллафзӣ ва тарҷумаи тасвирий. Таҳқиқоти анҷомдодашуда дар мақола нишон медиҳад, ки равиши ягона дар тарҷумаи ибораҳои фразеологӣ вучуд надорад. Интихоби метод аз омилҳои ба монанди забони тарҷума, контекст,

обуранги услубӣ, эмотсионалӣ ва миллии тарҷума, мавҷудияти воҳидҳои фразеологии шабех дар забони тарҷума ва ғайраҳо вобаста аст. Мувофиқи ақидаи мо, шахсияти тарҷумон, дониши ӯ оид ба фарҳанги бегона, таҷриба ва малакаи тарҷумонии нақши охиринаро намебозанд.

Калидвожаҳо: фразеологизм, воҳидҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ, тарҷума, роҳи усулҳои тарҷума, муодил, муодилҳои пурра, муодилҳои нопурра, интиҳоби тамсили (аналоги) идиоматики, тарҷумаи таҳтуллафзӣ ва тарҷумаи тасвирӣ.

ПУТИ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье рассматриваются вопросы путей перевода фразеологизмов с английского на таджикский язык. В статье определены пять способов перевода идиом и фразеологических выражений, а именно: фразеологические эквиваленты, выбор идиоматического аналога, смысловой перевод (или контекстуальный перевод), дословный перевод и описательный перевод. Проведенное исследование в статье показывает, что не существует единого подхода к переводу фразеологических выражений. Выбор метода зависит от таких факторов, как язык перевода, контекст, стилистическая окраска, эмоциональная и национальная окраска перевода, наличие аналогичных фразеологических единиц в языке перевода и других. Согласно нашему мнению, личность переводчика, его знания о культуре исходного языка, опыт и навыки перевода играют важнейшую роль.

Ключевые слова: фразеологизм, фразеологические единицы, фразеологические выражения, перевод, способы и методы перевода, эквивалент, полный эквивалент, неполный эквивалент, выбор идиоматического аналога, дословный перевод и описательный перевод.

WAYS OF TRANSLATING ENGLISH IDIOMS INTO TAJIK

This article explores the various ways of translating idioms from English into Tajik. It identifies five main methods for translating idiomatic and phraseological expressions: phraseological equivalents, the selection of idiomatic analogues, semantic (or contextual) translation, literal translation, and descriptive translation. The study presented in the article shows that there is no single universal approach to translating idiomatic expressions. The choice of translation method depends on several factors, such as the target language, context, stylistic coloring, emotional and cultural nuances of the translation, the presence of equivalent phraseological units in the target language, and others. In our opinion, the translator's personality, their knowledge of the source culture, experience, and translation skills play a crucial role.

Keywords: idiom, phraseological units, idiomatic expressions, translation, translation methods and techniques, equivalent, full equivalent, partial equivalent, selection of idiomatic analogue, literal translation and descriptive translation.

Дар бораи муаллиф

*Робияи Шерали Каюмзода
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и
кафедраи забонишнӯӣ ва типологияи
муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: sheralirobiya@gmail.com*

About the author

*Robiyai Sherali Kayumzoda
Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: sheralirobiya@gmail.com*

Об авторе

*Робияи Шерали Каюмзода
Докторант по специальности (PhD)
кафедры языкознания и сравнительной
типологии
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: sheralirobiya@gmail.com*

ОБРАЗОВАНИЯ ОТГЛАГОЛЬНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

Сафялова Л. С.

*Таджикский международный университет
иностраннных языков имени С. Улугзода*

Словообразование – это не просто статичная грамматическая категория, а динамический процесс, являющийся одним из основных двигателей развития словарного запаса языка. Следовательно, новые слова не только заимствуются, но и активно создаются внутри языка на основе уже существующих элементов. Механизмы словообразования (суффиксация, префиксация, словосложение и т.д.) являются высокопродуктивными, то есть регулярно и активно используются для создания новых лексических единиц, что свидетельствует о гибкости и адаптивности языка.

Отглагольные производные составляют значительную часть суффиксальных образований французского языка. Отдельные семантические разряды этих производных описаны в ряде диссертаций. Однако в имеющихся исследованиях недостаточно полно рассмотрено влияние некоторых характеристик производящего глагола на возможность появления производных по различным словообразовательным моделям [10, с. 103]. В настоящей работе учитываются следующие характеристики глагола: 1) переходность-непереходность, 2) предельность-непредельность, 3) абсолютность-относительность.

Аналізу подвергнуты 2098 глаголов и 4618 образованных от них производных.

По 1-му отглагольному производному имеются образования по 20 моделям, наиболее распространенные из них: Rv + ement->N: *acheminer* ->*acheminement* - 201 производное, Rv + age->N: *déplisser*->*déplissage* - 138 производных, Rv + ation->N: *constater*->*constatation* (124), Rv + é --A: *auréoler*->*auréolé* (115), Rv + eur->N: *chiquer*->*chiquour* (85), Rv+ant ->A: *baller*->-*ballant*, По этим 6 моделям образовано 717 производимых (90,5%). (54).

Примеры из художественной литературы:

*Et lui, restait inconscient, s'abandonnait à ce lent **acheminement** vers la faute. И он бессознательно отдался медленному ходу событий, а они незаметно довели его до грехопадения* [Zola, Emile. La Faute de l'Abbe Mouret, 89].

Cette constatation expliquait tout; et l'amour-propre germanique y trouvait des raisons de s'estimer davantage, en même temps que de mépriser son adversaire. – Разгадка найдена; и для самовлюбленных немцев это было достаточным основанием еще более возвыситься в собственных глазах и еще больше презирать противника [Rolland, Romain. Jean-Christophe Tome II. 34].

*Puis elle comprit l'enfantillage de cet espoir, et, après s'être encore regardée, elle se résigna à **constater** qu'elle avait seulement le teint plus clair, les yeux moins fatigués, les lèvres plus vives que la veille* [Maupassant, Guy de. Fort comme la mort].

Потом она поняла, какое ребячество – питать такого рода надежды, и, взглянув на себя еще раз, примирилась на том, что цвет лица у нее стал ярче, глаза не такие усталые, а губы свежее, чем накануне.

*Le commis Barbone faisant une description insolente et fort longue de la personne du prisonnier, lui ordonna d'ouvrir ses vêtements, afin que l'on pût vérifier et **constater** le nombre et l'état des égratignures reçues lors de l'affaire Giletti* [Stendhal. La Chartreuse De Parme].

Писарь Барбоне, составляя наглое и весьма подробное описание внешности арестанта, приказал ему растегнуть платье, намереваясь установить наличие и состояние шрамов от ран, полученных им в поединке с Джилетти.

По 2 отглагольных производных образуется по 23 моделям [2, с. 67]. Дополнительно появляются модели с суффиксами - eau, -oter, -et. Самыми распространенными остаются словообразовательные модели с суффиксами (73,3% всех указанных производных): -ement: *évincer*-> *évincement* (247), -eur: *aduler*->*adulateur* (183), -és exposer exposé (190), -age: *buriner*->*burinage* (168), -ant: *affliger* *affligeant* (127), -ation: *dissocier* -> *dissociation* (102). От глаголов данной группы имеются параллельные образования с суффиксами, например: 1) -eur, -age: *centrer*-> *centreur*, *centrage*; 2) -ent(-ant), -ence(-ance): *équivaloir* *équivalent*, *équivalence*. Чаще всего одним из суффиксов является суффикс 1) -e, -ement: *déclasser* ...> *déclassé*, *déclassement*;

2) -age, -ement: broncher > bronchage, bronchement; 3) -ant,-ement: allécher allé- chant, alléchement; 4) -eur, -ement: couvrir -- couvreur, couvrement.

On sait que les goëlands sont des oiseaux d'une simplicité proverbiale, et que leur maladresse équivaut, dans le langage de Venise, à notre locution, étourdi comme un hanneton. – Известно, что морские чайки крайне неприхотливы, и венецианская поговорка приравнивает к ним легкомысленного, взбалмошного человека, как французская – к жуку: «Легкомыслен, как жук» [Sand, George / Consuelo. Tome I.].

Количество моделей для образования по 3 производных от одной глагольной основы - 24. Не обнаружены производные с суффиксами -у, -еау, -ат. Появились образования с суффиксами -iste, -ir, -isme, -ail. 75% (821 от 1095) производных образуется с суффиксами -eur, -ement, -age, -é, -ant, -ation: bécher->becheur; étourdir->étourdissement; dérouter -> déroutage; cimenter cimenté; congutiner -> congutinant; décolorer -> décoloration. Значительное место занимают также производные с суффиксом -able, например: autoriser -> autorisable; envoyer -> envoyable. Имеются образования с параллельными суффиксами -ance, -ant; -eur, -ation; -age, -euse; -age, -eur; к некоторым добавляются производные с третьим суффиксом -sur, -age, -ement: dessabler dassableur, dessablage, dessablement; -é, -ant, -ation: exténuer extenué, exténuant, exténuation; -é, -atour, -atijn: consigner consigné, consignateur, consignation.

Anzoleto, brisé, exténué, pensa que Consuelo n'avait pas jugé à propos de s'arrêter en cet endroit. – Андзолето, разбитый, измученный, решил, что Консуэло, очевидно, не нашла возможным здесь остановиться [Sand, George. Consuelo. Tome II.].

Une somnolence décolorait ses yeux, mais ses dents brillaient, et ses orteils posaient légèrement sur les dalles, tout son corps ayant la souplesse d'un singe, et sa figure l'impassibilité d'une momie [Flaubert, Gustave. Herodias].

Какая-то сонливость застилала его глаза; но зубы его блестели, а ноги легко ступали по плитам пола; тело его было гибко, как у обезьяны, лицо — бесстрастно, точно у мумии.

Il voulut la voir à midi, sous le soleil frappant d'aplomb, mangée de clarté crue, décolorée et muette comme une ville morte, n'ayant plus que la vie de la chaleur, le frisson dont remuaient les toitures lointaines [Zola, Emile. L'Oeuvre].

Он хотел видеть его в полдень, под отвесными лучами солнца, когда резкий свет пожирала Ситэ, обесцвечивая и превращая его в мертвый город, где дышит только зной, а виднеющиеся вдали крыши словно трепещут в мареве.

Число моделей, по которым от одного глагола образуются по 4 отглагольных производных возрастают до 27. Самыми распространенными остаются словообразовательные модели с суффиксами: -eur, -4, -age, -ement, -ant, -ation, -able: ciseler --> ciseleur (119); cambrer -> cambré, agiter->agité (92); caroaser-carossage, debarrer débarrago (90); appareiller -> appareillement (74); bouillonner--bouillonnant (62); confirmer->confirmation (49). С этими суффиксами образовано 74% производных. От 90 глаголов имеется по 5 производных. Количество моделей, по которым образованы отглагольные производные - 24.

По следующим моделям имеется наибольшее количество производных: Rv + eur: équiper -> équipeur (70); Rv + age: blanchir blanchissage (65); Rv + ement: affiner- affinement (53); Rv + 6: briser -> brisé (51); Rv + ant: amuser -> amusant (35). От 31 глагола имеется по 6 производных. В образовании участвуют только переходные и переходные-непереходные глаголы, не обнаружено глаголов возвратных и непереходных. 83,5% производных образуется при помощи суффиксов -eur, -é, -age, -ement, -ant, -oir, ation, -able. Эти же суффиксы остаются самыми распространенными при образовании более 6-и производных от одного глагола.

Il avait eu, chez les femmes du demi-monde, des aventures rapides dues à sa renommée, à son esprit amusant, à sa taille d'athlète élégant et à sa figure énergique et brune. – С женщинами полусвета у него были мимолетные приключения, которыми он был обязан своей известностью, своему увлекательному остроумию, изящной фигуре, фигуре атлета, и смуглому, решительному лицу [Maupassant, Guy de. Fort comme la mort].

Le loyer, la nourriture, le blanchissage, les menus plaisirs, tout se trouvait écrit, noté, additionné [Zola, Emile. Le Ventre de Paris].

Квартира, стол, стирка, самые незначительные развлечения записывались, отмечались - всему этому подводился итог.

Il te restera donc vingt-cinq francs pour ton blanchissage, la lumière, les mille petits besoins qui se présentent, ton tabac, les menus plaisirs [Vollard, Ambroise. Paul Cézanne].

Таким образом тебе останется двадцать пять франков на стирку белья, освещение, на незначительные расходы, на табак и на мелкие развлечения.

Максимальное количество производных от одной глагольной основы 9-10, Например: brûler: brûlé, brûlerie, brûleur, brûlure, brûloir, rulant, brûlage, brûlée, brûlable, brûlement; couper: coupé, oupant, coupage, coupeur, coupement, coupée, coupable, coupoir, oupeuse. Далее более подробно рассмотрим данную группу глагольной основы.

Словообразование играет важную роль в развитии и обогащении лексического состава языка. Французский язык, обладающий богатой словообразовательной системой, предоставляет широкие возможности для образования новых слов от существующих основ. Одним из ключевых вопросов в изучении словообразования является определение морфологической продуктивности различных словообразовательных типов и моделей. В данной статье мы сосредоточимся на изучении производного потенциала французских глагольных основ. Как было указано выше целью нашего исследования является определение максимального количества производных, которые могут быть образованы от одной глагольной основы во французском языке, а также анализ факторов, влияющих на морфологическую продуктивность французских глагольных основ.

В качестве материала для исследования были выбраны два французских глагола: brûler (жечь) и couper (резать). Выбор данных глаголов обусловлен их семантической простотой и широкой употребимостью в языке, что предполагает развитую деривационную парадигму.

Далее более подробно рассмотрим метод деривационного анализа во французском языке.

Деривация, или словообразование, является одним из ключевых механизмов пополнения словарного состава языка. Она позволяет создавать новые слова на основе существующих морфем, отражая при этом динамику языка и его адаптацию к новым реалиям. Французский язык, с его богатой историей и развитой грамматической структурой, представляет собой плодотворное поле для изучения процессов деривации.

Деривационный анализ, как лингвистический метод, ставит своей целью выявление и систематизацию деривационных отношений между словами. Он позволяет определить, какие морфемы и правила используются для образования новых слов, а также установить семантические и синтаксические особенности дериватов.

В данной статье мы рассмотрим основные методы деривационного анализа, применяемые к французскому языку, и оценим их эффективность в изучении структуры и функционирования словообразовательной системы.

2. Основные принципы и подходы деривационного анализа:

В основе деривационного анализа лежит представление о слове как о структурированной единице, состоящей из морфем. Основными задачами деривационного анализа являются:

- идентификация морфем: выделение корней, аффиксов и других морфологических элементов в составе слова;

- установление деривационных отношений: определение, какие слова являются производными от других, и выявление базового слова (мотивирующего слова) и производного слова (деривата);

- классификация деривационных процессов: определение типа деривации (например, аффиксация, конверсия, словосложение) и классификация аффиксов по значению и функции;

- анализ семантических изменений: определение, как меняется значение слова в процессе деривации;

- изучение синтаксических свойств дериватов: определение, как деривация влияет на грамматические характеристики слова (например, род, число, падеж).

Существуют различные подходы к деривационному анализу, которые можно условно разделить на:

Формальный подход: фокусируется на морфологической структуре слов и правилах образования новых слов. Этот подход использует формальные грамматики и алгоритмы для анализа слов и выявления деривационных отношений.

Семантический подход: акцентирует внимание на семантических связях между словами. Он предполагает анализ значения слова и выявление семантических компонентов, которые указывают на его производность.

Диахронический подход: рассматривает деривацию в исторической перспективе, изучая эволюцию словообразовательных процессов и изменение значений слов со временем.

3. Методы и техники деривационного анализа во французском языке:

В арсенале лингвиста, занимающегося деривационным анализом французского языка, имеется ряд методов и техник, позволяющих эффективно исследовать словообразовательные процессы:

Метод компонентного анализа: предполагает разложение слова на минимальные значимые единицы (морфемы) и определение их функций. Это позволяет выявить корень, аффиксы и другие морфологические элементы, участвующие в образовании слова. Например, в слове *indépendamment* выделяются корень *pend-* (от *pendre* - висеть), префикс *in-*, суффикс *-amment* и префикс *dé-* (от *dépendre* - зависеть), что позволяет установить его производность от глагола *dépendre*.

Приведем примеры:

De sa taille et sa forme va dépendre la silhouette du luminaire. – Именно от формы и размеров корпуса будет зависеть внешний вид светильника.

Et sa taille doit aussi dépendre de la hauteur du plafond. – От его толщины будет также зависеть и высота самого потолка.

La stabilité du monde ne saurait donc dépendre de la seule puissance américaine. – То есть мировая стабильность не зависит от одной только американской силы.

Ils doivent dépendre d'autres tribus pour leurs besoins quotidiens. – Им придется полагаться на чужих людей в своих повседневных нуждах.

Cela prive la femme de confiance et fait dépendre des toilettes. – Оно лишает женщину уверенность и заставляет зависеть от туалетной комнаты [<https://pureportal.spbu.ru/>].

Метод трансформационного анализа: предполагает преобразование слова в другие формы и конструкции с целью выявления его деривационных связей. Например, можно преобразовать прилагательное *national* в существительное *nationalité*, что позволяет увидеть связь между этими словами и определить, что существительное является производным от прилагательного.

Контекстуальное использование данных дериватов:

*Son ancienne **nationalité** est souvent un sujet de discussion lors des réunions familiales.* – Его прежнее гражданство часто становится темой обсуждения на семейных встречах.

*Ma **nationalité** d'origine a façonné mes expériences d'enfance de manière unique.* – Моё прежнее гражданство уникальным образом повлияло на мой детский опыт.

*Son ancienne **nationalité** lui a ouvert des portes dans les relations internationales.* – Его прежняя национальность открыла для него двери в международных отношениях.

*Le revenu **national** brut peut fluctuer en fonction des tendances du marché mondial.* – Валовой национальный доход может колебаться в зависимости от мировых рыночных тенденций.

*Prenons rendez-vous pour faire de la randonnée au parc **national** ce week-end.* – Давай организуем поездку в поход в национальный парк в выходные. *On peut entendre quelques hiboux dans le parc national à la nuit tombée.* – В национальном парке после темноты можно услышать несколько ночных сов.

Метод семантического поля: предполагает анализ значения слова в контексте других слов, объединенных общим семантическим полем. Это позволяет выявить семантические связи между словами и определить, какие слова являются производными от других. Например, можно рассмотреть семантическое поле "образование" и выявить связи между словами *enseigner* (учить), *enseignement* (обучение), *enseignant* (учитель) и установить, что существительное *enseignement* и *enseignant* являются производными от глагола *enseigner*.

Приведем примеры контекстуального употребления данных дериватов:

Ainsi, les enfants peuvent recevoir un enseignement pendant la saison des pluies. – Таким образом дети могут получать образование даже во время наводнения. *Ainsi préparé, un jeune homme pourra aborder sans crainte l'enseignement supérieur.* – Все это позволило молодому человеку без проблем получить высшее образование.

Un rétroprojecteur peut rendre l'enseignement plus interactif et captivant pour les élèves. – Проектор для фолиантов может сделать обучение более интерактивным и интересным для студентов.

Анализ словообразовательных моделей предполагает выявление повторяющихся моделей образования слов в языке. Например, во французском языке существует продуктивная модель образования существительных с помощью суффикса *-tion* от глаголов (например, *informer* - *information*, *organiser* - *organisation*). Анализ этих моделей позволяет

предсказать возможность образования новых слов и понять принципы функционирования словообразовательной системы.

Использование специализированных словарей и баз данных: существуют словари словообразовательных связей и базы данных деривационных морфем, которые содержат информацию о происхождении слов, их морфологической структуре и деривационных отношениях. Эти ресурсы являются ценным инструментом для деривационного анализа.

4. Примеры деривационного анализа во французском языке:

Рассмотрим несколько примеров применения методов деривационного анализа к французским словам:

Déforestation:

Компонентный анализ: dé- (префикс, обозначающий удаление), forest (корень, лес), -ation (суффикс, обозначающий процесс или результат).

Деривационное отношение: производное от forêt (лес). Déforestation означает процесс удаления леса.

Тип деривации: Аффиксация (префиксация и суффиксация).

Logiciel:

Компонентный анализ: logi- (корень, от logique - логика), -ciel (суффикс, образованный от matériel- оборудование, аппаратура).

Деривационное отношение: создано путем словосложения элементов, связанных с логикой и материальным обеспечением компьютера.

Тип деривации: Словосложение.

Marché (рынок) → Marchander (торговаться):

Анализ: Глагол marchander образован от существительного marché путем добавления суффикса -er.

Семантика: Значение глагола связано с деятельностью, происходящей на рынке.

Тип деривации: Аффиксация (суффиксация).

Приведем примеры контекстуального употребления данных дериватов:

Marché des transferts actuellement fermé, vous ne pouvez pas vendre de joueurs. – В данный момент трансферный рынок закрыт и мы не можем подписывать игроков.

Marché du jeu moderne invente sans cesse de nouveaux formats de jeux. – Современный игровой рынок постоянно изобретает новые игровые форматы.

Marché pharmaceutique moderne est riche en divers complexes de vitamines. –

Современный фармацевтический рынок богат разными витаминными комплексами.

Ici, tous les jeudis en été se tient le Marché du fromage. – Летом каждый четверг здесь работает сырный рынок.

Dans la plupart des magasins peuvent et doivent marchander. – В большинстве торговых точек можно и нужно торговаться.

Dans la plupart des magasins peuvent et doivent marchander. – В большинстве подобных заведений можно и нужно торговаться.

Il est crucial de comprendre la différence entre marchander et négocier. – Очень важно понимать разницу между поторговаться и вести переговоры.

Soyez prêt à marchander si vous voulez obtenir un bon prix. – Однако будьте готовы поторговаться, если хотите сделать выгодную покупку.

Il n'était pas quelqu'un avec qui on pouvait marchander. – Да не с кем им было торговать.

Vous pouvez marchander avec Montréal en utilisant Rivard. – Вы можете торговать с покупателями в Монреале через Ривара и прочих.

Marchander avec des parias, c'est comme bâtir sur des sables mouvants. – Торговаться с клятвопреступником - это как строиться на зыбучих песках.

Деривационный анализ является важным инструментом для изучения французского языка. Он позволяет выявить закономерности образования новых слов, понять их семантические и синтаксические особенности, а также определить место слова в системе языка. Разнообразие методов и техник деривационного анализа, применяемых к французскому языку, позволяет исследовать словообразовательные процессы с различных точек зрения и получить более полное представление о структуре и функционировании языка. Дальнейшие исследования в области деривационного анализа, особенно с применением компьютерных технологий, открывают новые перспективы для изучения языка и его применения в различных областях.

Таким образом, методом исследования является деривационный анализ, который заключается в выявлении всех производных слов, образованных от глагольной основы brûl- и coup - Для этого были использованы толковые и словообразовательные словари французского языка (например, Le Grand Robert de la Langue Française, Dictionnaire historique de la langue française А. Рейя), а также корпусные данные (например, Frantext).

В результате деривационного анализа были выявлены следующие производные слова, образованные от глагольной основы brûl-:

- brûlé (обожженный)
- brûlerie (заведение, где обжаривают кофе)
- brûleur (горелка)
- brûlure (ожог)
- brûloir (приспособление для обжигания)
- brûlant (горящий, обжигающий)
- brûlage (обжиг)
- brûlée (обожженная)
- brûlable (поддающийся обжигу)
- brûlement (обжигание)

—Et que prétend dire par là ce flatteur? reprit-elle en lui lançant le plus **brûlant** regard qu'elle put tirer de son arsenal de diableries [Sand, George . Consuelo. Tome I.] — *Что ты, льстец, хочешь этим сказать?* — возразила она, устремляя на него взгляд, самый жгучий из всего ее дьявольского арсенала.

Qu est-ce que tu dis ? questionnait Mme Maigret, qui tenait entre ses mains boudinées un cataplasme brûlant en attendant de la passer au cou de son mari [Simenon, Georges. Le temoignage de l'enfant de chœur] — *Что ты говоришь?* — спрашивала мадам Мегрэ, держа в вытянутых руках горячие припарки.

C'était un rendement prodigieux, surtout si l'on songeait que l'ancien haut fourneau, **brûlant** jour et nuit, n'atteignait pas le tiers de cette production [Zola, Emile. Les Quatre Evangiles - Travail]. — *То была изумительно высокая производительность, в особенности если принять во внимание, что домна, работая непрерывно днем и ночью, не выплавляла и третьей части этого количества.*

Аналогично, от глагольной основы coup- были образованы следующие производные слова:

- coupé (разрезанный)
- coupant (режущий)
- coupage (разрезание)
- coupeur (резчик)
- coupement (разрезание)
- coupée (разрезанная)
- coupable (виновный)
- coupoir (резак)
- coupeuse (резчица)

Приведем примеры употребления данных производных в художественных произведениях из национального корпуса французского языка:

*Le résultat est un **coupé** de prestige très distinctif, contemporain et sportif.*

Результатом стало оригинальное и современное спортивное купе класса люкс.

*Nous étions déjà **coupé** du reste du monde, sans nouvelles.*

Мы были полностью отрезаны от всего мира и не имели никакой информации.

*De longues années, le pays a été **coupé** du reste du monde.*

Страна на протяжении длительного времени была отрезанной от остального мира.

*Le pont effondré a **coupé** la ville de l'autoroute principale.*

Обрушившийся мост отрезал город от основного шоссе.

Un de mes hommes l'a coupé. Il a sauvé ma vie.

Один из моих агентов отрезал ее. Спас мне жизнь.

*Pendant le long hiver, il est **coupé** du reste du monde.*

В зимнее время это место отрезано от остального мира.

Nos membres ont coupé tous les ponts avec le monde extérieur.

Наше братство отрезано всеми ниточками от внешнего мира.

*Sa question inattendue l'a **coupé** court au milieu de son explication.*

Её неожиданный вопрос заставил его внезапно прерваться в середине объяснения.

*Sa description de la blessure m'a **coupé** l'appétit pendant le dîner.*

Её описание травмы вызвало у меня отвращение во время ужина [<https://pureportal.spbu.ru/>].

Анализ полученных данных показывает, что от глагольной основы *brûl-* было образовано 10 производных слов, а от глагольной основы *coûr* – 9 производных слов. Таким образом, максимальное количество производных, которое может быть образовано от одной глагольной основы во французском языке, составляет 9-10 единиц.

Полученные результаты позволяют оценить морфологическую продуктивность французских глагольных основ. Ограниченное количество производных (9-10) свидетельствует о том, что морфологическая продуктивность французских глагольных основ не является неограниченной. Существуют определённые факторы, которые влияют на возможность образования новых слов от глагольных основ. К таким факторам можно отнести:

1. Семантические ограничения: Не все значения, которые потенциально могут быть выражены при помощи аффиксов, оказываются востребованными в языке.

2. Фонетические ограничения: Некоторые сочетания аффиксов и глагольных основ могут быть фонетически неудобными или труднопроизносимыми.

3. Морфологическая конкуренция: Существование синонимичных словообразовательных средств может ограничивать возможность образования новых слов при помощи определенных аффиксов.

4. Культурные и исторические факторы: Некоторые деривационные модели могут быть более продуктивными в определенные исторические периоды или в определенных социальных группах.

В результате проведенного исследования было установлено, что максимальное количество производных, которые могут быть образованы от одной глагольной основы во французском языке, составляет 9-10 единиц. Данные результаты позволяют оценить морфологическую продуктивность французских глагольных основ и выявить факторы, ограничивающие возможность образования новых слов.

Таким образом, можно констатировать, что отглагольные производные составляют значительную часть суффиксальных образований французского языка. В настоящей работе были учтены следующие характеристики глагола: 1) переходность-непереходность, 2) предельность-не предельность, 3) абсолютность-относительность. Более подробно были исследованы глаголы, которые, оказывают значительное влияние на словообразование. Данные лексические единицы играют ключевую роль в лексике и грамматике французского языка.

Литература

1. Буслаев, Ф.И. *Преподавание отечественного языка* / Ф.И. Буслаев. - М.: Просвещение, 1992. - 512 с.
2. Басманова, А.Г. *Именные части речи во французском языке: Пособие для учителя средней школы* / А.Г. Басманова, Б.И. Турчина. М.: Просвещение, 1983. - 128 с.
3. Белый, А. *Как мы пишем: Сборник*. / А. Белый. - М.: Книга, 1989. - С. 8-20.
4. Боровский, Я.М. *Латинский язык* / Я.М. Боровский, А.В. Болдырев. М.: Изд-во литературы на иностр. языках, 1961. - С. 13-16.
5. Будагов, Р.А. *Язык и культура. Хрестоматия: В 3-х ч.* / Р.А. Будагов // *Учебное пособие / Сост.: А.А. Брагина, Т.Ю. Загряжкина. 4.1: Теория и практика* // Р.А. Будагов. - М.: Добросвет-2000, 2001. - 192 с.
6. Будагов, Р.А. *Язык и культура. Хрестоматия: В 3-х ч. Учебное пособие / Сост.: А. А. Брагина, Т.Ю. Загряжкина. 4.2: Романистика*. - М.: Добросвет, 2000 - 2001. - 208 с.
7. Быкова, Л. А. *Современный русский литературный язык. Морфемика и словообразование* / Л.А. Быкова. Харьков: Вища школа, 1974. - 95 с.
8. Вайсгербер, Л. *Родной язык и формирование духа / Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. к. ф. н. О. А. Радченко*. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. - 223 с.
9. Васильева, Н.М. *Некоторые вопросы относительного подчинения во французском языке (относительно предложения с антецедентом именем и антецедентом личным местоимением): Дис. канд. филол. наук:* / Н.М. Васильева. М., 1952. - 218 с.
10. Васильева, Н.М. *Структура сложного предложения на материале французского языка раннего периода: Дис.. д-ра филол. наук:* / Н.М. Васильева. М., 1965. - 754 с.

11. *Вашкевич, Н.Н. Абракадабры. Декодировка смысла / Н.Н. Вашкевич. — М.: Белые альвы, 1998. - 160 с.*
12. *Виноградов, В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии (на материале русского и родственных языков) // Вопросы теории и истории языка / Ред. кол.: акад. Г.Ф. Александров, В.В. Виноградов. - М.: Изд-во АН СССР, 1952. - С. 99-152.*
13. *Герман, И.А. Введение в лингвосинергетику: Монография / И.А. Герман, В.А. Пищальникова. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 1999. - 130 с.*
14. *Лексико-грамматические и стилистические проблемы изучения иностранных языков : сб. науч. тр. — М.: Университет дружбы народов, 1989. - 105 с.*
15. *Моисеев А. И. Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке. Ленинград, 1987. - 206 с.*

ОБРАЗОВАНИЯ ОТГЛАГОЛЬНЫХ ПРОИЗВОДНЫХ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ (на материале художественной литературы)

Французский язык обладает богатой системой словообразования, позволяющей создавать новые слова на основе уже существующих. Одним из наиболее продуктивных способов является образование отглагольных производных, то есть слов, которые происходят от глаголов и несут в себе связанные с ними значения. Эти производные могут быть существительными, прилагательными, наречиями, и даже другими глаголами. Понимание механизмов их образования – ключ к более глубокому освоению французской лексики. Эти характеристики являются важными параметрами для формального и семантического анализа глаголов. Учет этих параметров в исследовании отглагольных производных позволяет понять закономерности их образования и семантические нюансы. Актуальность выбранной темы определяется общей актуальностью изучения и описания словообразовательных гнезд, формируемых на основе тех частей речи, которые являются источником расширения словарного состава языка за счет различных способов словопроизводства, неизученностью французского словообразования с точки зрения его гнездовой организации, отсутствием систематизированного описания отглагольного словообразования в целом, недостаточной изученностью ряда вопросов, связанных с общей теорией словообразовательных гнезд и практикой их описания. Автор подчёркивает, что это явление заслуживает подробного изучения, и предлагает конкретные параметры (переходность, предельность, абсолютность), которые необходимо учитывать при исследовании. Он также акцентирует внимание на том, что некоторые глаголы играют более важную роль в этом процессе, что делает их ключевыми объектами для анализа; стремится раскрыть закономерности и механизмы формирования лексического и грамматического строя французского языка через анализ отглагольных производных.

Ключевые слова: французский язык, семантические разряды, производящий глагол, переходность, непереходность, модель, отглагольные производные, способы словообразования, коммуникативная значимость, глагол, аффиксация.

ТАШКИЛИ КАЛИМАҲОИ ҲОСИЛШАВАНДА АЗ ФЕЪЛ ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ (дар асоси адабиёти бадеӣ)

Забони фаронсавӣ дорои низоми ғании калимасозӣ мебошад, ки имкон медиҳад калимаҳои навро дар асоси калимаҳои мавҷуда эҷод кунанд. Яке аз сермахсултарин роҳҳои калимасозӣ сохтани калимаҳои ҳосилавӣ аз феълҳо мебошад, яъне калимаҳои ҳосилшуда аз феъл ва дорои маънои марбут ба он. Ин калимаҳои ҳосилавӣ метавонанд исм, сифат, зарф ва ҳатто феъли дигар бошанд. Дарки механизмҳои ин раванд барои азҳудкунии амиқи луғати фаронсавӣ муҳим аст. Хусусияти мазкур унсури муҳими таҳлили лексикӣ ва маъноӣ феълҳо мебошад. Аксар вақт ҳосилаҳои феълӣ ба мафҳумҳои абстрактӣ ишора мекунад. Мавзӯи сохтани калима ва корбурди он ҳамеша мубрам аст. Муаллиф таваҷҷуҳро ба фароҳамоварии калимаҳои нав дар асоси қисмҳои нутқ, ки манбаи васеъшавии луғати забон тавассути роҳҳои гуногуни калимасозӣ мебошанд, ҷалб мекунад. Омӯзиши калимасозии фаронсавӣ аз нуқтаи назари созмони носозгор ва набудани тавсифи низоми ҳосиласозии феълӣ мураккаб мегардад. Муаллиф таъкид мекунад, ки ин падида арзандаи таҳқиқи амиқ аст ва параметрҳои мушаххасро пешниҳод мекунад (гузаронӣ, сермахсулӣ, мураккабӣ), ки ҳангоми таҳқиқ бояд ба назар гирифта шаванд. Ҳамчунин таъкид мешавад, ки баъзе феълҳо дар ин раванд нақши муҳимтар доранд, ки онҳоро барои таҳқиқи механизмҳои ташаккули луғавию грамматикӣ забони фаронсавӣ тавассути таҳлили ҳосилаҳои феълӣ мавзӯи ҷолиб мегардонад.

Калидвожаҳо: забони фаронсавӣ, категорияҳои семантикӣ, феъли истехсолӣ, гузариш, ғайримуқаррарӣ модел, ҳосилаҳои шифоҳӣ, усулҳои сохтани калима, аҳамияти коммуникатсионӣ, феъл, аффиксатсия.

FORMATION OF VERBAL DERIVATIVES IN THE FRENCH LANGUAGE (based on fiction)

The French language has a rich system of word formation that allows you to create new words based on existing ones. One of the most productive ways is to form verbal derivatives, that is, words that come from verbs and carry meanings associated with them. These derivatives can be nouns, adjectives, adverbs, and even other verbs. Understanding the mechanisms of their education is the key to a deeper mastery of French vocabulary. These characteristics are important parameters for the formal and semantic analysis of verbs. Taking these parameters into account in the study of verbal derivatives makes it possible to understand the patterns of their formation and semantic nuances. The relevance of the chosen topic is determined by the general relevance of the study and description of word-formation nests formed on the basis of those parts of speech that are a source of expansion of the vocabulary of the language due to various methods of word production, the lack of study of French word formation in terms of its nest organization, the lack of a systematic description of verbal word formation in general, insufficient knowledge of a number of issues related to the general theory of word formation nests and the practice of describing them. The author emphasizes that this phenomenon deserves a detailed study, and suggests specific parameters (transitivity, extremity, absoluteness) that must be taken into account in the study. He also focuses on the fact that some verbs play a more important role in this process, which makes them key objects for analysis; he seeks to reveal the patterns and mechanisms of formation of the lexical and grammatical structure of the French language through the analysis of verbal derivatives, taking into account the important morphological and semantic characteristics of verbs..

Keywords: French, semantic categories, generating verb, transitivity, intransitivity, model, verbal derivatives, ways of word formation, communicative significance, verb, affixation.

Дар бораи муаллиф

*Сафялова Лола Субхоновна
муаллими калони кафедраи забонҳои
романӣ-германӣ
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6*

About the author

*Safyaloeva Lola Subhonovna
Senior Lecturer at the Department of Romance-
Germanic Languages
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulugzoda
734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiyeva street, 17/6*

Об авторе

*Сафялова Лола Субхоновна
Старший преподаватель кафедры романо –
германских языков
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6,*

ТДУ 82-143.8(470.36)

ОҶАНГҶОИ ПАНДУАХЛОҚӢ ДАР АШӢОРИ САЙФИ ФАРӢОӢ

Элбоев В., Муборакиён С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Номи пурраи шоир Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ ва таҳаллуси шоириаш Сайф ва Сайфи Фарғонӣ мебошад. Ӯ дар водии Фарғона по ба арсаи вучуд ниҳодааст. Зоҳиран ӯ аз байни табақаи поёнии ҷамъият баромадааст. Сайфи Фарғонӣ дар ватанаш таҳсили илм кардааст. Аз ашъораш пайдост ки ӯ илмҳои калом, ҳадис, илоҳиёт, адабиёт, тасаввуф, забони арабӣ ва дигар илмҳои замонашро аз худ карда будааст.

Шоир дар бораи хатми мадраса ва касби шоирро пеша карданиш чунин мегӯяд:

*Ёрони ман ба мадрасаву хонақаҳ шуданд,
В-ин бенаво ба хонаи хаммор бозмонд.
Ин як фақир гашту бипӯшид хирқае.
В-он як фақеҳ гашту ба такрор бозмонд.
Махсус буд ҳар як аз эшон ба хидмате,
Ман шоире будам, зи ман ашъор бозмонд [3, с. 100-101].*

Зиндагӣ барои шоир душвор ва вазнинтар мегардад ва ӯ маҷбур мешавад, ки ватани азизашро тарк кунад:

*Ба тарки шаҳру ватан гуфтамӯ тавонистам,
Ба тарки кӯи ту гуфтан наметавон, чӣ кунам [5, с. 10].*

Ё худ:

*Эй аҳли шаҳр, аз ин пас ман тарки хона гуфтам,
К-аз нолаҳои зорам заҳмат бувад шуморо [5, с. 27].*

Сайфи Фарғонӣ чанде дар Табреш зиндагӣ мекунад, вале дар ин ҷо низ аҳволи ӯ хуб намешавад. Пас ӯ роҳи Румро пеш гирифта дар Оқсаро манзил мегирад. Соҳиби «Маҷмаъ-ул-одоб» Ибн-ал-фавотӣ менависад, ки дар соли 660 ҳиҷрӣ (1261-62-и мелодӣ) Сайфи Фарғонӣ дар Оқсаро бо тангдастӣ мезистааст ва шоири баркамол будааст [4, с. 420].

Агар ин маълумотро саҳеҳ шуморем, Сайфи Фарғонӣ дар ин ҳангом, ки шоири баркамол будааст, бояд 25-30 сол умр дошта бошад.

Аз ин рӯ, соли таваллуди Сайфи Фарғонӣ ба солҳои 30-уми асри XIII рост меояд. Инчунин, 45 - 46 соли дигар умр дидани шоир низ маълум аст. Дар Оқсаро ҳам Сайфи Фарғонӣ чандон умри хуше надида будааст:

*Зи сози фақр маро гайри ҷома чизе нест.
На олате, ки ба коре тавон шудан машғул.*

Ин маънӣ дар як мактуби ба Саъдии Шерозӣ фиристодааш низ ифода шудааст:

*Дилам аз кори ин ҷаҳон бигрифт,
Рост хоҳӣ, дилам зи ҷон бигрифт [6, с. 181].*

Сайфи Фарғонӣ дар як қасидааш 60-сола будани худро маълум кардааст. Мутаасифона, соли навишта шудани қасида маълум нест. Агар санаи навишта шудани ин қасида маълум мешуд, соли таввалуди Сайфи Фарғонӣ муайян мегашт:

*Макун ҷавонӣ аз ин беш, Сайфи Фарғонӣ,
Ки пирӣ омаду умрат ба ҳадди ситтин рафт [4, с. 215].*

Шоир ба синни пиронсолӣ расидани худашро низ дар як ғазалаш зикр намудааст:

*З-оташӣ шиқат, ки дилро дар ҷавонӣ зинда дошт,
Барфи пирӣ бар сарам бинишасту маҳрумам ҳанӯз [3, с. 34].*

Тақдири минбаъдаи Сайфи Фарғонӣ ба мо маълум нест. Аҳмад Оташ қайд мекунад, ки нусхаи қадимтарини девони ӯ пас аз чанд соли вафоташ моҳи раҷабӣ соли 749 ҳ. (1348-и м.) бо қалами Муҳаммад бинни Али Оқсарой китобат шудааст [3, с. 41].

Соли вафоти Сайфи Фарғониро Аҳмад Оташ ба чоряки аввали асри XIУ тахмин намудааст. Ӯ чунин мегӯяд: « ... тахминан Сайфи Фарғонӣ дар чаҳоряки аввали асри XIУ вафот кардааст [3, с. 49].

Аз ин маълумотҳо метавон тахмин кард, ки Сайфи Фарғонӣ 75-80 сол умр дидааст. Дар бораи ҳаёти шоир мо ба дигар маълумоте дучор нашудем. Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ яке аз шоирони пурмаҳсули ниммаи дуҷуми асри XIII ва аввали асри XIУ ба ҳисоб меравад.

Сайфи Фарғонӣ дар бораи иқтидори шоириаш ин тавр мегӯяд:

*Агар хоре наҷфтад дар раҳи нутқ,
Биёмӯзам ба булбул гулситой [3, с. 49].*

Нусхаи аслии девони Сайфи Фарғонӣ хеле нодир буда, танҳо дар Туркия мафҳуз аст. Забехулло Сафо аз рӯи ин нусха девони ӯро тартиб додааст, ки аз се ҷилд иборат мебошад [4]. Ҷилди якум аз қасоид (116 адад), китъаот (5 адад) ва рубоӣёт (23 адад) иборат мебошад. Ҷилди дуюм ва сеюм аз ғазалиёт (579 адад) иборат мебошад.

Қасоиди Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ бо мазмуни худ аз қасоиди шоирони маддоҳи дарборӣ фарқи калон мекунад. Дар онҳо мадҳу санои бардурӯғ ва иғвоомези шоҳу амалдорон дида намешавад. Аксарияти қасидаҳои шоир бар ҳилофи қасидаҳои мадеҳӣ аз танқиди зулм, кирдори бади шоҳу амалдорон ва аз ситоиши адл, қадру қиммати инсон, фазилати илму дониш ва касбу ҳунар, ҳасби ҳол, мадҳ, ишқу муҳаббат, васфи манзараҳои табиат ва ғайра баҳс мекунанд.

Шикоят аз давр ва танқиди шоҳону амалдорон дар қасоиди шоир ҷои намоёнро ишғол мекунад. Шоир, ки ҳудаш аз дасти истилогарони аҷнабӣ ва ҳокимони давр азобҳо кашидааст, бо ғами халқи бечора шарик мебошад. Дар як қасидааш шоир ба золимони давр муроҷиат намуда мегӯяд, ки ба ятимону бекасон дасти имдод дароз кунанд, онҳоро наозоранд:

*Мурувват кун ятимеро, ба чашми мардумӣ бингар,
Ки марвориди ашқи ӯст дурри гушвори ту [4, с. 42].*

Дар байти зерин шоир шояд қасони дурӯғӯ ва фитнагарро танқид намуда бошад. Чунин қасон ба таъбири динӣ дар дӯзах сӯзонда мешаванд:

*Туро бинанд дар дӯзах ба дандони сагон дода,
Забони лағвгӯи ту, даҳони ришвахори ту [4, с. 64].*

Шоир дар як қасидаи дигараш вазъияти бади замонро равшан нишон додааст:

*Дар ин давр эҳсон нахоҳем ёфт,
Шакар дар намакдон нахоҳем ёфт.
Ҷаҳон сар ба сар зулму адвон гирифт,
Дар ӯ адлу эҳсон нахоҳем ёфт [3, с. 85].*

Ғайр аз ин, шоир якҷанд қасидаҳои мадҳӣ низ дорад. Мамдуҳони ӯ Ғозонхон, вазири Ҳалоку Шамсиддини Соҳибдеворон (қатлаш 1283) ва баъзе дӯстонаш ҳокимон мебошанд. Сайфи Фарғонӣ дар ду қасидааш Ғозонхонро, ки зикраш дар боло шуда буд, мадҳ намудааст. Ғозонхон ба ғайр аз баъзе тағйиротҳои гузарондаш, инчунин ӯ мусулмон шуда, мазҳаби сунниро қабул намуда буд. Шояд аз ин ҷиҳатҳо бошад, ки Сайфи Фарғонӣ ба ӯ қасида бахшидааст:

*Эй сабо, гар сӯи Табреш афтадат рӯзе гузар,
Сӯи даргоҳи шаҳи одил расон аз мо хабар.
Подшоҳи вақти Ғозонро, агар бинӣ, бигӯ
К-эӣ ҳама айёми ту маймунтар аз рӯзи зафар,
Асли Чингизхон назода чун ту фаръе покдин,
Адли султонон надида чун ту шоҳе додгар...
Хайру шарри кас нагуфтам аз ҳавои табъу нафс,
Мадҳу замми кас накардам аз барои симу зар! [4, с. 179].*

Сайфи Фарғонӣ қасидаҳои мадҳии бисёре надорад. Вай ҳамагӣ дар ҳаҷми 4-5 байт Ғозонхонро мадҳ намудаасту ҳалос. Дар ин байтҳо мадҳу санои бардурӯғ дида нашуда, балки он барои ҳусни матлаъ истифода шудааст. Худи Сайфи Фарғонӣ шоирони мадеҳасароро таъна зада, мақсаду вазифаи шоирро ин тавр баён мекунад:

*Аз санои умаро нек ниғаҳ дор забон,
Гарчи рангинсуханӣ, нақш макун деворе.
Мадҳи ин қавм дили равшани ту тира кунад,
Ҳамчу рӯро калафу ойинаро зангоре.
Шоирӣ чист, ки озода аз ин гирад ном,
Нанги халқе гар аз ин ном надорӣ оре [3, с. 39].*

Дар қасидаҳои шоир инчунин васфи чамоли ёр, тавсифи манзараҳои табиат низ дида мешавад. Сайфи Фарғонӣ дар як қасидааш ҳусни чамоли ёрашро чунин таъсир ва тавсиф мекунад:

*Рӯи ту арз дод лашкарӣ ҳусн,
Ки руҳи туст шоҳи кишвари ҳусн,
Шоҳи ишқат ситад вилояти ҷон,
Мулки дилҳо гирифт лашкарӣ ҳусн [4, с. 118].*

Ё:

*Моро ба бўса, чун бигирифтӣ дар бараиш,
Оби ҳаёт дод лаби ҳамчу шаккараиш [4, с. 97].*

Шоир фаро расидани баҳорро тасвир намуда, ба булбул мурочиат мекунад, ки дар васфи гул бисарояд:

*Биё, булбул, ки вақти гуфтани туст,
Чу гул дидӣ, гаҳи ошгуфтани туст [4, с. 154].*

Дар ҷои дигар низ шоир фаро расидани баҳор ва дамидани гулу себаргаро тасвир намудааст:

*Аруси чаманроост зевар шукуфа,
Сари шохро ҳаст афсар шукуфа.
Кунун бар сари шох фарқе надорад,
Шукуфа зи зевар, зи зевар шукуфа.
Ба сад парда булбул навосоз гардад,
Чи бикшод бар шох сад дар шукуфа [4, с. 56].*

Ғайр аз ин, дар қасидаҳои шоир мавзӯҳои ирфонӣ, мазҳабӣ ва ғайра дида мешавад. Лекин аз ҳама бештар мавзӯҳои иҷтимоӣ дар қасоиди шоир мавқеи калонро ишғол мекунад. Дар девони шоир чанд китъае низ дида мешавад. Дар китъаҳои ӯ мавзӯҳои панду ахлоқ, ҳимояи фақирон ва ақидаҳои тасаввуфӣ ба назар мерасад.

Сайфи Фарғонӣ дар як китъааш ҳокимону амалдоронро даъват мекунад, ки ба муҳтоҷон дастӣ ёрӣ дароз кунанд, ба онҳо кӯмак расонанд. Дастгирӣ кардан ва ҳимояи муҳтоҷон ва умуман халқ боиси пойдор гардидани давлати подшоҳон мегардад. Дар ҷои дигар шоир қайд мекунад, ки оби дидаи мазлум оташ аст ва он ҳар чиро сӯхта метавонад. Ё дар ин ҷо гуфтанист, ки агар халқ якҷоя амал кунад, ҳарчи хоҳад иҷро мешавад:

*Оташ аст оби дидаи мазлум,
Чун равон гашт, хушкӯ тар сӯзад [4, с. 47].*

Сайфи Фарғонӣ дар сароидани рубоӣ низ маҳорати калон дорад. Дар рубоӣҳои шоир мавзӯҳои ишқӣ, тасаввуфӣ ва ғайра дида мешавад. Шоир дар як рубоияш ҳусну чамоли маъшуқаро чунин таърифу тавсиф намудааст:

*Ҳар бўса, к-аз он тангдаҳон меҳоҳӣ,
Умрест, ки аз маъдани ҷон меҳоҳӣ.
Дар зулмати хатти ӯ нигар зери лабаиш,
Аз оби ҳаёт агар нишон меҳоҳӣ [4, с. 110].*

Ҳамин тавр, Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ дар китъаот, қасоидот ва рубоӣеташ дар баробари ақидаҳои суфиёна доштаниш, бисёр фикрҳои пешқадами ҳудашро баён намудааст, ки мо то андозае аз онҳо намуна овардем. Лекин аз ҳама намудҳои адабӣ дида дар эҷодиёти Сайфи Фарғонӣ ғазал мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Сабаби бисёр ғазал сароидани шоир ва муосирони ӯ ба шароити сиёсӣ - адабии он давра зич алоқаманд мебошад.

Мавзуи панду ахлоқ дар ҳама давраҳои таърихи адбиёт ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи эҷодиёти шоирон давом карда меояд. Адибе нест, ки ба ин мавзӯ даҳлат накарда бошад. Адабиётшиноси ҳинд Шиблии Нуъмонӣ бартарики адабиёт ва афкори пандуахлоқии форсу тоҷикро нишон дода, чунин изҳори ақида мекунад: «Оид ба ахлоқ ва таълимоти ахлоқӣ он қадар ашъоре, ки дар форсӣ мавҷуд аст дар арабӣ нест. Ҳазорон маснавӣ дар ашъори форсӣ гуфта шуда, ки дар арабӣ ёфт намешавад» [7, с. 19].

Ин гуфтаҳои Шиблии Нуъмонӣ ақидаҳои он муалифонро, ки осори пешинаи моро танҳо ба адабиёти араб нисбат медоранд, тамоман беасос мебарорад.

Абдулғанӣ Мирзоев қайд мекунад, ки яке аз ҳодисаҳои рӯй додани чунин ҳолат, яъне ба миён омадани осори пандуахлоқӣ, ҳамоно ҷунбиши сиёсӣ ва бедории фикрист, ки алоқамандона бо протсессии ташаккули ҳалқияти мардуми тоҷик ҳанӯз аз нимаи асри XIII дар вилояти шарқии хилофати араб шуруъ шуда, охириҳои асри IX давлати Сомониёнро рӯи қор оварда буд [2, с. 144].

Дар асри X доираи ин мавзуъ, яъне панду ахлоқ боз бештар васеъ мегардад. Зайнулобиддин Муътаман дар бораи ин асари қадимаи адабиёти форсу тоҷик чунин мегӯяд: «Шеърӣ ахлоқӣ аз қадимтарин аҳд дар осори шуароӣ Эрон ёфт мешавад...» [1, с. 129].

Дар асрҳои минбаъда, хусусан дар асри XIII дар адабиёти форсу тоҷик мавқеи панду ахлоқ боз баландтар мегардад. Ин мавзуъ чи дар эҷодиёт шоирони мутасаввиф ва чи ғайри мутасаввиф дида мешуд.

Дар ғазалиёти Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ низ мавқеи ин мавзуъ калон мебошад. Шоир ба ин мавзуъ беҳуда даст назадааст. Истилоӣ муғул дар баробари аз ҷиҳати иқтисодӣ ва маданӣ хароб кардани мамлакат, инчунин ба ахлоқи мардум то андозае таъсири бад расонда буд. Аз ин рӯ Сайфи Фарғонӣ ба воситаи ғазалҳои ҳудаш хислатҳои хуби инсониро тараннум намуда, ҳулку атвори бадро танкид намудааст. Ғазалҳои ӯ касро дар руҳияи баланди ахлоқи неки инсонӣ тарбия мекунад. Тараннуми дӯстию рафокат, вафодорӣ, хоксорӣ, ҳимматбаландӣ, тоб овардан ба саҳтиҳо ва танкиди кибру ғурур, пастҳимматӣ ва ғайра аз мавзуъҳои ғазалиёти пандуахлоқии шоир мебошанд.

Дӯстӣ яке аз хислатҳои хуби инсон ба шумор меравад. Дар ин бора қариб ҳамаи шоирони мо шеърҳо сароидаанд. Масалан, Абулмачд Саной дар бораи дӯстию рафокат чунин қайд мекунад, ки кас ба як бадӣ рафикашро набояд аз даст диҳад.

*Дӯстро кас ба як бадӣ нафурӯхт,
Баҳри кайе гилем натвон сӯхт.*

Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ низ дар як ғазалаш қайд мекунад, ки барои дӯст он чӣ аз дастат меояд, ёрӣ расон. Душманат он касест, ки туро аз дӯстат боз медорад:

*Кор баҳри дӯст кун, бо дӯст бошад музди ту,
Душмани туст он чӣ дорад мар туро аз дӯст боз [4, с. 52].*

Шоир шахсони дурӯя, шӯрангез ва хабаркашро ба зерӣ танкид гирифтааст. Чунин шахсон ба афъоли баду зишти худ метавонанд, ки дар байни ду дӯст муҳолифатро ба миён овард. Ин кор метавонад ба дараҷае рафта расад, ки дар байни онҳо дӯстӣ қатъ гардад:

*Ба қатъи дӯстӣ он ҷо ки душман дар миён ояд,
Ду ёри ношикеборо зи якдигар бигардонад [4, с. 65].*

Дӯсти ҳақиқӣ бояд ҳама вақт, дар ҳар шароиту вазъият аз дӯсташ дурӣ маҷӯяд. Ӯ бояд аз душмани дӯсташ наҳаросад, ба монанди он ки аз сарзаниши путк сандонро парвоя нест:

*Толиби дӯст шиқоят накунад аз душман,
Чӣ ғам аз сарзаниши митрақа мар сандонро [3, с. 129].*

Чӣ навъе ки аз мисоли боло маълум мешавад, шоир зарурияти дӯстии байни мардумро таъкид намудааст:

*Дӯст беҳиммат нагардад ёри кас,
Мулк бе шамшер натвонӣ гирифт [4, с. 59].*

Ё худ шоир дар ҷои дигар қайд мекунад, ки барои ҳоҷати худ аз ҳар кас ёрӣ мапурс. Пурсидани ҷизе аз ғайри дӯст монанди он аст, ки гадо аз гадои дигар садақа металабад. Дар ин ҷо шоир зидди тамаъкорӣ баромадааст:

*Сайфи Фарғонӣ, агар ҳоҷат ҳаҳӣ аз ғайри дӯст,
Ончунон бошад, ки ҳоҷат аз гадо хоҳад гадоӣ [5, с. 39].*

Дӯсти ҳақиқӣ бояд доимо ҳамдаму ҳамрози дӯсташ бошад. Дӯсти ҳақиқиро лозим нест, ки зорию тавалло кунӣ. Балки ӯ ҳудаш бояд дар ҳар як қору бори рафикаш ҳозир омода бошад. Чун дидӣ, ки аз вай бӯи ноошноӣ меояду муносибати хуб наменамояд, лозим аст, ки аз вай даст шуст:

*Он чӣ дорӣ ба кафи он чӣ надорӣ ҷуз дӯст,
Гар наояд, маталаб в-ар биравад, бигзораиш [3, с. 71].*

Яке аз хислатҳои хуби инсонӣ ин ҳиммат аст. Шахси боҳиммат аз уҳдаи ҳама кор баромада метавонад. Дар ин боб муосир ва устои Сайфи Фарғонӣ Шайх Саъдӣ мегӯяд:

*Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,
Агар хоре бувад, гулдаста гардад [6, с. 238].*

Дар ин хусус низ шоир қайд намуда мегӯяд, ки кас бояд боҳиммат бошад:

*Аспи ҳимматро бар рӯи бисоти хидмат,
Хонае, соз ки шатранҷи туро шоҳ ин аст [6, с. 98].*

Марди боҳиммат аз ҳеҷ саҳтии ба сараш омада намеҳаросад. Шахсе, ки дорои ҳиммати баланд аст, ҳудашро аз ҳар душворӣ эмин нигоҳ дошта метавонад:

*Дастӣ ҳиммат даровар, эй дарвеш,
Хештанро аз ину он бирабой [4, с. 87].*

Яке аз хислатҳои бади инсонӣ ин тамаъ ва тамаъкорӣ аст. Тамаъ касро аз хислатҳои хуби инсонӣ дур нигоҳ дошта, дар ӯ ҳисси мумсикӣ, молдӯстдорӣ ва дигар хусусиятҳои бадро пайдо мекунад. Аз ин рӯ Сайфи Фарғонӣ қайд мекунад, ки кас бояд бо доштаи худ қаноат намояд. Дар ин ҷо шоир дар баробари мазамат намудани тамаъкорӣ, қаноатро ба он муқобил гузоштааст:

Дар камӣ хеш маяфзой, ки он аз ҳама беш

Дар фузунӣ каму андар камӣ афзун нигарад [3, с. 128].

Кас бояд, ки ба доштаи худ қаноат намояд ва барои чиз шуда пешӣ касу нокас набояд сар ҳам намояд. Шоир дар як ғазалаш қайд мекунад, ки гилеми гадоӣ аз либоси амирӣ беҳтар аст:

Агар чу Хусраву Хоқон сазои тоҷу сарирӣ,

Туро гилеми гадоӣ беҳ аз қабои амирӣ [4, с. 90].

Сайфи Фарғонӣ ба ин роҳ танҳо дигаронро талқин нанамудааст. Ӯ ба ҳудаш муроҷиаткунон мегӯяд, ки дар суханаш аз боби нафс бояд чизе набошад. Сухане, ки дар бораи молу чиз ва нафс гуфта мешавад, тез аз ёди кас фаромӯш мегардад. Мисли он ки дар об изи пой ҳеҷ гоҳ боқӣ намеронад:

Чаҳд кун, то зи нафс дар суханат,

Чун бар об аз қадам нишон набвад [5, с. 66].

Дар бори кибру ғурур, худписандию ҳавобаландӣ, ки яке аз хислатҳои бади инсонист, бисёр шоирону нависандагони гузаштамон сухан рондаанд. Онҳо чунин хислатҳои бадро мазамат намуда, касро ба хоксорӣ, шикастанафсӣ ҳидоят намудаанд. Шоири носеҳ Сайфи Фарғонӣ низ дар як ғазалаш қайд менамояд, ки кас бояд кибру ғурурро аз худ дур намояд, дар ҳар ҷо аз боби хеш сухан наронад:

Гар зи маънӣ анбаре бошад туро дар ҷайби ҳол,

Хештанро ҳар нафас чун мушк ғаммозӣ макун [5, с. 76].

Ё худ:

Сайфи Фарғонӣ чандат ба тавозуъ гӯяд,

Кибр як сӯ неҳ, агар шоҳиди дарवेशонӣ [5, с. 32].

Баднафсӣ низ аз хислатҳои бади одамон буда, касро байни мардум шармандаю шармсор мегардонад. Сайфи Фарғонӣ низ дар ин хусус чунин мегӯяд:

Ақли некӯхоҳ дорӣ, нафсро фармон мабар,

Чун ба лашкар устуворӣ, сулҳ бо душман макун [4, с. 80].

Баъзеҳо бо каме дониши худ лофи доноӣ зада, дигаронро ба назари эътибор намегиранд. Чунин касон камбудӣ ва айби худашонро надида, ба айби дигарон меҳанданд. Шоир чунин одамонро ба зерӣ танқид гирифта, мегӯяд:

Эй, ба собуни ситоиш хештанро карда пок,

Ин ҳама нопокии ту ҳаст аз собуни хеш.

Ҳарчи дар зимни кутуб лафзест, донӣ маънияш,

Охир, эй олим, ҷароӣ ҷоҳил аз мазмуни хеш.

Аз матои дигарон бозори хеш оростӣ,

З-ин чунин савдо ҷӣ бошад судат, эй мағрури хеш [5, с. 92].

Сайфи Фарғонӣ подшоҳонро ба адлу инсоф даъват намудааст. Гузориши чунин масъала, яъне даъвати подшоҳон ба адлу инсоф дар он давра хеле масъалаи зарурӣ буд, зеро ки халқи бечора чандтарафа зулм медид ва ба инсофу адл ва шафқат эҳтиёҷ дошт. Бинобар ин, шоирони ғуқародӯст ба ҳар восита шоҳонро бо одилӣ даъват мекарданд. Масалан, Саъдӣ дар як ғазалаш шоҳони гузаштаро мисол оварда қайд мекунад, ки аз Нӯшервон номи нек боқӣ мондааст, чунки одилӣ пешаи ӯ буд. Саъдӣ ба ин восита хостааст, ки каме бошад ҳам, дар дили ҳокимони давр раҳму шафқатро бедор намояд:

Қорун ҳалок шуд, ки чиҳил хона ганҷ дошт,

Нӯшервон намурд, ки номи накӯ гузошт [6, с. 87].

Сайфи Фарғонӣ низ ҳамчун яке аз шоирони пешқадами асраш аз подшоҳон адлу инсофро талаб намудааст:

Макун гар шоҳу султонӣ, ба зулму ҷавр вайронӣ,

Ки то акнун асар мондаст адлободи Кисроро [5, с. 98].

Пояи зулм нопойдор аст. Шоир инро дар як ғазал чунин баён намудааст:

Чафо бо ошиқон кам кун, ки мар султони золиро,

Дарозӣ бошад андар дасту андар умр кӯтоҳӣ [3, с. 65].

Шоир ба золимонӣ давр муроҷиат намудааст, ки аз аҳволи мазлумон ва муҳтоҷон

вокиф бошанд:

*Эй тавонгар, сӯи дарвешон назар кун соате,
То ба хидмат арза доранд ифтихори хеиро [4, с. 56].*

Дар замони шоир зулм хеле зиёд шуда буд. Подшоҳон зулму ноинсофиро аз ҳар гузаронида буданд. Шоир ба подшоҳони давр мурочиат намуда мегӯяд, ки ба раият зулми беҳад нанамоянд:

*Ман бандаам ту шоҳӣ, бо ман ҳар он чӣ хоҳӣ,
Мекун, ки бо раият ҳукм аст подшоро.
Гар кардаам гуноҳе, дар мулки чун ту шоҳе,
Ҳаддам бизан, валекин аз ҳад мабар ҷафоро [5, с. 45].*

Ободии мамлакат аз адл аст. Агар подшоҳ золим бошаду аз паи беҳбудии халқ ва ободии мамлакат ҳеҷ нақӯшад, ин боиси харобии давлат ва суғуст шудани пояи ҳукумати ӯ мегардад:

*Дили вайрон ба ишқи туст маъмур,
Ҷаҳон, эй ҷон, ба адл обод бошад [3, с. 73].*

Дар як кишвар ҳеҷ гоҳ ду подшоҳ шуда наметавонад, зеро ки онҳо байни худ созиш карда наметавонанд. Барои ифодаи ин фикр шоир зарбулмасали машҳури халқӣ «дар як мулк ду султон намегунҷад» - ро истифода кардааст:

*Нигоро, ишқи ту з-он ақли ман бурд,
Ки дар мулке ду султон менагунҷад [3, с. 90].*

Амалдорони маҳалӣ барои мансабе шуда ба халқи худ хиёнаткорӣ мекарданд ва дар назди чингизийён хушомадгӯӣ менамуданд. Шоир чунин қасонро мазамнат намуда қайд мекунад, ки ӯ танҳо дӯстонашро мадҳу ситоиш хоҳад намуд:

*Ҷуз мадҳи дӯст, эй Сайф, аз ту чи хидмат ояд,
Дар ҳазрате, ки он ҷо султон қунад гуломӣ [5, с. 61].*

Дар як ғазалаш шоир қайд мекунад, ки ҳеҷ гоҳ барои мансабу ҷоҳ шуда, назди ҳокимон хушомад назананд, сар ҳам нанамоянд:

*Мо ба султоне надорем ифтихор,
Ту чӣ менозӣ бад-ин деҳмеҳтарӣ.
Назди ӯ аз тоҷ бар фарқи сарон
Беҳ бувад наълайн дар пои сарӣ [3, с. 154].*

Дар девони шоир қасидае вомехурад, ки хеле ҷолиби диққат аст. Ӯ золимонро ба сагу гурба монанд карда, онҳоро дар назди шоҳ фош менамояд ва ба шоҳ душман буданашро кушоду равшан тасвир менамояд. Шоир ба шоҳ насиҳат мекунад, ки зинҳор ба забони золимон, амалдорон бовар накунад, зеро ки зоҳиран агар онҳо ҳудашонро дӯст нишон диҳанд, ҳам ботинан душман мебошанд:

*Зулмҳое равад бар аҳли замон,
З-ин авонон, ки дар замони туанд...
Дастӣ эшон зи мулк кӯтаҳ кун,
В-ар чун ангушти ту аз онӣ туанд.
Ҳамчу сағ қасди нони мо доранд,
Гурбагонӣ, ки гирди хони туанд.
Ё чу сағ пои одаме гиранд,
Ҳамчу сағ сар бар остони туанд.
Комӣ худ мекунад ширин, лек
Оқибат талхӣ даҳони туанд.... [4, с. 45].*

Дигар масъалае, ки чи дар қасоид ва чи дар ғазалиёти Сайфи Фарғонӣ дида мешавад, масъалаи ғанимат донишани вақт мебошад. Дар қасидаи зерин таъкид мекунад, ки қас бояд вақтро ғанимат донанд ва онро бефоида нагузаронад, чунки вақтро қас намефаҳмад ва он тез мегузарад:

*Васл асту ҳаҷр, он чи беҳ аст, ихтиёр кун,
Донӣ, ки вақт мегузарад азми қор кун [4, с. 93].*

Шоир ҳосили умрро ёри қас медонад. Бояд ки қас дар умри худ ягон қоре намояд, то ки пас аз сари ӯ нишоне боқӣ монад. Вай умреро, ки беҳуда мегузаронад, бефоида меҳисобад:

*Сайфи Фарғонӣ, ёр аст тӯро ҳосили умр,
Чӣ бувад фоида аз умр, чу ҳосил биравад [5, с. 89].*

Бисёр шоирони гузаштамон, ба монанди Рӯдакӣ, Саноии Ғазнавӣ ва дигарон дар эҷодиёти худ дар бораи аз вақт истифода бурдан ва онро ба қорҳои фоидаовар сарф намудан,

инчунин дар бораи гузоштани он суҳанҳои пурқимате гуфтанд. Ин анъанаи гузаштагонро Сайфи Фарғонӣ низ давом дода, борҳо дар ашъораш хотиррасон ва талқину тарғиб намудааст.

Дар ғазалиёти Сайфиддин Муҳаммади Фарғонӣ масъалаи ситоиши адлу инсоф ҷои асосиро ишғол менамояд. Мавқеи асосӣ доштани ин масъала ба шароити таърихӣ, ба замони зиндагии шоир алоқа ва вобастагии зич дорад.

Мардум дар замони зиндагии шоир аз тарафи муғулҳои истилогар бераҳмона истисмор мешуд. Шоир ҳам яке аз ҳамон касонест, ки аз дасти золимони давр азобу шиканҷаи зиёде дидааст. Аз ин рӯ вай дар ашъораш онҳоро танқид намудааст. Аз ҷабру ситами давр шикоят намуда, золимонро ба инсоф, раҳму шафқат даъват намуааст. Ӯ ба воситаи насихат намудан ба нақӯкорӣ, тарғиб намудани ғояи ба рӯи кор омадани ҳукмрони одил ва гузоштани талаботи ҷудогонаи ахлоқӣ кӯшиш намудааст, ки ҳокимони давр каме бошад ҳам, ба халқ раҳму шафқат намоянд. Аз ҳамин сабаб шоири ватандӯст ва халқдӯст ба ин масъала диққати бисёр додааст. Инчунин, Сайфи Фарғонӣ хислатҳои хуби инсонӣ - дӯстӣ, хоксорӣ, ҳимматбаландӣ, қаноат ва монанди инҳоро ситоиш карда, хислатҳои бади одамон - кибру ғурур, худписандӣ, ҷоҳилӣ, тамаъкорӣ, дуруғгӯӣ ва ғайраро мазаммат намудааст.

Ҳамин тавр, шоир ба масъалаҳои муҳими даврааш даҳлат намуда, нисбат ба онҳо муносибати худашро баён кардааст. Ҳамаи ин андешаҳо ақидаи гуманистӣ ва ватандӯстии шоирро нишон медиҳад.

Адабиёт

1. Зайнулобидин, Муътаман. *Шеър ва адаби форсӣ / Муътаман Зайнулобидин*. - Техрон, 1332. - 244 с.
2. Мирзоев, А. Абуабдулло Рӯдакӣ / А. Мирзоев. - Сталинобод: Наирдавлтоҷ, 1958. - 276 с.
3. Сайфи, Фарғонӣ. *Девони Сайфи Фарғонӣ*. Ҷ. 1 / Фарғонӣ Сайфи. - Техрон, 1962.
4. Сайфи, Фарғонӣ. *Девони Сайфи Фарғонӣ*. Ҷ. 2 / Фарғонӣ Сайфи. - Техрон, 1962.
5. Сайфи, Фарғонӣ. *Девони Сайфи Фарғонӣ*. Ҷ. 3 / Фарғонӣ Сайфи. - Техрон, 1965.
6. Саъдии, Шерозӣ. *Девони Саъдии Шерозӣ (матни комил) / Шерозӣ Саъдӣ*. - Техрон, 1340.
7. Турақул, Зеҳнӣ. *Санъати суҳан / Зеҳнӣ Турақул*. - Душанбе: Маориф, 1992. - 304 с.
8. Усмон Каримов. *Ашъори Сайфи Фарғонӣ // Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1965. - № 12.*
9. Шиблӣ, Нуъмонӣ. *Шеър-ул-Аҷам. Китоби 2. / Нуъмонӣ Шиблӣ*. - Душанбе, 2016. - 428 с.
10. Шафақ, Ризозода. *Таърихи адабиёти Эрон / Ризозода Шафақ*. - Техрон, 1375.
11. Ҳусейнзода, Ш. *Баҳс ва андеша / Ш. Ҳусейнзода*. - Душанбе, 1964. - 164 с.

ОҲАНГҲОИ ПАНДУ АХЛОҚӢ ДАР АШЪОРИ САЙФИ ФАРҶОНИ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи оҳангҳои пандуахлоқӣ дар эҷодиёти шоири барҷастаи нимаи дуюми асри XIII ва аввали асри XIV Сайфи Фарғонӣ бахшида шудааст. Дар асоси таҳлили ашъори шоир муаллифони мақола мавзӯро ва ғояҳои асосиро, ки бо тарбияи ахлоқӣ, дӯстӣ, ғурутанӣ, бузургдӯӣ, маҳкум кардани разолатҳо (ҳавобаландӣ, тамаъкорӣ, риёкорӣ) ва даъват ба адолат ва инсонпарварӣ нисбат ба ҳокимон алоқаманданд, муайян мекунад. Дар мақола диққати Сайфи Фарғонӣ ва нақши шоир ба шеър дар ҷомеа, муносибати интиқодии ӯ нисбат ба маддохони дарбор ва кӯшиши ӯ барои таъсир расонидан ба ахлоқи ҳамзамонаш тавассути осори худ баррасӣ мешаванд. Диққати махсус ба инъикоси вазъи иҷтимоӣ-сиёсии замони ҳуҷуми муғул дар эҷодиёти шоир, ҳамдардии ӯ ба азобу уқубати мардум ва даъватҳои ӯ ба ҳокимон барои одилу меҳрубон будан дода мешавад. Муаллиф ба ин натиҷа мерасанд, ки оҳангҳои пандуахлоқӣ ҷойгоҳи воле дар мероси адабии Сайфи Фарғонӣ доранд, ки ин ба таҷрибаи шахсии шоир ва ҳам ба ниёзи ҷомеа ба таҳкими пояҳои ахлоқӣ дар давраи мураккаби таърихӣ бастагӣ дорад. Мақола ба ҷиҳатҳои инсондӯстона ва ватанпарастонаи эҷодиёти Сайфи Фарғонӣ, мавқеи ғайри маданӣ ва талоши ӯ барои камолоти маънавии ҷомеа таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: Сайфи Фарғонӣ, шеър, панд, ахлоқ, ғазал, қасида, рубой, адолатгустарӣ, инсонгарӣ, ифодаҳои шоирона.

НАЗИДАТЕЛЬНЫЕ МОТИВЫ В ПОЭЗИИ САЙФИ ФАРҶОНИ

Данная статья посвящена исследованию мотивов назидания и морали в творчестве выдающегося поэта второй половины XIII - начала XIV веков Сайфа Фарғони. На основе анализа его стихов авторы выявляют основные темы и идеи, связанные с нравственным воспитанием, дружбой, скромностью, великодушием, умеренностью, осуждением пороков (гордыни, жадности, лицемерия) и призывами к справедливости и гуманности правителей. В статье рассматриваются взгляды Сайфи Фарғони на роль поэта и поэзии в обществе, его критическое отношение к придворным панегиристам и его стремление через свои произведения воздействовать на нравственность современников. Особое внимание уделяется отражению социально-политической ситуации эпохи монгольского нашествия в

творчестве поэта, его сочувствию к страданиям народа и его призывам к властителям быть справедливыми и милосердными. Авторы приходят к выводу, что назидательные и моральные мотивы занимают значительное место в поэтическом наследии Сайфи Фарғони, что обусловлено как личным опытом поэта, так и общественной потребностью в укреплении нравственных устоев в сложный исторический период. Статья подчеркивает гуманистическую и патриотическую направленность творчества Сайфа Фарғони, его активную гражданскую позицию и стремление к духовному совершенствованию общества.

Ключевые слова: Сайфи Фарғони, поэзия, назидание, мораль, газель, касыда, рубай, справедливость, гуманизм, художественные выражения.

DIDACTIC MOTIFS IN THE POETRY OF SAYF FARGHANI

This article is dedicated to the study of didactic and moral motifs in the works of the prominent poet of the second half of the 13th and the beginning of the 14th centuries, Sayf Farghani. Based on the analysis of his poems, the authors identify the main themes and ideas related to moral education, friendship, humility, magnanimity, moderation, condemnation of vices (pride, greed, hypocrisy), and appeals for justice and humanity from rulers. The article examines Sayf Farghani's views on the role of the poet and poetry in society, his critical attitude towards court panegyrists, and his desire to influence the morality of his contemporaries through his works. Particular attention is paid to the reflection of the socio-political situation of the Mongol invasion era in the poet's work, his empathy for the suffering of the people, and his appeals to rulers to be just and merciful. The authors conclude that didactic and moral motifs occupy a significant place in the poetic heritage of Sayf Farghani, which is due to both the poet's personal experience and the social need to strengthen moral foundations during a complex historical period. The article emphasizes the humanistic and patriotic orientation of Sayf Farghani's work, his active civic stance, and his striving for the spiritual improvement of society.

Keywords: Sayf Farghani, poetry, didactics, morality, ghazal, qasida, ruba'i, justice, humanism, artistic expressions.

Дар бораи муаллифон

Элбоев Вафо

*Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: vafo_1965@mail.ru

Муборакиён Сиддиқ

*Муаллими калони кафедраи назария ва
таърихи адабиёт*

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни*

*734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

E-mail: mseddiq@mail.ru

Об авторах

Элбоев Вафо

*Доктор филологических наук, профессор
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: vafo_1965@mail.ru

Муборакиён Сиддик

*Старший преподаватель кафедры теории и
истории литературы*

*Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни*

*734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

E-mail: mseddiq@mail.ru

About the authors

Elboev Vafo

*Doctor of Philological Sciences, Professor
of the Department of the Theory and History of
Literature*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Aini*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: vafo_1965@mail.ru

Muborakiyon Siddiq

*Senior teacher of the Department of the Theory
and History of Literature*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni*

*734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

E-mail: mseddiq@mail.ru

БОЗТОБИ СИМОИ ЗАНОНИ ПАҲЛАВОН ДАР «ШОҲНОМА»-И А. ФИРДАВСӢ**Қурбонзода М. А., Қурбонова З.***Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Фарҳангу адабиёти ҷаҳонӣ дар ҳама давраи замон паҳлавонону қавипайкарон ва умуман, инсонҳои ҷисман обутаҷебтаро, ҷӣ аз ҷинси занон ва ҷӣ аз ҷинси мардон, ҷуз аз нерую тавоноии фитрӣ дар саҳифаҳои худ ҷой додаанд, ки онҳо сифатҳои паҳлавониро аз роҳи машқу тамрин ва ё аз худ кардани ҳунариҳои гуногуни варзишию низомӣ ба даст овардаанд.

Дар атрофи ин мавзӯ ҳоваршиносони маъруфи ҷаҳонӣ ба монанди Бертелс Е.Э. [5], Рипка Ян, Нудушан, Муҳаммадалӣ Исломи [8], Мансура Иттиҳодия, Сарромӣ Қадамалӣ [12], Сайид Ҳамидиён ва адабиётшиносони тоҷик Мирзозода Х., Ҳусейнзода Ш., Бобокалонова Ҷ. [6], Ашурова Н. [4] ва дигарон сухан ронда, мавқеи намоёни занони муборизу майдондорро дар ин шоҳасар нишон додаанд.

Ҳоваршиноси маъруфи шуравӣ Е. Э. Бертелс дар атрофи ин шоҳасар чунин андешахоро иброз доштааст: "Дар "Шоҳнома" симои занон бисёр дархури нигариш аст. Менамояд, ки Фирдавсӣ дар ин ҷо ба суннатҳои куҳан саҳт вафодор монда бошад. Занони номдори "Шоҳнома" канизакон ва парастандагони гӯш ба фармон ва даст ба сина нестанд. Ин занон ёрон ва ҳамроҳони шоистаи паҳлавононанд. Инон медонанд, ки ҷӣ меҳоханд ва дар роҳи расидан ба ҳадаф мекушанд" [5, с. 115].

Дар адабиёти классикии форсу тоҷики асрҳои миёна Фирдавсии Тӯсӣ аз шумори нахустин суханваронест, ки бо офаридани симои занони ватандусти муборизу озодиҳо, адолатхоҳу паҳлавонони майдондори меҳанпарвар, ки бо мардон баробархукуканд мақоми ҳосаеро ишғол кардааст. Ҳақими Тӯс дар «Шоҳнома»-и безаволи худ бо офаридани ин образҳо баробархукукии занонро бо мардон дар майдони қорзор, қорҳои давлатдорӣ ва ҳам дар масъалаҳои оиладорӣ нишон додааст. Агарчанде дар замони зиндагии шоир аз баробархукукии занон асаре набошад ҳам ин адиби сухандон бо андешаҳои инсонпарваронааш ба ин ду ҷинс як хел назар мекунад. Бо диди баробархукукӣ ва ватанхоӣ онҳоро яксон баҳо дода ба сӯи ватандустию адолатхоӣ ва ҳақиқатталабию хирадофаринӣ раҳнамоӣ мекунад. Дар ҳама давраи замон ин андешаҳои пешқадами шоирро ҷи зану ҷи мард дастгирӣ карда, агар ба сари кишвару миллат таҳдиду хавфе меомад ҳисси худшиносии миллий ва ватанхоӣ онҳо боло рафта ба мудофияи ватан бармехестанд, ҷунки онҳо дарк мекарданд, ки таҳкими ватандустӣ ва ватанпарварӣ ва муҳофизати марзу буми он яке аз роҳҳои асосии эҳёи ҷомеа ва кишвари обод буд ва ҳаст.

“Тарбияи ватандустӣ имконият медиҳад, ки арзишҳои миллию умумибашарӣ, одату анъанаҳои миллий, касбу ҳунариҳои халқӣ, мероси маънавии ниёгон эҳё шавад” [9, с. 16].

Ҳамин тарзи тасвири одилона ва оқилона симои занро дар саросари шоҳасари безавол мустаҳкам ва диққатҷалбкунанда ба ҷашм намоён нигоҳ медорад. Бо итминони комил метавон гуфт, ки дар масъалаи тавачҷух ба зан дар адабиёти навини форсу тоҷик, ки аз асри IX сарчашма мегирад, то ба имрӯз идома дорад, суханвареро ҷун Фирдавсии Тӯсӣ пайдо кардан муҳол аст.

Аслан ҳама адибони форсу тоҷик аз нигоҳи романтизм дар асарҳои худ бештар симои занони нозукандому хушхиром, сарвақад, нафису зеборо мавриди тасвир қарор додаанд, аммо Фирдавсии Тӯсӣ бошад, дар "Шоҳнома"-и безаволи худ дар баробари шоирони дигари дostonсари романтик ба ин ҳусну ҷамол боз қудрату тавоноӣ, паҳлавонӣ, майдондорӣ ва ҳунармандию инкишофи ҷисмонии онҳоро ҳамроҳ кардааст.

Дар "Шоҳнома"-и безаволи Фирдавсии Тӯсӣ метавон ба тасвири паҳлавонбонувоне дучор омад, ки дар навъҳои гуногуни ҳунариҳои низомӣ аз худ маҳорати бемисл ба намоиш мегузоранд. Ҷиҳатҳои мазкур ва диди вижаи шоирон перомуни қудрат ва тавоноии бонувон дар дostonҳои алоҳидаи ин шоҳасар дида мешавад.

Дар "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавсӣ занони далере, ҷун Синдухт, Ҷарира, Гурдофарид, Бонугушасп, Гурдия либоси низомӣ ба бар карда, ҳунари хуби асптозӣ ва майдондориро ба намоиш мегузоранд. Синдухт ҳамсари Меҳробӣ Кобулӣ либоси разм пӯшида, савори асп барои пешгирии ҷангу ҳунрезӣҳо ва ҳимояи Кобул бо раҳпаймоӣҳои дуру хатарнок пеши Соми Наримон мешитобад. Ҳақим Фирдавсии Тӯсӣ симои ин боную

окиларо, ки барои тинчию оромии кишвараш назди ҳокими кишвари дигар меравад, хеле устокорона ба тасвир кашидааст:

*Барошуфту Синдухтро пеш хонд,
Ҳама хашии Рудоба бар вай биронд...
Бад-ӯ гуфт, к-«Акнун ҷуз ин рой нест,
Ки бо шоҳи гетӣ маро рой нест»...
Магар шоҳи Эрон аз он хашии кин
Биёсояду ром гардад замин
Зи Кобул ки бо Сом ёрад ҷаҳид,
Кӣ хоҳад ҷаме захми гурзаи чашид?»... [1, с. 324]*

Синдухти меҳрубону окила тарси Меҳробшоҳро аз лашкаркашиҳои Сом Наримон ба сӯи Кобул аз дилаш бароварда бо мақсади сулҳу осоиш ба назди Сом раҳти сафар мебандад. Ин азми Синдухти далеру нотарс барои тинчию оромии сарзаминаш аст. Меҳробшоҳ низ ин азми ҳамсари дурандешашро мепазирад. Фирдавсии Тусӣ ин роҳи пешгирифтаи Синдухтро чунин ба қалам дода аст:

*Маро рафт ҷаме бояд пеши Сом,
Кашидан мар ин тегро аз ниём,
Бигӯям бад-ӯ он чӣ гуфтан сазад,
Хирад хомгуфторҳоро пазад...
Биёмад бари Сомӣ ял пардадор,
Бигуфту бифармуд, то дод бор...
Чунин гуфт Синдухт бо паҳлавон,
Ки: «Бо рой ту пир гардад ҷавон»... [1, с. 331]*

Синдухти кордону раиятпарвар ва дурандеш бо розигии Сом Наримони паҳлавон ба кишвари худ сулҳу осоиш овард. Кишвару мардумашро аз ғуломиву харобот эмин нигоҳ дошта бо пайғоми шодиёнаи Сом сӯи Кобулу Меҳробшоҳ шитофт:

*Варо Сомӣ ял гуфт: «Бозгарду рав,
Бигӯ он чи дидӣ ба Меҳробӣ гав»...
Ба Кобул бибошу ба шодӣ бимон,
Аз ин пас матарс аз бади бадғумон... [1, с. 334]*

Разми Гурдофаридаи часур бо Сухробӣ ял сахнаи зебоест, ки нахустин бор дар достонҳои "Шоҳнома"-и Ҳаким Фирдавсӣ ба тасвир расидааст. Дар фасли "Разми Сухроб бо Гурдофарид" Фирдавсии Тусӣ хунарнамоии Гурдофаридро дар се навъи хунари варзишию низомӣ, чун асптозӣ, тирандозӣ ва камонварӣ бозтоб намудааст. Хунари майдондорӣ Гурдофарид то ҳадест, ки аз Сухробӣ ял чашми тарс надорад. Ҳакими Тус паҳлавонӣ ва майдондорӣ Гурдофаридро чунин тасвир кардааст:

*Зане буд бар сони гурде савор,
Ҳамеша ба ҷанг андарун номдор.
Кучо номи ӯ буд Гурдофарид,
Ки чун у ба ҷанг андарун кас надид...
Ниҳон кард гесу ба зерӣ зиреҳ,
Бизад бар сари тарки руми гиреҳ.
Фуруд омад аз диҷ ба кирдори шер,
Камар бар миён бодное ба зер... [1, с. 213]*

Корнамоӣ ва майдондорӣ Гурдофаридаи камонвар баъди асир афтодани Ҳачир ба дасти Сухробӣ гурд ба чашм намоён мешавад. Нотарсиву далерии Гурдофарид то ҳадест, ки аз душмани кишвари худ Афросиёб натарсида барои қасди бародараш Ҳачирро ситонидан ба муқобили гурди далер Сухробӣ ял ба майдон мебарояд. Ӯ мебинад, ки касе тоби набарди Сухробӣ гурд надорад ва барои халосии Ҳачир худро ба майдон мезанад.

*Чунон нангаи омад зи кори Ҳачир,
Ки шуд лолабаргаи ба кирдори хир...
Зи ҷанговарон лашкари сарфароз,
Мар ӯро наёмад касе пеш боз...
Ба Сухроб бар тирборон гирифт.
Чану рост ҷанги саворон гирифт... [1, с. 214]*

Гурдофаридаи тирзан дид, ки назди Сухробӣ ял нотавагон аст бо макру ҳиял хунари асптозиро истифода бурда аз Сухробӣ гурд дур шуд.

*Аз озори Гурдофаридаи Ҳачир-
Пур аз дард буданд барнову пир...*

*Бихандиду он гаҳ ба афсун гуфт,
Ки «Туркон зи Эрон наёбанд чуфт»... [2, с. 275]*

Гурдия низ дар баробари Гурдофарид зани хирадманду паҳлавони майдон аст. Барои сарзамину кишвараш тайёр аст чонашро нисор кунад. Ин зани мардафкан аз қувваю неруи худ бовар дошта, дар набард бо мардони майдон шоистагии худро изҳор медорад, аммо дар он ҳолате, ки метавон корро бо сулҳ анҷомид, дари ҷанг намекубад. Зани ҷанговару ҳамзамон сарвари чорасоз шоҳи замонро на танҳо бо ҳусну ҷамол, балки бо хиради расо, тадбирҷӯӣ, нерумандӣ, тавоноӣ ва корнамоиҳои худ қоиладар мекунад.

*Бад ӯ гуфт ҳар кас, ки «Бону туй,
Ба Эрону Чин пушту бозу туй.
Ҳама кехтаронему фармон турсот,
Бад-ин орзу рою паймон турсот»..
Биёмад сипаҳ сар ба сар бингарид,
Ҳазору саду шаст ял баргузид... [2, с. 237]*

Баъди номардона кушта шудани Бахроми Чубина аз тарафи Қулун хостгорони хоҳараш ба монанди Ҳокон зиёд шуданд. Гурдия низ монанди Гурдофарид аз Турон шавҳар кардан нахост ва ба номаи Ҳокон ҷавоби рад дод. Аз ин посухи Гурдияи далер қаҳри Ҳокон омада Тубургро барои дастгир кардани ӯ фиристод. Гурдияи ҷасур сипоҳи Тубургро торумор карда худро уро аз дами тег гузаронд. Ниҳоят Гурдияи лашкаршикан бо шоҳ созгор шуд ва Хусрави Парвиз ба ӯ шаҳри Райро бахшид.

*Чу шаб тира шуд, Гурдия барнишаст,
Чу гурде сарафроз гурзе ба даст.
Барафканд турмоя баргустувон,
Або ҷавшану тарку теги гавон...
Бад-у Гурдия гуфт, к- «Инак манам,
Ки бар шери даранда асп афканам».. [2, с. 239]*

Фирдавсии Тусӣ дар ҳама қорҳои ҷаҳон аз майдондорӣ то ватанпарварӣ ва ғимояи марзу буми он ба бузургии инсон эҳтиром мегузорад ва ин мавзӯ дар амали тамоми қаҳрамонони шоҳасар аз ҷумла занони муборизу паҳлавон дар симои Гурдофарид ва Гурдия дида мешаванд. Шоир ин ду зани муборизу далерро бо хислатҳои наҷибӣ ватанпарварӣ, ҷасорату мардонагӣ дар майдонҳои набард баҳри ҳифзи марзу буми кишвар бо мардон баробар ба қалам додааст. Гуруҳи дигари занҳоро бошад дар симои Синдухту Ҳумою Бонугушасп ва Катоюни духти Қайсари Рум дар сиёсатмадорӣ ва давлатдорӣ ҳамчун маслиҳатгару ёвар ба мардон ва шавҳарон нишон додааст. Дар тасвири Ҳакими Тус Гурдофариду Гурдия ҳам сипоҳсолоранду ҳам ҳунарманд, ки онҳо бо қувваи бозуи худ дар ғимояи марзу буми кишваранд ва дар баробари ин пуштибонӣ аз сокинони шаҳру деҳоти худ мекунанд. Ҳатто душманони ҷониашон Афросиёбу Гарсевазҳо дар ёди дидори онҳост ва орзуи дидори онҳоро мекунанд.

Бонугушасп яке аз шахсиятҳои қиссаву ривоятҳо, дostonҳои ҳамосии «Баҳманнома», «Барзунома», «Бонугушаспнома» ва ғайра, яке аз духтарони Рустам (модараш холаи Кайкубод) мебошад. Ин зане зебо, далер, ҷусту чолок аз паҳлавонони «Шоҳнома» ба ҳисоб рафта аз насли Соми Наримон ва Рустами дастон буд. Дар майдони набард хангоми разм аз мардон ками надошт. Аз шоҳони замон Қайсари Рум, Фағфури Чин ва баъзе хешовандони Кайковус, Туси паҳлавон – фарзанди Нузар ба назди Рустам ба хостгории Бонугушасп омаданд, вале Рустам ба домодӣ Гев писари Гударзро баргузид. Ҳамин буд, ки дар яке аз муколамаҳои хангоми набард бо Пирон сарлашқари Турон Гев бо ифтихор аз домоди Рустам буданаш ёдовар шудааст:

*Ба гети нигаҳ кард Рустам басе,
Зи гурдон наёмад писандаш касе.
Ба мардию дониш ба фарру нажод,
Ба хурду ба бахшиши маро кард ёд.
Ба ман дод Рустам гузин духтараш,
Ки буди гиромитар аз афсариш.
Меҳин духт – Бонугушаспи савор
Ба ман дод гарданкаши номдор.
Зи чандин бузургон маро баргузид.
Сарамро ба ҷархи барин баркашид.*

Аз сарчашмаҳо ва офаридаҳои Фирдавсии Тӯсӣ маълум мешавад, ки Рустам бо номи Зарбону духтари дигаре доштааст, ки вай низ ба мисли хоҳараш Бонугушасп паҳлавону

чанговари далер буд. Бонугушасп ва Зарбону дар чанг бо Баҳман ба асорат афтоданд, вале баъдан Баҳман онҳоро аз банд озод мекунад. Аз издивочи Гев ва Бонугушасп паҳлавони номвар Бежан ба дунё омад, ки шоир бо ин ном достони «Бежан ва Манижа»-ро рӯи қоғаз овардааст.

Баъди таҳлилу муқоисаи достонҳои «Шоҳнома»-и безавол ба назар мерасад, ки Ҳақими Тӯс бо офаридани образи занони часуру паҳлавон, алаҳхусус сарварону ҳокимони баъзе шахрҳо, ки аслан занон буданд, онҳоро чун фармонравоёни кордон, ватандӯсту беназир ва дар баъзе ҳолатҳо ёвару маслиҳатчи шавҳарон, ҳокимони кишвар нишон додан меҷӯяд. Ҳақими Тӯс бо ин роҳ хостааст бифаҳмонад, ки кореро мебояд мардон барои дифои марзу бум ва зану фарзанди худ анҷом диҳанд, на ҳама вақт онро уҳда карда тавонистаанд, аммо занон аз роҳи меҳру шафқат нисбат ба оила, фарзанд, оромии кишвар бидуни мард, онро аз теги хуношоми душманони тасарруфкор наҷот дода барои барқарор намудани сулҳу озоиштагӣ ва обод сохтани мамлакат тавоноии хешро нишон додаанд.

Хулоса, Абулқосим Фирдавсӣ дар офариниши нақши занони паҳлавон соҳиби диди бадеии махсусе хаст, ки ҳосили маърифати бадеии воқеияти замон ва ҷаҳонбинии онҳо мебошад. Барои шоири инсонпарвар зан соҳиби рисолати муайян буда, баъзе занон дар зиракӣ ва ҳалли муаммоҳо бо мардон ҳамсарону бародарони худ ҳампаҳлуанд. Шоир занро дар тасвиру офаридаҳои бадеиаш бар хилофи андешаҳои ҷомеаи асримиёнагӣ, на заифу ҳақир балки ҳунарманду паҳлавони майдонҳои ҷарбу зарб ба қалам додааст. Аслан «Фирдавсии Тусӣ дар «Шоҳнома» сифатҳои шахсияти ҳаматарафа рушдёфтаро дар часорат, мардонагӣ ва хидмат ба Ватан мебинад» [10, с. 9]. Барои ҳамин дар бештари офаридаҳои шоир занон ҳамчун ҳамшираҳои зебою кордон, оқилу доно, чун бонувони хонадон, ҳамсарони бовафо, ёвару маслиҳатчӣ, чун духтарони зебою поквичдон неруманду қудратманд, часуру майдондору меҳрубон тасвир шудаанд.

Адабиёт

1. Абулқосим, Фирдавсӣ. *Шоҳнома Ҷилди 1 / Фирдавсӣ Абулқосим; таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ. - Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.*
2. Абулқосим, Фирдавсӣ. *Шоҳнома Ҷилди 2 / Фирдавсӣ Абулқосим; таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ. - Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с..*
3. Абулқосим, Фирдавсӣ *Шоҳнома Ҷилди 9 / Абулқосим Фирдавсӣ; таҳияи К. Айни, Аҳрорӣ. - Душанбе: Адиб, 2009. - 480. – 239 с.*
4. Ашурова, Н. Муқаддимаи зуҳури Рустам (Ҷустор дар сохтор ва хусусиятҳои гоёгии бадеии достони "Зол ва Рудоба"-и Абулқосими Фирдавсӣ). *Рисола / Н. Ашурова. - Душанбе: Сино, 2014. - 140 с.*
5. Бертелс, Е. Э. *Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV / Е. Э. Бертелс, А. Н. Болдырев, Р. Ходизода. - Душанбе: Дониш, 1976. - 345 с.*
6. Бобокалонова, Ҷ. - *Нақши занон дар номаи шоҳон / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 1998.*
7. Қурбонов, М. *Концепсияи бадеии образи модар дар шеърҳои муосири тоҷик / М. Қурбонов. - Душанбе, «Сомон-Граф», 2020*
8. Нудушан, Муҳаммадалӣ Исломи. *Достони достонҳо. Рустам ва Исфандёр дар "Шоҳнома" / Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан. Техрон: Осор, 1372. - 304 с.*
9. Раҳмонова, Н. *Худшиносии миллӣ ва тарбияи ватандӯстӣ дар қўдакони синни томактабӣ / Н. Раҳмонова // Паёми Донишгоҳи омўзгорӣ. №2 (12) 2022. С. 16.*
10. Саидова, Б. *Концепсияи ватандӯстӣ дар "Шоҳнома"-и А. Фирдавсӣ // Паёми Донишгоҳи омўзгорӣ. – 2023. - №3 (17). С. 7-11.*
11. Самад, В. *"Шоҳнома"-и Фирдавсӣ ва Чернышевский / В. Самад. – Душанбе: Адиб, 2004. - 399 с.*
12. Сарромӣ, Қадамалӣ. *Аз ранги гул то ранҷи хор / Қадамалӣ Сарромӣ. - Техрон: Ширкати интишороти илмӣ - фарҳангӣ, 1367. - 1087 с.*

БОЗТОБИ СИМОИ ЗАНОНИ ПАҲЛАВОН ДАР «ШОҲНОМА»-И А. ФИРДАВСӢ

Дар мақола масъалаи омўзиши бозтоби симои занони паҳлавон дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ баррасӣ карда мешавад. Муаллиф он дар атрофи мақому мартабаи занони паҳлавон ва арзиши баланди он дар назди инсоният андешаронӣ намудаанд. Муҳаққикон бо таъкид ба сарчашмаҳои муътамади илмӣ, масъалаи мазкурро ба ҳадди зарурӣ мавриди баррасӣ қарор дода дар атрофи образҳои занони паҳлавон, ки дар «Шоҳнома»-и Ҳақим Фирдавсӣ дар мисоли Синдухт, Катоюн, Ҷарира, Гурдофарид, Гурдия, Бонугушаспу Зарбону ва дигарон, ки намунаи беҳтарин занҳои майдондору паҳлавон буда, ҳамчун симои занони хирадманду чорасоз, ботадбиру дурандеш, маслиҳатчи ҳамсарон ва тарбиятгари фарзандони нақў суҳбат оростаанд.

Калидвожаҳо: таърихи адабиёт, зан-модар, симо, Фирдавсӣ, «Шоҳнома», занони паҳлавон, Катоюн, Синдухт, Гурдофарид, Гурдия, Бонугушасп.

ОБРАЗ ОТВАЖНЫХ ЖЕНЩИН В ПОЭМЕ А. ФИРДОУСИ «ШАХНАМЕ»

В этой статье рассматривается гуманистический характер Фирдоуси о женщине и ее положении в обществе. Авторы, опираясь на достоверные научные источники на достаточном уровне исследуют данную проблему. Важнейшими проблемами, которые рассматриваются в статье, являются: социальные учения Фирдоуси в поэме «Шахнаме» о проблеме отважных женщин, женщины в боевых одеждах и их положении в поле боях, образы Синдухт, Катоюн, Бонугушасп, Гурдофарид, Гурдия, Джарира и т.д.

Ключевые слова: история литературы, женщина-мать, образ, Фирдоуси, «Шахнаме», женщины-борцы, Катоюн, Синдухт, Гурдафарид, Гурдия, Бонугушасп.

THE IMAGE OF BRAVE WOMEN IN A. FIRDAUSI'S POEM SHAHNAMEH

The author of the article characterizes women's images in of Firdausi's creation. The poet points out not only woman. The poet depicts a careful, lovely and worthy woman who is a guardian of family's hearth. Particular attention is paid to the image of women. He gives a negative assessment of women's behaviour as well. Women can be sly, crafty, inconstant in their feelings and egoistic. The poet invokes a woman to be pure, beautiful, devoted; to admonish men from bad roads. characteristics of the image of attractive woman. Woman in combat clothing and their position on the battle field. Images of Sindukht, Katoyun, bonugushasp, Gurdofarid, Gurdia, Jarira in the poem shahnameh.

Keywords: history of literature, woman-mother, image, Firdausi, "Shahnameh", women wrestlers, Katoyun, Sindukht, Gurdafarid, Gurdia, Bonugushasp.

Дар бораи муаллифон

*Қурбонзода Маҷид Абдулҳамид
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: abdumajid.63@mail.ru*

Об авторах

*Қурбонзода Маджид Абдулхамид
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: abdumajid.63@mail.ru*

About the authors

*Qurbonzoda Majid Abdulhamid
Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Department of Theory and
History of Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: abdumajid.63@mail.ru*

*Қурбонова Зирагул
Муаллими калони кафедраи забонҳои
хориҷии умумидонишгоҳӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121*

*Қурбонова Зирагул
Старший преподаватель
общеуниверситетской кафедры
иностранных языков
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121*

*Qurbonova Ziragul
Senior Lecturer at the University Department of
Foreign Languages
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121*

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ АНДЕШАҲОИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА ПЕРОМУНИ РЪЗГОРИ ИҚТИМОИИ ҲИНДУВОН

Холов Ҷ. Ш., Баротийн Ш.

Литсейи шаҳри Панҷакент

Институту омӯзиши масъалаҳои давлатҳои

Осиё ва Аврупои АМИТ

Устод Мирзо Турсунзода дар ҷаҳони маънавияти инсонӣ мақоми ба худ хос ва волоеро соҳиб гаштааст. Зимни омӯзиш ва таҳқиқи навиштаҳои шоир маълум мегардад, ки таваҷҷуҳи беандозаи ӯ ба мардуми Шарқ ва ҳосатан ба ҷаҳони пуртакопӯи мардуми Ҳиндустон равона карда шудааст.

Замоне, ки мавриди таваҷҷуҳи адиб қарор гирифтааст, сароғози замони мавҷҳои истиқлолиятҳои ва озодандешии ҳиндустониён будааст. Дар ҳама ғушаву канори ин кишвар оҳангҳои мутантани озодихонаи табақаҳои мухталифи мардум садо медоданд. Ва саркардаи ин набардҳо ва ватанҳои марди лоғарандоме буд, ки Моҳандас Карамчанд Ганди ном дошт. Ва ба қавли А. Эйнштейн «Наслҳои оянда эҳтимол меравад, ки ба душворӣ бовар кунанд, ки чунин шахсияте мисли ӯ (М. Ганди – Ҷ. Х., Ш. Б.) замоне зинда дар рӯи замин мегашт» [13, с. 11].

Аммо биёед боз ҳам каме ба қабри таърих фуру меравем. Ҳиндшинос Холов Ҷ. дар мақолааш «Деҳи ҳиндуёни Панҷакент ва сарзамини Ҳинд» менависад, ки «Тоҷикистон ва ҳудуди кунунии он бо дигар масканҳои тоҷикнишини бурунмарзӣ дар самои умумии таърихӣ мавқеи басо ҷолиб ва муҳимро дорост, ки агар сари ин масъала чуқур андешем, гуна-гуна лаҳзоти шигифтовару дилкашу гоҳо талхи таърих пеши назар меояд. Дар тӯли ҳазорсолаҳо мардуми ин сарзамин бо тамоми мардуми гуногунмиллату гуногунмазҳаб, ҳамчавору дурманзил, қатъи назар аз шароити рӯзгорашон осудаву амнхона зиндагӣ ба сар бурдаанд, равуои тичоратӣ, дӯстӣ ва ғайра доштанд» [12, с. 11].

Воқеан, ин робитаҳои заминаҳои хеле қадим ва густурдаеро доранд. Мисоли равшани онро дар иқтибоси зер равшан дида метавонем: «Дар деворанигораҳои Панҷакент тасвирҳои устуравӣ бо кӯшиши нишон додани қаҳрамонҳо ба тариқи пайдарпай мунъакис кардани амали ин ё он қаҳрамон хеле ҷолиб аст, дар фаҳмиши имрӯза он ба мултифилм монандӣ дорад. Миёни чунин суҷаҳо афсонаи «Ҳафт қаҳрамони Рустам» ва «Виратапарва» - ро аз эпоси қаҳрамони мардуми Ҳинд «Маҳабҳарата», ки ба мардуми Панҷакент маълум буд, ном бурдан лозим аст. Дар ин деворанигораҳо инчунин суҷаҳо аз «Панчатантра» ва «Калила ва Димна» ҷой доранд» [12, с. 9].

Албатта, таъсири ғояҳои умумибашарии Калила ва Димнаро дар эҷодиёти бузургтарин намоёндагони адабиёти тоҷику форс- Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Низомӣ, Саъдӣ Ҷалолиддини Балхӣ ва дигарон мушоҳида кардан мумкин аст. Ин асар борҳо ба тоҷикӣ-форсӣ тарҷума гардидааст. Ба забони тоҷикӣ аввалин маротиба Калила ва Димна дар замони Наср ибни Аҳмади Сомонӣ (914-943) аз нусхаҳои арабии Ибни Муқаффаъ тарҷума гардид ва бо хоҳиши вазири сомонӣ Абулфазли Балъамӣ аз тарафи Рӯдакӣ дар баҳри Рамали мусаддаси максур ба назм дароварда шуд:

Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон,

Бартар аз дидори рӯи дӯстон.

Ҳеҷ талхӣ нест бар дил талхтар,

Аз фироқи дӯстони нурхунар.

Ҳамарӯза дар Ҳинд қабиле, миллате, мазҳабе ҷашнворае дорад. Ва ин ҷашнвораҳо бидуни эҷоди монеае бо дили пур аз шодиву фараҳ ва дур аз кудурат баргузор мегардад. Ҷашнвораҳои мардумӣ дар Ҳинд нақшавӣ набуда, хеле дар муҳити озод ва дар ҷои кушод гузаронида мешавад.

Наврӯзи ҷамшедӣ аз зумраи чунин ҷашнвораҳо мебошад, ки дар Ҳиндустон васеъ ҷашн гирифта мешавад ва дар раёсати Гучарати Ҳинд миёни ҷашнвораҳои расмӣ раёсат дар сатри ҳафتم ҷой дорад, ки Ҳукумати Ҳиндустон онро ба расмият даровардааст. Воридшавии Ҷашни Наврӯз ба Ҳиндустон бо омадани порсҳо иртиботи бевосита дорад.

Дар ин мавзӯ Сарвазири раёсати Гучарат Анадибен Пател дар паёми хеш ба муносибати фарорасии Наврӯзи соли 2016 ба мардуми Ҳинд чунин ибрози доштааст: «Дуруд ба хоҳарону бародарони порсии ман. Бигзор Соли Нав ба ҳама сулҳ, файзу баракат ва хушбахтиву саодат оварад. Наврӯз муборак!». Бояд қайд кард, ки Анадибен Пател дар ин вазифа сарвазири кунунии Ҳиндустон, собиқ сарвазири раёсати Гучарат Нарендра Модиро иваз кардааст. Нарендра Модӣ низ ҳамчун сарвазири Ҳиндустон ба чашни Наврӯзи ҷомеаи порсӣ арзи эҳтиром гузошта, мақоми назарраси онҳоро дар шукуфоии кишвараш ба сурати зайл ибраз доштааст: «Фарҳанги бои ҷомеаи порсӣ қисме аз мероси муҳим ва ҷудонашавандаи Ҳиндустон маҳсуб мешавад. Порсӣ дар соҳаҳои мухталифу муҳимтарини зиндагии мардуми кишвар саҳми бузургро гузоштаанд» [13, с. 41].

Рӯшан аст, ки ҳанӯз дар қарни VII бештари манотиқи Форс ба тобеъияти арабҳо даромада буд. Мувофиқи нишондоди ҷуғрофидони араб Ибни Якут низоми идоравии аҳли Сосонӣ боз ҳам дар ин минтақа амал мекард.

Дар қарни IX ҳам зардуштиёни Форсӣ макони обоии хешро куллан тарк накарда буданд. Онҳо мероси ниёгони хешро бо ҳар воситае ҳифз мекарданд. Муъбадони зардуштӣ дар ниғаҳдории забони форсии миёна ва маъхазҳои таърихӣ саҳми бузурге доштаанд. Ва ҳатто дар навишти таърихи сосониҳо муаррихони араб ба донишварону муъбадони зардуштӣ таъя мекарданд ва бештар вақт менавиштанд, ки «чи хеле ки ба ман муъбаде гуфт» ва «муъбади муъбадон ба ман хабар дод» ва ғайра.

Зиндагии форсҳои зардуштӣ дар шаҳри Санҷони Гучарат ва баъдан дар дигар манотиқи Ҳинд дар асри X оғоз мегардад. Онҳо дар мувофиқа бо ҳокимияти ҳамонвақтаи раёсати Гучарати Ҳиндустон дар ин ҷо сукунат ихтиёр карданд ва бо мурури гузаштани солҳо ба сокинони ҳамешагии ин иолат табдил гашта, дар ҳаёти рӯзмарраи Гучарат ғаёлона ширкат меварзиданд. Мардуми маҳаллӣ онҳоро ба забони гучаратӣ парсис мегуфтанд. Ба маънои дигар порсҳои Ҳинд ба ҷузъе аз узви дарахти ҳамешабаҳори Бҳарат (Ҳиндустон) бипайвастанд. Онҳо бо худ оини зардуштиро ба ин сарзамин оварданд. Ва чизи ҷолиб он аст, ки дар Ҳинд оини зардуштӣ ба худ қабои маҳаллии ҳиндиро пӯшид. Яъне ба он баъзе аз аносирӣ мазҳабиву фарҳангии мардуми маҳаллӣ низ дохил гардид.

Роҷеъ ба вуруди порсҳо ва мақоми онҳо дар Ҳинд маъхазҳои зиёде мавҷуд аст ва ашхоси гуногун доир ба ин масъала ибрози ақида кардаанд. Аз ҷумла, Ҷавоҳирлал Неҳру ба тамоми рӯйдодҳо ва навағиҳои Ҳинд хеле бориқбинона ва нуктасанҷона баҳогузорӣ кардааст. Аз назари ин пешвои сиёсӣ низ рӯзгори порсҳо пинҳон намондааст. Ё дар китоби «Кашфи Ҳиндустон» менависад, ки «вақте ки 1300 сол пеш дар Эрон ислом паҳн гашт, садҳо нафар аз намоёндагони дини қуҳанбунёди зардуштӣ рӯ ба Ҳиндустон оварданд. Ин ҷо барояшон оғуши гарм боз карданд ва эшон дар қанори ғарбии соҳилии Ҳинд истиқомат баргузиданд. Зимнан аз мазҳаби хеш пайғирӣ карданд ва тамоми расму русуми аҷдодиро нигоҳ доштанд. Ба раванди зиндагии онҳо қасе ҳалал намерасонд ва онҳо низ дар навабати худ қасеро озор намедоданд» [9, с. 34].

Бояд гуфт, ки пас аз ба Ҳиндустон омадани порсҳо тақрибан сад сол миёни порсӣни Ҳинду Осиёи Миёнаву Эрон алоқа қатъ мегардад. Вале ин муносибат оҳиста-оҳиста барқарор мешавад, ки собитгари он мактубҳои муъбадони самарқандӣ, тарзи гузаронидани маросими оини зардуштӣ ва тағйироти ягона дар тамоми олами зардуштӣ мебошад.

Порсҳо нуфузи худро миёни ҷомеаи шаҳрвандии Ҳинд хеле афзуданд. Махсусан, дар садаи бистум ҷомеаи порсӣ дар инкишофи рӯзгори иқтисодии кишвари Ҳинд саҳми назаррасро гузоштанд. Дар соҳаи тичорат хеле муваффақ гаштанд. Дар соҳаи илму адаб, дину оин ва дигар ҷабҳаҳои зиндагии ҷомеаи Ҳинд низ саҳми боризе гузоштанд. Ин буд як риштаи ногусастаи мардуми ориёаслӣ мо бо кишвари Ҳинд, ки моро бо ҳам мепайвандад.

Қарнҳо сипарӣ гаштанду ҳиндувон мисли дигар мардуми озодманиши олам меҳоянд аз истеъмори англис раҳой ёбанд. Дар ин ҷода онҳоро пешвои шинохташон Маҳатма Ганди сарварӣ мекунад. Ё чехраи намоёни ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва аз муборизони ғаёлои ҳаракати озодихоҳи Ҳинд маҳсуб мешавад. М. Ганди усули муборизаи зӯрварӣ накарданро, ки бо номи аҳимса машҳур аст, рӯи қор овардааст. Ба хоҳири саҳми босазояш дар роҳи истиқлоли кишвари Ҳинд Гандиро «падари миллат» меноманд ва ҳамчунин ба ӯ таҳаллули Маҳатмаро ҷоиз донистаанд: «ҷони бузург». Дар ин маврид Нелсон Манделла менависад, ки «Ганди ба Африқои Ҷанубӣ дар синни 23-солагӣ вуруд омад. Ё пас аз 21 сол бо «маҳа атма» ба ватан баргашт. Гандӣ пешвои ғавқулода буд» [13, с. 65].

Ганди анъанаву расму русуми ҳиндустониёнро таҷдиди назар мекунад ва ба қимати пураарзиши он арҷ мегузорад. Гандӣ аз таълифоти ведӣ сар карда, то Рамачаритаманаса бо ҷаҳони маънавии фарҳанги қадимаи Ҳинд ошноӣ пайдо мекунад. Ва китоби муқаддаси «Бхагавадгита» минбаъд ба таври ҳамеша дар рӯи мизи кори ӯ қарор мегардад.

Ганди ҳолати хузнавари кишварашро ба хуби эҳсос карда буд. Барояш нолаи одитарин шаҳрванди Ҳинд дарди ҷонкоҳеро илова мекард. Ва ин дард аз ҷониби шоири амнпарвари тоҷик Мирзо Турсунзода ҳангоми сафараш ба ин кишвар ниҳоят дардмандона эҳсос шудааст. Ҳарчанд ки дар назари аввал ҷамоли ин кишвар бо ҷилову таровати баҳорона падида меояд:

*Ба Ҳиндустон сафар кардам замоне,
Ман аз ин кишвари чун бӯстоне.
Бидидам дар паси кӯҳи Ҳимолой,
Замини сабзи зебӯ саропой [10, с. 61].*

Аммо чун ба умқи воқеият фуруд меояд, ҷаҳони ғамборе шоирро ба оғӯши хеш мекашад ва назари шоирро ба кутби дигар бозмегардонад:

*Агарчи ганҷҳои пурбаҳоянд,
Валекин мардумони он гадоянд...
Ҳикоят мекунам бо қалби пуришӯр,
Ҳаёти мардумони зиндадаргӯр.
Ба рӯи қабри онҳо гул нарӯяд,
Агар рӯяд, касе онро набӯяд [10, с. 61].*

Дар ин зиндагии зиндадаргӯрона Ганди ба воқеа мерасад ва нахуст иқдоме, ки ӯ пас аз бозгашт аз ғурбат мебардорад, ҳимояи табақаҳои поёнӣ ва ноадолатӣ миёни табақаҳо будааст. Ганди ба ҳимояи табақаи маҳавҳо бармехезад. Пеш аз ҳама Ганди ба ин табақа, ки бо онҳо нишасту доду гирифт мамнӯъ буд, номи «ҳаричанс»-ро медиҳад, ки маънои он фарзандони худост. Ва ин ҳаракат аз Ҳимолой то Шри Ланкаро фаро мегирад. Ганди таъйид мекард, ки «Мо ҳама якҷоя ҷонем. Вақте ки ба дигарон мушкилӣ эҷод менамоем, мо ба худ низ ҷабр мекунем. Вақте ки шумо касеро шикаст медиҳед, худатонро низ шикаст медиҳед, миллатро ба шикаст рӯ ба рӯ менамоем». Бояд мутваҷҷеҳ шуд, ки ҳамин нуқта аз ҷониби М.Турсунзода хеле аҷиб пайгирӣ шудааст:

*Бирав ҳалқи ситамкашро ҳабар кун:
«Маҳав омад, маҳав омад, ҳазар кун!» [10, с. 63].*

Моҳандас Карамчанд Ганди аз лиҳози мансубияти табақаӣ браҳман буд. Вале ӯ ҳаргиз побанди чунин мансубият нашудааст. Ганди бо ҳаричансҳо истиқоматро ихтиёр мекунад ва ин рафтори ӯро садҳо пайравонаш дастгирӣ карданд. Онҳо ба деҳаҳо рафта, бо мардуми табақаҳои поёнӣ ҳамчӯр шуданд. Ва ин нахустқадами устуворе буд барои аз байн бурдани низоми мавҷудаи бритониҳо.

Ганди ҳаракати сатяграҳаро дар тамоми ғушаву канори сарзамини Ҳинд таълиф мекард. Чун мардум аз ғояҳои асили сатяграҳа бархурдор гаштанд, аз ҳамкорӣ бо ҳукуматдорони бритониёӣ рӯ мегардонданд, ҷойҳои кори тарк карда, бо мардуми одӣ ҳамроҳ мегаштанд, аз супоридани андоз саркашӣ менамуданд. Зиндонҳо аз одамони саркашӣ афкори зидибритониҳо дошта пур мегашт. Англичҳо Гандиро бо ғуноҳи шӯришгар ба зиндон партофтанд. Ва ин гуна ба маҳкамаканиҳо борҳо сурат мегирад. Ва ҳар боре ки Гандиро ба маҳкама мекашиданд, ӯ дар ҷараёни суд нутқи буррову суханҳои оташбори худро алайҳи яғмогарон ироа мекард ва ҳамин тариқ, минбари адолат барои ӯ минбари мурочиат ба шаҳрвандон ва соҳибдавлатон гашта буд. Ганди аз ин истифода мебард ва аз ҷараёни судӣ низ манфиат мебарду тараф сафи тарафдоронашро меафзуд.

Моҳи март соли 1930 ҳазорон нафар пайравони Ганди пеш аз ғуруби офтоб ба канори соҳилии Дандӣ омада расиданд. Ганди аввалин шуда ба намакистони соҳил ҳам шуда, намакпораеро бардошт ва ба ҳамроҳонаш маҳсулоти ватанро нишон дод. Дигарон низ аз ин ҳаракати ӯ хушашон омад ва аз ин маҳсули худодод ба ғановат бурданд. Намаки ватанӣ минбаъд дастраси хосу ом гашт. Ин гуна мисолҳо дар зиндагиномаи Маҳатма Ганди кам нестанд. Ва маҳз ҳамин гуна тадбирҳо ба мардуми ҳиндӣ рӯҳи илҳомӣ тоза ва боварӣ бахшид. Зӯро тавони Ганди бо ҳаммаслаканаш беш аз беш фузун гашт. Садои озодихонаи ҳиндустониён болотар гашт ва амвоҷи он саросари Ҳиндустонро пахш кард. Ба қавли Холов Ч. «Дар ин масир аҳли адаб, илм ва фарҳанг низ бо мардум ҳамраъӣ буданд. Дар ҳама ғушаи олам аз озодии Ҳинд пуштибонӣ менамуданд. Анҷуманҳо, маҳфилҳо машваратҳо мавҷ-

мавчи садои озодӣ буд. Ҳамин оҳангҳо, навоҳо, садоҳо, чарасҳо тариқи дилҳои пурошӯби ватанҳои нависандагони кишвар низ чараён доштанд ва рӯз то рӯз мавҷҳои пурталотумро мисли укёнусоҳо баландтару баландтар мебардоштанд. Дар навиштаҳои адибон дастгирии мардуми одии Ҳинд барои расидан ба мустақилияти кулли Ҳинд возеҳтару амиқтар таҷассум мегардид» [13, с. 3].

Чун сухан аз заминаҳои равобити фарҳангии мардуми мо ва таъсири он ба дурахшии ин иртиботҳо ҳиндустониён меравад, таваҷҷуҳ ба назари сиёсатмадори намоёни Ҳиндустон Қ. Неҳру хеле бамаврид аст: «Аз ҳама халқият ва наҷодҳои гуногун, ки бо зиндагӣ ва фарҳанги мардуми Ҳиндустон наздикӣ доштанд ва таъсирпазир будаанд, алоқа бо эронӣ аз ҳама қадима ва аз ҳама устувортар аст» [9, с. 52].

Қавохирлал Неҳру аз зумраи ин нафарон буда, дар пешбурди вазъи сиёсӣ ба эътидол овардани низоъҳо ва гаравишҳои динӣ мазҳабӣ, маҳалгароӣ тақсимгароии кишвари ягонаи Ҳинд саҳми боризе дорад. Замони талошҳо баҳри мустақилият Неҳру аз ҷониби мустанлиқдорони англис борҳо зиндонӣ гаштааст, вале ин мушқилот ва таъзиқ ба ҳавою ҳаваси ин марди соҳибдил ва ватанпараст шикасте наёвард. Ҳар замон ки зиндонӣ мешуд ягона мададгору ҳамдаи дили ҳиндпарасташ қаламу қоғаз будааст. Ва маҳз дар ҳамин гушаҳои торики маҳбасхонаҳо баъзе аз дидҳояшро ба маърази ом расонидааст. Ин ҷакидаҳо баъдан бо номҳои «Назаре ба таърихи умумиҷаҳонӣ» ва «Қашфи Ҳиндустон» интишор гаштаанд. Китоби «Назаре ба таърихи умумиҷаҳонӣ» дувоздаҳ сол пеш аз «Қашфи Ҳиндустон» таълиф шудааст.

Шиносоӣ бо рӯзгору осор ва чараёни такомули шахсияти Қавохирлал Неҳру аз ин шаҳодат медиҳад. Лаҳзаҳои ширину талхи рӯзгор ҳамеша думболгираш будаанд... Дар Ҳинд зиндонӣ буди дур аз кишвараш дар Аврупо ҳамсари азизаш Қамала – гирифтори бемории вазнин охири лаҳзаҳои умрашро паси сар мекард... Хокистари турбати Қамала дар як даст ва бо дасти дигар дасти Индира аз Аврупо рӯ ба Ғанги муқаддас овард. Он замон касе гумон намекард, ки ин ҳиндухтарии нозуқандом замоне чун падараш сарвазирии Ҳиндустони озодро ба дӯш мегираду дар арсаи сиёсии ҷаҳонӣ гоми устувор хоҳад гузошт.

Гӯиё чунин мисраҳои Мирзо Турсунзода ба ҳамин лаҳзаҳо мутааллиқ будаанд:

Худ ба худ меҳонд банди мотарам,

Оби Ғанга ошиқи хокистарам...

Ба ҳар қадме аз қавму миллатҳо Неҳру ҳурмати беандоза дошт. Ва дар баҳодихии пайдоиш ва мақоми таърихӣ онҳо, саҳми онҳо дар густариши даврҳои гуногун таърихӣ қоиладар будааст. Чунин андешаҳои Қавохирлал Неҳру доир ба мақому манзалати мардуми форсигӯ, форснаҷод ва форсбунёд моро ба вачд меоварад. Муҳаббати беолоиши ӯ ба мардуми форсигӯи олам борҳо дар навиштаҳояш ва гуфтаҳояш тақрор шудааст. Маҳз ҳиндпарварии ӯ буд, ки ба духтари зебову маҳбубаш Индира иҷозати издивоҷро бо марди зардуштӣ Фирӯз Ғандҳӣ (аз зардуштиёни муҳочирӣ эронӣ) дод. Индира солиёни дароз бо ин марди зардуштимаҳабасос ҳаёти хубу рӯзгори осуда ба сар бурда, дар идораи умури давлати Ҳиндустон нақши қалидӣ дошт.

Неҳру бо савол ба дарёҳои серобу пурталотуми Ҳинд, Ғанга, Қамна, Ғоматӣ, Браҳмапутра рӯ меорад. Рӯдхонаи Ҳинд ва Қамна борҳо шохиди кашмакашҳову даргириҳои аҷнабиён гаштаанд. Ғанга бошад, ба дӯши худ, дар ду қанораи ташвишҳову тақопӯҳои мардуми маҳалливу боземадро ҳамвора қашидааст. Борҳо дар соҳилҳои ороми Ғанга биноҳо ободу борҳо хароб гаштаанд. Вале Ғанга ҳамоно аз домони қуллаҳои осмонбӯси Қимолой рӯ ба поин оварда, бо шӯру шарар синаи Ҳиндро пора қардан меҷӯяд. Аммо табиати дилошӯби ин сарзамини афсонавӣ тавонист Ғангаи муқаддасро низ ром намуда, мисли фили саворӣ ба ҷониби машриқзамин гуселаш кунад. Соҳилҳо аз оби шодобаш серобу манзилҳо обод ва мардум аз ҳавои серунаш бароҳатанд. Ғанга дилу дидаи пур аз дарди Неҳруро таскинбахш буд: «Таърихи Ғанга ин таърихи тамаддуни Ҳинд аст, ин таърихи густаришҳо ва аз байнравии империяҳои зиёд аст, таърихи шукуфӣ ва харобшавии шаҳрҳову қӯшқхост, ҷадалҳои инсонҳову дарки тафаккур аст» [9, с. 81]. Танҳо рӯдхонаи бузурги Браҳмапутра, ки аз қисмати шарқии Ҳинд мегузарад то андозае аз талотӯбу ҷангу хархашаҳои аҷнабиён дур афтода буд.

Ғанга аз назари Мирзо Турсунзода низ берун намондааст. Ин бузургрӯд макони орамишҳои мардуми ғарибу бенавои ин кишвари афсонавӣ будааст. Шоир менигорад, ки:

Ғар биравӣ ту ба тамошои бог,

Мекунӣ аз бӯй муаттар димоғ.
 Ҳеҷ надидӣ ту чунин чормағз,
 Ҳеҷ бадин сон анансҳои нағз.
 Гар ба гулаш дидаи худ во кунӣ,
 Ёди руҳи духтари зебо кунӣ.
 Ҳеҷ надидӣ ту чунин оби рӯд,
 Мисли хуми нилгарӣ каб-кабуд.
 Зарду гулобӣ ҳашароти зиёд,
 Бинию асло набарорӣ зи ёд.
 Ин ҳама дар домани Ганг аст, Ганг,
 Қиссаи шӯрафкани Ганг аст, Ганг... [10, с. 64].

Назари шоир бо ҷаҳони тахайюлотӣ Нехру ҳамсон буд. Бо ҳамин тахайюлот Нехру дар фикри ояндаи ватан, оромишу озодии он рӯи замини муқаддаси он қадам мезад. Қадам мезаду роҳи ҳалосӣ аз ин ваҳшатро меҷуст. Нехру замони ҳукумати мусулмонҳоро ёдовар мешавад. Шоҳ Акбарро ба хотир меоварад, ки сари баҳамоварии мардуми гуногунмазҳаби Ҳинд чи қорҳоро ба сомон додааст: «Дар Фатехпур Сикрӣ (шаҳраке дар наздикии шаҳри Агра қасри шоҳии Акбар – Ш.Б.) Акбар дар сари қудрат буд. Ў ҳама қорҳои давлатиро як сӯ гузошта, бо арқони диниву мазҳабии мухталиф суҳбатҳову баҳсҳо мекард, аз таҳи дил меҳост аз ин баҳсҳо сари наҳе дароварад, ки ин муаммои доимии инсонӣ – тазоди диниву мазҳабиро ҳал кунад». Ҳал ҳам мекунад. Акбар бо зани ҳиндумазҳаб издивоҷ менамояд. Дар дарбораш ва дар саросари марзу буми кишвари Ҳинд сулҳу салоҳ ҳукмфармо гашт. Шукӯҳу шаҳомати сулолаи бобуриён маҳз бо сиёсати санҷидаву оқилонаи Акбар афзун шуд ва танҳо дар даврони подшоҳии Акбар ва минбаъд шоҳқорҳои санъати меъмории бузург бино ёфтанд.

Муаррих ва бостоншиноси бенгалитабори Ҳиндустон Нандини Бхаттачария ҳангоми сафараш ба Тоҷикистон эҳсосоти хешро чунин иброз медорад: «Кӯмаки муаллимон, дӯстон, оилаҳо ва инсонҳои комил маро ба дарҳои кушоди афсонавӣ овард. Бароям тамоми раҳти сафарро дар раҳнавардии кишвари Тоҷикистон ва паҷуҳиши риштаи фарҳангии тоҷику ҳиндӣ омода дидам» [14, с. 3].

Бале, ин робитаҳо пояҳои қадима ва дӯстона доранд. Садои гӯшнавози шоир Мирзо Турсунзода дар фазои иртиботи бародаронаи ин ду кишвар боз як зангӯлаи хушнавоеро даровехт. Ашъори шоир далели самимияти М. Турсунзода нисбат ба ин мардуми дар он замон мусибатзада буд:

Дидани гораишуда Ҳиндустон-
 Ҳолати тоқатишкани ҳиндуён,
 Дидани як тӯдаи бедарду ғам-
 Мардуми бегона зи лутфу қарам,
 Мурдани сад марду зани бепаноҳ,
 Дидани бегонаи шайтонҳунар,
 Аз паси шайтониҳои худ судвар,
 Дидани майдони бародаркуш
 Сохтан аз хуни қасон дилхушӣ...
 Дар дили мо кӯҳсифат зам шуданд-
 Кӯҳи бузурги аламу ғам шуданд [10, с. 83].

М. Турсунзода боз ҳам ба ин мардум дилсӯзӣ мекунад ва онҳоро ба мубориза даъват мекунад, то ки хонаи хешро ободу кишварро озод аз зулм гардонанд:

Бояд онро зи мулк пеш кунем,
 Фикри осудагии хеш кунем [10, с. 80].

Ва солҳо баъд Ҳиндустон ба озодӣ мерасаду мардуми ин кишвар ҷамоли истиқлолро мебинанд ва андешаҳои шоири шаҳри тоҷик Мирзо Турсунзода ҷомаи амал мепӯшад ва яқинан ин раҳой аз истисмор боиси хушнудии шоир ва мардуми амнпарвари тоҷику ҳиндӣ мегардад.

Адабиёт

1. Бобоев, Ю. Мирзо Турсунзода.- Сталинобод: Нашириёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1961. – 305 с.
2. Ганди М. Саргузашти ман (Таҷрибаи ман дар роҳи кашфи ҳақиқат). Душанбе: Эр-граф, 2019.-508с.
3. Маҳорати эҷодии Мирзо Турсунзода. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ. –Душанбе, 1981.
4. Муллоаҳмад, М. Шарқи хориҷӣ аз нигоҳи Мирзо Турсунзода.// Мирзо Турсунзода ва масоили назарии фарҳанги навини тоҷикон / М. Муллоаҳмад. - Душанбе, 2011. - С. 168-184.
5. Наврӯз мерасад боз (Наврӯзнама). Душанбе: Ирфон, 2017. – 172 с.
6. Неру, Дж. Взгляд на всемирную историю. Т.1. / Дж. Неру. - М.: Прогресс, 1989. – 360 с.
7. Неру, Дж. Взгляд на всемирную историю. Т.2. / Дж. Неру. - М.: Прогресс, 1989. – 472 с.
8. Неру, Дж. Взгляд на всемирную историю. Т.3. / Дж. Неру. - М.: Прогресс, 1989. – 432 с.
9. Неру, Дж. Открытые Индии/ Дж. Неру. - М.: Издательство иностранной литературы, 1955. – 325 с.
10. Турсунзода, М. Шеърҳо ва достонҳо / М. Турсунзода. - Душанбе: Адиб, 1988. – 180 с.
11. Турсунзода, М. Ман аз Шарқи озод. Маҷмуаи шеърҳо, достонҳо ва либреттоҳо / М. Турсунзода. - Сталинобод: Нашириёти давлатии Тоҷикистон, 1951. – 261 с.
12. Холов, Ч. Аз Деҳи ҳиндуён то Ҳинд / Ч. Холов. – Душанбе: Дониш, 2013. - 165с.
13. Холов, Ч. Дар масири озодии Ҳинд / Ч. Холов. - Душанбе: Истеъдод, 2018. - 120 с.
14. Bhattacharya, N. Khwab-e-Dastan)A journey to my Dreamland, Tajikistan. Kolkata: Virasat Art Publication, 2022.-320 p.
15. Rajagopalichari, C. Mahabharata / C. Rajagopalichari. - Bombay, 1989. – 351 p.
16. Rajagopalichari, C. Ramayana. - Bombay, 1989. - 320 p.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ АНДЕШАҲОИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА ПЕРОМУНИ РӮЗГОРИ ИҶТИМОИИ ҲИНДУВОН

Дар ин мақола муаллифон доир ба раванди таърихӣ инкишофи робитаҳои мардуми ҳинду тоҷик ва заминаҳои ба он мусоидаткунанда назари таҳқиқӣ баён намудаанд. Махсусан, андешаҳои Мирзо Турсунзода перомунӣ кишвари бихиштоси Ҳиндустон, ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангии мардуми гуногунмиллату сермазҳабӣ он хеле ҷолиби таваҷҷуҳ мебошад. Муаллифон зимни баррасии масъалаи мазкур ба он бештар таваҷҷуҳ додаанд, ки таърихи пайдоиш ва густариши муносибатҳои илмӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ мардуми тоҷикро бо халқи амнпарвари Ҳиндустонро мухтасар ба хонанда пешкаш намоянд. Ҳамчунин заҳматҳои фарзандони муборизи Ҳиндустонро ба монанди М. Ганди ва Ч. Нехру ҷиҳати ба даст овардани истиқлолияти кишвар аз мустамликадорони англис хотирнишон намоянд. Дар мақола доир ба вуруди ҷашни байналмилалӣ Наврӯз ба Ҳиндустон, пояҳои густариши он дар замони пешин ва мақоми расмӣ гирифтани он дар кишвари имрӯзаи Ҳиндустон мунъакис гаштааст. Муаллифон тавонистаанд нишон диҳанд, ки М. Турсунзода то кадом андоза ҳангоми ба қалам овардани силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» паҳлӯҳои нухуфта ва муҳими зиндагии мардуми Ҳинд, заминаҳои мушкilotи иҷтимоӣ рӯзгори онҳо муваффақ гаштааст.

Калидвожаҳо: М. Турсунзода, кишвари Ҳиндустон, истиқлолият, М. Ганди, Ч. Нехру, мавҷҳои озодӣ, ғояҳои умумибашарӣ, Ганг, равобити фарҳангӣ, форсӣ, порсҳо, оҳангҳои мутантан.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВЗГЛЯДОВ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ НА СОЦИАЛЬНУЮ ЖИЗНЬ ИНДИЙЦЕВ

В данной статье авторы представляют исследовательский взгляд на историческое развитие таджикско-индийских отношений и факторы, способствовавшие их укреплению. Особое внимание уделяется размышлениям Мирзо Турсунзаде о "райской" стране Индии, её социальной, политической и культурной жизни, а также о многонациональном и многоконфессиональном обществе страны. При обсуждении данного вопроса авторы уделили больше внимания тому, чтобы вкратце представить читателю историю зарождения и развития научных, культурных и политических связей таджикского народа с миролюбивым народом Индии. Также усилия сыновей индийских борцов, таких как М. Ганди и Дж. Неру и следует помнить об аспекте обретения страной независимости от британских колонизаторов. В статье говорится о проникновении международного праздника Новруз в Индии и отражены основы его распространения в прошлом и его официальный статус в современной Индии. Авторам удалось показать, насколько удалось М.Турсунзаде передать под свое перо серию «Сказание об Индии», тонкие и важные стороны жизни индийского народа, основы его социальных проблем.

Ключевые слова: М. Турсунзаде, Индия, независимость, М. Ганди, Дж. Неру, волны свободы, универсальные идеи, Ганг, культурные связи, персидский, парсы, мелодичные композиции.

HISTORICAL FOUNDATIONS OF MIRZO TURSUNZODA'S VIEWS ON THE SOCIAL LIFE OF INDIANS

This article presents the authors' research perspective on the historical development of Tajik-Indian relations and the factors that contributed to their strengthening. Particular attention is paid to Mirzo Tursunzoda's reflections on the "paradise-like" country of India, its social, political, and cultural life, as well as its multi-ethnic and multi-religious society. While discussing this issue, the authors paid more attention to briefly presenting the history of the emergence and expansion of scientific, cultural and political relations between the Tajik people and the peace-loving people of India. They also recalled the efforts of the sons of the Indian fighters, such as M. Gandhi and J. Nehru, in achieving the country's independence from the British colonialists. The article discusses the introduction of the international holiday of Nowruz to India, the foundations of its expansion in ancient times, and its official status in the modern country of India. The authors were able to show to what extent M. Tursunzoda succeeded in capturing the hidden and important aspects of the life of the Indian people, the foundations of their daily social problems, in the series "The Legend of India".

Keywords: M. Tursunzoda, India, independence, M. Gandhi, J. Nehru, waves of freedom, universal ideas, Ganges, cultural ties, Persian, Parsis, melodious compositions.

Дар бораи муаллифон

Холов Ҷовид Шодиевич

Доктори илмҳои филологӣ, директори

Литсейи шаҳри Панҷакент

735500, ш. Панҷакент, кӯчаи С.Шерозӣ, 81

Е-майл: javeed@bk.ru

Баротӣён Шаҳноз

Докторант (PhD)-и Институти омӯзишии

масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои

АМИТ

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 33

Об авторях

Холов Джовид Шодиевич

Доктор филологических наук, директор

Лицея города Пенджикент

735500, город Пенджикент, улица

С. Шерози 81

Е-майл: javeed@bk.ru

Баротӣён Шаҳноз

Докторант PhD, Институт изучения

проблем государств Азии и Европы НАНТ

734025, Республики Таджикистан,

г. Душанбе, проспект Рудаки 33

About the authors

Kholov Jovid Shodieovich

Doctor of Philological Sciences, Director

of the Lyceum in the city of Panjakent

735500, Panjakent, S. Sherozi Street 81

Е-майл: javeed@bk.ru

Barotiyon Shahnoz

PhD Candidate, Institute for the Study of Issues

of Asian and European Countries NAST

734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Avenue 33

АНВОИ ФАХРИЯ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҶОСИМ ФИРДАВСӢ

*Шерализода А. Ш.**Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

“Шоҳнома” аз бузургтарин мероси хаттии адабиёти классикии форсу тоҷик аст, ки то имрӯз мавриди таҳқиқи баррасии аҳли илм қарор дорад. Бешак, паҳлуҳои гуногуни он аз ҷониби муҳаққиқони дохилию хориҷӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Омӯзиши ҷиддӣ ва силсилавии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар адабиётшиносии тоҷикӣ бо асари арзишманди Садриддин Айни “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” оғоз гардида, минбаъд ин масъала аз ҷониби адабиётшиносони тоҷик Ш. Ҳусейнзода, А. Абдуллоев, К. Айни, Э. Муллоқандов, Х. Шариф, М. Муллоаҳмадов, А. Афсаҳзод, С. Амиркулов, В. Самад, К. Бекзода, Г. Шозиёева, Ш. Амонова, Р. Восиева идома ёфт. Дар хориҷи кишвар Е. Э. Болдирев, И. С. Брагинский, И. Пянков, И. А. Павленко, М. Османов ва донишмандони эронӣ Забехулло Сафо, Муҳаммадрашиди Ёсамӣ, Абдулҳусайни Зарринқуб, Мучтабо Минавӣ, Муҳаммадраҳими Раёҳӣ, Солор Маҳмуди Умед ва дар Аврупо Љорҷ Арберӣ, Эдуард Браун, Ҳерман Этте ва дигарон қорҳои бунёдиро анҷом доданд.

Абулҷосим Фирдавсӣ бузургтарин шоири ҳамосасарои адабиёти классикии форсу тоҷик буда, бо офаридани шоҳасари безаволи «Шоҳнома» ҳазинаи адабиёти ҷаҳонро пурғанҷ намудааст. Аксари муҳаққиқон дар андешаи онанд, ки ин шоҳасар на танҳо барои равнаки адабиёти тоҷику форс, инчунин дар инкишофи адабиёти ҷаҳон бебадал аст. Ба таъбири Пешвои муаззами миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон “Шоҳнома” танҳо китоби базму разм, диловарию қаҳрамонӣ, ривояту афсона нест. Вай пандномаи беназир, ахлоқнома ва дастури омӯзандаи ҳулу атвори ҳасана, ҳислат ва хусусиёти неки инсонист. Аз достонҳои ҷангӣ, ишқӣ ва нақлу ривояти “Шоҳнома” мо таърихи пурифтихори халқҳои ориёинаҷод, суннат ва анъанаҳои мардум, одоби зисту зиндагӣ, оӣини озодӣ ва озодагӣ, маъноӣ ҷангу сулҳ ва шинохтани ҳаққу ботил, фирӯзии нур бар зулмат, мардумшиносӣ, ҳаллу фасли мушкилоти байни давлатҳо, бемаъно будани ихтилофоти динию мазҳабӣ, эҳтиром гузоштан ба ҳаққу ҳуқуқи дигарон ва дӯстию рафокатро меомӯзем” [14, с. 70].

Дар баробари мавзӯҳои ватандӯстию ҷавонмардӣ, ахлоку ҳикмат, садоқату ҳиёнат дар “Шоҳнома” ҷо-ҷо мавзӯи фахр низ ба назар мерасад. Фахрия дар адабиёти тоҷик гунаи адабӣ аст, ки дар шеър мақсади асосии он баёни фахр аст. Яке аз василаҳои муборизаи шоир бо ҳасудон ва бадхоҳонаш фахрияҳои вай маҳсуб мешавад, ки дар он нишон додани бартарии худ дар шоирӣ ва ҳунармандӣ дар ашъори форсиву тозӣ аст. Фахрия дар адабиёти форсу тоҷик бештар дар ашъори шоирони маъруф ба назар мерасад. Аксари фахрияҳои шоирон дар шеър аз донишгари забони арабӣ, эҷоди шеър ё наср бо ду забон, оғоҳӣ аз илмҳои гуногун дучор омадан мумкин аст. Дар шеъри классикӣ мо навъҳои гуногуни фахрияро мушоҳида намудем. Мусаллам аст, ки шоир тавассути шеъраш нуфӯз пайдо мекунад, зеро шеър офаридаи тафаккури эҷодии ӯст. Фахрия яке аз бунмояи мазмунии шеъри форсии тоҷикӣ дар адабиёти ҷаҳон низ ба назар мерасад. Он вобаста ба мақсади баёни гӯянда метавонад якҷанд навъ бошад. Фахр аз шеър ва сухандонӣ, фахр аз таъби баланди шоирӣ, аз мақому ҷойгоҳ дар дарбор ва миёни ҳосу ом, ифтихор аз ҳунар, фахр аз донишгари илмҳои гуногун, амсоли нучуму ҳандасаву таъриху тибб, мафоҳира аз тавачҷуҳи зиёди шоҳу амир, ифтихор аз фазоили ахлоқӣ, тафохур аз шучоат ва ғайра.

Дар шеъри Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ бештар ифтихороти миллӣ, ифтихор аз мақому манзалат дар дарбор, фахр аз ҳусну ҷамол, аспу авзор, канизакони зарринкамару аспони зарринлаҷом ва ғайра ба назар мерасад. Дар ҳолати дигар фахр аз донишгари забони арабӣ бештар ба назар мерасад. Чунин фахрияҳои шоирон ҳудситоии маҳз ва даъвогарии беҳуда набуда, ба хоҷири муҳофизати қадру манзилати худ дар муқобили ҳосидон ва ғаразҷӯён будааст. Мо дар қасидаи “Шикоят аз пирӣ”-и Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дидем, ки шоир аз мӯи катрону қадӣ сарв, дандонҳои симрадаву дурру марҷони худ, ки бо мурури замон аз даст додааст, таъкид мекунад. Ин навъи фахрро **фаҳри шиквоия меноманд**. Ҳаким Фирдавсӣ шикояти рӯйрост надорад, аммо зимни баёни ҳолати худ ин навъи фахр- фаҳри шиквоияро нисбат ба қаду болои рост, руҳи сурху табдили он ба зардӣ, мӯи сиёҳу ранги кофур

гирифтани он, кам гаштани рушноии чашмонаш дар достони “Подшоҳии Кайхусрав” дар синни шастушашсолағӣ гӯшрас мекунад:

*Ман аз шасту шаи суст гаштам чу маст,
Ба ҷои **инонам асо** шуд ба даст.
Рухи лолагунам гашт бар сони моҳ,
Чу **кофур** шуд ранги **риши сиёҳ**.
Зи **пирӣ ҳам овард болои рост**,
Ҳам аз **наргисон рӯшноӣ** бикост... [5, с. 70].*

Дар баҳши “**Гила кардани Фирдавсӣ аз пирӣ ва даҳр**” бори дигар мо ба ин масъала мувоҷеҳ мешавем. Фирдавсӣ аз ҷарҳи қачрафтор, аз бевафои умр, аз бечорагиву мустамандии худ шикоят кардааст:

*Ало, ё дилорой ҷарҳи баланд,
Чи дорӣ ба пирӣ маро мустаманд.*

Эҳсос мешавад, ки ҷавонии шоир дар шароити хуби иқтисодӣ паси сар шудаву пирӣ мушкilotи зиёдро пешорӯ кардааст. Маълум аст, ки бо барҳам хӯрдани давлати Сомониён вазъи ҳолию молии шоир хеле бад гардид:

*Чу будам **ҷавон бар барам доштӣ**,
Ба **пирӣ маро** хор бугзоштӣ...*

Шоир аз ҳамида гардидани қадди баланду болояш ва тира гаштани нури чашмон бо истифода аз санъати маҷоз шикоят кардааст:

*Дутой шуд он **сарви нозон** ба боз,
Ҳамон тира гашт он **гиромӣ ҷароғ** ...*

Шоир вазъи хуби молию ҳолии ҷавонии худро ба замони беғамии канори модар будан шабеҳ дода, зиндагии мушкили баъдинаашро аз ҷарҳи дилозор, ки ба таъбири Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ “... гаҳе модарӣ, гоҳ модандаро...” аст, монанд кардааст:

*Ба **кирдори модар** будӣ то кунун,
Ҳаме **рехт** бояд **зи ранҷи ту хун**.
Вафову хирад нест наздики ту,
Пур аз дардам аз рои торики ту...*

Шоир дар қисмати хотимаи ин порча аз номи осмон таърифу тавсифи худро роиҷ доништааст:

*Чунин дод **посух сипехри баланд**,
Ки “**Эй пири гӯяндаи бегазанд...**”
Ту аз ман ба ҳар борае **бартарӣ**,
Равонро ба дониш ҳаме парварӣ... [7, с. 165-166].*

Дар “Шоҳнома” Абулқосим Фирдавсӣ мустақиман аз номи худ суҳан нагуфта, балки аз номи дӯшташ аз ҳунар ва донандаи хуби забони паҳлавӣ буданаш дарак медиҳад. Ин ҳолат дар оғози “Шоҳнома” ба назар мерасад:

*Ба **шаҳрам** яке **меҳрубон дӯст** буд,
Ту **гуфтӣ**, ки бо ман яке **пӯст** буд.
Маро гуфт: **Хуб омад ин рои ту**,
Ба **некӣ гирояд** ҳаме **пои ту**.
Набишта ман ин **номаи паҳлавӣ**,
Ба **пеши ту орам** магар **нагнавӣ**.*

Мусаллам аст, ки забони паҳлавӣ аз қадимтарин забони форсии тоҷикӣ буда, давраи дуру дарози таърихро паси сар кардааст. Ба таъкиди Пешвои муаззами миллат “Забони паҳлавӣ ва адабиёти паҳлавӣ, ки дар аҳди Ашкониён Порт поягузорӣ шуда буд, чун мероси муштараки қавмҳои форсизабон, аз ҷумла ниёғони халқи тоҷик эътироф шудааст” [13, с. 70].

Донистани забону адабиёти паҳлавӣ, оғаҳӣ аз таърихи гузашта ба шоир имкон додааст, ки дostonҳои қадими пешкаши хонандаи соҳибзавқ гардонад. Абулқосим Фирдавсӣ аз ин ҳунари суҳанварӣ ва дониши комил доштани худ ба воситаи дӯшташ – писари Абумансури Абдурразоқ- Амираки Мансур хабар медиҳад:

***Кушода забону ҷавонит** ҳаст,
Суҳан гуфтани паҳлавонит ҳаст.
Ту ин **номаи хусравон** боз **гӯӣ**,
Бад- ин ҷӯӣ назди меҳон обрӯӣ [1, с. 39].*

Инчунин дар достони дигар аз дostonҳои паҳлавӣ ва оғаҳӣ аз таърихи адабиёти паҳлавӣ будани худро дарак медиҳад:

*Маро гуфт, к-аз ман сухан бишнави,
Ба шеър орӣ аз дафтари паҳлавӣ [4, с. 241].*

Хунари шоирӣ низ барои Абулқосим Фирдавсӣ мояи ифтихор аст. Дар “Шоҳнома” шоир тавонистааст, ки қиссаи ҷолибу пурҳаяҷонро офарад, ки хонандаро ҳар байти он ба андеша водор мекунад. Фирдавсӣ дар “Гуфтор андар зодани Зол” аз ин маҳорати худ дарак медиҳад:

*Кунун пуришигифте яке дoston,
Бипайвандам аз гуфтаи бoston [1, с. 224].*

Дар мафоҳира шоирон ба аҳлу насаб, хонаводаву дорой, мақому манзалаташон дар дарбор, қиммати суҳанашон дар назди ақобиру ашрафзодагон бештар ифтихор доранд. Аммо Фирдавсӣ бештар ба хунари дostonсароияш ифтихор дорад. Ҳамагон медонанд, ки Фирдавсӣ дар хонаводаи деҳқон ба дунё омадаву вазъи ҳолию молии хуб дошт ва ба замми ин хонаводаи Сомониён шоирро аз супоридани андозӣ обу замин озод намуда, ҳамаҷониба пуштибонӣ мекард. Бинобар ин ҳолатҳои дигар - амсоли мақом доштан дар назди шоҳон ва лашкаркашон барои ӯ бегона аст. Баъдан Фирдавсӣ аз нигоҳи иқтисодӣ таъмин ва соҳибистиклол буд. Асоситарин навъи фаҳрия дар адабиёт ин ифтихор аз хунари шоирӣ ва қудрати суҳанварӣ аст, ки ба андешаи мо заминаи пайдоиши он рақобати зиёди синфӣ барои пайдо кардани мақом дар дарбор аст. Шоирон бештар аз ин ҳолат дар қасидаҳои мадҳӣ, шикоятнома, арзномаҳо баён мекарданд. Абулқосими Фирдавсӣ дар “Шоҳнома”-и безавол шикоятномаи рӯйрош надорад, аммо ифтихорот дар ин шоҳасар ба назар мерасад. Ҳамин ҳолати ифтихор аз хунари дostonсароиро мо дар дostonи “Рустам ва Сӯҳроб” мушоҳида намудем. Агар дар байти аввал шоир аз фаровонии дostonҳои сурудааш:

*Кунун разми Сӯҳробу Рустам шунав,
Дигарҳо шунидастӣ, ин ҳам шунав.*

хабар диҳад, дар байтҳои дигар аз хунари дostonсарой- дostonи эҳсосангез офариданаш дарак медиҳад:

*Яке аз дoston аст нур аз оби чаши,
Дили нозук аз Рустам ояд ба хаши [2, с. 189].*

Шоир дар сурудани дostonҳои қаҳрамонӣ беҳамтост ва рангорангии образҳо, сюжети композицияи ҳар як дoston нисбати дигар дoston боз ҳам ҷолибтар аст. Худи шоир бо фаҳр дostonҳои офаридаашро “бо рангу бӯй” номидаст, ки ҷаманистони адабро тозагию наҳхати он муаттар гардонидаст:

*Кунун аз раҳи Рустами ҷангҷӯй,
Яке дoston аст бо рангу бӯй [2, с. 166].*

Сурудани дostonҳои қадим ва китобат кардани он аз шоир донишу малакаи хоса талаб мекунад. Вақте Фирдавсӣ дар дostonи “Ҳафт гурдон” аз паҳлавонӣ далерӣ, бузургию ҳашмати Рустам ёд мекунад, боз аз паҳлавонии ватанхоҳ мисли Тусу Гударзи Кашводон, Баҳром, Гев, Гургин, Зангаи Шоварон, Густаҳм, Харроди ҷанговарон, Гурӯза ёд мекунад:

*Зи гуфтори деҳқон яке дoston,
Бипайвандам аз гуфтаи бoston [2, с. 190].*

Донандаи дostonҳои қаҳрамонӣ паҳлавонии қадим будан ва аз таъриху тамаддуни пешина хуб огоҳ будани шоир дар “Дostonи Сиёвуш” зимни баёни ҳолати сохтани Сиёвуш Гангдиҷро низ ёдовар мешавад:

*Зи Ганги Сиёваши гӯям суҳан,
В-аз он шаҳру он дostonи қуҳан [3, с. 149].*

Ҳамин маънӣ, яъне донандаи ҳуби дostonҳои бostonӣ будани шоирро дар “Дostonи Сиёвуш” зимни баёни сохтани Сиёвуш Гангдиҷро” ба назар мерасад. Шоир муътақид аст, ки дари ганҷи суҳанро бо овардани қиссаҳои қадима бо суҳанҳои шоистаи бostonӣ метавон кушод :

*Кунун бар қушоям дари дoston,
Суҳанҳои шоистаи бoston [3, с. 149].*

Ин матлаби шоир баъди насихату гуфтани чанд андешаи судманд дар бораи бевафоии умр, дар гардиш будани ҷарҳи қачрафтор, ба ҳок табдил гардидани тамоми сарвату ҷоҳ, ба ҷуз аз номи неқ ҷизе боқӣ намондан ба назар мерасад:

*Набоиш бар ин низ ҳамдoston,
Яке бишнава аз номаи бoston [3, с. 151].*

Шоир дар офаридани образ низ мумтозиҳо дорад. Образи ҷовидонаи Рустам, ки намоди паҳлавонию қаҳрамонӣ, ватандорию шучоат, ҳақиқату садоқат аст моҳирона офарида шудааст. Худи шоир дар ин бора бо фахр таъкид мекунад, ки:

*Ҷаҳонфарин то ҷаҳон офарид,
Саворе ҷу Рустам наёмд падид [2, с. 201].*

Фирдавсӣ дар офаридани образи ҷовидонаи ватанпарастӣ Рустам бештар ифтихор дорад:

*...Ҷамон аст Рустам, ки Мозандарон,
Табаҳ карду бистуд ба гурзи гарон.
Бидаррид паҳлӯи деви Сапед,
Ҷигаргоҳи Пулоду Ғундиву Бед [4, с. 288].*

Ё ҷои дигар офаридаи образи марказии қисми паҳлавонии асар, ки ватандӯсту далеру шучоъ аст, аз образҳои дигар болотар тасвир карда, барои ин хунараш фахр кардааст:

*Ҷамон Рустам аст ин, ки Мозандарон,
Шабӣ тира бистуд ба гурзи гарон [4, с. 254].*

Шоир дар ҳама ҷо вақте сухан аз паҳлавонии Рустам меравад, хунари майдоноронию ҷасорати ўро хоса меофарад.

Фирдавсӣ дар суҳановаринӣ кам гуфтани хуб гуфтанро қабул дорад, дар ҳоле, ки “Шоҳнома” шаст ҳазор байтро ташкил медиҳад:

*Сухан 3-ин дарозӣ ҷӣ бояд кашид,
Хунар бартар аз гавҳар омад падид [2, с. 207].*

Ё дар “Достони Сиёвуш” гумон меравад, ки касе ба шоир супориш дода бошад, зеро сифатҳои “сухангӯи бедормағз”, “ородиҳандаи достонҳои нағз” мансуб ба худи ўст:

*Кунун, эй сухангӯи бедормағз,
Яке достоне биорой нағз [3, с. 5].*

Шоир бовар дорад, ки танҳо сухани бо хирад офаридашуда дар оянда низ аз забонҳои дур намегардад, умри дароз дорад ва сабаби бақои номи шоир хоҳад буд:

*Сухан чун баробар шавад бо хирад,
Равони сароянда ромиш барад [3, с. 5].*

Шоир муътақид аст, ки достонҳои паҳлавонии қадимро ба воситаи омӯхтани хушобу ранг кардан ба наслҳои баъдина ба мерос мемонад ва умри ҷовидона насибаш мегардад:

*Зи гуфтори деҳқон кунун достон,
Бинайвандам аз гуфтаи бостон.
Кухангашта ин достонҳо зи ман,
Ҷаме наф шавад бар сари анҷуман.
Агар зиндагонӣ бувад дерёз,
Бад – ин дайри хуррам бимонам дароз [3, с. 6].*

Вақте Ҳаким Фирдавсӣ аз бузургиву хунари давлатдорӣ Кайхусрав сухан мекунад, байти мафохира дар оғози достон ба ҷашм мерасад, ки шоир достони мазкурро “номаи номвари бостон” номидааст:

*Бимонад ба гетӣ яке достон,
Аз ин номаи номвар бостон [3, с. 371].*

Дар “Достони Рустам бо Ҳокони Чин” Фирдавсӣ дар ибтидо ба номи Худованди раҳнамою гардуни гардон, ки побарҷони замону коинот бар амри ўст сухан карда, баъдан дар ҳамин қисмат аз қадимӣ будани достонҳои “Шоҳнома” дарак медиҳад:

*Бибоиш, бар ин гуфта ҳамдостон,
Ки деҳқон ҳамегӯяд аз бостон [4, с. 140].*

Ё ҳамин матлаб дар ҷои дигар бори дигар гӯшзад мешавад:

*Бихонд он бути меҳрубон достон,
Зи дафтар навишта гаҳи бостон [4, с. 291].*

Ё дар достони “Достони Бежан ва Манижа” аз хунари достонсароии худ дарак медиҳад:

*Тамомӣ бигуфтам ман ин достон,
Бад-он сон, ки бишнидам аз бостон [4, с. 403].*

Дар оғози “Достони ҷанги Рустам бо Аквондев” аз он таъкид мекунад, ки сухан бояд ба хирад пайванд бошад ва бисёргӯӣ хунар нест ва шоир роҳи бисёргӯиро напӯидааст. Сухани каму судманд ва маънии зиёд аз хунари шоир дар балоғату суханварист, зеро бисёргӯӣ хунари шоири тавоно нест ва Ҳаким Фирдавсӣ худро дар сафи шоирони пургӯ намебинад:

Аё фалсафадони бисёргӯӣ,

Напӯям ба роҳе, ки гӯӣ, бипӯӣ!

Шоир таъкид мекунад, ки ин дostonро аз деҳқоне шунидааст:

*...Набоӣш бад-ин гуна ҳамдастон,
Ки деҳқон ҳамгӯяд аз **бостон** [4, с. 270].*

Донишмандии дostonҳои қадима далолат ба донишмандии шоир мекунад, аммо Ҳаким Фирдавсӣ ин донишу ҳунари худро пӯшида баён мекунад:

*Бипаймой май, то яке дoston,
Зи дафтар барот хонам аз **бостон**.
Бад-он сарбун гуфтам, эй моҳрӯӣ,
Маро имшаб ин дostonӣ бигӯӣ... [4, с. 291].*

Зимни баёни дostonи “Подшоҳии Кайхусрав” онро қадимӣ ва писандидаи аҳли хирад баён мекунад

*Бупайвастам ин **номаи бостон**,
Писандида аз дафтари ростон [5, с. 215].*

Дар мавриди қадимӣ будани ин дostonҳо борҳо таъкид намудааст. Масалан, дар байти зерин низ ҳамин матлаб баён мегардад:

*Кунун 3-ин сипас **номаи бостон**,
Бипайвандам аз гуфтаи ростон [5, с. 219].*

Боварӣ ба офаридаҳои килки сеҳрангез шоирро муътақид сохтааст, ки ин дoston хирадро тақмил медиҳад, зеро он ёдгории қадимист:

***Хирадманд к-ин дoston бишнавад**,
Ба дониш гирояд, бад-ин награвад [4, с. 270].*

Бояд гуфт, ки дар “Шоҳнома” ҳамаи дostonҳо муассиру ҳунармандона офарида шудаанд. Масалан, шоир сюжети дostonи “Бежан ва Манижа”-ро хеле ҳассосона офаридааст. Дар ин бора ҳуди шоир таъкид мекунад:

*Кунун разми Бежан бигӯям, ки чист?
К-аз он разм **яксар бибоёд гирифт** [4, с. 288].*

Шоир вақте аз подшоҳи Баҳомӣ Гӯр, часорату мардонагии ӯ, ҷанги ӯ бо шерон, идораи боадолатонаи давлат қисса мекунад, оҳанги фахр дар байти зерин эҳсос мешавад. Ӯ бовар дорад, ки нуктаи баланди офариниши дoston ҳаминҷост:

*Кунун **достоне бигӯям шиғифт**,
К-аз он **бартар андоза** нагвард гирифт [7, с. 427].*

Ин дostonро низ шоир бostonӣ таъкид мекунад, яъне дostonи қадимаро бо ҳунари воли шоирӣ тавонистааст ҷаззобу дилкаш тасвир кунад:

*Бипаймой май то яке дoston,
Зи дафтар барот хонам аз **бостон**... [4, с. 291].*

Ин дoston низ дар замони шоир бо забони паҳлавӣ мавҷуд буда, бешак шоир онро рангу бори бадеӣ додааст:

*...Маро гуфт, к-аз ман суҳан бишнаваӣ,
Ба шеър оӣ аз **дафтари паҳлавӣ** [4, с. 291].*

Агар дар дostonҳои пешин аксаран аз номи деҳқон гуфта бошад, дostonи “Бежан ва Манижа”-ро аз номи зани моҳрӯӣ нақл мекунад:

*Бихонд он **бути меҳрубон дoston**,
Зи дафтар **навишта гаҳи бостон** [4, с. 292].*

Шоир муътақид аст, ки ин қиссаи қадимаро комилан сурудааст:

***Тамомӣ бигуфтам** ман ин дoston,
Бад-он сон, ки бишнидам аз **бостон** [4, с. 403].*

Қадимӣ будани дostonҳои қадим ҷандин маротибаи дигар низ ёдрас мешавад:

*Чу Гударз бишнид **ин дoston**,
Ба ёд омадаи гуфтаи бостон [5, с. 403].*

Ё:

*Кунун 3-ин сипас **номаи бостон**,
Бупайвастам аз гуфтаи ростон [5, с. 219].*

Ин ҳолатро мо замоне, ки Фирдавсӣ ба баёни дostonи “Разми Исфандиёр бо Рустам” мепардозад бори дигар мушоҳида кардем, ки он ҷо низ аз қадимӣ будани дostonҳои ӯ дарак медиҳад:

*Зи булбул шунидам яке дoston,
Ки бархонд аз **гуфтаи бостон** [6, с. 281].*

Вакте майдони ҳарбу зарби Исфандиёрро тасвир мекунад, ин дostonро низ бostonӣ медонад. Ин суханҳои бostonиро бо таъби баланди худ муносиб офариданаш ҳақиқатан ҳам хунараст:

*Зи Исфандиёр омад он дoston,
Ба поён шуд аз гуфтаи бoston [6, с. 428].*

Дар хатми ин дoston на танҳо аз қадимӣ будани он, балки умри ҷовидона пайдо намудани онро низ таъкид мекунад, ки як навъи фахр аз осори худи ӯст:

*Сар орам ман ин номаи бoston,
Ба гетӣ бимонад зи ман дoston [6, с. 429].*

Ин маънӣ дар байтҳои мадҳиявии бахшида ба Султон Маҳмуд пас за таърифу тавсифи зиёд ва рӯ овардан ба дostonҳо бори дигар ба назар мерасад:

*Кунун боз гардам сӯи дoston,
Ба назм орам аз гуфтаи бoston [7, с. 8].*

Қадимӣ будани дostonҳо ва аз онҳо огоҳ будани шоир дар дostonи Маҳбӯд ва дастури Нушинравон низ таъкид шудааст:

*Зи деҳқон кунун бишнава ин дoston,
Ки бархонад аз гуфтаи бoston [8, с. 205].*

Ин маънӣ дар “Нома навиштани Нушинравон наздики Қайсар ва посух фиристоданион” бори дигар таъкид мешавад:

*Чунин дидам аз номаи бoston,
Зи гуфтори он дониши ростон [8, с. 411].*

Ба андешаи адабиётшинос Х.Шариф “... пайвастанӣ номаи бoston аз гуфтаи ростон, пайвастанӣ номаи шаҳриёрон бо сухани худ меъёри офарандагии асрҳои миёна аст ва Фирдавсӣ пайравии ин тарзи халлоқият мекунад” [15, с. 65].

Аксаран байтҳои фаҳрия дар оғози дoston меояд, аммо замоне Ҳаким Фирдавсӣ аз Баҳроми Ҷӯбина дoston мекунад, дар мобайни он аз қадимию форам буданаш дарак медиҳад.:

*Ба кирдори хобест, ин дoston,
Ки ёд ояд аз гуфтаи бoston [8, с. 572].*

Байти дигари фаҳрия, ки дар он шоир аз умри дароз доштани асараш таъкид мекунад, дар “Панд додани Бузарҷмеҳр Нушинравонро” мушоҳида кардан мумкин аст:

*Зи ман ёдгор аст чандин сухан,
Гумонам, ки ҳаргиз нагардад қуҳан [8, с. 275].*

Ҳакими донишманд абадӣ мондани ном ва амали некро дар донишу хунару хирад медонад ва бовар дорад, ки офаридаҳои килки сеҳрогинаш чун боғи пурмева коми хонандаро ширин ва гулу ёсумани ашъораш гулбоғу чаманҳоро зиннат мебахшанд:

*Яке мевадоре бимонад зи ман,
Ки монад ҳаме бори ӯ бар чаман [3, с. 6].*

Шоир бовар дорад, ки ин дostonҳо мисли дурри гаронбаҳоянд, офаридани ин дostonҳо хунари волои шоир аст:

*Бад-ин дoston дурр биборам ҳаме,
Ба санг андарун лола қорам ҳаме [5, с. 219].*

Ӯ дар баробари донандаи дostonҳои қуҳан буданаш нозише аз ба шакли наву тоза офарида тавонистани дostonро дар оғози дostonи “Хусрав ва Ширин” дарак медиҳад:

*Қуҳан гафта ин номаи бoston,
Зи гуфтору кирдори он ростон.
Ҳамин номаи нав қунам з-ин нишон,
Қуҷо ёдгор аст аз саркашон...*

Шоир аз миқдори абёти дostonаш дарак дода, шикоят аз ҳасуде мекунад, ки қиммати шеъри ӯро хостааст кам қунад:

*Ҳасад бурд бадгӯй аз қори ман,
Табаҳ шуд бари шоҳ бозори ман.*

Аммо шоир ба сухани волою хунари санъатварии худ бовар дорад:

*Чу солори шоҳ ин суханҳои нағз,
Бихонад, бубинад ба покиза мағз [9, с. 284-285].*

Таъби баланду равони шоир имкон додааст, ки дostonҳои ҷаззобу рангин офарад. Ифтихоре, ки дар ҷаҳор байтҳои “Дostonи Борбади ромишгар” ба назар мерасад, далолат ба боварии шоир аз сухани волои ӯст:

*Чу ин номвар нома ояд ба бун,
Зи ман рӯи кишвар шавад пурсухун.
Аз он пас намирам, ки ман зиндаам,
Ки тухми сухан ман парокандаам.
Ҳар он кас, ки дорад ҳушу рою дин,
Пас аз марг бар ман кунад офарин! [9, с. 309].*

Шоир дар “Хоб дидани Фирдавсӣ Дақиқиро” пас аз таърифу тавсифи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ аз номи Дақиқӣ умедвории худро баён мекунад:

*... Гар он моя назди шаҳаншаҳ расад,
Равони ман аз хок то маҳ расад.
Кунун ман бигӯям сухан к-ӯ бигуфт,
Манам зинда ӯ гашта бо хок ҷуфт [6, с. 80].*

Дар баҳши “Анҷом шудани гуфтори Дақиқӣ ва боз омадани Фирдавсӣ ба гуфтори худ ва ситоиши Султон Маҳмуд ва накуҳиши Дақиқӣ” шоир аз марги Дақиқӣ ва нотаом мондани “Шоҳнома”-и ӯ дарак медиҳад. Фирдавсӣ 1000 байти Дақиқиро ба “Шоҳнома” илова намудааст, аммо онро суханҳои нопойдор медонад:

*Ба гетӣ намондаст аз ӯ ёдгор,
Магар аз суханҳои нопойдор... [6, с. 164].*

Мо ин нави фахр, ки дар муқоиса бар осори шоири дигар бошад, кам мушоҳида намудаем. Фирдавсӣ дар ҷиҳил байт ҳунари сухангустарии худро таърифу тавсиф мекунад:

*Зи Фирдавсӣ акнун сухан ёд гир,
Суханҳои покизаву дилпазир.
Чун ин нома афтод дар дасти ман,
Ба моҳӣ гироянда шуд шастии ман.*

Шоир ашъори офаридаи Дақиқиро “назми сушт”, “байтҳои нотандуруст” номидааст:

*Нигаҳ кардам ин назму сушт омадам,
Басе байт нотандуруст омадам.*

Ба мамдуҳ- Султон Маҳмуд мурочиат карда, сухани волои худро арз медорад:

*Ман ин инро навиштам, ки то шаҳриёр,
Бидонад сухан гуфтани нобакор.*

Фирдавсӣ таъкид мекунад, ки шоире, ки таъби баланд ва завқи солим надорад, набояд даст ба чунин шоҳкорӣ занад, зеро сурудани достонҳои паҳлавонӣ аз шоир ҳунару истеъдоди хоса талаб мекунад, зеро таъби тавоноӣ ва истеъдоди фитрии шоир аст. “дар чуну ҷарои ин ҳукми Фирдавсӣ ба ҳар навъе сухан гуфтанд... аз лиҳози мавқеи назари адабии Фирдавсӣ барои мо муҳим ин аст, ки ӯ таъби равшанро яке аз шароити ҳунари дар баробари ҷасоҳати забон ва суханварӣ унсӯри зарурӣ медонад” [15, с. 77].

*Чу таъбе надорӣ чу оби равон,
Мабар даст зи номаи хусравон.
Даҳон гар бимонад зи хурдан тижӣ,
Аз он беҳ, ки носоз хоне ниҳӣ...*

Дар ҳоле, ки ин асар дар шакли наср вучуд дошт Дақиқӣ кори бунёдиро амалӣ карда натавонист:

*Ҳасона қуҳан буду мансур буд,
Тавобеъ зи пайванди ӯ дур буд....
Агарчи напайваст ҷуз андаке,
Зи базму зи разм аз ҳазорон яке...*

Шоир Дақиқиро дар сурудани достони паҳлавонӣ камҳунар донистааст, зеро достони паҳлавониро бояд бо таъби баланди шоирӣ суруд. Ба андешаи Фирдавсӣ Дақиқӣ дар сурудани шеъри мадҳӣ пешгомтар буд, бо вучуди камҳунар буданаш шоир аз ҳокимони замон пайваста эҳтиром медиду ганҷ меёфт:

*Ҳамеёфт аз меҳтарон арҷу ганҷ,
Зи ҳӯи бади хеш будиши ранҷ.
Ситояндаи шаҳриёрон будӣ,
Ба мадҳ афсари номдорон будӣ... [6, с. 164-166].*

Вакте Ҳаким Фирдавсӣ ба навиштани “Шоҳнома” пардохт сараро аз носара пок карда, кинояомезона онро ба таъбири худ “боғро аз алафи бегона пок” кардан донистааст:

*Кунун разми Арҷоспро нав кунем,
Ба таъби равон боғ бехав кунем [6, с. 166].*

Сипас, шоир дар “Достони Ҳафт хон” барои ҷалби таваҷҷуҳи мамдуҳ Султон Маҳмуди Ғазнавӣ аз ҳунари волои шоирӣ худ бори дигар хабар медиҳад:

*Кунун 3-ин сипас ҳафт хон оварам,
Суханҳои нағзу ҷавон оварам... [6, с. 208].*

Шоир муътақид аст, ки номи паҳлавону гарданкашонро тавассути ин шоҳасараш зинда гардондааст:

*Ҳама паҳлавону гарданкашон,
Ки додам дар ин қисса 3-эшон нишон.
Ҳама мурда аз рӯзгори дароз,
Шуд аз гуфти ман номашон зинда боз [6, с. 209].*

Фахр аз ҳунар бартарин нави фахрия мансуб мешавад. Мо ин ҳолатро дар сурудани достонҳои мифологӣ ва қаҳрамонию таърихӣ шоир мушоҳида намудем. Шоир дар достонсарой худро Исо масеҳ медонад, ки метавонад ба сухан ба ҷони мурда руҳи тоза дамад:

*Манам Исӣ он мурдагонро кунун,
Равонишон ба мину шудӣ раҳнамун.
Бимонад то ҳаст гардун ба пой,
Мар ин достони ҳумоюн ба ҷой [6, с. 209-210].*

Шоир дар достони “Рустам ва Шағод” аз он меболад, ки достонҳои сароидаи ӯ қадимию дилангезанд ва ҳазорсолаҳо куҳна намегарданд:

*Зи ман ёдгоре бувад ин сухан,
Ки ҳаргиз ба дафтар нагардад куҳан [6, с. 494].*

Вақте Ҳаким Фирдавсӣ аз салтанати Ашкониён сухан мекунад, бори дигар ба мадҳи Султон Маҳмуд мепардозад ва ўро подшоҳи ҷаҳонситой, донишгарой, ҷаҳондору пурхирад, сарафрозу фархундарой, шоҳаншоҳи Эрону Зобулу Кобул васф мекунад ва таваҷҷуҳи мамдуҳро ба ҷониби офаридаҳои хеш ҷалб менамояд:

*Нигаҳ кун, ки ин нома то ҷовидон,
Дирафше шавад бар сари бихрадон.
Каюмаррасӣ тухмае гардад он,
Ки хонанд ҳар кас бар ӯ офарин! [7, с. 168].*

Шоир вақте ба мамдуҳ Султон Маҳмуди Ғазнавӣ муроҷиат мекунад, таъкид мекунад, ки амалеро анҷом додааст, ки боиси сарафрозӣ ва абадзинда буданаш мегардад. Қасри мухташамеро, ки бо сухан бунёд кардааст, аз гардиши офтоб ва ҷарх осебнопазир аст. Ҳаким Фирдавсӣ дар шоҳасари безаволи худ борҳо аз ҳунари шоирӣ, маҳорати баланди образофаринӣ худ ифтихор намудааст. Фахрияҳои шоир пайваста бо панду андарз, ҳикмат омехта гардидааст. Андешаҳои пурҳикмати шоир дар бораи тағйирёбии олам аз як шакл ба шакли дигар табиӣ ёфтани ашёро чунин баён мекунад:

*Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз гардиши офтоб.*

Бова дорад, ки кохи мухташама, ки аз назм бунёд кардааст, аз тағйири боду ҳаво таъсир надорад ва он бегазанд аст:

*Пай афкандам аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.*

Сабаби ҷовидона зинда мондани номи худро дар офаридани ин шоҳасар медонад:

*Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам.*

Шоир боварӣ дорад, ки то замоне хирад афсари родмардон аст, ин шоҳасар ҳамеша хонандаи худро доро меонад:

*Ба ин нома бар солҳо бугзарад,
Ҳамехонад он кас, ки дорад хирад [5, с. 218].*

Хулоса, Абулқосими Фирдавсӣ бо вучуди бузургию ҳашмате, ки дар адабиёти классикии форсу тоҷик дорад, аз фахрия хеле кам истифода кардааст. Дар шаст ҳазор байти “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавси мо анвои гуногуни фахрия, аз ҷумла фахр аз ҳунари шоирӣ, маҳорати баланди образофаринӣ, донандаи достонҳои қадимӣ будан, донандаи забони паҳлавӣ ва фахри шиквоияро мушоҳида намудем.

Адабиёт

1. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.1. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе, Адиб, 1987. – 380 с.
2. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.2. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1987. – 318 с.
3. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.3. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1988. – 528 с.
4. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.4. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1988. – 408 с.
5. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.5. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1989. – 496 с.
6. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.6. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1989. – 552 с.
7. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.7. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1989. – 649 с.
8. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.8. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1990. – 612 с.
9. Абулқосим, Фирдавсӣ Шоҳнома. Иборат аз 9 ҷилд, ҷ.9. / Фирдавсӣ Абулқосим. - Душанбе: Адиб, 1991. – 496 с.
10. Айнӣ, С. Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ / С. Айнӣ. – Душанбе, 2023. - 59 с.
11. Исмоили, Ҳокимӣ Мафохира ва таҳаввули он дар шеърӣ форсӣ / Ҳокимӣ Исмоили. - Техрон, 1390. – 198 с.
12. Муллоаҳмадов, М. Паёми ахлоқии Фирдавсӣ / М. Муллоаҳмадов. - Душанбе: Деваитиҷ, 2003. – 261 с.
13. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат - ҳастии миллат / Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
14. Эмомалӣ, Раҳмон. Чехраҳои мондагор / Раҳмон Эмомалӣ. - Душанбе: Эр-граф, 2016. – 576 с.
15. Шарифзода, Х. “Шоҳнома” ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 400 с.

АНВОИ ФАХРИЯ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки анвои гуногуни фахрияро дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ нишон диҳад. Муаллиф хулоса мекунад, ки дар шаст ҳазор байти ин шоҳасар мо байтҳоеро воқеаҷӯрем, ки дар он шоир аз хунари шоирӣ, маҳорати образфаринӣ, донандаи ҳуби адабиёти паҳлавӣ ва дostonҳои қадим будани худ ва фахрияҳои шиквоия сухан меронад. Дар мақола намудҳои зерини фахрия дар “Шоҳнома” баррасӣ мешаванд: фахр аз хунари шоирӣ (Фирдавсӣ борҳо маҳорати худро дар офаридани ривоятҳои ҳамасӣ бо истифода аз забони ғанӣ ва тасвирҳои равшан таъкид мекунад), фахр аз мусаллат буданаш ба ривоятҳои қадимӣ (шоир дoston ва воқеаҳои бостониро хуб медонист ва онҳоро моҳирона ба шакли шеърӣ табдил додааст), фахр аз дониши забони паҳлавӣ (Фирдавсӣ аз донистани забони паҳлавӣ, ки забони аксари сарчашмаҳои “Шоҳнома” буд, ифтихор мекунад), фахр аз маҳорати офаридани образҳо (шоир аз хунари офаридани образҳои мондагор, баҳусус образи Рустам, меболад), фахри шиквоия (дар баъзе маврид шоир аз пиронсолӣ шикоят мекунад, аммо ҳатто дар ин шикоятҳои ифтихор аз умри ҷавонӣ дида мешавад) ва ғ. Таъкид карда мешавад, ки Фирдавсӣ, сарфи назар аз ҳокориаш, анвои фахрияро барои барҷаста кардани аҳамияти эҷодиёташ ва аз ҳасудани замона дифоъ намудани ин шоҳасари миллии истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: Абулқосим Фирдавсӣ, “Шоҳнома”, фахрия, дostonсарой, дostonҳои қадим, маҳорати образфаринӣ, хунари шоирӣ.

ВИДЫ САМОВОСХВАЛЕНИЯ В «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ

В статье автор предпринял попытку показать различные виды самовосхваления в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдоуси. Автор приходит к выводу, что в шестидесяти тысячах бейтов этого шедевра мы встречаем бейты, в которых поэт говорит о своем поэтическом искусстве, мастерстве создания образов, знании среднеперсидской литературы и древних сказаний, а также о жалобах-самовосхвалениях. В статье рассматриваются следующие виды самовосхваления в «Шахнаме»: хвастовство поэтическим искусством (Фирдоуси неоднократно подчеркивает свое мастерство в создании героических повествований с использованием богатого языка и ярких образов), хвастовство знанием древних сказаний (поэт хорошо знал древние истории и события и искусно переложил их в стихотворную форму), хвастовство знанием среднеперсидского языка (Фирдоуси гордится знанием языка пехлеви, который был языком большинства источников «Шахнаме»), хвастовство мастерством создания образов (поэт гордится своим искусством создания запоминающихся образов, особенно образа Рустама), жалобы-самовосхваления (в некоторых случаях поэт жалуется на старость, но даже в этих жалобах прослеживается гордость молодостью) и др. Подчеркивается, что Фирдоуси, несмотря

на свою скромность, использовал различные виды самовосхваления, чтобы подчеркнуть значение своего творчества и защитить этот национальный шедевр от зависти современников.

Ключевые слова: Абулкасим Фирдоуси, «Шахнаме», самовосхваление, повествование, древние сказания, мастерство создания образов, поэтическое искусство.

TYPES OF SELF-PRAISE IN ABU'L-QASIM FERDOWSI'S "SHAHNAMEH"

The author of the article attempts to showcase the various types of self-praise in Abu'l-Qasim Ferdowsi's "Shahnameh." The author concludes that within the sixty thousand couplets of this masterpiece, we encounter couplets in which the poet speaks of his poetic art, mastery of creating images, knowledge of Middle Persian literature and ancient legends, as well as complaints that serve as self-praise. The article examines the following types of self-praise in the "Shahnameh": boasting of poetic art (Ferdowsi repeatedly emphasizes his skill in creating heroic narratives using rich language and vivid imagery), boasting of knowledge of ancient legends (the poet was well-versed in ancient stories and events and skillfully transformed them into poetic form), boasting of knowledge of the Middle Persian language (Ferdowsi takes pride in his knowledge of the Pahlavi language, which was the language of most of the sources of the "Shahnameh"), boasting of the mastery of creating images (the poet takes pride in his art of creating memorable images, especially the character of Rostam), complaints as self-praise (in some instances, the poet complains about old age, but even in these complaints, pride in his youthful years can be seen), and others. It is emphasized that Ferdowsi, despite his modesty, used various types of self-praise to highlight the significance of his work and to defend this national masterpiece from the envy of his contemporaries.

Keywords: Abu'l-Qasim Ferdowsi, "Shahnameh", self-praise, narration, ancient legends, mastery of creating images, poetic art.

Дар бораи муаллиф

Шерализода Адолат Шерали

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти

кафедраи назария ва таърихи адабиёт

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

E-mail: adolattgpu@mail.ru

Об авторе

Шерализода Адолат Шерали

Кандидат филологических наук, доцент

кафедры теории и истории литературы

Таджикский государственный

педагогический университет имени С. Айни

734003, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

E-mail: adolattgpu@mail.ru

About the author

Sheralizoda Adolat Sherali

Candidate of Philology, Associate Professor of the

Department of Theory and History of Literature Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

E-mail: adolattgpu@mail.ru

ҶОЙГОҲИ САНЪАТИ ТАЛМЕҲ ДАР АШЪОРИ ҒИЁСИИ БАДАҲШОНӢ

Ҳуҷова М. Ӯ.

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Ғиёсии Бадахшонӣ яке аз он шоиронест, ки рӯзгор ва осораш дар адабиётшиносии тоҷик ҳанӯз мавриди таҳқиқи баррасии илмӣ қарор нагирифтааст. Ҳадафи мо аз навиштани ин мақола қабл аз ҳама муайян намудани мавқеи санъати талмеҳ дар эҷодиёти Ғиёсии Бадахшонӣ мебошад.

Аз ин лиҳоз, мо қорбасти санъати талмеҳро, ки маъмултарин санъатҳои маънавии адабиёт ба ҳисоб меравад, дар ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додем, чунки санъати талмеҳ дар ашъори шоир нисбат ба дигар санъатҳои бадеӣ зиёдтар ба назар мерасад. Ғиёсии Бадахшонӣ тавассути ин санъат хонандаро аз ҳодиса ва воқеоти таърихӣ, ки гузаштаи ин ҷо он миллатро дар бар мегирад, ҳушдор медиҳад.

Талмеҳ як навъ санъати бадеӣ ба ҳисоб рафта, яке аз ҳунароҳои комили суҳанварӣ мебошад, ки бо алфози андак ва бар маонии бисёр далолат кардан аст.

Бояд қайд кард, ки санъати талмеҳ ин боигарии мифологию асотирии адабиёт ба ҳисоб меравад. Дар ҳама давраи замон ва давраи инкишофи адабиёт талмеҳоти гуногун ба ҷашм мерасанд. Дар адабиёти бадеӣ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо санъати талмеҳ номида мешавад. Маъноии луғавии талмеҳ нигоҳи сабук намудан ба сӯйи чизе ва ё ба ғӯшаи ҷашм ишора кардан мебошад. Талмеҳот, аслан заминаи асотирии адабиёт буда, идеали ҷамъиятии замон, ва ё кирдору рафтори инсон, амали шоистаи ибратро ифода мекунад. Дар шеър ҳамчун истилоҳ он санъати бадеии маънавиеро меғӯянд, ки аҳли адаб дар зимни каломии манзум ё мансури худ ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо, шахсиятҳои таърихӣ, асотирӣ ё оят ва ҳадиси маъруф ишора кардаанд. Аз санъати талмеҳ шоирони гузашта зиёд истифода кардаанд, аз он ҷумла Ғиёсии Бадахшонӣ. Дар саҳифаҳои адабиёт кам нафаронро пайдо кардан мумкин аст, ки ба санъати бадеии талмеҳ рӯй наоварда бошанд.

Ғиёсии Бадахшонӣ низ яке аз он шоирони сермаҳсули адабиёт ба ҳисоб рафта, дар ашъори хеш аз санъати талмеҳ ба таври фаровон истифода кардааст. Талмеҳоте, ки Ғиёсии Бадахшонӣ дар ашъораш бо як ҷаҳон обу ранги бадеӣ ва маҳорати баланди шоирӣ истифода бурдааст, аз он далолат медиҳад, ки шоир аз таъриху тамаддуни миллаташ хеле хуб воқиф аст ва аз афсонаҳои халқӣ, қиссаҳои таърихӣ огоҳӣ дорад. Аз баррасии ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ маълум мешавад, ки дар осори ин шоир аслан ду навъи талмеҳро мушоҳида кардан мумкин аст: талмеҳоти арабӣ - исломӣ ва талмеҳоти эронӣ. Талмеҳоти арабӣ-исломии шоирро метавон ба ду гуруҳ ҷудо кард. Ба гуруҳи аввал талмеҳоти пайғамбарон дохил мешаванд, ки ҳама аз Қуръону ривоятҳои исломӣ сарчашма мегиранд ва ба гуруҳи дуюм бошад шахсиятҳои машҳури олами ислом, ки ба воситаи ривоёту қиссаҳо дохил мешаванд. Дар ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ талмеҳоти пайғамбарон, алалҳусус, ҳазрати Мухаммад (с.с) хеле зиёд ба назар мерасад, ки ин гуна талмеҳот дар адабиёт бо қимати умумиинсонияшон намирандаанд, чунки асоси талмеҳоти намирандаи адабиётро асотир, афсона ва дostonҳои қадимии халқҳои эронинаҷод ташкил додаанд. Баъдан дар адабиёти араб низ аз афсонаҳои халқӣ, ривоятҳои динии мазҳабӣ талмеҳоти зиёде пайдо шудаанд. Талмеҳоти Буроқ аспӣ афсонавие, ки ғӯё Мухаммад (с.с.) дар шаби меъроҷ ба он савор шуда аз Макка ба Байтулмуқаддас ва аз он ҷо ба осмон рафтааст:

Талмеҳ чӣ санъатест? Аввалан қасе, ки дар адабиёти навини форсии тоҷикӣ ба ин санъат таваҷҷуҳ намудааст, ин муаллифи китоби «Ал-муъҷам...» Шамс Қайси Розӣ мебошад, ки фармудааст: «Талмеҳ он аст, ки алфози андак бар маънии бисёр далолат кунад ва ламҳ ҷустани барқ бошад ва ламҳ (лаҳза, дам) ҳам як назар бувад. Ва чун шоир чунон сазад, ки алфози андаки ӯ бар маънии бисёр далолат кунад, онро талмеҳ хонанд» [5, с. 301].

Аз гузаштагонии суҳанвару суҳанпарвари мо Хусайн Воизи Кошифӣ дар «Бадоеъ-л афкор фӣ саноеъ-л ашъор» ва Атоуллоҳ Маҳмуди Хусайнӣ низ андешаҳои ҷолиб доранд. Дар ин бора андешаҳои Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов дар китоби «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» ҳадафмандона аст. Онҳо на танҳо ба талмеҳ қоида навиштаанд, балки онро ба чанд санъати дигари бадеӣ дар муқоиса дидаанд; «Фақат талмеҳ аз санъатҳои истиора, ташбеҳ ва ғайра ин аст, ки шоир бештар ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ бо номҳои

шахсони барчааста ва осори онҳо ишора намуда, ба ин восита ба тарзи муъҷаз фикри худро қувват ва тавсия медиҳад» [6, с. 105].

Дар эҷодиёти Ғиёсии Бадахшонӣ санъати бадеии талмех ба таври фаровон ва ба маврид истифода гардидааст. Талмехоти ин шоири дар давраи аввали эҷодиёти худ мадҳиясаро ва дар давраи баъдинаи он ба масоили ҳаёти иҷтимоии замон рӯйоварда аз диди мавзую мундариҷа хеле гуногунанд. Дар онҳо саргузашту лаҳзаҳои аҷоибӣ сипаришудаи пайғамбарон, асотиру дostonвораҳои қадим, ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ, талмехоти Қуръонӣ, қиссаҳои ошиқонаи динӣ, мавзӯҳои ишқии мардумии Шарқ ва ғайраро метавон дарёфт, ки ҳар кадоме дар ҷою мақоми худ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Ғиёсии Бадахшонӣ ҳамчун фарзанди замони худ ва парвардаи сиёсати вақт, ки дар зерини қобили дини ислом ва қонуниятҳои он ғайб буд, бештар таваҷҷуҳи худро дар истифодаи талмехот ба афсонаву ривоятҳои динӣ равона намудааст. Дар ашъори ӯ мо бо калимаву ибороти талмехии Тӯфону Нух, Одаму Ҳаво, асои Калим, дасти Мусо, дами Исо, Яди байзо, дарахти Тубо, оташи Тур, оби зиндагӣ, Фиръавн, оташи Намруд, Иблис ва ғайра дучор меоем, ки бештарашон маншаъ аз «Қуръони маҷид» аст:

Масалан, Ғиёсии Бадахшонӣ дар байти зер аз асои Калим ё асои Мусо ёдқарда гуфтааст:

Ин маҳ рақами ҳайкали бозуи Калим аст,

Дар ҷист дар ин хислати эҷозии Масеҳ? [2, с. 21]

Қиссаи Мусо ибни Имрон, паёмбари банӣ Исроил ва асои ӯ, ки номаш дар Қуръон яқсаду сӣ бор омадаву ҳикоятш хеле тӯлонӣ аст, ки низ мавриди истифодаи Ғиёсийқарор гирифтааст. Танҳо дар бораи асои ӯ метавон гуфт, ки «Мусо барои ҷаронидани ғусфандон ва посбонии онон аз Шуъайб ба Мусо дод ҳамон буд, ки Одам аз бихишт оварда буд....

Мусо худ онро аз миёни асоҳои Шуъайб баргузид ва ҷун Шуъайб хост, ки надиҳад, ғариштаҳо миёни он ду ҳаким шуд ва ба нафъи Мусо раъй дод! Ин асо муъҷиза дошт. Онро агар соҳиби асо ба замин мегузошт море мешуд ва агар боз мегирифт ба асли қадима-асо мубаддал мегашт.

Вақте Мусо ба Миср баргашт ва *диёвати* худро ба Фиръавн ошкор кард, Фиръавн тамоми ҷодугаронро фароҳам овард, то муъҷизаи Мусоро ботил гардонад, аммо асои Мусо тамоми морони ҷодугаронро фуру балъид ва онҳо ба Мусо гаравиданд ва аз таҳдиди Фиръавн наҳаросиданд.

Бубинед, ки Ғиёсии Бадахшонӣ дар таркиби «асои Калим» хеле қўтоҳу муъҷаз ҷӣ тавр хуб истифода кардааст.

Ғиёсии Бадахшонӣ дар истифода аз санъати талмех, аз шахсиятҳои асотирии мардумони форситабор ва ғайри онҳо, аз рӯйдодҳои динӣ ва таърихӣ, аз қаҳрамонони осори адабӣ, монанди Исо, Марям, Юсуф (а), Сулаймон, Абсол, Саломон, Рустами Дастан, Фаридун, Искандари Мақдунӣ, Хоруту Морут, Афросиёб, Иброҳим пайғамбар, Шабору Шабир, Муҳаммад пайғамбар (с), Абубукр (а), Умар (а), Алӣ (а), Ҳасану Ҳусейн, Исфандиёр хеле зиёд қор гирифта, дар бештар маврид бо истифода аз ин номҳои забонзадаи байни мардумамдуҳони худро сифат намудааст.

Аз ари зи Булаҳаб ҷӣ нурсӣ,

Махсуси Муҳаммад аст меъроҷ.

Асрори хафӣ маҳон ба Буҷаҳл,

Адли Умарӣ маҷӯ зи Ҳуҷоҷ [2, с. 21].

Ва ё Мункар ва Накир, ки мувофиқи ривояти дини ислом ин ду ғариштаанд, ки дар вақти дафн қардани мурда онҳо ҳозир шуда, шахсро аз қорҳои қардаш мекурсиданд, маъхазҳои гуногун доранд ва аз воқеае, афсонае ё достоне хабар медиҳанд.

Мисол, дар байти зер шоир барои ифодаи фикр хеле шоирона ва бо як ҷаҳон маҳорати баланди суҳанофарӣ ба санъати талмех рӯ меорад ва ёди ҳодисоту ривоеҳои асрҳои пешин, ки дар Қуръон омадаанд, мекунад. Дар санъати талмех Ғиёсӣ хеле зиёд аз сура ва таъбирҳои Қуръон истифода кардааст. Мисол, номҳои Пайғамбари бузурги ислом ҳазрати Муҳаммад с.с., Иброҳим, Умар, Усмону Ҳайдар, Ҷалил, Халил, Ҷабраил, Юсуф, Зулайхо, Сулаймон, Яқуб, Оиша, Абҷаҳл, қўҳи Сафову Марва, оби Зам- зам, Қўҳи Арафот, шаби Меъроҷ, оташи Намруд, Яҳёву Шуъайб, Закариё, Одаму Ҳавво, Фурқон, дашти Қарбало, ки қуръонист ва шоир аз ин номҳо талмехан дар ашъораш истифода кардааст:

Рухуламин ёри ту, Оиша бар дори ту,

Саҷда ба рухсори ту, шамси ҷаҳорум само [2, с. 3.].

Ё худ:

Дилкабобу синамаҳрумам ҷу Яқуб аз ғамаш,

Юсуфи тахти кадомин Мисру султони кӣ буд? [2, с. 64].

Ё худ:

*З-он шуд ба Халил оташи Намрудгулистон-и,
К-ӯ дошт бадал меҳри ту эй шоҳи бароё [2, с. 30].*

Ё худ:

*Қуёни ту руҳ омаду гирёни ту Яъқуб,
Ҳайрони ту Яҳёву Шуъайбу Закариё [2, с. 30].*

Дар ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ талмеҳи пайғамбарон, монанди Иброҳими Халилуллоҳ, Сулаймон, Довуд, Мусо, Исо, Юнус, Аюб, Нух ба назар мерасад. Ҳар яке аз ин пайғамбарон бо сифате вобаста ба қору ғаъолияташон ва муъҷизаҳояшон талмеҳ шудаанд. Масалан, Иброҳим бо оташ, Юсуф бо зебоияш, Аюб бо сабру таҳаммулаш ба сахтиҳо, Довуд бо хушхонияш, Сулаймон бо тахту бод ва паррандагону девҳо, ки дар фармонаш буданд, Мусо бо асову яди байзо ва ғайра ёд шудаанд. Маслан дар байти зерин Муҳаммад (с.с) чунин талмеҳ шудааст:

*Васфи зоти ту чӣ гӯям, ки ҳарими дили ту,
Матлаи партави анвори Расулаллоҳ аст [2, с. 37].*

Чанд қасидаи шоир бевосита дар ситоиши пайғамбари мо мусулмонон ҳазрати Муҳаммад (с.с) ба сифати пешвои мусулмонон ба некӣ ёд мешавад, суруда шудааст:

*Ё Раб чӣ шавад, ки аз иноят,
В-аз лутфи амими бениҳоят.
Бо равзаи он Расули ашраф,
Як бори дигар кунӣ мушарраф [2, с. 174].*

Ё худ:

*Гуфт, эй шаҳи боргоҳи сармад,
Шоистаи хилъати Муҳаммад.
К-ин хилъати қутбиясту иршод,
Баҳри ту Расули Ҳақ фиристод [2, с. 174].*

Хизр яке аз пайғамбароне, мебошад, ки оби ҳаётро нӯшидаву умри ҷовидон дорад, ки бештар мавриди талмеҳи Ғиёсӣ қарор гирифтааст ва дар байти зерин низ аз Хизру оби ҳаёт талмеҳ шудааст, ки мақсади шоир аз «оби Хизр» ҳамон оби ҳаёт аст:

*Азби зулоли лаъли лаби ӯ,
Баҳида бо Хизр оби бақоро [2, с. 16].*

Қиссаи Юсуф (а) низ аз қиссаҳоест, ки таърихи беш аз 4000-сола дорад. Он аз осори шифоии мардуми яҳуд ба Таврот ва аз он ба Қуръон ворид гардида, баъдтар дар адабиёти Шарқ баҳусус адабиёти тоҷикӣ форс шухрати тамоми пайдо намудааст. Қиссаи «Юсуф ва Зулайхо» яке аз машҳуртарин қиссаҳо буда, таърихи пайдоиши он ба асрҳои XIV – XV-и то мелод тааллуқ дорад. Қиссаи мазкур дар китоби муқаддаси Таврот ва баъдтар дар Қуръони мачид зикр шудааст. Басо бостонист, ки Ғиёсии Бадахшонӣ аз қиссаи “Юсуф ва Зулайхо”, ки қиссаи қуръонист ва дар Қуръони мачид сурае бо номи Юсуф ёд шудааст, хеле моҳирона, бо як маҳорати баланди суҳанофарӣ талмеҳан бо ишорате ёдоварӣ кардааст.

Ғиёсии Бадахшонӣ низ ба ин симои тобони осори динию бадеӣ бетафовут набудааст, ки мо онро дар талмеҳан истифода кардани номи Юсуф дар ашъораш дар меёбем. Шоир ба мамдуҳи худ ишора карда мегӯяд:

*Юсуф, ки ҷаҳон ба ҳусн бардошт,
Аз хоки дари ту будаи афсар [2, с. 164].*

Дар байти боло аз пайғамбар Юсуф талмеҳ шудааст, ки тимсоли зебой ва покдоманӣ. Ӯ боқлӯ доно, покиза ва пуртоқату покнат аст. Танҳо дорои хислатҳои ҳамаи буда, ягон хислати бад надорад. Ӯ на танҳо зоҳиран, балки ботинан ҳам зебост:

*Асири ҷоҳи табъе будам акнун,
Чу Юсуф фориг аз зиндоним имшаб.
Ба тахти Миср чонам ҷилвагар шуд,
Ҷамоли он маҳи Канъонам имшаб [2, с. 27].*

Ашъори Ғиёсиро дар баробари мавзӯҳои динию тасаввуфӣ, инчунин мавзӯҳои ишқу муҳаббат, вафодорӣ, дар амонат хиёнат накардан, тамаъ, ғаму ғусса, шикоят аз замона, ҳичрон ва ғайра дар бар мегиранд. Хусусан, Ғиёсӣ дар сароидани ғазалҳои ошиқона, ки дар шакли фолклор гуфта шудааст, маҳорати суҳанвариашро нишон додааст ва ин тарзи гуиш шухрати шоирро дучанд гардонидаст.

Ғиёсии Бадахшонӣ дар дохили ин мавзӯ аксар вақт қаҳрамонони дostonҳои романтикӣ Лайлӣ ва Маҷнун, Юсуф ва Зулайхо, Фарҳод ва Ширин ва инчунин гулу булбул, шамъу парвонаро ҳамчун ифодаҳои образҳои содиқ ва вафодор нишон дода, талмехан овардааст:

*Дар ишқи ту, эй Лайлӣ, Маҷнун шудаам имрӯз,
Аз шаҳр ба қўҳу дашт, берун шудаам имрӯз.
З-он лаъли лабаш бо дил гуфтам, ки бигӯ чунӣ,
Гуфто, ки чӣ мепурсӣ, дар хун шудаам имрӯз [2, с. 109].*

Ё худ:

*Бо мақбаси бадри ту шуд кавкаби Юсуф,
Зад барқи рухаш оташ бар чони Зулайхо [2, с. 4].*

Дар ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ бо номи Сулаймон (а) зиёд дучор мешавем. Шоир дар байти зер номи Сулаймонро талмехан ин тавр меоварад:

*Бе ҳалқаи маҷлиси Сулаймон,
Кай фаҳм кунӣ забони мурғон [2, с. 164].*

Ё худ:

*Бо ин ҳама салтанат Сулаймон,
Бар дарғаҳи туст чун гадоён.
Исо зи ту низ баҳравар буд.
З-ин восита дар дамаш асар буд [2, с. 165].*

Нух ибни Ламак яке аз паёмбарони улулазм аз насли Одам аст, ки аз рӯи тафсири пас аз Иблис дар 40 ё 50-солагӣ ба пайамбарӣ баргузида шуд ва аз рӯи ривояти «Қуръон» (сураи Анкабут, 14) нухсаду панҷоҳ сол умр дидааст. Аз ин рӯ, дар фарҳанги Ислом ва Эронзамин «умри Нух» маънаи зиндагонии дароз баршуморида шуда, аз тӯлонитарин умрҳост. Ғиёсии Бадахшонӣ дар баробари мамдуҳи худ хостани умри дароз аз ӯ тавоноии Нух- пайамбарро меҳада. Вобаста ба умри Нух дар фарҳанги мардуми тоҷик аз мавридҳои ёдкардаи ӯ он аст, ки дар дуё додан ба наздикон ва азизони худ меғунд; «Худованд ба ту умри Нуҳи набири бидиҳад».

Саргузашти Нух ва ба хусус ҳодисаи тӯфон ва сохтани кишти дар адабиёти тоҷику форс мазмунҳои латифу ширине падид овардааст, ки онро мо метавонем дар девонҳои шоирони дигари форсӣ низ дучор оем.

*Бизад чони саломат касе аз ин тӯфон,
Марон сафина ба ҷуз Нух, эй сари танҳо [2, с. 135].*

Маҳорати суҳанвари Ғиёсии Бадахшониро мо дар истифодаи ин санъати бадеӣ дар он мебинем, ки ӯ тавонистааст дар як байт номи якчанд шахсони муътабари исломро талмехан оварад:

*Бисӯзад оташи Сиддиқи Акбар,
Ба асрори Умар, Усмону Ҳайдар [2, с. 179].*

Маҳорати баланди шоирии Ғиёсии Бадахшонӣ дар истифодаи санъати талмех дар он аст, ки ӯ тавонистааст дар як қасидааш бевосита аз номи чандин чехраҳои бузурги ислом, аз ҷумла ситоиши пайғамбари мо мусулмонон ҳазрати Муҳаммад (с) ба сифати пешвои мусулмонон ва қаҳрамонони таърихӣ, ки ба некӣ ёд мешавад, суруда шудааст ва мо барои исботи гуфтаҳои боло қасидаро ба таври пурра мисол овардаем:

*Эй подшаҳи маснади иқлими таҷалло,
Қасри ту фалак такағаҳат ариши муъалло,
Эй моҳи Расул, шамъи Субул, роҳбари ҷузъу кул,
Шаҳбози вафо тоири авҷи фатадалло.
Як сабҳа зи васфи шаби меъроҷи ту ва-н начм,
Туғроити Ёсину ливои ту фатаҳно.
Валайли қасам баршикану турраи мӯят,
Ва-ш шамсиба моҳи руҳат аш- шамъу валилло.
Аклили ту ҳамиму қабои ту музаммил,
Мадҳи ту «алам наираҳ» у алқоби ту «Тоҳо»
З-он шуд ба Халил оташи Намрудгулистон-ш,
К-ӯ дошт бадал меҳри ту эй шоҳи бароё.
Бо мақтабаси бадри ту шуд кавкаби Юсуф,
Зад барқи рухаш оташ бар чони Зулайхо.
Ҷӯғи ту руҳ омаду гирёни ту Яъқуб,
Ҳайрони ту Яҳёву Шубайбу Закариё.*

Мусо ба асои ту шикофид дар нил,
 Бар сеҳри гаронаи ту намудӣ яди байзо.
 Пайдост ба Фурқон, ки нарӯид, нарӯяд,
 Монанди ту гулгунчае дар гулиани асрор.
 Аз хилқати к-ин кас нашунидасту надидаст,
 Мисли ту шаҳанишоҳ ба дунёву ба уқбо.
 Андар малаки оламу одам аҳаде нест,
 Беҳтар зи ту дар назди Худованди Таъоло.
 Он чиз ду ним аз сари ангушти ту гардид,
 Эй моҳи дурахшон бисаро пардаи улё.
 Омад ба забон назди ҳама дод гувоҳӣ,
 Бар даъвию пайгамбарият оҳуи саҳро,
 Чун маҳкамаи кунгараи қасри туро дид,
 Ғелида ҳисори Яману қалъаи Кисро,
 Диданд ба бӯстони ҳарам сарви қади ту,
 Карданд ба пеши қадамат сачдаи танҳо.
 Ал миннати лиллаҳ бисудем, Ғиёсӣ,
 Рухсора ба даргоҳи шаҳи Ясриб латиҳо [2, с. 30].

Ғиёсии Бадахшонӣ аз номҳои асотирӣ монандӣ Афлотун, Тур, Сиёвуш, Хусрав, Ширин, Рустам, Сухроб, Рахш, Симурғ, Заҳок, Искандари Макдунӣ, Зол, Фарҳод ва ғайра низ, ки бештарашон симоҳои барҷастаи шоҳасари адабиёти ҷаҳонӣ «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ аст, борҳо ба сифати талмех истифода намуда, офаридаҳои килки сеҳрангезашро рангин намудааст:

Шаҳбои ровиҷи Лоҳут, Симурғи Қофи ҳизват,
 Сайёҳи ариши тоҳут маъсум Файзбахш аст. [2, с. 79].

Ё худ:

Чун калималлоҳ магар ўрост азми куҳи Тур,
 То ба суи осмон рух кард он Исохисол. [2, с. 125].

Ё худ:

Ба дунё дил мабанд, эй ҷон, ки дарди сар шавад пайдо,
 Кулоҳи нахватаи андар сари Рустаму Зар шавад пайдо [2, с. 22].

Ё худ:

Ба сӯи сунъи ирфон Сикандарваши қадам бардор,
 Ки шояд мар туро як ҷӯи Хизр раҳбар шавад пайдо [2, с. 22].

Ё худ:

Нишони сирри ваҳдатро аз Афлотун маҷӯ, эй дил,
 Ки ин ҷо маркаби ақлаш фурӯгалтида дар гилҳо [2, с. 7].

Инчунин, Ғиёсии Бадахшонӣ дар ашъораш аз куҳи Арафот ва Сафову Марва ёд карда, талмехан чунин овардааст, ки ин аз маҳорати баланди суҳанварии шоир дар адабиёт дарак медиҳад:

Ваҷде ту ба роҳи шамраам деҳ,
 Саъйе ба Сафову Марваам деҳ.
 Лаббайказанон ба сад фиғонам,
 Сӯйи Арафот кун равонам [2, с. 161].

Ғиёсии Бадахшонӣ ҳамчунон дар сохтани талмех аз рӯйдодҳо ва ашҳоси таърихӣ (Фағфур, Ҳокон, Маҳмуд ва Аёз, Мансурӣ Ҳаллоҷ), воқеаҳои фарҳангӣ, ёди номи аҳли илму адаб (устод Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фирдавсӣ, Ҳофиз, Ибни Сино, Мавлоно, Аттот, Фаҳрии Розӣ ва ғ...) номи маконҳои ҷуғрофӣ (Куҳи Арафот, Куҳи Тур, Куҳи Дамованд, Куҳи Бесутун, Қоф, Чин, Хутан ва ғ...) хеле фаровон кор гирифтааст, ки таҳқиқи баррасии ҳамҷонибаи он фурсати дигар ва сиёҳ намудани авроқи зиёдеро талаб менамояду бояд аз корҳои ҳатмии оянда доништа шавад. Зеро кушодани ашъори талмехоти истифодакардаи шоир метавонад ба мо ҳаёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии замони эҷодкорро ҳар чӣ бештар равшан созад. Дар навбати худ ин ҳама метавонад дар муайян намудани раванди таърихӣ он замон мусоидат намояд:

Чун калималлоҳ магар ўрост азми куҳи Тур,
 То ба сӯи осмон рух кард он Исохисол [2, с. 126].

Ё худ:

Шуд пайи он чехр сипеҳри самӣ,

Кавкаҳаи давр Абулқосимӣ [2, с. 208].

Ё худ:

*«Хуррам он рӯз, ки чу Ҳофиз ба таваллои руҳаи,
Сархуш аз майкада бо борбату паймона равам» [2, с. 156].*

Ё худ:

*Табиби ҷони муштоқони дидор,
Чӣ толиб парварӣ сад ҳам чу Аттор [2, с. 210].*

Ё худ:

*Навбати ақтаби замон Бӯалӣ,
Ҷойнишини зи пайи он Валӣ [2, с. 208].*

Нихоят метавон хулоса намуд, ки дар девони ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ аз ин қабил талмеххое, ки дар навбати аввал маънисозанд, садҳо мисол овард. Ин шаҳодати он аст, ки суҳанвар ба таърих, фарҳанг ва мероси ғании гузаштагони худ огоҳии ҳамаҷониба дошта, аз онҳо вобаста ба муҳтавои ашъораш, қор гирифтааст.

Хулоса, ҳонандаи ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ бояд аз таъриху тамаддуни миллат воқиф бошад, ба таърихи ислом мусаллат бошад, исломро хуб донад, дар бораи қаҳрамононе, ки Ғиёсӣ талмехан дар ашъораш овардааст, тасаввурот дошта бошад, ба осори бою гаронбаҳои миллаташ арҷ гузорад, вагарна дар ягон ҳолат ҳадафҳои ин шоири тавоноро фаро гирифта наметавонад. Дар хотима бояд бигӯем, ки Ғиёсии Бадахшонӣ новобаста ба ихтилофоти ғоявию фикрӣ ва маҳдудиятҳои замони зиндагии худ аз ганҷинаи афкори тарбиявӣ - ахлоқӣ фаровон истифода намудааст, ки ҳар як байти шоир барои баъдинагон ҳамчун як мактаби тарбия хизмат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Афсаҳов, А. Талмех / А. Афсаҳов // *Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик*, ҷилди 3. - Душанбе, 2004. - 165 с.
2. *Девони Ғиёсии Бадахшонӣ. № 914. Ганҷинаи дастхатҳои ба номи ак. А. Мирзоеви АМИТ.*
3. Ёҳақӣ, Муҳаммадҷаъфар. *Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷаъфари Ёҳақӣ; Таҳия бо шарҳу тавзеҳот ва таълиқоти Рустами Ваҳҳоб.* - Душанбе: Бухоро, 2014. - 748 с.
4. *Муҳаммадризо, Шафеъии Кадканӣ Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Шафеъии Кадканӣ Муҳаммадризо.* - Техрон, 1372.
5. *Розӣ, Шамс Қайс. Ал-Муъҷам / Шамс Қайси Розӣ; муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷон У. Тоиров.* - Душанбе: Адиб, 1991. - 464 с.
6. *Ҳодизода, Р. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдуҷабборов.* - Душанбе: Ирфон, 1964. - 184 с.
7. *Шарифов, Х. Сухане аз адабиёти миллӣ (маҷмуи мақолаҳо) / Х. Шарифов.* - Душанбе: Пайванд, 2009. - 177 с.

ҶОЙГОҲИ САНЪАТИ ТАЛМЕҲ ДАР АШЪОРИ ҒИЁСИИ БАДАХШОНӢ

Дар мақолаи мазкур ҷойгоҳи санъати талмех дар ашъори Ғиёсии Бадахшонӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳадафи муаллиф аз навиштани ин мақола қабл аз ҳама муайян намудани мавқеи санъати талмех дар эҷодиёти Ғиёсии Бадахшонӣ мебошад, чунки санъати талмех дар ашъори шоир нисбат ба дигар санъатҳои бадеӣ зиёдтар ба назар мерасад. Талмехоте, ки Ғиёсии Бадахшонӣ дар ашъораш бо як ҷаҳон обу ранги бадеӣ ва маҳорати баланди шоирӣ истифода бурдааст, аз он далолат медиҳад, ки шоир аз таъриху тамаддуни миллаташ хеле хуб воқиф аст ва аз афсонаҳои халқӣ, қиссаҳои таърихӣ огоҳии хуб дорад. Дар санъати талмех Ғиёсӣ хеле зиёд аз оят ва таъбирҳои қуръонӣ истифода кардааст. Мисол, номҳои пайғамбарон ва шахсиятҳои бузурги ислом, ки шоир аз ин номҳо талмехан дар ашъораш истифода кардааст. Мақсади шоир бо нишон додани зиндагинома, фидокорӣ ва покизагии шахсиятҳои бузурги ислом тарбия намудани баъдинагон аст, ки рафтору кирдор ва қарнамӯиҳои ин абармардонӣ ислом барои баъдинагон ҳамчун як мактаби тарбия хизмат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: Девон, Ғиёсии Бадахшонӣ, талмех, Қуръон, пайғамбар, мифология, чехраҳои таърихӣ, Марьям, Исо, Лайлӣ ва Маҷнун, Юсуф ва Зулайхо.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВА ТАЛМЕХА (НАМЕКА) В ПОЭЗИИ ГИЯСИ БАДАХШАНИ

Автор данной статьи выражает свою точку зрения на тему место талмеха в поэзии Гияси Бадахшани. Талмех (намек) как средство художественного изображения занимает особое место в стихах Гияси Бадахшани. Гияси Бадахшани, как народный поэт, умело использовал это искусство в своих стихах и рассказах. Намек занимает особое место в творчестве Гияси Бадахшани как духовное искусство. Намеки, использованные поэтом, свидетельствуют о том, что он хорошо знает прошлую

историю своего народа и хорошо знаком с древними мифами и легендами. В поэзии Гияси в большинстве случаев встречаются намеки на исторические и религиозные личности. Использование талмеха не случайно, так как поэт стремился через показ жизни пророков подчеркнуть их верность и преданность, благородство, милосердие и доброту, а их жизни представить как образец, достойный подражания.

Ключевые слова: Диван, Гияси Бадахшани, талмех (намеки), Коран, пророк, миф, религия ислама, исторический персонаж, Марьям, Иса, Лейли и Меджнун, Юсуф и Зулейха.

TALMIEH (ALLUSION) IN THE POETRY OF GHIYASI BADAQHSANI

The author of this article expresses his point of view on the topic allusion in the poetry of Ghiyasi Badakhshani. He used the allusions for reference to Islamic legends and images of prophets from Koran to encourage people through stories of prophets, and for inviting people to good deeds, faithfulness, and charity. The allusions used by the poet indicate that the poet knows well the past history of his people and he is well acquainted with ancient myths and legends. An allusion as a figure of speech serves for the figurative expression of thought, that is, it is used to enhance the figurativeness and expressiveness of speech. However, in fiction it is to make an allusion to historical events, myths, legends and so on. The allusion is widely used in the works of poets. Badakhshani, as a folk poet, skillfully used this art in his poems and stories. The poet turns to historical, mythological events, famous stories and legends, as well as to any known poems of great poets, as a result of which he expands and strengthens his ideas in poetry. The poet managed to use a variety of allusions, including religious, historical and literary.

Keywords: Divan, Ghiyasi Badakhshani, talmeh (allusion), Koran, prophet, myth, religion of Islam, historical figure, Maryam, Isa, Leyli and Majnun, Yusuf and Zuleikha

Дар бораи муаллиф

Хуҷова Мавҷуда Ҷроқовна

*Номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари
илмии шӯбаи матниҳои таҳқиқ ва
нашри мероси хаттӣ*

*Маркази мероси хаттии назди Раёсати
АМИТ*

*734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Ш. Хусейнзода, 35*

E-mail: mavjuda.khujova@mail.ru

About the author

Khujova Mavjuda Uraqovna

*Candidate of Philological Sciences, Leading
researcher of Textual Studies, Researcher and
Publication of written Heritage*

*Center of the written Heritage of the NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
st.Sh.Khuseinzoda, 35*

E-mail: mavjuda.khujova@mail.ru

Об авторе

Худжова Мавджуда Ураковна

*Кандидат филологических наук, ведущий
научный сотрудник отдела текстологии,
исследование и публикации письменного
наследия*

*Центр письменного наследия при
Президиуме НАНТ*

*734025, Республика Таджикистана,
г. Душанбе, ул.Ш. Хусейнзода, 35*

E-mail: mavjuda.khujova@mail.ru

НАҚШИ «ФАРҲАНГИ ҚАВВОС» ДАР НИГАҲДОРИИ АШЎРИ ШОИРОНИ АСРИ Х

Расулов С. А.

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Яке аз фарҳангҳои маъруфе, ки баъд аз фарҳанги «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ дар худ осори зиёди устод Рӯдакӣ ва шоирони ҳамзамони ӯро маҳфуз доштаасту «хушбахтона аз ҳаводиси рӯзгор эмин ва то замони мо расонидааст» [3, с. 16], «Фарҳанги Қаввос» мебошад.

«Фарҳанги Қаввос» ва ё ба ишораи баъзе аз аҳли таҳқиқу фарҳангшиносон «Панҷбахшӣ» аз фарҳангҳои тафсириест, ки соли 1301м. адиб ва фарҳангшиноси асрҳои XIII ва XIV-и форс-тоҷик Мавлоно Фаҳруддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ, мутахаллис ба «Қаввос», дар Ҳиндустон мураттаб сохтааст. Аз рӯи маълумоти мавҷуда номи муаллифи фарҳанг Фаҳри Қаввос аст, ки бо номҳои Фаҳруддава ва-д-дин Муборакшоҳи Ғазнавӣ урф Камонгар, Фаҳруддини Қаввос, Мавлоно Фаҳруддини Камонгар, Муборак ё Муборакшоҳ ва ғ. ёдовар шудааст [3, с. 16].

Фарҳангшиноси Шибҳиқора Шаҳриёри Нақавӣ «Фарҳанги Қаввос» ва муаллифи онро чунин муаррифӣ кардааст: «Аввалин китобе, ки дар заминаи фарҳангнависии форсӣ дар Ҳинду Покистон навишта шуд, «Фарҳанги Қаввос» аст, ки онро Мавлоно Муҳаммад Фаҳруддин Муборакшоҳи Ғазнавӣ, маъруф ба Камонгар ё Қаввос-шоири дарбори Дехлӣ дар замони Алоуддини Муҳаммадшоҳ (1295м.-1315м.) таълиф кард» [4, с. 3].

Ғиёсев Н.И. дар муқаддимаи ба «Фарҳанги Қаввос» навиштааш зимни нусхаи хаттии асар доир ба фарогирии вожаҳои он ишора менамояд, ки «Нусхаи хаттии фарҳангномаи Фаҳри Қаввос бинобар ақидаи устод Нақавӣ, тахмин шомили 20 ҳазор вожа аст, ки тибқи мазмун ғирдоварӣ шудааст» [3, с. 18].

Дар поёнтари ин иқтибос Н.И. Ғиёсев шак бар он меорад, ки шояд он вожаҳо 2 ҳазор бошанду саҳван Шаҳриёри Нақавӣ 20 ҳазор навиштааст. Худи нусхаи мавриди истифодаи мо ба тақрибан 2 ҳазор будани вожаҳои ин асар далolat менамояд. Мураттибони фарҳанг М. Хоҷаева ва С. Саидов теъдоди вожаҳои онро 1339 баршумурдаанд [3, с. 18], ки мо ҳам ҷонибдори онҳоем. Доир ба манбаи китоби «Фарҳанги Қаввос» ҳамин қадар метавон гуфт, ки онҳо «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ ва «Муқаддима-ул-адаб»-и Замахшарӣ будаанд. Муаллиф аз аввали маводи фаровонро дар китобаш истифода намуда бошад, аз дувумӣ, сохти онро пайравӣ намудааст, яъне асари Замахшарӣ низ панҷ бахш дорад. «Фарҳанги Қаввос» дувумин фарҳанги забони форсии тоҷикӣ ва аввалин фарҳанги мавзӯӣ, ба ҳисоб меравад, ки то замони мо расидааст. «Фарҳанги Қаввос» мавзӯӣ, ба он маъност, ки он аз панҷ бахш ё боб иборат мебошад, монанди бахши аввал калмаву истилоҳоти марбут ба осмону ҷирмҳои осмониро дар бар мегирад; бахши дувум «Дар номи ҷизҳои барбаста, ки онро ҷамод хонанд, чун замин ва кӯҳ ва сангу гил ва хоку монанди ин ва ҳамин гуна аст»; бахши сеюм «Дар номи ҷизҳои барруста, ки онро набот хонад, чун гиёҳу дарахт, бар ҷаҳор гуна аст»; бахши ҷаҳорум «Дар номи ҷонварону парандаву ҳазанда ва ҷунбанда», ки ба панҷ гуна аст ва бахши панҷум «Дар номи ҷизҳои, ки аз кори одаим ва одамонро ба кор ояд», ки аз нӯҳ гуна иборат мебошад.

Дар ин фарҳанг аз рӯи тартиби ҷойгиршавӣ бахшҳо ба бобҳои хурдтар бо номи «гунаҳо» ва ин калима «гунаҳо» дар навбати худ ба «фаслҳо» тақсим карда шудаанд. Гуна ва фаслҳо бошанд дар навбати худ мавзӯи бахши дахлдоштаро дар бар мегиранд.

Фаҳри Қаввос дар фарҳанги худ вожаҳоро ҳам аз шоирони гузашта ва ҳам аз шоирони замони худ истифода намудааст ва қисми бештари онҳо суҳанвароне мебошанд, ки ҳамзамони устод Рӯдакӣ мебошанд. Аз ин рӯ, мо ба ин фарҳанг муроҷиат намуда, кӯшиш кардем, муайян намоем, ки муаллифи он то чӣ андоза аз эҷодиёти адибони аҳди Сомониён қор гирифтааст. Ҳамин нигоҳ муаллифро во дошт, ки вобаста ба мавзӯи ворида «Фарҳанги Қаввос» гардад ва ба он ҳадафмандона нигоҳ намояд. Мавлоно Фаҳруддин Мубораки Ғазнавӣ дар «Фарҳанги Қаввос», аз рӯи баршумурди мо, барои тафсири вожаҳои зарурӣ аз 22 шоири ҳамасри устод Рӯдакӣ ва худи Рӯдакӣ шохидҳо дорад. Фарҳангшинос бештар ба ашъори боқимондаи Одамушшуаро мутаваҷҷеҳ шуд аз ӯ беш аз 45 байтро дар фарҳанги худ ҷой додааст. Ва ҳамасрони Рӯдакӣ ки дар ин фарҳанг ном ва намунаи ашъорашон омадааст,

Кисоии Марвазӣ, Абумансур Муҳаммад ибни Аҳмад Дақиқӣ, Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад Мунҷики Тирмизӣ, Абушакури Балхӣ (Бушакур), Хочӣ Абулаббоси Марвазӣ, Абулҳасан Шаҳид ибни Ҷухудонакии Балхӣ, Абулҳасан Оғочӣ, Ҳаким Абутоҳир Хусравонӣ, Хусравии Сарахсӣ, Шокири Бухорой, Тайёни Марғазӣ, Маъруфии Балхӣ, Имораи Марвазӣ, Абулмасали Бухорой, Абулмуайяди Балхӣ, Абунастри Марғазӣ, Абулғалои Шуштарӣ, Хуҷастаи Сарахсӣ, Саффори Марғазӣ, Ушнонии Ҷӯйборӣ, Абушуайби Ҳиравӣ ва Ҷуллоби Бухорой мебошанд.

Агар дар ин фарҳанг аз устод Рӯдакӣ 45 байт истифода шуда бошад, абёти шоҳид овардашуда аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ аз рӯи теъдод якхела нестанд, аз яке бештар ва аз дигаре камтар, ба тариқи зайл:

1. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 45 байт.
2. Аз Кисоии Марвазӣ, ҷамъан, 23 байт.
3. Аз Мунҷики Тирмизӣ, ҷамъан, 23 байт.
4. Аз Абумансур Дақиқӣ, ҷамъан, 20 байт.
5. Аз Абушакури Балхӣ, ҷамъан, 19 байт.
6. Аз Абулаббоси Марвазӣ, ҷамъан, 15 байт.
7. Аз Абулҳасан Шаҳиди Балхӣ, ҷамъан, 10 байт.
8. Аз Ҳаким Абутоҳири Хусравонӣ, ҷамъан, 8 байт.
9. Аз Хусравии Сарахсӣ, ҷамъан, 7 байт.
10. Аз Шокири Бухорой, ҷамъан, 7 байт.
11. Аз Абулҳасан Оғочӣ, ҷамъан, 7 байт.
12. Аз Тайёни Марғазӣ, ҷамъан, 6 байт.
13. Аз Маъруфии Балхӣ, ҷамъан, 3 байт.
14. Аз Имораи Марвазӣ, ҷамъан, 3 байт.
15. Аз Абулмасали Бухорой, ҷамъан, 2 байт.
16. Аз Абулмуайяди Балхӣ, ҷамъан, 2 байт.
17. Аз Абунастри Марғазӣ 1 байт.
18. Аз Абулғалои Шуштарӣ 1 байт.
19. Аз Хуҷастаи Сарахсӣ 1 байт.
20. Аз Саффори Марғазӣ 1 байт.
21. Аз Ушнони Ҷӯйборӣ 1 байт.
22. Аз Абушуайби Ҳиравӣ 1 байт.
23. Аз Ҷуллоби Бухорой 1 байт.

Ҳамин тавр, Фаҳри Қаввос дар фарҳанги худ 207 байт аз ашъори шоирони ҳамасри Рӯдакиро ҷой дода, бо ин тавонистааст ҳам ҳадафи худро бароварда созад ва ҳам камобеш шеърӣ ин шоиронро дар худ маҳфуз дорад.

Масалан, калимаи «сома», ки маънии аҳду савгандро дорад, тавассути шеърӣ Кисоии Марвазӣ расидаасту ин калима ҳатто дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ наомадааст:

*Касе, ки сомаи Ҷаббори осмон шиканад,
Чӣ гуна бошад дар рӯзи маҳшараи сомон [3, с. 32].*

Хусравонӣ дар шеъраш калимаи «наск»-ро кор фармудааст, ки он дар «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ чунин шарҳ ёфтааст: «Ҷузв аз аҷзои китоби габрон аст ва ҳамчун «Қуръон» сурахост. Хусравонӣ гуфт:

*Чӣ моя зоҳиди парҳезгори савмаагӣ,
Ки наскхон шуд бар ишқашу аёрагӯӣ [7, с. 96].*

Ҳамин байт бо андаке таҳрир дар шарҳи «Фарҳанги Қаввос» чунин омадааст: «Наск - ҷузвест аз китоби ахбори габрон, ки эшон сура-сура ва ҷузв-ҷузв онро бихонанд» Хусравонӣ гуфтааст:

*Чӣ моя зоҳиду парҳезгору савмаагӣ,
Ки наскхон шуда аз ишқашу аёратгӯӣ [3, с. 35-36].*

Ҳамин байт низ бо андак таҳрир дар шарҳи маҷмуаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) омадааст: «Наск - як қисм аз бисту як ҳиссаи китоби Авесто, Хусравонӣ гуфт:

*Чӣ моя зоҳиду парҳезгору сӯмиагӣ,
Ки нускхон шуда аз ишқашу аёрдагӯӣ [1, с. 317].*

Дар маҷмуаи «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) дар мисраи аввал ба ҷойи калимаи «савмаагӣ», «сӯмиагӣ» ва дар мисраи дувум ба ҷойи калимаи «наскхон», «нускхон» ва ба ҷои калимаи «аёрагӯӣ», «аёрдагӯӣ» омадааст.

Ҳамин байт бо андак таҳрир дар маҷмуаи «Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ» (2007) омадааст. Хусравонӣ гуфт:

*Чӣ моя зоҳиду парҳезгору савмаагӣ,
Ки наскхон шуда аз шиқашу иёрадгӯӣ [2, с. 192].*

Дар маҷмуаи «Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ» (2007) дар мисраи дувум ба ҷойи калимаи «аёрагӯӣ», «иёрадгӯӣ» омадааст.

Дар «Фарҳанги Қаввос», маҷмуаи «Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) ва «Ашъори Ҳамасрони Рӯдакӣ» (2007) ишора нашуда бошад ҳам, маълум аст, ки ин вожа бо шарҳаш аз «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ иқтибос шудааст, вале дар мисраи аввал, ки дар «Луғати фурс» «Чӣ моя зоҳиди парҳезгори савмаагӣ» хонда шудааст, ба назар дурусттару ба мантиқ баландтар менамояд. Ҳамин тавр, «ҷадқора» ба маънои «роҳҳои мухталиф» дар мисоли шеъри Шаҳиди Балхӣ (Ҷаҳониёнро дидам басе зи ҳар мазҳаб, – Басе бидидам аз гуна-гуна ҷадқора) [3, с.36]; «кирх», ки «раҳл» гӯянд, ки бар ӯ китобҳо ниҳанд ва бихонанд» дар мисоли шеъри Кисоии Марвазӣ (Он ки надонад ҳаме суруд зи Ёсин, – Кирху гулдонаш хусравонӣ бин) [3, с.38]; «нӯса» ба маънои «камон» дар мисоли шеъри Абутоҳири Хусравонӣ (Аз бод гашт бинӣ чун об мавҷ-мавҷ, – В-аз нӯса абр бинӣ чун ҷазъ ранг-ранг) [3, с.49-50]; «сарвиса» низ ба маънои «камон» дар мисоли шеъри Хусравии Сарахсӣ (Чун-к соқӣ-ш дошт бар кафи даст, – Ҳама сарвиса гашт бому сарой) [3, с.50]; «фурузд //фаразд» ба маънои «сабза» дар мисоли шеъри Абушақури Балхӣ (Фурӯтар зи кайвон туро Урмузд, – Ба рахшони лола андар фурузд) [3, с.62]; «хуч» ба маънои «тоҷи хурӯс» дар мисоли шеъри Дақиқӣ (Сипоҳе ба кирдори кучу булҷ, – Сигорида чангу бароварда хуч) [3, с.80-81], «синд» ба маънои «ҳаромзода» дар мисоли шеъри Мунҷики Тирмизӣ (Эй синд, чу астар чӣ нишинӣ ту бар астар, – Чун хештанеро накунад мард мусаххар) [3, с.105]; «ғарид» ба маънои «зане, ки дӯшиза арӯс кунанд ва набошад» дар мисоли шеъри Абулаббоси Рабанҷанӣ (Нарм-нармак чу арӯсе, ки ғарид омада буд, – Боз он сӯй барандаш, ки аз ин сӯ боз ой) [3, с.112]; «Болу» ба маънои «ҷаҳ» ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ ёфтааст: «Донаҷаҳои саҳт, ки дар рӯи пӯсти инсон пайдо мешавад ва дард намекунад, озаҳ, севол, сӯълул» [9, с.200] дар мисоли шеъри Шокири Бухорӣ (Эй ишқ зи ман дур, ки бар дил Ҳама ранҷӣ, – Чун бар забари чашм яке маҳкам бояд) [3, с.168]; «балахч» ба маънои «зоғи сиёҳ» дар мисоли шеъри Тайёни Марғазӣ (Бинӣ он зулфинагон чу чанбари болон ба ҳам, – Гар балахч андар занӣ, эдун шавад чун обнус) [3, с.135] ва ғ. имрӯз ба гурӯҳи калимаҳои архаистии забонамон ворид гардидаанду фарҳангҳои мазкур онҳоро маҳфуз нигоҳ дошта меоянд.

Ғайр аз ин, дар ин фарҳанг дар шеъри шоирони Ҳамасри Рӯдакӣ бо калимаҳои дучор меоем, ки дар замони Фаҳри Қаввос дар сарзамини Ҳинд байни форсигӯён нофаҳмо бошанд ҳам, онҳо то кунун дар забони зиндаи тоҷикӣ фаҳмову дар истифода роиҷ мебошанд.

Масалан, «харчанг» ба маънои панҷпояк дар мисоли шеъри Абутоҳири Хусравонӣ:

*Як руҳи ту моҳу он дигар руҳ Зухра,
Зухра ба ақраб нишаста, моҳ ба харчанг [3, с.83-84].*

Мисоли дигар:

«Девпой» ба маънои «анкабут» дар мисоли шеъри Маъруфии Балхӣ:

*Зи боло фузун аст ришат раиш,
Танида дар ӯ хона сад девпой [3, с.85].*

Мисоли дигар:

«Коно» ба маънои «аблаҳ» ва «нодон» дар мисоли шеъри Кисоии Марвазӣ, ки имрӯз ҳам дар забони мо бамаврид истифода мегардад:

*Ман сухан гӯям, ту коноӣ кунӣ,
Ҳар замоне даст бар дастам занӣ [3, с.116].*

Тавре дида мешавад, байти болоӣ дар ин луғат ба номи Кисоии Марвазӣ омадаасту мо инро дар достони «Калила ва Димна»-и Рӯдакӣ [6, с.332] мебинем. Умуман, ин байт дар ҳамаи ҷопҳои ашъори боз мондаи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ дида мешавад, ки баҳси дигар аст.

Ҳамчунон дар «Фарҳанги Қаввос» бо калимаҳои **доро**, **довар**, **равон** (ба маънои ҷон), **сарой** (ба маънои ҷаҳон), **кеш** (ба маънои дин), **хома** (ба маънои қалам), **найранг** (ба маънои сеҳру ҷоду), **чома** (ба маънои шеър), **намоз**, дар гунаи севуми фарҳанг номҳои зиёди осмону ситорагон, **озар** (ба маънои оташ), **кӯл** (ба маънои ҳазинаи об), **лой**, **хора** (ба маънои санги саҳт), **бунафша**, **заранг**, **нард**, **шабчароғак** ё **оташак**, **села** (ба маънои гурӯҳ), **деҳқон**, **наҷод**, **чолок**, **коҳ** ва беш аз ин калимаҳои мебошанд, ки дар забону шеваҳои гуногуни забони тоҷикӣ ҳанӯз ҳам мавриди истифодаанд. Масалан, Мунҷики Тирмизӣ мегӯяд:

Чунон бигирям, гар ёр бори ман надиҳад,

Ки хора хун шавад аз дарди гиря андар шах [3, с. 57].

Ин калима ва мисолҳои оварда нишон медиҳанд, ки Фаҳри Қаввос дар фарҳанги худ бештар калимаҳои мавриди истифода қарор додааст, ки чун дирӯз, имрӯз ҳам дар Мовароуннаҳр дар истеъмоланд. Аз ин рӯ, агар Асадии Тӯсӣ дар Озорбойҷон барои форсигӯӣ он ҷо калимаҳои мардуми мовароуннаҳро шарҳ дода бошад, ҳамин равиши фарҳангшиноиро Фаҳри Қаввос дар Ҳинд идома бахшидааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки «Луғати фурс» аз маъхазҳои аввалиндараҷаи заҳмати Қаввос будаасту абёти мутааддиди якхелаи ҳар ду фарҳанг шоҳиди ҳол мебошанд.

Масалан, калимаи «**баландин**», ки маъноӣ **перомун ё перомади дар** аст, дар ҳар ду фарҳанг аз як байти Шокири Бухорӣ бо каме тағйирот дар матн оварда шудааст. Дар «Луғати фурс» меҳонем: «Буландин - перомунӣ дар бошад. Шокири Бухорӣ гуфт:

*Бувад афрошта дарҳои симин,
Чавоҳирҳо нишонда дар буландин» [8, с. 387].*

Ҳамин калима дар «Фарҳанги Қаввос» бо каме тағйирот ин тавр омадааст: «Баландин-пиромани дар, Шокири Бухорӣ гуфтааст:

*Дар ӯ афрошта дарҳои симин,
Чавоҳир дар нишонда дар баландин» [3, с. 133].*

Дар бораи ин фарқи таҳии матнӣ баъдтар сухан хоҳем гуфт.

Калимаи «синд»-ро тафсир намуда, Асадии Тӯсӣ менависад: «синд -ҳаромзодаро хонанд. Мунҷик гуфт:

*Эй синди чу астар, чӣ нишинӣ ту бар астар,
Чун ҳештанеро накунад мард мусаххар» [8, с. 138].*

Дар «Фарҳанги Қаввос» омадааст: «синд-ҳаромзода бувад, ки аз кӯй бардоранд. Мунҷик гӯяд:

*Эй синд, чу астар чӣ нишонӣ ту бар астар,
Чун ҳештанеро накунад мард мусаххар» [3, с. 105].*

Дар ин мисол ҳам дар шарҳ ва ҳам дар мисраи аввал тағйироти ҷузъӣ мавҷуд бошанд ҳам, матлаб ва шоҳид якест. Аз нигоҳи сиҳхатии матн овардаи Асадии Тӯсӣ ба мантику маънӣ наздиктар менамояд. Як бандаки изофии «и» ва як вергул ҳусни иқтибоси дувумро костааст.

Мисоли дигар барои боварӣ, ки «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ аз маъхазҳои «Фарҳанги Қаввос» аст. Дар «Луғати фурс» меҳонем: Ҳарош - қай бошад. Шаҳид гуфт:

*Аз чӣ тавба накунад хоҷа, ки ҳар ҷо, ки бувад,
Қадаҳе май бихӯрад, рост кунад зуд ҳарош» [8, с. 196].*

Ҳамин овардаи Асадии Тӯсиро дар «Фарҳанги Қаввос» чунин дарёфтем: «Ҳарош - қай бошад. Шаҳид гӯяд:

*Арҷи тавба накунад хоҷа ки ҳар ҷо, ки бувад,
Қадаҳе май бихӯрад рост кунад зуд ҳарош» [3, с. 167].*

Дар байти шоҳидовардаи Асадии Тӯсӣ оғози мисраи аввал «Аз чӣ», аммо дар Фаҳри Қаввос «Арҷи» омадааст. Ба гумонам матни Асадии Тӯсӣ дурусту маънирастар ба назар мерасад. Гайр аз ин дар ҳар ду матн мавриди истифода феъли «бихӯрад» агар ба кириллии тоҷикӣ «бихурад» навишта шавад костагии вазн барқарор мегардад.

Зиёда аз гуфтаҳои болоӣ дар «Фарҳанги Қаввос» бо абёти шоирони ҳамасри Рӯдакӣ дучор меоем, ки дар онҳо қалами таҳрири ноҷо рафтааст. Масалан, Фаҳри Қаввос овардааст: «Чашмпаном - таъвиз, тилисм, тӯмор. Шаҳид гуфта:

*Бӯто, нигоро, аз чашими бад битарс яке,
Чаро надорӣ бо худ ҳамеша **чашмпаном**» [3, с. 35].*

Шоҳиди байте, ки муаллифи фарҳанг овардааст, шояд ба иллати нусхабардории нодуруст таҳриф ёфтааст. Ба кадом далел? Ба он далел, ки ин байт дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [11, с. 536] чун шоҳиди калимаи «чашмпаном / чашмбаном» ба ин шакл оварда шудааст:

*Биё, нигоро, аз чашими бад битарсу макун,
Чаро надорӣ бо худ ҳамеша **чашмбаном** [11, с. 536].*

Ҳамин байти Шаҳиди Балхӣ барои шоҳидии калимаи «паном» ба таври зайл овара шудааст: «Паном - таъвиз бошад, яъне чашми бад боз дорад. Ва **паномидан** бозёфтн бувад, чун боздоштӣ. Шаҳид гуфт:

*Бӯто, нигоро, аз чашими бад битарс ҳаме,
Чаро надорӣ бо худ ҳамеша **чашмпаном**» [8, с. 327].*

Ба назари мо шакли дурусттари ин байти Шаҳиди Балхӣ дар «Луғати фурс» сабт гардида, маънӣ равшан ва бамантиқтар менамояд, зеро дар навбати аввал дар фарҳанги Асадии Тӯсӣ аз дигар фарҳангҳо қадимитар бошад, дар навбати сонӣ ба замони ғўяндаи шеър наздиктар аст. Дигар ин ки маҳз дар ҳамин шакли овардаи Асадии Тӯсӣ андешаи ғўяндаи он равшан баён гардидаасту ҷавобгӯи услуби баёни шоирони асри X мебошад.

Илова бар он ки дар таҳияи Н.И. Ғиёсов дар «Фарҳанги Қаввос» аз 22 нафар шоирони ҳамасри Рӯдакӣ намунаҳо иқтибос шудааст, боз ҳам дар нусхаи дигари дастхатти ин фарҳанг, ки «нусхаи ягонааш дар Калкаттаи Ҳиндустон махфуз аст» [5, с.150], як байт аз шоир Фароловӣ ҷой доштааст, ки барои шарҳи калимаи «камоса» истифода шудааст: «Камоса - кӯзаи шубонро ғўянд. Фароловӣ ғўяд:

Гирди гетӣ ҳамеша гардонӣ,

Чун шубон бо камосаву боху» [5, с. 150].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [10, с. 535-536] калимаи «камоса» чунин шахр ёфтааст:

1. Кӯзаи гардандарози сафолини шикампаҳн; 2. Качкӯли гадоӣ. Фарҳангшигори баъди шарҳи маънии аввал аз Абулаббоси Марвазӣ (Гирам, ки туро акнун се хона камоса-ст, – Бинвис яке нома, ки чандат ҳама кос аст) ва барои шарҳи маънии дувум аз Тайён (Дар даст камосаву ба дарҳо, – Гардидаву ҷамъ карда зарҳо) мисол овардаанд, ки ҳар ду ҳам аз ҳамасрони Рӯдакиянд.

Байти Фароловӣ дар «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (1958) наомада ва дар «Шоирони ҳамасри Рӯдакӣ» (таълифи Гелонӣ), умуман, аз Фароловӣ ёд нашуда бошад ҳам, дар китобҳои «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» [2, с. 72] ва «Шоирони аҳди Сомониён» [45, с. 59] ҷой дорад. Ба андешаи мо ин байт бешубҳа аз шоир Фароловист, зеро «Фарҳанги Қаввос» аз қадимтарин фарҳангҳои тафсирии форсии тоҷикӣ, ки байни солҳои 1290-1310 таълиф шудаву ба замони зиндагии шоир хеле наздик мебошад.

Ниҳоят, «Фарҳанги Қаввос»-и Фаҳри Қаввос, баъд аз фарҳанги «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, аз фарҳангҳоест, ки устод Рӯдакӣ ва ашъори шоирони ҳамасри Рӯдакиро дар худ забту сабт намуда омадааст. Қимати ин фарҳанг агар, аз як тараф, барои аз байн нарафтани як идда вожаҳои форсии тоҷикӣ аз истеъмоли умум баромада бошад, аз ҷониби дигар, дар нигоҳ доштани ашъори шоирони зиёди пешин ва ҳамзамонаш муфид доништа мешавад.

Адабиёт

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн] / Дар таҳти таҳрири Абдулганӣ Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1958. – 408 с.
2. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ / Таҳияи матн ва луғоту тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
3. Қаввос, Фаҳр Фарҳанги Қаввос / Фаҳри Қаввос. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳоти Н.И. Ғиёсов – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 294 с.
4. Нақавӣ, Шаҳриёр. Фарҳангнависии форсӣ дар Ҳинду Покистон / Шаҳриёр Нақавӣ. – Техрон, 1341. – 342 с.
5. Насриддин, Абдулманнон. Байти тозаи Фароловӣ / Абдулманнони Насриддин // Қуллӣҳои осор. Хучанд: Ношир, 2013. – С. 149 – 151.
6. Рӯдакӣ, Абуабдуллоҳ. Ашъор / Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алиш Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
7. Тӯсӣ, Асадӣ. Луғоти фурс / Асадии Тӯсӣ. Ба эҳтимоми Паул Ҳорн ва Муҳаммад Дабирсиёқӣ. – Техрон: Чопхонаи Маҷлис, 1319. – 571 с.
8. Тӯсӣ, Асадӣ. Луғати фурс / Асадии Тӯсӣ. Муқаддима, таҳия, таълиқот, ҳошия, луғот ва феҳристи Нурулло Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 492 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / Фарҳанги забони тоҷикӣ: Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Москва: Нашриёти «Советская энциклопедия», 1969. – 952 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / Фарҳанги забони тоҷикӣ: Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – Москва: Нашриёти «Советская энциклопедия», 1969. – 952 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2 / Душанбе, 2010. – 1096 с.

НАҚШИ «ФАРҲАНГИ ҚАВВОС» ДАР НИГОҲДОРИИ АШЪОРИ ШОИРОНИ АСРИ X

Яке аз фарҳангҳои маъруфе, ки баробари фарҳанги «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ осори зиёди Одамушшуаро Рӯдакӣ ва иддае аз шоирони ҳамасри ӯро истифода кардаву то ба имрӯз расонидааст, «Фарҳанги Қаввос»-и Фаҳри Қаввос ба шумор меравад, ки нимаи дувуми асри XIII мурааттаб гардидааст. Дар мақола дар бораи захираи Фаҳри Қаввос дар махфуз доштани ашъори 23 нафар шоирони замони Сомониён меравад. Муаллиф дар заминаи омӯзишу пажӯҳиш муайян намудааст, ки «Фарҳанги Қаввос» аз ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 45 байт, аз Кисоии Марвазӣ, 3 байт, Мунҷики

Тирмизӣ, 23 байт, аз Абумансур Дақиқӣ, 20 байт, аз Абушакури Балхӣ, 19 байт, аз Абулаббоси Марвазӣ, 15 байт, аз Абулҳасан Шаҳиди Балхӣ, 10 байт, аз Ҳаким Абутоҳири Хусравонӣ, 8 байт, аз Хусравии Сарахсӣ, 7 байт, аз Шокири Бухорӣ, 7 байт, аз Абулҳасан Оғочӣ, 7 байт, аз Тайёни Марғазӣ, 6 байт, аз Маъруфии Балхӣ, 3 байт, аз Имораи Марвазӣ, 3 байт, аз Абулмасали Бухорӣ, 2 байт, аз Абулмуайяди Балхӣ, 2 байт, аз Абунасири Марғазӣ 1 байт, аз Абулаллои Шуштарӣ 1 байт, аз Хучастаи Сарахсӣ 1 байт, аз Саффори Марғазӣ 1 байт, аз Ушнони Ҷӯйборӣ 1 байт, аз Абушуайби Ҳиравӣ 1 байт, аз Чуллоби Бухорӣ 1 байтро вобаста ба шарҳи луғатҳо мавриди истифода қарор додааст.

Калидвожаҳо: шоир, шеър, адабиёти замони Сомониён, Рӯдакӣ, ҳамасрони Рӯдакӣ, Асади Тусӣ, Фарҳани Қаввос, омӯзиш, муайян кардан.

РОЛЬ «ФАРХАНГИ КАВВАС» («СЛОВАРЯ КАВВАСА») В СОХРАНЕНИИ СТИХОВ ПОЭТОВ X ВЕК

Одним из известных словарей, который наряду со словарем «Лугати фурс» («Персидский словарь») Асади Туси способствовал сохранению множества стихов Адама поэтов – Рудаки и некоторых его современников, считается «Фарханги Каввас» Фахри Кавваса, составленный во второй половине XI века. В статье речь идёт о вкладе Фахри Кавваса в сохранение стихов 23 поэтов эпохи династии Саманидов. Автор на основе изучения и исследования установил, что «Фарханги Каввас» для интерпретации слов и выражений использовал из поэзии Абуабдуллохаи Рудаки 45 бейтов, Кисои Марвази - 23 бейта, Мунджик Тирмизи - 23 бейта, Абумансур Дақиқи - 20 бейтов, Абушакур Балхи - 19 бейтов, Абулаббос Марвази - 15 бейтов, Абулҳасан Шаҳид Балхи 10 бейтов, Ҳакима Абутоҳира Хусравони - 8 бейтов, Хусрави Сарахси - 7 бейтов, Шокира Бухорӣ - 7 бейтов, Абулҳасана Оғоджӣ - 7 бейтов, Тайёни Марғазӣ - 6 бейтов, Маъруфи Балхи - 3 бейта, Имора Марвази - 3 бейт, Абулмасал Бухорӣ - 2 бейта, Абулмуайяд Бахли - 2 бейта, Абунасири Марғазӣ - 1 бейт, Абулалло Шуштарӣ - 1 бейт, Худжаста Сарахси - 1 бейт, Саффори Марғазӣ - 1 бейт, Ушнон Ҷӯйборӣ - 1 бейт; Абушуайб Ҳирави - 1 бейт и из Джуллоб Бухорӣ - 1 бейт в зависимости от описания использовать словарей.

Ключевые слова: поэт, стихи, литературу периода Саманидов, Рудаки, современников Рудаки, Асади Туси, Фарханги Каввас, обучение, определять.

THE ROLE OF «FARHANGI QAVVOS» («DICTIONARY OF QAVVOS») IN THE PRESERVATION OF POETRY OF POETS OF THE X CENTURY

One of the well-known dictionaries which, along with the dictionary «Lugati Furs» («Persian dictionary») Asadi Tusi contributed to the preservation of many verses of Adam-poets Rudaki and some of his contemporaries, is considered «Farhangi Qavvos» Fakhri Qavvos, composed in the second half of the XIII centuries. The article is talking about at the right of Farhangi Qavvos in the preservation of poems of 23 poets of the era of the Somoniyyon dynasty. The author based on the study and research found that «Farhangi Qavvos» used from the poetry of Abuabdullohi Rudaki 45 baits, Kisoii Marvasi 23 baits, Munjiki Tirmisi 23 baits, Abumansuri Daqiqi 20 baits, Abushakuri Balkhi 19 baits, Abulabbosi Marvasi 15 baits, Abulhasan Shahidi Balkhi 10 baits, Hakim Abutohiri Khusravoni 8 baits, Khusravi Sarakhsi 7 baits, Shokiri Bukhoroi 7 baits, Abulhasani Ogoji 7 baits, Tayoni Margasi 6 baits, Ma'rufi Balkhi 3 baits, Imorai Marvasi 3 baits, Abulmasali Bukhoroi 2 baits, Abulmuayyandi Balkhi 2 baits, Abunasri Margasi 1 bait, Abula'loi Shushtari 1 bait, Khujastai Sarakhsi 1 bait, Saffori Margasi 1 bait, Ushnonii Juylobi 1 bait, Abushuaybi Hiravi 1 bait and from creativity Jullobi Bukhoroi 1 bait, depending on the description, use dictionaries.

Keywords: poet, poem, Literature periods of Somoniyyon, Rudaki, contemporaries of Rudaki, Asadi Tusi, Farhangi Qavvos, education, determine.

Дар бораи муаллиф

Расулов Савридин Аҳмадович
Ходими илмӣи Маркази мероси хаттии
назди Раёсати Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Ш. Ҳусейнзода, 35
E-mail: rasulovsavridin134@gmail.com

About the author

Rasulov Savridin Ahmadovich
Researcher for the Center for Written Heritage
under the Board of the National Academy of
Science of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
st. Sh. Huseinzoda, 35
E-mail: rasulovsavridin134@gmail.com

Об автора

Расулов Савридин Ахмадович
Научный сотрудник Центра письменного
наследия при Президиуме Национальной
академии наук Таджикистана
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода, 35
E-mail: rasulovsavridin134@gmail.com

СУФИЙСКАЯ ЛЮБОВЬ В «ГУЛИСТАНЕ» СААДИ В ВОСПРИЯТИИ ЕВРОПЕЙСКИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Сарахонзода М. С.

Таджикский национальный университет

Шейх Муслихиддин Саади Ширази является одним из великих представителей персидско-таджикской литературы. Его бессмертное произведение «Гулистан» стало самой читаемой в Европе XIX века.

“Саади Ширази является одним из таких великих деятелей, который представил персидско-таджикскую литературу миру в области культуры и литературы” [3, с. 100].

“Саади считает дружбу и верность одними из лучших человеческих качеств; по словам Саади, дружба — это то, что всегда необходимо в жизни” [5, с. 110]. В пятой книге «Гулистана»: «О любви и молодости» “*Von der Liebe und der Jugend*” имеются истории, которые вращаются вокруг любви к «юноше» или «другу». В основу этих многочисленных историй лежит суфийская символика любви к красивому юноше. Подобающее понимание к такой символике усложняется в следствии их особого манипулирования автором. Согласно дидактическому уровню произведения избегает Саади здесь и во всем «Гулистане» введения подробного теоретического разъяснения. Он ограничивается несколькими намечаемыми указаниями на суфийское содержание обработки мотива. К этому надо добавить, что автор — согласно занимательному порядку произведения превращает с 6 по 11 и 17 истории в остроумные шутки. Но 18 и 20 истории все же служат ему только для иллюстрации общих морально придуманных предложений.

Адекватное понимание историй, в которых суфийская любовь к красивому юноше становится тематическим и из-за этих разных символических, шуточных и морально-дидактических использований гомо эротического мотива темы прекрасного юноши по существу требует гораздо более глубокого проникновения в суфийскую терминологию и мотивы, чем-то чего можно ожидать от переводчиков XVII века. Составлять эти рассказы как мирскую любовь и принимать тематику в противовес дистанционному отношению к такому поведению, является более правдоподобным.

Таким образом **пятая** книга в французском переводе „*De l'Amour*“ имеет только пять историй, но в оригинале оно состоит из 21. Два из включённых историй рассказывают о любви господина (хозяина) к своему рабу, [6, с. 138-139] остальные про любовь к женщине, причём ду Рие перевёл один из слов «наставник» просто как „*maistresse*“ - старший [6, с. 140-141]. Причиной такой перестановки гомосексуального мотива, несомненно, является уступка ду Рие к «*bienséancé*» - правила приличия – к своему читателю.

Таким же и опасением делится и Олериус. Правда он сохраняет спорные места, но употребляет преуменьшаемые серьёзность методы (тривиализация), например, „*damit es nicht etwa der Jugend/ wenn sie es lesen werden/ Ergerniß gebe. Zudem klinget es auch in den Ohren der Deutschen/ denen solche Sachen fremd/ unangenehmer als bey den Persern.*» [10, с. 22] – с тем, чтобы когда молодёжь прочтёт такое не возникло проблем. Кроме того, это звучит у немцев, чуждым – неприятным чем у персов [наш смысловой перевод].

Переводчик устраняет камень преткновения тем что иногда использует местоимение женского рода и иногда местоимение мужского рода, например, „*Tochter*“ – дочь – для „*Jungen*“ – мальчик, „*schön und züchtig Mägdigen*“ – красивая и целомудренная дева – для „*rākize-rū*“ (чистое лицо: безбородый юноша) или говорит о любимом. Наряду с такими перестановками он употребляет разные выражения, которые у персов предназначены для упоминания красивого юношу, часто нейтральное название „*eine gewisse Person*“ – определённый человек, „*ein schöner Mensch*“ – красивый человек, „*die Buhlschafft*“ – любовная связь, которые одновременно служат как условное название (прикрытие). Разумеется, настоящий смысл не остаётся читателю скрытым, так как он уже в предисловии прочёл объяснение: „*Ich wil auch dem günstigen Leser unangedeutet nicht seyn lassen/ daß ich an etlichen Orten sonderlich im fünfften Buche/ da von der Liebe geredet wird/ das Wort – Peser, welches einen Knaben bedeutet/ beßweilen ein Mägdigen/ Bule/ Person oder Mensch verdolmetschet*“. [10, с. 22] – «Не хочу также оставить в неведении благосклонного читателя, / что в ряде мест, особенно в пятой книге, / где говорится о любви, я перевёл/ слово - Песер,

что означает мальчик, / иногда девица / возлюбленный/ лицо/персона или человек» [наш смысловой перевод].

Своевременным будет здесь отмечено, что Олеариус ведёт свой процесс не последовательно. Пятую книгу четвёртый рассказ он описывает следующим образом: „Einer verliebet sich in eines Königes Sohn/ vnd stirbet für Liebe“, - «Некто влюбляется в царского сына / и умирает за любовь», а также в процессе истории он только изредка применяет изменение. Саади использует здесь часто обсуждаемую в персидской поэзии мотив: любовь дервиша к сыну короля. Уровень и недостижимость возлюбленного предаёт такой любви интенсивность, самоотверженность, бескорыстность и самопожертвование и делает их «*sie zugleich geeignet ..., als Vorbild für die Liebe zu dem höchsten und schlechthin unerreichbaren Gegenstand, der absoluten Schönheit Gottes, zu dienen.*» [12, с. 128] - подходящим для служения, например, любви к всевышнему совершенно недостижимому объекту, абсолютной красе Бога [наш смысловой перевод].

В «Персидской долине роз» рассказ «Ein Geistlicher verliebet sich in des Königes Sohn» имеет следующую формулировку: «*Es war einem jungen Geistlichen das Hertz auch aus der Hand gefallen/ nemlich/ er hatte sich so sehr in eine hohe Person verliebet/ daß er auch der Person halber die gantze Welt nicht achtete/ wolte für grosser Liebe gar sterben/ vergaß darüber essen vnd trincken/ ja alle seine Herrligkeit in seinen Augen vnd Hertzen war nichts gedacht/ als nur Liebe/ Liebe. → Silber vnd Gold ist zwar in eines Augen* (В оригинале: «*in den Augen des schönen Jünglings*») *lieblich/ aber ist dein Auge auff die Liebe gewand/ wird es Gold als Koth dafür achten.* [10, с. 64]

Этот рассказ у Гентиуса:

„*Si in oculo delitii (tui) tuum non aestimetur aurum;*

Tum aurum, an humum habeas, tua nil quidem refert.“ [8, с. 325]

У Саади:

Якero дил аз даст рафта буд ва тарки чон гуфта ва матмахи (дидгоҳ, чаимандоз) назараи чое хатарноку вартаи ҳалок, на луқмае, ки мутасаввир шудӣ, ки ба ком ояд, ё мурге, ки ба дом афтад.

Чу дар чаими шоҳид наёяд зарат,

Зару хок яксон намояд барат [4, с. 148].

Этот отрезок у Алиева:

Некто выпустил из рук свое сердце и распрощался с жизнью, а предмет его мечтаний — место гиблое, бездна погибели, не лакомый кусок, который создан, чтобы попасть в рот, и не птица, которая угодит в силок.

Если в глазах красавца твое золото не имеет цены,

То золото и прах покажутся тебе равноценными [1, с. 151].

Seine gute Freunde ermahneten ihn/ vnd sprachen: Laß ab von solchem thörichten Beginnen /welches du nicht fruchtbarlich ins Werck stellen kanst. Es liegen mehr als du in solchem Gefängniß/ vnd führen unter so harten LiebesBanden vergebliche Seufftzer. Er antwortete seufftzend/ →meine Freunde dürffen mich nicht mehr ermahnen; Dann meine Augen seynd einig auff mein Lieb (В оригинале: „*auf seinen Willen*“) *gerichtet/ bey ihm stehet mein gantzes Leben/ er kan mirs lassen vnd nehmen.*

Helden tödten ihre Feinde/

Schöne Leute ihre Freunde [10, с. 64-65].

Gentius:

Amicis dicito: Me ne monetote;

Quia res mea omnis ipsius remissa est arbitrio.

Viri fortes robore St virtute

Hostes interficiunt; formosi vero amicos.“ [8, с. 325-326].

У Саади:

Боре ба насиҳаташ гуфтанд: «Аз ин хаёли муҳол таҷаннуб (дурӣ, парҳез) кун, ки халқе ҳам бад-ин ҳавас, ки ту дорӣ, асиранду пой дар занчир». Гуфт:

«Дӯстон, гӯ, насиҳатам макунед,

Ки маро дида бар иродати ўст.

Чангҷӯён ба зӯри панҷаву китф

Душманонро кушанду хубон дӯст [4, с. 148].

Этот отрезок у Алиева:

Однажды стали его увещевать: «Отойди от этой несбыточной мечты, ведь тьма людей в плену и в оковах той же страсти, что и ты!» Зарыдал он и сказал:

„Друзья, лучшие не уговаривайте меня.

Ибо глаза мои [полны] любовью к нему.

Воины силою руки и плеча

Сражают врагов, а красавицы — друга» [1, с. 151].

Die Natur vnd Beschaffenheit der Liebe lasset nicht zu/ daß man wegen Furcht des Todes solte sein Hertz der Liebe (В оригинале: „dem Geliebten“) entziehen. → Wer nicht umb Liebe sein Leben lassen wil/ dessen Liebe ist Betrug vnd Lügen. Kanst du dein Lieb (В оригинале: „den Freund“) nicht finden/ so vermag es das Gesetz der Liebe/ daß du sie (В оригинале: „ihn“) biß in den Todt suchest. So dir das Glück wol wil/ daß du sie (В оригинале: „ihn“) antriffst/ halt sie (В оригинале: „ihn“) fest beym Ermel. Wo nicht/ so gehe/ lege dich auff jhre (В оригинале: „seine“) Thürschwelle vnd stirb [10, с. 65].

Gentius:

„Tu, qui vitae tuae amore, amore mori nolis;

Vanos & mendaces amores jactas.

Si amico potiri fata negent;

Tum amicitiae lex in desiderio ipsius mortem subire jubet.

Surgam, quandoquidem praeter hoc unum consilium nullum superat aliud:

Inimici omnes sive me gladio, sive me sagitta petant.

Si per fatum licet, manicam ejus prehendam;

Sin minus, abibo & super limine ejus expirabo.“ [8, с. 327].

У Саади:

Шарти муваддат набошад, ба андешаи ҷон аз дил меҳри ҷонон баргирифтан:

Ту, ки дар банди ҳештан боӣ,

Ишқбози дурӯғзан боӣ.

Гар нашоёд ба дӯст раҳ бурдан,

Шарти ёрист дар талаб мурдан.

Гар даст расад, ки остинаи гурам,

В-арна биравам, бар остонаи мирам» [4, с. 148-149].

У Алиева:

Требования любви не позволяют ради спасения жизни отворить сердце от любви к милой.

Если ты скован [заботой] о себе,

Ты лжелюбленный.

Если [даже] тебе не удастся найти дорогу к любимой,

То требование любви — умереть в поисках.

Если он позволит, я возьму его за руку,

Если же нет, то пойду я и умру у его порога [1, с. 151].

Des Verliebten, gute Freunde liessen jhnen den elenden Zustand des betrubten Menschen zu Herten gehen/ ermahneten jhn mit fleiß/ daß er sich doch selbst in acht nehmen/ vnd nicht so verkleinern solte/ (в оригинале отсутствует предложение с – daß!) ja legten jhm Fessel vnd Bande an/ aber alles vergebens.

Was hilfft es/ wenn der Artzt dir Aloe vorschreibet/

Dich aber deine Lust zum süßen Zucker treibet?

Hastu nicht gehöret/ was jener/ der von einem geliebet wurde/ (В оригинале: „ein schöner Jüngling“) zu dem Verliebten in geheim sagte: Wenn du in der Liebe selbst so viel auff dich halten/ vnd dich so sehr in acht nehmen wilt/ wie kan ich dann bey dir so viel gelten? [10, с. 65].

Gentius:

„O infandam miseriam! cum Medicus aloen praescripserit;

Ipse vero cupidus affectus saccharum expetat.

An audivisti, quod amatus quidam clam Impotentius amanti dixerit?

Quamdiu tui ipse rationem habueris;

Apud te mei, quatenus ratio esse possit?“ [8, с. 327-328].

У Саади:

Мутааллиқонро, ки назар бар кори ӯ буду шафқат ба рӯзгори ӯ, пандаш доданду бандаш ниҳоданд. Суде накард.

Дардо, ки табиб сабр мефармояд,
В-ин нафси ҳарисро шакар мебояд.

Он шунидӣ, ки шоҳиде ба ниҳуфт
Бо дилаздастрафтае мегуфт:
«То туро қадри хештан бошад,
Пеши чашият чӣ қадри ман бошад?!» [4, с. 149].

У Алиева:

Друзья его, следившие за его судьбой и сочувствовавшие его [горькой] участи, и советы давали, и в цепи сажали, но [это] не принесло пользы.

О горе, врач предлагает мне алоэ,
Когда моей алчной плоти нужен сахар!

Слышал ты, как один красавец тайком
Говорил страстно влюблённому:
«Пока ты печёшься о самом себе,
Какую же цену могу иметь я в твоих глазах?» [1, с.152].

Man hat dieses Menschen Anliegen des Königes Sohn/ auff welchen er sein Auge/ Hertz vnd Sinn gerichtet/ folgender gestalt erzehlet: Es lasset sich allhier am Eingang des Maidans (oder Marcktplatz) zum oiftern sehen ein Jüngling von gutem Gemüthe/ holdseliger vnd lieblicher Rede/ er lasset sich wunderlicher Wort verlauten/ vnd so viel man daraus vernehmen kan/ ist sein Gehirn mit LiebesSorgen/ vnd Bekümmerniß eingenommen/ ja sein Hertz brennet in der Liebe gegen einen fürtrefflichen Menschen. Des Königes Sohn merckte wol/ daß es jhm galt/ daß der Mensch an jhm den Narren gefressen; ja/ daß Er selbst den Staub/ so den verliebten die Augen des Verstandes verfinstert/ erwecket: Setzet sich derwegen zu Pferde/ vnd reitet dahin/ da der Jüngling sich auffhielte. Der Jüngling/ als er des Königs Sohn ansichtig wird/ fieng mit Thränen an: ->Der mich verwundet vnd getödtet hat/ kompt doch endlich noch zu mir; Es scheinet/ daß sein Hertz durch das tödten meiner ist gerühret vnd bewegeet worden [10, с. 65].

Gentius:

„Ille, qui me trucidaverat, denuo tandem ad me venit:

Apparet sane, animum ejus trucidati sui miseratione tactum fuisse.“ [8, с. 329]

У Саади:

Овардаанд, ки мар он подшоҳзодаро, ки манзури назари ӯ буд, хабар карданд, ки ҷавоне бар сари ин майдон мудовимат менамояд, хуштабъу ширинзабон ва суханҳои латиф мегӯяду нуктаҳои бадеъ аз ӯ мешунаванд ва чунин маълум мешавад, ки дилошуфта асту шӯре дар сар дорад. Писар донист, ки дили ӯ овехтаи ӯст ва ин гарди бало андехтаи ӯ, маркаб ба ҷониби ӯ ронд. Чун дид, ки наздики ӯ азм дорад, бигристу гуфт:

Он кас, ки маро бидушт, боз омад пеш,
Моно, ки дилаш бисӯхт бар куштаи хеш! [4, с. 149].

У Алиева:

Говорят, что царевичу, который был предметом его любви, рассказали, что-де один юноша возвращается на поле [любви к тебе]; благороден и красноречив, он говорит приятные слова и слышат от него тонкие остроты. Видимо, сердце его взволновано и одержим он страстью. Царевич понял, что тот привязан сердцем к нему, и [что вся] эта пыль бедствий поднята им б. Погнал он коня к нему. [Влюблённый], увидев, что тот приближается, заплакал и сказал:

«Тот, кто убил меня, опять приходит ко мне,

Нет, сердце его сжалилось над его собственной жертвой!» [1, с. 152].

Ob nun zwar des Königes Sohn jhn mit sonderlichem Glimpf/ vnd Höffligkeit anredete/ vnd fragte/ von wannen er käme? Wie er hiesse/ vnd was sein Gewerbe wäre/ kunte doch der Jüngling/ welcher im Meer der Liebe gantz versencket/ vnd sein selbst nicht mächtig war/ nicht ein einzig Wort herfür bringen. —>Wenn du auch 7. Capitel aus dem Alcoran könntest außwendig wütest/ vnd wärest von der Liebe gefangen vnd eingenommen/ würdest du schwerlich das ABC können hersagen.←

Gentius:

„Etsi tu septem Corani partes memoria recensere possis:

Amore si fueris captus, ne Alphabetum quidem noveris.“ [8, с. 329].

У Саади:

Чандон ки мулотифат карду пурсидаш: «Аз кучою чӣ номӣ ва чӣ санъат донӣ?», дар қаъри баҳри маваддат чунон ғарик буд, ки маҷоли нафас надошт.

Агар худ ҳафт субъ азбар бихонӣ,

Чу ошӯфтӣ, «алиф», «бе», «те» надонӣ.

У Алиева:

Сколько ни обращался с лаской к нему [царевич] и сколько ни спрашивал его: «Откуда ты, как тебя зовут и какое искусство знаешь», — [не отвечал он, ибо] так был погружен в море любви, что не мог перевести дыхание.

Хотя ты читаешь наизусть семь разделов [Корана],

Не можешь отличить ты «а» от «б» и «т», если [сердце] твоё взволновано [1, с. 152].

Des Königes Sohn hält ferner an vnd spricht: Warumb redestu nicht mit mir/ dann ich bin auch aus der Zunfft der Geistlichen (В оригинале: „Derwische“). *Der verliebte erhob endlich (В оригинале: „durch die Macht der Vertraulichkeit des Geliebten“) den Kopff aus den Wellen seiner ungestümen Liebe empor/ vnd sprach: →0 Wunder/ wenn ich/ da du gegenwertig bist/ bestehen/ vnd nicht vergehen werde/ wenn du zu reden beginnest/ verschwinden mir meine Worte* [10, с.65].

Gentius:

„Tandem virrute oblatae per amatum conversandi colloquendi copiae, ipse ex mediis amoris fluctibus ipsum stimulanribus caput exerit, inquiens: Prodigium est, data tua praesentia, meam praesentiam existere posse.

Teque loquente mihi verbum superare posse.“ [8, с. 331].

У Саади:

Гуфто:

– Сухане бо ман чаро нагӯйӣ, ки ҳам аз ҳалқаи дарवेशонам, балки ҳалқабағуши эшонам?!

Он гаҳ ба қуввати истисноси (унс гирифтани) маҳбуб аз миёни талотуми амвоҷи муҳаббат сар бароварду гуфт:

Аҷаб аст бо вучудат, ки вучуди ман бимонад,

Ту ба гуфтан андарою маро сухан бимонад [4, с. 150].

У Алиева:

Молвил [царевич]: «Почему ты не говоришь ничего, ведь я тоже из круга дервишей и даже их преданный раб».

Тогда он, ободрённый состраданием возлюбленного, поднял голову из водоворота волн любви и молвил:

«Удивительно, что в твоём присутствии бытие мое ещё продолжается

И владею ещё я словами в то время, когда ты говоришь!» [1, с. 152].

Solches sagte er/ fiel nieder/ vnd gab seinen Geist auf. →Es ist kein Wunder/ daß einem hefftig verliebten in der Thür seines Buhlen (Original: „des Freundes“) *die Seele außgehet/ sondern vielmehr/ wie ein solcher seine Seele vnd Leben frey darvon bringen kan* [10, с.65]

Gentius:

„Ne mirum videatur aliquem in foribus tentorii amici extinctum esse:

Quin admirationem moveat vivus, quomodo inde animam salvus eripere possit.“ [8, с.331].

У Саади:

Ин бигуфту наърае бизад ва ҷон ба Ҳақ таслим кард.

Аҷаб аз кушта набошад ба дари хаймаи дӯст,

Аҷаб аз зинда, ки чун ҷон бадар овард салим? [4, с. 150].

У Алиева:

Сказав это, он издал [безумный] вопль и отдал свою душу господу.

Не диво убитый [любовью] у двери шатра возлюбленной,

Дивись живому, как удалось ему спасти жизнь? [1, с. 153].

Гентиусский перевод не знает таких уступок. Для персидских названий этих, а также и других историй в зависимости от контекста имеются такие слова как: „delicius“, „amicus“, „amatus“, „formosus“, „pul- chellus“ и другие. Станным образом Гентиус не сообщает своему читателю ничего о деликатной тематике суфийской любви к юноше. Он человек, который в своём сто страничном комментарии не оставляет читателю не прокомментированным ни один не ясный пассаж текста оригинала. Такое странное молчание приводит к мысли, что и

он упустил символический или похожий смысл историй и что он в своём точном переводе послушался ничему другому кроме как потребностью своего двуязычно изданного перевода.

Сравнительное рассмотрение латинского и немецкого переводов показывает, что «*Rosarium Politicum*», достаточно тесно придерживается дословному тексту оригинала и может передать первоначальный смысл историй. Как только читатель по какой-либо причине обратит внимание на то, что здесь не во всех случаях речь идёт только о мирской любви и что читателю «*Persianischen Rosenthal*» напротив не только через Олеариусского точки зрения в предисловии, а в большей мере через беспечные обращения с текстом оригинала преграждается подлинный доступ к историям. Читателю «*Rosarium Politicum*» нужно было бы обратить внимание только верной рукописи сильное сходство образной речи в историях пятой книги с одной стороны и с другой стороны историям второй книги, которые отсутствуют у Олеариуса так как Гентиус не стесняется использованные здесь слова про красивого юношу „*delicius*“ и „*amicus*“ применить там также по отношению к Богу. Искажаемый смысл вмешательство в текст оригинала, которые часто замечаются у Олеариуса у него не встречаются, например, дополнения в цитированных выше историях, которые вкладываются в уста друзьям влюблённого: „*daß er sich doch selbst in acht nehmen/ vnd nicht so verkleinern solte*“ – «что он должен заботиться о себе / и не унижать себя таким образом». В «*Rosenthal*» имеется слова «*endlich*» – «в конце концов» (в предложении: „*Der verliebte erhob endlich den Kopff aus den Wellen seiner ungestümen Liebe empor*“) «Тогда он, ободрённый состраданием возлюбленного, поднял голову из водоворота волн любви и молвил» означает важную фразу Саади: – «Он гаҳ ба қуввати истисноси (унс гирифтан) маҳбуб аз миёни талотуми амвоҷи муҳаббат сар бароварду гуфт:», У Графа: „*durch die Macht der Vertraulichkeit des Geliebten*“ такой точный перевод получается у Гентиуса: „*per amatum conversandi & colloquendi copiae*“.

То, что в «*Persianischen Rosenthal*» достаточно сильно искажается тон рукописи — это безразличие переводчика по отношению к функциям, которые приведены в стихотворных приложениях внутри историй. В выше цитированных историях Саади переложил в стихи лишь высказывания влюблённого или общие наблюдения рассказчика. С этим и с языковой интенсивностью поднимаются эти стихи над уровнем других высказываний и способствуют одновременно притче - образу рассказанного. Такое своеобразие, которое исчезает в прозаических немецких переводах — Олеариус переводить только две из шестнадцати стихов Саади в поэзии, наверняка только потому, что они им по причине их остроумных формулировках показались важными, — сохраняются у Гентиуса по меньшей мере благодаря тому, что он стихи обозначает в сопоставлении почерков, иначе говоря сохраняет форму шрифта оригинала.

Литература

1. Алиев, Р. Саади и его Гулистан / Р. Алиев. – М., 1958. – 400 с.
2. Карахонов, М. С. Адам Олеариус и возникновения перевода «Гулистана» / М. С. Карахонов // Словесность. – 2024. – № 3(47). – С. 179-189.
3. Муҳаммадзода, Ҷ. У. Чойгоҳи «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ дар адабиёти ўзбек / Ҷ. У. Муҳаммадзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. - № 5-6 (112-113). - С. 100-112.
4. Саъдии Шерозӣ. Гулистон / Таъияи С. Сиддиқов / Шерозӣ Саъдии. – Душанбе: Маориф, 2014. – 248 с.
5. Элбоев, В. Мавзуи дӯстӣ ва вафодорӣ дар эҷодиёти Саъдии Шерозӣ / В. Элбоев // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. - № 5 (106). - С. 110-120.
6. Du Ryer, Andre. Gvlistan ov L'Empire Des Roses par Sadi / Du Ryer. - France. 1634. - 190 с.
7. Graf, Karl Heinrich, - Die Moral des persischen Dichters Sadi. Strassburg: Eduard Reus & Eduard Cunitz. C. 195.
8. Georgius, Gentius, Mvsladini Sadi Rosarium Politicvm / Georgius, Gentius. - Hamburg. – 1651. – 629 с.
9. Ochsenbach, Friedrich. Gvlistan. Das ist/Königlicher Rosengart. Nr. 44, C. 216
10. Olearius, Adam. Persianische Rosenthal. – Gotorph.: Schleswig&Holstein, 1654. – 400 с.
11. Olearius, Adam. Reisebeschreibung. Hamburg. – 1663. – 927 с.
12. Ritter H. Das Meer der Seele, 1955. – 228 с.

СУФИЙСКАЯ ЛЮБОВЬ В «ГУЛИСТАНЕ» СААДИ В ВОСПРИЯТИИ ЕВРОПЕЙСКИХ ПЕРЕВОДЧИКОВ

Шейх Саади и его бессмертные произведения «Гулистан» и «Бустон» очаровали всю Европу персидской поэзией. Европейские ученые опубликовали почти все произведения персидских и таджикских писателей-классиков на латыни, французском, немецком и английском языках, причем несколько раз с дополнениями и исправлениями. Гулистан и Бустан шейха Саади в этом случае

занимают особое положение. Также в статье говорится о суфийской любви, увлекательных и действительно полных тонкого юмора рассказах Гулистана. Саади создал целую галерею высокохудожественных образов, с поразительной полнотой рисуя ярких, реалистическую картину жизни различных слоев феодального общества не только Ирана, но и всего Ближнего Востока XIII в. Это образы простых честных тружеников, к которым с особенной симпатией относился поэт, и царей с вельможами самодурами, которых ненавидел народ, дервишей-бедняков, вынужденных вести голодный, «аскетический» образ жизни, представителей официальной религии, призывающих обездоленных и несчастных терпеливо переносить «посланную им свыше долю».

Ключевые слова: Гулистан, Бустон, суфизм, земля, персы, работа, стихотворение, первое, язык, переводчик, путешествие, традиция, обычай, религия, литература, еда, история перевода.

ИШКИ СУФИЁНА ДАР “ГУЛИСТОН”-И САЪДӢ АЗ НАЗАРИ ТАРЧУМОНҲОИ АВРУПОӢ

Шайх Саъдӣ ва асарҳои безаволаш “Гулистон” ва “Бӯстон” тамоми Аврупоро мафтунӣ назму насри форсӣ намудааст. Олимони аврупой бархе аз асарҳои адибони классикии форсу тоҷикро ба забонҳои лотинӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва англисӣ тарҷума ва якҷанд маротиба бо таҳрирҳо ба ҷоп расонидаанд. “Гулистон” ва “Бӯстон”-и шайх Саъдӣ дар ин ҷода мавқеи хоса доранд. Дар мақола ҳамчунин дар бораи ишқи суфиёна, саргузаштҳои ҷолиби “Гулистон”, ки воқеан саршор аз ҳаҷви нозук аст, сухан меравад. Саъдӣ галереяи томи образҳои бадеӣ офарида, бо манзараҳои дурахшон ҳаёти ҳақиқии табақаҳои гуногуни ҷамъияти феодалии на танҳо Эрон, балки тамоми Шарқи Наздики асри XIII-ро тасвир кардааст. Инҳо образҳои меҳнаткашони одию покҷидон, ки шоир нисбат ба онҳо дилсӯзии хоса дошт ва подшоҳон бо ашроф ва золимон, ки халқ аз онҳо нафрат доштанд, дарвешони камбағал, ки маҷбур буданд, тарзи ҳаёти гуруснаю зоҳидона баранд, намояндагони дини расмӣ, ки мазлумонро даъват мекарданд, ки босабру таҳаммул ба тақдири худ тан диханд, мебошад.

Калидвожаҳо: “Гулистон”, “Бӯстон”, суфизм, сарзамин, форсҳо, асар, назм, аввалин, забон, тарҷумон, сафар қардан, урф, одат, дин, адабиёт, ҳӯрок, таърихи тарҷума.

SUFI LOVE IN SAADIS GULISTAN IN PERCEPTION OF EUROPEANS TRANSLATORS

Sheikh Saadi and his immortal works “Gulistan” and “Bustan” enchanted the whole of Europe with Persian poetry. European scholars have published almost all the works of Persian and Tajik classical writers in Latin, French, German and English, several times with additions and corrections. Gulistan and Bustan of Sheikh Saadi in this case occupy a special position. The article also talks about the Sufi love, fascinating stories of Gulistan, truly full of subtle humor. Saadi created a whole gallery of highly artistic images, with amazing completeness painting a bright, realistic picture of the life of various layers of feudal society not only in Iran, but throughout the entire Middle East of the 13th century. These are images of simple honest workers, for whom the poet had special sympathy, and kings with nobles and tyrants whom the people hated, poor dervishes forced to lead a hungry, “ascetic” lifestyle, representatives of the official religion, calling on the destitute and unfortunate to patiently endure the message sent to them.” over a share.”

Keywords: Gulistan, Boston, Sufism, land, Persians, work, poem, first, language, translator, travel, tradition, custom, religion, literature, food, history of translation.

Об авторе

Сарахонзода Мухаммадрасул Сарахон
Кандидат филологических наук
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 17
E-mail: muhammad1967@mail.ru

About the author

Sarakhonzoda Muhammadrasul Sarakhon
Candidate of Philological Sciences
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
E-mail: muhammad1967@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Сарахонзода Мухаммадрасул Сарахон
Номзади илмҳои филологӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 17
E-mail: muhammad1967@mail.ru;

НАҚШИ МУАССИРИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲО ДАР АШЪОРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Алиева М. М.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобоҷон Ғафуров*

Адабиёти ҳазорсолаи мо фарогири тамоми мавзуоти ҳаётист ва аз ин чихат аз кулли адабиёти ҷаҳон бо ҳамин ҳислати нотақрораш фарқ мекунад. Боиси дигари ифтихори соҳибадабиётони тоҷикӣ-форсӣ ин аст, ки онро дигар халқу миллатҳо адабиёти афзалиятдошта мешуморанд. Адабиёти ҳазорсолаи мо дар ҳошияи номи худ таркиби вожаи “классик”-ро чун як радифи пурмаъно ҳамсафари хеш қарор додааст ва ин ҷо зарур мебошад, ки оид ба мафҳуми истилоҳи зикршуда низ сухан намуд.

Истилоҳи классик калимаи латинӣ мебошад, ки он дар забони форсӣ вучуд надорад. Мафҳуми он: классик *лотинӣ* / сифат *нигаред ба клосик I*; арбоби пешқадам, барҷаста ва мақбули ом гардидаи соҳаи илм, адабиёт ва санъат, ки осораи намуна ва сармашки дигарон шудааст, саромад.

Чун дар болотар оид ба фарогирии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва хусусиятҳои умумии он сухан рафт, метавон як чанд хусусиятҳои онро ин ҷо чунин намуна овард: таълим, тарбия, шуғлварзӣ, одоб, рафтор, гуфтор, эҳтиром, арҷ, ҳислат, сафар, ҳаёту мамот ва ғ.

Яке аз ин хусусиятҳо, ки дар қатори боло гуфта нашуд, он ниғаҳдошти урфу одат, маросиму анъанаҳои мардумӣ ва ҷашнҳои миллию динӣ мебошад.

Ҳоло, ки дар фазои кунунии эҷод падидаҳои фарҳангӣ шикасти ногузир ва таҷдиди назари анъанаҳои кӯҳнашуда, ки ба гунаҳои нави ҳаёт чандон мувофиқ нестанд, тавассути ин ё он қаламқаш имкони тағйирпазирӣ доранд. Аз нуқтаи назари як зумра муаллифоне, ки нисбат ба равандҳои эҷодии адабиёти муосир муносибати мунаққидона доранд (хусусан мунаққидони насли пешин), он як навъ хусусияти намоишкорона дошта, қисман вижагии анъанакорона барҳам задааст ва дар баробари ин, ошкору пайдо ҳамагуна қоидаҳо, меъёрҳо ва маҳдудиятҳои аз фарҳанги гузашта меросмондари инкор мекунад.

Дар ин замина, ба таҳқиқи эҷодиёти шоир Фарзонаи Хуҷандӣ ҳосатан вирди мавзуи анъанаҳо ва урфу одатҳои мардумии адабиёти муосир пажӯҳишро мавриди қарор доданим.

Таърих гувоҳ аст, ки баъди рухдоди инқилоб минтақаҳои форсизабони Осиёи Марказӣ ба як қисми ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ пайвастанд. Оғоз аз рӯзҳои нахустини инқилоб назми тафсирии амалкунандаи адабиёти тоҷик ба як навъи усули баёни умеду омол ва тақвияти эҳсосу эҳтироми мардум вобастагӣҳои силсилапайвандӣ пайдо намуд. Дар асри XX назми тоҷик бо рушди заминаҳои тасвири зебоипарастӣ ва таъсири адабиёти мардумони дигар ривочу равнақи худро дар адабиёти муосир идома бахшид. Аслан мароми ягонаи ин ривочпардозӣҳо ҳам, маҳз дар ҳамин мазмунофарӣҳои наву бориз буд. Дар ҳамин замина, шоирони муосири тоҷик бо мақсади таҷассуми симои реалии фарогири адабиёт шеър асарҳо эҷод карданд ва ин анъана ҳанӯз идома дорад. Тарҷумаи дузабона (аз дигар забон ба тоҷикӣ ва аз тоҷикӣ ба дигар забон) ба монанди: забонҳои озарӣ, тоторӣ, ўзбекӣ, русӣ ба осори шоирону нависандагони тоҷик таъсири худро расонидаю ба онҳо рангу рӯйи тоза бахшид. Мулоқотҳои шахсӣ, ёддошнависӣ, додугирифтӣ мактубҳои муколамавӣ, ташкили маҳфилҳои эҷодии сайёр, суханронӣҳо низ ба адабиёти ин давра алалхусус, дар асарҳои таълифӣ таъсири амиқтар расонид.

Аз ин рӯ, дар баёни фикру андешаи бисёре аз адибони муосири тоҷик таъсир ва нуфузи адабиёти классикӣ мушоҳида мешавад.

Аз аввал дар эҷоди шоирону нависандагони тоҷик таъсири образҳои адабиёти ҷаҳон нақши мондагори дошт ва он тадриҷан дар адабиёти дигар мардумон низ шуҳрат пайдо кард. Зеро, фазои адабии ҷаҳон ҳамеша чун қонуни асосии забон- бо номи “Пайванди робитаҳо” ҳамеша дар иртибот аст, ки намунаи он тамсилҳои “Лайлӣ ва Мачнун”, “Хусраву Ширин”, “Юсуф ва Зулайхо”, “Комде ва Мадан”, “Вис ва Ромин”, “Мушу гурба” буда метавонанд.

Бо гузашти замон мушоҳидаи гардид, ки анъанаҳо ва урфу одатҳои адабиёти классикӣ дар адабиёти муосир, зери таъсиррасонии сиёсат ва фарҳанги фалсафӣ тақони ҷиддиеро ба

миён овард. Ин чунбиш падидаи нав набуда, балки он дар ибтидо пайкари адабиёти асилро ба вучуд оварда буд.

Дар баробари намояндагони адабиёти ватанӣ, таваҷҷуҳи шоирону нависандагони кишварҳои гуногун низ ба он ҷалб гардид. Яке аз шоирони навоар шоир Фарзонаи Хучандӣ мебошад, ки ӯ мактаби махсуси худро дорад ва аз шахсиятҳои барҷастаи соҳибноми адабиёти ватанӣ ба ҳисоб рафта, ба шуҳрати назми оламшумули адабиёти тоҷик шукуҳи тозае бахшидааст.

Фарзона ҳамчун намояндаи шинохтаи насли маърифатпарвари кишвар мебошад, ки назми барҷаста дорад ва бинобар сабаби осори умумифарогир доштани шоистаи эътироф аст, зеро хусусиятҳои ҷузъию умумии фарқкунандаи забони баёни содаи равони ӯ пайвандгрии шеваҳои гуногуни ба ҳам қарин мебошад. Ҳамин усули пайвандгрии шеваҳои забонӣ хати марзии фаҳмишҳои ҷуғрофиро пеш аз Фарзона ҳам шикаста буданд, ки намунаи олии он осори насрии устод Садриддин Айни, сурудаҳои Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир Гулрухсор буда метавонанд. Фарзонаи Хучандӣ ҳам дар татбиқи шогирди муваффақ будан ба эҷодиёти Лоик Шералиро дар мазмуни байти Фарруҳӣ собит месозад, ки мефармояд: “Зи шогирдӣ шудан Фарруҳӣ ҳам устои моҳир гашт...”.

Маврид ба зикр аст, ки фазои шеърии шоир Фарзонаи Хучандӣ дар олами эҷод басо пахнову бекарона мебошад, вале ӯ худро ба сифати як навҷӯ ин муваффақиятҳоро ба сони Бедил Дехлавӣ “ошёнӣ аҷз” медонад, ки Бедил мефармояд:

Баланд аст, он қадарҳо ошёнӣ аҷзи мо Бедил,

Ки бе саъйи шикасти болу пар натвон расид ин ҷо [3, с. 22].

Фарзонаи Хучандӣ омӯзиши сабку услубҳои рамзу румуз, таъриху тамаддуни аҳди Бостон ва бозгашти дубора ба онро як навъ “пайки навине аз таърихи куҳан” медонад, ки дар ғазале чунин меоварад:

Салом, эй “Бӯйи ҷӯи Мулиён”-ам,

Салом, эй пайки нав аз бостонам.

Салом эй лолаи дар боми тифлӣ,

Салом, эй хотироти армуғонам [9, с. 98].

Ин нодиракорҳои ӯ панча ба таърихи куҳан мезанад.

Пажӯиши урфу одатҳои мардумӣ аҳамияти басо бузургу таърихӣ дорад. Доктори илмҳои мардумшиносӣ, ходими калони Институти шарқшиносии шаҳри Санкт-Петербурги Федератсияи Россия-Раҳматбой Раҳимӣ дар мавриди гирифтани ӯ ба риояи арзишҳои волоии урфу одатҳои миллий таҳқиқотҳои самармандеро рӯйи кор меоварад. Ӯ менигорад, ки “яке аз беҳтарини кишварҳои ки дар ниғаҳдошт ва ҳифзу истифодабарии урфу одатҳои миллий саъю талош меварзанд ё дар гузаштаи таърихӣ талошҳои кардаанд, инҳо тоҷикон мебошанд” [6, с.138-188].

Ӯ инчунин менигорад, ки “дар гузаштаи пеш, тоҷикон ҷиҳати бозниғаҳдошти урфу одат ва забони миллии худ кӯшишҳои карданд. Аз ҷумла, солим ниғаҳдорӣ забони форсӣ-тоҷикии ҳангоми истилои араб дар Бухоро ҳамин қазияро бозгӯ мекард. Қутайба ибни Муслим ба дари масҷиди ҷомеи Бухоро ду намоienda гузошт ва эълон намуд, ки “Ҳар нафар мусулмоне чун ворида масҷид мешавад ва намозашро ба арабӣ ният мекунад, 2 дирҳам дода шавад!”, вале форсӣ берун аз масҷид ин ду дирҳам мегирифтанд ва боз намозашро ба забони тоҷикӣ ният мекарданд [7, с. 127-161].

Маврид ба зикр аст, ки ин қазияи ҳолро устод Лоик Шералӣ чунин ба қалам медиҳад:

Дар Самарқанду Бухорою Хучанд,

Ошиқи лафзи дарӣ бисёр буд.

Фарсӣ хонда намози ҳештан,

Дар замоне, ки араб ҷаррор буд [5, с. 56].

Ҳамин тавр, ниғаҳдошти урфу одат, анъанаҳои мардумӣ дар баробари мақом доштани он дар сарчашмаҳои таърихӣ, инчунин дар адабиёти оламшумули мо аз Рӯдакӣ то Лоик ва аз Лоик то Фарзона дигарон арзи ҳастӣ мекунад ва ҳоло онҳо ҳамчун як ҷузъи солими фарҳанги ҷомеа ва рукни азиятманди танзимгари ҳаёти иҷтимоӣ, таҷассумгару ташаккулдиҳандаи ҳувиёт, мафкураи миллий, шуури ҷамъиятӣ ё хусусиятҳои хоси зиндагии халқи тоҷик баромад менамояд.

Имрӯзо дар дарозии таърих маросиму анъанаҳо ва ҷашнҳои динию милли ҳамаҷун унсуре асосии меъёрҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад ва онҳо дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, тақомули ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири собитӣ худро расонида, заминаҳои меъёрии ташаккули аввалин иттиҳодияҳои худро ҳифз намудаанду менамоянд. Шояд ин ҷо ҳам зарурияти муаррифии вожаи анъана пеш омада бошад. **Анъана** (ар. *عنعنه* - аз гуфтори чанд нафар ба тартиб воқеае ё ривоятеро нақл кардан; расму қоидае, ки аз насл ба насл мегузаранд) - намуди махсуси алоқаи иҷтимоӣ, ки ҳангоми амали арзишҳои фарҳангӣ таҷрибаи ҷамоияти наслҳои гузаштара дар худ инъикос намуда, дар зинаҳои гуногуни таърих бо мақсади ҳал намудани масоили нави амалӣ таъбир карда мешавад, маъно медиҳад.

Фарзонаи Хучандӣ ҳам чун дигар шоирони қаламкаш дар ҳифзу гиромидоштҳои урфу одатҳои милли дар фазои эҷоди худ саҳмгузориҳо намудааст. Ӯ дар осори худ чун дигар пешэҷодон вожаҳои “тумор ба ном нависӣ”, “оина чихилшӯ кардан”, “саҳархезон”, “Оштинамоиҳо” ва амсоли онро мавриди қорбурд қарор медиҳад, ки дар ташреҳи онҳоро дар зери ҳар байт замима менамоем:

*То маро аз он табиби ғайр ёрӣ мерасад,
Ман ба номат менависам беҳтарин туморро [9, с. 36].*

Бозор Собир низ дар шеъри худ бо чунин мақсад менигорад:

*Аз дилхунукиҳои ӯ ях баст сар то пойи ман,
Тумори гармӣ намод, аз мӯйи ту муллои ман [10, с. 14].*

Фарзонаи Хучандӣ чун дигар шоирони классик ва муосирони тоҷик дар тамоюли ҳоссаи рушди урфу одатҳо ва анъанаҳою маросими милли истодагари менамояд. Ӯ чун дигар саромадон ва ҳамзамони худ, ки қабл аз барпо шудани ҷашни Наврӯз маросими хонатақонӣ ва синасофқуниро ба расму оини ниёқонӣ эҳтиромона арҷ мегузорад. Намунаи онро дар байти зерин бидуни истифодаи вожаи Наврӯз баръало мушоҳида менамоем, ки мегӯяд:

*Оинаи дил кунам чихилишӯ, зангори қадимиру зудоям,
Зеро, ки мубашишири муҳаббат кӯбад дари покҷавҳаронро [9, с. 44].*

Бо аминияти кулӣ гуфтан мумкин аст, ки зеро таъсири ифодаи ин байт ҳама маросими “қатронқунӣ”-и зарфҳо, “чихилшӯ” (40 маротиба) шустани ашё бо ҳокистар дар шеъри Фарзона нек тасвир ёфтааст. Мафҳуми вожаи “мубашишӣ”, ки башоратдеҳ, хушхабаррасонанда, қосиди муждаоварро бозгӯ мекунад. Дар ин байт шустани оина бо ҳокистару рафтани зангвор ва омадани покҷавҳар далели ҳама гуфтаҳои боло мебошанд.

Урфу одат, анъанаю маросими милли асоситарин ҷузъи фарҳанги милли дар ташаккули хувияти милли, худшиносӣ, ҳештанпарастии милли нақши босазо дошта, воситаи таъсирманди ниғаҳдошти манфиатҳои милли дар ҳоли ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо баромад менамояд.

Ин гуфтаҳо ҳамаҷун воситаҳои риояи муносибати иҷтимоӣ буда, бояд ҳамаҷун фарҳангӣ хирадмандонаи ҳар як халқ дифоъ карда шаванд. Маҳз ба ҳамин хотир, Фарзонаи Хучандӣ ҳам дар татбиқи анъанаи азалии халқи тоҷик ва посдории суннатҳои аҷдодӣ, аз ҷумла “саҳархезӣ” чунин намунаи назмиро ба матлаб муносиб меофарад:

*Саҳархезон, ки дарсомӯзи мактабхонаи субҳанд,
Забони нур медонанду ҳарфи офтобиро [9, с.55].*

Ҳофиз расидан ба ҳадафи аслиро дар ин байт мазмуни ҳаракати шабзиндадорӣ орифон медонад, ки дар одатшиносии мардум шабзиндадорӣ ду хосияти худро дорад, ки яке ҷанбаи мусбӣ ва дигаре ҷанбаи манфӣ мебошад. Ҳоло лозим ба ташреҳи ин ду шакли мусбӣю манфӣи масъала мебошад, ки шояд минбаъд ин масъаларо дигарон дур аз мақсади мо арза намоянд. Аз ин рӯ, халқ аз ду тоифаи мардумони шабзиндадор бимҳо доштанд: яке аз ин тоифа ҷилланишинони роҳи тариқат мебошанд, ки ҳама шабро бо дуову сачдаву зикр посдоранд;

Дувум, тоифаи раҳзанони торочгарон мебошанд, ки эҳтимоли бурдани моли қасон пеши ин нафарон мунтазам имконпазир хоҳад буд ва доир ба самарои оқибати он Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар “Девони Шамс” чунин мефармояд:

*Паиша аз шабзиндадорӣ хунӣ мардум меҳӯрад,
Зинҳор аз мардуми шабзиндадор, андеша кун [1, с. 112].*

Бақою ҳастии ҳар як халқу миллат дар саҳнаи таърих тавассути анъанаҳо ва урфу одатҳои ӯ муайян мегардад, зеро агар миллате таърих надорад, пас мусаллам аст, ки урфу

одат надорад ва агар урфу одату анъанае надорад. Пас метавон гуфт, ки таърих побастаи урфу одат ва анъанаҳои ҳар як халқу миллат аст.

Баъди соҳибистиклолии Тоҷикистони азиз ҳамчун давлати мазмунан миллию шаклан демократӣ бо ташаббуси хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як зумра урфу одатҳои миллӣ умри дубора ёфтанд, ки яке аз инҳо Наврӯз мебошад.

Шоира Фарзонаи Хучандӣ дар шеърӣ “Панчара” доир ба хусусиятҳои хосаи чашни Наврӯз, ки таҷлили он яке аз қадимтарин урфу одатҳои анъанавии миллии мо мебошад, чунин менигорад:

*Азизо, оишӣ бахшо шаётинрову раҳмонро,
Фароғатҳои соҳилрову растохези тӯфонро.
Биё, эй раҳнамои офтобогуши зулматкуш,
Зи дунболат бибар ин ҷанданӯшу қачқулоҳонро [9, с. 54].*

Ва ё:

*Чаман андар чаман гӯям муборакбодии гулҳо,
Ки барпо мешавад имшаб шаби эҷодии гулҳо [9, с. 92]*

Ба ин намунаҳо монанд дар шеърӣ “Муборакномаи милод дар 80-солагии устод Муҳаммадҷон Шакурии Бухорой” чандин мақсадуро дар як ғазал саропо гирдоварӣ менамояд, ки муҳимтар аз ҳама:

*Милод муборак, эй накухтари мо,
Эй меҳрнажоди мову эй меҳтари мо.
Милод муборак, эй бани Садри Зиё,
Имрӯзфурӯзи мову фардобари мо...
Ҳам рафтаи моиву ҳам ояндаи мо,
Ҳам хотимаву ҳам абҷади дафтари мо...
...Ҳарчанд, ки нақши сунъи обонмоҳӣ,
Наврӯз туй, ки омадӣ бар дари мо [9, с. 82].*

Акнун ба тавзеҳи чанд нуқтаи тафсири мазмуни ғазал истодагарӣ менамоем. Табиист, ки тарҳу румуз ва мазмуни арзишҳои фарҳангӣ дар муайян намудани мавқеи анъана, урфу одат ҷойгоҳе хосеро ишғол менамоянд ва яке аз хусусиятҳои ҷавҳарии механизми анъана шарҳу таъбир мебошад.

Шоира Фарзона арзишҳои фарҳангии наслҳои гузаштара дар шароитҳои ҳамешатағйирёбандаи ғайриқонунии инсонӣ баён менамояд. Ҳангоми мутолиаи ашъори ӯ аз умқи андешаҳои бармеояд, ки гоҳо дар ҳалли масоили замона аз мазмуни меъёру арзишҳои фарҳангӣ ғайри истифода бурда, ба онҳо умри дубора бахшидааст.

Ба андешаи коршиносони соҳаи адабиётшиносӣ алоқаи иҷтимоии ду навъи анъана вучуд дорад: “классикӣ ва замонавӣ. Махсусияти нави классикии анъана дар шаклҳои ҷамъиятӣ– иқтисодии токапиталистӣ он зоҳир мешавад.

Хусусияти навъи замонавии анъана дар он хувайдо мешавад, ки таҷрибаи иҷтимоии наслҳои гузашта мувофиқи шароитҳои тағйирёфтаи ғайриқонунии ва масоили нави иҷтимоӣ таъбир карда мешавад”.

Маврид ба ёдоварист, ки навъҳои классикии анъана дар ҳоли ҳозира низ дар шакли тағйирёфта амал мекунад. Махсусан дар соҳаи фарҳанг (фолклор, идҳои халқӣ, урфу одатҳо ва расму оинҳо, маросимҳо, арзишҳои этикию эстетикӣ ва ғайра) равшан зоҳир мегардад. Масалан чашни Наврӯз, ки аз қадимулайём то ҳол таҷлил карда мешавад, вале имрӯз нисбат ба шакли қаблаш, бо хусусиятҳои наву замонавии худ тафовутҳо пайдо кардааст.

Шоира Фарзона дар корбурди урфу одатҳо, анъанаҳои мардумӣ дар шеър бештар ба шакли зоҳирии адабиёти форсӣ назар меафканад ва мушаррафгардии ӯ ҳам дар ҳамин нуқта хубтар ба назар мерасад. Чунончӣ:

*Дар қисмати мову ту дигар чӣ қадар монда,
Аз ин даю фарвардин в-аз озару баҳманҳо [9, с. 94].*

Ё ин ки ӯ дар истифодаи кӯмак намудан ба беваю бечорагон, ки аз асоситарин талаботи урфию одатии миллати мо мебошад, чунин корбарӣ менамояд:

*Бар беваю бечора дарёи қарам гаштӣ,
Вақте сари як дирҳам ларзанд таҳамтанҳо [9, с. 94].*

Бо ҳама кӯшишҳои кӯчаки худ ба майдони бузурги эҷоди шоира Фарзонаи Хучандӣ пойи қалам ниҳодаву танҳо пажӯҳиши худро пиромуни радифи як ҳарфи алифи Куллиёти хотима бахшидем, ки албатта ҳанӯз ин мукаммалиятҳо металабад.

Хулоса, Фарзонаи Хучандӣ бо талқини андешаҳои ҳеш посдории урфу одатҳои миллиро яке аз рукҳои фарҳангшиносӣ, ҳештаншиносӣ ва ҳудогоҳии милли медонад. Ӯ бо камоли боварӣ тақмили фитрату тақомули инсониятро дар посдории фарҳангу тамаддуни куҳан медонад, ки мефармояд:

*Эй зиндамондагон, аз худнарафтаҳо,
Пурурфуодатон, нобуднарафтаҳо.
Дар кӯйи анъана тавлидгаштагон,
В-аз кӯи анъана “лобуд”-нарафтаҳо.*

Адабиёт

1. Абдулқодири Бедил. Осор: дар 7 ҷ. / Бедил Абдулқодири. – Душанбе, 1993 – 2007.
2. Балхӣ, Ҷ. М. Маснави маънавӣ: Ҷилди 1. Дафтарҳои 1 ва 2 / Ҷ. М. Балхӣ. – Душанбе: Адиб. – 480 с.
3. Бедил Б. // Асос – Боз / Бедил / Б. Раҳимӣ, Н. Содиқова. – Душанбе: СИЭМТ, 2013.
4. Бозор, С. Аз «Гули хор» то «симхор» // Гулчини шеър / С. Бозор. – Душанбе, 2003. – 52 с.
5. Лоиқ, Ш. Куллиёти ашъор / Ш. Лоиқ. – Душанбе, 2001. – 784 с.
6. Раҳими, Р. Концепция лидерства в культуре таджиков (традиция и современность) // Этнические аспекты власти / Р. Раҳими. – Санкт-Петербург, 1995. – С. 138 – 188.
7. Раҳими, Р. Таджикистан: Трудный путь возвращения политического ислама // Курьер Петровской Кунсткамеры / Р. Раҳими. – 1995. – Вып. I. – С. 127–161.
8. Раҳимӣ, Б. Оиной бо Бедил / Б. Раҳимӣ. – Душанбе, 2009.
9. Фарзонаи, Хучандӣ. Девон (Панҷсад газал): Ҷилди I Хучандӣ Фарзонаи. – Хучанд: Ношир, 2014. – 536 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷилди 1. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ: Ҷилди 2. – М.: Сов. Энцикл., 1969. – 947 с.
12. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: Ҷилди 1. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 950 с.
13. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ: Ҷилди 2. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2008. – 945 с.

НАҚШИ МУАССИРИ УРФУ ОДАТ ВА АНЪАНАҲО ДАР АШЪОРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Адабиёти ҳазорсолаи тоҷикӣ бо фарогирӣ тамоми паҳлӯҳои ҳаёт ва таълиму тарбия, урфу одат ва арзишҳои фарҳангӣ мақоми махсусе дар таърихи ҷаҳонӣ дорад. Ин анъанаҳо дар адабиёти муосир низ идома ёфта, зери таъсири равандҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ шаклҳои тоза касб кардаанд. Фарзонаи Хучандӣ ҳамчун намоёнани барҷастаи адабиёти муосир ва вориси суннатҳои адабиёти классикӣ, бо забони содаву раван ва шеваи худ хати пайванди байни анъана ва навҷӯиро идома медиҳад. Эҷодиёти ӯ, бо шинохти амиқи фарҳангӣ ва маърифатӣ, собит месозад, ки анъанаҳои адабӣ метавонанд бо замони муосир ҳамзист шаванд ва ҳатто шукӯҳ ва паҳновариҳои нав ба даст оваранд.

Калидвожаҳо: урф, одат, анъана, фарҳанг, тамаддун, фарвардин, баҳман, Наврӯз, маросим, фолклор.

ВЛИЯТЕЛЬНАЯ РОЛЬ ОБЫЧАЕВ И ТРАДИЦИЙ В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ ХУДЖАНДИ

Тысячелетняя таджикская литература охватывает все аспекты жизни, воспитания и культурных традиций, занимая особое место в мировой истории. Эти традиции продолжают в современной литературе, приобретая новые формы под влиянием политики и философии. Фарзонаи Худжанди, как яркая представительница современного таджикского литературного пространства, является продолжательницей классических традиций. Её поэтический язык прост и выразителен, объединяя старое и новое. Творчество Фарзоны свидетельствует о том, что литературные традиции могут гармонично сосуществовать с современностью, раскрывая новые горизонты художественного выражения и духовной глубины.

Ключевые слова: обычай, традиция, культура, цивилизация, Фарвардин, Бахман, Навруз, ритуал, фольклор.

THE INFLUENTIAL ROLE OF CUSTOMS AND TRADITIONS IN THE POETRY OF FARZONA OF KHUJAND

The thousand-year-old Tajik literature encompasses all aspects of life, education, traditions, and values, holding a unique place in world literary heritage. These traditions continue in modern literature, reshaped by political and cultural dynamics. Farzona of Khujand stands out as a key figure in contemporary Tajik poetry, inheriting and renewing classical traditions. Her simple yet expressive language connects old and new forms. Farzona's poetic work shows that literary traditions can coexist with modernity, offering fresh aesthetic perspectives and cultural depth. Her contribution exemplifies the continuity and innovation within Tajik literature, affirming its relevance and evolving beauty in today's literary landscape.

Keywords: custom, tradition, culture, civilization, Farvardin, Bahman, Nowruz, ritual, folklore.

Дар бораи муаллиф

Алиева Мунзифахон Муҳаммадовна
Докторанти (Phd)-и кафедраи адабиёт
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
Мавлонбеков 1
E-mail: munzifakhon.alieva@bk.ru,

Об авторе

Алиева Мунзифахон Мухаммадовна
Докторант PhD кафедры классической
литературы
Худжандский государственный
университет имени ак. Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан,
г. Худжанд, ул. Мавлонбекова, 1
E-mail: munzifakhon.alieva@bk.ru

About the author

Alieva Munzifakhon Mukhammadovna
PhD student at Department of Classical
Literature
Khujand State University named after
academician B. Gafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 1
Mavlonbekov Street
E-mail: munzifakhon.alieva@bk.ru

ТАСВИРИ МАРОСИМҲОИ МАВСИМӢ ДАР РОМАНИ «ДУХТАРИ ОТАШ»-И ҶАЛОЛ ИКРОМӢ (ДАР МИСОЛИ БАРФӢ ВА НАВРӢЗ)

*Давлатов А. А.
Донишгоҳи давлатии Бохтар
ба номи Носири Хусрав*

Аз гузашта то ба имрӯз дар миёни мардуми тоҷик чашну маросимҳои гуногун мавҷуд аст, ки ҳар яке онҳо дар фаслҳои гуногуни сол, дар мавзӯҳои муайян ва дар вақту соати зикршуда, иҷро мешаванд. «Яке аз сарчашмаҳои асосии эҷодиёти ҳар адиб ин фарҳанги мардум аст. Мафҳуми фарҳанги мардум васеъ буда, он тамоми рӯзгори ҷомеа ро фаро мегирад. Яъне расму оинҳо, маросимҳо, чашнҳо, адабиёти гуфторӣ, мусиқии мардумӣ ба таври кулӣ ҳар он чизе, ки тибқи анъанаҳои ниёгон аз насл ба насл гузашта то замони мо расидааст ва одамон барои пешрафти рӯзгори худ аз он баҳра мебаранд» [13, с. 123].

Ин чашнҳо то ба имрӯз идома доранд ва бархе дар раванди зиндагӣ ба вучуд омадаанд ва бо ин ё он мавсими сол ва ё табиат вобастагӣ пайдо намудаанд, ки дар раванди ҳамаи онҳо эҷодиёти мардум ба чашм мерасад. Ба монанди чашнҳои Наврӯз, Меҳргон, Сада, Ялдо, Чилла, Гулгардонӣ, Иди Рамазон, Иди Қурбон, Бибисешанбе, Бибимушклкушо, Маросими тӯй, Маросими мотам, Ҷуфтбаророн, Суманак, Барфӣ ва ғайра. Ҳар кадоми он чашнҳое, ки қайд намудем аз якдигар пурра фарқ меkunанд, аммо якеро бидуни дигаре тасаввур кардан номункин аст.

Ҷалол Иқромӣ аз ҷумлаи он адибоне ба шумор меравад, ки осори таълиф намудаи ӯ саросар аз эҷодиёти мардум сарчашма мегирад. Дар ин радиф гуфтаи шоираи ширинсухан Гулрухсор ба маврид аст: «Устои ҳамаи эҷодкорон, халқ аст».

Сухани мо атрофи яке аз асарҳои ҷаззобе сурат мегирад, ки бо номи «Духтари оташ» таълиф шудааст. Ҷ. Иқромӣ зиндагии мардуми ҳамаи вақтаро ҷунон ба қалам додааст, ки дар рафти хондан худро бевосита дар ҷараёни ҳодисаву воқеаҳо мебинед. Дар офаридани ин асар нақши эҷодиёти мардум хеле назаррас аст. Ҷуноне ки Р. Раҳмонӣ қайд кардааст: «Дар замони хурдсолӣ Ҷ. Иқромӣ аксари мардум аз навиштану хондан огоҳ набуданд. Онҳо тибқи суннатҳои ниёгон устураву афсона, ривояту қисса, суруду тарона, дубайтиву рубой, созу наво, аскияву намоиш, маддоҳиву қиссагӯӣ ва панду андарзҳои шунида ва омӯхтаи худро ба фарзандон, наберагон ва хешовандон аз тариқи гуфтор ва ё иҷро интиқол медоданд. Ҷ. Иқромӣ низ ба мисли устод Айни аз пирамардону пиразанони нохондаи донишпарвар чизҳои ҷаззоберо мешуниду лаззат мебуд ва ба вачд меомад» [13, с. 124].

Мавзӯи интихобнамудаи мо «Тасвири маросимҳои мавсими дар романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Иқромӣ (дар мисоли Наврӯз ва Барфӣ)» унвон гирифта, кӯшиш намудаем паҳлӯҳои ин маросимҳоро дар роман таҳлил намоем.

«Аммо зимистони он сол ягон бор ҳам барф наборид, дар аввали баҳор барфҳои сари кӯҳҳо ҳам об шуда рафтанд ва пас аз Наврӯз ҳаво гарм шудан гирифт дар вақти гули сурх сабзаҳо зард шуданд» [8, с. 64].

Ҳар як мавсим ва фасли сол зебогии худро дорост, фасли зимистонро мо бе барф тасаввур карда наметавонем, ҷунки намоди аслии ин фасл барф мебошад. Аз матни асар маълум мешавад, ки зимистони он сол бе барф омад ва ин ҳолат боис шуд, ки тамоми мардум зарари моддӣ бинанд. Ҳатто пас аз ҷашни Наврӯз боду ҳаво гарм шуда, тамоми сабзаҳо зард шуданд.

«Зимистони Бухоро он қадар сербориш намешуд; як-ду бор барф меборид, лекин аксаран зуд об шуда мерафт ва бинобар он дар зимистон ҳам дар кӯчаҳои Бухоро шамоли сард ҷанг меҳезонд...

Аммо он рӯзе, ки мо дар паи тасвираш ҳастем, ҳаво абрнок буда, барф меборид. Ин барфи аввалин буд, бинобар ин он рӯз дар бисёрии хонадонҳо ба ҳамдигар барфӣ медоданд ва ин барфӣ додан низ як ҳангомае дошт; ҷун аввали пагоҳ аз хоб меҳестанд, ки барф боридааст, зуд ба номи ҳамдигар барфӣ менавиштанд. Одатан барфӣ ҳамин тавр сар мешуд;

Барф меборад ба фармони Худо,

Барфи нав аз мову барфӣ аз шумо.

Барф меборад мисоли кафтари ҷӯлидапар,

Аз кабутархонаҳои ариш меорад хабар.

*Зарра-зарра барф меборад сафед,
Як зиёфат аз шумо дорам умед.*

Ва пас аз ин шарту шароити зиёфат ва талабот навишта мешуд. Пас ин номаро ба воситаи касе, ба он шахс, ки нома ба унвони он навишта шуда бошад, мерасонданд ва он шахс агар нафаҳмида номаро бигираду барандаро надорад, албатта, мувофиқи қоида қарздор мешуд ва бояд ҳамаи шартҳои дар нома навишташударо адо мекард. Агар барандаи номаро дорад, вай метавонист рӯи ўро сиёҳ карда (барои исботи дошта шудани он), номаро баргашта ба соҳибаш фиристонанд. Дар он ҳол одами барфӣ навиштагӣ қарздор мешуд.

Он рӯз, чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, барф меборид ва дар ҳавлии Оймуллои Танбӯр барфинависӣ дар авҷ буд. Ҳамсояхо, ёру ошноҳо омада буданд, ки Оймулло ба онҳо нусха диҳал ё ки махсусан ном ба ном навишта диҳад. Оймулло ба якчандтои онҳо нусхаҳои тайёрро дод ва ба қисме аз онҳо нусхаи нав навишта дод; вале ҳудаш ба касе нанавишт ва ба ин қор вақту фурсат ҳам надошт» [8, с. 289].

Аз матни болозикр маълум мешавад, ки аъъанаи *барфинависӣ* дар гузаштаи на чандон дур дар Бухоро мақоми махсус доштааст. Асосан *барфиро* шахсони боилму босавод менавиштанд. Одамоне, ки саводи хат навиштан надоштанд назди онҳо мерафтанд, то ин ки ба онҳо кӯмак кунанд *барфӣ* нависанд. Ҳамсояхо, наздикону шиносон назди Оймуллои Танбӯр меомаданд, барои гирифтани нусхаи *барфӣ* ё ин ки ба онҳо кӯмак кунанд ба дигарон *барфӣ* нависанд.

Нависанда ҳангоми овардани мисолҳо дар бораи ин оин бевосита таҳлили хуб кардааст. Аз ҷумла, тарзи навиштан, бурда расонидани он, шартҳо, ҳӯрокҳо, иҷрои он, қапида доштани оварандаи *барфӣ*, сиёҳ кардани рӯй ва амсоли онҳо.

Имрӯз низ ин оин, яъне *барфинависӣ* дар миёни мардуми тоҷик роиҷ аст, хусусан дар миёни хурдсолону ҷавонон. Як намунаи онро меорем, ки бо номи «Барфак» шуруъ шуда, номи шахси барфигиранда дар он зикр шудааст:

«Барф меборад ба фармони Худо

Дўстам Аслия ин барфак барои ту. Барфи аввал ҳам борид, сандалиро гарм созед аз алав фатирмаска, қурутов, самбўса, оши палавро интизорам, аз шумо» [Аз бойгонии А.Д.]

«- Имрӯз ба шумо ҳеч кас барфӣ накард?

- Ҳанўз не-ку, лекин аз саҳарии барвақт ин ҷониб қариб даҳ-понздаҳ барфӣ навишта додам, гирду пеш ҳамсояхо нависонда гирифтанд.

- Худатон ба ҳеч кас нанавиштед?

- Не, ҳанўз дастам нарасидааст, - гуфт Оймулло. – Духтарбачаҳоро сабақ додан лозим буд...

- Биёед, аз номи ҳардуямон ба пошобиби қозихонагӣ меанисем, - гуфт Муҳаррами Ғарч ба шавқ омада. – Имрӯз он кас ҳам дар ўрдаи Эшонбибӣ ҳозир мешаванд ва дар пеши ҳазрати Эшонбибӣ аз ман барфиро мегиранду маро дошта наметавонанд ва мо зиёфатро мебарем.

- Барои чӣ аз номи дўямон? – пурсид Оймулло. – Беҳтар не, ки фақат аз номи худатон бошад?

- Не, - гуфт ба таври қатъӣ Муҳаррами Ғарч, - чунки пошобиби шуморо дида, ба ҳар шартӣ мо розӣ мешаванд» [8, с. 296].

Ҳангоме ки Муҳаррамаи Ғарч ба назди Оймуллои Танбӯр меояд, аз ӯ пурсон мешавад, ки то ҳол ба шумо ягон нафар “барфӣ” навишт. Оймулло дар посух мегӯяд, ки то ҳол ба ман нанавиштаанду, лекин ба дигарҳо дар навиштан кӯмак кардаам, аммо аз номи худ ба касе нанавиштаам. Муҳаррамаи Ғарч аз ӯ хоҳиш мекунад, ки биё ҳардуямон ба Пошобиби *барфӣ* нависем, аммо Оймулло рад мекунад.

«Дар осори Ч. Иқромӣ маросимҳо ва ҷашнҳо низ хуб тасвир ёфтааст. Машхуртарин ҷашни бостонии тоҷикон ин Наврӯз аст, ки нависанда дар мавридҳои гуногун аз ин ҷашн ёдовар мешавад» [13, с. 129].

Наврӯз яке аз бузургтарин ҷашнҳои қадимаи халқи тоҷику форс ба ҳисоб рафта, то имрӯз низ шукӯҳу шаҳомати ҳешро аз даст надодааст. Олимон, муҳаққиқон ва пажӯҳишгарон чунин ақида доранд, ки Наврӯз беш аз таърихи шашҳазорсола дорад ва ба Ҷамшеди Пешдодӣ ва аз он ҳам пеш ба Каюмарси Кӯҳшоҳ, ки аввалин шоҳ дар рӯи замин мебошад, нисбат медиҳанд.

Ба гуфтаи муҳаққиқ Р. Раҳмонӣ: «Ҳоло шояд хонаводае, деҳае, ноҳияе, вилояте набошад, ки дар он ҷо Наврӯзро бо шаъну шукӯҳ ҷашн намегирифта бошанд... Мардум ба сайргохҳо, кӯчаҳо, боғҳо баромада бо аҳли хонаводаашон ба шодиву сурур ҷомеа шарик

мешаванд. Дар боғҳо, сайргоҳҳо, хонаҳо, дастархонӣ наврӯзӣ ороиш медиханд, ки дар он тамоми нозу неъмат дастрасӣ буда, гузошта мешавад» [15, с. 160-161].

Фаро расидани ин чашни бостонӣ муждае аз баробар гардидани шабу рӯз, зинда шудани табиат, оғози соли нав ва мавсими киштукор мебошад. Баъд аз соҳибистиклол гардидан, Наврӯз барои мо тоҷикон бисёр азизу гиромӣ гардид, зеро маҳз бо шарофати истиклолу озодӣ мо анъанаҳои деринаи милли худро аз ҷумла Наврӯзро эҳё намудем.

Абурайҳони Берунӣ дар асари мондагӯр ва безаволи худ «Осор-ул-боқия» нисбати чашни мазкур ақидаҳои хешро баён карда, аз замонҳои қадим муҳим будани ин чашнро шарҳ додааст: «Ва дастаи дигар аз эронӣён мегӯянд, ки Ҷамшед зиёд дар шаҳрҳо гардиш менамуд ва ҷун хост ба Озарбойҷон дохиш шавад, бар сарире аз зар нишаст ва мардум ба дӯши худ он тахтро мебурданд. Ва ҷун партави Офтоб бар он тахт битобид ва мардум онро диданд, ин рӯзро ид гирифтанд» [4, с. 234].

«Пештар аксарияти аҳолии Бухоро омадани баҳорро, расидани мавсими сабзаю гулу райҳонро аввало аз ду чиз медонистанд: дар хонаҳо фароштурукҳо пайдо мешуданд ва дар фазои лочувардӣ қий-чукунон бозӣ карда гаштани онҳоро дидан мумкин мешуд ва низ ба лаклак хонаҳои нӯки манораҳо ва боло гумбадҳо лаклак меомад...

Инак он сол баҳор бо нафаси рӯҳбахши худ ҳамаи он гулзорҳои хурду калон ва боғу боғчаҳоро барвақт зинат дод; сабзаи нав баромад, рӯи заминро оро дод, дарахтҳо мӯғчадор шуда, бедҳо гул карданд... ва дар кӯчаҳо овози сумалакфурӯшро шунидан мумкин шуд, ки бо оҳанги форае меҳонд:

*Бӯи баҳор аст сумалак,
Қуввати қор аст сумалак» [8, с. 332].*

Имрӯз низ дар миёни мардум ҳамин ақида побарҷо аст, яъне ҳангоме ки фароштурукро дар осмони лочувард мушоҳида мекунанд, ба якдигар таъкидкунон мегӯянд, ки баҳори имсола пурфайзу пурбаракат хоҳад омад, зеро ин паранда намоди хушбахтиву хурсандӣ ба ҳисоб меравад. Дар асар ин манзара хеле мушикофона ёд шудааст.

Воқеъан дар ин рӯз ҷавондухтарон либосҳои милли ба бар намуда, дастурхони Наврӯзӣ орошта, шеърҳои ғазалҳои менамоянд. Дастурхони Наврӯзӣ асосан аз «ҳафтсин» ва «ҳафтшин» иборат буда, инчунин дигар хӯрокҳои миллиро дар бар мегирад. Инчунин, Наврӯз хӯрокҳои махсуси худро дорад, ки дар саросари кишварамон пӯхта мешавад ва аз ҳама маъмултарини он «суманак» мебошад. Ҳангоми суманакпазӣ занҳо ҷамъ шуда, мерақсанд ва бо навбат суманакро дар деғҳои калон кафгир мезананд ва ин сурудро меҳонанд.

*«Суманак назри баҳор аст,
Мелаи шабзиндадор аст.
Ки ин сола як бор аст,
Соли дигар ё насиб.
Суманак дар ҷӯш, мо кафча занем,
Дигарон дар хоб, мо дафча занем» [15, с.167].*

«Аз Наврӯз сар карда, дар Бухоро сайрҳо, идгардиҳо сар шуда меравад. Бисёртари ин сайрҳо, албатта, дар сари ягон мазор, дар ягон зиёратгоҳ мешуд. Сайри Чашмаи Айюб ҳам, ки асосан занона буд, дар сари мазори Чашмаи Айюб, дар қарибҳои гӯрхона ва турбати Исмоили Сомонӣ, дар болои қабристони васеи, ки атрофаш бо девор ихота ва дар байни гузарҳои тарафи шарқи шимолии Бухоро буд, воқеъ мешуд. Чашмаи Айюб иборат аз чашмаи (кӯлмақобаи) начандон калоне буд, ки дар байни шӯразори қабристон пайдо шуда ва ба болои он гунбаде бино карда шуда, онро назаркарда ва оби шифо эълон карда, ҳатто лои онро ба захмҳо ва ба дардҳои пӯст даво мегуфтанд. Одамони захмдор ва бемор омада бо ёрии назрхӯрандагон ва шайхони он ҷо ба чашма ғусл карда, аз лояш ба захмҳояшон молида, гӯё шифо ёфта мерафтаанд.

Сайри Чашмаи Айюб яке аз сайрҳои калони занона буда, занҳои Бухоро дар он ҷо ҷамъ мешуданд ва андаке бошад ҳам, аз ҳавои кушод баҳравар шуда, дар болои пуштаҳо рақсу бозӣ ва хурсандие мекарданд. Дар рӯзҳои сайр ба назди дарвозаи Чашмаи Айюб фурӯшандаҳои бисёре – ҳалвофурӯшон, обидандон ва ҳалвои акқоӣ фурӯшон, pista ва донашӯракфурӯшон, мевафурӯшон, обфурӯшон, нонфурӯшон, аттор ва чарчинфурӯшон ва ғайра фурӯшандагон, зочабозу масҳарабозу фолбину раммолу гадою сакқои бисёре ҷамъ мешуданд.

Як қисми занҳо, ки маҳз барои шифо ёфтан ва ғусл кардан меомаданд, дар назди дари гунбази болои чашма ҷамъ шуда менишастанд, қисми дигарашон дар ҳар ҷо-ҳар ҷо давра карда сӯҳбат меоростанд, ҷавондухтарон ва келинчаҳо дойранавозӣ ва рақсу бозӣ мекарданд.

Дар он ҷо бибихалифаҳо, қиссагӯйҳо, созандаҳо ва ширинкорҳо ҳунари худро нишон медоданд. Овози ғал-ғал, чал-чал ва хандаю сурудхонию дойранавозӣ фазои он ҷоро пур мекард. Ба сайр аксарият занҳои бойҳо, эшонҳо, хоҷаҳо ва давлатмандҳо меомаданд, инчунин як қисм занони аҳли касаба, ҳунарманд ва камбағалон низ мешуданд, ки мақсади асосии онҳо ба чашма ғусл кардан ва ё духтари ҷавони худро, камтар бошад ҳам, ҳаво хӯронда, ба байни мардум даровардан буд» [8, с. 430-431].

Бо ибтидои ин ҷашни бошукӯҳ дар Бухоро, сайрҳову гаштакҳо низ баргузор мегардиданд, ки хусни ин ҷашнро дучанд мегардонд. «Нависанда дар бораи Наврӯз, сайрҳо ва дилхушиҳои мардуми Бухоро иттилоъ медиҳад, ки онҳо дар кадом маҳалҳо баргузор мешуданд ва мардум дар онҳо чӣ гуна амалҳоеро иҷро менамуданд» [13, с. 129].

Дар фуруварди сухан бояд тазаккур дод, ки дар асари мазкур аз унсурҳои фолклорӣ ба монанди: зарбулмасалу мақол, дуову савганд, шугуну боварҳо, саргузашту ривоят, маросимҳои мардумӣ, касбу кор, порчаҳои манзумӣ хеле зиёд истифода шуда, арзиши ин романро зиёд гардондааст. Дар оянда кӯшиш менамоем, ки тарафҳои норӯшани зиндагӣ ва фаъолияти Ҷ. Икромӣро таҳқиқ намоем.

Адабиёт

1. Амонов, Р. Лирикаи халқи тоҷик / Р. Амонов. - Душанбе: Дониш, 1968. - 407 с.
2. Аҳмадов, Р. Наврӯзи оламафрӯз / Р. Аҳмадов. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 128 с.
3. Аҳмадов Р. Фолклори маросимҳои мавсимии тоҷикони Осиёи Марказӣ / Р. Аҳмадов. Душанбе: Дониш, 2007. - 217 с.
4. Берунӣ, А. Осор-ул-боқия / А. Берунӣ. - Душанбе: Ирфон, 1990. - 432 с.
5. Дастури наврӯзӣ / Таҳиягарон: С. Қосимӣ, Б. Ҳабибулло. - Душанбе, 2006. - 122 с.
6. Икромӣ, Ҷ. Устоди ман, мактаби ман, ҳуди ман / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе: Ирфон, 1970. - 120 с.
7. Икромӣ, Ҷ. Он чӣ аз сар гузашт / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе, 2009. - 360 с.
8. Икромӣ, Ҷ. Духтари отаиш (роман) / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе: Адиб, 2014. - 560 с.
9. Қодиров, Р. Фолклори маросими тореволюсионии тоҷикони водии Қашқадарё / Р. Қодиров. - Душанбе, 1963. - 153 с.
10. Қосимӣ, С. А. Нигоҳи дигар ба ҷашни Наврӯз ва оинҳои он / С. А. Қосимӣ, О. Б. Маҳмудзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. - 2024. - № 4(111). - С. 109-117.
11. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик. (Дастурномаи таълими) / Д. Раҳимов. - Душанбе: Эҷод, 2009. - 264 с.
12. Раҳмонӣ, Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик / Р. Раҳмонӣ. - Д.: Сино, 2008. - 112 с.
13. Раҳмонӣ, Р. Ҷалол Икромӣ ва фарҳанги мардум / Р. Раҳмонӣ // Пайванд. - 2009. - № 3 (37). - С. 121-130.
14. Раҳмонӣ, Р. Баёзи эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 150 с.
15. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ / Р. Раҳмонӣ. - Душанбе: «МДМТ», 2021. - 544 с.
16. Худойдодов, Б. Романи Ҷалол Икромӣ «Духтари отаиш» / Б. Худойдодов. - Душанбе. Ирфон, 1967. - 109 с.
17. Худойдодов, Б. Ҷалол Икромӣ / Б. Худойдодов. - Душанбе. Дониш, 1969. - 48 с.
18. Шукров, М. Л. Насри Ҷалол Икромӣ / М. Шукров, Л. Демидчик. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 139 с.

ТАСВИРИ МАРОСИМҲОИ МАВСИМӢ ДАР РОМАНИ «ДУХТАРИ ОТАШ»-И ҶАЛОЛ ИКРОМӢ (ДАР МИСОЛИ БАРФӢ ВА НАВРӢЗ)

Муаллиф дар мақолаи мазкур аҳамияти маросимҳои мазкурро дар роман таҳлил намуда, қайд намудааст, ки анъани барфинависӣ ва ҷашни бошукӯҳи Наврӯз аз замони қадим дар миёни мардуми тоҷик таҷлил гардида, то замони мо омада расидаанд. Муаллиф таъкид кардааст, ки ғайр аз ҷашни Наврӯз ва Барфӣ дар миёни мардуми тоҷик, анъана ва маросимҳои дигар аз қабилҳои Меҳргон, Сада, Ялдо, Чилла, Гулгардонӣ, Иди Рамазон, Иди Қурбон, Бибисешанбе, Бибимушқилкушо, Маросими тӯй, Маросими мотам, Ҷуфтбаророн ва ғайра вучуд дошта, ҳар кадом бо вижагиҳои худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Дар мақолаи мазкур муаллиф ёдрас кардааст, ки зимни баргузори ин ҷашнҳо адабиёти гуфторӣ ва фарҳанги мардум, хеле зиёд истифода шудаанд. Таърихи ин ҷашнҳоро муаллиф таъкид намуда, сухани А. Беруниро оварда, асосгузори ин ҷашнро ба Чамшед нисбат медиҳад. Муаллиф баъд аз таҳлили роман ба чунин хулоса омадааст, ки Ҷалол Икромӣ аз хазинаи адабиёти гуфторӣ, самаранок истифода намуда, дар натиҷа роман дилчасп ва хонданибоб баромада ба дили ҳазорҳо хонандагон роҳ ёфтааст.

Калидвожаҳо: Ҷалол Икромӣ, «Духтари оташ», Наврӯз, Барфӣ, адабиёти гуфторӣ, баҳор, суманак, нависанда, шоир, таҳлил, ашъор, эҷодиёт.

ОПИСАНИЕ СЕЗОННЫХ ОБРЯДОВ В РОМАНЕ «ДОЧЬ ОГНЯ» ДЖАЛАЛ ИКРАМИ (НА ПРИМЕРЕ БАРФИ И НАВРУЗА)

В данной статье автор проанализировал значение этих обрядов в романе и отметил, что церемония заснеживания и великолепный праздник Навруз отмечаются у таджикского народа с древнейших времен и дошли до нашего времени. Автор подчеркнул, что помимо Навруза и Барфи, среди таджикского народа существуют и другие традиции и обряды, такие как Мехргон, Сада, Ялдо, Чилла, Гулгардони, иди Рамазон, иди Курбан, Бибисешанбе, Бибимушкилкушо, свадебный обряд, траурный обряд, Джуфтбаророн и другие. В данной статье автор отметил, что во время этих торжеств широко использовалась устная литература и народная культура. Автор подчеркнул историю этих торжеств, а также слова А. Беруни, что основателем этого фестиваля приписывается Джамшед. Проанализировав роман, автор пришел к выводу, что Джалал Икрами эффективно использовал богатство устной литературы, в результате роман стал трогательной и читабельной и нашел свой путь в сердце тысяч читателей.

Ключевые слова: Джалал Икрами, «Дочь огня», Навруз, Барфи, устная литература, весна, суманак, писатель, поэт, анализ, поэзия, творчества.

DESCRIPTION OF SEASONAL CEREMONIES IN THE NOVEL «DAUGHTER OF FIRE» BY JALOL IKROMI (IN THE EXAMPLE OF BARFI AND NOVRUZ)

In this article, the author analyzed the importance of these ceremonies in the novel and noted that the tradition of Barfi and the magnificent Novruz holiday have been celebrated among the Tajik people since ancient times and have come to our time. The author emphasized that, in addition to Novruz and Barfi among the Tajik people, there are other traditions and ceremonies such as Mehrigon, Sada, Yaldo, Chilla, Gulgardoni, idi Ramazon, idi Kurban, Bibiseshanbe, Bibimushkilkusho, Wedding ceremony, Mourning ceremony, Juftbaroron and etc. In this article, the author mentioned that oral literature and folk culture were used a lot during these celebrations. The author emphasized the history of these celebrations and the words of A. Beruni the founder of this festival is attributed to Jamshed. After analyzing the novel, the author came to the conclusion that Jalol Ikromi effectively used the wealth of oral literature and as a result the novel became an interesting and readable chapter and found its way into the hearts of thousands of readers.

Keywords: Jalol Ikromi, Daughter of fire, Novruz, Barfi, oral literature, spring, sumanak, writer, poet, analysis, poetry, creativity.

Дар бораи муаллиф

*Давлатов Абубакр Абдулҳақович
Омӯзгори кафедраи фарҳангиносии ва
мардумшиносии
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи
Носири Хусрав
735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар,
кӯчаи Айни, 67
E-mail: abubakrdavlatov307@gmail.com*

About the author

*Davlatov Abubakr Abdulhakovich
Teacher of the Department cultural studies and
ethnography
Bokhtar State University named after Nosir
Khusrav
735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, st.
Ayni, 67
E-mail: abubakrdavlatov307@gmail.com*

Об авторе

*Давлатов Абубакр Абдулхақович
Преподаватель кафедры культурологии и
этнографии
Бохтарский государственный университет
имени Носира Хусрава
735140, Республика Таджикистан,
г. Бохтар, ул. Айни, 67
E-mail: abubakrdavlatov307@gmail.com*

ЧУСТУЧЌИ МАЗМУН ВА ШАКЛИ НАВ ДАР ШЕЪРҲОИ «БУХОРОИ ШАРИФ»**Абдурахимов Б. А.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода*

Адабиёти тоҷик, бахусус назми он, таърихи қадима дошта, дар бораи риояи анъана, навоарӣ ва дастовардҳо, инчунин хусусиятҳои шакливу мундариҷавии он асарҳои зиёди таҳқиқотӣ таълиф гардидаанд. Аммо масъалаи чараёни навоарӣ дар шеърҳои тоҷикӣ дар оғози асри бистум дар ин таҳқиқотҳо ба таври пурра ҳаллу фасл нагардидааст. Шеърҳои суннатии форсии тоҷикӣ, ки таҷриба ва анъанаи зиёда аз ҳазорсоларо доро мебошад, дар ин давра хусусияти навоарӣ карда, аз ҷиҳати шаклу мазмун ба тағйирот мувҷеҳ гаштааст. Оид ба ин масъала дар асарҳои муҳаққиқони тоҷик, рус, шӯравӣ ва даврони Истиқлоли ҷумҳурии маълумоти умумӣ пешниҳод шудааст. Аз ҷумла, адибону муҳаққиқоне чун Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, И. С. Брагинский, М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Х. Мирзозода, С. Табаров, Х. Асозода, А. Набавӣ ва дигарон дар ин маврид андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Бо вучуди ин, хусусиятҳои асосии навоариҳои ашъори даҳсолаҳои аввали асри бистум, ки дар матбуоти тоҷик ба таъъ расидаанд, пурра омӯхта нашудаанд.

Дар ин мақола кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, ки оид ба тағйироти дигаргуниҳое, ки дар шеърҳои тоҷикӣ дар даҳсолаи дувуми асри бистум, аз ҷумла, дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ба вучуд омадаанд, маълумоти муфасссал пешниҳод гардад. Суоли нахустин он аст, ки оё суннатшиканиҳои мавриди назар дар «Бухорои шариф» хусусияти танҳо рӯзномавӣ доштанд ё ин раванд бар манбаи анъанаи умумии замон асос ёфта буд? Вобаста ба ин, ашъори дастраси маорифпарварон ва ҷадидони оғози асри бистумро бо ашъори дар рӯзнома ба таъъ расида муқоиса намудан зарур аст. Ҳамчунин, суоли дигари матраҳ он аст, ки тағйироти воридкардаи муаллифони «Бухорои шариф» бештар ба шакл рабт дорад ё ба мазмун? Ба ин монанд масъалаҳои гуногуни ҳалталаб дар ашъори ҷопшудаи он давра ҷой доранд, ки ниёз ба таҳқиқ ва ҷавобталабӣ доранд.

Нахуст бояд зикр кард, ки дар байни матолиби бадеии рӯзномаи «Бухорои шариф» (соли 1912) аз ҳама бештар шеър ба назар мерасад. Зеро, чуноне ки борҳо таъкид кардаанд: «махсусан муҳаррир Мирзо Ҷалол ба таълифи осори адабӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамуд» [8, с. 100], инчунин, аксарияти маорифпарварон-журналистони аввалини тоҷик худ шоир ё адиб буданд. Таҳқиқоти мо низ нишон дод, ки муаллифи аксари ашъори дар рӯзнома дарҷшуда ду нафар - Мирзо Ҷалол Юсуфзода ва Мирзо Сирочи Ҳаким мебошанд. Аз ҷумла, ба қавли муҳаққиқон, шеърҳои Мирзо Ҷалол 31 адад будааст [9, с. 149] ба фикри мо, ин рақам саҳеҳ нест, зеро ашъори беимзо дар рӯзнома зиёд аст, ки муайян кардани муаллифи онҳо кори алоҳида мебошад. Бо вучуди ин, метавон гуфт, ки навоарӣ ва тағйирот дар шеър маҳз аз ашъори ин ду нафар оғоз шудааст.

Қобили мулоҳиза аст, ки дар ашъори онҳо ва умуман, дар ашъори дар рӯзномаи мазкур ҷопшуда, намунаҳои шеърҳои суннатӣ ё анъанавӣ кам ба назар мерасанд. Аз ҷиҳати шакл, монандии муайян бо анвоҳои шеърҳои классикӣ, аз қобили ғазал, таркиббанд, маснавӣ ва ғайра вучуд дорад, аммо мавзӯ ва мазмуни шеър навоарӣ гардидааст. Талаби ҷомеа ва замон шоиронро водор намудааст, ки шеър шаклу мазмуни навоарӣ гирад, зеро шеър иҷрои аҳдофи рӯзномаро бар дӯш доштааст. Ҳамаи ин ҳолатҳо аз таъсири афкори маорифпарварӣ ба шеър дарак медиҳанд. Ин аст, ки муҳаққиқон маорифпарварони даврҳои дувум (оғози асри бистум)-ро «соҳибдилони сарбаланд ва хидматгузaronи фидокори миллат» номидаанд [18, с.124].

Дар мавриди навоариҳои ашъори дар «Бухорои шариф» ба таъъ расида, нахуст бояд зикр намуд, ки муҳаққиқон ин ашъорро аз рӯи шакл ва мазмун ба ду бахш ҷудо кардаанд: 1) Муаллифони «бештар ашъори иқтибосӣ ва тазминӣ иншо мекунанд» [8, с. 8]. Масалан, аз ғазалҳои Ҳофизӣ Шерозӣ иқтибос оварда, ба он тазмин баста, дар зимн норасоии ҷомеа ва пойбандии мардумро ба ақидаҳои кӯҳна баён намудаанд. Бояд зикр кард, ки аксарияти муҳаққиқон ин навоарӣ шеърро идомаи анъанаҳои маҷаллаи «Мулло Насриддин» арзёбӣ намудаанд. Чунончӣ, ба қавли муҳаққиқ В. Самад, «шоирони маҷаллаи “Мулло Насриддин” ба ашъори Ҳофизӣ зиёд тазмин баста, онро барои ифодаи мақсадҳои сиёсӣ иҷтимоии худ истифода бурдаанд» [9, с. 130–136]. 2) Дар он давра «дар назди адабиёт вазифаҳои навоарӣ дар мавриди тавсифи Ватан, муҳаббат ба он, озодию ободӣ, аз ҳоби ғайрат бархостани мардум гузашта шуда буд» [10, с.102]. Ҳамчунин, ин қабил ашъор, ба қавли адабиётшиносон, хусусияти «дастурӣ» доштанд.

Дар ин давра як навъ «шеъри нав» ба вучуд омад. Дар воқеъ, то он замон аз шеъри нави Эрон маълумоте дастрас набуд [5, с.102]. Вале дар саҳифаҳои рӯзномаи тоҷикӣ «Бухорои шариф» намунаҳои шеъри нав назар ба адабиёти Эрон зиёда аз даҳ сол пештар, яъне соли 1912, ба нашр расидаанд. Ба қавли муҳаққиқ, «Садри Зиё бар ин бовар аст, ки дар замони ӯ, яъне... охири қарни XIX ва оғози қарни XX, дар адабиёти форсии Мовароуннаҳр шеъри нав ба вучуд омадааст» [18, с. 125]. Ба ин тартиб, маълум мегардад, ки мафҳуми «шеъри нав» дар адабиёти тоҷикӣ аз солҳои 1905–1907 вучуд доштааст [18, с. 126]. Садри Зиё ибораҳои «услуби тоза ва тарзи ҷадид»-ро низ дар таъкири худ истифода бурдааст.

Унсурҳои муҳими шеъри нави тоҷикиро М. Шакурӣ реализми аврупоӣ ва мактаби воқеагарой номидаст, ки «яке аз нишонаҳои шеъри нави тоҷикӣ дар даҳаи оғози садаи бистум маҳсуб мешавад» [20, с. 130–131]. Ба ҳамин тартиб, М. Шакурӣ хусусиятҳои «шеъри нав»-ро дар ашъори шоирони маорифпарвари оғози асри бистум чунин муайян кардааст: истифодаи унсурҳои забони мардумӣ, мазмуни нав, оҳанги меҳанпарастӣ ва қолабшиканӣ. Ба таъкиди муҳаққиқ: «Шеъри нав аз нахуст як мафҳуми пурғунҷоиши гуногунпахлу будааст ва бисёр дигаргунҷоро, ки ҷунбиши маорифпарварӣ ба мазмуну шакли шеър ворид овард, дар бар гирифтааст. Шеъри нав яке аз муҳимтарин бозовардҳои маорифпарварӣ дар адабиёт буд» [19, с.142–143].

Шеъри нав дар адабиёти тоҷик 5–6 сол қабл аз таъсиси рӯзномаи «Бухорои шариф» ба вучуд омадааст.

Дар Бухоро ба монанди тамоми Шарқи форсизабон ғояҳои қаноат ва шукргузорӣ, сабр ва беамалӣ нисбат ба қазоҳои иҷтимоӣ, сарфароварӣ ва аз худ амали мустақилона нишон надодан асоси зиндагиро ташкил меод. Маҳз рӯзномаи «Бухорои шариф» буд, ки аввалин бор ин ғояро шикаст, онро нодуруст донист ва алайҳи он ба мубориза бархост. Бо вучуди навовариҳо, муаллифони «Бухорои шариф» ҳадафи дигаргунсозии мазмун ва шакли шеъри куҳанро надоштанд. Дар ҳеҷ як матлаб аз эътибор ва арзиши шеъри чандҳазорсолаи форсӣ-тоҷикӣ костагӣ зикр нашудааст, баръакс, аз бартариҳо ва хусусиятҳои он, аз ҷумла, шакл, образ ва маъноҳо, фаровон истифода бурдаанд. Ҳатто, дар мақолаҳои нақдӣ низ оид ба ин масъала ишораи манфӣ ба назар намерасад. Танҳо як хонанда бо таҳаллули «Муҳик» дар шумораи №75 аз 7 майи соли 1912 таҳти рубрикаи «Мактуб аз Фарғона» баъзе андешаҳои шахсии ҷолиби худро иброз доштааст.

Муаллиф дар баробари нишон додани роҳҳои тараққӣ ва рушди ҷомеа, ба масъалаи шеър низ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст. Ӯ равиши идораи рӯзномаро, ки сабк ва мазмуни шеърро дигаргун карда буд, то андозае дуруст дониста, дар ин бора андаке саҳтгирона рафтор намудааст. Аз ҷумла, навиштану хондани афсонаҳо, ривоятҳо ва шеърҳои ишқиро беҳудагузаронии вақт ҳисобидааст, ки ба пешрафти ҷомеа зиён мерасонад. Ӯ навиштааст, ки баъзеҳо ба тасаввуф, манокӣ, ашъор, хондани девонҳо ва асотири ҷунонӣ машғул мешаванд ва таъкид кардааст, ки ашъори ишқии шоирон «ҳолӣ аз ғоидаҳои дунявӣ ва уҳравӣ ҳастанд, ки ашъори қудаму тараққии миллат ва эҳтиёҷи умматро таълим намесозад, балки аз қадду қомати маҳбӯб ва ҷашму абрӯи дилписанд сухан мегӯянд ва тариқи ишқу муҳаббатро баён мекунанд, рӯи маҳбӯбро ба офтоб ва абрӯро ба ҳилоли нав ташбеҳ месозанд» [7, с.2]. Муаллиф зиёдии ташбеҳро беҳосил арзёбӣ намудааст.

Хулоса, ӯ алайҳи шеъри ишқию ирфонӣ баромада, барои исботи иддаи худ аз уламои дин кумак пурсида, ки бархе аз онҳо, ба гуфтаи муаллиф, «қироати ашъорро ҳаром ҳисобидаанд, яъне, ашъоре, ки аз тараққии миллий ҳислате надошта, бештар ба таърифи маҳбӯбон пардохтаанд». Ба ин тартиб, дар ин нома ҳамзамон бо фикрҳои тараққипарварона, андешаҳои ботиле низ ҷой доранд, ки даъват ба даст кашидан аз ашъори классикон ва тақлид ба онҳо мекунанд.

Ашъори нахустини ҷопшудаи Мирзо Ҷалол дар рӯзнома - рубоиҳо аз рӯи шакл ва мазмун ба рубоиҳои Ибни Сино ва Умари Хайём монандӣ доранд:

*Ислом, ки ҷашми ақро бино кард,
Бар меҳру муваддат ҳамаро эҳдо кард.
Он кас, ки раҳе бародарӣ (ро) гум кард,
Худ ҷои саломат аз қучо пайдо кард?*

*«Ал муслиму ман салам» ҳадисе гӯест,
Ҷое, ки саломат нашуд, ислом қучост?
Мо баҳри ҳалоки ҳамдигар мекушем,
Беҳтар масале бувад, ки: «Бар мо аз мост!»*

Дар рубоии аввал аз манфиатҳои афкори исломӣ сухан меравад, сипас, зарурати риояи аҳкоми динӣ ва бародариро таъкид мекунад. Дар ҷамъабаст, зарурати сулҳ, иттиҳод ва

мутафаккири чамъиятӣ барои ободии рӯзгор баён мегардад. Рубоии дувум идомаи мавзуи нахустин буда, ишора мекунад, ки вақте иттиҳоди мо бар пояи саломатӣ нест ва мо ба ҳалоки ҳамдигар мекӯшем, ба комёбӣ ноил намешавем. Масали маъруфи «Аз мост, ки бар мост!» дар ин замина ёдовар мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳарчанд шакл ва мазмуни рубоиҳо бо ашъори классикон монандӣ доранд, фарқ дар ҳадаф ва ишораҳои муаллиф дида мешавад. Дар рубоиҳои мавриди назар, оҳанги баён тезу тунду ҳадафи шоир равшан мебошад. Агар дар ашъори классикон танқиди замона ва қафомонии афкор бештар хусусияти умумӣ дошта, замону макон васеътар тасвир шуда бошад, дар шеъри Мирзо Ҷалол ва Мирзо Сироч равиши иҷтимоӣ бештар мушоҳида мегардад ва сабабҳои чунин вазъ ҷустуҷӯ мешаванд.

Мирзо Ҷалол дар шеъри дигаре бо номи «Намунаи адаб» савол мегузорад, ки чӣ гуна бояд миллати исломро аз хоби ғафлат бедор кард:

*Бедориш бахти мо надорад оғоз,
Обе, ки зи ҷӯ рафт, намегардад боз?
Эй ғафлат, аҷаб шудӣ ту бо мо дамсоз,
Магзор ту ҳушёр бар маҷлиси роз.
Дар чоҳи мазаллатем бар бистари ноз,
Бар мо чӣ, ки дигаре намояд парвоз.
Эй ҳамватанони ғафилу ҷаҳлтироз,
Донӣ, ки чӣ гуфт пирамарди Шероз?
«Ту хуфта ба маҳди ноз шабҳои дароз,
Оё дорӣ хабар зи бедориш ғайр?» [21, с. 3].*

Дар ин шеър, ки дорои аҳаммияти баланди иҷтимоӣ мебошад, кӯхнатарин дарди қафомонӣ ва ғафлат мавриди танқид қарор гирифтааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки мо ба чунин ҳолати мадҳушию бепарвояи чунон одат кардаем, ки онро «бистари ноз» меҳисобем. Вақте миллатҳои дигар ба пешрафт ноил мешаванд, мо бетарафона мегуем: «Бар мо чӣ?!» Маҳз ҳамин ҳолат буд, ки баъд аз чанд даҳсола Муҳаммад Иқбол низ ба дод омада, гуфтааст: «Аз хоби гарон хез!» Тавре ки мушоҳида мегардад, мазмуни «хоби гарон»-и халқи мусалмон дар шеъри Мирзо Ҷалол бо истилоҳи «хоби ғафлат» ифода ёфтааст. Дар анҷом, Мирзо Ҷалол барои тақвияти фикри худ, тибқи анъана, аз «пирамарди Шероз» - Ҳофизӣ Шерозӣ ёд мекунад, ки гуфтааст: «Ту хуфта ба маҳди ноз шабҳои дароз, оё дорӣ хабар зи бедориш ғайр».

Ҳамин тавр, яке аз хусусиятҳои асосии шеърҳои тазминӣ «Бухорои шариф» дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар пайравӣ аз бузургони адабиёти классикӣ эҷод шудаанд. Ба назар мерасад, ки муаллифон барои ифодаи ақидаҳои худ аз шоирони пешин дасти мадад хостаанд. Бо вучуди ин, ин пайравӣ хислати эҷодкорона ва то андозае танқидӣ дорад. Зеро дархост ва орзуи омили ҷадидони аввали асри XX на танҳо аз афкори классикон, балки аз маорифпарварони охири асри XIX низ фарқ мекард.

Ба назари муҳаққиқон, зарур аст, ки муносибати муаллифони рӯзномаи «Бухорои шариф» бо осори шоирони пешин мавриди таҳқиқ қарор дода шавад: оё онҳо ба ашъори классикӣ таваҷҷуҳ доштаанд ва аз рӯйи ихлос ба он пайравӣ кардаанд? Мусаллам аст, ки онҳо ба ашъори классикон ошно буданд, онҳоро мутолиа мекарданд ва пайравӣ менамуданд. Аммо ин пайравӣ рӯҳи эҷодкорона ва навоварона дошт.

Шеърҳои мазкури Мирзо Ҷалолро А. Набавӣ «танзим ва иқтибос» номидааст. Илова кардан зарур аст, ки ин иқтибосҳо хушку ҳолӣ нестанд, балки шоирон ҳадаф доштанд, ки афкори хешро чамъбаст намуда, иқтибосро ҳамчун далели тасдиқи андешаҳои худ истифода баранд. Муаллифон бештар дар ин замина ба ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ рӯ овардаанд. Аз ҷумла, муносибати Мирзо Ҷалол ба Ҳофиз яқинан нест: ӯ гоҳе Ҳофизро ҳамчун далели афкори хеш меорад ва гоҳе ба андешаҳои ӯ бо лаҳни тамасхур менигарад. Баъзе шеърҳо хусусияти мутоиба доранд. Чунончӣ, дар шеъри «Иқтибоси адабӣ» [21, с. 3]. зикр мегардад, ки мо ба ёди «сарвақи ғунчалабе» менишинем ва шоирони мо низ ҳамин корро мекунанд, аммо он кай насиби мо мегардад?! Дар байти охир муаллиф бо овардани байти Ҳофизӣ Шерозӣ фикри худро тақвият мебахшад.

Бештари ин шеърҳо, ба қавли А. Набавӣ, «шакли банди мутаваассити мусамматро мемонанд». Аммо чаро банди аввал не, балки банди миёна? Банда ин амалро чунин маънӣ мекунад, ки бахши миёнаи мусаммат аз ҷиҳати сохтор озодтар буда, қофияи мисраи охир аз дигар мисраҳо фарқ мекунад ва натиҷатан имконияти баёни озод ва ворида сохтани лаҳни тоза фароҳам мегардад [8, с. 117].

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки Мирзо Ҷалол шаклҳои гуногуни мусамматро ба қор бурда, шеърҳои худро дар жанре офарида, ки метавон онро жанри хоси «Бухорои шариф» ва шахсияти адабии худ Мирзо Ҷалол номид.

Ҳамин тавр, муаллиф дар шаклҳои маснавӣ ва ғазал низ тағйирот ворид кардааст. Оё ин тағйирот ба манфиати шеър буд? Муҳаққиқон дар ин бора ҳукми қатъӣ накардаанд, аммо равшан аст, ки ин тағйирот барои ифодаи афкори публитсистии муаллиф заминаи мусоид фароҳам овардааст ва ба хонандагон писанд Афтодааст.

Чаро Мирзо Ҷалол бештар ба ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ таъя карда, аз он иқтибос кардааст? Гумони ғолиб ин аст, ки шояд чун Ҳофиз, ки дорои шухрати баланд буд ва осораи дар макотибу мадорис таълим дода мешуд, барои Мирзо Ҷалол ҳамчун воситаи ифодаи афкори нав нақши муассир доштааст. Мавсуф масъалаеро матраҳ намуда, онро дар шакли саволу ҷавоб таҳлил мекунад ва дар охир, бо овардани шохид аз Ҳофизӣ Шерозӣ андешаи худро таъвият мебахшад.

Мирзо Ҷалол, хоҳ дар мавриди ҷонибдорӣ ва хоҳ дар мавриди интиқоди Ҳофиз, дар ҳар ҳол эътибори сухани ӯро нигоҳ дошта, ӯро ҳамчун ҷонибдори аслии ақоиди пешқадам ва муҳимми замони худ муаррифӣ кардааст.

Ғайр аз ин, Мирзо Ҷалол бо истифода аз абёти Ҳофиз маъниҳои комилан навро ифода намуда, ба осораи таъми тоза бахшидааст. Шеъри дигари ӯ бо номи «Тазмини муашшар» идомаи ҳамин андеша буда, дар он муаллиф баён мекунад, ки Худованд ҳар касро мувофиқи хоҳиш, иқтидор ва кӯшишаш ба мақсад мерасонад. Агар шахсе нияти пешрафт надошта бошад, аз ӯ натиҷае интизор шудан маъно надорад. Худованд бар асоси саъйи шахсӣ амал мекунад:

*Касе ба болиши ғафлат, ки иттико бикунад,
Гумон мадор, ки тадбири ӯ Худо бикунад.
Ба одаме, ки бихоҳад Худо қазо бикунад,
Қазо мувофиқи тадбири саъйи мо бикунад... [24, с. 2].*

Аз ишораҳои шоир бармеояд, ки дар бадбахтиҳои замонаи худ мардум гунаҳкоранд. Онҳо барои ислоҳи вазъият иқдом намеkunанд ва умед доранд, ки касе дигар ё Худованд бе иштироки онҳо вазъро тағйир медиҳад.

Дар ин маврид, Мирзо Ҷалол ҳатто ба муқобили назари Ҳофиз меистад. Ҳофиз ниёзи шабона ва сӯзу гудозро барои расидан ба мақсад муҳим арзёбӣ мекунад, аммо Мирзо Ҷалол таъкид менамояд, ки аз нолидан суде нест ва бояд амал ва ҳаракат кард:

*Мариз агар ба марза хоҳиши даво бикунад,
Бибоядаи ба табиб ояд, илтиҷо бикунад,
Вагарна чораи дардаи чаро? Қучо бикунад?
«Дило, бисӯз, ки сӯзи ту қорҳо бикунад,
Ниёзи нимишабӣ дафъи сад боло бикунад» [24, с. 2].*

Ин ҳақиқат бебаҳс аст, ки Мирзо Ҷалол бо истифода аз мазмунҳои шеъри шоирони пешин дарди иҷтимоии замони худро баён кардааст. Сабабҳои қафмонӣ, ноободӣ, муҳтоҷӣ, бемории ҷомеа ва инсонҳоро нишон додааст. Дар ин раванд, ҷунонқи мушоҳида шуд, гоҳе ба мазмунҳои бузургоне чун Ҳофизӣ Шерозӣ низ муқобил баромадааст. Аммо ин муқобилат на барои рад кардани арзиши классикон, балки бо мақсади иҷрои рисолати маърифатпарварӣ ва танвири афкори омма анҷом шудааст - мақсадҳое, ки аҳли рӯзномаи «Бухорои шариф» доштанд.

Ногуфта намонад, ки ашъори ҷопшуда дар рӯзнома аз ҷиҳати шеърият, санъати сухан, сабку услуб ва забон бо ашъори классикон рақобат карда наметавонист. Осори классиконе чун Умари Хайём ва Ҳофиз ҷаҳонӣ шуда буданд ва то имрӯз манзалати баланди ҳешро нигоҳ доштаанд. Аммо хусусияти арзандаи ашъори мутафаккирони тоҷик дар оғози асри бист, аз ҷумла, муаллифони «Бухорои шариф», дар он зоҳир мешавад, ки онҳо бо истифода аз шакл ва мазмун осори гузаштагон ҳадафҳои нави маорифпарваронаро бо забоне равшан фаҳмо ифода намудаанд ва каломии мавзунро ба дараҷаи шеъри иҷтимоӣ расонидаанд.

Бо ин вучуд, ба қавли В. Самад, «навпардозҳои Мирзо Ҷалол на ба шаклу сохти шеър, балки танҳо ба мазмун мундариҷа ва ғояи он марбут аст» [9, с. 149]. Ҳол он ки, тавре аз таҳлил бармеояд, дар шакли шеър низ навоҳариҳои Мирзо Ҷалол мушоҳида мешаванд.

Дар бораи навоҳариҳо дар мазмун, андешаи зерин асоснок аст: «Вай агар дар мақолаҳои дардҳои дармонтабаи Бухоро ошкор сохта, сабабҳои аз ҳоболудӣ ва танбалии миллат доништа бошад, дар шеърҳои дардҳои шеъри онрӯзаи тоҷикро муайян намуда, сабаби онро аз қуҳнапарастии шоирони Бухоро доништааст... Ба мардум ҳамқадам будани шеър имрӯз ва ҳамеша дар мадди аввали проблемаҳои адабиёт меистад» [9, с. 150].

Ҳамин тавр, адабони маорифпарвари оғози асри бист ба осори классикон бо нигоҳи танқидӣ назар мекарданд. Ба қавли муҳаққиқ М. Абдуллоев, инъикоси ақсари масъалаҳо «хусусияти пӯшида ва ошкори сиёсӣ пайдо мекарданд. Аз ин рӯ, адабиёти қуҳна (назм, наср, китобҳои дарсии мактаби қуҳна ва мадрасаҳо) ҳам аз ҷиҳати жанрӣ ва ҳам мазмунӣ ба

талаботи замони нав ҷавобгӯ набуданд ва бо ғоя ва назари нав ба сохтори иҷтимоии ҷомеа мутобиқ намеомаданд» [1, с. 75].

Ҷолиб он аст, ки шоирони даврон на танҳо дар мазмун, балки дар шакли шеър низ наоварӣ ворид карданд. Масалан, дар шеърҳое, ки дар боло зикр шуданд, ҳарчанд шаклан ба ашъори пешин танзим ёфтаанд, талаботи жанрии асари танзимшуда пурра риоя нашудааст. Ҳарчанд асли шеър ғазал бошад, дар ҷавобияҳои он баъзан тартиби классикии қофиябандӣ риоя нагардидааст: ҳама мисраъҳо ҳамқофияанд, ба истиснои мисраи охирин.

Бо ин амал, муаллифони «Бухорои шариф» гӯё меҳостаанд нишон диҳанд, ки пойбанд ба анъанаҳои кӯҳна нестанд, озодона менависанд ва осорашон, чун андешаҳои нав, хусусияти тоза доранд. Ин гӯё як навъ нақди адабӣ бар ашъори ишқӣ, тасаввуфӣ ва ирфонии пешиниён аст. Ҳатто, дар тазкираи таълифшудаи ҳамон давр (соли 1913) омадааст, ки «С. Айнӣ ҳоло аз навиштани ашъори ошиқона даст кашадааст» [19, с. 43]. Ҳамчунин, дар ҷое Мирзо Сироҷ қайд мекунад: «Ҳар қавлери феъле лозим аст» (№43), яъне замон дигар шудааст ва талаботи нав аз адабиёт тақозо мешавад.

Ҳамин тавр, дар рӯзномаи «Бухорои шариф», ҳарчанд ҳанӯз нақди адабӣ ба маънои мукамал ба вучуд наомада буд, нишонаҳо ва ишораҳои равшани он мушоҳида мешавад.

Чунин хусусият - даст кашидан аз талаботи қатъии жанрии шеъри суннатӣ дар қитъае бо номи «Мусамман» низ ба назар мерасад. Ҳарчанд ин шеър бар вазни ашъори классикон асос ёфтааст, дар қофиябандӣ талаботи суннатии он пурра риоя нагардидааст. Дар ин шеър ишора бар он меравад, ки замони шунидани қиссаҳо ва афсонаҳои кӯҳна сипарӣ шудааст ва замони ғайрату номуси ҷавонмардӣ фаро расидааст:

*Асбе ба зуъм дар раҳи миллат давондаем,
Ҷуз санглоху кӯху биёбон нарондаем.
Афсӯс, ҷойи лола мағлон нишондаем,
Баҳс аз узор бар хуру бар маҳ расондаем,
Ҷон додаему ишваи ҷонон ситондаем,
Яъне зи ҳиссу ғайрату номус мондаем,
«Мо қиссаи Сикандару Доро нахондаем,
Аз мо ба ҷуз ҳикояти рӯю риё манурс» [25, с. 2].*

Ашъори мазкур аз ҷиҳати шеърият, сабку услуб фарқи ҷиддӣ бо анъанаҳои классикӣ дорад. Бояд зикр намуд, ки дар асари «Таърихи адабиёти советии тоҷик» (ҷилди 1) [10], бархе аз ҳамин шеърҳо бори аввал аз рӯзномаи мазкур гирдоварӣ ва пешниҳоди хонандагон шудаанд, аммо дар ишора ба ном, сана ва баъзе ҷузъиёт иштибоҳҳо роҳ ёфтааст.

Дар рӯзномаи «Бухорои шариф» дар бораи масъалаи шеъри замонавӣ баҳси ҷолибе ба миён омадааст. Аз шумораи №44, 1 майи соли 1912, ҷопи силсилаашъори Мирзо Ҷалол оғоз мегардад, ки як навъ хитоб ба шоирони ҳамдиёр мебошад. Шеъри нахустини силсила таҳти унвони «Хитобия ба шуарои Бухоро» ҷоп шудааст, ки дар он таъкид мегардад: замони афсонагӯӣ сипарӣ шудааст; то ба кай бояд аз ишқи Узро сухан гуфт ва асири ҷашмони ҷодуӣ буд? Ҳатто, қиссаи машҳури ишқи Лайливу Маҷнун кӯҳна шудааст ва он маводе, ки пештар васф мешуд, дигар дилбазан гардидааст; қомати гул ҳам шуда, мижғони дилбар афсурдааст. Замон дигар шудааст ва шеваи шоирӣ низ дигаргун гардидааст. Ин шеър ҳамчун посух ба андешаи маъмули замон, ки бояд мазмуни шеъри гузаштагонро ҳатман пайравӣ намуд, офарида шудааст:

*Эй ҳамравиишони ишқи шево,
Дар арсаи шоирӣ сафоро,
То чанд асири тори мӯед?
Ё шефтаи узори Узро?..
Гардида равони ишқ ворун,
Ҳам шеваи шоирӣ дигаргун [23, с. 3].*

Дар ин асар, мазмун ва ифодаҳои муаллифони пешин то андозае мавриди танқид қарор гирифтаанд: то кай бояд аз ишқи фаромӯшшуда ва афсонавии гузашта сухан ронд ва дар ёди он ҳаставу нимҷон гаштан? Муаллифи «Бухорои шариф» бар он аст, ки қомати «калӣф» ҳам шудааст, абрӯи камон ва тири мижғон аз сурат рафтааст. Замони дигаргунии шеър расидааст ва ин талаботи замон мебошад, яъне «шеваи шоирӣ дигаргун» шудааст.

Муроҷиат ба шоироне, ки то ҳол «асири тори мӯ» мондаанд ва аз такрори образи мафҳумҳои кӯҳна дилгурез нашудаанд, низ дар ҳамин рӯҳия сурат гирифтааст. Ба таъкиди муҳаққиқ Н. Ғафоров: «Дар шеъри «Хитобия ба шуарои Бухоро» шоир мақом ва вазифаи шоиронро дар марҳалаи нави таърихӣ муайян кардааст ва онҳоро ба рӯй овардан ба мушкилоти ҳаёт ва даъват ба омӯхтани илму маориф даъват намудааст» [3, с. 155].

Шеъри мазкурро метавон барномаи адабии шоирони маорифпарвари оғози асри бистум номид. Чунин мубоҳисаҳо ба манфиати рушди адабиёт буданд. Мавзуи мазкурро Мирзо Ҷалол идома дода, дар шумораи баъдӣ, тахти рақами 2, бо номи «Мутойиба бо шуарои Бухоро» шеъри дигареро ба таъб расонидааст. Дар он шоир хонандаро ба сайри табиат мебарад, аз зебоиҳои табиат лаззат мебарад ва ташбеҳҳои пешин, чун Бежан ва Таҳамтанро ба ёд меорад; дар ҳамин ҳол овозе ба гӯшаш мерасад, ки ўро ба бедорӣ ва хушёрӣ фаро меҳонад.

Сухани шоир дар шумораи баъдӣ (4 майи соли 1912) бо ҳамон сарлавҳаи «Мутойиба ба шуарои Бухоро» (3) идома меёбад:

*Дидам чу ба шеър хандаи гул,
Рафтам ба суроғи фикри булбул,
Дидам, ки таронаи дигар дошт,
Бар гул насурудаву ба сунбул.
Аз шавқ набуд нолаи ў,
Аз ишқ наменамуд гулгул...
Бигзашта замони ишқбозӣ,
Акнун шуда давраи такомул!
Аз зоҳири ҳусн чаҳм пӯшиед!
Бар сирати маънавӣ бикӯшиед! [22, с. 3].*

Манзума сюжети алоҳида дорад: муаллиф ба тамошои гулшан мебарояд, зебоиҳои табиатро мебинад ва чун ҳама инсонҳои заминӣ шефтаи он мегардад. Дар ин ҷо бори аввал бо ибораи «гӯшаи шоирӣ» ба касби шоирӣ ишора мешавад, ки ин далели равнаки шоирӣ дар байни мардуми тоҷик аст. Вақте қаҳрамони лирикӣ низ ба ин равиш идома медиҳад, гул, ки як узви табиат аст, ба ҳолаш меҳандад ва таъкид мекунад, ки бо ин кор на ба гул ва дарахт манфиате расондӣ ва на ба Ватан, балки замини Ватанро олуда ва беҳосил гардондӣ.

Хитобаи Мирзо Ҷалол ба равшан кардани афкори мардум мусоидат кард: шоирону адибони давр дарк намуданд, ки замони танҳо мадҳи ишқу муҳаббат, гӯшанишинӣ ва итоат ба қазову қадар сипарӣ шудааст ва акнун бояд чорае андешид. Дар назари аввал, ин шеър бо калимаву тасвирҳои одӣ ва шеваи сода менамояд, аммо дорои маънии нав аст, ки назари тоза ба касби шоирӣ ва мазмуну мундариҷаи шеъри гузаштагон ва ҳамзамонон пешниҳод мекунад: «бигзашта замони ишқбозӣ!» бояд аз таърифу тавсифи зоҳирии гулу булбул даст кашид ва ба сирати маънавӣ рӯй овард!

Ҳадафи муаллиф равшан аст: мутобик намудани шеър ба эҳтиёҷоти ҷомеа. Аз беаҳаммиятӣ, бепарвой ва такрори мазмуну образҳо на танҳо одамон, балки гулу булбул низ ба дод омада, аз шоир талаб мекунанд, ки аз «тағофул» даст кашад ва аз зоҳирият чаҳм пӯшида, ба ботини маънавӣ нигарад. Ин маънии амиқ дар «Маснавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ низ борҳо таъкид шудааст ва Мирзо Ҷалол ин маъниро аз осори ў ба ирс гирифтааст.

Гарчанде ки Мирзо Ҷалол дар анҷоми қисми сеюми силсилашеъраш бо ишораи «Бақия дорад» хотима бахшида бошад, дар шумораи ояндаи №47, 4 майи соли 1912, шеъри «Ҷавоби мутояба»-и Мирзо Сироҷи Ҳаким ба таъб расид, ки аз рӯйи мазмун идомаи мантиқии силсилашеърҳои Мирзо Ҷалол маҳсуб меёбад. Ҳамин тавр, қариб дар ҳама шумораҳои баъдӣ ашъори ҳамфикрон ба ҷоп расиданд ва саҳифаҳои «Бухорои шариф»-ро нуру зиё бахшиданд.

Нахуст, Мирзо Сироҷ дар шеъри ҷавобии худ аз рафик ва ҳамфикри худ Мирзо Ҷалол бо ибораҳои «рафиқи ҳамроз», «хирадманд» ёдовар шудааст. Ду мисраи охири шеър ҷамъбасти баҳсҳо буда, марому мақсади кормандони рӯзномаро ифода мекунад:

*Мо ҳам ба ҷавоби он хирадманд,
Бишкастақалам кунем пайванд.
Услуби дигар ниҳем бунёд,
Созем равони Рӯдаки шод.
Равнақ бидиҳем илму фанро,
Обод кунем ин Ватанро! [13, с. 2].*

Муҳаққиқ Валӣ Самад шеъри мазкурро идомаи се шеъри зикркардаи Мирзо Ҷалол донистааст [9, с. 150-152]. Дар омади гап, бояд қайд кард, ки ин норасоии матншиносии мост, ки осори гузаштагон баъзан дуруст ва амиқ баррасӣ намешаванд. Бо таҳқиқи дақиқ маълум мегардад, ки Мирзо Сироҷ пас аз ҷопи силсилаи ашъори Мирзо Ҷалол, дар бораи вазифаҳои нави шоирон, дар се шумора пайиҳам ду шеър навиштааст, ки тахти унвони «Ҷавоби мутояба» ба таъб расидаанд.

Муаллифи шеъри дар шумораи №47 чопшуда Мирзо Сироч буданаш боз аз он маълум аст, ки дар шумораи №52, 11 майи соли 1912, боз бо ҳамон унвони «Чавоби мутояба» ва бо имзои «М. Сирочӣ» шеър ба нашр расидааст.

Дар шеъри аввал, ки дар боло оварда шуд, Мирзо Сироч бо таассуф изҳор медорад, ки «қасидасароии ғаро» карда, «раҳи талаб гум» намуда ва «ба рӯзи бенавой» расидаанд ва дар «гӯшаи узлат» ором гирифтаанд. Аз ин метавон хулоса кард, ки дар тӯли чанд асри охир, бисёре аз шоирони мо ба тумтарокгӯӣ ва тавсифи зоҳирӣ гаравида буданд. Мирзо Сироч обод кардани Ватанро қарзу фарз медонад. Вақте мо ин вазифаҳоро иҷро мекунем, рӯҳи гузаштагон шод ва Ватан обод мегардад. Яъне, замон замони ишқбозӣ нест, балки вақти обод кардани Ватану сарфарозии миллат аст.

Дар мавриди шеъри мазкур М. Шакурӣ низ онро ба Мирзо Сирочи Ҳаким мансуб доништа, таъкид мекунад: «Адибони ҳар кишвар ба таври худ ба баррасии дардҳои миллат пардохтанд ва бо ин мақсад тарзи нави адабӣ, тарзи тозаии дархури замон эҷод кардан хоистанд... Ин ҷо муҳим аст, ки на танҳо тозаангезӣ, балки нави пардозие, ки бар анъанаҳои асили бостонӣ, бар шеъри Рӯдакӣ ва «сабки Хуросонӣ» таъя кунад, дар назар аст. Муҳим он аст, ки навоҳарӣ зидди мероси гузашта набошад, балки дар нави соӣ, меросбарӣ фаромӯш нашавад» [17, с. 57].

Ҳамин тавр, идомаи шеъри мазкури Мирзо Сироч таҳти ҳамон унвони «Чавоби мутояба», баъди чанд шумора (№52, 11 май) бо иштибоҳ дар ишораи шумора («бақия аз нумраи 42» - дар ҳоле ки дурусташ 47 аст) ба таъ расидааст.

Дар шеъри мазкур дар ҷавоб ба суоли Мирзо Ҷалол, ки мепурсад: «Ватан ку?», чунин гуфта мешавад:

*Ободи ин Ватан ба мо фарз,
Бошад, ки адо кунем ин қарз.
Қошонаи худ кунем обод,
Рӯҳи падарони хештан шод.
Аз ишқи маҷоз чаши нӯшем,
Дар ишқи ҳақиқатӣ бикӯшем...
Хезед, на вақти ишқбозист,
«Вақти ҳунар асту сарфарозист!» [13, с. 2]*

Байти охири шеър дар осори аксари шоирони баъдӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки дар ҳамаи онҳо, чун дар шеъри Мирзо Сироч, як ҳадаф вучуд дорад: замони ҳунаромӯзӣ ва донишандӯзӣ фаро расидааст, ки сарфарозии инсон аз он ба даст меояд.

Мазмуни ашъори мазкури Мирзо Ҷалол ва Мирзо Сироч ҳонандагонро бетараф нагузошт. Бо вучуди ин, шоироне низ буданд, ки баъзе андешаҳои шеърҳои болоиро дар бораи дигар шудани вазифаи шоир ва тағйир ёфтани мазмуни шеър напасируфтанд ва инро, ҳатто, ҳамчун таъна задан ба шоирони классик арзёбӣ карданд. Аз ҷумла, байти Мирзо Сироч: «Услуби дигар ниҳем бунёд; созем равони Рӯдаки шод» барои Мунири Мозандаронӣ писанд наомад. Ба мазмуни боло, силсилаи шеърҳои нави таҳия гардиданд, ки дар унвони онҳо калимаи «мутуйба» истифода шудааст. Ба ин васила, дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» мувоҳисаи шеърӣ оид ба вазифаи шеър ва шоир оғоз ёфт, ки ҷараёни ҷолиб пайдо кард. Ин баҳсҳо, ки бо номи «мутуйба» ба таъ расиданд, як намуди нақди адабӣ ва баҳси адабиётшиносӣ ба ҳисоб мераванд.

Шеъри Мунири Мозандаронӣ бечавоб намонд. Мирзо Сироч бо имзои «Соҳиби ҳамон қофия» дар шумораи №58, 18 майи соли 1912, шеъре бо номи «Мутуйба. Ҷавоби Мунири Мозандаронӣ» нашр намуда, андешаҳои рақибашро нодуруст, ғарзнок ва ноҳамвор арзёбӣ кард. Аз ҷумла, дар бораи сабаби рӯй овардан ба шакл, сабк ва услуби нави иброз дошта, беҳабар мондани рақиб аз ин навоҳарихоро таъкид менамояд. Мирзо Сироч, ҳамзамон, бо ифтихор аз ҳамдиёраш бо Рӯдакӣ ёдовар шуда, рақибро ҳамчун шахсияти ночиз мазаммат мекунад:

*...Маслаки ашъор дигаргун шуда,
Қофияҳо яксара ворун шуда.
Қофияи русиву сачъи фаранг,
Қард ҷу майдони сухан бо ту танг.
Шеър бигӯ бо равиши гелакӣ,
Нест туро нисбат бо Рӯдакӣ... [12, с. 2].*

Тавре мушоҳида мешавад, маорифпарварон ва тараққипарварони доираи адабии рӯзномаи «Бухорои шариф» дар мавқеи худ устувор буданд: маслаки шеър дигаргун шуда ва қофияҳо низ тағйир ёфта буданд, яъне ҳам мазмун ва ҳам шакли шеър таҳти таъсири талаботи нави замон дигар шудаанд.

Дар шумораи №48, 7 майи соли 1912, тахти рубрикаи анъанавии «Адабиёт» шеъри дигари Мирзо Сирочи Ҳаким нашр гардид, ки мазмуни ашъори Мирзо Ҷалол ва мавзуи шуруъкардаи ҳар ду муаллифро оид ба вазифаи адабиёт дар замони нав идома меод. Ин шеър бонги очилест дар бораи дигар шудани замон ва зарурати рӯй овардан ба амал ва донишандӯзӣ. Мазмуни шеър чунин аст:

*Булбул саҳарӣ ба нолаи зор,
Мекард ғизон ба тарфи гулзор:
К-эй беҳирадон, баҳор омад,
Ҳасли гулу лолазор омад.
Аз масти худ шавед ҳушёр,
То чанд ба хоби маст бошед... [11, с. 2].*

Ҳамин тавр, Мирзо Сироч мавзуи Мирзо Ҷалолро идома дода, дар муддати кӯтоҳ ба он дигар шоирон ҳамроҳ шуданд ва як силсилаи ашъори иҷтимоӣ ба миён омад.

Идомаи шеъри «Мутойиба»-и Мирзо Ҷалол тахти рақами 4, баъди се шумора ба таъъ расид. Дар он Мирзо Ҷалол бо ҳамон услуби ҳоси худ оид ба Ватан ва гиромидошти он ва зарурати бедорӣ бо эҳсоси баланд ҳарф мезанад. Ду мисраи охири шеър ба як шиори муассир табдил ёфтааст:

*Бечора! Ватан чӣ шуд, чаман ку?
Баргард ақиб, бубин Ватан ку? [2, с. 2].*

Минбаъд тахти рубрикаи «Адабиёт», ашъори дигарон, аз ҷумла, Саид Мансур ва Адиби Бухорой ва ҷавобияҳо ба онҳо ба таъъ расиданд. Ҳамаи ин ашъор характери иҷтимоӣ дошта, мазмуни даъват ба бедорӣ ва омӯзишро пешбарӣ менамуданд.

Ашъори Самад Мансур аз Бодкуба (Боку) - «Мутойибаи нафс» ва «Назира» - низ тахти ҳамин рубрика ҷоп шуданд ва, ба қавли Н. Ғафоров, «мардумро ба азхудкунии илму дониш ва рӯ овардан ба мактабу таҳсил даъват менамуданд» [3, с. 48]. Пеш аз ҳама, таъсири силсилаи шеърҳои «Бухорои шариф» дар ташаккули адабиёти нави тоҷик хеле назаррас аст. Ба қавли муҳаққиқон, бо таъсири ин силсила мавзӯ, сабк ва услуби нав, ҳамчунин ҷараёни реализми иҷтимоӣ дар адабиёти тоҷик зӯҳур намуданд. Дар оғози асри бист дар адабиёти ҷадидӣ озодии шакл ва сабки шеър ташаккул ёфт.

Ин навоарӣ, ки дар рӯзномаи «Бухорои шариф» ба авҷи аъло расид, аз ашъори навини Мирзо Ҷалол оғоз гардид. Баҳсу мунозираҳо дар бораи вазифаи шеър, ки дар саҳифаҳои рӯзнома ҷараён гирифт, ба ташаккули роҳи усул ва шаклҳои нав дар адабиёт мусоидат карданд. Дар натиҷа арзишҳои адабӣ ва зебошинохтӣ тағйир ёфта, хусусиятҳои адабиёти тоҷик дар ду даҳсолаи аввали асри бист дигаргун шуданд.

Ба қавли дурусти В. Самад: «муҳити адабии қалами шоирии ӯ (Мирзо Ҷалол - Б.А.)-ро бурротар намуд, вай дар Бухоро шоир шуд» [9, с. 165]. Мақолаҳои публицистӣ ва ашъори муаллифони асосии рӯзнома якдигарро такмил ва тақвият мебахшиданд.

Хулоса, мавзуи асосии ашъори нашршуда дар рӯзномаи «Бухорои шариф» танқиди ғафлат ва даъват ба маърифат мебошад. Шеърҳо таъкид мекунанд, ки илму дониш на танҳо барои зиндагии ухравӣ, балки барои рушди ҳаёти имрӯза заруранд. Аз ин рӯ, дар ин рӯзнома бори аввал даъват ба дигаргун сохтани низоми маориф ба мушоҳида мерасад. Агар дар хабару мақолаҳои публицистӣ ин афкор васеътар баён ёфта бошанд, дар шеър низ чунин масоил ҳаллу ҷавб карда шудаанд. Навовариҳои рӯзномаи «Бухорои шариф» дар шеър ҳоси ин наشري буда, минбаъд дар ашъори минбаъдаи шоирони даврони навин идома ёфтаанд.

Адабиёт

1. Абдуллаев, М. А. Таджикская публицистика и национальная идентичность (посл. четверть XX – первая половина XX веков) [Матн] / М. А. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – 310 с.
2. Адиби Бухорой. Ашъори иҷтимоӣ [Матн] / Адиби Бухорой // Бухорои шариф. – 1912. – №46. – С. 3.
3. Ғафоров, Н. Ҷадидия ва шинохти он [Матн] / Н. Ғафоров. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 160 с.
4. Мансур, С. Мутойибаи нафс ва Назира [Матн] / С. Мансур // Бухорои шариф. – 1912. – №53–55 (12–14 май). – С. 2.
5. Миробиддинӣ, Ҳ. Таҳаввули адабиёти достонӣ ва намоиш аз оғоз то 1320 шамсӣ [Матн] / Ҳ. Миробиддинӣ. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1387. – 376 с.
6. Мозандаронӣ, М. Мутойиба [Матн] / М. Мозандаронӣ // Бухорои шариф. – 1912. – №57 (16 май). – С. 2.
7. Муҳиқ. Мактуб аз Фаргона [Матн] / Муҳиқ // Бухорои шариф. – 1912. – №75 (7 май). – С. 2.
8. Набавӣ, А. Бухорои шариф – сарогози матбуоти миллӣ [Матн] / А. Набавӣ. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 182 с.

9. Самад, В. *Аз қаъри Хазар то авҷи Зухал* [Матн] / В. Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 220 с.
10. *Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷ.1* [Матн] / Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. – Душанбе, 1985. – 225 с.
11. Ҳаким, М. С. *Булбул саҳарӣ* [Матн] / М. С. Ҳаким // *Бухорои шариф*. – 1912. – №48 (7 май). – С. 2.
12. Ҳаким, М. С. *Мутӯиба. Ҷавоби Мунири Мозандаронӣ* [Матн] / М. С. Ҳаким // *Бухорои шариф*. – 1912. – №58 (18 май). – С. 2.
13. Ҳаким, М. С. *Ҷавоби мутӯяба (қисмҳои 1 ва 2)* [Матн] / М. С. Ҳаким // *Бухорои шариф*. – 1912. – №47 (6 май), №52 (11 май). – С. 2.
14. *Шақурии Бухорӣ, М. Равшангари бузург* [Матн] / М. Шақурий. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
15. Шақурий, М. *Хурӯсон аст ин ҷо: маънавиёт, забон ва эҳёи миллии тоҷикон* [Матн] / М. Шақурий. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 292 с.
16. Шақурий, М. (М. Ш. Бухорӣ). *Сарнавишти форсии тоҷикӣ дар Фарорӯд дар садаи бист* [Матн] / М. Шақурий. – Душанбе: Адиб, 2003. – 340 с.
17. Шуқуров, М. (М. Ш. Бухорӣ). *Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист* [Матн] / М. Шуқуров. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
18. Шуқуров, М. *Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ* [Матн] / М. Шуқуров. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 160 с.
19. Шуқуров, М. *Нигоҳе ба поёни умри Маҳмудхоҷаи Беҳбудӣ* [Матн] / М. Шуқуров // *Гули мурод*. – 1997–1998. – №10–12 (4). – С. 49–56.
20. Шуқуров, М. *Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ* [Матн] / М. Шуқуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
21. Юсуфзода, М. Ҷ. *Иқтибоси адабӣ* [Матн] / М. Ҷ. Юсуфзода // *Бухорои шариф*. – 1912. – №6 (16 март). – С. 2.
22. Юсуфзода, М. Ҷ. *Мутӯиба ба шуарои Бухоро (қисмҳои 1, 2, 3, 4)* [Матн] / М. Ҷ. Юсуфзода // *Бухорои шариф*. – 1912. – №45 (2 май), №46 (4 май), №50 (9 май). – С. 2–3.
23. Юсуфзода, М. Ҷ. *Хитобия ба шуарои Бухоро* [Матн] / М. Ҷ. Юсуфзода // *Бухорои шариф*. – 1912. – №44 (1 май). – С. 3.
24. Юсуфзода, М. Ҷ. *«Тазмини муашиар»* [Матн] / М. Ҷ. Юсуфзода // *Бухорои шариф*. – 1912. – №41. – С. 2.
25. Юсуфзода, М. Ҷ. *«Мусамман»* [Матн] / М. Ҷ. Юсуфзода // *Бухорои шариф*. – 1912. – №43. – С. 2.

ҶУСТУҶӢИ МАЗМУН ВА ШАКЛИ НАВ ДАР ШЕЪРҲОИ «БУХОРОИ ШАРИФ»

Мақолаи мазкур ба таҳлили равандҳои нави шеъри тоҷикӣ дар оғози асри XX дар рӯзномаи «Бухорои шариф» иртибот дорад. Муаллиф тағйироти шакливу мазмунӣ ва заминаҳои инқилоби адабиро баррасӣ намудааст. Мавриди тавачҷуҳ аст, ки анъанаҳои шеърии классикӣ дар заминаи талаботи нави иҷтимоӣ бозофарида шудаанд. Навовариҳои Мирзо Ҷалол ва Мирзо Сироч намунаи равшани шеъри иҷтимоӣ ва бедории маърифатӣ маҳсуб мешаванд. Дар мақола ишора гардида, ки навабардӯзӣ на дар шакли зоҳирӣ, балки бештар дар мазмун ва ҳадафҳои ҷамъиятӣ сурат гирифтааст. Муаллиф бо мисолҳои возеҳ, тазмини эҷодии шоиронро аз осори классикон таҳлил намудааст. Раванди татбиқи унсурҳои реализми аврупоӣ дар шеъри маорифпарварони тоҷик возеҳ нишон дода мешавад. Мақолаи мазкур бахшҳои адабӣ ва таъсири «Бухорои шариф»-ро дар ташаккули шеъри навабардӯзӣ месозад. Навиштаи мазкур саҳми рӯзномаи мазкурро дар рушди адабиёти навини тоҷик исбот мекунад. Муаллиф пайванди дурусти анъана ва таҷдиди адабиро таъкид менамояд. дар асоси далоили ин мақола, шеъри навабардӯзӣ, бар хилофи тасаввуроти суннатӣ, аз муҳтавои иҷтимоӣ ва илломӯзӣ сарчашма мегирад. Дар таҳқиқ аҳамияти маорифпарварӣ ҳамчун омилҳои асосии навоариҳои шеър намоён шудааст. Муҳаққиқон тавачҷуҳи вежа ба хусусияти публитсистии шеърҳои навабардӯзӣ зоҳир намудаанд.

Калидвожаҳо: «Бухорои шариф», шеъри навабардӯзӣ, маорифпарварӣ, Мирзо Ҷалол, Мирзо Сироч, навоарӣ, шеъри иҷтимоӣ, анъана ва таҷдид, маориф ва бедорӣ, танқиди адабӣ, шеъри тазминӣ, шакли мусаммад, ғояи илломӯзӣ, реализми иҷтимоӣ, адабиёти навини тоҷик.

ПОИСК НОВОГО СОДЕРЖАНИЯ И ФОРМЫ В СТИХАХ «БУХАРАИ ШАРИФ»

Данная статья посвящена анализу новых тенденций таджикской поэзии начала XX века на страницах газеты «Бухорои Шариф». Автор рассматривает изменения в форме и содержании, а также предпосылки литературной революции. Отмечается, что классические поэтические традиции были переосмыслены в контексте новых социальных требований. Новаторство Мирзо Джалола и Мирзо Сироджа рассматривается как яркий пример социальной поэзии и интеллектуального пробуждения. В статье подчеркивается, что новаторство затронуло не столько форму, сколько содержание и общественные цели. Автор на основе ярких примеров анализирует творческое использование классического наследия. Отчётливо прослеживается процесс внедрения элементов европейского реализма в поэзию таджикских просветителей. Работа раскрывает роль «Бухорои Шариф» в

становлении новой поэзии и её влияние на развитие новой таджикской литературы. Автор подчеркивает правильное сочетание традиции и обновления в литературе. Согласно выводам статьи, новая поэзия, вопреки традиционным представлениям, берёт начало из социального и образовательного контекста. В исследовании особо выделено значение просветительских идей как основы поэтических нововведений. Отмечается также публицистический характер ряда опубликованных стихотворений.

Ключевые слова: «Бухорои Шариф», новая поэзия, просветительство, Мирзо Джалол, Мирзо Сиродж, новаторство, социальная поэзия, традиция и обновление, просвещение и пробуждение, литературная критика, поэзия с заимствованием, форма мусаммата, идея просвещения, социальный реализм, новая таджикская литература.

SEARCH FOR NEW CONTENT AND FORM IN THE POETRY OF "BUKHARAI SHARIF"

This article is devoted to the analysis of new trends in Tajik poetry at the beginning of the 20th century as reflected in the newspaper "Bukhara-i Sharif". The author examines changes in form and content as well as the foundations of a literary revolution. It is noted that classical poetic traditions were reinterpreted in light of new social demands. The innovations of Mirzo Jalol and Mirzo Siroj are presented as vivid examples of social poetry and intellectual awakening. The article emphasizes that innovation primarily affected the content and social purpose rather than merely the external form. Through clear examples, the author analyzes the creative adaptation of classical literary heritage. The implementation of elements of European realism in the poetry of Tajik enlightenment figures is distinctly demonstrated. The article highlights the contribution of "Bukhara-i Sharif" to the formation of new poetry and its impact on the development of modern Tajik literature. The author underscores the appropriate synthesis of tradition and renewal in literature. Based on the article's findings, the new poetry, contrary to traditional perceptions, stems from social consciousness and educational ideals. The study underlines the importance of enlightenment ideas as a core factor of poetic innovation. Special attention is given to the journalistic character of many published poems.

Keywords: Bukhara-i Sharif, new poetry, enlightenment, Mirzo Jalol, Mirzo Siroj, innovation, social poetry, tradition and renewal, education and awakening, literary criticism, poetry with adaptations, musammat form, idea of enlightenment, social realism, modern Tajik literature.

Дар бораи муаллиф

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович

Дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёт

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии

Тоҷикистон ба номи Сатим Улугзода

734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

к. Муҳаммадиев, 17/6

E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

About the author

Abdurahimov Bakhtiyor Abdurahimovich

Associate professor of the Department of Theory and History of Literature

Tajik International University of Foreign

Languages named after S. Ulughzoda

734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Muhammadiyev st., 17/6

E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

Об авторе

Абдурахимов Бахтиёр Абдурахимович

Доцент кафедры теории и истории литературы

Таджикский международный университет

иностранных языков им. С. Улугзода

734019, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6

E-mail: vorisonisomoni@mail.ru

МАЗАММАТИ ТАМАЪ ДАР НАСРИ АХЛОҚИИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Шоев А. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Осори назмию насрии адабиёти классикиро вобаста ба муҳтаво ва моҳияти худ истилоҳоти хосеро мансуб донистаанд, ки яке аз онҳо мавъиза аст. Решаи ин истилоҳ дар вожаи ваъз мушаххас мегардад, ки ба тоҷикӣ панд аст. Пас осори пандуахлоқие, ки дар он амалҳои нек, қорҳои хайру савоб, ҳулку атвори писандида тарғиб шуда, рафтору кирдори бад, сифатҳои зишт, аъмоли ношоиста маҳкуму мардуду накуҳиш карда мешавад, мавъиза маҳсуб меёбад. Марчаи ба вучуд омадани ин гуна осор динҳои тавҳидӣ, аз он ҷумла дини мубини ислом аст. Он аз ҷониби ашхоси донишманд, олим, мутафаккир, ориф, суфӣ дар масҷид, маҳфил ва маҷлисҳои хосси маърифатӣ ироа мегардад. Нафаре, ки ба гуфтани ҷунин суханон имконият дораду муваззаф аст, воиз номидаанд.

Нахустин афкори воизонаро мо дар адабиёт дар осори Носири Хусрав, Абдуллоҳи Ансорӣ, Саной, Аттот, мебинем. Баъдтар он дар осори Саъдии Шерозӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Носири Бухорӣ, Ҷомӣ, Воизи Кошифӣ ва дигарон шакл гирифта, устувор гаштааст. Шайх Саъдӣ баъзе аз суҳбатҳои воизонаи худро дар “Ғулистон” ва “Бӯстон”-аш бевосита қайд кардааст. Суҳбатҳои Мавлоноро бошад, шоғирдонаш сабт кардаанд, ки бо номҳои “Маҷолиси саба” ва “Фихрӣ мо фихрӣ” маъруфият доранд.

Воизи Қазвинӣ дар замони худ баҳри тақвият ва тадовуми анъанаю ҷараёни таълифи осори пандуахлоқӣ “Абвоб-ул-ҷинон”-ашро рӯи қоғаз оварда, дар он масъалаҳои зиёдеро ҳаллу фасл кардааст, ки ақсарияти онҳо ҳоло низ аҳаммияти амалӣ ва ахлоқии ҳешро аз даст надодаанд. Аз ҷумлаи он мавзӯ ва масъалаҳои мубрам, ки дар асари мазкур баррасӣ шудааст, тамаъ маҳсуб меёбад.

Дарвоқеъ, тамаъ ва тамаъкорӣ аз амалҳои зишту номақбул, барҳамзанандаи низоми иҷтимоӣ, адолату баробарӣ ва тавлидкунандаи ҳазорон айбу норасоӣ дар миёни ҷомеаи башарӣ аст, ки ривочу равнақ ёфтани он мардуми соҳибтамаддуни ҷаҳонро ба ташвиш овардааст. Ҳамаи инсонҳои соҳибхирад ба ин амали номатлуб нафрат доранд ва ҳатто дар давлатҳои мутамаддин ниҳодҳои махсуси низомию қудратие мавҷуданд, ки барои пешгирӣ, мубориза ва маҳкум намудани тамаъкорӣ фаъолият мебаранд. Ин ба он далолат мекунад, ки воқеан, тамаъ ва тамаъкорӣ зидди арзишҳои умуминсонӣ ва пешрафтҳои ҷомеаи башарист. Таҳриқдиҳандаи амали мазкур инсон аст. Бинобар ин, Воизи Қазвинӣ дар баррасии ин масъала, пеш аз ҳама ба ғояҳои он хитоб мекунад ва зиштию оқибатҳои бади тамаъро ба ӯ мефаҳмонад. Ба таъкиди адиб тамаъ “шарори оташи роҳатсӯзу ҳирси молу рағани шӯълаи иззатғудози забон” [4, 137а] аст. Ҳеҷ таммоъ аз натиҷаи қори ҳеш осоиш надидааст. Баръакс, ин амал барҳамзанандаи роҳат ва бавучудорандаи ҳирси молу беқадркунандаи сухан арзёбӣ гаштааст. Бинобар ин, адиб ба муҳотабаш бо вучуди мушқилоти зиндагӣ иҷозат надодааст, ки ба тамаъу тамаъкорӣ худро гирифтот наояд ва ба суоли он забонашро олуида созад. Ҷунонки мефармояд: “Бандаи ҳақшинос ҳарчанд ба меҳнати парешонӣ ва ифлос мубтало бошад, сазовори он аст, ки кашидани хиффатро аз таҳаммули он меҳнат душвортар доништа, пойи ғайраташ барои як-ду нон ба роҳи хонаи дунон наравад” [4, 138а]. Ҳамчунин, адиб афзудааст, ки “Аз тундбодӣ навоиби рӯзгор, аз ғояти тангзарфӣ ҷун гули офтобдида арзаи парешонӣ ҳар тараф равона [4, 138а] накунад” [4, 138б]. Ин ҷо Воиз тамаъкориро амали ниҳоят бад, вазнин ва тоқатфарсо маънидод кардааст. Ба ҳақде, ки инсон метавонад, ба мушқилтарин қорҳои тоқатфарсои зиндагӣ сабру таҳаммул кунад, аммо наметавонад, ба мушқилоти шармадаоваре ҷун тамаъ созиш наояд ва ба он тоб орад.

Воиз озодии инсонро тарғиб карда, аз тамаъу тааллуқоти аҳли дунё ӯрӣ буданро аз авлавиятҳои ҳаёти башарӣ ба қалам дода, аз муҳотаби худ тақозо намудааст, ки “равзани қасри дилро аз мазбалаи миннати аҳли дунё баста, ба боғи ҷонфизои қарами амими Худованди қарим кушояд ва сархати бандагии аҳли давлатро ба дасти ҳиммат дарида, даҳли рӯзии худро аз ҳазонаи кунфаякун, ки ҳарҷи оламиён аз он аст, талаб наояд” [4, 138б]. Ҷунонки мебинем, адиб ба муҳотабаш миннати аҳли дунёро кашидан, ба ҷашми тамаъ ба моли эшон нигариш ва ба онҳо худро вобаста намуданро иҷозат надодааст ва аз вай хоҳиши онро кардааст, ки талабу тамаъу дархостаҳро танҳо аз даргоҳи Худо ҷӯё шавад.

Дар идома адиб аз айбҳои ғояҳои тамаъ сухан ба миён овардааст, ки онҳоро ба таври зайл наметавон баршуморӣ кард:

1. Безътибории инсони таммоъ: “Ва махфӣ намонад, ки аз ҷумлаи маоиб ва мафосиди сифати тамаъ ва суол, ки доси гулҳои маҳомидхисол аст, ин аст, ки одамай ба шумии он дар назарҳо хор ва назди ақобир ва асоғир хафифу безътибор мегардад” [4, 140a]. Ин андешаи адиб мучарраб ва аҳаммиятнок мебошад. Зеро одамон аксаран, аз фарди таммоъ дурӣ меҷӯянд ва кӯшиш менамоянд, ки ба вай камтар иртибот дошта бошанд ва ё рӯ ба рӯ шаванд. Аз ин рӯ, чунин афрод дар назди ҷомеа эътибори худро нигоҳ дошта наметавонанд ва беқадр мегарданд.

2. Тамаъ озоदारо банда ва махдумро ходим месозад: “Муфсидаи дигар, он ки сифати ҳабисаи тамаъ махдумро ходим месозад ва озодро ба бандагӣ меандозад...” [4, 141a]. Адиб барои исботи андешаи худ ҳикоятро аз забони як марди ориф нақл мекунад, ки аз ҳаёти ду кӯдак ҳосил шуда, моҳияти масъаларо равшан месозад. Ҷунончи: “Гӯянд орифи хушёре ду кӯдакро дар раҳгузаре дид, ки ҳар як ноне дар даст доштанд. Ба нони яке қадре асал ва бар нони дигаре кома буда. Кӯдаке, ки кома дошт, аз он дигаре асал хост, гуфт: – Саги ман шав, то туро асал диҳам. Гуфт: – Саги ту шудам. Он кӯдаки соҳиби асал ришта ба даҳони ӯ дода, то ба дандон гирифт ва ба дунболи ӯ афтода, ба ҳар ҷонибаш мекашид ва ӯ ба оқибӣ ӯ медавид ва бонги саг мекард” [4, 141a]. Хариси мол шудан, дар банди нафс афтодан ва тамаъкорӣ намудан ҳамин тавр инсонро ба ҳаҳолат мувоҷеҳ месозад ва ба аъмоли пасти ғамонбардорию ғуломӣ гирифтор менамояд. Аз мушоҳидаи ин амали ҳузнвари кӯдакон “Он марди огоҳ” – меафзояд адиб, “мутаваҷҷеҳи рафиқи худ гашта, гуфт: – Агар ин кӯдак ба комаи худ сохтӣ ва дар асали он дигар тамаъ накардӣ [4, 141a], саги ӯ менагардидӣ” [4, 141b]. Адиб фикрашро дар ин зимн бо байти ҳудаш чунин ҷамъбаст ва натиҷагирӣ менамояд:

Зи нон хуриш ба туршрӯи замона бисоз,

Шакар ба талхии мамнун шудан намеарзад [4, 141b].

Ҳадаф аз ин гуфтаҳои адиб он аст, ки инсон бояд озоду озода зиндагӣ кунад, қаноатпеша бошад, худро аз рӯи тамаъ ба қасе мутеъу ғулом насозад. Ба доштаҳои хеш қаноат варзад ва арзишҳои инсонии худро ба ин тавассут ҳифз намояд. Ҳамчунин, эҳсоси бади тамаъу суолро аз вучуди худ дур карда, озода сипарӣ намудани умри гаронмояро мақбул наонад.

3. Тамаъ ва суоли тамаъкорона беқадрии ақлу хирадро таъмин мекунад ва коромад нашудани онҳоро устувор намуда, соҳибонашро ба залолат, гумроҳӣ ва надомат мубтало месозад. Дар натиҷа инсон ба аъмоли ғайриҷамъдошт даст мезанад, ки он барои шахси оқил хеле нигаронкунанда, таассуфовар ва ғайриқобили қабул менамояд. Адиб идома таъкид медорад, ки “Мучмалан... афъоли аблаҳона ва атвори аҳмақона аз соҳибони ҳирсу тамаъ бисёр содир мегардад” [4, 142b]. Воиз барои тақвияти андешаи худ ва исбот кардани он ки тамаъкорӣ ақлу хиради инсонро табоҳ месозад ва ӯро ба аъмоли зишт мувоҷеҳ менамояд, ҳикояти тамсилии зебою муассиреро ба ин тариқ арз доштааст.

Ҷунончи: “Сайёде мурғаке, ки онро ҷақовак гӯянд, сайд кард, мурғ аз сайёди худ пурсид, ки – Маро чӣ хоҳӣ кард? Гуфт: – Туро забҳ карда, гӯшти туро хоҳам хӯрд. Гуфт: – Гӯшти ман ба кор ояд. Яке суҳан туро акнун меғӯям, ки дар дасти туам ва дувумро вақте ки маро раҳо кунӣ ва бар шохе нишинам ва сеюмро чун бар қуллаи кӯҳ мақом гузинам” [4, 142b].

Бояд таъкид кард, ки ҷақовак парандаи ҳалолгӯшти хушовоз аст ва сайёд онро ба даст овардааст. Ин ҷо ӯ ба ҳадафи худ расидааст, аммо ҳисси бади тамаъ ва зиёдталабӣ нагузоштааст, ки вай аз заҳмати кашидаш роҳат бинад. Ба ин боис ӯ содалавҳона амал карда, гӯш ба пешниҳодҳо ва шартҳои пешгузоштаи сайди худ дода, барои гирифтани ғойдаи беш тавзеҳи онҳоро талаб намуд.

Ҷунончи: “Сайёд гуфт: – Акнун ҳислати аввалро бигӯй. Гуфт: – Бар он чӣ аз ту ғавт шавад, аз моли дунё дареғ махӯр. Пас сайёд вайро озод кард. Чун бар шохӣ дарахт нишаст, гуфт: – Он чӣ муҳол бошад, вуқуи онро бовар макун. Ва чун аз он ҷо ба кӯҳ парид, гуфт: – Эй нодон, агар маро ранҷ мекардӣ, ҳаройина аз ҳавсалаи ман ду дона ғавҳар бармеовардӣ, ки ҳар як ба вазни бист мисқол аст” [4, 142b].

Суҳани нахуст ба ҷақовак ва сайёд иртиботи бевосита дорад. Чунки он чанд лаҳза дар ихтиёри сайёд буд ва моли вай маҳсуб меёфт ва раҳиҳои худро барои сайёд ғавт ҳисобида, аз ин ҳасратзада нашудани моликашро тақозо кардааст. Суҳани дуюм, шинохти ҳақиқат аст, ки тавассути ақл сураат мепазирад ва ҳоло ки сайёд аз маърифати ақлӣ маҳрум буд, ҷақовак барои барангехтани ҳисси тамаи вай суҳани сеюмро пешниҳод намудааст, ки бори дигар тираақл будани сайёдро бармало сохтааст. Сайёд ба суҳанҳои пандомези ҷақовак аҳаммият надонад, таассуф хӯрда, ба талаби зар меафтад.

Ҷунончи: “Сайёд чун ин суҳан бишнид, аз ғояти сафоҳат ва нодонӣ оғози афсус ва пушаймонӣ намуда, лаби ҳасрат ба дандони таассуф газидан гирифт. Пас гуфт: – Ҳислати симро бигӯ. Гуфт: – Чӣ гӯям! Ду суҳан акнун туро омӯхтам фаромӯш кардӣ? – Туро

нагуфтам, ки бар он чӣ туро фавт шавад афсус махӯр, туро нагуфтам, ки вуқуи он чӣ муҳол бошад, бовар макун, нагӯй, ки ҷуссаи ман аз гӯшту хун ва ҷуфт бол ҳама бист мисқол нест. Чӣ гуна дар ҳавсалаи ман ду гавҳар, ки ҳар як бист мисқол бошад, метавонад буд. Он гоҳ париду рафт” [4, 143а]. Ба ин тариқ, ҳисси тамаъ ва зиёдаталабӣ имкон дорад, ки соҳиби худро ба пандношунавӣ, якрабии беақлона, гӯш додан ба равишҳои бемаънӣ, саҳву ғалатҳои ҷуброннопазир, ғаму андуҳи беҳуда ва монади инҳо мувочех намояд. Ғояи меҳварии ин ҳикояти тамсило ба шинохти ҳақиқати тамаъкорӣ, маърифати оқибатҳои он, нишон додани тира гаштани хирад ҳангоми тамаъ ташкил додааст.

Дар ниҳоят, ҳадафи маҷмӯӣ, ин ки инсон аз тамаъ худро канора гирад ва аз мафосиду айбҳои эҷодкунандаи он ки ин ҷо башуморӣ гардид, эмин бошад ва озоду озода амал кунад ва зиндагӣ созад. Дар идомаи баёни матлаб адиб ба сарчашмаҳои файзбахши мавзӯ ба возеҳият ишора намуда, ҷунин мефармояд: “Ғақайф, ки забони ваҳии илоҳӣ барои тасаллии мо мушаввашхотирони андешаи ризқ аз ин мақула сухани беш аз он гуфта ва гулҳои ишфок ва эҳсон ҷиҳати тақвияти димоғи имони мо бетаваккулон аз риёзи китобу суннат зиёда аз он шукуфта, ки аз ғояти қасрати гунҷиҳои шарҳу баёну банони ақломро бо риштаи тӯли каломии гулдастабандии он имкон дошта бошад” [4, 145а]. Дар ин ҷо адиб мавзӯро пайгирӣ карда, ба ин натиҷа расидааст, ки инсон бояд дар ҷустуҷӯи ризқ бошад ва онро на аз рӯйи тамаъу суол аз мардум, балки аз рӯйи меҳнати ҳалол ва касбу пешаи муайяне ба даст орад. Вай бо диду таҳаммулу ҷаҳонбинии худ кор карданро талаб менамояд ва аз тарафи дигар дар паёмаҳои он ба Худо таваккул намуданро хоҳон шудааст:

Воиз, мабош ғофилу муҳкам бигир кор,

Яъне, ки воғузор ба Ҳақ кори хешро. [4, 145б]

Ба ин маънӣ, Воиз кору пешаро бехтарин василаи озодии инсон аз тамаъ ва муҳтоҷӣ доништа, таъкид доштааст, ки “одамӣ дар касби ваҷҳи маош сайёу талош ночор аст ва Худованди олам ҷалла ҷалолуҳу роҳҳои таҳсили онро бар ҳалқ кушуда ва қуввати ҷашмо ба нуру шуур бар он роҳҳо далолат фармудааст” [4, 146а]. Пас инсонро зарур аст, ки аз имконоти баҳраи фароҳам омада, истифода намояд, онҳоро дар роҳи дуруст ба кор бурда, касбу ҳунари ба худ мувофиқро интихоб кунад ва баҳри пешбурди рӯзгор ва таъмини нафақаи он камари ҳиммат бандад.

Дар миёни касбу пешаҳои мухталиф, Воиз ба мухлису шунавандаю хонандаи худ деҳқонро пешниҳод намуда, онро аз ҳар ҷиҳат таърифу тавсиф кардааст. Ба таъкиди вай: “зироати деҳқонӣ...” ва “оби мазраъ макнату бениёзист ва тухми хӯшаи иззату сарфарозии замин саҳтии айёмо шуҳм аст ва ҳосили барги маишатро тухм” [4, 146а]. Дар идома адиб иброз доштааст, ки “дар фазилати зироату деҳқонӣ бисёр маъсӯр аст” ва таъкид намудааст, ки “кишти ин амали майманатосорро ҳамин ҳосил ва ғайда бас, ки одамӣ ба он мустағнӣ аз илтифоти аввом ва хаввос ва гиребони табъаш аз ҷанги сифати ҷанисаи тамаъ ва гадоӣ ҳалос метавонад шуд” [4, 146б]. Воқеан, андешаи адиб қобили таваҷҷуҳ аст. Зеро марди деҳқон бо маҳсули меҳнаташ аз саҳтии айём, дасти тамаъ, ниёзмандӣ ба моли дигарон, муҳтоҷию тангдастӣ озод аст. Биноан, деҳқон марди обрӯманд аст ва касби ӯ чӣ дар замони зиндагии адиб ва чи ҳоло аз пешаҳои баъътибор ва сардаромад маҳсуб меёбад.

Аз пешаҳои дигар, ки адиб барои дафъӣ тамаъ ва рафъӣ ниёзмандӣ ба хонандаи худ пешниҳод сохтааст, кори тиҷорат аст. Ба таъкиду тавсифи ӯ: “Дигар аз ҷумлаи тариқи таҳсили ваҷҳи маош тиҷорат аст, ки сармояи хариди матоъи арҷмандист ва тӯшаи сафари талаби сарбаландӣ, бандари қумоши бениёзист ва кисаи харчи дарвешнавозӣ, дар қатъи биёбони зиндагӣ марқабест роҳвор” [4, 146б]. Дарвоқеъ, тиҷорат пешаи хуб аст ва он метавонад ба соҳиби худ манофеи зиёдеро ба бор орад ва ҳамаи он ишороти ҳадафмандона ва неқӯие, ки ин ҷо зикр ёфт, ба тоҷир фароҳам созад. Аммо баъд аз ин адиб тарқи инсоф накардан, инони ихтиёрро ба дасти нафс насупурдан, аз ҳадду ҳудуди муайян берун нарафтанро аз аҳли тиҷорат тақозо намудааст. Ҷунончи: “Алҳосил шуғли тиҷорат кори набӣ ва вали ва баракати майманати он бағоят возеҳу ҷалист, валекин мубоширони ин амр мефармоянд, ки дар таи тариқи он тавсани нафси саркашро он қадар инон надиханд, ки аз шореъи шаръи қавим берун рафта, ба водии хунхор шабоҳат ва муҳаррамоташон андозад” [4, 147б]. Ба пиндори дурусти адиб, агар аҳли тучҷор аз ин меъёрҳои ахлоқии касби тиҷорат баҳравар шаванд ва онҳоро дар фаъолияти худ татбиқ намояд, бешубҳа ба муроди дили хеш ва тавсияи хангуфти кори худ даст хоҳанд ёфт. Аз ҳама муҳиммаш аз тамаъу суолу ниёзмандӣ озод мешаванд ва ё мувочех ба онҳо намешаванд.

Пас ин адиб соҳибкасб шудану ба пешае шуғл варзиданро тақозо карда, дар ҳилоли ин касбу пешаҳои мухталифери манзур дошта, вижагӣ, аҳаммият ва тавсифи ҳар яке аз онҳоро рӯйи коғаз оварда, аз ҷумла мегӯяд: “Ҳаддод оҳани саҳтӣ даврон аст ва наҷҷор дари саройи амну амон аст. Сипарсоз амниятӣ дарвешист ва камонгар ҳамидагӣ ва сар дар пешӣ, заррасоз дидаҳои беҳоб аст ва тиргар новаки дуоҳои мустаҷоб. Сайёф шамшери нафскушист ва

рӯшангар ойинаи дилхӯшӣ, расантоб риштаи рӯзист ва хаймадӯз сародиқи фирӯзӣ, шаккарез маззаи бенонист ва килобгир арақи пешонӣ, шарорабанд авроқи баргу навест ва рангрез сурхрӯи дунёву уқбо” [4, 148a]. Ин баршумории пешаҳо аз як тараф, диди хунариноси адибро нишон диҳад, аз тарафи дигар, бар зарурати мавҷудияти онҳо дар ҷомеаи маданӣ далолат мекунад. Ба ифодаи дигар, соҳибони ин касбу пешаҳо на танҳо худро аз тамаъу саволу талаб ҳифз мекунад, балки онҳо бо ин фаъолияти хеш дар беҳбуди рӯзгори мардум сабаб шуда, маҷрои осоиштаи ҳаётро таъмин месозанд. Маълум мегардад, ки аз тамаъ иҷтиноб варзидан ва ба касбу пешае иштиғол доштан ҳам осоиши соҳибкасбро боис ба таъмин мешавад ва ҳам рушди бемайлоии тамоми соҳоти хоҷагии халқ ба он фароҳам мегардад.

Дар идомаи матлаб адиб ба масъалаи ростӣ, диёнат, хиёнат ва дурӯғ мутаваҷҷеҳ гашта, бо далоили ба худ хос ҳар якеро шарҳу тавзеҳ додааст. Нахуст дурӯғ ва хиёнатро тавзеҳ дода, зарари онҳоро ба тамоми касбу пешаҳо таъкид сохта, аз хонандаи худ талаб намудааст, ки аз ҷунин амалҳои номатлуб иҷтиноб варзад. Ба пиндори дурусти адиб дурӯғу сохтакорӣ ва хиёнат агарчи “дар андак рӯзе” соҳиби худро “пешӣ халқ ангуштнамо ва машхур” [4, 150a] месозад, вале бесуд аст. Зеро ҷун ҳақиқат ошкор мешавад, “шухрати эшон ба норостӣ боиси нафрати халқ аз эшон ва сабаби тарки саводи бегонагон ва хешон мешавад” [4, 150a]. Албатта, ба ҷунин ҳолат мувоҷеҳ гаштан хеле шигифтангезу мушқилзо мебошад ва касе ба боиси дурӯғгӯӣ ва сохтакорӣ худро ба ин гирифтӣ нанамояд. Ба ин маъно, ки инсон дар алоҳидагӣ зиндагӣ кардан наметавонад ва бояд ки сохтакорию дурӯғгӯӣ накунад то ба нафрати хешу бегона мубтало нашавад. Дар идома адиб мефармояд, ки “ба ҳукми нақлу ақл хиёнатро норостӣ мучиби хусрони дину дунё мавруси ҳарӣ ва расвоии ҳарду дунёст” [4, 150a]. Ин ҳадди баландтарин ва бадтарини дурӯғу сохтакорист, ки ба ғоили он насиб мешавад. Адиб дурӯғгӯёну сохтакорон ва ҳоинонро “гандумнамои ҷавфурӯш” ба қалам дода, иброн меорад, ки ба пиндори ин қабил афрод “кам кардани ҳақи қасон боиси афзудани мол ва тараққиӣ аҳвол мегардад” [4, 150a]. Вале “Намедонанд, ки хиёнат барқи хирмани сарват ва қачӣ доси сабзаи баракат аст” [4, 150a]. Ҳадафи адиб аз ин гуфта, он ки моли аз ҳақи мардум ҳосилшуда ва бе заҳмат ба даст омада, зуд тамои мешавад ва баракат надорад. “Моле, ки ба хиёнат андӯхта гардад”- таъкид кардааст адиб, “ҳамон ба хиёнат аз даст меравад” [4, 150a]. Аз ин рӯ, аз ҳисоби мардум, бо роҳи дурӯғ ва сохтакорӣ гирдоварӣ намудани мол қобили қабул набудааст. Ин меъёри ахлоқӣ ба тамоми касбу пешаҳо, аз он ҷумла аҳли тиҷорат бисёр пураҳамият аст, ки эшон бештар аз ҳама дар барои ғоиди худ фикр мекунад ва аз мановеи мардуми ғайри хеш дар хариду фурӯш фурӯгузорӣ менамоянд. Бо ин адиб дурӯғу хиёнат ва сохтакориро маҳкум карда, ба тавсифи ростӣ, инсоф ва амонатдорӣ пардохта, онҳоро дар тамоми касбу пешаҳо ва шӯғли муфиди инсонӣ муҳиму мусоиду пурбаракат арзёбӣ намудааст. Ба таъкиди вай: “аснофи тучҷор ва муҳтарифаро дар талаби суд роҳе бештар аз ростӣ ва амонат нест” [4, 150b]. Ростӣ, баръакси дурӯғ рушди фаъолияти инсонро таъмин ва суду мановеи онро боис ба фузунӣ хоҳад шуд. Ҷунонки дида мешавад, адиб дар паҳлуи ростӣ амонатро гузошта, онро ба тариқи зайл тавсиф намудааст: “Амонат кимиёи иқбол ва саодат аст ва сарчашмаи фузунӣ ва зиёдати пояи улувви дараҷот аст ва баҳори нумувви баракот” [4, 150b]. Ростӣ, ки дар вучуди инсон маскан дошта бошад, амонат низ дар он ғунҷида метавонад ва ин тариқи мучаррабу ҳамворе буда, ки саодати дорандаи худро дар тамоми ҷой таъмин мекунад ва онро пойдор хоҳад дошт.

“Окилон” – таъкид доштааст адиб, “ба ҷароғи ин сифати хучастагавҳар муроди ду гетӣ ҷустаанд ва хушмандон дар чашмаи ин шеваи ҳамида рух аз гарди нокомии ду олам шуста, ҷӣ судҳои бешумор, ки дидаварони бозори рӯзгор ба даллолии сидку ростӣ бурдаанд ва ҷӣ меваҳои мақсуд, ки хушқлабони биёбони вучуд аз шачари некӯсамарот хӯрдаанд” [4, 150b]. Ин ҷо адиб се тоифа инсонҳоро, ки аз роҳи ростӣ ва амонат зиндагии худро аз нокомиҳо озод карда, аз фаъолияти худ суд дида, ба коми дил расидаанд, зикр намудааст. Тавре ки аён мешавад, адиб роҳи раҳӣ аз тамаъро дар интиҳоби касб дида, пасон дурӯғу фиребу сохтакориро маҳкум намуда, ростӣ, диёнат ва амонатро дар тамоми касбу пешаи инсонӣ муҳим арзёбӣ кардааст. Аз мутолиа ва таҳлилу баррасии фавқ метавон ба натиҷаи зайл расид:

1. Мавъиза аз навъҳои олии асари пандуахлоқист, ки аз ҷониби олимони орифон, адибон ва умуман, аҳли зиё дар маҳфили ҳосу ом арз мегардад. Дар он масоили муҳиму ҳаётии инсонҳо мавриди баҳсу баён қарор дода мешавад. Амалу ҳислат, рафтору кирдору пиндори нақӯ тарғиб меёбад ва рафтору кирдору пиндору аъмоли бад накуҳиш карда мешавад.

2. Сабаби ба вучуд омадани ин гуна осори ахлоқӣ ва маърифатӣ ниёзҳои маънавии бани башар будааст ва марҷааш мероси динҳои тавҳидӣ, аз он ҷумла дини ислом мебошад. Амри маъруф ва наҳӣи мункар ҳадафи меҳварии мавоиз будааст. Вазъгӯӣ оҳиста-оҳиста густариш ёфта, ба шакли мактуб даромада, ба адабиёти бадеӣ ворид гардид. Намунаҳои хуби

мавъизаро дар осори бадеии ҳамаи адибони классикӣ, аз он ҷумла дар эҷодиёти Носири Хусрав, Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, Ҳаким Саной, Аттори Нишопурӣ, Низомӣ, Саъдӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Соиб, Бедил, Саййидо ва дигарон дидан мумкин аст.

3. Воизи Қазвинӣ дар замони худ анъанаи неки пешиниёнро идома дода, намунаҳои хубу писандидаи мавъизаро дар шакли мактуб манзури хонандагон кардааст, ки ин ҷо яке аз онҳо аз китоби “Абвоб-ул-чинон”-и ӯ дар боби накуҳиши тамаъ баррасӣ шуд, гувоҳи ин андеша мебошад. Адиб бо тақия ба сарчашмаҳои муътамад, хосса китобу суннат, осори ақлию нақлӣ тамаъро накуҳиш карда, ғоили онро зерӣ тозиёнаи танқид қарор дода, айбу мафосидаш баршуморӣ намудааст, ки аз ҷумлаи онҳо беқадрии инсон, вобастаю ғулом гаштани ӯ, тираақлии вай дар вақти боло гирифтани ҳисси тамаъ маҳсуб меёбад.

4. Воиз тамаъу тамаъкориро барҳамзанандаи мушкilot намедонад, баръакс онро физояндаи душвориҳо ҳисобидеаст. Ба пиндори вай, агар инсон ба суоли тамаъҷӯёна хоҳад, ки душвориеро аз рӯзгори худ ҳал кунад, дар пайи он дахҳо мушкilotи дигар рӯйи қор хоҳанд омад. Воиз барои бартараф кардани тамаъҷӯӣ ва ҳалли мушкilotи зиндагӣ касбомӯзӣ, интиҳоби дурусти пешаҳои мухталиф, иҷроиши қору амали муфидро пешниҳод менамояд, ки дар ҳилоли он ҳамаи касбу ҳунароҳои шахрии рӯзгори адиб, аз он ҷумла, деҳқонӣ, тиҷорат, оҳангарӣ, равшангарӣ, сайёфӣ, наҷорӣ, сипарсозӣ, заррасозӣ, тиргарӣ, расантобӣ, шакаррезӣ, шарорабандӣ, камонгарӣ, хаймадӯзӣ ва ғайра зикр гардидаанд.

5. Адиб пас аз интиҳоби касбу ҳунаро ва бартараф кардани тамаъ, бароварда намудани ниёзҳои моддӣ, ростию диёнату амонатро дар ҳамаи касбу пешаҳо зарур доништа, дурӯғгӯӣ, сохтакорӣ, хиёнат ва молимардумхӯриро маҳкум намудааст. Воқеан, инсон соҳибхирате, ки дорои ҳулки нек аст, ба тамаъ даст наметавонад ва ӯ қору амали худро ба вачҳи аҳсан анҷом медиҳаду ба молу мулки дигарон хиёнат намекунад. Аз гузориши масъала ва роҳу равиши ҳалли он солҳо сипарӣ шуда бошад ҳам, ҳоло низ аҳамияти назария амалии худро дар ҷомеаи муосир аз даст надодааст ва ҳамвора қобили таваҷҷуҳ хоҳад буд.

Адабиёт

1. Аҳмадов, М. Насри ахлоқӣ-тарбиявии Ҳусайн Воъизи Кошифӣ. Қисми I / М. Аҳмадов. – Душанбе, 1994. – 153 с.
2. Аҳмадов, М. Насри ахлоқӣ-бадеии Ҳусайн Воъизи Кошифӣ. Қисми II / М. Аҳмадов. – Душанбе, 1994. – 80 с.
3. Аҳмадов, М. Насри ахлоқӣ-бадеии Ҳусайн Воъизи Кошифӣ. Қисми III / М. Аҳмадов. – Душанбе, 1994. – 100 с.
4. Қазвинӣ, Воиз. Абвоб-ул-чинон. Чопи сангӣ №29417. Бо хатти Муҳаммадалӣ ибни Ҳусайни Табрезӣ. – Машиҳад: Китобхонаи устони Қудси разавӣ, 1320 ҳ.қ. – 217 вар.
5. Қазвинӣ, Воиз. Абвоб-ул-чинон. Дастхати №63491. – Техрон: Китобхонаи маҷлиси шурои миллӣ, 1099 ҳ.қ. – 526 вар.
6. Қазвинӣ, Воиз. Абвоб-ул-чинон. Дастхати №18633. – Техрон: Китобхонаи маҷлиси шурои миллӣ, 1099 ҳ.қ. – 374 вар.
7. Қубодиёнӣ, Раҳим Муслмонӣён. Назарияи адабиёт / Р.М. Қубодиёнӣ. – Душанбе: Торус, 2025. – 540 с.
8. Муслмонқулов, Раҳим. Саҷъ ва сайри таърихӣ он дар насри тоҷик / Р. Муслмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 216 с.
9. Нарзиқул, Мисбоҳиддин. Таърих ва назарияи номанигорӣ (аз қадим то замони Амир Хусрави Деҳлавӣ) / М. Нарзиқул. – Душанбе: Сино, 2009. – 140 с.
10. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ / Саид Нафисӣ. Ҷилди 1. – Техрон, 1338. – 438 с.
11. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ / Саид Нафисӣ. Ҷилди 2. – Техрон, 1340. – 480 с.
12. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди сеюм, чорум ва панҷум. Таҳияи А. Набавӣ / Шиблӣ Нуъмонӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2015. – 576 с.
13. Сатторзода, А. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ (дар заминаи навиштаҳои пешиниён ва имрӯзиён) / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 380 с.
14. Салимов, Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII) / Носирҷон Салимов. – Ҳуҷанд: Нури маърифат, 2002. – 400 с.
15. Шамисо, Сирус. Сабкиносии наср / Сирус Шамисо. Чопи шашум. – Техрон: Митро, 1388 ҳ.ш. – 328 с.

МАЗАММАТИ ТАМАЪ ДАР НАСРИ АХЛОҚИИ ВОИЗИ ҚАЗВИНӢ

Дар ин мақола роҷеъ ба тамаъу тамаъкорӣ ва мазаммати онҳо дар насри ахлоқии Воизи Қазвинӣ баҳс шудааст. Бо истифода аз методҳои муқоисавӣ-таърихӣ, шарҳи осори адабӣ, шинохти анвои адабӣ, омори собит карда шудааст, ки Воиз тамаъ, тамаъҷӯӣ ва ба инҳо монанд амалҳои номатлуби замони худро ба далелҳои ба худ хос танқид кардааст. Вай муҳтоҷӣ, нодорӣ ва

ниёзмандиро боиси тамаъҷӯӣ донистааст. Аммо аз тарафи дигар адиб ин амалро як навъ одат ҳисобида, инсонхое, ки ба он даст мезананд, накуҳиш намудааст. Адиб барои бартараф шудани ҳисси тамаъҷӯӣ ва бартараф кардани сабабҳои бавучудорандаи он интиҳоби касбу ҳунароҳои мувофиқро пешниҳод кардааст. Аз ҷумлаи пешаҳои, ки инсонро аз муҳтоҷӣ ва тамаъкорӣ мераҳонад, деҳқонӣ, тичорат, оҳангарӣ ва монанди инҳо мебошад. Ба пиндори адиб ҳар касе ки ба қору амале шугл меварзад, вай ниёзҳои худро ба ин восита бароварда месозад ва ба тамаъкорӣ даст намезанад. Дар маҷмӯъ, андешаҳои адиб дар хусуси мазаммати тамаъ аҳамияти амалии худро имрӯз низ ҳифз кардаанд.

Калидвожаҳо: адабиёт, касб, мавъиза, тамаъ, бад, Воизи Қазвинӣ, андеша, ҳадаф, ғоя, танқид, ахлоқ, наср, айб.

КРИТИКА ВЫМОГАТЕЛЬСТВА В МОРАЛЬНОЙ ПРОЗЕ ВОИЗА КАЗВИНИ

В данной статье рассматриваются жадность и алчность, а также их осуждение в моральной прозе Воиза Казвини. Используя сравнительно-исторические методы, анализ литературных произведений, выявление литературных жанров и статистические данные, было доказано, что Воиз критиковал жадность, скупость и тому подобные нежелательные практики своего времени, исходя из собственных заслуг. Он считал бедность, нужду и нужду причинами жадности. Но с другой стороны, писатель считает этот поступок своего рода привычкой и не осуждает людей, которые им занимаются. Писатель предлагает выбирать соответствующие профессии и ремесла, чтобы устранить чувство жадности и устранить причины, его вызывающие. К профессиям, спасающим человека от нищеты и жадности, относятся земледелие, торговля, кузнечное дело и тому подобное. По мнению писателя, всякий, кто занимается какой-либо деятельностью, удовлетворяет свои потребности посредством этого и не потакает жадности. В целом мысли писателя об осуждении жадности сохранили свою практическую актуальность и сегодня.

Ключевые слова: литература, профессия, проповедь, жадность, зло, Воиза Казвини, мысль, цель, идея, критика, мораль, проза, осуждение.

CRITICISM OF EXTORTION IN MORAL PROSE BY VOIZ KAZVINI

This article examines greed and avarice and their condemnation in the moral prose of Voiz Qazvini. Using comparative historical methods, literary analysis, identification of literary genres and statistical data, it has been shown that Voiz criticized greed, stinginess and similar undesirable practices of his time based on his own merits. He considered poverty, need and want as reasons for greed. But on the other hand, the writer considers this act a kind of habit and does not condemn people who engage in it. The writer suggests choosing appropriate professions and crafts to eliminate the feeling of greed and eliminate the causes that cause it. Professions that save a person from poverty and greed include agriculture, trade, blacksmithing, and the like. According to the writer, anyone who engages in any activity satisfies their needs through it and does not indulge greed. In general, the writer's thoughts on condemning greed have retained their practical relevance today.

Keywords: literature, profession, preaching, greed, evil, Voiza Qazvini, thought, goal, idea, criticism, morality, prose, condemnation.

Дар бораи муаллиф

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: sayron80@mail.ru*

Об авторе

*Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рӯдаки, 121
E-mail: sayron80@mail.ru*

About the author

*Shoev Abduhamid Abdunabievich
Candidate of Philology, Associate Professor
of the Department of Theory and History of
Literature
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: sayron80@mail.ru*

ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ МИЛЛӢ**Сухробӣ М.***Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар замони муосир журналистикаи байналхалқӣ дар баробари рушд боз мушкилоти ба худ хосро низ дорад. Доираи ин мушкилот маҳдуд набуда, вобаста ба вазъият, тағйирёбии равандҳои муносибатҳои байналхалқӣ, ба вучуд омадани дигаргуниҳои мусбат ва ё манфӣ дар ҷаҳон теъдоди он кам ё зиёд мегардад. Пешниҳоди иттилооти саҳеҳ ва саривақтӣ доир ба авзои ҷаҳон аз уҳдадорихои асосии журналистикаи байналхалқӣ мебошад. Инчунин риояи ҳуқуқи миллатҳо ва эҳтиром ба арзишҳои миллий, фарҳанг, адабиёт, санъат ва маънавияти ҷомеаҳо метавонем уҳдадорӣ дигари журналистикаи байналхалқӣ шуморем. Журналистикаи муосири байналхалқӣ бояд ҳамеша дар ҷустуҷӯи созишҳо бошад, ки он инъикоси дуруст ва бегаразонаи рӯйдодҳои олам, шарҳ, таҳлил ва баррасии объективонаи масоили миллий, минтақавӣ ва глобалиро дар бар мегирад.

Фаъолияти журналисти байналхалқӣ дар шароити ҷаҳони бисёркӯтаба хеле душвор аст ва ӯ бояд ҳамзамон мутахассиси хуби минтақашиносӣ бошад, зеро ҳангоми баррасии масъалаҳои миллий ва минтақавӣ вазъиятро дуруст шарҳ дода тавонад. Журналисти муосири байналхалқӣ на танҳо қобилияти дарки равандҳои мураккаби байналхалқиро дошта бошад, балки донандаи хуби масоили сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, динӣ ва мардумшिनӣ бошад, то ки ба аудиторияи худ рӯйдодро тафсир карда тавонад. Ба монанди ҳама гуна санъат, журналистикаи байналхалқӣ аз мутахассиси соҳа фидокории беназирро талаб менамояд, зеро саҳлангорӣ дар ин соҳа боиси кандашавии эътимоди миллатҳо, гусасташавии равобити байналхалқӣ ва ҳатто хавфи сар задани мочароҳо гашта метавонад. Аз ин рӯ, журналисти байналхалқӣ ҳуқуқи хато кардан надорад ва ўро зарур аст, ки рӯйдодҳоро дар сатҳи баланди касбӣ, дуруст инъикос намояд. Шояд мушкилии асосии журналистикаи байналхалқӣ ҳам дар ҳамин бошад. Фаъолияти журналисти байналхалқӣ ҳам ба монандӣ танзимгари маркази яроқҳои ҳастаӣ мебошад, ки иштибоҳи яке сабаби аз ҷанги иттилоотӣ ба ҷанги воқеӣ гузаштан шуда метавонаду иштибоҳи дигаре сабаби ҷанги ҳастаӣ мегардад. Журналистикаи байналхалқӣ дар таъмини суботи олам ва рушди бомароми олам дар баробари дигар соҳаҳо масъулияти бузург дорад, вале ин масъулият на ҳамеша содиқона иҷро мегардад, зеро ВАО-и байналхалқӣ ва кормандони он на ҳамеша пойбанди қонун, санадҳои байналхалқӣ, маъёрҳои касбӣ ва ахлоқӣ ҳастанд.

ВАО-и байналхалқӣ ҳамонгуна ки дар муаррифии миллатҳо ва ба ҳам наздик намудани миллатҳои гуногун мусоидат менамоянд, боз метавонанд дар барангехтани кинаю адоват ва душманӣ миёни миллатҳо саҳм дошта бошад. Ба кадом ҳадаф истифода гардидани ВАО-и байналхалқӣ аз муассисон, сиёсати редаксионии онҳо ва ё дархости фармоишгарон вобастагии бузург дорад. “ВАО имкон дорад ҳам имичи манфӣ ва ҳам имичи мусбати давлатро ташаккул диҳад” [16, с. 39]. Истифодаи ВАО ҳамчун василаи пешбурди ҷанги иттилоотӣ миёни кишварҳои ба ҳам рақиб амали маъмулӣ ба шумор меравад ва дар сад соли охир ин раванд хеле авҷ гирифта, ба самти доимии фаъолияти бархе аз расонаҳо мубаддал гаштааст. Намунаи барҷастаи ин суҳанҳо истифодаи ВАО дар ҷангҳои якум ва дуҷуми ҷаҳонӣ, «ҷанги сард» ва марҳилаи муосири бархурди абарқудратҳо ва дигар давлатҳо мебошад. Муҳаққиқ Муқимов М. дуруст қайд намудааст, ки ИМА тавассути радиоҳои Аврупои озод/“Озодӣ”, “Осиёи озод”, “Садои Амрико” ва дигар расонаҳои тарғиботиаш “ба 61 забони миллий ва ба 125 кишвари дунё ҷанги иттилоотии густурда мебарад” [11, с. 3]. Инчунин ВАО-и бархе аз кишварҳо барои барангехтани бадбинӣ ва нифоқ миёни дигар кишварҳо метавонанд маъракаи иттилоотиро роҳандозӣ намојанд.

Бояд қайд намуд, ки роҳандозии маърақаҳои иттилоотӣ барои ташаккули имичи мусбати давлат тавассути наشري мавод дар телевизионҳои байналмиллалӣ сурат мегирад ва “дар миёни онҳо, албатта, Си-Эн-Эн мавқеи пешсафиро ишғол мекунад” [9, с. 259].

Моҳи январи соли 2025 дар сомонаи CNN Travel, ки бахши сайёҳии телевизиони байналхалқии CNN аст, бо истифода аз маводи Маркази маданияти исломии Ўзбекистон дар назди Девони вазирони Ўзбекистон якҷанд мавод нашр гардид, ки дар он асолати миллии донишмандони классики форсу тоҷикро ба дигар миллат рабт доданд. Аз он ки Ибни Синоро падари тибби олам телевизиони CNN номид, ягон ғалате нест, аммо муаррифии зерини ин

шабакаи бонуфуз комилан таҳрифи таърих аст: “Дар олами илму тиб номи олими ўзбек Ибни Сино чун ситораи раҳнамо, илҳомбахши наслҳои олимону табибон дурахшон аст” [26]. Ин амали CNN норозигии тоҷиконро дар Тоҷикистон ва берун аз он ба вучуд овард. Олимон, журналистон, табибон, афроди шинохтаи ҷомеа дар расонаҳои миллии ин амалро маҳкум намуданд, инчунин онҳо ва ҳатто одамони оддӣ тавассути расонаҳо, Ютубканалҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ мавқеи худро дар ин хусус баён намуданд. Махсусан Ибни Синоро ўзбек муаррифӣ намудани CNN баҳси ҳанӯз замони Шуравӣ хомӯшшударо аз нав эҳё намуд. Дар баробари назари олимон ва шахсиятҳои машҳури замони атрофи ўзбек ё тоҷик будани Ибни Сино, мақолаҳои дар замони шуравӣ интишоршуда ва назари олимони хориҷӣ ва ўзбек дар хусуси тоҷик будани Ибни Сино дубора бознашр гардиданд. Нашри маводи CNN боиси ба вучуд омадани мубоҳисаҳо дар фазои маҷозӣ гардид. Дар рӯзҳои нахустини мубоҳисаҳо муҳаққиқон Абдунабӣ Сатторзода, Субҳон Аъзамзода, Рустам Ваҳҳоб, Сайфулло Муллоҷонов ва баъдан дигар муҳаққиқон далелҳои муътамад пешниҳод намуданд. Муҳаққиқи пуркор Субҳон Аъзамзода дар баробари ибрази андешаҳои тавассути ВАО ва фејсбук, боз мақолаҳои журналистон, назари дигарон дар хусуси бузургони тоҷик ва мақолаҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷиро дар саҳифаи фејсбукии худ доимо ҷой медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки ба эҳтироми Ибни Сино дар Тоҷикистон ноҳия, донишгоҳ ва ҷоиҳои олии барои табибон таъсис дода шудааст. Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Ҷеҳраҳои мондагон» хидматҳои Абӯалӣ ибни Синоро ҳамчун фарзанди фарзонаи миллати тоҷик таҳлил намуда, чунин таъкид менамояд: «Ибни Сино парчамбардори бедории афкори миллии ва бунёдгузори пойдевори илми ҳазорсолаи мост» [15, с. 239].

Бахтовар Шарифӣ корманди радиои “Овози тоҷик” дар мавриди амали CNN бо пажӯҳишгар Яъқуби Ясно мусоҳиба намуда, бо саволҳои зерин ба ӯ муроҷиат кард: “Ҷаро ҷавҳари таърих таҳриф мешавад ва ин навбат фаротар аз марзи минтақа ва дар як расонаи ҷаҳонӣ. Паёму паёмади чунин афкорсозӣ ба қадом аломил рабт дорад? Ҷаро баъзеҳо далелҳои таърихро нодида мегиранд? Далели интишори чунин матолиб тавассути як расонаи муътабари амрикоӣ чист?” [27]

Вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Матлубахон Сатториён дар нишасти матбуотӣ гузориши CNN -ро таҳрифи далелҳо унвон карда, онро “изҳороти расмӣ давлати ҳамсоя нест ва худ мавод таҳрифи воқеият аст» [5] баён намуда бошад ҳам, аммо баъзе афрод ва баъзе аз мақомоти ҳамсоякишвар онро ҷонибдорӣ менамоянд. Масалан, дар сомона ва саҳифаи фејсбукии сафоратхонаи Ҷумҳурии Ўзбекистон дар Миср [14] маводи CNN бознашр гаштааст.

Пас аз воқунишҳо ба маводи CNN дар Тоҷикистон сару садоҳо дар Ўзбекистон ҳам боло шуд. Сомонаи “The Times of Central Asia”, ки худро нахустин нашрияи минтақавии англисзабон дар Осиёи Марказӣ эълон намудааст, дар ин хусус маводи “Гузориши CNN дар бораи Ибни Сино баҳси миллатҳои Осиёи Марказиро барангехт”-ро нашр намудааст. Аз ҷумла, дар мавод оварда шудааст, ки дар Ўзбекистон воқуниш ба ин баҳс гуногун буд. Шерзодхон Қудратхӯча, ректори Донишгоҳи рӯзноманигорӣ ва коммуникатсияи оммавӣ, таърихи муштараки Ўзбекистон ва Тоҷикистонро эътироф карда, хостори эътидол гардид: «Дар ҳоле, ки Осиёи Марказӣ ваҳдати худро мустаҳкам мекунад, ҳамаи мо бояд ба чунин масъалаҳо бодикқат муносибат кунем» [24]. Инчунин ӯ таъкид намудааст, ки Ибни Сино маъмулан ҳамчун донишманди зодаи Бухоро, минтақае, ки ҳоло дар марзи Ўзбекистон аст, тавсиф мешавад, аммо пешниҳод кард, ки ўро ҳамчун як шахсияти намоёндагӣ аз тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ баррасӣ кунанд.

Дар маводи мазкур назари Азамат Зиёев, директори Пажӯҳишгоҳи таърихи Академияи илмҳои Ўзбекистон ҷой дода шуд. Ў ҳарчанд дар хусуси ваҳдати минтақа суҳан ронда бошад ҳам, вале даъво менамояд, ки дар бораи миллати бисёре аз шахсиятҳои таърихӣ Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Ибни Сино далели ҳаттӣ мавҷуд нест. Ба назари ӯ “муҳим он аст, ки саҳми онҳо дар илму башарият аст, на миллаташон” [24]. Агар миллат муҳим набуда, ваҳдати минтақа дар мадди аввал мебуд, вақте ки Маркази маданияти исломии Ўзбекистон тариқи расонаҳои ҷаҳонӣ миллати Ибни Сино ва алломаҳои тоҷикро ўзбек муаррифӣ намуд, бояд воқуниш нишон меод.

Садокат Ҷалолова муаллифи маводи мазкур боз назари якчанд нафари дигар аз Ўзбекистонро оварда, дар ин мавзӯ назари олимони тоҷик ва ё хориҷиро ҷой надодааст. Дар мавод масъала яктарафа баҳогузориш шуда, принсипи бетарафии журналистикаи байналхалқӣ

риоя нагардидааст. Ҳарчанд сомонаи The Times of Central Asia худро муаррифгари ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, масоили иҷтимоӣ ва равоити хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва дорандаи шабакаи хабарнигорон дар кишварҳои Осиёи Марказӣ эълон намудааст, хабарнигорони тоҷикистони худро барои таҳияи маводи мазкур ҷалб накардааст ва маълум нест, ки ҳоянд хабарнигорони тоҷикистони он. Аз ҳаёти 30 нафараи ин нашрия танҳо 9 нафар ном ва насаби осиёиёнагӣ доранд ва аз миёни 9 нафари мазкур портрети 3 нафар – Алиа Ҳайдар, Евгений Раҳимҷонов ва Вағит Исмаилов [25] дар сомона ҷой дода нашудааст. Ҳаёти боқимондаи нашрияро амрикоиву аврупоиён ва як турк ташкил медиҳанд.

Нашрияи The Times of Central Asia бинобар маълумоти сомонаи мазкур соли 1999 дар Бишкек аз ҷониби Ҷорҷио Фиакконӣ, ки понздаҳ сол ба ҳайси нахустин консули фаҳрии Итолиё дар Қирғизистон фаъолият дошт, таъсис ёфтааст [23]. Дар атрофи нашрияи мазкур ва фаъолияти он саволҳои ба миён омад: Чаро нашрия дар Бишкек таъсис ёфтааст, вале нишони қароргоҳи он шахси Нью-Йорки ИМА нишон дода шудааст? Чаро аксарияти ҳаёти эҷодии онро хориҷиён ташкил медиҳанд? Барои чӣ муаллифони муҳаллий аксаран турктабор ҳастанд? Оё ин нашрия ҷузъе аз лоиҳаҳои тарғиботи ИМА дар муқобил ба тоҷикон аст? Новобаста ба он ки ба кӣ ё кадом сохтор мансуб ҳастанд, маълум мегардад, ки фаъолияти онҳо ба нафъи тоҷикон нест.

Дар робита ба баҳси Ибни Сино бояд қайд намуд, ки дар Фаронса “Боғи ўзбекӣ” ва муҳассамаи Абуалӣ ибни Синоро 22 апрели соли 2019 дар ҷараёни сафари президенти Ўзбекистон Шавқат Мирзиёев боз намуда буданд ва он замон ба масъалаи миллати Ибни Сино дахл накарданд. Ин нукта аз лавҳаи дар пояи муҳассама насбгардида маълум мегардад: “Олим, энциклопедист, табиб, файласуф Абуалӣ ибни Сино (980-1037) дар Бухоро таваллуд шудааст. Аз ҳукумати Ҷумҳурии Ўзбекистон, апрел 2019 сол” [17].

Ҳарчанд сомонаи “Спутник Тоҷикистон”, ки баҳше аз расонаи байналхалқии Русия “Спутник” аст, аз баҳси ўзбек номидани шахсиятҳои маъруфи илмӣ, аз ҷумла Абуалӣ Ибни Сино, Аҳмади Фарғонӣ, Муҳаммад Хоразмӣ ва Абурайҳони Берунӣ маводи “Ибни Сино аз кист?: Воқуниши вазорати фарҳанг ба шабакаи телевизиони CNN» нашр карда бошад ҳам, дар мавод тоҷик ё ўзбек будани ин шахсиятҳои машҳурро ишора накардааст. Зеро намехоҳанд ин мавқегириашон боиси малолӣ хоири ҷонибе гардад: “Ҳамин тариқ, дар достони CNN як зумра олимони барҷастаи Шарқи асриёнагӣ, аз ҷумла табиби маъруф Ибни Сино ва ситорашинос Берунӣ ҳамчун олимони ўзбек ном бурда мешаванд” [5]. Ба қавли муҳаққиқ Ҷовид Муқим як рӯйдодро дар як вақт қариб ҳамаи расонаҳои иттилоотии бузурги олам хабар медиҳанд, вале тафсири он рӯйдод аз ҳар яки ин расонаҳо гуногун хоҳад буд: “Ҳар яке аз дидгоҳи худ ва пеш аз ҳама вобаста ба сиёсати давлати худ ба ин ҳодиса баҳо хоҳад дод” [10, с. 5].

Дар қисми болои маводи ба Ўзбекистон бахшидашуда CNN ба муаллифи силсиламавод чунин ишора намудааст: ① content by CISC – яъне Маркази маданияти исломии ҚЎ (СМ). Вақти ба аломати ① наздик овардани тирчаи мушаки компютер навиштае пайдо мешавад, ки мазмун он чунин аст: «Контент аз ҷониби рекламадиҳанда маблағгузори гардида, бренд - студияи контенти ширкати мо омода намудааст. Хабарнигорон ва ҳаёти шахсии CNN дар таҳияи он иштирок накардаанд» [26].

Амали CNN дар атрофи олимони тоҷик амали тасодуфӣ ва онро сирф амали тижоратӣ шуморидан чандон дуруст нест. Ҳарчанд онҳо саҳеҳияти маводро ба дӯши фармоишгар бо ишораҳои мазкур ҳавола намоянд ҳам, наشري чунин мавод худ нишони ҳамраӣ ва ҷонибдорӣ аз мавқеи зидди форсу тоҷикӣ мебошад. Ба андешаи муҳаққиқ Неренц Д. В. «Дар ВАО-и амрикоӣ фирори барқасдона аз таърих ҷой дорад, дар ҳоле ки метавонанд як аҷоибот ё шигифтӣ ба нафъи онҳое гарданд, ки дар ҷомеа беқадранд» [12]. Бояд қайд намуд, ки чунин амал дар шабакаи телевизиони CNN маротибаи аввал нест. Пешниҳоди иваз намудани номи Халиҷи Форс ба Халиҷи Араб борҳо аз тариқи CNN, “Нешнал ҷеографик” ва дигар расонаҳои ИМА садо додааст. Муҳаққиқ Феднева Н.Л шабакаи телевизиони Алҷазираро нусхаи арабии Си-Эн-Эн амрикоӣ медонад. Зеро дар миёнаҳои солҳои 90-уми асри гузашта нуфузи ин шабака дар олам коҳиш ёфта, муқобилият ба тарғиботи амрикоӣ бештар гардид. «Роҳбарияти шабакаро лозим омад, ки сиёсати иттилоотиро тағйир диҳанд, шабакаҳоро вобаста ба маҳалли паҳн дигаргун намуда, журналистони намояндаи миллатҳои гуногунро ба кор ҷалб намоянд» [21].

CNN ҳарчанд муассисаи ғайридавлатӣ ба шумор равад ҳам, ба тасвир ва «тафсири мушаххаси рӯйдод, ки ба мавқеи ҳукумати ИМА мувофиқат мекунад, мусоидат менамояд»

[7, с. 9] ». CNN аз ибтидо ҳамчун телевизиони ахборӣ арзи ҳастӣ намуд ва дар он ба фаврияти иттилоот назар ба воқеият бештар аҳамият меоданд. Фавран аз ҷои ҳодиса ва майдонҳои ҷанг навор пахш намудан ба принциби кории ин шабака табдилёфта, таваҷҷуҳи миллионҳо нафарро натавонанд дар ИМА, балки берун аз онро ҷалб намуд. CNN ба як шабакаи телевизионии ҷаҳонӣ табдил ёфт ва ахбори он на танҳо ба аудиторияи бузурги ҷаҳонӣ таъсирбахш гардид, балки ба доираҳои ҳукумрон ва нухбагони кишварҳо дар қабули қарор таъсиргузор шуд. Ин қобилияти таъсир расонидан ба қабули қарорҳои сиёсӣ бо воситаи иттилоот ба худ номи "эффекти CNN" [4] гирифтааст. Бояд қайд намуд, ки ин мафҳум соли 1991 пас аз ҷанги Халиҷи Форс пайдо шуда буд. Он замон шабакаи телевизионии CNN воситаи алоқаи байни ҳукуматҳои ИМА ва Ироқ гардида буд ва таъсирнокии намоиши ҷанги воқеӣ ба ҷомеаи байналмилалӣ хеле бузург буд [13, с. 124].

Ба андешаи Т.Мейсан таҳриф ва баъзан иттилооти бардурӯғ аз ҷониби CNN нашр мегардад. Ба унвони мисол ӯ воқеаи соли 1990 ёдовар шудааст, ки котиби давлатии ҳамоҳангҳои ИМА Чеймс Бейкер ҷомеаро ба зарурати ҷанг дар Ироқ бовар кунонд. «Дар он вақт агентии робита бо ҷомеаи "Hill & Knowlton" овоза пахш кард, ки гӯё сарбозони ироқӣ аз таваллудхонаи Кувайт инкубаторҳо барои тифлони норасидро дуддиданд ва дар натиҷа 300 кӯдак ҳалок шуданд. Овозаи мазкурро созмони «Авфи байналмилал» бо гузориш тасдиқ кард. Пас аз ин CNN ҷараёни бозпурсиҳо дар Конгресси ИМА-ро дар пахши мустақим пешниҳоди ҷаҳон намуд. Як ҳамшираи шафқати ҷавон ғиряолуд дар хусуси ин ҷиноят шохидӣ дод [8]. Баъд аз ҷанг маълум шуд, ки ҳама иттиҳомот нисбати сарбозони ироқӣ дурӯғ буда, шохид духтари як дипломати кувайтӣ будаст, ки дар натиҷа як дурӯғи агентӣ ба маъмурияти Буш имкон дод, ки ба шарофати "эффектҳои CNN" на танҳо порлумонро, балки ҷомеаи ҷаҳониро низ фиреб диҳад. Дар фаъолияти CNN ҷунун ҳолат кам нест. Масалан, рӯзи 11 сентябри соли 2001 шабакаи мазкур ҷандин иттилооти нодуруст ва носанҷидаро дар робита ба амали террористӣ нашр намуд. Аз ҷумла, «соати 10-и субҳ CNN гузориш медиҳад, ки натиҷаи ду таркиш дар Пентагон 7 нафар ҳалок шудааст. Пас аз як соат ин шабака хабар медиҳад, ки ҳавопаймои рабудаишуда ба сӯи Пентагон парвоз мекунад. Тақрибан нисфирӯзӣ ин шабака хабар медиҳад, ки ба гуфтаи Виктория Кларк, як ҳавопаймо ба бинои Пентагон бархурдааст. Шабакаҳои саросари ҷаҳон беҳабар аз номутобиқати хронология гузоришҳои CNN-ро дақиқа ба дақиқа дубора пахш мекунад» [8]. Бояд ёдовар шуд, ки дар сарнагун кардани ҳукумати Либия ва қатли Муамар Қаззофӣ низ қоршиносон CNN ва Алҷазираро ҳамдаст медонанд, зеро дар асоси гузоришҳои шабакаҳои мазкур ИМА ва иттифокчиёнаш ба амалиёти ҳарбӣ дар ин кишвар оғоз намуда буданд.

Вобаста ба қазияи таҳрифи таърих тавассути шабакаи CNN ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар ҷумҳурии ҳамсоя ба мо Ўзбекистон қувваҳои маффиатдори ўзбек тарошидани олимони тоҷик даҳсолаҳо боз вучуд доранд. Масалан, 13 декабри соли 2024 дар Маркази маданияти исломии Ўзбекистон дар назди Девони вазирони Ҷумҳурии Ўзбекистон «мизи мудаввар дар бобати офариниши симои ягонаи алломаҳои бузург баргузор гардид» [3]. Қайд гардид, ки 100 чехраи муваффақи гузаштаи ин сарзаминро ба насли имрӯза ва ҷаҳонӣ муаррифӣ намуда, дар баланд бурдани имиҷи миллат ва давлати худ, тарбияи насли нав дар пайравӣ ба бузургон, сахмгузор бошанд. Киҳо ба садгонаи бузургони онҳо шомил мешавад, ягон рӯйхате дар сомона ҷой дода нашудааст. Вале аз он ки пас аз он мизи гирд шабакаи телевизионии CNN олимони Абуалӣ ибни Сино, Алхоразмӣ ва Алфарғониро ҳамчун намоёнҳои миллати ўзбек муаррифӣ намуд, метавон тахмин намуд, ки ин амал натиҷаи ҳамоҳангҳои маданияти исломӣ буда метавонад. Ҳаёти маркази мазкур бо роҳбарии Фирдавс Абдуҳолиқов зимни сафар ба Британияи Кабир бо масъулони бахши тижорати BBC Фред Дурман ва Тамара Уоллш якуми декабри соли 2024 мулоқот намуда, онҳоро «дар таҳияи филм ва наворҳо дар бораи зиндагиномаи алломаҳои зодаи Ўзбекистон» [19] ба ҳамкорӣ даъват карданд. Бояд қайд кард, ки ниҳодҳои Ўзбекистон бо телевизиони Евронюс низ ҳамкорӣ доранд ва санаи 13 ноябри соли 2024 сомонаи Маркази маданияти исломии Ўзбекистон хабар дод, ки «ба наздикӣ силсилаи наворҳои махсуси муаррифгари дастовардҳои кишвар ва аҷдододони бузурги халқи ўзбек ва мероси гаронбаҳои онҳо» [20] аз тариқи шабакаи Евронюс нашр мегардад.

Дар хусуси ҳамкориҳои шабакаи CNN бо мақомоти амрикоӣ борҳо муҳаққиқон ва рақибони он ибрози назар намуданд. Масалан, замони ҳукумати президент Клинтон дурудароз инъикос намудани авзои Югославияро барномаи муштараки маъмурияти Клинтон ва таҳлилгарони CNN барои дур кардани таваҷҷуҳи мардум аз «парвандаи ҷанҷолии Моника Ливински» [21] тахмин мекарданд.

Шубҳае ба миён меояд, ки шояд CNN дар қазияи таҳрифи миллати Ибни Сино метавонад, яке аз ҷонибҳои навбатии барангезандаи нотифоқ миёни миллати тоҷик ва ўзбек бошад. Зеро ҳамгирой ва равобити хуби кишварҳои Осиёи Миёна ба манфиати бархе давлатҳо нест. Дигар ин ки кишварҳои Осиёи Марказӣ яке аз тақягоҳҳои Русия ба шумор мераванд, ки дар замони низои мусаллаҳона бо Украина манбаи ашёи стратегӣ, яъне пахта мебошанд. Ҷониби Русия борҳо хушдор дода буд, ки рақибони ӯ меҳоханд дар Осиёи Марказӣ нооромӣҳоро барпо намуда, бо ин амал ба ҳама зарари бузург расонанд. Сиёсати тафриқангезона ва тоҷикбадбинии шуравӣ, ки боиси табартақсими Осиёи Марказӣ гардида буд, имрӯз заминае барои барангехтани фитна ва ранҷиш миёни миллатҳои минтақа гаштааст. Аз ин рӯ, масъулон, олимон, рӯзноманигорон ва сокинони Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки ба чунин дасисаҳои бегонагон фирефта нагарданд ва паи мустаҳкам намудани дӯстӣ ва ҳамкориҳои нав бошанд. Намояндаи миллати тоҷик будани аксарияти бузургони Осиёи Марказиро муаррихон ва олимони воқеънигори на танҳо тоҷик, балки бархе аз олимони ўзбек ва ҷаҳон кайҳо муайян намудаанд, дигар ҳоҷат ба баҳсе нест. Замони пайдоиши миллати ўзбек ба асри 15 рост меояд ва даъвои онҳо барои алломаҳои то асри 15 қомилан ғайримантиқӣ аст. Вале агар ҳадаф аз ин баҳсҳо ва даъвоҳо тарбияи насли нав дар пайравӣ аз Абуалӣ ибни Сино ва дигар бузургон бошад, пас ҳеҷ зарурати тағйир додани миллати бузургон вучуд надорад, зеро осори илмӣ онҳо ба ҳама дастрас буда, тоҷикон дар омӯзиши осори ин бузургон аз тарафи дигар миллатҳо ҳеҷ монеае нагузаштааст.

Имрӯз замоне расидааст, ки манфиатҳои миллӣ, таърих, фарҳанг ва арзишҳои миллиамонро бо роҳҳои дипломатӣ низ дар саросари ҷаҳон ҳифз намоем. Тоҷикистон ба созмони ЮНЕСКО бояд масъалаи қабули санади байналмилалӣ пешниҳод намояд, ки дар асоси он комиссияи вижаи ин созмон баҳсҳои илмӣ, фарҳангӣ ва арзишҳои миллии халқу миллатҳоро баррасӣ намуда, ҳақро ба ҳақдор расонад. Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон «Баҳшида ба 1045-солагии Ибни Сино» [2] дар моҳи август ҳамоиши илмӣ ва дар моҳи ноябр симпозиуми байналмилалӣ оид ба саҳми ӯ дар рушди илми ҷаҳонӣ ба нақша гирифтааст. Месазад, ки ҷониби Тоҷикистон дар ҳошияи симпозиуми мазкур Конфронси байналмилалӣ дар моҳи ноябр баргузор карда, масъалаи қабули Конвенсияи Душанбе «Оид ба ҳимоя ва эҳтироми арзишҳои фарҳанги миллӣ ва мубориза бо таъбири миллӣ»-ро ба миён гузорад.

Ҳамзамон ба ВКХ ҚТ зарур аст, ки ба роҳбарияти расонаҳои ҷаҳонии CNN, BBC, “Евронюс”, “Раша Тудей” ва дигар шабакаҳо нома навишта, аз онҳо хоҳиш намояд, ки пеш аз нашри маводи тарғиботии кишварҳои минтақа муҳтавои онро бо даъвати олимон ва коршиносони бетараф санҷанд, то ки амали онҳо боиси барангезиши нифоқ миёни миллатҳо нагардад.

Дар баробари ВАО-и байналхалқӣ ҳоло шабакаҳои иҷтимоӣ, блогҳо, сомонаҳои интернетӣ ва Ютубканалҳо дар фазои иттилоотӣ глобалӣ хеле фаъол буда, то як андоза рақибҳои ВАО-и ҷаҳонӣ гардидаанд. Маълум гардид, ки масъалаҳои миллӣ дар фазои маҷозӣ хеле зиёд баррасӣ мегарданд. Муаллифони чунин контентро нафарони оддӣ, шахсиятҳои машҳури олам ва ё кишваре, созмонҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва ё давлатӣ, идораи ВАО-и миллӣ, ВАО-и байналхалқӣ, инчунин ҷонибҳои номаълум ташкил медиҳанд. Баҳси бузургони намояндаи миллатҳои Осиёи Марказӣ дар Ютуб хеле густурда идома дорад, ки офарандагони чунин контентҳо аз нафарони оддӣ сар карда то расонаҳои миллӣ ва байналхалқиро ташкил медиҳанд. Ютубканалҳои Телевизиони ҷамъиятии Россия - ОТР силсилаи мавод доир ба ҳаёт ва фаъолияти Ибни Сино, Умари Хайём ва дигар бузургони форсу тоҷикро намоиш дод. Зиндагиномаи Ибни Сино ҳанӯз 5 моҳ пеш ба канал гузошта шудааст. Дар он Ибни Синоро ҳамчун олим ва файласуфи араб муаррифӣ намуданд, вале тоҷик буданашро гӯё «фаромӯш кардаанд». Муаррихи рус Михаил Смолин дар барномаи «Место встречи» шабакаи НТВ 22 январӣ соли 2025 иброз дошт, ки пеш аз ташкилшавии СССР миллати қазоқ ва ўзбек вучуд надошт ва Ҳукумати Шуравӣ аз ҳисоби қавмҳои алоҳида ин миллатҳоро офарид. [18] Ин суҳанҳо норозигиро дар Қазоқистон ва Ўзбекистон бавучуд овард ва ҳатто суҳангӯи Вазорати корҳои хориҷии Русия Захаровро лозим омад, ки суҳанҳои Смолин мавқеи шахсии олим буданро шарҳ диҳад. Зимни омӯзиш маълум гардид, ки чунин мавод нисбат ба миллатҳои сокини Осиёи Марказӣ дар замони муосир бештар гардидааст ва ин баёнгари он аст, ки бозингарони бозиҳои геополитикӣ бо тафриқаандозӣ миёни миллатҳои минтақа меҳоханд, мавқеи худро мустаҳкам намоянд.

15 ноябри соли 2024 ба Қонун «Дар бораи вазъи ҳукукии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Ўзбекистон» [6] тағйирот ворид гардид, ки тибқи тағйироту иловаҳо, акнун шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандие, ки ба истиклолияти давлатӣ, тамомияти арзӣ ва амнияти ин кишвар таҳдид мекунанд, инчунин боиси бадбинии байнимиллатҳо, низои мазҳабӣ ё бадном кардани шаъну шарафи халқи Ўзбекистон, амалҳои ошкоро даъват ё содир намудани чунин кирдорҳо мебошанд, будубоши онҳо дар Ўзбекистон ғайри қобили қабул доништа мешавад. Чунин ашхос аз Ўзбекистон ронда шуда, вуруди онҳо ба муддати 5 сол манъ мегардад. Пас моро низ зарур аст, ки чунин муқарраротро дар санади дахлдори худ қабул намоем. Хабарнигори тоҷик Шервони Умриддинро барои филм дар хусуси нақшаи таҳрибсозии хона – музейи устод Садриддин Айний дар шаҳри Самарқанд, вазъи мактабҳои тоҷикӣ ва забони тоҷикӣ дар Ўзбекистон «5 сол аз ҳаққи вуруд ба Ўзбекистон маҳрум кардаанд» [22], ки амали ӯ назар ба барангезандагони фитнаҳои миллӣ ва дуздони бузургони тоҷик андак аст.

Ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва бузургони миллат амали зарурӣ аст, вале ба мисли «хасдуд» зуд шуълавар гашта, ҳомӯш истодан дуруст нест. Ба андешаи шоир ва рӯзноманигор Азиз Сангин: «CNN ҳамон дасти корозмуда ва заминасозест, ки нахустин донаҳои заҳрогини ихтилофоту душманиҳоро ба ҷуғрофиёи даргириҳои минбаъдаи мавриди ниёзи Ғарб пош медиҳад» [1]. Бояд қайд намуд, ки аксари навиштаҳо ва назарҳои мо дар интернет бо забони тоҷикӣ буда, танҳо хонандаи ватанӣ аз он огоҳ мешаванд. Бо забонҳои русӣ ва англисӣ низ доир ба ин масъала мавод нисбат ба солҳои пеш бештар гардид, вале ҳамоно ин камтаъсир аст. Чунки аудиторияи саҳифаҳо ва каналҳои тоҷикони миллатдӯст дар саросари олам кам буда, ба андозаи аудиторияи CNN нест. Аз ин рӯ, дар ин гуна маъракаҳо аз хидмати блогерони тоҷик, эронӣ ва афғон ки аудиторияи зиёд доранд ва бо шахсиятҳои шинохтаи ҷаҳон ошно ҳастанд, истифода намудан ва бо блогерони машҳури ҷаҳонӣ ҳамкориро ба роҳ мондан ба манфиат аст.

Адабиёт

1. Азиз С. Хасдуд ё се «чиро» дар баҳси Сино [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.facebook.com/aziz.sorgenfri> (санаи муроҷиат: 17.02.2025).
2. Академияи илмҳо: Ба тоҷик будани Ибни Сино шубҳа нест! [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://pressa.tj/akademiyai-ilm%D2%B3o-dar-to%D2%B7ik-budani-ibni-sino-shab%D2%B3aenest/> (санаи муроҷиат: 14.02.2025).
3. Буюк алломаларнинг ягона сиймосини яратилиш бўйича давра суҳбати бўлиб ўтди [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://cisc.uz/habar-Buyuk-allomalarning-yagona-siymosini-yaratish-bo-yicha-davra-suhbati-bo-lib-o-tdi-760> (санаи муроҷиат: 16.02.2025).
4. Быков Д. В. «Эффект CNN» и его влияние на развитие мирового медийного пространства [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29449959> (дата обращения: 12.02.2025).
5. Ибни Сино аз кист?: Воқуниши вазорати фарҳанг ба шабакаи телевизионии CNN [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://sputnik.tj/20250127/ibni-sino-vokunishi-vazorati-farhang-cnn-1066017780.html> (санаи муроҷиат: 10.02.2025).
6. Иностранцы, дискредитирующие Узбекистан, будут выдворены за пределы страны [Электронный ресурс]. – URL: <https://aktualno.uz/ru/a/14302-inostrancy-diskreditiruyushhie-uzbekistan-budut-vydvoreny-za-predely-strany> (дата обращения: 17.02.2025).
7. Ларионов Е. А. Национальные новостные сети как актор современных меж-дународных отношений (на примере CNN и Russia Today): автореферат дис. на соиск. учён. степ. кандидата политических наук: 23.00.04 / Е. А. Ларионов. - Пятигорск, 2015. - 28 с.
8. Мейсан Т. Эффект CNN. Спектакль-дезинформация [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.voltairenet.org/article129894.html> (дата обращения: 13.02.2025).
9. Мирзоалӣ С. Нақши журналистикаи байналхалқӣ дар ташаккули имиджи мусбати давлат [Матн] / Суҳробӣ Мирзоалӣ// Паёми ДМТ. – 2023. – № 8. – С. 259-265
10. Муқим Ҷ. Радиои Би-би-си: диққат ва имрӯз [Матн] / Ҷ. Муқим. – Душанбе: Девашиш. – 2006. – 144 с.
11. Муқим Ҷ. Расонаҳои ҷаҳонии тарғиботи ИМА [Матн] / Ҷ. Муқим. - Душанбе: ДДЗТ, 2021. – 177 с.
12. Неренц Д. В. Роль американских СМИ в информационной войне XXI века [Электронный ресурс]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=50444935> (дата обращения: 10.02.2025).
13. Орлова В. В. Глобальные телесети новостей на информационном рынке [Текст] В. В. Орлова. – М.: Изд-во. «РИП-холдинг», 2003. – 168 с.

14. Публикация *Embassy of Uzbekistan in Egypt* [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.facebook.com/uzembassyegypt/posts/al-farghani-a-prominent-9th-century-uzbek-scientist-made-pivotal-contributions-t/911536597822684/> (санаи муроҷиат: 16.02.2025).
15. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагори [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: «ЭР-Граф», 2016. – 364 с.
16. Сафарзода, М. Имиҷсозӣ ва бренд дар журналистика [Матн]: дастури таълимӣ / М. Сафарзода. – Душанбе, 2023. – 76 с.
17. «Узбекский сад» и памятник ибн Сино открыты во Франции [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qR6jCxcERxU> (дата обращения: 11.02.2025).
18. "Узбеков не существовало до революции!" Историк-имперец из России – о казахах, узбеках и других народах Центральной Азии [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.currenttime.tv/a/32790274.html> (дата обращения: 18.02.2025).
19. Ўзбекистондаги ислом цивилизацияси маркази раҳбари Лондондаги BBC ахборот корпорацияси вакиллари билан учрашди [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://cisc.uz/habar-O-zbekistondagi-islom-sivilizasiyasi-markazi-rahbari-Londondagi-BBC-axborot-korporasiyasi-vakillari-bilan-uchrashdi-743> (санаи муроҷиат: 15.02.2025).
20. Ўзбекистон: жадал ислохотлар ва жаҳон миқёсидаги эътироф Euronews нигоҳида [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://cisc.uz/habar-O-zbekiston-jadal-islohotlar-va-jahon-miqyosidagi-e-tirof-Euronews-nigohida-727> (санаи муроҷиат: 15.02.2025).
21. Феднева Н.Л. CNN как символ американского проникновения на все континенты [Электронный ресурс]. – URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25044607> (дата обращения: 10.02.2025).
22. Холиқзод М. Хабарнигори тоҷикро 5 сол аз ҳаққи вуруд ба Ўзбекистон маҳрум кардаанд [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.ozodi.org/a/khabarnigori-tojikro-5-sol-az-haqqi-vurud-ba-uzbekiston-mahrum-kardaand/33124591.html> (санаи муроҷиат: 16.12.2024).
23. About-us [Electronic resources]. – URL: <https://timesca.com/about-us/> (date of access: 07.02.2025)
24. Jalolova S. CNN Report on Ibn Sina Sparks Central Asian Nationality Debate [Electronic resources]. – URL: <https://timesca.com/cnn-report-on-ibn-sina-sparks-central-asian-nationality-debate/> (date of access: 16.02.2025)
25. Our-people. [Electronic resources] – URL: <https://timesca.com/our-people/> (date of access: 07.02.2025)
26. Titans who changed the world: The father of medicine [Electronic resources]. – URL: <https://edition.cnn.com/sponsor/edition/cisc/uzbekistan-the-father-of-medicine> (date of access: 14.02.2025)
27. Voice of Tajikistan (Овози тоҷик) [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=930123419255848&ref=sharing> (санаи муроҷиат: 14.02.2025).

ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ МИЛЛӢ

Дар мақола муайян гардидааст, ки риояи ҳуқуқи миллатҳо ва эҳтиром ба арзишҳои миллӣ, фарҳангӣ, адабиёт, санъат ва маънавиёти ҷомеаҳо яке аз уҳдадорихои журналистикаи байналхалқӣ аст. Журналистикаи муосири байналхалқӣ бояд ҳамеша дар ҷустуҷӯи созишҳо бошад, ки он инъикоси дуруст ва бегаразонаи рӯйдодҳои олам, шарҳ, таҳлил ва баррасии объективонаи масоили миллӣ, минтақавӣ ва глобалӣро дар бар мегирад. Зимни таҳқиқи маълум карда шуд, ки ВАО-и байналхалқӣ ҳамонгуна ки дар муаррифии миллатҳо ва ба ҳам наздик намудани миллатҳои гуногун мусоидат менамоянд, боз метавонанд дар барангехтани кинаю адоват ва душмани миёни миллатҳо саҳм дошта бошад. Ба қадом ҳадаф истифода гардидани ВАО-и байналхалқӣ аз муассисон, сиёсати редаксионии онҳо ва ё дархости фармоишгарон вобастагии бузург дорад. Инчунин дар мақола таҳрифи воқеият дар CNN ва нақши он дар барангехтани баҳсҳои миллӣ, аз ҷумла миёни тоҷикон ва ўзбекон, масъалаи муаррифии нодурусти Абуалӣ ибни Сино ва дигар олимони тоҷик дар арсаи байналхалқӣ таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: журналистикаи байналхалқӣ, CNN, Абуалӣ ибни Сино, Эмомалӣ Раҳмон, Евронюс, BBC, Алхоразмӣ, Абурайҳони Берунӣ, Спутник -Тоҷикистон.

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЖУРНАЛИСТИКА И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ

В статье определяется, что уважение прав наций и уважение национальных ценностей, культуры, литературы, искусства и духовности обществ является одной из обязанностей международной журналистики. Современная международная журналистика всегда должна искать компромиссы, включающие точное и беспристрастное освещение мировых событий, комментарии, анализ и объективное рассмотрение национальных, региональных и глобальных проблем. В ходе расследования было выявлено, что международные СМИ, так же как они помогают знакомить народы и сближать разные народы, могут также способствовать разжиганию ненависти, вражды и неприязни между народами. Цель использования международных СМИ во многом зависит от

основателей, их редакционной политики или запросов их заказчиков. В статье также рассматривается искажение реальности на канале CNN и его роль в разжигании национальных споров, в том числе между таджиками и узбеками, а также исследованно проблема искажения информации об Авиценне и других таджикских ученых на международной арене.

Ключевые слова: международная журналистика, CNN, Авиценна, Эмомали Рахмон, Euronews, BBC, Аль-Хорезми, Абу Райхан Беруни, Sputnik – Таджикистан.

INTERNATIONAL JOURNALISM AND NATIONAL ISSUES

The article defines that respect for the rights of nations and respect for national values, culture, literature, art and spirituality of societies is one of the duties of international journalism. Modern international journalism should always seek compromises, including accurate and impartial coverage of world events, commentary, analysis and objective consideration of national, regional and global problems. The investigation revealed that international media, just as they help to introduce peoples and bring different peoples closer together, can also contribute to inciting hatred, enmity and hostility between peoples. The purpose of using international media largely depends on the founders, their editorial policy or the requests of their customers. The article also examines the distortion of reality on the CNN channel and its role in inciting national disputes, including between Tajiks and Uzbeks, and the problem of distortion of information about Avicenna and other Tajik scientists in the international arena.

Keywords: International journalism, CNN, Avicenna, Emomali Rahmon, Euronews, BBC, Al-Khwarizmi, Abu Rayhan Beruni, Sputnik - Tajikistan.

Дар бораи муаллиф

Сухробӣ Мирзоалӣ

*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент,
докторанти кафедраи журналистикаи
байналхалқӣ*

*Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.ёбони Рӯдакӣ, 17*

E-mail: suhrobjsm@mail.ru

About the author

Suhrobi Mirzoali

*Candidate of Philological Sciences, docent,
Department of International Journalism
Tajik National University*

*734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Avenue 17*

E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Об авторе

Сухробӣ Мирзоали

*Кандидат филологических наук, доцент,
докторант кафедры международной
журналистики*

*Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17*

E-mail: suhrobjsm@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ВИЖАГИҲОИ СИНАМО ДАР БАРНОМАҲОИ ТАҲЛИЛИИ ТВ “СИНАМО”

Муъминҷонов Ф. З.

*Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода*

Соҳибистиклол гардидани мамлакат дар ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон гардиши бузурги таърихӣ буда, баҳри пешрафти тамоми соҳаҳо имконият ва шароити мусоид фароҳам овард. Баҳусус, баҳри таъсис ва ташаккули воситаҳои ахбори омма роҳи васеъ боз шуд. Дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ шабакаҳои телевизионии маҳаллӣ, хусусӣ ва ҷамъиятии ғайридавлатӣ таъсис ёфта, ба фаъолият пардохтанд. Як қатор телевизионҳои давлатии ҷумҳуриявии соҳавӣ: Телевизиони фарҳангии “Сафина” (3-уми сентябри соли 2005), Телевизиони кӯдакону наврасони “Баҳористон” (4-уми сентябри соли 2006) ва Телевизиони иттилоотии “Ҷаҳоннамо” (5-уми ноябри соли 2008) ба паҳши барномаҳои хеш оғоз намуданд. 1 март соли 2016 боз ду телевизиони давлатии ҷумҳуриявии соҳавӣ – “Варзиш” ва “Синамо” кушода шуд. Дар ин маросим Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иштирок карда, чунин қайд намуданд: “Солҳои охир дар доираи татбиқи барномаҳои давлатӣ шабакаҳои иттилоотии мамлакат хеле рушд карда, имрӯз инфрасохтори соҳа ба шароит ва талаботи замони муосир мутобиқ гардонидани шудааст. Дар баробари рушди шабакаи якуми давлатӣ, ки ба инъикоси масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ машғул мебошад, шабакаҳои алоҳидаи фарҳангӣ, иттилоотӣ ва кӯдакону наврасон таъсис ёфта, заминаҳои моддиву техникаи онҳо хеле тақвият ёфтаанд. Имрӯз боз ду шабакаи нави телевизионӣ бо номҳои “Варзиш” ва “Синамо” ба фаъолият шуруъ намуданд, ки бешубҳа, дар самти пурра гардонидани фазои иттилоотии кишвар саҳми назаррас хоҳанд гузошт” [12]. Ин суҳанони Сарвари кишвар кормандони шабакаҳои телевизиониро вазифадор менамояд, ки мувофиқ ба талаботи замони муосир фаъолият намоянд.

Таъсиси шабакаҳои телевизиони соҳавӣ ба он равона шудааст, ки барномаҳои ин шабакаҳо мутааллиқ ба як соҳа буда, дар сатҳи касбӣ таҳия ва манзури тамошобинон гардонидани мешаванд. Солҳои минбаъда боз чанд телевизионҳои давлатии ҷумҳуриявии соҳавӣ, аз ҷумла Телевизиони “Футбол” (21 феввали соли 2017), Телевизиони “Шаҳнавоз” (13 ноябри соли 2017), Телевизиони “Илм ва табиат” (14 апрели соли 2021) ва Телевизиони “Сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” (1 апрели соли 2022) ба паҳши барномаҳои соҳавии худ сар кардаанд. Замони соҳибистиклолӣ марҳилаи таъсис ва ташаккули шабакаҳои телевизионии соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дониста мешавад.

Шабакаҳои телевизионҳои соҳавӣ чун телевизионҳои анъанавӣ бо истифода аз гурӯҳи жанрҳои журналистикаи телевизион барномаҳои иттилоотӣ, таҳлилӣ ва публитсистикаи бадеӣ омода намуда, пешниҳоди тамошобинон мегардонанд. Яъне “Телевизиони соҳавӣ воситаи мустақим ва муассири иттилоот ва ташаккули фарҳанги дохилии соҳавӣ ба ҳисоб меравад” [16, с. 73]. Ин барномаҳо ҳама вобаста ба як соҳаи мушаххас таҳия мешаванд, ки он ба тамошобин ҷолиб, касбӣ ва диданбоб мебошад барои рушди соҳаи муайян мусоидат менамояд.

Агар рӯйдодҳои муҳимми хориҷиву ватанӣ дар телевизион ба воситаи гурӯҳи жанрҳои иттилоотӣ – хабар, ҳисобот, мусоҳиба ва репортаж ба мардум манзур карда шаванд, тавассути жанрҳои таҳлилӣ – тафсир, нигориш, суҳбат, мувоҳида, таҳқиқоти журналистӣ, ток-шоу, нишастӣ матбуотӣ ва намоиши телевизионӣ ин рӯйдодҳо таҳлил, муҳокима ва баррасӣ гардида, пешниҳоди аҳоли мешаванд. Ҳадаф он аст, ки аз оқибат ва натиҷаҳои он аҳоли бохабар гарданду вобаста ба он дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа фаъолона иштирок намоянд.

Муассисаи давлатии телевизиони “Синамо” бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №744 аз 28 ноябри соли 2015 таъсис ёфтааст. Соҳаи синамо низ яке аз соҳаҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоии кишвар ба шумор меравад. Вазифаҳои асосии ин телевизион мувофиқи Оинномааш аз инҳо иборат аст: “Тарғиби самтҳои асосии сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кино, усулҳои татбиқи он дар асоси тақмили фаъолияти касбӣ ва хоҷагидорӣ, мусоидат ба эҳёи анъанаҳои миллӣ, таҳкими фарҳанги миллӣ, ҳифзи арзишҳои

миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, таъмини аҳоли бо филмҳои гуногунҷанри миллӣ, паҳнкунӣ ва намоиши филмҳо, нигоҳдорӣ ва инкишофи заминаи моддию техникии кино, гузаронидани кинофестивалҳо, иштирок дар кинофестивалҳо ва дигар чорабиниҳои байналмилалӣ кинематографистон, тайёр намудани мутахассисони соҳа, амалӣ намудани чорабиниҳо чӣхати рушди минбаъдаи кинои миллӣ, ташаккули талаботи аҳоли ба кино, бедор кардани шавқи устувор ба ин намуди санъат, фароҳам овардани шароити зарурии моддию техникии барои баланд бардоштани самаранокии кори тарбиявӣ, паҳши филмҳои миллӣ бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандони кишвар мебошад” [21]. Фаъолияти Телевизиони “Синамо” расман аз 1-уми март соли 2016 бо паҳши барномаҳои аввалинаш оғоз гардидааст. Аз 1-уми март соли 2019 ба паҳши шабонарӯзии 24-соата бо формати HD гузаштааст.

Барномаҳои телевизион дар доираи ғуруҳи жанрҳои журналистика – хабарӣ, таҳлилӣ ва публитсистӣ-бадеӣ чудо мешаванд. Ин се усули азҳудкунии маводи ҳаёӣ бо се ғуруҳи жанрҳо инъикоси худро меёбанд. Бинобар ин, журналистикаи телевизионро берун аз низоми жанрӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Ба таъкиди муҳаққиқ З. Муъминҷонов, ба жанрҳои таҳлилии телевизионӣ тафсир (шарҳия), нигориш, суҳбат, мубоҳиса, таҳқиқоти журналистӣ, ток-шоу, конфронси матбуотӣ ва намоиши (муҳбирномаи) телевизионӣ дохил мешаванд. Агар жанрҳои хабарӣ ба саволҳои «Кай?», «Дар кучо?», «Кӣ?», «Чӣ?» ҷавобгӯ бошанд, жанрҳои таҳлилӣ ба саволҳои «Чӣ хел?», «Барои чӣ?», «Бо кадом мақсад?» ва бо «Кадам сабаб?» ҷавоб медиҳанд. Дар жанри хабарӣ факт, ҳодиса на танҳо мавзӯ, балки мақсад буда, дар жанри таҳлилӣ фактҳо воситаи асосноккунии мавқеи журналист, санадбиёри барои исботи фикр мегарданд. Асоси ҷудокунии факт аз нуктаи назар аст, ки иттилоот (факт) – сурати объективӣ ҳаёт буда ҳар шахс дар бораи он ҳодисот андешаи инфиродӣ худро мебарорад” [8, с. 50]. Яъне дар жанрҳои таҳлилӣ муҳокима, шарҳу эзоҳ ва таҳлили рӯйдод, ҳодиса ва мавзӯҳои муҳимми ҳаёти иҷтимоӣ ба амал бароварда мешаванд. Ин ба воситаи диалог, яъне жанрҳои мусоҳиба, суҳбат ва мубоҳиса амалӣ карда мешавад. Дар идомаи ин баҳси илмӣ, муаллиф менависад: “Кадоме аз жанрҳои ҷи иттилоотӣ, ҷи таҳлилӣ ва ҷи публитсистикаи бадеиро нагирем, ҳатман дар дохили онҳо ҷузъиёти жанрҳои диалогиро вомеҳурем. Ин ҳолат ҳеҷ вақт боиси вайрон шудани жанри алоҳида нагашта, баракс сабаби пурқувват шудани он мегардад. Вале бояд тазаққур дод, ки дар як жанри алоҳида истифода аз ҷузъиёти жанри дигар ҷой ва ҳаду ҳудуди худро дорад. Ин ҳаргиз ҷунин маъниро надорад, ки ҷузъиёти жанрҳо беамақсаду беамайлон истифода бурда шуда, ба ҳам омехта гарданду унсурӣ муайянкунандаи жанрӣ таҳрифу таҳрис ёбад” [9, с. 89]. Аз ин рӯ муҳаққиқони соҳаи журналистика риояи талаботи жанр, истифодаи дурусти имкониятҳои он ва ҷолиб намудани маводро барои воситаҳои ахбори омма зарурати муҳимми маҳорати журналистӣ дониста, риояи қолабҳои ҳоси ҳар як жанрро зарур меҳисобанд.

Яке аз барномаҳои таҳлилие, ки аз оғози фаъолияти Телевизиони “Синамо” манзури тамошобинон гардонида шудааст, “Асрори филмофарӣ” мебошад. Муаллиф ва барандаи барнома журналист Акбар Ёров буда, дар ҳаҷми 35 дақиқа шомӣ якшанбе, соати 19:00 пешниҳоди тамошобинон мегардад. Барои исботи гуфтаҳои боло намунаеро аз ин барнома баррасӣ мекунем.

*“Видеонавор:
Студияи ТВ “Синамо”.
Қулоҳи барномаи
“Асрори филмофарӣ”.*

Баранда дар кадр: Мо ҳама барномаи дар бораи филми Ҷеймс Кэмерон “Титаник”-ро, ки пешниҳоди тамошобинон шуда буд, медонем. Вале ин барномаи индаъфина тамоман дигар, шумо видеонавор ва маълумотхое тамошо ва мегиред, ки пештар на тамошо кардаеду нашундаед. Мо бармегардем ба соли 1997 ва саёҳат мекунем дар “Титаник” вақти наворбардорӣ ва сохтмони декоратсияи он. Нигоҳ мекунем, ки чӣ хел ҳақиқатан ин филми беназир наворбардорӣ карда мешавад.

*Видеонавор:
Лаҳзаҳо аз наворбардори
филми “Титаник”.*

Баранда аз паси кадр: “Титаник” ба маблағи 200 миллион доллар тавлид шуд ва дар соли 2018 беш аз 2 миллиард доллар даромад гирифт. “Титаник” тайи 12 сол дар феҳристи гаронарзиштарин филмҳои ҷаҳон қарор дошт, то замоне ки ҳамон коргардон боз рекорди навро дар филми “Аватар” гузошт. Ин ҳанӯз

муваффақияти филми “Титаник” нест, соли 1998 филм ба 14 ҷоизаи Оскар дар 14 бахш пешбарӣ шуда, 11 номинатсияро соҳиб шудааст, ки дар таърих ва то имрӯз бесобиқа аст. 5 апрели соли 2012 бахшида ба 100-солагии Ҷумҳурии “Титаник” филм дар формати 3D ва IMAX 3D намоиш дода шуд. Идеи тамошо пайдо шуд. Сценария соли 1995 нашр шуд ва коргардон онро ба роҳбарияти вақти киностудияи 20th Century Fox пешниҳод кард. Аммо Ҷеймс аз 3 миллион доллари ин ширкат қаноат накарда, ширкатро тарк кард. Ҷеймс то пайдо шудани сарпарастии дақиқ 12 маротиба ба қарри уқёнус фуруд омад, то ба “Титаник”-и беодам дидан кунад. Чаро нафрат? Бисёриҳо мегӯянд, ки “Титаник” кӯшиш мекунад, ки аз ҳама пинҳон шавад, аз ин рӯ, касе намеҳаҳад, ки онро то ба имрӯз интиқол диҳад. Ҳар дафъае, ки ӯ ба қалби уқёнус мефурумад, ӯ метавонист ин киштии бузургро дар тӯли 15 дақиқа ба навор гирад.

Видеонавор:

Порчае аз филми “Титаник”.

Баранда аз паси кадр:

Пас аз омӯзиши тӯлонӣ ба ҳулосае омад, ки муҳимтарин саҳнае, ки тамошобинон барои дидан ба синамо меоянд, сукут ва марғи киштии “Титаник” аст. Ҳамин тавр, Кэмерон 17 ширкатро даъват кард, ки сояи CG-и фармоишӣ эҷод кунанд, ки таҳти роҳбарии барандаи Оскари филм барои беҳтарини CG Роберт Легато роҳбарӣ мекунад. Барои наворбардории филм модели киштии “Титаник” дар соҳили уқёнуси Ором дар наздикии шаҳри Росаритаи Мексика сохта шудааст. Дарозии киштӣ 231 метр буда, аз чархбол ва крани 50-метра истифода мешуд. Наворбардорӣ 16 сентябри соли 1996 оғоз шуда, пас аз омода кардани киштӣ ва майдони асосии филмбардорӣ 7 моҳ давом кард. Ҷеймс Камерон ба тарҳрезии дохили киштӣ, мебел ва таҷҳизот таваҷҷуҳи ҷиддӣ дода, талаб кард, ки онҳо комилан мувофиқи асл сохта шаванд. Биёед худамон бубинем, ки қор чӣ гуна гузашт.

Видеонавор:

Лаҳзаҳо аз дохили

“Титаник”.

Макети “Титаник”.

Порча аз филм.

Баранда аз паси кадр:

Аз сабаби мураккабии филм таҳиягарон барои сабти баъзе саҳнаҳо макетро истифода бурдаанд. Аз ҷумла, кафидани баъзе деворҳои қисмҳои киштӣ ва баҳусус обҳезии яке аз долонҳои он. Вақти тамошои филм мо гумон надорем, ки манзара ин тавр ба навор гирифта шудааст. Яъне дар пеши назари мо таҳаввулоти бузурги синамо мегузарад ва ҳамаи мо ба ин бовар дорем. Ҷеймс Кэмерон мехост, ки шикастани киштиро тавре нишон диҳад, ки ҳамаҳо ба ҳайрат оварад ва тамошобинонро бовар кунанд, ки он воқеан мустақиман иҷро шудааст.

Саҳна чанд маротиба ба навор гирифта шуда, барои амали мураккаби он 200 каскадёр истифода шудааст. Баъзе саҳнаҳои дигар лӯхтақоро истифода бурданд. Дар назди киштии калон, ки дарозияш 13,7 метр аст, модели дигар сохта шудааст. Ба ибораи дигар, барои ба ду қисм тақсим шудани “Титаник” ҳамон модел истифода шудааст. Дар баъзе мавридҳо технологияи аксбардории ҳаракат низ истифода гардидааст.

Дар ҷамъбаст, биёед як қатор лаҳзаҳои ҷолиби видеоиро дида мебароем. Дар он порчаҳо аз филм ва чи тавр ба навор гирифта шудани онҳо нишон дода мешавад” [1].

Ин барномаи таҳлилий дар муддати кӯтоҳ байни бинандагон маҳбубият пайдо намуд, зеро тариқи он ҷузъиёти ҷараёни наворбардорӣ ва дигар ҳолатҳои ба тамошобин муаммои филмофарӣ кушода дода мешуд. Барои он ки барнома шавқовар ва ҷолиб барояд барандаи онро лозим омадааст, ки дар бораи Ҷумҳурии киштии “Титаник” ва тарзи наворбардорӣ гардидани ин филм тамоми маводи мавҷударо дарёфт намуда, бо он шинос шавад. То ки бо истифода аз наворҳои тарзи наворбардорӣ гаштаи он ба бинандагон маълумоти дақиқ диҳад. Ҳулоса карда гӯйем, сирри филмофариро ба бинандагон кушода диҳад, ки дар ин қор ба ӯ таҳлил, муқоиса, шарҳу эзоҳ ва баррасӣ кӯмакрасон гардидааст. Ҳамаи ин ҷузъиёт ҳоси жанрҳои таҳлилианд, ки он моҳирона аз тарафи барандаи барномаи мазкур истифода шуда, боиси диданбобу мақбули бинандагон гардидан шудааст.

Яке аз нахустин барномаҳои таҳлилии ТВ “Синамо” барномаи “Ҳазору як андеша” (“1001 андеша”) [17] мебошад, ки 1 март соли 2016 ҳамзамон баробари ифтитоҳи шабакаи телевизионии “Синамо” бо иштироки Хунарпешаи мардумии Тоҷикистон Шералӣ Абдулқайсов пешниҳоди тамошобинон гардонида шуд. Ин барнома дар жанри таҳлилии суҳбат таҳия шудааст. Ба студия қаҳрамони барнома Хунарпешаи мардумии Тоҷикистон Шералӣ Абдулқайсов даъват гардида, баранда бо ӯ дар бораи касбу кораш суҳбат мекунад.

Дар бахши дуюми барнома, ки “Саволу ҷавоб” ном дорад, асосан ба ҳаёти шахсии қаҳрамони барнома таваҷҷуҳ мегардад. Қобили зикр аст, ки Шералӣ Абдулқайсов яке аз беҳтарин иштирокчиёни барнома буд, ки ба саволҳои ҷавобҳои асоснок додаст. Дар барнома аз нақшҳои офаридааш порчаҳои намоиш дода шудаанд, ки он барномаро диданбоб намудааст.

Барномаи таҳлилии дигари ин телевизион бо унвони шоубарномаи “Мухлисон”, ки муаллифаш Мухриддин Сулаймонов аст, бо мақсади ҷалби тамошобинон ба тамошои филмҳои ватанӣ ва хориҷӣ мебошад. Дар ин барнома хунармандони маъруфи синамои тоҷик ва шахсиятҳои барҷастаи фарҳангу хунар ширкат мекунанд. Ба иштирокчиён саволҳои дода мешаванд, ки порчаҳои филмҳои гуногунро ёбанд ва касе, ки ҷавоби дурустро пешниҳод мекунад, ғолиб мебарояд.

Дар барномаи “Мухлисон” [11], ки шоям 17-уми март соли 2017 бо иштироки ҳаҷвнигори шинохта Аловуддин Абдуллоев баргузор гардида, барои бинандагон хотирмон буд. Зеро барандаи ин барнома журналист Мухриддин Сулаймонов кӯшиш мекард, ки бо суҳанони ҳазломез ба иштирокчиён савол диҳад. Дар навбати худ хунарманд Аловуддин Абдуллоев бо маҳорати ҳоси ҳаҷвнигории хеш ҳамаро меҳандонид. Ин боиси он мегардид, ки бинандагон бо шавқ барномаро тамошо кунанду шоубарномаи таҳлилии “Мухлисон” дар тарғиби синамои ватанӣ саҳмгузор ва мақбули тамошобинон гардад.

Барномаи таҳлилии фарҳангиву фароғатии “Шабовез” [19] бошад, бори аввал 1 августи соли 2017 манзури тамошобинон гардид. Барандагони он Далер Ҳасанзода, Акбаршо Ёров, Самариддин Назаров, Масрур Меликзода, Рустами Ғоибзод ва Нурхотун Носирзода мебошанд. Барнома аз чор бахши зерин иборат аст:

1. Бахши “Хабарҳои ҷолиб”;
2. Бахши “Латифаҳо”;
3. Бахши “Иҷроӣ шарт”;
4. Бахши “Истеъдодҳо”.

Соли 2021 дар барнома баъзе тағйирот ворид гардиданд. Аз ҷумла, бахши “Истеъдодҳо” бо бахши “Дар экран” иваз шуд, ки дар он барандаҳои далелу тафсилоти ҷолиби филмҳои гуногун, аз ҷумла таърихи офариниш, хусусиятҳои наворбардорӣ, кастинг ва ғайраро пешкаши тамошобинон мекунанд. Инчунин, дар барнома саҳнаҳои мазҳакавӣ ва порчаҳои филмҳои тасвирӣ дохил карда шудаанд. Дар байни бахшҳои суруду мусиқӣ ва саҳнаҳои ҳаҷвии ҷолиб истифода карда мешаванд. Ҳадафи барномаи “Шабовез” ҷалб кардани тамошобинон, баланд бардоштани рӯҳияи онҳо ва ҳамзамон васеъ кардани ҷаҳонбинӣ ва фаҳмиши онҳо дар бораи кино аст.

Барномаи таҳлилии “Мизони хирад” бошад, барномаи зехнӣ буда, асосан барои санҷиши дониши донишҷӯён пешбинӣ шудааст. Ба барномаи “Мизони хирад” аз он сабаб аҳамияти хоса дода мешавад, ки он на танҳо дар санҷиши сатҳи заковат ва дониши насли наврас, балки дар баланд бардоштани ҳисси ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, муҳаббат ба таърихи ватан ва мероси ниёгон саҳми ғаёл дорад. Муаллифи лоиҳа Салимзода Ҳамро ва барандаи барнома Далер Ҳасанзода мебошад. Барои намуна яке аз барномаҳои “Мизони хирад” [6]-ро, ки санаи 9-уми октябри соли 2024 бо иштироки донишҷӯёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таҳия гардида, манзури бинандагон гардонида шуда буд, ба таҳлил мекашем. Дар ин барнома 7 нафар донишҷӯёни факултаҳои гуногуни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иштирок намуда, бо ҷавоб гуфтан аз як даври даври дигар гузашта, то даври ниҳой мерасанд. Барандаи барнома журналист Далер Ҳасанзода бо кӯшиши шавқовар гузаронидани барнома ширкаткунандагон, донишҷӯёни Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро дар ҳолатҳои алоҳида барои ёфтани ҷавоб бо баёни ишораҳои ба ҷавоб наздик кӯмак расонидани шуда, лаҳзаҳои ҷолибро ба амал меовард. Ин ҳолатҳо то андозае таваҷҷуҳи бинандагонро ба саволҳои барнома ҷалб карда, онро диданбоб мегардонид.

Барномаи таҳлилии дигар бо номи “Ахтарони хунар” барномаест, ки ба ҳаёт ва ғаёлияти хунармандони маъруфи театру синамои тоҷик, ситораҳои эстрадӣ, шахсиятҳои барҷастаи фарҳангу хунари миллӣ бахшида шудааст. Лоиҳаи коргардон Рустам Шоазимов,

муаллиф ва барандаи он Насибаи Рустам мебошад. Ҳаҷми барнома 50 дақиқа мебошад. Барои мисол, барномаи “Ахтарони ҳунар”[2] -ро ки шомии 30-уми апрели соли 2021 дар бораи Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Қиёмиддин Чақалов ба эфир пахш шуда буд, дида мебароем. Ин барномаро гурӯҳи эҷодии Телевизиони “Синамо” дар мавсими зимистон ба навор гирифтаанд, зеро аз наворҳои мусоҳибаи барандаи барнома Насибаи Рустам бо қаҳрамони барнома Қиёмиддин Чақалов дар ноҳияи Файзобод дида мешавад, ки гирду атроф сап-сафед барф, вале суҳбати баранда бо қаҳрамони барнома гарм аст. Ҳамкорони Қиёмиддин Чақалов актёрони Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ дар бораи ҳамкорашон кутӯҳ-кутӯҳ хислатҳои фарқкунандаи ӯро баён мекунанд. Лаҳзаҳо аз спектаклҳо ва филмҳо бо нақшофарии қаҳрамони барнома мантиқан ба чараёни барнома истифода шудаанд, ки барномаро пурра гардонидаст.

Барномаи таҳлилии дигари ТВ “Синамо” бо номи “Як олам хотира” бо ибтикори журналисти варзидаи телевизион Ғайратшоҳ Аҳмадзода рӯйи кор омадааст. Барандаи ин барнома Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Убайдулло Раҷабов буд, ки онро ҳатто “Як олам хотира бо Убайдулло Раҷабов” низ ном мебарданд. Барои фаҳмо шудан яке аз нашрҳои “Як олам хотира” [20], ки шомии 21 ноябри соли 2019 манзури тамошобинон шудааст, баррасӣ мекунем. Дар барномаи мазкур ҳунармандони Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ Лутфулло Давлатов, Театри русӣ-драмавии ба номи В. Маяковский Мавлона Начмиддинова ва Театри ҷавонон ба номи М. Воҳидов Моҳпайкар Ёрова иштирок намуда, барандагӣ онро Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Убайдулло Раҷабов ба уҳда дошт. Барномаи мазкур дар жанри таҳлилии суҳбати телевизионӣ сабт шудааст. Баранда бо овардани лаҳзаҳои хотирмон суолхоро ба иштирокчиён дода, хоҳиш мекард, ки суруд хонанд ва ё рақс намоянд, ё ки аз лаҳзаҳои хотирмони фаъолияти ҳунариашон ёдовар шаванд. Ҷолибияти дигари ин барнома дар он буд, ки лаҳзаҳо аз филму спектаклҳое, ки иштирокчиёни барнома дар он нақш офаридаанд дар ҷойи мувофиқ ба суҳбат нишон дода мешуданд ва аз ҳама муҳимтар барандагӣ ҳунарманди варзида Убайдулло Раҷабов ин барномаро ҷолиб ва диданбоб намудааст. Барномаи мазкур дар толори Театри академӣ-драмавии ба номи А. Лоҳутӣ сабт карда шудааст, аз ин рӯ баранда ва ҳам иштирокчиён, ки ҳама ҳунарманд мебошанд, суҳбаташон озод ва хеле табиӣ баромадааст.

Ҳангоми баррасии барномаҳои таҳлилии Телевизиони соҳавии “Синамо” маълум мегардад, ки гурӯҳҳои эҷодии ин шабака бо вучуди тақлид ба барномаҳои маъруфи телевизионҳои хориҷӣ, тамоми талошро ба ҳарч медиҳанд, то мундариҷаи барномаҳои худро ба меъёрҳои анъана ва фарҳанги миллии мутобиқ созанд. Барномаҳои таҳлилии ин шабака ба мавзӯҳои муҳими соҳаи синамо бахшида шуда, тариқи гурӯҳи жанрҳои таҳлилии телевизион услубҳои хоси пешниҳод дошта, аз имконоти технологияҳои муосири рақамӣ васеъ истифода мебаранд. Амали мазкур боиси ҷолиб ва диданбоб гардидани онҳо шудааст.

Муҳаққиқон И. Ҳамидиён ва Р. Ҳакимзода қайд мекунанд, ки “Жанрҳо аз рӯи объект ва моҳияти инъикоси он аз ҳам тафовутдоранд, вале аломатҳои умумиро низ доро мебошанд, ки ин раванд ҳамгироии онҳоро ба миён меорад. Мо бештар ба ҳамин мавзӯ таваҷҷуҳ менамоем. Зеро дар амалияи журналистикаи телевизион мушоҳида мешавад, ки ҳамарӯза зимни таҳияи репортаж ё ҳисобот унсурҳои дигар жанрҳои хабариро низ мушоҳида менамоем ва кормандон аз он истифода намудаанд. Вале ин ба он маъно нест, ки жанрҳо тақрори ҳамдигаранд” [18, с. 100]. Яъне дар дохили жанрҳои журналистикаи телевизион истифодаи ҷузъҳои ҳамдигарро мушоҳида кардан мумкин аст. Махсусан ин ҳолат дар гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ бештар ба назар мерасад. Зеро вижагиҳои жанрҳои таҳлилӣ тақозо мекунанд, ки барои таҳлили ҳаматарафа аз ҷузъҳои жанрҳои иттилоотӣ ва ҳам публицистикаи бадеӣ истифода бурда шаванд. Ин ба хусус дар инъикоси мавзӯҳои соҳаи синамо хеле мувофиқ мебошад. Вобаста ба ин дар шароити муосир шабакаҳои телевизионии Тоҷикистон дар пурра гардонидани фазои иттилоотии кишвар ва ҳифзи амнияти иттилоотӣ ба сифати воситаи муктадирӣ таъсиррасонӣ хизмат менамояд. Яъне дар замони имрӯзаи пурталотум бо таъсис ва ташаккули шабакаҳои соҳавии телевизионӣ фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон то андозае мувофиқ ба талаботи замони муосир созгор гардидааст.

Телевизиони “Синамо” наздик ба 10 сол мешавад, ки ҳамчун шабакаи телевизиони соҳавӣ фаъолият мекунад ва намуди нави телевизион ба ҳисоб меравад. Имкониятҳои техникаи соҳавии он пурра мавриди истифода қарор нагирифтаанд, аммо ҳаёти ҷавони гурӯҳҳои эҷодии ин шабакаи телевизионӣ бо кӯшишҳои ҳадафмандонаи таҳияи барномаҳои соҳавии касбӣ дар байни дигар шабакаҳои телевизионҳои соҳавии мамлакат муҳаббияти тамошобинонро ба даст оварда, “Синамо”-ро ба шабакаи сербинанда табдил додаанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили вижагиҳои мавзуи синамо дар барномаҳои таҳлилии телевизиони соҳавии “Синамо” моро ба хулосае овард, ки он бо хусусиятҳои хоси худ мавқеи устуворро дар байни дигар шабакаҳои телевизионӣ соҳиб гаштааст. Барномаҳои ин шабакаи телевизиони соҳавӣ асосан дар гурӯҳи жанрҳои таҳлилӣ таҳия мешаванд. Ин боис шудааст, ки Телевизиони “Синамо” дар миёни дигар телевизионҳои соҳавии ватанӣ бо инъикоси вижагиҳои синамо тавассути касбиёна истифода бурдани барномаҳои таҳлилӣ сазовори маҳбубияти бинандагон гардад.

Адабиёт

1. Асрори филмофарӣ // ТВ “Синамо”. 29.01.2023 с.
2. Ахтарони ҳунар // ТВ “Синамо”. 30.04.2024 с.
3. Ворошилов, В.В. Современная пресс-служба. Коммуникация и средство массовой информации/ В.В. Ворошилов. – М., 2009. – 221 с.
4. Гулов, С. Нақши радио ва телевизион дар фазои иттилоотии Тоҷикистон / С. Гулов // Васоити электронии ахбори омма ва ормонҳои миллӣ (маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе, 2015. – С. 40 - 43.
5. Дурнамои журналистикаи соҳавӣ. – Душанбе, 2023. – 130 с.
6. Мизони хирад // ТВ “Синамо”. 9.10.2024 с.
7. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродӣ, О. Салимзода. – Душанбе, 2022. – 360 с.
8. Муъминҷонов, З. Махсусияти жанрҳои иттилоотӣ таҳлилии телевизион / З.Муъминҷонов. – Душанбе, 2015. – 120 с.
9. Муъминҷонов, З. Телевизион муъҷизаи аср / З. Муъминҷонов. – Душанбе, 2023. – 223 с.
10. Муқим Ч. Журналистикаи чандрасонаӣ / Ч. Муқим. – Душанбе, 2019. – 168 с.
11. Мухлисон // ТВ “Синамо”. 17.03.2017 с.
12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи муассисаҳои давлатии телевизионҳои “Варзиш”, “Синамо” ва Академияи воситаҳои ахбори омма Манбаи электронӣ: <https://prezident.tj/event/ domestic trips/10007> (санаи муроҷиат 11.02.2025).
13. Таъриби ҳуқуқи журналистони соҳавӣ телевизион. – Душанбе, 2024. – 238 с.
14. Усмонов, И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. - 139 с.
15. Усмонов, И. К. Журналистика. Қ. 4. / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2011. - 473 с.
16. Хамидиён, И. И. Теоретическое осмысление и реализация маркетинговых целей корпоративных СМИ Таджикистана / И.И. Хамидиён. – Душанбе, 2022. – 208 с.
17. Ҳазору як андеша // ТВ “Синамо” 1.03.2016 с.
18. Хамидиён, И. И. Унсурҳои ҳамгирӣ ва иртиботи репортажи телевизионӣ бо жанрҳои дигари телевизион / И.И. Хамидиён, Р. Ҳакимзода // Нонаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хуҷанд, 2022. – №2 (71) – Душанбе, 2022. – С. 99-108.
19. Шабовез // ТВ “Синамо”. 17.03.2017 с.
20. Як олам хотира // ТВ “Синамо”. 21.09.2019 с.
21. Телевизиони “Синамо”. Манбаи электронӣ: <https://sinamo.tv>

ТАҲЛИЛИ ВИЖАГИҲОИ СИНАМО ДАР БАРНОМАҲОИ ТАҲЛИЛИИ ТВ “СИНАМО”

Дар мақола оид ба вижагиҳои масъалаҳои синамо дар барномаҳои таҳлилии телевизиони “Синамо” суҳан меравад. Соҳибистиклол гардидани мамлакат дар ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон гардиши бузурги таърихӣ буда, баҳри пешрафти тамоми соҳаҳо имконият ва шароити мусоид фароҳам овард. Бахусус, баҳри таъсис ва ташаккули воситаҳои ахбори омма роҳи васеъ боз шуд. Дар шахри ноҳияҳои ҷумҳурӣ шабакаҳои телевизионии маҳаллӣ, хусусӣ ва ҷамъиятии ғайридавлатӣ таъсис ёфта, ба фаъолият пардохтанд. Шабакаи телевизиони соҳавӣ “Синамо” вобаста ба соҳаи синамо барномаҳо таҳия ва пешниҳоди тамошобинон мегардонад, ки мақбули тамошобинон гардидааст. Дар баробари барномаҳои иттилоотӣ дар ин телевизион барномаҳои таҳлилӣ низ таҳия мегарданд, ки махсус ба соҳаҳои синамо бахшида шудааст. Барномаҳои “Асрори филмофарӣ”, “Ахтарони ҳунар”, “1001 андеша”, “Суфраи синамо” аз Телевизиони “Синамо” бо истифода аз жанрҳои таҳлилӣ барномаҳои соҳавӣ телевизионӣ таҳия намуда, пешниҳоди тамошобинон гардониданд, ки дар байни дигар барномаҳои ин шабака мавқеи устувор пайдо намуда, барои тамошобинон ҷолиб ва диданбоб гардидааст. Бояд зикр намуд, ки барномаҳои таҳлилии ин шабака бо вижагиҳои хоси худ аз дигар барномаҳо фарқ мекунад. Дар мақола муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки вижагиҳои барномаҳои таҳлилии шабакаи телевизиони соҳавӣ “Синамо”-ро ба таҳлил кашад. Дар анҷоми мақола зикр гардидааст, ки барномаҳои таҳлилӣ дар байни дигар барномаҳои телевизиони соҳавӣ “Синамо” мавқеи устуворро соҳиб гашта, дар байни тамошобинон маҳбубият пайдо намудаанд. Тавассути барномаҳои таҳлилӣ масъала ва мавзӯҳои муҳими синамо ба муҳокима, таҳлил ва баррасӣ кашида шудаанд.

Калидвожаҳо: ТВ “Синамо”, таҳлил, мавқеъ, варзиш, синамо, барнома, жанр, журналист, телевизион, томошобин, устувор, соҳавӣ.

АНАЛИЗ ХАРАКТЕРИСТИК КИНО В АНАЛИТИЧЕСКИХ ПРОГРАММАХ ТЕЛЕВИДЕНИЯ «СИНАМО»

В статье анализируются особенности проблематики кино в аналитических программах телеканала «Синамо». Независимость дала возможность Республике Таджикистан наряду с другими отраслями развивать телеиндустрию и создавать отраслевые телевизионные сети. Отраслевой телеканал «Синамо» разрабатывает и представляет программы, связанные со сферой кино, которые хорошо принимаются зрителями. Наряду с информационными программами на этом телевидении выпускаются и аналитические программы, специально посвященные сфере кино. Программы «Тайны кинопроизводства», «Ахтарони хунар», «1001 мысль», «Суфраи синамо» телевидения «Синамо» используя аналитические жанры, разработали и представили зрителям телевизионные программы, завоевавшие устойчивую позицию среди других программ этого канала которые стали интересными и привлекательными для зрителей. Необходимо отметить, что аналитические программы этого канала отличаются от других программ своими специфическими особенностями. В статье автор попытался проанализировать специфику аналитических программ телевидения «Синамо». В конце статьи отмечается, что аналитические программы заняли устойчивую позицию среди других телепрограмм «Синамо» и завоевали популярность среди телезрителей. Посредством аналитических программ обсуждаются, анализируются и рассматриваются важные вопросы и темы кино.

Ключевые слова: ТВ «Синамо», анализ, позиция, спорт, кино, программа, жанр, журналист, телевидение, аудитория, устойчивое, отраслевой.

ANALYSIS OF CINEMA CHARACTERISTICS IN ANALYTICAL PROGRAMS OF TELEVISION "SINAMO"

The article talks about the peculiarities of cinema issues in the analytical programs of the "Sinamo" TV channel. Independence has given the Republic of Tajikistan the opportunity, along with other industries, to develop the television industry and create industry-specific television networks. The industry TV channel "Sinamo" develops and presents programs related to the field of cinema, which are well received by viewers. Along with information programs, this television also produces analytical programs specifically dedicated to the field of cinema. Programs "Secrets of Filmmaking", "Akhtaroni Hunar", "1001 Thoughts", "Sufrai Sinamo" television "Sinamo", using analytical genres, developed and presented to viewers television programs that have gained a stable position among other programs of this network that have become interesting and attractive to viewers. It should be noted that the analytical programs of this network differ from other programs in their specific features. In the article, the author tried to analyze the specifics of the analytical programs of the "Sinamo" television. At the end of the article, it is noted that analytical programs have taken a stable position among other "Sinamo" television programs and have gained popularity among television viewers. Through analytical programs, important issues and themes in cinema are discussed, analyzed and examined.

Keywords: TV "Sinamo", analysis, position, sports, cinema, program, genre, journalist, television, audience, sustainable, industry.

Дар бораи муаллиф

Муъминҷонов Фаромуз Зулфиддинович
Докторант аз рӯйи ихтисос (PhD)-и
кафедраи журналистикаи телевизион ва
радиошунавонӣ
Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати
Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода
734032, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Борбад, 73 а
E-mail: faromuz_m@mail.ru

About the author

Muminjonov Faromuz Zulfiddinovich
Doctor of specialty (PhD), Department of
Television and Radio Broadcasting Journalism
Tajik State Institute of Culture and Arts named
after M. Tursunzade
734032, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Borbad Ave., 73a
E-mail: faromuz_m@mail.ru

Об авторе

Муъминджонов Фаромуз Зулфиддинович
Докторант по специальности (PhD)
кафедры журналистики телевидения и
радиовещания
Таджикский государственный институт
культуры и искусства имени М. Турсунзаде
734032, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Борбад, 73 а
E-mail: faromuz_m@mail.ru

ТДУ 930.85+299.4+321.01(1-924)

ТАҚСИМОТИ МАЪМУРӢ-ҲУДУДӢ ВА СИЁСИИ ВАРОРУД ДАР АВЕСТО

Каримзода О. Қ.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Бобочон Ғафуров*

Аз гузаштаи ниёғони хештан огоҳ будан, онро гиромӣ доштан, аз он ифтихор намудан нишонаи худшиносии миллист. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қариб дар ҳар суҳанронӣ ва Паёмҳояшон ба зарурати чунин муносибат ҷиддӣ ишора менамоянд. Ба андешаи Сарвари давлат, миллате, ки забон, тафаккури миллӣ, таъриху адабиёт, расму ойин ва арзишҳои фарҳангиашро қадр намекунад, пояҳои истиқлолиятро низ пуштибонӣ карда наметавонад [9]. Ин мулоҳизаи гаронарзиш аст, ки ҳар кадоми мо бояд ба масобаи дастури ғаёлият ҳамеша дар мадди назар дошта бошем.

Гузаштагони шарафманди мо ба ҳайси парчамбардорони тамаддуни оламгири ориёӣ дар бисёр иқлимҳо эътироф гардида буданд. Ва, бешубҳа, баранда ва ноқили падидаҳои нахустин кешӣ яктопарастӣ ва дигар донишҳои муҳими ҳаёти ҷдгори бегазанди қавмҳои ориёӣ - номаи муқаддаси Авесто эътироф гардидааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар китоби якуми асари бунёдиашон «Тоҷикон дар ойнаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» ин нуктаро бо қамоли ифтихор чунин қаламдод кардаанд: «Авесто қадимтарин ва муқаммалтарин сарчашмаи ҳаттии ниёғони мо - ориёӣҳои бошандаи сарзамини Бохтару Суғд ва Хоразм будааст, ки аз лиҳози давраи пайдоиш тақрибан ба асрҳои ХП-Х то милод рост омада, онро ҳамзамону ҳамсоли китоби муқаддаси «Ведаҳо» мешуморанд. Нахустин падидаҳои Авесто дар байни қавму қабилаҳои Эрони Шарқӣ ба таври шиғоҳӣ аз даҳон ба даҳон гузашта, дар маросимҳои динӣ, ситиши худоён, ирсоли дуруду паём ба офтобу замин, оташу об, ҳоку бод, ҳамчунин тараннуми суруду ҳамосаҳо дар васфи олиғҳои обу ҳосил ва дигар оинҳои мавсимӣ риоя мешуд.

Авесто ғаҳвораи овони тифлии ниёғони мост, ки бо суруду тарона, ҳамосаву муноҷот, дуруду паём, тавбаву надомат ва ситоишу ниёишаш чун аллаи модар ва падидаҳои нотақрори лаҳзаҳои кӯдакӣ басо ширин ва хотирмонӣ ибратангез аст. Авесто нахустин қомуси тамаддун ва аввалин ганҷинаи фарҳангии ориёӣҳои шарқӣ - саромадони тоҷикон аст, ки аз саргузашту сарнавишти абову аҷдоди мо дар давраи фарорасии рушду нумӯи маданият ва падид омадани нахустин нишонаҳои халқияти тоҷик башорат овардааст» [14, с. 31-32].

Ба гувоҳдоди авестошиносони олам, то ба замони мо тақрибан сеяки ин шоҳкори беназири тамаддуни бостонӣ боқӣ мондааст. Нобиғаи асримиёнагии тоҷик Абурайҳон Берунӣ дар асари машҳураш «Осору-л-боқия» бо дарду алами бепоён мучиби аз байн рафтани нусхаи тиллокоришудаи ин модари китобҳои қавмҳои эрониро ба ваҳшонияти Искандари Макдунӣ пайванд менамояд: Авесторо дар хизонаи Доро бинни Доро, подшоҳи Эрон нусхае буд, тиллокориш шуда, ки дар дувоздаҳ ҷилди гов навишта шуда буд. Ва чун Искандар оташкадаи Форсро вайрон кард, ин нусхаро низ бисӯзонид ва ҳирбадонро аз дами шамшер гузаронид» [4, с. 9].

Пораҳои боқимонда гувоҳӣ медиҳанд, ки Авесто як навъ қомуси мардуми ориёӣ будааст, зеро аз он дар хусуси қариб тамоми соҳаҳои ҳаёти қавмҳои сершумори Эрони бостонӣ, ки доманаҳо ба ҳамаи тарафҳои олами мутамаддини онзамона паҳн карда буд, маълумотҳои гаронарзиш ба ҷашм мерасанд. Мо маҳз аз ин сарчашмаи муътамад дармеебем, ки ҳанӯз аз замони ба миён омадани нахустин давлатҳо дар Осиёи Миёна (асрҳои IX-VII пеш аз мелод) дар байни аҳолии эронизабон шаклҳои мухталифи воҳидҳои маъмурӣ ташаккул ёфта буданд.

Тибқи иттилои Авесто, вилоятҳо чун мавзъҳои ҷойгиркунии гурӯҳҳои қабилавӣ «дахю» ном доштанд. Дар ин хусус академик Бобоҳон Ғафуров менависанд: «Вилоят» ва «мамлакат», ки аз якҷанд ноҳия иборат буд, дар Авесто «дахю» ном дорад. «Равшан сохтани маънии ин истилоҳ мушқил аст»: -дуруст қайд намудааст И.М.Дяконов [5, с.45]. Аксаран дар

кисматҳои қадимтарини Авесто ибораи «дахю» ба маънии «давлатҳои омадааст, ки тибки манобеи ошурӣ дар Мидия вучуд доштанд», яъне иттиҳодияҳои минтақавӣ, ки на ҳамчун давлат, балки чун ташкилотҳои бузурги қабилавӣ амал мекарданд.

Ҳамзамон, истилоҳи мазкур нисбати минтақаҳои бузург низ қорбаст мегардид. Ҳақ бар ҷониби В.А. Лившиц мебошад, ки дахюуро қабл аз ҳама мафҳуми ҳудудӣ ва ҳуғрофӣ мешуморад, ки дар он умумияти этникӣ зиёд аст, вале дар таркиби давлати ташаккулифта ханӯз воҳиди маъмурӣ нест.

Дар сари «дахю» «дахюупати» меистод. Аз ашхоси дигаре, ки ҳокимият дар дасташон буд, «састар» («хукмрон», «ҳоким»)-ро метавон ном бурд, ки ҳукмаш ба ин ё он маҳал раво буд.

Дар Авесто ҳамчунин барои ифодаи маънии иттиҳодияи ноҳияҳо истилоҳи «дахюусасти»-«ҳокимият бар ноҳияҳо» мавҷуд аст. Сарвари чунин иттиҳодияро «дахюупатии тамоми дахюҳо»-«ҳокими тамоми ноҳияҳо» ба зимма дошт, вай ҳуқуқи яққаҳокимиятӣ надошт, чунки ба ҷуз ӯ «Дахюнам фратемадато»-«шӯрои бузургон»-и иттиҳодияи ноҳияҳо низ фаъолият дошт. Чунин ба назар мерасад, ки ҳокимияти «дахюпатихо»-и алоҳида ва ҳатто «ҳокими тамоми ноҳияҳо» маҳдуд буда, шӯро ҳокимияти онро назорат мекард [2].

Ҳамон навъе, ки қисматҳои қадимтарини Авесто иттилоъ медиҳанд, ҷамъият аз тохтутоз ва торочгарӣ ба дод омада, ҳамҷаворонро ба ҳаёти осоишта ва бунёди мавзёҳои гул-гул шукуфон бо сарвари «шоҳони хуб» даъват менамуданд.

Ховаршиносии рус А.П. Чайковский таъкид мекунад, ки дар фарғарди якуми Вандидоди Авесто роҷеъ ба ҷандин ноҳияҳои ориёӣ маълумот оварда мешавад, ки онҳо ҳама дар қаламрави Осиёи Миёна ҷойгиранд [13, с. 106].

Маълумот дар ин хусус доир ба кишвари ориён дар Авесто шоирона омадааст: худованд Митра аз қуллаҳои заррини қаторкӯҳҳо сарзамини ориёӣҳоро тасвир менамояд, ки он ҷо «дарёҳои васеи пуроб ба сӯи Ишкат ва Парут, Ҳироту Марв, Ғави Суғд ва Хоразм раво буданд» [2, с. 252].

Масъалаи умдаи Авесто равшан сохтани ҳудуди навоҳии шарқии минтақаи Осиё мебошад. Ҳамон навъе, ки ишора гардид, дар фарғарди 1-уми Вандидод 16 кишвари аз ҷониби Аҳурамаздо бунёдгашта тазаккур ёфтааст. Аҳриман ба тасвири кишварҳои мазкур эътибори махсус медиҳад. Феҳрасти онҳоро тақрибан ба тариқи зайл метавон пешниҳод намуд:

Унвони кишварҳо дар Вандидод	Унвони баъдина	Офаридаҳои муҳолифи Аҳриман
1) Айрианам Баеҷаҳ дар соҳили дарёи Даития	Эронвич а) кишвари асотирӣ б) Ҳавзаи дарёҳои Окс ва Яксарт	Зимистони тӯлонии қаҳратун, обхезӣ, тӯфон
2) Гава	Суғдиён	Пашшаҳои зарарнок, газидани магасҳо ва дигар ҳайвонот
3) Марган	Марғиёна (Марв)	Шудгори пургуноҳ
4) Бахтри	Бохтар (Балх)	Мӯрчаҳои нонхӯр
5) Нисоя	Нисоя-пойтахти ҳукумати Порт	Нобоварӣ
6) Ҳарайва	Ҳирот	Хомӯшакҳо
7) Вакарента	Кобул	Пайконҳои марговар
8) Урва	А) Тӯс дар Хуросон Б) ҳаволии Исфохон	Рӯҳи ифтиҳор, истибдод ва ҳокимияти бад
9) Ҳиента	Гиркания	Амрабозӣ
10) Ғарахванта	Ғарут	Гӯршавии ҷасадҳо дар замин
11) Ғастумант	Ҳавзаи Зриманна (Ҳилманди кунунӣ)	Афсунгарони бадҳашм
12) Раға	Шаҳр ва вилоят дар Мод	Нобоварии комил
13) Қахра	Хуросон	Сӯзонидани ҷасадҳо
14) Варана	Мавзёи байни Эйзел ва Рагут	Бемориҳои занона (маслуқии ҷисмонӣ), ба хониши дигар, зулми тасарруфгарони аҷнабӣ
15) Гантаиду	Ҳавзаи дарёҳои Инду Панҷоб	Ғармии тоқатфарсо, бемориҳои

		занона
16) Упа дар соҳили Рангӣ	Кишвари мифологӣ	Сардиҳои беандоза

Боби аввали Вандидод бо ҷумлаи «Ахурамаздо бо Спитамаи Зардушт гуфт» оғоз шуда, ба тариқи зер давом меёбад: «Спитамаи Зардушт, хама гуна роҳхоро барои сокинони кишварҳои гуногун, агарчи дар он ҳатто ҳеҷ ҷаззобӣ вуҷуд надошт, ман бунёд ниҳодам». Вале пас аз ин ба ифодаи мазкур таъҷилан тафсири ба худ хосе дода мешавад: «Ҳар шахс чунин тасаввур мекунад, ки кишваре, ки ӯ зодаву парвардаи он аст, сарзамини бехтарину дилработарин ба шумор меравад». Баъдан, Ахурамаздо мегӯяд: «Нахустин сарзамину кишваре, ки ман, Ахурамаздо, офаридам, мавсум ба Айрианам Ваеҷаҳ дар соҳили дарёи назарфуреби Даития буд» [2, с. 422]. Вале Аҳримани музир дар он ҷо офати кишвар-мори сурхранг ва зимистони зиёнкоро офарид. Аз ҷониби Ахурамаздо сарзамини Суғдиён дар Вандидод бо унвони Гава зикр шудааст. Ба муқобили ин эҷоди дилписанди Ахурамаздо низ Аҳримани бадкор офати сарзамин - мағасҳоро, ки ба кишвар зарари калон оварда, аз неши онҳо говҳо ва дигар ҳайвонот талаф меёбанд, ба вуҷуд овард.

Кишвари сеюми офаридаи Ахурамаздо Маргуни пурвусъат (Марғиёна, яъне Марв) буда, ки дар он ҳалқе умр ба сар мебаранд, ки кеши нахустинро ҳифозат кардаанд. Дар ин ҳангом низ Аҳриман офати сарзамин – шудгори пургуноҳро офарид.

Эҷоди чоруми Ахурамаздо кишвари зебои Баҳдӣ (Бохтар, Балх) буда, сокинонаш кишоварзони хушахлоқанд. Вале барои онҳо низ Аҳриман фалокати азим- мӯрчаҳои нонхӯро офарид.

Кишвари панҷуми офаридаи Ахурамаздо Мисоя буда, байни Марву Бохтар мавқеият дошт. Дар он мавзёе низ Аҳриман офати сарзамин эҷод кард. Ӯ дар ниҳоди сокинони ин манотик рӯҳи нобоварино ҷойгир намуд.

Мамлакати шашуме, ки Ахурамаздо офарид. Ҳарайва, ҳавзаи дарёи Ҳарӣ (Ҳирот) буд. Офати ин кишвар хомӯшакҳо маҳсуб мешуд.

Сарзамини дигар Васкарента (Кобул) буд. Фалокати ин мавзёе пайконҳое буданд, ки инсонро қир менамуданд.

Кишвари ҳаштум, ки фарогири марғзорҳои анбух буд, Ӯрва-Тӯс дар Хуросон ҳисоб меёфт. Офати ин сарзамин рӯҳи ифтихор, истибдод ва салтанати бад ба шумор мерафт.

Кишвари нухум Хиента ҳисоб ёфта, дар он ҷо гургониҳо умр ба сар мебаранд. Одати ин сарзамин гуноҳи ғайритабиёе маҳсуб мешавад, ки шустани он имконнопазир аст.

Сарзамини даҳум Гараҳванти олиҷаноб аст. Ин Гарут аст. Барои ин кишвар Аҳриман офате офарид, ки он гуноҳ буда, бахшиданааш вочиб нест ва ин офат гӯр кардани ҷасадҳо ба замин аст.

Кишвари ёздаҳум Гетуманти бошукӯҳу бошараф аст. Ин ҳавзаи Эринант, яъне, Ҳилманди кунунист, офати он сарзамин ҷодугарони ҳашмин ҳисоб меёбанд.

Сарзамини дувоздаҳум Рага буда, се вилоятро фаро мегирад. Офати ин мавзёе нобоварии комил ба шумор меравад.

Мамлакати сёздаҳум Кахраи муқаддас ва муқтадир аст. Офати ин минтақа гуноҳест, ки омӯрзиши он ғайриимкон аст ва сӯзонидани ҷасадҳост.

Сарзамини чордаҳум Варенаи чоркунҷа ба шумор меравад. Офати ин кишвар бемориҳои занона ва зулми тасарруфгарони аҷнабӣ ҳисоб меёбад.

Кишвари понздаҳум ҳавзаи шоҳаҳои Инд-Панҷоби кунунист. Барои ин сарзамин Аҳриман ба сифати офат амрози занон ва гармии тоқатфарсоро офарид.

Мамлакати шонздаҳум Упои Рангӣ аст. Ин кишвар дар соҳили Рангӣ мавқеият дорад. Дар ин минтақа одамони бесарвар, аниқтараш ҳалқе беҳокимият, зиндагӣ мекунанд [2, с. 422-424].

Очерки ҷуғрофии Вандидод бо ҷумлаи «Инчунин дигар сарзамину кишварҳое мавҷуданд, ки дилрабоӣ аҷоибу сарватманд буда, барои зиндагонӣ намудан мувофиқанд» [2, с. 424] ба итмом мерасад. Ба ин тариқ, ҷаҳонбинии ҷуғрофии мураттибони ин матни авестой қариб ҳамаи вилоятҳои асосии таърихии Осиёи Миёна, инчунин ҳудуди ба он ҳамҷавори Афғонистону шимолу шарқии Эронро дарбар мегирад.

Дар очерки ҷуғрофии Вандидод дар ҷои аввал Айрианам Ваеҷаҳ меистад, ки шакли баъдии Эронвич аст. Мувофиқи ақидаи Э.Хедфелд, Эронвич дар ибтидо Ватани мидҳову форсҳо ҳисоб шуда, дар ҳавзаи ду диёри бузург – Оксу, Яксарт воқеъ гардида буд ва мавқеияташ бо Хоразми имрӯза мутобиқат дошта, ҷои сукувати ориёӣҳо ба шумор меомад. Баробари ин, мо бояд қайд намоем, ки авестойён аз хусуси вилоятҳои арктикӣ ҳам

маълумоти хуб доштанд. Гап дар сари он аст, ки дар садаҳои VIII-VII пеш аз милод тоифаи калони қабилаҳои скифӣ аз шарқ ба ғарб ҳаракат намуда, девораҳои соҳили Баҳри Сиёхро ишғол карданд ва кимерийҳоро ба танг оварданд. Ҳангоми роҳпаймоӣ скифҳо «дар навоҳии арктикӣ Русияи кунунро дучор шуданд».

Аллакай дар нимаи дуввуми асри XIX асосан ақидае эътироф гардид, ки мувофиқи он сарзамини нахустини маскуншавию ташаккули халқҳои эронӣ Осиёи Миёна ва вилоятҳои ҳамҷавори он будааст. Масалан, олими бузурги Эрон Саид Нафисӣ Осиёи Миёнаро сарзамини поки ниёгон номида, борҳо таъкид мекунад, ки аҷдоди ориёӣ мо маҳз аз ҳамин сарзамини дилкашу бихиштосо аз Ҳиндукуш ва канори рӯди Чайхун ва Сайхун ба Эрони кунунӣ омадаанд*: «Дар шимолу шарқии Эрони имрӯз сарзамини бисёр ҳосилхезе воқеъ аст, ки мо дилбастагии махсусе ба он дорем. Бисёре аз уламои бузург ақида доранд, ки наҷоди ориёӣ дар он сарзамин, дар доманаи кӯҳҳои Ҳиндукуш, дар канори рӯди Чайхун ва Сайхун нахустин рӯзҳои зиндагии хешро гузаронидаанд. Китоби осмонии Эрони қадим, яъне «Авесто» кишвареро нишон медиҳад, ки обу ҳавои он хулди (бихишти) замин буд ва аҷдоди мо нахуст дар он ҷо парвариш ёфтанд ва бо қарина метавон ёфт, ки мурод ҳамон арзи мавҷудии эронӣ ва ҳамин хиттаи дилкаши савоҳили Чайхун ва Сайхун аст. Уламои таърих ақида доранд, ки мо, эронӣ аз он ҷо омадаем ва Эрони имрӯз ба манзалати ҳонаи дуҷуми мост» [11, с. 9].

Ба назари мо чунин мерасад, ки ҳангоми ба ин масъала наздикшавӣ ду ҷиҳат бояд ба эътибор гирифта шавад:

Қаробати тавъами эронӣ қадим бо ниёгони ақвоми ҳиндуориёӣ; мусаллам аст, ки онҳо то вурудашон ба Ҳинд, тибқи тахмин, дар мавзеи шарқии баҳри Каспий умр ба сар мебарданд;

Маълумотҳои Авесто, фазои ҷуғрофии он, тавре ки ҳоло тахмин менамоянд, бо мушаххасоти кофӣ ин ҳолатро асоснок менамоянд. Ақидае, ки мувофиқи он халқҳои эронизабон аз Осиёи Миёна ба ноҳияҳои ҳамҷавори он зухур кардаанд, асоснок буд ва ҳоло низ он эътибори худро гум накардааст. Дар қисми асосии Эрон, шимолӣ Ҳинд, Осиёи Миёна дар ин давраи таърихӣ ақвоми ориёӣ мезистанд. ҷои ибтидоии зисти ориёӣҳо Осиёи Миёна, Афғонистон ва навоҳии ҳамсарҳади он буда, аз ин ҷо онҳо дар ҳудуди соли 2000-уми пеш аз мелод ба Ҳинд ворид гаштанд.

Ҳамаи таърихи ҳаракати қабоиلى эронизабон, ки дар сарчашмаҳо зикр шудаанд, аз ҷониби шарқ ва ғарб ба вуқӯъ омадааст ва ин низ собит менамояд, ки ҷои зисти ориёӣҳо дар Осиёи Миёна дар навоҳии ҳамҳудуди он мавқеият дошт. Дар нимаи дуввуми ҳазораи дуҷуми пеш аз мелод дар ин ҷо аз лиҳози иқдисодию маданӣ вариантҳои маданияти андроновӣ густариш дошт. Ин ду навоҳии маданӣ-таърихӣ чун нуқтаҳои имконпазири ташаккули густаришҳои ҳиндуориёӣҳо пазируфта мешавад.

Масъалаи ба ақвоми эронӣ ё ғайриэронӣ мансуб будани андроновӣҳо дар давраи ҳозира дар байни бостоншиносону мутахассисони таърихи қадимаи Осиёи Миёнаву Қазоқистон паҳн шудааст. Ин ақида дар қорҳои ба бостоншиносӣ бахшидашуда ва ҳам дар таҳқиқоти таърихи умумиро фарогиранда густариш ёфтааст. Ба давраи мавҷудияти маданияти андроновӣ ва фарҳанги ба он хеш боз худонамоии халқҳои эронӣ ва ҷорводорони саҳрогард ва зироаткорони муқимӣ, ки бо аҳолии кӯҳани кишоварзи маҳаллӣ омезиш ёфта буданд, мансуб аст.

Дар давраи ҳичрат дар Осиёи Миёна, Эрон қавмҳои эронӣ чун бодиягард ва нимкӯчманчӣ тавсиф карда шуда, бо аҳолии маҳаллии зироаткори Эрони Ғарбӣ муқобил гузошта мешаванд.

Мувофиқи ақидаи И.Н.Дяконов, Осиёи Миёна ҷойи сукуни ҳиндуэронӣҳо ва ҳиндуориёӣҳо ба шумор мерафт [5]. А.Н. Бернштам дар «Очерк истории гуннов» дар симои соҳибони маданияти андроновӣ, ки дар ҳудуди Осиёи Миёна паҳн гардида буданд, қавмҳои ориёиро дидааст, ки аз байнашон фотехони Ҳинд, халқҳои эронинаҷоди Афғонистону Эрон ва сакҳои зухур кардаанд.

Маводи бостоншиносие, ки дар натиҷаи таҳқиқоти чандинсола дар ҳудуди Осиёи Миёна ба даст омадааст, имконият дод, хусусиятҳои хосаи доштани вариантҳои маданияти андроновӣ ошкор карда шуда, ба занни қавӣ, собит намуд, ки онҳо ба гурӯҳҳои мухталифи этникӣ мансуб ҳастанд. Чунончи, аз ҷониби С.П.Толстов [7, с. 286-287] муайян карда

* Саид Нафисӣ мақолаеро соли 1926 пас аз шиносӣ бо «Намунаи адабиёти тоҷик» ба вачд омада, ба таври таҳияномае навишта, интишор кардааст, ки мо аз он иқтибос намудем.

шудааст, ки маданияти тозабоғёб дар Хоразми қадим (ба хусус Қабри кӯчаи 111), бо маданияти Поволжа ва ёдгориҳои навъи андроновӣ алоқа дорад. Чунин типӣ маданият, инчунин аз ҷануби Осиёи Миёна ба даст омадааст. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ба ҳулосае оем, ки пайдоиши маданияти тозабоғёб дар ҳазораи 11 пеш аз милод ба таври хронологӣ бо инкирози маданияти Храппа (Покистон) ва зуҳури нахустин ориёӣҳо дар Ҳинд мувофиқат менамояд. Ҳаракати нави ақвоми саҳронавард ба ҷануби Осиёи Миёна дар охири ҳазораи 11 пеш аз милод, ки бо давраи «Истилои барбарӣ» алоқаманд аст, низ бо имкони омадани қавмҳо ба Ҳинд дар ҳудуди ҳазораҳои 11 ва 1 пеш аз милод муқоиса карда мешавад. Ба ҷуз ин, маданияти сафолӣи Хангари Синд бо сафолоти саҳроӣ қиёс мешавад. Дар яке аз тадқиқоти охиринаш С.П.Толстов эътироф кардааст, ки пайдоиши тозабоғёб дар Хоразм бо ҳичрати маҳз хинду эронӣҳо аз Аврупои Шарқӣ ва Қазоқистон иртибот дорад, маҳз дар Хоразм ва вилоятҳои атрофи он ташаккули умумияти этнологии ориёӣ ба охир расида буд [7, с. 435].

Ҳамин тариқ, ин нуқтаи назар ақидаи анъанавиро дар бораи ватани ҳиндуориёӣҳо дар ин ҷо на дертар аз соли 1000 пеш аз мелод медонанд, вале ба ақидаи С.П.Толстов, онҳо дар он ҷо дар ҳудуди соли 1500 пеш аз мелод пайдо шудаанд [9]. Тезиси нави ӯ шояд бо масъалаи он ҳинду аврупоиёне муқоиса карда шудааст, ки ҳичрати ниёгони ориёӣҳоро аз ҷанубу шарқии Аврупо ба Осиёи Миёна медонанд, вале онҳо одатан ин ҳаракатро тахминан ба соли 2000 пеш аз мелод ё ҳазораи сеюми пеш аз мелод мансуб медонанд.

Маводҳои тозаи археологӣ, тибқи мулоҳизаи С.П.Толстов, шабоҳати кишвари асотири «Айрианам Ваеҷах»-и Авесторо бо Хоразм тасдиқ менамоянд [7, с. 19].

Тибқи ақидаи дигар, ки ба Ю.А.Заднепровский мансуб аст, маданияти саҳроӣи доираи андроновӣ ба қабилаҳои эронизабон тааллуқ дорад. Вале ӯ ба доираи зикргардида комплексҳои кишоварзии маданияти навъи фарғонагӣ ва ҷустиро, ки ба асрҳои охир ё охири ҳазораи яки пеш аз мелод бо ҳудуди мазкур ва пайдоиши қабилаҳои эронӣ дар Эрон ва ориёӣ дар Ҳинд тааллуқдоранд, мансуб медонад.

Ғояи М.В. Массон ва И.М. Дяконовро археологи машҳур Б.Литвинский ҷонибдорӣ намуд. Ҳулосаи асосии И.М. Дяконов дар ин маврид чунин аст: қабилаҳои эронӣ аз шарқ аз Осиёи Миёна ба Эрон ворид гаштаанд. Онҳо мавқеи худро дар ғушаҳои шарқии Мидия устувор намуда, ба ҷониби Фарб ҳаракат намуданд, ки дар маълумотномаи ономастикӣ қайд гардидааст. Таҳлили сарчашмаҳои хаттиро бо ифодаҳои фароҳи тамоюлҳои мухталиф оид ба ҳалли фасли проблемаи мавриди назар ховаршиносии маъруф Р.Фрай дар китоби ҷониби худ «Мероси Эрон» ба сомон расонидааст [12].

Ҳамин тавр, мо маълумотҳои ҷуғрофии дар фаслҳои гуногуни Авесто баёнгардидаро, ки бештар ба кишвари нахустин таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд, мавриди назар қарор додем. «Сарзамину кишвари аз ҳама муқаддам, ки Аҳурамаздо бунёд кард, Айрианам Ваеҷах дар соҳили дарёи Даития буд» [2, с. 422].

Баъзе аз муаллифони дар таълифоти ҷудогонаи худ андешаи монандкунии Айрианам Ваеҷах бо маданияти Қайроққумро ба миён гузоштаанд, ки беваҷҳ нест. Ин ҷо бояд зехннишин намуд, ки Зардушт дар «Дарёи хушнамуи Даития», қабл аз ҳама, дарёи имрӯзаи Сирро дид. Мувофиқи иттилои Плиний, скифҳо Яксартро «дарёи Силиз» меноманд. Унвони мазкур чанде пеш чун маънои ибораи форсии «Серб» пешниҳод гардида буд. Сарчашмаҳои арабӣ ҳанӯз аз давраҳои антиқа ба истилоҳоти марбут ба Осиёи Марказӣ ду истилоҳи комилан тоза: Чайхун (Амударё) ва Сайхун (Сирдарё)-ро ворид намудаанд. Истилоҳҳои мазкур аз «Таврот» ва «Инчил» иқтибос гардида, унвони ду дарёи бихишт-Гихон ва Фисон мебошанд. Дар Осиёи Миёна маъмул гардидани истилоҳоти марбут ба бихишт худ шоистаи таваҷҷуҳ аст. Метавон гуфт, ки вилоятҳои соҳибмаданияти Осиёи Миёна ба истилогарони араб ба дараҷае таъсири амиқ гузоштаанд, ки аз ҷониби онҳо мушобеҳи бихишти дар Таврот ва Инчил тасвирёфта доништа шудааст.

Адабиёт

1. Гафуров, Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история / Б. Гафуров. – М.: Наука, 1972. – 425 с.
2. Авесто. Гузориш ва пажухиши Чалили Дӯстхоҳ. - Душанбе: Қонуният, 2001. - 792 с.
3. Бабаев, А. Д. Авеста по следам древнейшей цивилизации таджиков / А. Д. Бабаев, Т.Д. Каримов. - Худжанд, 2001. - С.80-90.
4. Берунӣ, Абурайҳон. Осору-л-боқия / Абурайҳон Берунӣ. - Душанбе: Ирфон, 1990. – 481 с.
5. Дяконов, И.М. История Мидии от древнейших времен до конца IY века до н.э. - Издательство АН СССР: / И.М. Дяконов. - Москва: Ленинград, 1956. - 45 с.

6. *История таджикского народа (древнейшая, древняя и средневековая история), том 1.* - Душанбе, 1998. – 247 с.
7. Каримов, О. *Авесто – ёдгории таърихӣ, равшангари тақсимои маъмурӣ-ҳудудӣ ва сиёсии Суғд* / О. Каримов // *Маҷаллаи адабӣ ва илмӣ оммавии “Хуҷанд”.* – 2001. - №12. - С. 22-26.
8. Ливиц В.А. *Согдийские документы из замка Чильхуджра* // *Scripta Gregoriana. Сборник в честь семидесятилетия академика Г. М. Бонгард – Левина* – М., 2003. – С. 77-88.
9. *Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26 декабри соли 2018.*
10. Толстов С.П. *Древний Хорезм: опыт историко-археологического исследования.* - М., 1948. – 435 с.
11. *Тоҷикон дар қаламрави Ориёно* / Таҳияи М. Шукурзода .- Техрон: *Наириёти Марворид*, 1373. - 640 с.
12. Фрай, Ричард *Наследие Ирана* / Ричард Фрай; Под ред. и с предисл. М.А. Дандамаева; Пер. с англ. В.А. Ливица и Е.В. Зеймала]. — 2-е изд., испр. и доп. / Ричард Фрай. — М.: Вост. лит., 2002. - 463 с.
13. Чайковский, А. П. *Родина народов арийской расы* / А. П. Чайковский. – М., 1914. – 106 с.
14. Эмомалӣ Раҳмон. *Тоҷикон дар ойнаи таърих. Аз Ориён то Сомониён* / Раҳмон Эмомалӣ. – Лондон, 2000. – 240 с.

ТАҚСИМОТИ МАЪМУРӢ-ҲУДУДӢ ВА СИЁСИИ ВАРОРУД ДАР АВЕСТО

Гуаштагони шарафманди халқи тоҷик ба ҳайси парчамбардорони тамаддуни оламгири ориёӣ дар бисёр иқлимҳо эътироф гардида буданд. Ин даъвои манбаҳои сершуморе, ки ҷи дар давраҳои бостонӣ (Ҳеродот ва иддаи бузурги таърихшигори Юнон ва Рими Қадим, сарчашмаҳои ҷинӣ) ва асри миёна, ҷи асарҳои бунёди ховаршиносони таърихи нав ва наватариини Ғарб бо далелҳои шайъӣ собит кардаанд. Боиси ифтихор аст, ки дар ин ҷода ду тан сарсупурдагони миллат – аллома Бобоҷон Ғафуров ва Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хизматҳои барҷаста ба ҷо овардаанд. Яке бо асари ҷовидони «Тоҷикон» ва дуюмӣ бо китоби гаронарзиши «Тоҷикон дар ойнаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» ҷойгоҳи тамаддуни миллати ҳештанро босе баланд нишон дода тавонистанд. Ин ду қаҳрамони миллат ба ҳулосаи асосноке расидаанд, ки гуаштагони мардуми мо аз бунёдгариин таҳқурии устувори тамаддуни ориёӣ буданд. Ва бинои тамаддуни ҷаҳонгири ориёӣ маҳз дар замини зарҳези Фароруд, ба истилоҳи имрӯза Осиёи Марказӣ, эъмор гардида буд. Андешаи мазбууро аксарияти аҳли илми соҳа яқдилона ҷонибдорӣ менамоянд. Муҷиби ҷунин ҳамдигар гавҳари шахворест, ки ниёгони мо ҳанӯз дар авони зода шуданҳои тамаддуни башарӣ дар гунаи модари китобҳои олам – Авесто таҳия намуда, ба наслҳои содатманди имрӯзаи ориёӣ мерос монда буданд. Дар мақолаи мазкур муаллиф маълумоти ҷуғрофии дар фаслҳои гуногуни Авесто баёнгардидаро, ки бештар ба кишвари нахустин тааллуқ доранд, мавриди назар қарор додааст. Инчунин, масъалаҳои умдаи Авесто - равшан сохтани ҳудуди навоҳии шарқии минтақаҳои Осиё, сарзамини нахустини маскуншавию ташаккули халқҳои эронӣ, Осиёи Миёна ва вилоятҳои ҳамҷавори он, ҳаракати таърихии қабилаҳои эронизабон дар мақола таҳлилу баррасии ҳудро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: нахустқомуси тамаддун, Авесто, даҳю-мамлакат, Вандидод, Аҳурамаздо, Спитомаи Зардушт, Айрианаи Ваеҷаҳ, тақсимои маъмурӣ-ҳудудӣ, умумияти этникӣ, Гава-Суғдиён, дарёҳои Окс ва Яксарт (Амударё ва Сирдарё).

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ И ПОЛИТИЧЕСКОЕ ДЕЛЕНИЕ ВАРОРУДА В АВЕСТИ

Достойные сыны таджикского народа в прошлом были признаны как знаменосцы мировой арийской цивилизации во многих континентах мира. Данное утверждение подтверждено многочисленными источниками, как в древний период (Геродота и великих древнегреческих и римских историков, и китайскими источниками), так и средневековыми источниками, а также фундаментальными трудами востоковедов новой и новейшей западной истории с вещественными доказательствами. В этой связи следует с гордостью отметить имена двух выдающихся личностей таджикского народа – академика Бободжона Гафурова с его бессмертной книгой «Таджики» и Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона с его уникальным трудом «Таджики в зеркале истории. От Арийцев до Саманидов». В своих произведениях они смогли показать место таджикского народа в мировой цивилизации. Эти два героя нации сделали обоснованные выводы о том, что наши предки были основателями устойчивого фундамента арийской цивилизации. И здание мировой арийской цивилизации было построено именно на землях Фараруда (Мавераннахр), нынешней Центральной Азии. Это мнение единогласно поддерживается большинством ученых данной области науки. Такому признанию, подобному находке редчайшего камня, наши предки удостоились еще со времен зарождения человеческой цивилизации, созданием книги «Авеста», которую оставили последующим поколениям арийцев. В этой статье автор рассмотрел географические сведения, представленные в

разных главах Авесты, которые, в основном, относятся к первой стране. Также проанализированы и обсуждены основные вопросы «Авесты», уточняющие границы восточных областей Азии, первых земель расселения и формирования иранских народов, Средней Азии и сопредельных регионов, исторического перемещения ираноязычных племен.

Ключевые слова: первоисточник цивилизации, Авеста, дахю-страна, Вандидод, Ахурамаздо, Спитома Зороастра, Айрианам Ваеджа, административно-территориальное деление, этническая общность, Гава-Согдиана, реки Окс и Яксарт (ныне Амударья и Сырдарья).

ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL AND POLITICAL DIVISION OF VARORUD IN THE AVESTA

Historically, the esteemed sons of the Tajik people were acknowledged as the standard-bearers of the global Aryan civilization in many continents of the world. This statement is confirmed by various sources from both ancient times (including Herodotus and prominent ancient Greek and Roman historians, and Chinese sources), as well as medieval sources and fundamental works of Orientalists of new and recent Western history containing physical evidence. In this context, it is important to proudly highlight the names of two remarkable figures of the Tajik nation – academician Bobojon Gafurov with his immortal book "Tajiks" and the Founder of peace and national unity, Leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, honorable Emomali Rahmon with his distinctive work "Tajiks in the Mirror of History. From the Aryans to the Samanids". In their works, they managed to demonstrate the position of the Tajik people within global civilization. These two national heroes concluded that our ancestors were the creators of the stable foundation of Aryan civilization. The building of the world Aryan civilization took place specifically in the lands of Fararud (Transoxiana), the present Central Asia. This view is unanimously endorsed by the majority of scientists in this scientific discipline. Since the inception of the first human civilization, our ancestors have been honored with such esteem, similar to the unearthing the rarest stone, particularly with the creation of the book "Avesta", which was passed down to later generations of Aryans. In this article, the author reviewed the geographical details found in different chapters of the Avesta, which primarily pertain to the initial nation. The primary issues of the Avesta were also examined and debated, delineating the boundaries of the eastern regions of Asia, the initial territories of settlement and the formation of Iranian peoples, Central Asia and neighboring regions, as well as the historical movement of Iranian-speaking tribes.

Keywords: the primary source of civilization, Avesta, dahyu-the country, Vandidod, Ahuramazda, the Spitome of Zoroaster, Airianam Vaeja, administrative and territorial division, ethnic community, Gava Sogdiana, the Oxus and Yaksart rivers (now Amu Darya and Syr Darya).

Дар бораи муаллиф

*Каримзода Осим Қосимӣ
Доктори илмҳои таърих, профессор
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд
ба номи академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
гузаргоҳи Мавлонбеков, 1*

About the author

*Karimzoda Osim Qosimi
Doctor of historical sciences, professor
Khujand State University named after
academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, 1
Mavlonbekov*

Об авторе

*Каримзода Осим Косими
Доктор исторических наук, профессор
Худжандский государственный
университет имени ак. Б. Гафурова
735700, Республики Таджикистан,
г. Худжанд, проезд Мавлонбеков, 1*

ТОЧИКИСТОН ВА АФҒОНИСТОН: МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ ВА ТИҶОРАТИӢ ИҚТИСОДИӢ (ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХНИГОРӢ)

Қодиров Д. С.

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Муносибатҳои тиҷоратию иқтисодӣ ва иҷтимоӣ байни Тоҷикистон ва Афғонистон дар замони Шуравӣ ва баъди истиқлоли давлатӣ ба тадриҷ рушд кардаанд, аммо ин масъала дар таърихнигории ватанӣ инъикоси ғайри равшан нагаштааст. Бо назардошти авлабият доштани Афғонистон дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон таҳқиқи мавзӯи мазкур муҳим ҳисобида мешавад.

Таҳқиқоти таърихнигории олимони тоҷикро метавон дар доираи мавзӯи зикргардида, ба ду давраи таърихӣ: даврони Шуравӣ ва Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки пас аз пошхурии Иттиҳоди Шуравӣ ба миён омад, ҷудо намуд.

Дар давраи Шуравӣ нахустин таҳқиқот аз ҷониби донишманди тоҷик Ҳ.Назаров сурат гирифтааст. Ҳ.Назаров дар таҳқиқоти худ перомунӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ, хоҷагии қишлоқ, саноат ва ҳунармандӣ, нақлиёт ва алоқа, савдои берунӣ, низоми молия ва банақшагирӣ ва амсоли инҳо дар байни Иттиҳоди Шуравӣ ва Афғонистон аз замони барқароршавии рабобити дипломатӣ то барҳамхурии он далелҳои муътамад овардааст [16; 17]. Гарчанде ки дар таҳқиқоти Ҳ.Назаров дар маҷмӯъ оид ба рабобити иқтисодӣ байни Иттиҳоди Шуравӣ, ки Тоҷикистон низ ҷузъе аз он махсус меёфт бо Афғонистон маълумоти муҳим оварда шудааст, аммо таъсири идеологияи низоми вақт дар таълифоти ин донишманди тоҷик дар баррасии мавзӯи мазкур ба мушоҳида мерасад.

Муҳаққиқи дигари тоҷик Ҳ.Зайнутдинов яке аз олимоне дар даврони Шуравӣ махсус меёфт, ки ба аҳамияти рабобити иқтисодии Шуравӣю Афғонистон таъкид намуда, дар ин замина масоили ҳамкориҳои ду кишварро дар тӯли 40 соли рабобит дар таҳқиқоти худ баррасӣ намудааст [3]. Муҳимтарин масъалаҳое, ки ин донишманд дар таҳқиқоти худ баррасӣ кардааст, рушди таърихи ҳамкориҳои Шуравӣю Афғонистон пас аз Инқилоби Октябр мебошад. Мутолиаи рисолаи диссертатсионии Ҳ.Зайнутдинов шаҳодат медиҳад, ки Иттиҳоди Шуравӣ ба Афғонистон ҷиҳати тавсеаи иқтисодиёти он, аз қабилӣ саноати сабук ва вазнин, бунёди инфрасохтори роҳу нақлиёт, энергетика, қарзи дарозмуддат, ҳамкориҳои техникӣ ва тайёркунии мутахассисони миллӣ кӯмакҳои ғайри менамуд. Гарчанде таҳқиқоти Ҳ.Зайнутдинов дар масъалаи ҳамкориҳои иқтисодии Шуравӣ ва Афғонистон ҷолиб мебошад, аммо дар таҳқиқоти ӯ на ҳамаи самтҳои ҳамкориҳои иқтисодии ин ду кишвар баррасии илмӣ гаштаанд. Сарфи назар аз ин таҳқиқоти Ҳ.Зайнутдинов дар таърихнигории ватанӣ ҷойгоҳи марказиро дар баррасии мавзӯи мазкур ишғол менамояд.

Муҳаққиқи тоҷик С.Қаюмов масоили рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Афғонистонро дар таҳқиқоти худ дар замони Иттиҳоди Шуравӣ мавриди таҳлили илмӣ қарор додааст. Бояд зикр намуд, ки таълифоти илмӣ С.Қаюмов дар асоси адабиёти илмӣ нодири Шуравӣ ва хориҷӣ иншо гардидааст. Мавсуф ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодии Афғонистонро дар солҳои 1955-1965 баррасӣ намуда, дастовардҳо ва мушкилоти онро нишон додааст. С.Қаюмов зимни таҳқиқи мавзӯи мазкур кӯшиш намудааст, ки рабобити иқтисодии хориҷии Афғонистонро дар солҳои 1955-1965 нишон дода, ҳамзамон саҳми Иттиҳоди Шуравӣро дар рушди иқтисоди миллии ин кишвар муайян намояд. Дар умум, С.Қаюмов рушди иқтисодӣ-иҷтимоии Афғонистонро дар ин давра таҳлилу арзёбӣ намуда, рабобити иқтисодии Афғонистонро бо дигар кишварҳо аз ҷумла, Иттиҳоди Шуравӣ чунин ҷамъбандӣ намудааст: «Дар давраи аз соли 1955 то 1965 бо кӯмаки техникии ИҶШС дар Афғонистон 30 иншоот ба нақша гирифта шуда, 25 иншооти он дар ҳоли ба итмом расидан қарор доштанд. Дар ҳамаи давра бо кӯмаки Чехославакия ду заводи семент, заводи консервабарорӣ ва дигар иншоотҳо сохта ба истифода дода шуданд. Аз соли 1955 сар карда, Иттиҳоди Шуравӣ ба маблағи 414,8 млн доллар, ИМА 285 млн доллар, ҶФО 290 млн маркаи олмонӣ ба Афғонистон қарзи дарозмудат пешниҳод намуданд» [11, с. 14-15]. Умуман, ба андешаи мо гарчанде таҳқиқоти С.Қаюмов дар самти мавзӯи фавқулзикр муҳим аст, аммо дар он саҳми кишварҳои дигар дар тавсеаи иқтисодиёти Афғонистон кам нишон дода шудааст. Ҳамзамон, аз нақши Тоҷикистон

дар рушди иҷтимоӣ, тичоратӣ ва иқтисодии Афғонистон дар фишурдаи рисола маълумот ироа нашудааст.

Соли 1968 Қ Асадуллоев асари «Револютсияи Октябр ва мамлакатҳои Шарқи ҳамсоя»-ро аз чоп баровард, ки дар таърихнигории тоҷик он ҳангом иқдоми бузург маҳсуб мегашт. Дар асар муаллиф авзои дохилӣ ва байналхалқии кишварҳои Шарқи ҳамсоя, аз ҷумла, Афғонистон, Эрон, мамлакатҳои араб ва Туркияро дар арафаи Инқилоби Октябр нишон дода, ҳамзамон кӯшишҳои давлати Шуравиро барои барқарор намудани равобитаи дипломатӣ, алоқаҳои дӯстӣ, таъсири Инқилоби Октябр ба ин кишварҳо ва аз ҳама муҳим равобитаи иқтисодӣ тичоратӣ, энергетикӣ нақлиётро бо онҳо дар ним асри равобитаи ду кишвар муайян намудааст. Зимнан, дар асари мавсуф ҳиссаи ҶШС Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ИҶШС дар иқтисоди миллии ин кишварҳо, аз ҷумла Афғонистон бо далелҳои муътамад нишон дода шудааст [1].

Ҷанбаҳои сиёсати хориҷӣ ва иқтисодии ИҶШС ва аз ҷумла, ҶШС Тоҷикистон бо Афғонистон дар таҳқиқоти афғонистоншиносии дигари тоҷик Д.С.Саидмуродов инъикос ёфтааст [23]. Муаллиф аз раванди барқароршавии равобитаи дипломатӣ иқтисодии ИҶШС бо Афғонистон, ихтилофҳои сиёсӣ дар умури давлатдорӣ Афғонистон аз замони касби истиқлол то даврони Инқилоби Савр, масъалаи миллии ва арзӣ дар ин кишвар, ҳамкориҳои техникӣ иқтисодӣ ва дигар масъалаҳоро аз нигоҳи илмӣ баррасӣ намудааст. Д.С.Саидмуродов масоили ҳифзи тандурустии аҳолии Афғонистонро қабл аз Инқилоби Савр дар ин асар тасвир намуда, менависад: «Соли 1976 намоёндагони Ташкилоти баналхалқии тандурустӣ ба Афғонистон сафар карда, дар ҳисоботи худ қайд карданд, ки қариб ним миллион аҳолии ин сарзамин ба касалии сил ва 4 миллион нафар ба касалии рамад ва табларза гирифтаанд» [23, с. 5]. Муаллиф зимни таҳқиқи мавзуи матраҳгардида, аз нақши ИҶШС аз ҷумла, Тоҷикистон дар рушди тамоми бахшҳо, хосса тандурустӣ пас аз Инқилоби Савр дар Афғонистон далелҳои мушаххас овардааст.

Қобил зикр аст, ки дар пажӯҳиши мавзуи зикр ёфта донишманди дигари тоҷик номзади илмҳои иқтисодӣ Ш.Зарипов нақши бориз дорад [4]. Мавсуф дар таҳқиқоти худ ба масъалаи робитаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ ва маданияи Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷумҳуриҳои он бо Афғонистон таваҷҷуҳ зоҳир намуда ва ин масъаларо аз замони барқароршавии равобитаи дипломатӣ байни ин ду давлат то барҳамхурии ИҶШС нишон додааст. Мавсуф ҳиссаи Тоҷикистонро дар рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи Афғонистон таҳқиқ намуда, дар ин маврид менависад: «Саҳми мутахассисони Тоҷикистон дар инкишофи иқтисодиёти миллии Афғонистон зиёд аст. Бисёр мутахассисони тоҷик, дар қори таҳқиқоти геологӣ, коғзҳои захираҳои табиӣ, муассисаҳои соҳаҳои мухталифи ҳамкориҳои иқтисодии ИҶШС ва Афғонистон фаъолона ширкат варзиданд. Гидромеханикҳои тоҷик ҳамчунин дар бунёд намудани системаи обёрии Ҷалолобод ҳиссаи намоён гузоштанд» [4, с. 17].

Бояд таъкид кард, ки паҳлӯҳои дигари мавзуи мазкурро дар замони Шуравӣ муҳаққиқони тоҷик К. Шукуров, П. Қаландарбеков, Ҳ. Қурбонов, М. Маҳкамов, Х. Пулатов, М. Тутиев ва дигарон таҳқиқ намудаанд [2, с. 26; 28]. Муаллифони зикр ёфта, зимни таҳқиқи муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ, энергетикӣ нақлиётӣ ва тандурустии ИҶШС, аз ҷумла, Тоҷикистон бо Афғонистон аз осори афғонистоншиносони машҳури Шуравӣ И.М. Рейснер, Н.М.Гуревич, Ю.М.Головин, А.Д. Давидов, Г.П.Ежов, Р.Т.Ахрамович, М.Г.Пикулин ва дигарон васеъ истифода кардаанд.

Афғонистоншиносии тоҷик К.Шукуров дар солҳои 70-уми асри XX ба мавзуи ҷавк таваҷҷуҳ намуда, дар рисолаи номзадии худ масоили афзалияти роҳи сотсиалистӣ барои рафъи ақибмондагии иқтисодӣ дар асоси таҷрибаи таҳлили муқоисавии маводҳои ҶШС Тоҷикистон ва Афғонистон анҷом додааст [28]. Ҳамзамон, дар солҳои 80-уми асри XX муҳаққиқи дигари тоҷик М.Тутиев ба самти иқтисодии мавзуи баёншуда мароқ зоҳир намуда, дар умум хусусиятҳои ташаққул ва рушди бахши давлатиро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Афғонистон таҳқиқ намудааст [26].

Дар маълумотномаи «Афғонистони имрӯз» андешаҳои муҳим аз тарафи донишмандон П.Қаландарбеков, Ҳ.Қурбонов дар бораи молия, тичорати дохилӣ ва хориҷӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ техникӣ ва тандурустӣ оварда шудааст. М.Маҳкамов бошад перомунӣ робитаҳои байналхалқӣ ва Х.Пулатов дар бораи иқтисодиёти Афғонистон ба ҳолати соли 1988 маълумот ироа доштаанд [2]. Бешак, дар даврони Шуравӣ муҳаққиқони тоҷик миқдори зиёди мақолаҳо китобҳо ва рисолаҳои илмӣ бунёдӣ дар самти мавзуи баёншуда таълиф намуданд, ки аз онҳо то ба имрӯз дар таърихнигории ватанӣ васеъ истифода менамоянд.

Аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ дар солҳои 90-уми қарни XX ва ба истиқлол расидани Тоҷикистон шароити мусоидеро барои барқарор намудани равобити иқтисодию тиҷоратӣ, энергетикӣ ва дигар арсаҳо барои ду кишвари ҳамзабон, ҳамфарҳанг ва ҳамҷавори минтақа – Тоҷикистон ва Афғонистон фароҳам оварданд. Ҳарчанд ду кишвар бо аз байн рафтани низоми Шуравӣ дар солҳои 90-уми қарни XX ва оғози ҷанги дохилӣ вазъи вазнинро паси сар менамуданд, аммо дар раванди муносибатҳои дучониба иқдомҳои зиёде пеш гирифтанд.

Даҳсолаи аввали истиқлолияти Тоҷикистон барои пажӯҳиши масоили равобити иқтисодию тиҷоратӣ, энергетикӣ ва дигар арсаҳо барои ду кишвари ҳамзабон душвориро пеш меовард. Новобаста аз он кишварҳо тавонистанд, ки ин арсаҳоро дар ин марҳилаи таърихӣ рушду тавсеа диҳанд.

Масъалаҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ, аз ҷумла иҷтимоӣ ба хусус Тоҷикистон бо Афғонистон дар суҳанронӣ, паёмҳо ва осори илмӣ Пешвои миллат-Эмомалӣ Раҳмон инъикоси воқеи худро ёфтаанд. Аксари суҳанронӣ, паёмҳо ва осори илмӣ Пешвои миллат-Эмомалӣ Раҳмон перомунӣ Афғонистон мебошанд. Пешвои миллат- Эмомалӣ Раҳмон дар баробари таҳлили вазъи дохилии кишвар ба қазияи Афғонистон, хосса мавзӯи инъикосшуда аз давраи Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интиҳоб гардидагон то барқароршавии низоми ҷумҳурият дар Афғонистон ва сукути он бо дасти Толибон дар моҳи августи соли 2021 мулоҳизаронӣ намудаанд [19, с. 29].

Саҳми намоёнро дар омӯзиши мавзӯи ҷавқ устод Қ.Искандаров дар замони пас аз пош хурдани ИҶШС ва соҳибистиқлол гаштани Тоҷикистон гузошанд. Дар ин маврид метавон аз шумораи зиёде мақолаҳо ва осори давраи баъд аз истиқлоли мавсуф хотиррасон шуд [6; 7; 8; 9]. Муҳтавои таҳқиқоти илмӣ Қ.Искандаровро перомунӣ мавзӯи мазкур таҳлил намуда, месазад таъкид намоем, ки ӯ назар ба дигар муҳаққиқони даврони соҳибистиқлолӣ ба ин масъала ҷарфтар назар намуда, онро ҳолисона пажӯҳиш намудааст. Муаллиф зимни таҳлили масоили зикршуда ба он назар аст, ки байни Тоҷикистону Афғонистон дар замони Шуравӣ ҳамкориҳо тавсеа ёфта буданд, аммо баъди ба истиқлоли давлатӣ расидани Тоҷикистон ин робитаҳо боз ҳам бештар рушд намудаанд. Новобаста аз ин ба қавли Қ.Искандаров имкониятҳои истифодашуда дар ин самтҳо байни Тоҷикистону Афғонистон зиёд мебошанд ва тавсеа ёфтани онҳо ба суди ҳар ду ҷониб мебошанд [9, с. 46-47].

Мақолаҳои илмӣ ва монографияҳои алоҳида дар самти инъикоси мавзӯи мазкур аз ҷониби зумрае аз муҳаққиқони дигари тоҷик назари М.Махшӯлов, Н.Зоҳидов, А.Раҳнамо, Ф.М.Муминова, С.Сафаров, В.Ниятбеков, Ш.Ризоён ва дигарон анҷом гирифтаанд. М.Махшӯлов дар мақолаи илмӣ «Тоҷикистон ва азнавсозии иқтисодии Афғонистон» бо далелҳои муътамади илмӣ аз нақши Тоҷикистон дар азнавсозии иқтисодии баъдазҷангии Афғонистон мисолҳо овардааст. Ин донишманд ба он назар аст, ки дар марҳилаи кунунӣ Тоҷикистон наметавонад ба сифати донор дар азнавсозии иқтисодии Афғонистон баромад намояд. Аммо аз ҷониби дигар, ба назари М.Махшӯлов, Тоҷикистон имконияти дигарро барои барқарорсозии иқтисодии ин кишвари дӯст дар самтҳои таҳвили маҳсулот, интиқоли барқ ва тавсеаи роҳҳои ҳамлу нақлро доро аст [13, с. 211-213]. Пажӯҳиши илмӣ Н.Зоҳидов дар самти баррасии илмӣ мавзӯи матраҳгардида низ ҷониб мебошад. Ин донишманд ба он назар аст, ки: «Бо назардошти мавқеи геополитикӣ ва геоекономикии Афғонистон барқарории сулҳу субот ва эҳёи иқтисодии ин кишвар метавонад барои рушди ояндаи иқтисодӣ ва диверсификасияи имкониятҳои инфрасохтори Тоҷикистон заминаҳои мусоид фароҳам оварад, ки ин бешак ҷавобгӯи манфиатҳои миллии он мебошад» [5, с.30]. А.Раҳнамо дар монографияи «Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: хусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ» дар боби дууми он таҳти унвони «Тоҷикистон ва Афғонистон: таҳаввул ва дурнамои робитаҳо» бунёди ташаккули сиёсати хориҷии Тоҷикистону Афғонистонро воқеъбинона таҳлили илмӣ намуда, аз даҳ асли он ёд намудааст, ки дар байни онҳо махсусан «таъкид ба эҳёи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Афғонистон; Афғонистон – дарвозаи Ҷануб ва Афғонистон – шарикӣ энергетикӣ» ҷойгоҳи марказиро барои кишвари мо мебошад [20, с. 129]. Ф.М.Муминова дар самти мавзӯи таҳқиқшаванда низ қорҳои шоён анҷом додааст. Мавсуф махсусан манофеи иқтисодии Тоҷикистонро дар кишварҳои ҷанубӣ Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон ва Покистон матраҳ намудааст. Ф.М. Муминова зимни арзёбии илмӣ мавзӯ ба масъалаи фаъолшавии манфиатҳои мутақобила дар самти равобити тиҷоратӣ, рушди тиҷорати наздисарҳадӣ, тавсеаи тиҷорат бо баҳисобгирии имкониятҳои минтақаи озои иқтисодии Ишқошим, хизматрасонии тиҷоратӣ, махсусан сайёҳӣ, ҳамкориҳои инвеститсионӣ, бунёди роҳу кӯпрукҳо, нақбҳо, роҳи оҳан, сохтмони НБО, хатҳои

баландшиддати неруи барқ, сохтмони хатти лулаи гази моеъ, коркард ва татбиқи барномаҳои якҷоя ҷиҳати танзими равандҳои муҳоҷират дар доираи кишварҳо, равобит дар самти табодули технологӣ ва мутахассисони илмӣ ва амсоли инҳо диққати худро равона намудааст [15, с. 70-78]. С.Сафаров аз зумраи муҳаққиқони тоҷик маҳсуб меёбад, ки дар мақолаҳои худ то ҷойе мавзӯи мавриди назарро пажӯҳиш намудааст. Ӯ дар мавриди равобити кишварҳои минтақа, хосса Тоҷикистон бо Афғонистон ба чунин назар аст: «То он замоне ки Афғонистон худро қисми ягонаи ташаккулёфтаи минтақа ҳис накунад, аз кӯмакҳои давлатҳои минтақа пурра бархурдор нагардад, худро дар равандҳои ҳамгироии минтақавӣ аз қабилӣ СҶШ ва СПАД лозим аст» [24, с. 37]. Қобили зикр аст, ки мақолаи илмӣ В.Ниятбеков дар таҳқиқ ва баррасии мавзӯи баҳс хидмати арзанда намудааст [18, с. 175-186]. Дар он муаллиф доир ба лоиҳаҳои энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабилӣ НБО Сангтӯда 1 ва Сангтӯда 2, Роғун, Шуроб, Даштиҷум ва дигарҳо ҳамчун омили тавсеаи СҶШ маълумоти васеъ ироа доштаанд. Ш.Ризоён дар таҳқиқоти илмӣ худ низ мавзӯи мавриди таҳлили моро вобаста ба манфиатҳои миллии кишвари мо дар ҷаҳорҷубӣ сиёсати хориҷӣ пажӯҳиши илмӣ намудааст. Муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки дар нақшаи муайяни монографияи худ манфиатҳои иқтисодии миёнамуҳлати Тоҷикистону Афғонистонро бозтоби илмӣ намояд, ки қабл аз ҳама «ҷалбӣ диққати ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҶИА; истифодаи имкониятҳои транзитии Афғонистон ва инфрасохтори роҳии он; тақвият нақши Тоҷикистон дар бозори энергетикӣ Афғонистон; рушди бозори наздисарҳадӣ; содирот ва транзити неруи барқ, татбиқи лоиҳаи CASA-1000, истифодаи имкониятҳои хати интиқоли барқи (ХИБ) Сангтӯда-Пули Хумри; таъмини содироти меваҳои хушк аз Афғонистон ба бозори кишварҳои ИДМ; анҷоми сохтмони роҳи оҳани Туркменистон-Афғонистон-Тоҷикистон; мубрамияти сохтмони роҳи оҳани Хитой-Қирғизистон-Тоҷикистон-Афғонистон-Эрон; истифодаи имконияти “Даҳлезӣ Вахон” барои мустақиман баромадан ба Покистон» ҳисоб меёбанд [21, с. 181].

Таҳқиқ ва инъикоси мавзӯи дар боло зикрёфта аз ҷониби пажӯҳишгарони тоҷик назири Ҷ.Л.Латифов, Н.М.Мирзоев, Р.С.Казаков, М.Саидзода, М.Қ. Сафолзода, Фарзонаи Шамсиддин ва дигарон махсусан дар рисолаҳои диссертатсионӣ таҳлили илмӣ гаштааст. Ҷ.Л.Латифов яке аз муҳаққиқони тоҷик маҳсуб меёбад, ки паҳлуҳои зиёди масъалаҳои Афғонистонро таҳлили илмӣ намуда, дар пажӯҳиши мавзӯи мазкур саҳми бориз гузоштааст. Муаллиф ба василаи рисолаи докторӣ ва дигар мақолаҳоиаш дар бораи равобити Тоҷикистону Афғонистон дар арсаҳои тичоратӣ иқтисодӣ, энергетикӣ нақлиётӣ ҳонандаи тоҷикро ошно сохтааст [12]. Афғонистоншиноси тоҷик Н.М.Мирзоев дар зербоби дуҷуми рисолаи доктории худ таҳти унвони «Равобити тичоратӣ-иқтисодӣ Тоҷикистон бо Эрон ва Афғонистон» мавзӯи баёншударо таҳлил намудааст [14]. Ин донишманди тоҷик ҳарчанд мавзӯи мазкурро дар мақолаҳо ва дигар таҳқиқоти арзишманди худ минбаъд баррасии илмӣ намудааст, аммо доираи замони рисолаи ӯ танҳо замони Шуравӣ ва даҳсолаи аввали равобити Тоҷикистони соҳибхитёрро бо кишварҳои ҳамҷавори Шарқ дар мисоли Эрон ва Афғонистон инъикос намудааст. Шодравон Р.С.Казаков донишманди тоҷик дар боби дуҷуми рисолаи номзадӣ худ таҳти унвони «Ҳамкорӣҳои тичоратӣ-иқтисодӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон» самтҳои асосии ин ҳамкорӣҳоро дар асоси адабиёти нодири илмӣ олимони хориҷӣ, афғон ва тоҷик инъикос намудааст [10]. Қайд намудан ба маврид аст, ки таҳқиқоти илмӣ Р.С.Казаков мукамалтарин таҳқиқот вобаста ба мавзӯи мазкур дар таърихшиносии тоҷик ба шумор рафта, мавсуф 22 соли муносибатҳои иқтисодӣ тичоратӣ байни ин ду кишвари ҳамзабон, ҳамфарҳанг ва ҳамҷаворро бозтоби илмӣ кардааст. М.Саидзода низ дар таҳқиқоти диссертатсионӣ ва як зумра мақолаҳои худ мавзӯи болозикршударо мавриди таҳқиқ қарор додааст. Аз ҷумла, дар рисолаи илмӣ худ таҳти унвони «Омили Афғонистон дар сиёсати хориҷӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: таърих, авлавиятҳо ва дурнамо дар солҳои 1992-2015» дар асоси сарчашмаҳо аз ҷумла, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, маводи бойгонӣ, адабиёти афғонистоншиносии ватанӣ хориҷӣ ва афғонӣ таърихи ҳамкорӣҳои иқтисодӣ тичоратӣ, нақлиётӣ ва дигар соҳаҳои ба ин бахшҳо наздикро байни ин ду ҷумҳурӣ дар замони соҳибистиқлолӣ баррасӣ кардааст [22]. М.Саидзода ба таҳлили мавзӯи баёнёфта дар рисолаи илмӣ худ ҳамаҷониба таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар ин маврид менависад: «Самтҳои ҳаётан муҳимми муносибатҳои байнидавлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон истифодаи иқтисодӣ обу энергетикӣ Тоҷикистон барои барқарорсозии иқтисодиёти Афғонистон, роҳандозии роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан, рушди савдои наздисарҳадӣ ва ғайра ҳисобида мешаванд» [22, с. 21]. Як

таҳқиқоти илмӣ густурда дар таърихнигорӣ тоҷик дар доираи мавзуи мазкур аз ҷониби донишманди тоҷик М.Қ. Сафолзода анҷом гирифтааст. М.Қ. Сафолзода дар пажӯҳишҳои илмӣ худ махсусан дар рисолаи илмӣ ва монографияҳои мавзуи баёнёфтаи моро дар заминаи саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли қазияи Афғонистон ва дар ин замина тавсеаи ҳамкориҳои ин ду кишварро дар солҳои 1992-2014 таҳқиқ кардааст [25]. Муҳаққиқ Фарзонаи Шамсиддин низ дар рисолаи илмӣ ва мақолаҳои дар мавзуи матраҳшуда корҳои зиёде анҷом додааст. Махсусан дар рисолаи худ зери унвони «Равобити Тоҷикистон ва Афғонистон дар ҷаҳорҷуби фарояндҳои геополитикии муосир дар Осиёи Марказӣ (2001-2020)» ба инъикоси мавзуи болозикр ҳамҷониба диққат додааст [27]. Муаллифи рисолаи мазкур тамоми ҳамкориҳои дучонибаи Тоҷикистону Афғонистонро дар давоми солҳои 2001-2020 ҳолисона таҳлил ва арзёбӣ намуда, дастовардҳо ва мушкилоти онро баён доштааст. «Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои иқтисодӣ бузурги ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт, энергетика, нақлиёт, тандурустӣ, илму маориф мебошад, ки татбиқи онҳо аз рушди минбаъдаи раванди сулҳ дар Афғонистон вобаста мебошад» – таъкид мекунад муаллиф дар рисолаи худ [27, с. 153-154].

Ба ҳамин тариқ, таърихнигорӣ муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистон бо Афғонистонро баррасии илмӣ намуда, метавон таъкид дошт, ки ин масъаларо муҳаққиқони тоҷик ҳам дар замони Шуравӣ ва ҳам соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди арзёбии илмӣ қарор додаанд. Ҳарчанд мақолаҳо, рисолаҳои илмӣ ва монографияҳои зиёде дар даврони Шуравӣ ва истиқлоли давлатӣ аз ҷониби донишмандони тоҷик доир ба мавзуи зикрёфта таълиф шудаанд, аммо он ба таври ҷомеъ пурра натиҷагирӣ нашудааст. Аз ҷониби дигар, аксари таҳқиқоти таърихнигорӣ замони Шуравӣ дар заминаи сиёсати мавҷудаи давлати Шуравӣ таҳия шудаанд. Аз ин рӯ, зарур аст то ба аксари таҳқиқоти даврони Шуравӣ аз нуқтаи назари илмӣ ва интиқодӣ баҳо дода шуда, мавзуи мазкурро дар доираи манфиатҳои миллии даврони истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва осори донишмандони муосир мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор дода шаванд.

Адабиёт

1. Асадуллоев, Қ. Революсияи Октябр ва мамлакатҳои Шарқи ҳамсоя (Афғонистон, Эрон, мамлакатҳои араб ва Туркия) [Матн] / Қ.Асадуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 95 с.
2. Афганистан сегодня: Справочник [Текст] / Отв. ред.: Р.Х. Додыхудоев, Х.Назаров. - Душанбе: Главная научная редакция Таджикской Советской Энциклопедии, 1988. - 224 с.
3. Зайнутдинов, Х. Советско-афганские экономические отношения [Текст] Дисс... на соиск. уч. степ. канд. экон. наук / Х. Зайнутдинов. - Душанбе, 1962. - 220 с.
4. Зарипов, Ш. Из истории робитаҳои иқтисодии Иттифоқи Советӣ бо Афғонистон [Матн] / Ш. Зарипов. - Душанбе: Дониш, 1990. - 18 с.
5. Зоҳидов, Н. Барқарорсозии сулҳу субот ва эҳёи иқтисодии Афғонистон дар сиёсати байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н. Зоҳидов // Сиёсати хориҷӣ. - 2012. - №1. - С. 25 - 34.
6. Искандаров, К. Взаимоотношения Республики Таджикистан с Исламским государством Афганистан [Текст] / К.Искандаров / Материалы научно – практической конференции “Место Таджикистана в новом международном порядке”. Душанбе, 1997. – С.237 – 245.
7. Искандаров, К. Таджикско–афганские взаимоотношения и перспективы их развития [Текст] / К.Искандаров // Центральная Азия и Кавказ. – Лулео: (Швеция), 2008. – №1 (55). – С. 145 – 156.
8. Искандаров К. Таджикско–афганская приграничная торговля [Текст] / К. Искандаров // Государственное управление. – 2015. – №3(27). – С.64-74.
9. Искандаров Қ. Афғонистони имрӯз: омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҷангу сулҳ [Матн] / Қ.Искандаров, Р.Давлатов, Р.Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 219 с.
10. Казаков, Р.С. Становление и развитие политических, торгово-экономических и культурных отношений между Республикой Таджикистан и Исламской Республикой Афганистан (1991-2013 гг.) [Текст]: Дис. канд. истор. наук. 07.00.02– Отечественная история / Р.С. Казаков. - Душанбе, 2014. - 197 с.
11. Каюмов С. Социально-экономические преобразования в Афганистане (1955-1965) [Текст] автореф. дисс. ... канд. ист. наук / С. Каюмов. - М., 1966. - 16 с.
12. Латифов, Дж. Таджикско– афганские отношения в 1987– 1995 гг. (характер и содержание) [Текст] Дисс. доктора. истор. наук. – Отечественная история / Дж. Латифов. – Душанбе, 1996. – 318 с.
13. Махшуров, М. Таджикистан и экономическое восстановление Афганистана [Текст] / М. Махшуров // Афганистан и безопасность Центральной Азии. Выпуск 3.- Бишкек-Душанбе, 2006.- С.209-214.

14. Мирзоев, Н.М. Становление и развитие взаимоотношений Таджикистана с сопредельными странами Зарубежного Востока, 1945– 1997 гг.: [Текст] Дисс. ... на соискание уч. степени доктора. истор. наук 07.00.02– Отечественная история / Н.М. Мирзоев. – Душанбе, 1998. – 306 с.
15. Муминова, Ф.М. Внешнеэкономические интересы Таджикистана со странами в южном направлении (Афганистан, Иран, Индия, Пакистан) [Текст] / Ф.М. Муминова //Бухрони Афғонистон ва амнияти минтақаӣ (маҷмуаи мақолаҳо).-Душанбе:Ирфон, 2014.- С.70-78.
16. Назаров, Ҳ. Афғонистони навин [Матн] /Ҳ.Назаров, С.Мерганов. – Душанбе: Ирфон, 1982–174 с.
17. Назаров, Ҳ. Равобити Бухоро ва Афғонистон аз барпо шудани давлати Дурронӣ то ғалтидани аморати Бухоро [Матн] /Ҳ.Назаров. / Муҳаррири масъул М. Боқиев. Шуъбаи шарқиношӣ ва осори хаттӣ Акад. Ҷанҷири РСС Тоҷикистон.– Душанбе, 1963.– 179 с.
18. Ниятбеков, В. Энергетические проекты Республики Таджикистан как фактор развития ШОС [Текст] / В.Ниятбеков //Бухрони Афғонистон ва амнияти минтақаӣ (маҷмуаи мақолаҳо).-Душанбе:Ирфон, 2014. - С.175 - 186.
19. Раҳмон, Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди 21. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмон.– Душанбе: Ирфон, 2022.–520 с.
20. Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: хусусиятҳо ва дурнамои таъсирпазирӣ [Матн] / А.Раҳнамо (Чопи дуввум).-Душанбе:Ирфон, 2014. - 398 с.
21. Ризоён, Ш.Ш. Национальные интересы во внешней политике Республики Таджикистан. [Текст] /Ш.Ш. Ризоён.-Душанбе:Дониш, 2020. - 320 с.
22. Саидзода, М. Афганский фактор во внешней политике Республики Таджикистан: история, приоритеты и перспективы (1992-2015 гг.) [Текст]: Дис. канд. истор. наук. – история международных отношений и внешняя политика(исторические науки) / М. Саидзода. - Душанбе, 2017. - 185 с.
23. Саидмуродов, Д.С. Республикаи демократии Афғонистон [Матн] /Д.С. Саидмуродов.- Душанбе:Дониш, 1979.-18 с.
24. Сафаров, С. Взаимодействия внутренних и внешних факторов в модернизации и реконструкции Афганистана: сценарии и варианты [Текст] / С.Сафаров //Бухрони Афғонистон ва амнияти минтақаӣ (маҷмуаи мақолаҳо). - Душанбе: Ирфон, 2014.- С.39-41.
- 25.Сафолзода, М.К. Вклад Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поисках путей решения проблемы Афганистана и развития таджикско– афганских отношений (1992– 2014 гг.) [Текст] Дисс. ... д-ра. ист. наук: 07.00.03– Всеобщая история (Новая и новейшая история) / М.К. Сафолзода. – Душанбе, 2021. – 501 с.
26. Тутиев, М. Особенности становления и развития государственного сектора в экономике республики Афганистан [Текст]: Дис. ... канд. экон. наук/ М. Тутиев. - Душанбе, 1988. - 162 с.
27. Фарзонаи, Ш. Таджикско - афганские отношения в контексте современных геополитических процессов в Центральной Азии (2001-2020) [Текст]: Дис. канд. истор. наук. 5.6.7. – история международных отношений и внешняя политика(исторические науки)) / Ш.Фарзона. - Душанбе, 2023. - 177 с.
28. Шукуров, К. Преимущества социалистического пути преодоления экономической отсталости (опыт сравнительного анализа по материалам Таджикской ССР и Афганистана) [Текст]: Дис. ... канд. экон. наук/ К.Шукуров. - Ленинград, 1974. - 209 с.
29. Эмомалӣ, Раҳмонов. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди аввал. [Матн] / Раҳмонов Эмомалӣ. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 512 с.

ТОҶИКИСТОН ВА АФҶОНИСТОН: МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОӢ ВА ТИҶОРАТИӢ ИҚТИСОДӢ (ТАҲЛИЛИ ТАЪРИХНИГОРӢ)

Дар мақолаи муаллиф муносибатҳои иҷтимоӣ ва тиҷорати иқтисодии Тоҷикистон бо Афғонистонро дар замири Шуравӣ ва истиқлоли давлатӣ дар таърихнигорӣ таҳлил намудааст. Муаллиф ба он назар аст, ки Тоҷикистон бо Афғонистон замири Шуравӣ ҳамкорӣҳои густурда дар ин самтҳо доштанд, аммо пош хурдани Шуравӣ сабаб шуд, ки дар байни ду кишвари ҳамсояи наздик ин муносибатҳо боз ҳам тақвият ёбанд. Дар мақола ҳамзамон самтҳои авлабиятноки ин муносибатҳо байни ду кишвар нишон дода шуда, дастовардҳо ва мушкилоти он дар замири осори муҳаққиқони даврони Шуравӣ ва истиқлоли давлатӣ нишон дода шудаанд. Умуман, муаллифи мақола дар таърихи ба осори донишмандони тоҷик аз тарҳҳои анҷомшуда ва банақшагирифташудаи ду кишвар дар арсаҳои зикрагида далелҳои муътамад ҷириб доштаанд.

Калидвожаҳо: ИҶШС, Тоҷикистон, Афғонистон, муносибат, манфиатҳои миллий, тиҷорат, иқтисод, энергетика, нақлиёт, тандурустӣ.

ТАДЖИКИСТАН И АФГАНИСТАН: СОЦИАЛЬНЫЕ И ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ (ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

В статье автор подвергает историографическому социальным и торгово-экономическим связям а также взаимоотношениям между Таджикистаном с Афганистаном в советское время и в период государственной независимости. Автор считает, что между Таджикистаном и Афганистаном было налажено широкое сотрудничество в торгово-экономических и социальных сферах в советское время, а распад Советского Союза привел к дальнейшему укреплению этих отношений между двумя близкими соседями. В статье также выделены приоритетные направления отношений двух стран, освещены их достижения и проблемы на основе трудов исследователей советского периода и периода государственной независимости. В целом автор статьи, опираясь на труды таджикских ученых, представил достоверные доказательства реализованных и планируемых проектов двух стран в вышеуказанных областях.

Ключевые слова: СССР, Таджикистан, Афганистан, отношения, национальные интересы, торговля, экономика, энергетика, транспорт, здравоохранение.

TAJIKISTAN AND AFGHANISTAN: SOCIAL, TRADE AND ECONOMIC RELATIONS (HISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS)

In the article, the author historiographically examines the social and trade-economic ties, as well as the relationship between Tajikistan and Afghanistan during the Soviet era and during the period of state independence. The author believes that Tajikistan and Afghanistan established extensive cooperation in trade, economic and social spheres during the Soviet era, and the collapse of the Soviet Union led to the further strengthening of these relations between the two close neighbors. The article also highlights the priority areas of relations between the two countries, highlights their achievements and problems based on the works of researchers from the Soviet period and the period of state independence. In general, the author of the article, relying on the works of Tajik scientists, presented reliable evidence of implemented and planned projects of the two countries in the above-mentioned areas.

Keywords: USSR, Tajikistan, Afghanistan, relations, national interests, trade, economy, energy, transport, health care.

Дар бораи муаллиф

*Қодиров Довар Саидаллоевич
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи фалсафа ва илмҳои гуманитарӣ
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри
Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33
E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru*

Об авторе

*Кодиров Довар Саидаллоевич
Кандидат исторических наук, доцент
кафедры философии и гуманитарных наук
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003 Республика Таджикистан, город
Душанбе, улица Саида Носира 33
E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru*

About the author

*Kodirov Dovar Saidalloyevich
Candidate of historical sciences, Associate
Professor of the Department of Philosophy and
Humanities
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan
734003 Republic of Tajikistan Dushanbe,
street. Said Nosir 33
E-mail: dovar.qodirov.88@mail.ru*

МАСОИЛИ ФАРҲАНГ, САНЪАТ ВА ИЛМУ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ОСОРИ МУҲАҚҚИҚОН

Мирзоев Ч. А., Мухаммадсафои И. С.

*Институти таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии
ба номи А. Дониш*

Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

Новстувории вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ баъд аз пош хӯрдани иттиҳоди шӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ба он оварда расонданд, ки дар охири садаи бистум дар соҳаи фарҳанг Тоҷикистонро бӯҳрони шадид фаро гирифт: макотиби таҳсилоти ҳамагонӣ, даххо ва садҳо клубҳо ва китобхонаҳо хароб гардиданд, театрҳо баста шуданд, коллективҳои бадеӣ пароканда гардиданд. Тоҷикистон дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ шумораи зиёди арбобони фарҳанг, санъат ва илмро, ки ё дар натиҷаи амалиётҳои террористӣ қурбон шуда буданд ва ё аз пайи ҷустуҷӯи зиндагии шоиста кишварро тарк карда буданд, аз даст дод. Дар натиҷа, ин равандҳо ба ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ таъсири манфӣ расонида, неруи маънавӣ ва зехнии кишварро коста гардониданд.

Дар ҳамин давраи барои ҷумҳурӣ мураккаб ва ҳассос маҳз сиёсати оқилона ва босуботи давлат дар ҷодаи фарҳанг дар рушди ҷамъият, дар ташаккули низоми арзишҳо ва тамоюлҳои ахлоқии милли таъсири амиқ гузошт. Дар даври соҳибистиклолӣ ташаккули ҳудудҳои милли ба яке аз вазифаҳои муҳими ин марҳилаи бунёди давлатдорӣ таъдил ёфта, нақши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик муассир гардид. Маҳз дар ҳамин давраи мураккаб Ҳукумат кӯшиш мекард, ки ба фарҳанг – ҳамчун яроқи муҳими идеологӣ таъяс намояд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо эълони барномаи идеологияи милли аз минбарҳои баланд баромад намуда, вазифаи ташаккули ҷамъияти бисёрфарҳангӣ, ҷандандешии этникӣ ва фарҳангиро таъкид карданд. Илова бар ин, таърихи халқи тоҷик низ, ки Ҳукумати имрӯза ба он аҳамияти хоса зоҳир менамояд, дар ин марҳилаи сарнавиштсоз нақши муассир дорад. Бунёди муҷассамаҳои ёдгорӣ ба шахсиятҳои таърихӣ (Исмоили Сомонӣ, Нуратулло Махсум, Абӯабдулло Рӯдакӣ, Фирдавсӣ), сохтмони осорхонаҳои нав, китобхонаҳо ва гузаронидани ҷашнҳо бахшида ба ёдбуди шахсиятҳои таърихӣ аҳамияти бузург пайдо карданд. Тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар барномаи худ зикр менамояд: «Таҷлили ҳазору садсолагии давлати Сомониён, соли тамаддуни Ориён, бузургдошти аҷлодон ба он равона шудааст, ки мо решаҳои худ, таърихи миллати хеш ва нақши аҷлодони худро дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ дарк намоем» [22]. Сиёсати давлат дар ҷодаи фарҳанг аз бисёр ҷиҳат фаъолияти қонунгузории минбаъдаи давлатро дар ин соҳа муайян месохт. Воқеиятҳои фарҳангӣ ва иҷтимоии нав дар ҷамъияти тоҷикон қорқарди қонунҳои нави ҷумҳуриявиро тақозо мекард. Дар даври истиқлолият як қатор қонунҳои муҳим, консепсияҳо ва барномаҳо ба тасвир расиданд, ки муносибатҳоро дар соҳаи фарҳанг муайян ва муназзам месохтанд. Дар давраи солҳои 1994 то имрӯз Парлумони Тоҷикистон зиёда аз 350 қонун ба тасвир расонд, ки ба муназзам сохтани масъалаҳои иҷтимоии Тоҷикистон равона шудаанд. Вазъи умумии қонунгузорӣ бевосита дар соҳаи фарҳанг ҷунин ба назар мерасад: Агар то соли 1994 ҳамагӣ як қонун дар ин самт қабул шуда бошад, пас дар давраҳои баъдӣ қариб 30 қонун, ки бевосита масъалаҳои фарҳангиро муназзам месохтанд ва қариб 20 кодекс, ки қисман ба ин масъалаҳо дахл мекарданд, ба имзо расиданд. Дастоварди бузург дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг», ки 13 декабри соли 1997 аз ҷониби Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, ба ҳисоб меравад. Ин қонун доираи истифодабарии асосҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фарҳанг, ҳуқуқҳои ҳар шаҳрванд дар фаъолияти фарҳангӣ, ҳуқуқ оиди ҳифз ва рушди арзишҳои фарҳангӣ – милли, мафҳуми мероси маданияи халқи тоҷик ва вазифаҳои давлатро дар соҳаи фарҳанг муайян менамояд. Масоили рушд ва амалқарди фарҳанг бисёрҷабҳа буда, аз ҷониби муҳаққиқони зиёд мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин самт пеш аз ҳама асару мақолаҳо ва баромадҳои сардори давлат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро, ки дар онҳо масоили умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз давраҳои қадим то имрӯз хеле возеҳ инъикос гардидаанд, бояд маҳсус таъкид қард [26].

Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии хеш дар мулоқот бо зиёиёни кишвар ҷунин қайд кардааст: “Ба шарофати соҳибистиклолӣ мо дар самти ҳифзу ниғаждории мероси фарҳангии халқи қуҳанбунёдамон

тамоми тадбирҳои имконпазирро андешидем ва дар даврони начандон тӯлонӣ ба эҳё кардану таҳким бахшидани асолати миллий, забон ва фарҳанг, ки рӯкнҳои асосии давлатдорӣ мебошанд, муваффақ гардидем. Фарҳанги миллии мо заминаҳои устувор дошта, бо таъриху анъанаҳои қадима ва ғуноғунрангиву хусусиятҳои хоси худ, аз ҷумла осори хаттии нодир, мусаввараҳои камназир, мусиқии “Шашмаком”, “Фалак” ва садҳо дастоварду падидаҳои дигари ҳунару адаб имрӯз дар ҷаҳон машҳур аст. Ин мероси пурғановати миллиро ҳифз кардан ва таъмин намудани рушди минбаъдаи он вазифаи на танҳо давлат, балки қарзи вичдониву инсонии ҳар як фарди соҳибфарҳанги кишвар, махсусан, зиёиён мебошад” [30].

Аз миёни асарҳои маҷмӯии ҷабҳаҳои ғуноғуни рушди фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклолро таҳлилкунанда, баҳусус ҷилди шашуми асари бунёдии «История таджикского народа»-ро, ки боби шашуми он марбут ба фарҳанг аст, бояд махсус қайд кард [13]. Боиси тазаккур аст, ки дар боби шашуми асари мазкур ҳаёти фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол дар заминаи қарору санадҳои давлатӣ, маълумотномаҳои оморӣ, асару мақолаҳо ва баҳусус матбуоти даврӣ то соли 2011 ба таври умумӣ инъикос шудааст. Вале, мутаассифона, бо дарназардошти талаботи ин асари дастаҷамъӣ тавсифи ҳаёти фарҳангии ҷумҳурӣ дар он хеле фишӯрда ва ноқис баён гардида, аксар соҳаҳои фарҳанг, баҳусус таърихи рушди муассисаҳои фарҳангии вилоятҳои кишвар ба таври мушаххас ва амиқ фаро гирифта нашудааст. Бо вучуди ин, асари мазкур дар боби омӯзиши ҳаёти фарҳангии Тоҷикистони соҳибистиклол, аз ҷумла рушди маориф, адабиёт, театр, санъати синамо, санъати мусиқӣ, санъати тасвирӣ, меъморӣ, васоити ахбори омма ва илм сарчашмаи арзишманд маҳсуб меёбад. Нахустин таҳқиқоти алоҳидаи маҷмӯӣ роҷеъ ба фарҳанги Тоҷикистони соҳибистиклол ба қалами олими ҷавону умедбахш Р.Н. Каримова [15] мутаалик аст. Дар он муаллиф махсусиятҳои таҳаввулоти фарҳангии Тоҷикистонро дар даврони истиқлолият баён намуда, анъанаҳои нави рушди фарҳанг ва санъат, инчунин нақши ҷомеаи ҷаҳониро дар рушди босуботи фарҳанги ҷумҳурӣ таҳқиқ ва баррасӣ намудааст. Мутаассифона, таҳқиқоти мазкур таҳаввулоти фарҳангии Тоҷикистонро танҳо то соли 2011 фаро мегирад.

Аввалин таҳқиқоти таърихигорӣ дар ҷодаи санъати мусиқии Тоҷикистон аз ҷониби С.Акрамова [3] ба анҷом расида, дар он муаллиф бо вучуди васеъ будани майдони таҳқиқот (солҳои 1946-2015), тавонистааст, ки тамоми таълифоти роҷеъ ба санъати мусиқии даврони истиқлолият, аз ҷумла рушди санъати мусиқии «Шашмаком», «Фалак», санъати мусиқии эстрадӣ, эҷодиёти композиторони Тоҷикистонро ҳадалимкон мавриди таҳлил қарор диҳад.

Ҷабҳаҳои ғуноғуни фарҳанг ва санъати Тоҷикистони соҳибистиклол дар маҷмӯаҳои бисёрқисмаи «Очеркҳои назария ва таърихи фарҳанг ва санъати халқи тоҷик», ки дар онҳо масоили муърамаи санъати мусиқӣ, тасвирӣ ва театрӣ, синамо ва меъморӣ дар мақолаҳои Гейзер Э. [9], Раҳимов С. [25], Муқимов Р. [20] ва дигарон инъикос ёфтаанд, баррасӣ гардидаанд. Дар омӯзиши фарҳанги минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистони соҳибистиклол муҳаққиқони Россия ва дигар кишварҳои Осиёи Миёна –Абашин С. [1], Урманбетова Ж. ва С. Абдрасулов [32] низ тавачҷӯх зоҳир карда, дар асарҳои хеш махсусиятҳо, анъанаҳо ва рушди босуботи фарҳанги Тоҷикистонро дар даврони истиқлолият таҳқиқу баррасӣ намудаанд. Ба масоили рушди санъати театрӣ, тасвирӣ, мусиқӣ ва синамои давраи пасошӯравӣ бобҳои алоҳида дар таҳқиқоти монографияи Нӯрҷонов Н. [21], Додхудоева Л. [10], Кабилова Б. [14], Арабова Ш. [5] ва дигарон бахшида шудаанд. Дар даврони истиқлолият таҳқиқоти зиёд дар мавриди омӯзиши фолклор ва мардумшиносии тоҷикон ба анҷом расид, ки дар таҳқиқи фарҳанги халқи тоҷик асоси таркибӣ маҳсуб меёбад. Маводи фаровон, ки пойсӯтӯни таҷрибавии илмро таркиб дода, дар натиҷаи тадқиқоти саҳроии охири асри XIX ва асри XX-ум ғирдоварӣ шудаанд, асоси таълифотеро ҷун «Санъати халқи Помир» [18], «Санъати мусиқии Помир» [16] ташкил доданд. Бояд зикр кард, ки дар даврони истиқлолият Тоҷикистони соҳибистиклол бо соири давлатҳои дунё, кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, пеш аз ҳама бо Федератсияи Россия ҳамкорӣҳои фарҳангиро роҳандозӣ намуда, тавсеа бахшид, ки ин нуқта аз назари муҳаққиқону коршиносон дур намондааст. Масоили марбут ба ҳамкорӣи фарҳангии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия дар таҳқиқоти Пирӯмшоев Х. ва Маликов М. [24], Мирзоев Н. [19] ва Пирназарова П. [23] хеле возеҳ инъикос ёфтаанд. Дар ин росто, баҳусус асару мақолоти доктори илмҳои таърих Н.М. Мирзоев роҷеъ ба шудан бамаврид аст. Ӯ дар мақолаи «Ҳамкорӣҳои гуманитарии Тоҷикистону Россия дар даврони истиқлолият» [19] қайд мекунанд, ки дар низоми ҳамкорӣҳои дуҷонибаи Тоҷикистону Россия ҳамкорӣҳои гуманитарӣ мавқеи хоса доранд. Ба ақидаи мавсӯф асоси ҳуқуқии ҳамкорӣҳои фарҳангии Тоҷикистону Россияро Шартномаи миёни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия оид ба ҳамкорӣҳои муштарақ дар соҳаи фарҳанг, илм ва техника, иттилоот, варзиш ва саёҳӣ аз 19

сентябри соли 1995, ки баҳри нигоҳдошти фазои ягонаи илму маориф, фарҳанг ва гуманитарӣ миёни ин кишварҳо равона шудааст, ташкил медиҳад [19, с. 48]. Бояд таваккур дод, ки дар асоси ин Шартнома муносибатҳои муштараки фарҳангии Тоҷикистон ва Россия боз ҳам ҷонноктар гардида, даҳаҳои фарҳанг ва адабиёт, ки рисолати муаррифии фарҳангу адабиёти ғании ин кишварҳоро бар душ доранд, солҳои 1997, 1999, 2004, 2005, 2008, 2014 ва 2016 баргузор гардиданд. Ба ақидаи Мирзоев Н.М. Россия дар тайёр кардани кадрҳои баландхисоси соҳаи санъати театри ва синамо бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои густурда дошта, шаҳрвандони ин кишварро барои таҳсил кардан дар донишгоҳҳои олии фарҳанг ва санъати Россия равона месозад [19, с. 48].

Лозим ба зикр аст, ки ба масъалаи ҳамкориҳои густурдаи Тоҷикистон ва Россия дар соҳаи синамо ва санъати театри муҳаққиқи ҷавон Пирназарова П.А. низ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, дар мақолаи «Тоҷикистон – Россия: ӯфӯқҳои ҳамкориҳои таърихӣ дар соҳаи фарҳанг» [23] қайд менамояд, ки бо ҷурми ҷанги шаҳрвандӣ синамои тоҷикро дар охири асри XX бӯҳрони шаддид фаро гирифта, чехраҳои мондагори синамои тоҷик, аз ҷумла Аҳадов В., Содиков Б., Худоназаров Б., Юсупова М., Аҳматов П., Усмонов Ҷ., Солиев С., М. Қосимова, Мансуров Ҷ., Абдуллоев Ф., Аҳадов Р. ва бисёр дигарон маҷбур шуданд, ки Тоҷикистонро муваққатан тарк намоянд [23, с. 66]. Дар ҳақиқат, «Тоҷикфилм», ки дар даврони шӯравӣ рисолати истеҳсоли филмҳоро бар душ дошт, амалан дигар филм истеҳсол намекард. Илова бар ин, базаи техникии «Тоҷикфилм» ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ набуд. Ҳолати ба амал омада Президенти кишварро низ ба ташвиш оварда буд, ки ӯ зимни вохӯрӣ бо зиёиён - 20 марти соли 2001 вазъи ба амал омадаро таъкид намуда, аз Ҳукумати ҷумҳурӣ қотейона талаб кард, ки ҷиҳати барқарор намудани синамои тоҷик пайвасти талош варзад. Ба ақидаи Пирназарова П.А. рушди минбаъдаи синамои тоҷик танҳо баъд аз таъсис ёфтани киностудияҳои ғайридавлатӣ, ки аз таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ бархӯрдор буданд ва ҳамкориҳои онҳо бо ширкатҳои синамои Россия, аз ҷумла «Ввысь» имконпазир гардид [23, с. 67]. Муаллиф марҳилаҳои рушди синамои тоҷикро дар ҳамкорӣ бо ширкатҳои синамои Россия баён намуда, қайд менамояд, ки синамогарони тоҷик тӯли 20 сол дар фестивалҳои байналхалқӣ ва Россия ширкат дошта, соҳиби ҷоизаҳо гардиданд. Айни замон синамогарони тоҷик кӯшиш доранд, ки дар ҳамкорӣ бо ширкатҳои синамои рус кинофилмҳои истеҳсол намоянд, ки на танҳо дар кишварҳои пасошӯравӣ, балки дар як қатор кишварҳои хориҷи дур низ мақбул гарданд.

Бояд зикр кард, ки яке аз самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои гуманитарии Тоҷикистон ва Россия соҳаи маориф маҳсуб меёбад, ки аз назари муҳаққиқон дӯр намондааст. Ба ин масъала муҳаққиқон Дубовитский В.В. [11] ва Мирзоев Н.М. [19] таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ҳамкориҳои фарроҳу гуногунпаҳлӯи Тоҷикистон ва Россияро дар соҳаи маориф таҳқиқ ва баррасӣ намудаанд. Ба ақидаи онҳо дар заминаи ин ҳамкориҳо ҳанӯз дар соли 1996 дар шаҳри Душанбе Донишгоҳи Россия-Тоҷикистон (Славянӣ) ба фаъолият оғоз кард, ки альон ҷор ҳазор донишҷӯро аз рӯи 13 ихтисос ба таҳсил фаро гирифтааст [19, с. 48]. Омили дигари таҳкими ҳамкориҳои густурдаи муштарақ дар соҳаи маориф, дар Тоҷикистон ба фаъолият оғоз кардани филиалҳои Донишгоҳҳои пешбари Россия – Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. Ломоносов, Донишгоҳи технологияи «МИСИС», Донишкадаи энергетикӣ Москва ба ҳисоб меравад. Мавриди зикр аст, ки яке аз самтҳои муҳими ҳаёти фарҳангӣ соҳаи маориф ва илми ҷумҳурӣ, дар зинаҳо ва шаклҳои гуногунӣ зӯҳуроти он маҳсуб меёбад. Мутаассифона, бояд иқрор шуд, ки дар солҳои 90-уми асри XX бо мӯҷиби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар низоми мактабу маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҷун дигар соҳаҳои фарҳанг як навъ бозмондагӣ ва қарахтӣ мушоҳида мегардад. Рушду нумӯи ин соҳа ба ибтидои асри XXI, ба даврони рост меояд, ки ба таври назаррас аз маҷрои даҳсолаҳои гузашта фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз, теъдоди олимоне, ки ба таҳқиқи амиқу ҳамаҷонибаи ин масоил машғул бошанд, ҳанӯз хеле кам буда, таҳқиқоти алоҳида вучуд надорад. Бо вучуди ин, асарҳои дастаҷамъӣ, ки ҳусусияти маҷмӯӣ ва ҷамъбасти дошта, низоми мактабу маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар охири асри XX – ибтидои асри XXI ба таври умӯмӣ инъикос кардаанд, рӯйи қор омадаанд, ки барои таҳқиқоти минбаъдаи масоили маъмур ҷун замина ва адабиёти зарурӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Дар заминаи ин асарҳои маҷмӯӣ мақолаҳои алоҳида, фишӯрдаи маводи конференсияҳои илмию назариявии сатҳи гуногунӣ файласуфон, таърихшиносон ва педагогҳо, ки сиёсати давлатиро дар самти ислоҳоти низоми таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои навадуми асри гузашта мавриди тарғибу баррасӣ қарор додаанд, таълиф гардиданд. Вазъи ҳолати мактабу маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷилди 6-уми асари маҷмӯию дастаҷамъии “История таджикского народа” (“Таърихи халқи тоҷик”) [13] ва “Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол” мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Дар баробари ин, асару мақолаҳои низ рӯйи қор

омаданд, ки дар онҳо вазъи мактабу маорифи минтақаҳои гуногуни ҷумҳурии инъикос гардидаанд. Масалан, асарҳои муҳаққиқ Абдуллоев М.Х. [2] бештар ба вазъи маорифи минтақаи Кӯлоб бахшида шудаанд. Бо қаноатмандӣ бояд зикр кард, ки масоили марбут ба низоми мактабу маориф, ислоҳоти фароғири соҳа, роҳу василаҳои бехтар гардонидани сифати таълим, ҷорӣ намудани шаклҳои пешқадами низоми тадрис ва ғайра дар асарҳои Баскакова М. [7], Рашидов А.Р. [27], Иноятова М.А. [12], Алимов И.А. [4] мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар таълифоти олимони болозикр масоили рушду такомули таҳсилоти мактабӣ ва тадрис дар макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, маводи зиёди микдорӣ ва оморӣ ҷиҳати ислоҳоти соҳаи маориф оварда шудааст. Илова бар ин, масоили муҳталифи низоми мактабу маориф дар таълифоти маҷмӯавӣ низ инъикос гардидааст, ки таҳқиқу баррасии онҳо аз аҳамияти илмӣ ҳоли нест. Масалан, дар соли 2011 маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба рушду нӯмӯи соҳаи таҳсилот дар вилояти Хатлон ба таърифи расид [31], ки як бахши муҳимми онро маълумот оид ба низоми мактабу маорифи минтақаи Кӯлоб ташкил мекард. Маҷмӯаи мазкур бахшида ба 20-умин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таълиф гардидааст. Мавзӯи ақсарияти мақолаҳои маҷмӯа ба тавзеҳу баёни ҳолат ва дастовардҳои таҳсилоти мактабӣ дар қисматҳои ҷануби Тоҷикистон бахшида шуда буд. Ин маҷмӯа ва маҷмӯаи дигаре, ки соли 2016 бахшида ба 25-умин солгарди истиқлолияти давлатӣ ба таърифи расидааст, бо мақсади тарғибу ташвиқи дастовардҳо ва муваффақиятҳои сиёсати давлатӣ дар минтақа ва бахусус, ҷидду ҷаҳди ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо дар самти мактабу маориф аз тарафи роҳбарони сохторҳои маориф дар вилояти Хатлон интишор гардидаанд. Муаллифони ақсари мақолаҳо роҳбарони сатҳи аввал дар вилоят, роҳбарони раёсатҳо ва сохторҳои Вазорати маориф ва илм дар вилоят ва ноҳияҳо мебошанд, ки маълумоти умумӣ ва ҷамъбастиро дар бораи вазъи низоми таҳсилот дар вилоят манзур кардаанд. Ҳамзамон, дар даврони истиқлол як силсила рисолаҳои илмӣ низ ба анҷом расиданд, ки дар онҳо баъзе ҷанбаҳои ҳаёти фарҳангии кишвар, аз ҷумла муассисаҳои маданӣ-фарҳангӣ, рушди театри миллий, низоми мактабу маориф ва илми ҷумҳурий то андозае таҳқиқ гардидаанд. Ба зӯмраи ин гуна корҳои илмӣ таърихӣ метавон таълифоти Ҳусейнзода М.О. [33], Рашидов Т. Ё. [27], Сабуров С.М. [29], Атақуллоев У.И. [6]-ро шомил кард. Ҷанбаҳои сиёсии масоили мазкур аз тарафи Бозорова С.Ш. [8] ва тарафҳои фалсафии он аз ҷониби Қурбонов А.Ш. [17] арзёбӣ гардидаанд.

Ҳамин тавр, аз таҳлили таърихнигории адабиёти мавҷуда ҷунин ҳулоса бардоштан мумкин аст, ки дар тамоми самтҳои соҳаи фарҳанг дар даврони истиқлол таҳаввулот ба амал омад. Фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон симои миллии хешро барқарор намуда, рушд ёфт ва имрӯз низ дар ҳоли рушд ва тавсеа қарор дорад.

Адабиёт

1. Абашин С. Культурные процессы и транскультурные влияния в современной Центральной Азии. – [Электронный ресурс]. – URL: www.soros.org/organizations
2. Абдуллоев, М. Х. Маорифи халқи Тоҷикистон: таърих ва воқеият (солҳои 60-80-уми асри XX) / М.Х. Абдуллоев. – Душанбе, 2014. – 324 с.
3. Акрамова, С. История изучения музыкальной культуры Таджикистана / С. Акрамова. – Душанбе, 2017. – 321 с.
4. Алимов, И. А. Проблемы реформирования системы образования в первые годы независимости Таджикистана / И. А. Алимов // Вестник Педагогического университета. - 2014. - №3 (58-1). - С. 56-64.
5. Арабова, Ш. Документальное кино в культуре Таджикистана в XX в / Ш. Арабова. – Душанбе, 2007. – 67 с.
6. Атақуллоев, У.И. Рушди таҳсилоти ҷамагонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2005). дисс. номзади илмҳои пед / У.И. Атақуллоев. – Душанбе, 2010. - 146 с.
7. Баскакова, М. Некоторые вопросы образования, гендерное равенство и занятости молодежи на примере стран Кавказа и Центральной Азии. – М., 2007. - 61 с.
8. Бозорова, С.Ш. Равандҳои ҷаҳдаҳои инноватсионии сиёсати миллий дар соҳаи таҳсилот (дар заминаи маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореф. Дисс... номзади илмҳои сиёсӣ / С.Ш. Бозорова. – Душанбе, 2009. - 23 с.
9. Гейзер, Э. Музыкальная жизнь Таджикистана (сезон 1993-1994гг.) // Очерки теории и истории культуры и искусства таджикского народа. – Вып.1. / Э. Гейзер. – Душанбе, 2001. – 245 с.
10. Додхудоева, Л. Графика и скульптура Таджикистана XX века / Л. Додхудоева. – Душанбе, 2006. – 270 с.
11. Дубовицкий, В. В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.) // История таджикского народа. В 6 томах. Т.6. / В. В. Дубовицкий. - Душанбе: Дониш, 1998-2011. - С. 615 - 669.

12. Иноятова, М. Моделҳои таҳсилот ҳамчун омилҳои асосии рушди босуботи ҷомеа / М. Иноятова. - Турсунзода, 2000. - 18 с.
13. История таджикского народа. Т.6 / под общей редакции Масова Р.М. - Душанбе, 2011. - 742 с.
14. Кабилова, Б. История композиторского творчества в Таджикистане / Б. Кабилова. - Душанбе, 2008. - 154 с.
15. Каримова, Р.Н. Культура Таджикистана в годы независимости (1991-2011) / Р.Н. Каримова. - Душанбе, 2013. - 212 с.
16. Кароматов, Ф. Музыкальное искусство Памира. Кн.3. / Ф. Кароматов, Н. Нурджанов, Б. Кабилова. - Бишкек, 2010. - 616 с.
17. Курбонов, А.Ш. Ислоҳоти инстиуту таҳсилот дар шароити трансформатсияи ҷомеа. Автореф. Дисс... доктори илмҳои фалсафа. / А.Ш. Курбонов. - Душанбе, 2010. - 41 с.
18. Масов, Р. Народное искусство Памира / Р. Масов, Л. Додхудоева, Н. Юнусова. - Душанбе, 2009. - 172 с.
19. Мирзоев, Н.М. Российско-Таджикское гуманитарное сотрудничество в годы независимости // Вестник Таджикского национального университета / Н.М. Мирзоев. - Душанбе: Сино, 2017. - С. 46-51.
20. Муқимов, Р. Традиции и современность в архитектурно-скульптурном мемориале «Ваҳдат» на площади Дусти горда Душанбе / Р. Муқимов // Очерки теории и истории культуры и искусства таджикского народа. - Вып.1. - Душанбе, 2001. - 245 с.
21. Нурджанов, Н. Опера и балет Таджикистана / Н. Нурджанов. - Душанбе, 2010. - 424 с.
22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2009. <http://www.president.tj>
23. Пирназарова, П.А. Таджикистан - Россия: горизонты исторического взаимодействия в гуманитарной сфере // Вестник Таджикского национального университета / П.А. Пирназарова. - Душанбе, 2017. - С. 66-71.
24. Пирӯмишов, Х. Россия-Таджикистан: история взаимоотношений / Х. Пирӯмишов, М. Маликов. - Душанбе, 2009. - С. 365-366
25. Раҳимов, С. Таджикское кино периода независимости // Очерки теории и истории культуры и искусства таджикского народа. - Вып.2. - Душанбе, 2006. - 301 с.
26. Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилд 7. / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2007. - 477 с.
27. Рашидов, Т. Таъбиқи ислоҳоти мактаби миёнаи таҳсилоти ҳамагонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1991 -2011). дисс. номзади илмҳои таърих / Т. Рашидов. - Душанбе, 2012. - 68 с.
28. Рашидов, А.Р. Образование для всех: оценка на 2000 год по Республике Таджикистан / А.Р. Рашидов. - Душанбе, 2000. - 149 с.
29. Сабуров, С.М. Саҳми макотиби таҳсилоти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тайёр намудани кадрҳои педагогӣ (солҳои 1991 - 2012): автореф. дисс... номзади илмҳои таърих / С.М. Сабуров. - Душанбе, 2012. - 22 с.
30. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат аз 20 март соли 2017. [www. http://president.tj](http://president.tj)
31. Тоҷикистон: 20 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи омури вилояти Хатлон. - Қўрғонтеппа, 2011. - 467 с.
32. Урманбетова, Ж. Истоки и тенденции развития кыргызской культуры / Ж. Урманбетова, С. Абдрасулов. - Бишкек, 2009. - 187 с.
33. Ҳусейнзода, М.О. Маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият (солҳои 1991-2001): дисс. ... номзади илмҳои таърих / М.О. Ҳусейнзода. - Душанбе, 2002. - 176 с.

МАСОИЛИ ФАРҲАНГ, САНЪАТ ВА ИЛМУ МАОРИФИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИКЛОЛ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ОСОРИ МУҲАККИКОН

Дар мақола масоили фарҳанг, санъат ва илму маорифи Тоҷикистони соҳибистиклол дар инъикоси муҳаккикони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар он муаллифон маҳсусан ба таҳлилу баррасии асарҳое, ки ба инъикоси вазъ ва рушди соҳаҳои гуногуни фарҳанги Тоҷикистон дар даврони истиклол, аз қабилҳои санъати мусикӣ, театрӣ, тасвирӣ, синамо, меъморӣ, фолклор ва мардумшиносӣ, маориф ва ҳамкорихои гуманитарӣ бахшида шудаанд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамояд. Илова бар ин ба масъалаи ҳамкории дутарафаи судманди фарҳангии Тоҷикистону Россия, ки мавриди таҳлилу баррасии таърихшиносони ватанӣ қарор гирифтааст, аҳамияти хоса дода мешавад. Муаллифон инчунин ба масоили нақши Сарвари давлат дар рушди нӯгҳои фарҳанг, санъат ва илму маорифи кишвар, вижагиро ва афзалиятҳо ва мушкилоти маорифи даврони истиклоли Тоҷикистон, ки дар таълифоти муҳаккикони зиёд инъикос гардидааст, таваҷҷуҳ зоҳир намуда, масоили мазкурро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: таърихи фарҳанг, санъати театрӣ, арзишҳои фарҳангӣ, ҳамкорихои фарҳангӣ, сохтмони маданият, даврони истиклол, фолклор ва мардумшиносии тоҷикон, илм ва маориф.

ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ, ИСКУССТВО, НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ НЕЗАВИСИМОГО ТАДЖИКИСТАНА И ЕЁ ОСВЕЩЕНИЕ В ТРУДАХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В статье анализируются вопросы культуры, искусство, науки и образования независимого Таджикистана в освещении отечественных и зарубежных историографов. В ней авторы специально особое внимание уделили анализу трудов, которые посвящены исследованию состояния и развитие разных отраслей культуры независимого Таджикистана, как музыкальная, театральная, художественная искусство, кино, архитектура, фольклор и этнографии, образования и гуманитарные сотрудничество. Кроме того, важное значение придается вопросу взаимовыгодного культурного сотрудничества Таджикистана и России, который анализируется и обсуждается отечественными историками. Авторы также уделили внимание вопросам роли главы государства в развитии культуры, искусства, науки и образования страны, особенностям, преимуществам и проблемам образования в период независимости Таджикистана, которые отражены в работах многих исследователей.

Ключевые слова: история культуры, театральная искусство, культурные ценности, гуманитарное сотрудничество, культурное строительство, эпоха независимости, фольклор и этнографии таджиков, наука и образования.

ISSUES OF CULTURE, ART, SCIENCE AND EDUCATION OF INDEPENDENT TAJIKISTAN AND ITS COVERAGE IN THE WORKS OF RESEARCHERS

The article analyzes the issues of culture, art, science and education of independent Tajikistan in the coverage of domestic and foreign historiographers. In it, the authors devote special attention to the analysis of works that are devoted to the study of the state and development of various branches of culture of independent Tajikistan, such as music, theater, art, cinema, architecture, folklore and ethnography, education and humanitarian cooperation. In addition, great importance is attached to the issue of mutually beneficial cultural cooperation between Tajikistan and Russia, which is analyzed and discussed by domestic historians. The authors also devote attention to the role of the head of state in the development of culture, art, science and education of the country, the features, advantages and problems of education during the period of independence of Tajikistan, which are reflected in the works of many researchers.

Keywords: history of culture, theater art, cultural values, humanitarian cooperation, cultural construction, the era of independence, folklore and ethnography of Tajiks, science and education.

Дар бораи мваллифон

Мирзоев Чурабек Абдулович
Ходими пешбари илмии шуъбаи таърихи
навтарин
Институт таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33
E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Мухаммадсафои Исмаилов Саъдуллозода
Мваллими калони кафедраи фанҳои
ҷамъиятишиносӣ
Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон
734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯч. Деҳоти 1/2

Об авторах

Мирзоев Джурабек Абдулович
Ведущий научный сотрудник отдела
новейшей истории
Институт истории, археологии и
этнографии им. А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 33
E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Мухаммадсафои Исмаилов Саъдуллозода
Старший преподаватель кафедры
общественных дисциплин
Таджикский государственный университет
коммерции
734061, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. Деҳоти 1/2

About the authors

Mirzoev Jurabek Abdulovich
Leading researcher of the Department of
Modern History
Institute of History, Archaeology and
Ethnography named after A. Donish NAST
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe,
adv. Rudaki, 33
E-mail: mirzoev-dzhurabek@mail.ru

Muhammadsafo Ismatulloi Sa'dullozoda
Senior Lecturer, Department of Social Sciences
Tajik State University of Commerce
734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
st. Dehoti 1/2

ИНЪИКОСИ ҲУНАРИ ЧИТГАРӢ ДАР ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ЗарифӢ А. Н., Мирзоева М. Д.

*Муассисаи давлатии “Осорхонаи милли”-и Дастгоҳи
иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар замони муосир нақши осорхонаҳо ҳамчун муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва фарҳангӣ-маърифатӣ дар самти ҷамъоварӣ, пажӯиш, ҳифзу нигоҳдорӣ ва муаррифии шоистаи навъҳои гуногуни ҳунароҳои қадимаи ниёгон хеле муҳим ва назаррас мебошанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин маҳзани ёдгориҳои гуногуни таърихӣ фарҳангӣ, ин Осорхонаи миллии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, ки дар он намунаҳои гуногуни мероси таърихӣ фарҳангии қадимаи халқи тоҷик, ба монанди осори санъати тасвирӣ, кулолӣ, мисгарӣ, заргарӣ, қандакорӣ, оҳангарӣ, нумизматӣ, сӯзанӣ, читгарӣ, мероси хаттӣ ва дигар анвои ҳунароҳои қадимаи миллии ниёгон ҳифз ва муаррифӣ мегарданд.

Яке аз чунин ҳунароҳои миллии қадимаи халқи тоҷик, ки намунаҳои олии он дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ҳифз ва нигоҳдорӣ мешаванд – ҳунари читгарӣ мебошад, ки дар ин мақола роҷеъ ба таърихи пайдоиш ва ташаккули ин навъи ҳунар дар Тоҷикистон ва роҳҳои дурусти муаррифии шоистаи он дар Осорхонаи милли маълумоти муҳиму зарурӣ оварда мешавад.

Читгарӣ яке аз қадимтарин ҳунароҳои мардуми Осиёи Марказӣ, хусусан тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ин навъи ҳунар дар гузашта хеле маъмулу машҳур буда, то ба имрӯз ривочу раванқ ёфта, аз байн нарафтааст. Аслан, читгарӣ ҳунари тайёр кардани газвори чит, ки аз нахи пахта бофта мешавад ва нақшу нигор андохтан ба он аст. Читгар – бофанда, он ки бо чит нақшу нигор меандозад. Чит як навъ матои сабуки бофтаест ва читбофӣ дар мамлакатҳои Шарқ аз қадим маъмул аст. Тору пуди чит пурра аз ресмони пахтагӣ иборат аст. Чит якранг ва гулдор мешавад. Ҳунармандон суфи хомро маҳсус пардоз карда, чит тайёр мекунад. Аз чит куртаҳои мардона, занона, бачагона, кӯрпа, кӯрпача, парда, чодар ва ғайра медӯзанд [8, с. 243]

Дар аҳди қадим, вақте ки матоъҳои пурнақшу нигор набуданд дар шаҳрҳои калонтарини Осиёи Марказӣ оилаҳои читгар бо истифодаи қолабҳои маҳсус ва рангҳое, ки аз растанӣ, пӯсти меваву решаҳои дарахтон таҳия мешуданд, матоъҳои сафеди пахтагинро оро медоданд. Тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ҳунари читгарӣ таърихи беш аз 300 сола дорад. [8, с. 244]

Бояд гуфт, ки дар баробари ҳунари читгарӣ ба ҳунарманди читгар қолабҳо мерос менамояд, ки умри онҳо 300-400 сола ҳам мешавад. Қолабҳо аслан, шакли гулҳои гуногун дошта, тариқи онҳо матоъ ба як қолини хеле забони пурнақш табдил меёбад. Ин нақшу нигори матоъ барои либос, ороиши хона, дастархон, барои кӯрпаву кӯрпача ва ҳар чизе ки ба инсон барои ҳавасаш лозим буд, истифода мешуданд.

Мавриди зикр аст, ки бо мурури замон касибони читгар кам шуда, имрӯз дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ танҳо дар шаҳри Истаравшани Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона оилаи Усто Мирамин Саидови читгар боқӣ мондааст. Усто Мирамин Саидов ҳунари читгариро аз падару бобояш омӯхтааст. Ба андешаи ӯ дар гузашта аз рангҳои сиёҳ сафед, сурх ва зарду сабз истифода мекардаанд аммо то имрӯз тарзи таҳияи ранги сабз аз байн рафтааст ва Усто Мирамин танҳо бо омода кардани 4 ранги боқимонда читгарӣ мекунад. Аҷиб ин аст, ки ҳарчанд матоъ дар ҳар деги ранг алоҳида ҷӯшонидани мешавад, аммо ҳар як гули он танҳо ранги пешбинӣ намудаи касибро ба худ мегираду халос ва сифати худро солҳои тулонӣ нигоҳ медорад

Агар ба таърихи тарзи тайёр кардани ин навъи ҳунар назар афканем, ҳунармандон матоъи сафеди пахтагинро ба маҳлули маҳсус меандозанд ва матоъ маҳлулро ба худ мекашад. Баъд аз он ранги сиёхро ба матоъ мегузаронанд. Танҳо ҳамоно ҷойҳое, ки маҳлул молида шудааст вақти ҷӯшонидан рангро ба худ мегирад. Дигар ҷойи матоъ бетағйир боқӣ менамояд. Рангҳо ки табиӣ ҳастанд дуру дароз сифаташонро гум намекунад.

Тамоми нақшу нигор ва ҳатто хатҳои хурдтарин дар матоъ бо даст кашида ва муҳр зада мешаванд. Матои дарозиаш се ва бараш як метр дар 17 рӯз омода шуда, бо нархи барои мардуми маҳалӣ гарон фурӯхта мешаванд. Барои мисол нархи як даструймол аз 15 то 20

сомонӣ аст. Харидори маҳсули читгар одамҳое ҳастанд, ки санъати қадимаи мардуми худро дӯст медоранд. Ё намояндагони осорхонаҳои дунё харидорӣ мекунанд. [8, с. 244-245]

То имрӯз намунаи офаридаи ҳунари читгарии оилаи Саидовҳо дар осорхонаҳои бонуфузи таърихӣ кишваршиносии шаҳрҳои Истаравшан, Хучанд ва Душанбеи Тоҷикистон, инчунин дар осорхонаҳои шаҳрҳои Москва ва Санкт-Петербурги Федератсияи Россия ба маърази тамошо гузошта шудаанд, ки ҳамрӯза тамошобинони зиёди ватаниву хориҷӣ аз онҳо дидан намуда, бо таъриху фарҳанг ва ҳунарҳои қадимаи тоҷикон аз наздик шинос мешаванд.

Мавриди зикри хос аст, ки ҳоло дар фонди тиллоии Осорхонаи миллии Тоҷикистон ва толорҳои намоишии он ба миқдори 68 адад намунаҳои олии ҳунари читгарии тоҷикон ва 117 адад қолабҳои гуногуни гулпартоӣ ҳифз ва муаррифӣ мегарданд.

Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон бо мақсади муаррифии ҳунарҳои қадимаи миллии ниёгон ба меҳмонону сайёҳони ватаниву хориҷӣ як толори алоҳидаи намоишӣ бо номи “Толори мардумшиносӣ” созон дода шудааст, ки дар он беш аз 900 адад ашёи таърихӣ аз фонди Осорхонаи миллии ба маърази тамошо гузошта шудаанд, ки онҳо аз мавҷудият ва рушди ҳунарҳои гуногун дар қаламрави Тоҷикистон дарак медиҳанд. Дар ин толор меҳмонон метавонанд бо намунаҳои ҳунарҳои гулдӯзӣ, зардӯзӣ, адрасу атласбофӣ, қурукдӯзӣ, тоқидӯзӣ, шерозабофӣ, читгарӣ, кандакорӣ болои чӯб, дуредгарӣ, сабадбофӣ, чармгарӣ, бофандагӣ, оҳангарӣ, заргарӣ ва дигар анвоъи ҳунарҳо шинос шаванд. [1]

Бояд гуфт, ки дар толори мазкур як гӯшаи алоҳида ба муаррифии ҳунари читгарии ниёгон бахшида шудааст, ки онҳо инъикосгари рушди ин навъи ҳунар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Аслан, читгарии Осорхонаи миллии Тоҷикистон бо истифода аз рангҳои сурх, сӣҳ, зард ва нақшҳои гуногуни ислимӣ, наботӣ, зооморфӣ ва эпиграфӣ оро дода шуда, дар шаклҳои хурду бузург офарида шудаанд. Ҳамзамон, дар гӯшаи мазкур шаклҳои гуногуни қолабҳои читгарӣ бо нақшҳои гуногун ба намоиш гузошта шудаан, ки ҷолиби диққат мебошанд. Дар қолабҳои читгарӣ нақшҳои қадимаи тоҷикон, ба монанди свастика – рамзи чор унсури муқаддас, нақшҳои ҳандасии шабеҳи бодом, гули лола, офтоб, нақшҳои зооморфӣ ва ғайра, ки дар гачқориҳои Хулбук, деворнигораҳои Панҷакент, бозёфтҳои Саразму Искодар ва дигар ёдгориҳои таърихӣ дида мешавад, истифода шудаанд.

Гӯшаи намоишии ҳунари читгарӣ дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон

Нақшҳои эпиграфӣ ё катибавӣ дар дар қолабҳои читгарии Осорхонаи миллии ҷойгоҳи вижа доранд. Ҷолибияти нақшҳои эпиграфӣ дар он аст, ки ҳарфҳо дар қолаб ба таври чаппа (маъкус) кандакорӣ шудаанд. Сабаби чунин кандакорӣ қардани ҳарфҳо дар он аст, ки баъди дар ранг тар қардан ва болои матоъи сафед гузоштани қолаб, навиштаҷот рост ва дуруст айён

мешавад. Агар ҳарфҳо дар қолаб рост кандакорӣ шаванд, баъди амалиёти болозикр навиштаҷот дар болои матоъ чаппа намудор мешавад. Дар миёни қолабҳои читгарии толори мардумшиносии Осорхонаи миллий як намунаи чунин қолабҳо мавҷуд аст [4, с. 49-50].

Зимни омӯзиш муҳаққиқон Саидзода С ва Мусоев М. муайян намуданд, ки дар он чунин навишта шудааст:

هر که مهمان را بروی تازه دی
از خدا الطاف بی اندازه دید
عمل ملا نعمت الله

*Ҳар ки меҳмонро ба рӯйи тоза дид,
Аз Худо алтофи беандоза дид.*

Амали Мулло Неъматулло

Ин байти шеърӣ аз “Панднома”-и Шайх Фаридуддини Аттор буда, дар боби “дар баёни таъзими меҳмон” гуфта шудааст [5, с. 23].

Агарчанде дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон барои муаррифии ҳунари читгарии ниёгон гӯшаи алоҳидаи намоиши доимоамалкунанда вучуд дорад, вале бо мақсади муаррифии бештар ва оммавигардонии ин навъи ҳунари нодир намоишҳои сайёри муваққатӣ низ дар шаҳру навоҳии кишвар баргузор карда мешавад, то кишрҳои гуногуни ҷомеа бо навъҳои гуногуни ҳунари қадимаи миллии халқи тоҷик, аз ҷумла ҳунари читгарӣ аз наздик шинос шаванд.

Яке аз чунин намоишҳои муҳимми сайёр, ки бо ташаббуси Осорхонаи миллий ва бо мақсади иҷрои банди 37-и Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 12-уми декабри соли 2023 ба муносибати шомил гардидани силсилаи ҳунари мардумӣ ба феҳристи осори фарҳанги ғайримоддии СММ оид ба масъалаҳои илм, маориф ва фарҳанг – ЮНЕСКО ва эҳёи дигар намудҳои санъат ва касбу ҳунари қадимаи миллий дар соли 2024 намоиши ҷумҳуриявӣ таҳти унвони “Муаррифии ҳунари мардумии халқи тоҷик” дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Бохтар ва Кӯлоб баргузор гардид.

Дар намоиши мазкур зиёда аз 35 навъи ҳунари қадимаи миллии халқи тоҷик аз фонди тиллоии Осорхонаи миллий ва офаридаҳои ҳунармандони соҳибзавқи шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Бохтар ва Кӯлоб ба монанди мисгарӣ, соғтарошӣ, читгарӣ, гулдӯзӣ, кандакорӣ, рӯйи ҷӯб, аъҷубасозӣ, кулолгарӣ, ғаҳворасозӣ, табақтарошӣ, курукбофӣ, зардӯзӣ, заргарӣ, сабадбофӣ, минётурнигорӣ, оҳангарӣ, шерозабофӣ, доирасозӣ, муҳракашӣ, читгарӣ ва дигар анвоъи ҳунари мардумӣ ба маърази тамошо гузошта шуданд [2].

Намунае аз ҳунари читгарӣ дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон

Бояд гуфт, ки тавассути баргузори намоиши мазкур дар баробари муаррифии намунаҳои ҳунари мардумии халқи тоҷик, ҳунари читгарӣ низ ба унвони нодиртарин

хунари қадимаи ниёгон ба сокинону меҳмонон ва сайёҳони ватаниву хориҷии шаҳру навоҳии кишвар муаррифӣ гардид, ки ин рисолати касбии Осорхонаи милли Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки нақши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар самти омӯзиш, ҳифзу нигоҳдорӣ ва муаррифии шоистаи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, махсусан ҳунароҳои қадимаи миллии ниёгон хеле муҳим ва бориз мебошад. Дар баробари ин, ходимони илмӣ ва роҳбаладони Осорхонаи милли ҳамаҷуза тавассути баргузориҳои экскурсияҳои анъанавӣ ва мавзӯӣ бо забони тоҷикӣ ва забонҳои русӣ, англисӣ, арабӣ, фаронсавӣ, ҳиндӣ, чинӣ ва олмонӣ ба меҳмонони ватаниву хориҷӣ таъриху фарҳанг ва тамаддуни қуҳанбунёди халқи тоҷикро муаррифӣ менамоянд.

Адабиёт

1. Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон толори «Мардумшиносӣ» ифтитоҳ гардид. [Манобеи электронӣ]. URL. <https://khovar.tj/2023/08/dar-osorhonai-millii-to-ikiston-tolori-mardumshinos-iftito-gardid/?ysclid=m8r476cgs0665286445>. (Санаи истифодабарӣ 27.03.2025)
2. Дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон намоиши ҳунароҳои қадимии миллии халқи тоҷик баргузор гардид. <https://khovar.tj/2024/09/dar-osorhonai-millii-to-ikiston-namoishi-unar-oi-adimii-millii-hal-i-to-ik-barguzor-gardid/>. (Санаи истифодабарӣ 28.03.2025)
3. Қодиров Ф. Читгарони Истаравшан // Фарҳанг ва ҳунар, №1, 2007. – С. 5.
4. Мусоев М.С., Саидзода С.С. Таҳқиқи катибаҳои ашӯи этнографӣ дар экспозицияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон. - № 3(8), 2024. – С. 153.
5. Нишопурӣ, А. Панднома / А. Нишопурӣ. – Техрон 1392. – С. 23.
6. Нисои, Қ. Тармим ва таҳкими осори филизӣ дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон / Қ. Нисои // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. - № 5-6 (112-113). - С. 226-231.
7. Нурматзода, Ҳ. Ҷойгоҳи арзишҳои фарҳангӣ дар паёмҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон / Ҳ. Нурматзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. - № 5-6 (112-113). - С. 176-181.
8. Раҳимов, Д. Касбу ҳунароҳои анъанавии тоҷикон / Д. Раҳимов. - Душанбе, 2014. – 160 с.
9. Турсунов, Н. Из истории городского ремесла северного Таджикистана / Н. Турсунов. – Душанбе, 1974. – 170 с.
10. Фароғат Азизӣ. Мухтасари мероси маънавии тоҷикон / Азизӣ Фароғат. – Душанбе, 2016. – 272 с.

ИНЪИКОСИ ҲУНАРИ ЧИТГАРӢ ДАР ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба таърихи пайдош ва ташаккулёбии яке аз ҳунароҳои қадимаи халқи тоҷик – ҳунари читгарӣ ва инъикоси он дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон бахшида шудааст. Нақши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар самти омӯзиш, ҳифзу нигоҳдорӣ ва муаррифии шоистаи мероси таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик, махсусан ҳунароҳои қадимаи миллии ниёгон хеле муҳим ва бориз мебошад. Муаллифон зикр менамоянд, ки читгарӣ яке аз қадимтарин ҳунароҳои мардуми Осиёи Марказӣ, хусусан тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ин навъи ҳунар дар гузашта хеле маъмулу машҳур буда, то ба имрӯз ривочу раванг ёфта, аз байн нарафтааст. Ҳамзамон, дар мақола роҷеъ ба ҳифзу омӯзиш ва муаррифии шоистаи ин навъи ҳунари нодир дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон маълумоти муфасссали илмӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳунари читгарӣ, ҳунароҳои мардумӣ, таърих, фарҳанг, санъат, Осорхонаи миллии Тоҷикистон, намоиш, муаррифӣ.

ОТРАЖЕНИЕ ДЕКОРАТИВНОЙ НАБИВКИ НА ТКАНИ – ЧИТГАРИ (НАБОЙКА) В НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена истории возникновения и развития одного из древнейших ремесел таджикского народа, декоративной набивки на ткани – читгари (набойка) и его представлению в Национальном музее Таджикистана. Роль Национального музея Таджикистана в области изучения, сохранения, хранения и достойной презентации историко-культурного наследия таджикского народа, особенно древних национальных ремесел предков, является очень важной и значимой. Авторы отмечают, что читгари является одним из древнейших ремесел народов Средней Азии, особенно таджиков. Этот вид ремесла был очень популярен и знаменит в прошлом и он продолжает процветать и по сей день. В то же время в статье приводятся сведения о сохранении, изучении и достойном представлении этого ремесла в Национальном музее Таджикистана.

Ключевые слова: ремесло читгари, народные промыслы, история, культура, искусство, Национальный музей, выставка, презентация.

A REFLECTION DECORATIVE FABRIC PRINTING, KNOWN AS CHITGARI (BLOCK PRINTING) AT THE NATIONAL MUSEUM OF TAJIKISTAN

The article is dedicated to the history of the emergence and development of one of the oldest crafts of the Tajik people – decorative fabric printing, known as chitgari (block printing), and its representation in the National Museum of Tajikistan. The role of the National Museum of Tajikistan in the field of studying, preserving, storing, and достойно presenting the historical and cultural heritage of the Tajik people, especially the ancient national crafts of ancestors, is very important and prominent. The authors highlights that chitgari is one of the most ancient crafts of the peoples of Central Asia, particularly for Tajiks. This form of craftsmanship was highly popular and renowned in the past, and it continues to thrive to this day. The article also provides information on the preservation, study, and dignified representation of this craft in the National Museum of Tajikistan.

Keywords: chitgari craft, folk crafts, history, culture, art, National Museum, exhibition, presentation.

Дар бораи муаллифон

Зарифӣ Алишер Наҷмуддин
Н.и.ф., муовини якуми директор
«Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони И. Сомонӣ, 11
E-mail: orientalic_91@mail.ru

Мирзоева Малоҳат Давлятовна
Магистрант
«Осорхонаи миллӣ»-и Дастгоҳи иҷроияи
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони И. Сомонӣ, 11

Об авторах

Зарифи Алишер Наджмуддин
К.ф.н., первый заместитель директора
«Национальный музей» Исполнительного
аппарата Президента Республики
Таджикистан
734001, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект И. Сомони, 11
E-mail: orientalic_91@mail.ru

Мирзоева Малохат Давлятовна
Магистрант
«Национальный музей» Исполнительного
аппарата Президента Республики
Таджикистан
734001, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект И. Сомони, 11

About the authors

Zarifi Alisher Najmuddin
First Deputy Director
“National Museum” of the Executive office of
the President of the Republic of Tajikistan
734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Ismoili Somoni Avenue, 11
E-mail: orientalic_91@mail.ru

Mirzoeva Malohat Davlyatovna
Master's student
National Museum of the Executive office of the
President of the Republic of Tajikistan
734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Ismoili Somoni Avenue, 11

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР РУШДИ ХАЁТИ СИЁСИЮ ҶАМЪИЯТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1924-1933

Равшанзод М., Нурова Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи Славянии Русияву Тоҷикистон

Нусратулло Махсум яке аз асосгузори Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва сипас ҶШС Тоҷикистон ба шумор меравад. Ӯ арбоби шинохтаи сиёсӣ ва давлатӣ, сиёсатмадори маъруф ва дорандаи унвони олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Қаҳрамони Тоҷикистон мебошад.

Зиндагинома, фаъолияти сиёсӣ ва маҳорати давлатдории Нусратулло Махсум ниҳоят ғанӣ ва пурмазмун аст. Дар миёни сиёсатмадорони барҷастаи тоҷик ӯ мақоми хос дорад, зеро ин фарзанди вафодори миллат дар тули ҳашт сол роҳбарии ҷумҳуриро ба уҳда дошта, дар ташкили сохтори давлатӣ, рушди иқтисодиёт, фарҳанг ва маориф саҳми назаррас гузоштааст.

Нусратулло Махсум соли 1881 дар деҳаи Чашмаи Қозии бекигарии Қаротегини Аморати Бухоро дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Волидайнӣ ӯ аз зумраи ашхоси босавод ва фарҳангдӯст буданд. Модараш — Шарифмо, ба нақли шахсони огоҳ, зани бофарҳанг, шеърдӯст ва бедилшинос буда, дар таҳсили ибтидоии писараш саҳми арзанда гузоштааст. Гуфта мешавад, ки маҳз ҳамин омил боиси лақаби “Махсум” гирифтани ӯ гардидааст.

Нусратулло мактаби ибтидоиро дар зодгоҳаш хатм намуда, дорои хатту саводи хуб мегардад. Аз кӯдакӣ дар корҳои рӯзгор ва саҳро ба падару модар ёрӣ мерасонд. Падараш орзу дошт, ки писараш босавод шавад ва барои таҳсили ӯ кӯшиш мекард. Нусратулло дар муддати кӯтоҳ ба омӯхтани илмҳои гуногун машғул шуда, забони арабиро низ омӯхт.

Ӯ ба мутолиаи осори классикон, аз ҷумла Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Абулқосим Фирдавӣ ва Ҷалолиддини Балхӣ завқ дошт ва шеърҳои онҳоро бо шавқӣ зиёд мекард [9, с. 26].

Дар давраи ҷавонӣ, бо дарназардошти вазъи душвори иқтисодии рӯзгор, Нусратулло бо гурӯҳе аз ҳамдеҳагонаш ба шахрҳои Қўқанду Фарғона сафар мекунад, то бо қори ҳалол рӯзии оилаашро таъмин намояд. Дар он ҷо ӯ ба шуғли ҳаммоли машғул шуда, зиндагии мустақилро оғоз мекунад. Муҳити шахрҳои бузург ва тамоси ӯ бо мардумони гуногун ба ташаккули шахсияти ӯ таъсири мусбат ва амиқ мерасонад.

Солҳои мардиқории Нусратулло ба давраи авҷи муборизаҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои синфи коргари мардуми Осиёи Миёна, дар солҳои 1905–1907, рост меояд. Ӯ ба ин чараёнҳо ҳамчун иштирокчи фаъол ворид шуда, таҷрибаи аввалини сиёсиро касб мекунад ва ҷаҳонбинии сиёсӣ пайдо менамояд.

Муоширати густурда бо намоёндагони миллатҳои мухталиф дар шахрҳои Қўқанду Фарғона имконият фароҳам овард, ки ӯ забонҳои ўзбекӣ ва русиро дар сатҳи гуфтугӯӣ омӯзад. Мутолиаи китобҳо ба забонҳои гуногун диди ӯро васеътар карда, дар ташаккули андешаи муосир нақши муҳим бозид. Акнун, ҷаҳони маънавии ӯ бо неруи дониш ва тафаккур рӯшноӣ гирифта, орзуи бехбуди зиндагии мардум дар қалбаш ҷўш мезад. Вай бовар дошт, ки дастҷамъӣ аз танҳои бехтар аст ва гуфтори писандидааш ин буд: «Мушт бехтар аз ангушт аст».

Бо чунин афқору ҷаҳонбинӣ Нусратулло Махсум ба зодгоҳаш бармегардад ва роҳи муборизаи сиёсиро пеш мегирад.

Пас аз ғалабаи Инқилоби Октябр ва инқилоби Бухоро дар соли 1920, ӯ ба марҳалаи нави зиндагияш ворид мешавад. Ба Ҳизби Коммунистӣ мепайвандад ва фаъолияти ҳудро пурра ба хизмати халқ, синфи коргару деҳқон ва таҳкими Ҳокимияти Шуравӣ мебахшад. Нусратулло Махсум дар сафи пеши муборизон қарор дошт ва дар раванди барқарорсозии ҳукумати Шуравӣ дар Бухорои Шарқӣ нақши муҳим барҷаста гузошт.

Аз ҷумла, саҳми ӯ дар мубориза бар зидди дастаҳои босмачиён ва дигар неруҳои аксулинқилобӣ сазовори таҳсин аст. Солҳои 1923–1924 мардуми вилояти Фарм ӯро ҳамчун

ҷонишини раиси Комитети инқилобӣ ва раиси Комичроияи вилоят мешинохтанд ва эҳтиром мекарданд [7, с. 16].

Агар ба таърихи миллат назар афканем, мебинем, ки дар ибтидои асри XX ду шахсияти сиёсӣ бо номҳои монанд — Нусратулло Махсум ва Фузайл Махсум — дар сахнаи сиёсӣ ғаёлона ҳузур доштанд. Ҳар ду аз як минтақа — Раштонзамин — буданд, аммо мафкура ва мавқеи сиёсии онҳо тамоман мухталиф буд. Нусратулло Махсум ҷонибдори ҳокимияти нави Шуравӣ ва ислоҳоти инқилобӣ буд, дар ҳоле ки Фузайл Махсум пуштибони сохти феодалии Аморати Бухоро боқӣ монд.

Нусратулло Махсум, ки бо заковат, дониш ва ҷаҳонбинии амиқ шинохта мешуд, хуб дарк карда буд, ки Ҳокимияти Шуравӣ дар муқоиса бо низоми қуҳнаи феодали барои пешрафти ҷамаҷонибаи ҳаёти мардуми тоҷик имкониятҳои бештар фароҳам меорад. Ӯ дар ҳамоно оғози роҳи сиёсии худ ин ҳокимиятро интиҳоб кард ва бовар дошт, ки ин интиҳоб барои ояндаи миллат созанда ва бунёди хоҳад буд.

Таҷрибаи таърихии мубориза барои озодӣ ва истиқлол дар асри XX — давраи ниҳоят мураккаби сарнавишти тоҷикон — дорои аҳамияти ғавқулода ва таъинқунанда буд. Миллати тоҷик, ки дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX зери фишори омилҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва идеологӣ қарор дошт, ба марҳалаи бӯҳронӣ ворид гардида буд. Асолати миллию фарҳангии он тахти хатар буд ва нерӯҳои манфиатдор, ҳам аз берун ва ҳам аз дохил, кӯшиш мекарданд, ки вучуди таърихии тоҷиконро нодида гиранд ва онҳоро аз сахнаи таърих берун кунанд.

Дар чунин вазъияти душвор, баромадани Нусратулло Махсум ба сафи пеши мубориза нишони ватандӯстии самимӣ ва тағавқури милли буд. Талошҳои ӯ дар ташаққули Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайянсозии марзҳои он ва эътирофи миллати тоҷик ҳамчун миллати соҳибҳуқуқ ва фарҳангдӯст аҳамияти таърихӣ доранд.

Нусратулло Махсум ҳамчун яке аз аввалин роҳбарони ҷумҳурий бо ҷасорати сиёсӣ ва шучоати шахсӣ барои таъмини тақсимои одилонаи ҳудудӣ, эҳёи ҳисси худшиносии милли ва шинохти тоҷикон ҳамчун халқи қадимии Осиёи Марказӣ мубориза бурд. Ӯ кӯшиш намуд, ки тоҷикон ҳамчун миллати дорои таърих ва фарҳанги ҷадинҳазорсола шинохта шаванд.

Хидмату фидокорӣ ва ҷонбозиҳои чунин фарзандони бонангу номуси миллат буд, ки бо мурури замон ба истиқлолияти давлатӣ ва таъсиси давлати соҳибхитиёр оварда расонд [16, с. 116].

Ғаёлияти сиёсӣ ва ҷамъиятии Қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсумро метавон ба се давраи асосӣ ҷудо кард:

а) Давраи аввал (1920–1924). Дар ин марҳила Нусратулло Махсум ба сафи Ҳизби Болшевик шомил гардида, аввал ҳамчун роҳбалади Артиши Сурх ғаёлият кард. Баъдан вазифаҳои масъулиятнокро дар зинаҳои гуногуни ҳукумати Шуравӣ иҷро намуд, аз ҷумла:

- раиси Комиссияи озуқаи Кумитаи инқилобии вилояти Ғарм;
- раиси Кумитаи инқилобии вилояти Ғарм;
- раиси Комиссияи ғавқулодаи диктатории Бухорои Шарқӣ;
- раиси Кумитаи иҷроияи вилояти Бухорои Шарқӣ.

Дар ин давра вай моҳияти низоми нав — сохти Шуравиро — амиқ дарк намуда, ҳамчун сиёсатмадор ташаққул ёфт [5, с. 6].

б) Давраи дуюм (1924–1929). Ин марҳила даврони роҳбарии Нусратулло Махсум ҳамчун сарвари Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар ин муддат ӯ тамоми нерӯву дониш ва малакаи сиёсии худро ба се самти асосӣ равона сохт:

- рушди ҷамаҷонибаи соҳаҳои ҷумҳурий;
- талош барои табдил додани Тоҷикистон ба ҷумҳурии мустақил;
- ҷораандешӣ ҷиҳати хотима додан ба ҳаракатҳои яроқноки босмачигарӣ дар ҳудуди ҷумҳурий.

в) Давраи сеюм (1929–1933). Дар ин давра дар Тоҷикистон асосҳои сохтори нави давлатдорӣ пурра бунёд ва ҷорӣ гардиданд. Мардуми кишвар тадриҷан ба ҳаёти ошошта ва устувор рӯ оварданд [6, с. 26].

Бояд зикр намуд, ки душвортарин ва масъулиятноктарин марҳилаи ғаёлияти роҳбарии Нусратулло Махсум ба солҳои 1924–1926 рост меояд. Дар ин вақт ӯ Раиси Кумитаи Инқилобии Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон буд. Маҳз дар ҳамин давра ҳукумати навтаъсиси ҷумҳурий аз шаҳри Тошканди Ёзбекистон ба шаҳри Душанбе

кӯчид — пойтахти нава, ки он замон шароити муносиб, ҳатто бинои қорӣ надошт. Аз ин рӯ, Ҳукумати Тоҷикистон маҷбур шуд, фаъолияти худро аз қорҳои одитарин, мисли пайдо кардани қойи қор, оғоз намояд [10, с. 44].

Яке аз муҳимтарин ислоҳот дар давраи роҳбарии Нусратулло Махсум татбиқи поягузории давлатдорӣ нави милли буд. Дар доираи ин раванд, барҳам додани сохторҳои қуҳнаи маъмурӣ, аз қабилӣ мансабҳои оқсақол, мингбошӣ, амлоқдор ва қозӣ, ки то ҳол дар минтақаҳои гуногуни кишвар фаъолият доштанд, аз ҷумлаи тадбирҳои асосӣ ба шумор мерафт. Бо ҳамин мақсад, Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ рӯзи 9 апрели соли 1925 вазифаҳои оқсақол ва мингбоширо расман барҳам дода, ба қои онҳо кумитаҳои инқилобии деҳотӣ таъсис дод. Ҳамчунин, 21 майи ҳамон сол вазифаи амлоқдор низ бекор карда шуд ва вазифаҳои он ба Комиссариати халқии молия ва сохторҳои маҳаллии он вогузор гардид [1, с. 6].

Дар давоми фаъолияти самараноки худ ҳамчун Раиси Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, Нусратулло Махсум як қатор санадҳои муҳими ҳуқуқиро роҳандозӣ ва татбиқ намуд, аз ҷумла:

- Қарор «Дар хусуси қорӣ намудани забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ ҳамчун забонҳои давлатӣ ва истифодаи забони русӣ ҳамчун забони ёрирасон» (10 апрели соли 1925);

- Қонун «Дар бораи ҳуқуқҳои меҳнаткашон ва қонуниятии инқилобӣ» (9 октябри соли 1925);

- «Дастури Шулоҳии ҷамоатӣ (деҳавӣ)» (15 декабри соли 1925);

- «Дастури Комиссариати қорҳои доҳила» (14 августи соли 1926);

- «Дастури судҳо ва қозихо» (2 июни соли 1926).

Ин санадҳо барои ҷалби омма ба идоракунии давлатӣ ва рушди соҳаҳои муҳталифи ҷумҳурӣ нақши муҳим бозиданд [12, с. 7].

Яке аз қораҳои муҳимтарини Ҳукумати Тоҷикистон дар ин давра расонидани кӯмак ба хоҷагҳои аз ҷанг зарардида, мусоидат ба бозгашти фирориён ва сабук кардани андози кишоварзӣ буд. Дар тули ду соли фаъолият, Кумитаи инқилобӣ дар соҳаи фарҳанг низ тадбирҳои ҷидди ро амалӣ намуд. Нусратулло Махсум ба нақши фарҳанг дар бунёди ҷомеаи нава аҳамияти хос дода, таъкид мекард: «Тоҷикӣ, ҷаҳолат ва ақибмондагии фарҳангии омма вазнинтарин меросест, ки ба Тоҷикистони Шуравӣ аз Аморти Бухоро боқӣ мондааст. Дар рӯзҳои аввали қори Кумитаи инқилобӣ мо ҳамагӣ 6 мактаб доштем. Дар солҳои 1925–1926 мо бо ҷалби кадрҳои маҳаллӣ омода кардани омӯзгоронро ба роҳ мондем. Дар қор вилоят 29 мактаб ба фаъолият оғоз намуд. Тоҷикистон мактаби хизбии худ, қурсҳои байнимуассисавӣ, қурсҳои педагогӣ ва ҳатто мактаби мусиқии худро доро гардид» [15, с. 21–22].

Дар ин марҳала яке аз самтҳои асосии фаъолияти Нусратулло Махсум ва ҳамсафонаш талош барои ба даст овардани истиқлолияти ҷумҳурӣ буд. Табдил ёфтани Тоҷикистон ба як ҷумҳурии мустақили иттиқоқӣ қадами бузурге дар роҳи поягузории давлатдорӣ милли ба шумор мерафт. Барои расидан ба ин ҳадаф, Нусратулло Махсум ва ҳайати роҳбарикунандаи ҷумҳурӣ дар саросари кишвар ҷаласаи пленумҳои кумиҷроияҳои ноҳиявиро баргузор карданд, ки дар онҳо мардум талаб намуданд, Тоҷикистон аз ҳайати Ўзбекистон ҷудо шуда, мустақилона ба Иттиқоди Шуравӣ шомил гардад.

Илова бар мактубҳои расмӣ ба мақомоти марказӣ, Нусратулло Махсум тавассути матбуоти давр низ ба таври фаъол баромад намуда, ин хоҳиши мардум ва зарурати таърихро асоснок мекард.

Ҳангоми баррасии санадҳои Комиссияи тақсмоти милли-худудӣ, Нусратулло Махсум шахсан бо номаи расмӣ ба номи И.В. Сталин — қотиби ҚМ ҲК(б) муроҷиат намуда, хоҳиш намуд, ки ба Тоҷикистон мақоми ҷумҳурии мустақил дар ҳайати ИҶШС дода шавад.

Нусратулло Махсум дар номаи расмӣ худ ба қотиби генералии ҚМ РКП(б) Иосиф Виссарионович Сталин як қатор талабот ва дархостҳоро ироа намуда буд. Дар он, аз ҷумла, ҷунин нуктаҳо зикр ёфтаанд:

1. Сарҳадҳои Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон нодуруст муайян карда шудаанд. Қисмати аз манотике, ки дар он аҳолии асосиро тоҷикон ташкил медиҳанд, дар ҳамсоияи марзҳои маъмурии Тоҷикистон қарор дошта, берун аз худуди он мондаанд ва ба қаламрави Ҷумҳурии Ўзбекистон доҳил гардидаанд.

2. Қарори таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон дар ҳайати Ўзбекистон ҳуқуқи тоҷиконро дар мавриди худмуайянкунии миллий поймол мекунад. Ин дар ҳолест ки чунин ҳуқуқҳо ба халқҳои ўзбек ва туркман дода шудаанд [10, с. 34].

Дар идомаи нома Нусратулло Махсум пешниҳод мекунад, ки масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ ва ҳал қарор дода шаванд:

1. Ба ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил кардани минтақаҳои Ўротеппа, Хучанд, Конибодом, Исфара, Соҳа, Риштон, Учкўргон ва дигар мавзёҳое, ки аҳолии тоҷик дар онҳо ба таври назаррас зиндагӣ мекунанд;

2. Таъмини ҳуқуқи ташаккули комилан озод ва мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон бо риояи ҳамон принципҳое, ки ба ҷумҳуриҳои Туркманистон ва Ўзбекистон татбиқ шудаанд.

Дар фароварди нома, Нусратулло Махсум таъкид мекунад: «Мавқеи ҷуғрофӣ ва шумораи аҳолии Тоҷикистон ба тамоми шартҳое, ки барои арзи вучуд кардани як ҷумҳурии мустақил заруранд, мутобиқат доранд. Бо мақсади ҳифзи манфиатҳои меҳнатӣ, фарҳангӣ ва таъмини рушди иқтисодии мардуми тоҷик, ҳалли масъалаҳои мазкур дар самтҳои дар боло зикршуда зарур ва саривақтӣ мебошад» [6, с. 44].

16 октябри соли 1929 дар таърихи давлатдорӣ халқи тоҷик ҳамчун санаи тақдирсоз ва фаромӯшнопазир сабт шудааст. Дар ҳамин рӯз Тоҷикистон расман аз ҳайати Ҷумҳурии Ўзбекистон хориҷ шуда, ба ҳайси ҷумҳурии мустақили иттифоқӣ — ҳафтумин ҷумҳурии Иттиҳоди Шуравӣ шомил гардид. Ин рӯйдоди муҳим шодии беандоза ва умед ба ояндаи дурахшонро дар миёни мардуми кишварамон ба вучуд овард.

Дар замони роҳбарии Нусратулло Махсум ба Тоҷикистон як қатор иқдомоти муҳим ва тағйироти ҷиддӣ амалӣ гардиданд, ки дар поягузории давлати муосири тоҷик нақши сарнавиштсоз доштанд. Аз ҷумла:

- Бо талошу ҷонбозиҳои Нусратулло Махсум Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон таъсис ёфта, ҳудудҳои маъмурии он муайян карда шуданд;

- Аввалин техникаҳои кишоварзӣ ва воситаҳои нақлиётӣ (автомобилҳо) ба ҷумҳурӣ ворид карда шуданд;

- Сохторҳои кӯхнаи маъмурии феодали пурра барҳам дода шуда, ба ҷои онҳо мақомоти идоракунии Шуравии нав таъсис ёфтанд;

- Аввалин колхозҳо ва совхозҳо дар ҷумҳурӣ ташкил гардиданд;

- Дар ноҳияҳои водии Вахш ва Ҳисор, минтақаи Кўлоб, вилоятҳои Бадахшон ва Суғд (он замон Ленинобод), ҳамчунин дар гурӯҳи ноҳияҳои водии Рашт қорҳои ободонӣ ва созандагӣ ба роҳ монда шуданд [8, с. 26];

- Соли 1929 аввалин қатори роҳи оҳан ба Душанбе расид;

- Муборизаи шадид ва пайгирона бар зидди ҳаракатҳои мусаллаҳонаи босмачигарӣ роҳандозӣ гардида, ин нерӯҳо аз қаламрави ҷумҳурӣ хориҷ карда шуданд;

- Сохтмони фурудгоҳи Душанбе ба роҳи оҳан ба роҳ монда шуд;

- Соҳаи пахтакорӣ дар ҷумҳурӣ рушд кард ва ба яке аз бахшҳои калидии иқтисоди миллий табдил ёфт;

- Занону духтарон ба фаъолияти давлатӣ ва идоракунии ҷамъиятӣ ҷалб карда шуданд. Тибқи маълумот, миқдори занон дар ҳайати Шӯроҳои маҳаллӣ аз 8,9% дар солҳои 1927/28 то ба 14% дар солҳои 1928/29 афзуда, то моҳи феввали соли 1929 шумораи умумии намоёндогони зан дар ин шӯроҳо ба 1070 нафар расид, ки 20 нафари онҳо сарварии шӯроҳоро бар уҳда доштанд [1, с. 6].

- Иттифоқҳои касаба дар ҷумҳурӣ таъсис ёфтанд, ки барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои меҳнаткашон фаъолият мекарданд;

- Созмони ҷавонон — Комсомол — дар Тоҷикистон ба вучуд омад ва дар ташаккули ҷаҳонбинии шуравии ҷавонон нақш гузошт;

- Як қатор маҳбусони беасос маҳкумшуда аз маҳбас озод карда шуданд [13, с. 36];

- Бунёди як қатор иншооти муҳим ва дорои аҳамияти стратегӣ дар пойтахти кишвар — шаҳри Душанбе — ба роҳ монда шуд;

- Бо ташаббуси Кумитаҳои инқилобӣ дар солҳои 1925–1926 дар ҷумҳурӣ 11 беморхона, 14 бунгоҳи тиббӣ, 11 амбулатория, инчунин дорухонаҳо дар шаҳрҳо ва навоҳии Душанбе, Ҳисор, Ўротеппа, Фарм ва Ҷилликӯл ба фаъолият оғоз карданд [10, с. 66];

• Муҳимтар аз ҳама, 16 ноябри соли 1929 Тоҷикистон аз ҳайати Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Ўзбекистон хориҷ гардида, ҳамчун ҷумҳурии мустақили иттифоқӣ ба ҳайати ИҶШС пазируфта шуд;

• То анҷоми давраи роҳбарии Нусратулло Махсум, ки ба соли таҳсили 1932/33 рост меояд, дар ҷумҳурӣ аллакай 2171 мактаби ибтидоӣ, 2 мактаби миёна, 12 мактаби ҳафтсола ва 2313 курсҳои маҳви бесаводӣ бо теъдоди умумии 126801 хонанда фаъолият доштанд. Ин нишондиҳандаҳо шаҳодат медиҳанд, ки рушди ҳаёти маънавию фарҳангии ҷумҳурӣ бо суръати баланд қараён дошт [16, с. 76].

Бо вучуди ин, ибтидои солҳои 30-юми асри XX барои ИҶШС давраи таъкиботи оммавии сиёсӣ гардид. Ин ғирдоби фоҷиабор роҳбарону ходимони барҷастаи давлатӣ ва фарҳангиро фаро гирифта, Нусратулло Махсум низ қурбонии он гардид. Моҳи декабри соли 1933 ӯ бо иттиҳомии беасос аз вазифаи Раиси Кумитаи Иҷроияи Марказии ҶШС Тоҷикистон сабукдӯш шуда, ба факултети илмҳои ҷамъиятии Академияи тарҳрезии ИҶШС фиристода шуд. Дар соли 1937 ӯ ҳамчун "душмани халқ" боздошт ва ба қатл маҳкум гардид.

Танҳо 9 январи соли 1958 Коллегиияи ҳарбии Суди Олии ИҶШС парвандаи ӯро аз нав баррасӣ карда, бо сабаби набудани асоси ҷиноят ӯро пурра сафед намуд. Аз он рӯз ба баъд номи Нусратулло Махсум дар таърихи муосири Тоҷикистон ҳамчун шахсияти хизматнишондода ва поягузори давлатдорӣ миллий ҷойгоҳи сазовор пайдо кард [12, с. 7].

Нусратулло Махсум ҳамчун яке аз поягузори давлатдорӣ муосири тоҷик дар радиҳои фарзандони фарзонаи миллат мақоми абадӣ пайдо кардааст. Маҳз бо дарназардошти хизматҳои арзандаи ӯ дар роҳи бунёди давлатдорӣ миллий, бо қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, моҳи июли соли 2006 Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) бо унвони олий — Қаҳрамони Тоҷикистон, сарфароз гардонид шуд. Соли 2009 дар зодгоҳи ӯ пайкараи ёдбуди ин шахсияти барҷаста бунёд гардид.

Дар маҷмӯъ, дар солҳои 1924–1933, ки Нусратулло Махсум раҳбарии Тоҷикистонро ба уҳда дошт, тавачҷуҳи аслий ба таҳкими мақомоти маҳаллии иҷроия ва судӣ, ҷалби занон ба ҳаёти иҷтимоӣ, бунёди зерсохторҳои саноати миллий ва дигар масъалаҳои муҳим равона карда шуд. Хусусан, саҳми ӯ дар масоили тақсим ва ҷобачогузори босамари қувваи корӣ, ба гардиши кишоварзӣ даровардани заминҳои дерзамон бекорхобида, сохтмони роҳҳои мошингард, иншооти обёрӣ ва таъсиси нахустин корхонаҳои барқӣ дар ҷумҳурӣ сазовори зикри махсус аст.

Дар даврони роҳбарии ӯ дар Тоҷикистон маърақаҳои бузурге амалӣ шуданд, ки аҳамияти таърихӣ ва миллии онҳо то ба имрӯз боқӣ мондаанд. Барои таъмини бақо ва ҳастии миллат, эҳёи давлатдорӣ тоҷикон, ҳимояи манфиатҳои миллий, адолати иҷтимоӣ ва ҳақиқати таърихӣ, хизматҳои Нусратулло Махсум басо арзишманд ва мондагор мебошанд.

Адабиёт

1. Абдулҳаев Р. Дӯстов Ҳ. Нусратулло Махсум яке аз поягузори давлати миллий буд // *Ҷумҳурият*. - 2007. - 1 ноябр.
2. Аслонов Қ. Нусратулло Махсум – сарсунурдаи миллат // *Садои мардум*. - 1991. - 4 июл.
3. Асрориён Ҷ. Нусратулло Махсум - қаҳрамон ё душмани халқ // *Ҳафтаномаи СССР*. - 2011. - № 18. - 5 май.
4. Баромад ва суҳанрони Нусратулло Махсум дар Анҷумани якуми Шуроҳои ҶМШС Тоҷикистон. дек. соли 1924.
5. Гафуров А. Нусратулло Махсум аз поягузори давлатдорӣ милли тоҷикон аст. // *Ҷумҳурият*. 2011. - 2 июл.
6. Гафуров А.М. Саҳми Н. Махсум дар таъкилҳои давлати тоҷикон. // *Ҷидои миллат*. – Душанбе, 2001 – 146 с.
7. Дустзода Ҳ. Шишаи номуси миллат дар бағал. // *Тоҷикистон* – 1991. – №9. – С.14-18.
8. Қараев Ф. Қаҳрамонони Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2011. – 94 с.
9. Қодиров, Ш., Ҷалилов, Ш. Нахустраис. Аз рӯзгори раиси КИМ-и ҷумҳурият Нусратулло Махсум // *Илм ва ҳаёт*. №6 – 1991. – С.25-32.
10. Массов Р. Арбоби миллат. // *Ҷидои миллат* (Маҷмуаи мақолаҳо ба ифтихори 120-солагии зодрӯзи Нусратулло Махсум). – Душанбе, 2001. – 146 с.
11. Маҳмудов, Д. Х. Нусратулло Махсум дар шинохти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон / Д. Х. Маҳмудов // *Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ*. – 2023. – № 6(107). – С. 239-244.

12. Мерганов Д. Ёде аз қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсум.// Садои мардум. 2007. - 1 ноябр.
13. Наимов М. Саҳми Нусратулло Махсум дар ҳалли масъалаҳои миллӣ. //Фидоиш миллат. (Маҷмуи мақолаҳо). – Душанбе, 2001. – 146 с.
14. Салимов А. Нусратулло Махсум – Қаҳрамони миллии Тоҷикистон.//Народная газета. 2 июл. 2020.
15. Султонов Ш. Нусратулло Махсум.//Агитатор Таджикистана. 1989.№2.- С.21-25.
16. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагори. – Душанбе: Ирфон, 2010.– 230 с.

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР РУШДИ ҲАЁТИ СИЁСИЮ ЧАМБИАТИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1924-1933

Нусратулло Махсум яке аз поягузори Тоҷикистони Шуравӣ - Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, арбоби намоёни сиёсӣ ва давлатии тоҷик, сиёсатмадори шинохта ва дорандаи унвони олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Қаҳрамони Тоҷикистон мебошад. Дар мақолаи мазкур муаллифон кӯшидаанд бо таъки ба манбаъҳо ва маводи муътамад саҳм ва ҷоннисориҳои фарзанди сарсупурдаи миллат — Нусратулло Махсумро дар таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Тоҷикистон дар соли 1924 ва Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар соли 1929 бозтоб намоянд. Ҳамзамон, дар мақола нақши муассири ӯ дар ташкили сохторҳои нави идора - Шуроҳо ва кумитаҳои иҷроия, бозгардондани фирориён, таълиқи идеологияи Ҳокимияти Шуравӣ, ҷалби занон ба корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ташаккули шаклҳои нави иқтисоддорӣ, аз ҷумла бунёди иншооти обёрӣ, мубориза бо ҳаракатҳои муҳолиф, сохтмони роҳи оҳан ва шабакаи роҳҳои автомобилгард, маҳви бесаводӣ ва таъсиси мактабҳои курсҳои омӯзиши касбӣ, инчунин ривоҷи соҳаи пахтакорӣ инъикос ёфтааст. Нусратулло Махсум яке аз шахсиятҳои барҷастаи таърихи мо мебошад, ки бо тамоми ҳаёти барои истиқлоли сиёсии миллати тоҷик, ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва эҳёи давлатдорӣ заҳмат кашидааст. Корнома ва мероси таърихӣ Қаҳрамони Тоҷикистон — Нусратулло Махсум барои насли имрӯз ва фардо ҳамчун намунаи ибрат ва мактаби ватандӯстиву хештаншиносӣ арзишманд маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: Нусратулло Махсум, таърих, фарҳанг, ҷумҳурӣ, тақсмот, давлат, илм, Душанбе, маориф, миллат.

ВКЛАД НУСРАТУЛЛО МАХСУМА В РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ ТАДЖИКИСТАНА В 1924-1933 ГОДЫ

Нусратулло Махсум — один из основателей Советского Таджикистана — Таджикской Советской Социалистической Республики, выдающийся политический и государственный деятель, известный политик и обладатель высшего звания Республики Таджикистан — Герой Таджикистана. В данной статье авторы стремились на основе достоверных источников и материалов отразить вклад и самоотверженность достойного сына нации — Нусратулло Махсума в создании Таджикской Автономной Советской Республики в 1924 году и впоследствии Таджикской Советской Социалистической Республики в 1929 году. Также в статье раскрыта важная роль Нусратулло Махсума в формировании новых органов управления — Советов и исполкомов, возвращении эмигрантов, пропаганде советской идеологии, вовлечении женщин в государственные и общественные дела, формировании новой экономической модели, строительстве ирригационных объектов, борьбе с оппозиционными движениями, прокладке железных дорог и автомобильных магистралей, ликвидации неграмотности, создании школ и профессиональных курсов, а также в развитии хлопководства. Нусратулло Махсум — одна из выдающихся личностей нашей истории, который отдал всего себя делу политической независимости таджикского народа, защите национальных интересов и возрождению государственности. Жизненный путь и историческое наследие Героя Таджикистана — Нусратулло Махсума являются примером патриотизма и самосознания для нынешнего и будущих поколений.

Ключевые слова: Нусратулло Махсум, история, культура, республика, разграничение, государство, наука, Душанбе, просвещение, нация.

THE CONTRIBUTION OF NUSRATULLO MAHSUM TO THE DEVELOPMENT OF POLITICAL AND SOCIAL LIFE OF TAJIKISTAN IN 1924-1933

Nusratullo Makhsum was one of the founders of Soviet Tajikistan — the Tajik Soviet Socialist Republic — a prominent political and state figure, an influential politician, and a recipient of the Republic of Tajikistan's highest honorary title — Hero of Tajikistan. In this article, the authors have sought to highlight, using reliable sources and available materials, the contributions and dedication of this honorable son of the nation — Nusratullo Makhsum — in the establishment of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic in 1924 and later the Tajik Soviet Socialist Republic in 1929. The article also explores Makhsum's significant

role in the formation of new governance bodies such as the Soviets and executive committees, the return of political émigrés, the promotion of Soviet ideology, the inclusion of women in public administration and social labor, the foundation of a new economic structure, the construction of irrigation infrastructure, resistance against opposition movements, the development of railway and road networks, the eradication of illiteracy, the creation of schools and vocational courses, and the expansion of cotton cultivation. Nusratullo Makhsum is one of the great figures of our homeland, who sacrificed his life for the sovereignty of the Tajik nation, the protection of national interests, and the revival of statehood. The legacy and achievements of the Hero of Tajikistan — Nusratullo Makhsum — remain a source of inspiration and guidance for the youth and future generations of our country.

Keywords: Nusratullo Makhsum, history, culture, republic, delimitation, state, science, Dushanbe, education, nation.

Дар бораи муаллиф

*Равшанзод Маликфаридун
Дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 17.
E-mail: mgr_2015-@mail.ru*

Об авторе

*Равшанзод Маликфаридун
Дотсент кафедры истории таджикского
народа
Таджикский национальный университета.
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 17
E-mail: mgr_2015-@mail.ru*

About the authors

*Ravshanzod Malikfaridun
Dotsent at the Department of History
of the Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki st., 17
E-mail: mgr_2015-@mail.ru*

Нурова Хайринисо

*Дотсенти кафедраи таърихи умумию
ватанӣ
Донишгоҳи славяни Россияву Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кучаи М. Турсунзода, 30
E-mail: nisso74-@mail.ru*

Нурова Хайринисо

*Дотсент кафедры всеобщая и
отечественная история
Российско-Таджикской славянской
университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, ул. М. Турсунзода, 30.
E-mail: nisso74-@mail.ru*

Nurova Khairiniso

*Dotsent, at the Department of General
and National History
Russian-Tajik Slavic University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st.
M. Tursunzoda, 30.
E-mail: nisso74-@mail.ru*

ИНЪИКОСИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР КОЛЛЕКСИЯ ВА ЭКСПОЗИТСИЯИ ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ

Фирдавси А., Азаматзода Ғ.

*Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ
ба номи А. Дониш*

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чанги Бузурги Ватанӣ яке аз саҳифаҳои пурфӯча ва ҳамзамон пур аз қорнамоиҳои ҷангӣ ва меҳнатӣ ба ҳисоб меравад. Беш аз 300 ҳазор шаҳрвандони Тоҷикистон баҳри ҳимояи Иттиҳоди Шуравӣ ва ҳаёти дурахшони наслҳои оянда ҷангида, аз худ қорнамоиҳои зиёдеро нишон додаанд [5, с. 7].

Ҳоло дар шароити ғураҳои муосир, ки рағбатҳои ғуноғуни геополитикӣ ба манфиатҳои ва сарҳадҳои давлатҳои ҳаттар эҷод мекунанд, бархурдор будан аз таърихи ғузашта, баҳусус, қаҳрамониҳои фарзандони шӯҷои миллат дар давраҳои ғуноғуни таърихӣ, саривақтист. Ҳусусан, инъикоси солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар осорхонаҳо бо мақсади таҷассумнамоии ғурузиву ғалаба, ватандӯстиву озодиҳои, ҳасорату фидокорӣ, диловариву мардонагӣ, ростиву адолат, сулҳу субот, пайки шодиву поси хотири ҳамешагии ғузаштагон, ҳеле муҳим мебошад.

Бо ин мақсад дар экспозицияи шӯбаи таърихи нав ва наватарини Осорхонаи миллии ғушаи доимоамалкунанда бахшида ба Ҷанги Бузурги Ватанӣ созон дода шудааст. Дар экспозицияи мазкур экспонатҳои ғуноғун, ки инъикосгари диловариву мардонагии тоҷикистониён дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ мебошад, ба намоиш бароварда шудаанд. Аз қабилӣ, ҳаритаи бо сарғад суроҳшуда ва ба ҳун олуи полковник Амонов Рофеъ, ҷузвдон, миёнбанд ва даъватномаи Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Ҳодӣ Кенҷаев, сумкаи саҳроӣ ва зевардони Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Сафар Амиршоев, миёнбанди ҷармин ва дафтари қайдҳои Шарипов Ҳудойбердӣ, инчунин, сумкаи саҳроӣ иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ Атоев П., Ҳамдамов Б., Амонов Р., Тешаев Ш., Туркс А.А., Додочонов М., Сафаров Қ., Соболев С.Н. лавозимоти ҳурухури аз қабилӣ, ҷумча, ҷангак, ҷружа, обдон аз иштирокчиҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ Р. Ҷалилов, обдон аз Б. Ҳамдамов, кӯлоҳ ва дастпӯшакҳои Додочонов М. пешниҳод шудаанд, ки солҳои муҳиши ҷангро пешни назари тамошобин меоранд.

Ҷанд ашӣи иштирокчиёни ҶБВ аз экспозицияи Осорхонаи миллии

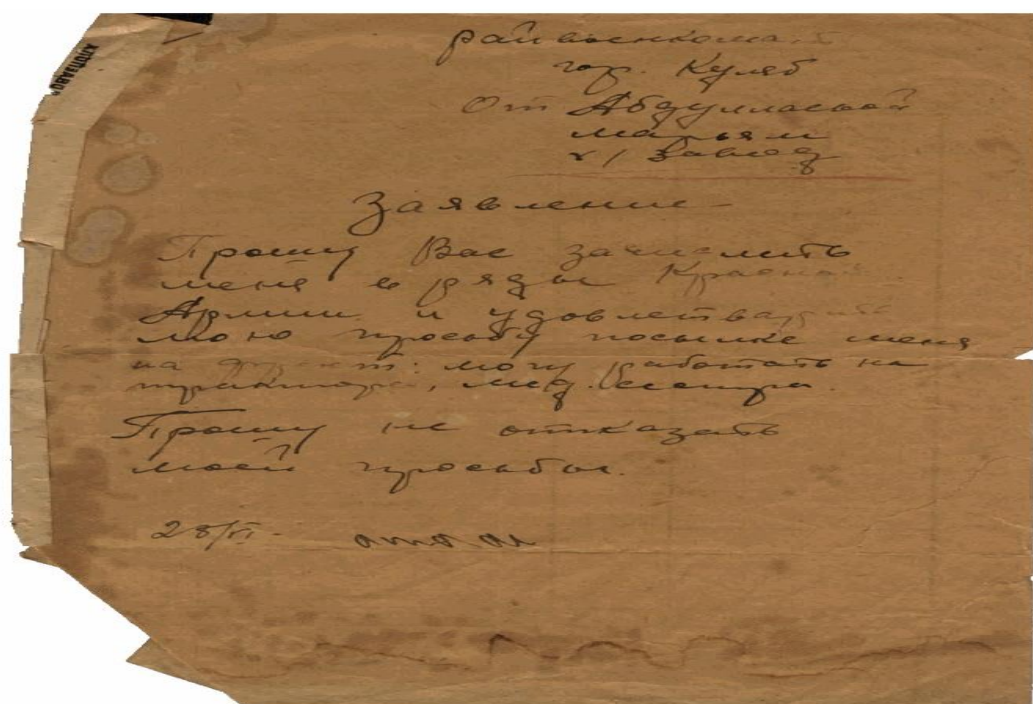
Инчунин, дар ғушаи мазкур тавассути экспонатҳои ёрирасон аз қабилӣ мусаввараҳо, амсилаҳо, нимпайкараву нусхаҳои ҳуҷҷатҳои ғуноғун мавзӯи мазкур боз ҳам равшан инъикос гардидааст. Ҳусусан, мусаввараҳои 54 – нафар тоҷикистониён, ки бо унвони баланди Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ мушарраф гардидаанд, пешниҳод шудааст.

Сайри тамошобин дар ғушаи мазкур нахуст тавассути расму плакатҳои доир ба саҳми тоҷикистониён дар ақибгоҳи оғози меёбад. Ашӣи ғуноғуни осорхонавӣ, аз қабилӣ инъикоси ғирдиҳамой дар қолҳози ба номи А. Лоҳутии Сталинобод, соли 1941, нусхаи аризаҳои оид ба

тарики ихтиёри ба фронт рафтан, кайди ихтиёриёни соли 1941, эвакогоспитали №4444, эвакогоспитали № 4151, вохурии Раиси Президиуми Шурои Олии ҶШСТ М. Шогадоев ва иштирокчи ҳаракати стахановӣ М. Наҳангова бо ҷанговаронии тоҷик дар Ленинград 1942, кормандони комбинати гӯштии Сталинобод барои фронт консерва омода мекунамд, соли 1942, Барои ту фронт! Амали Коробейников соли 1943, қвитансияҳои пуле, ки Мирзонаботов Х., Султонов М. ба фонди мудофия супоридаанд ва нусхаи барқияи миннатдории И. В. Сталин ба халқи тоҷик дар бораи зуд ҷамъ овардани 35 миллион сум ба фонди мудофия ва дигар маводи осорхонавӣ ба намоиш бароварда шудаанд, ки доир ба саҳми тоҷикистониён дар ақибгоҳ иттило медиҳад.

Чи тавре маълум аст, байни хати фронт ва Тоҷикистон ҳарчанд ҳазорҳо километр масофа дур буд, аммо баробари расидани хабари ҳамлаи фашистон ба комиссариатҳои ҳарбии ҷумҳуриӣ чандин ҳазор аризаҳо ворид гардиданд. Танҳо дар як шабонарӯз ба комиссариати низомии шаҳри Душанбе 700 ариза омада, хоҳиш карда мешуд, ки онҳоро ба сафи ихтиёриён ба Аскарони Сурх ҳамроҳ кунанд. Қариб 200 аризаи онро занон навишта буданд. 19 нафар комсомолҳои Донишкадаи омӯзгории шаҳри Душанбе ба номи комиссариати низомӣ бо чунин мазмун аризаи коллективона навиштанд: «Душманони тамоми инсонияти меҳнаткаш, фашистони Германия ба хоки Ватани мо ҳуҷум карда дароманд. Мо, донишҷӯёни донишкадаи омӯзгорӣ хоҳиш мекунем, ки аз ҷумлаи мо дастаи низомии санитарӣ ташкил намоед. Ваъда медиҳем, ки дар муҳорибаҳо баробари мардон ба муқобили душман меҷангем». Чунин аризаҳо хеле зиёд буданд. Танҳо дар моҳҳои июн ва июли соли 1941 ба комиссариатҳои низомии шаҳру ноҳияҳои Душанбе, Ленинобод, Кӯлоб, Қўрғонтеппа, Панҷакент ва Исфара аз коргарзанон ва хизматчиён зиёда аз 10 ҳазор ариза омада буд. Соҳибони аризаҳо талаб мекарданд, ки онҳоро ҳарчи зудтар ба фронт ба мудофияи Ватан фиристанд [6, с. 247].

Ҳоло дар фонди Муассисаи давлатии «Осорхонаи миллий»-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 54 адад аризаи аслии ихтиёриён маҳфуз аст, ҳамчунин дар толорҳои экспозисионии шуъбаи таърихи нав ва навтарин нусхаҳои ин аризаҳо ба намоиш гузошта шудаанд. Дар байни онҳо 6 ариза аз номи занҳо мебошад. Яке аз онҳо Абдуллоева Марям, ки бо чунин мазмун ариза навиштааст: «Аз Шумо хоҳиш менамоям, ки манро ба қатори Армияи Сурх шомил намоед ва қаноатмандам, ки хоҳиши манро рад нанамуда манро ба фронт фиристонед: тракторро ронда метавонам ва ҳам мед. сестра шуда кор мекунам. Минатдорам, ки аризаи манро қабул менамоед. 28/ VI – 1941 (имзо) [8, с. 102].

Аризаи сокини Кӯлоб Абдуллоева Марям аз 28.06.1941. Осорхонаи миллий.

Меҳнаткашони ақибгоҳ ҳам бо тамоми ҷидду ҷаҳд барои таъмини ғалабаи Артиши Сурх кӯшиш мекарданд. Ташкилотҳо, муассисаҳо ва шахсони ҷудогона пасандозҳои худро ба фонди мудофия месупориданд. Мувофиқи маълумотҳо солҳои ҷанг аз Тоҷикистон ба фонди мудофия ва fronti ҷангӣ 151 вагон хӯрокаи пӯшока, хусусан зиёда аз 65 ҳазор пуд ғалла ва 204 миллион сум пули нақд фиристода шудааст.

Аз ҷумла, соли 1942 меҳнаткашони Тоҷикистон барои кӯмак ба мардуми Ленинград, ки дар муҳосира монда буданд, як эшелон тухфаҳо фиристоданд. Мардуми тоҷик кӯшиш намуд, ки то беҳтарин маҳсулоти хӯрокаашро ба мардуми Ленинград фиридад. Эшелон бо тухфаҳо иборат аз 4 вагон гӯшт, 5 вагон орд, 3 вагон биринҷ, 1 вагон панир - дар маҷмӯъ 51 вагон маҳсулоти гуногуни хӯрокаи иборат буд. Эшелонро Раиси Президиуми Шурои Олии Тоҷикистон Мунаввар Шогадоев роҳбарӣ ва ҳамроҳӣ намудааст. Ба ҳайати ин гуруҳ нависанда П. Деҳотӣ, дорандаи ордени Ленин, Мамлакат Наҳангова, раиси Шурои кишлоки Нағлем А. Исматов, аъзои колхозии «Роҳи Ленин» Ш. Алиев, аъзои колхозии «Тоҷикистони Сурх» Б. Файзуллаев шомил буданд [1, с. 4]. Ин саҳнаҳо дар экспозитсияи Осорхонаи миллии инъикоси худро ёфтаанд.

Вохӯрии Раиси Президиуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон М. Шогадоев ва дорандаи ордени Ленин М. Наҳангова бо ҷанговарони тоҷик. Ленинград. Соли 1942.

Кормандони комбинати гӯштии Сталинобод барои фронт консерва омода мекунанд. Соли 1942.

Аз маводҳои дар ин ғӯшаи Осорхонаи миллий пешниҳодшуда баръало намоён аст, ки нақши Тоҷикистон дар ақибгоҳ хеле назаррас аст. Воқеан, агар дар солҳои ҷанг ақибгоҳи мустақаму тавоно намебуд ва фидокорию қаҳрамониҳои меҳнатии заҳматкашон намешуд, ҳаргиз ғалаба ба даст намеомад.

Воқеан, фарзандони халқи тоҷик дар ҳамаи муҳорибаҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ фидокорона иштирок кардаанд. Махсусан, торумор намудани фашистон дар муҳорибаҳои назди шаҳрҳои Москва, Сталинград, Курск, ҷумҳуриҳои Украина, Белорусия на танҳо ҷараёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ, балки ҷараёни Ҷанги дуҷоми ҷаҳонро комилан тағйир дод. Ҳазорон нафар фиристодагони Тоҷикистон дар ин муҳорибаҳо, аз ҷумла дар озод кардани халқҳои Аврупо аз фашистон қаҳрамониҳои бемислу монанд нишон доданд. Хусусан, дар муҳорибаи Москва, дивизияи 20-ум савора тоҷик шуҳрат пайдо кард, ки дар ин бахш ақсҳои ҷанговарони ин дивизия Мاستибек Тошмухамедов, Ҳабиб Юсуфӣ, Рачабалӣ Ҷалилов, Худойберди Шарифов, Амонов Рофеъ пешниҳод шудаанд.

Дар рафти экскурсия кормандони Осорхонаи миллий бо нишон додани ҷузвдон, миёнбанд, даъватнома ва мусаввараи Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ Ҳодӣ Кенчаев ҳатман аз қаҳрамониҳои ӯ ёдрас мешаванд, ки дар муҳорибаи Курск шуҳратманд гаштааст. Ҳодӣ Кенчаев тобистони соли 1943 дар Курск командири тупи танкзан буд. Фашистон чанд бор хоستانд, ки хати мудофияи тупчиёни моро шикаста ба пеш ҳаракат кунанд. Бо ин мақсад онҳо танкҳоро ба қор дароварданд. Тупчиёни Шуравӣ танкҳои душманро ба масофаи наздик роҳ дода, баъд оташ кушоданд. Нишонгири моҳир Ҳодӣ Кенчаев дар як рӯз 4 танки миёна ва 4 танки вазнини душманро аз қор баровард. Барои моҳирона ташкил кардани ҳучум ва қорнамоии шахсӣ ба Ҳодӣ Кенчаев унвони Қаҳрамони Иттифоқи Шуравӣ дода шудааст [7, с. 3].

Қаҳрамондӯхтарони тоҷик дар қатори мардон дар фронтҳои ҷанг низ иштирок ва саҳми худро дар таъмини Ғалаба гузоштаанд. Онҳо хоҳари шавқат, духтур, нишонгир, лётчик, алоқачӣ шуда ба аскарон ёрӣ мерасонданд ва меҷангиданд. Аз ҷумла, Ойгул Муҳаммадҷонова, София Ниёзова ва санитарка Назира Умарова аз қабилӣ чунин занони далеранд. Дар экспозитсияи Осорхонаи миллий сумкаи тиббӣ ва милтиқи Назира Умарова ҳифз ва муаррифӣ мешавад.

Сумкаи тиббӣ аз иштирокчи ҶБВ Назира Умарова. Осорхонаи миллий.

Қисмате аз ғӯшаи мазкурро ордену медалҳои иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ пурра намудааст. Аз ҷумла, шумораи зиёди ордени «Ҷанги Бузурги Ватанӣ», ордени «Ситораи Сурх», медали «Адмирал Нахимов», медал «Барои Шучоат», медал «Барои ғалаба бар Олмон», медал «Барои ишғоли Будапешт», медал «Барои озодкунии Прага», медал «Барои муҳорибаи Сталинград» ба экспозитсия бароварда шудаанд. Ордену медалҳо аз далерия матонати иштирокчиёни ҷанг ва заҳматҳои фаромушнашавандаи заҳматкашони ақибгоҳ шаҳодат медиҳад ва боздиди ин маводҳо ба тамошобин эҳсоси баланди ватандӯстӣ мебахшад.

Ордену медалҳои иштирокчиёни Ҷанги Бузурги Ватанӣ. Осорхонаи миллӣ.

Мавриди зикр аст, ки барои мардонагӣ, далерию шучоат нишон додан 54 нафар иштирокчиёни ҷанг аз Тоҷикистон ба унвони олии «Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ» сазовор гашта, 21 нафар дорандаи ҷоизаи се дараҷаи ордени «Шараф», зиёда аз 90 ҳазор нафар бо ифтихорномаҳои Сарфармондеҳи Олии Иттиҳоди Шуравӣ ва ордени медалҳо сарфароз гардиданд, ки қорнамоӣ ва номи некашон аз саҳифаи таърих фаромуш нахоҳад шуд [1, с. 7].

Гӯшаи ҶБВ дар Осорхонаи миллӣ

Албатта, бо дидани гӯшаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар Осорхонаи миллии мо аз корнамоиву диловариҳои қаҳрамонони халқамон боз ҳам хубтар огоҳ мешавем.

Тибқи рисолати осорхонавӣ мавзӯи “Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ 1941-1945” дар Осорхонаи миллии ба таври шоиста иникос шудааст. Ҳамзамон, ҳамеша зимни сайрҳои осорхонавӣ аз ҷониби роҳбаладони Осорхона бо истифода аз экспозитсияи мазкур доир ба нақши Тоҷикистон дар Ғалаба маълумоти дақиқ ба тамошобинони осорхона расонида мешавад.

Хулоса, имрӯз вазифаи муқаддаси осорхонаҳо аз он иборат аст, ки хотираи неки иштирокчиён, маъҷубон ва шаҳидони Ҷанги Бузурги Ватаниро бо як ҷаҳон меҳру ихлос пос дорад, ҳифз намояд ва ҳаёти пандомӯзи онҳоро тавассути экспозитсия ва пешбурди экскурсия барои ҳамагон талқин намояд.

Адабиёт

1. Иброҳимзода, З. С., Фирдавси А. Намоиши ҷашнии Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар шаҳри Санкт-Петербург / Минбари халқ. – Душанбе, 2024. -№7(1455). – С.7.
2. Муродов, М. Садоқат ба Ватан / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 44 с.
3. Набиева, Р. Занони Тоҷикистон/ Р. Набиева. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 220 с.
4. Сечкина, Л. П. Фарзандони шарафманди Тоҷикистон/ Л. П. Сечкина. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 165 с.
5. Соболев, О.Д. Война, победа, сердца боль: Таджикистан в боевом строю. – Душанбе: «ЭР-граф», 2020. - 232с.
6. Таджикистан в Великой Отечественной войне 1941-1945гг. Редакционная Коллегия: Рахими, Ф., Олимов К., Масов Р., Гафуров А., Кабилова Б., Каримова Р., Класс А. -Душанбе, «Дониш», 2015. - 374 стр.
7. Хайруллои А. Ҳодии танкзани сафшикани хасмафкан //Садои мардум. – Душанбе, 2014. - №133.
8. Ҳисайнов Р.Д. Аризаи ихтиёриён ба ҷабҳа (дар асоси маводҳои Осорхонаи миллии) //Ахбори Осорхонаи миллии. – Душанбе, 2022. -№1(6). – С.101-105.

ИНЪИКОСИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ ДАР КОЛЛЕКСИЯ ВА ЭКСПОЗИТСИЯИ ОСОРХОНАИ МИЛЛӢ

Муаллифон дар таърих ба экспонатҳои экспозитсияи Осорхонаи миллии Тоҷикистон доир ба яке аз саҳифаҳои пурфӯча ва ҳамзамон пур аз қорнамоиҳои ҷангӣ ва меҳнатии Тоҷикистониён дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941 –1945) маълумоти муҳими таърихӣ, осорхонавӣ ва тарбиявиро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумла, бо пешниҳоди маълумот доир ба ҷанге аз экспонатҳои Осорхонаи миллии хеле дуруст қайд менамояд, ки қаҳрамонӣ ва матонати беназири муҳофизони Ватан, заҳмату азобҳои ҷонфидоёнаи мардуми ақибгоҳ мактаби бузурги одамият буда, барои ҳамагон намунаи ибрат мебошад. Муаллифон хусусан, инъикоси солҳои Ҷанги Бузурги Ватаниро дар Осорхона бо мақсади таҷассумнамоии ватандӯстиву озодиҳоӣ, ҷасорату фидокорӣ, поси хотири ҳамешагии гузаштагон муҳим арзёбӣ мекунаанд.

Калидвожаҳо: осорхона, экспозитсия, экспонат, Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҷабҳа, ақибгоҳ, ватандӯстӣ, озодиҳоӣ, ҷасорат, фидокорӣ мушқилот, ғалаба.

ОТРАЖЕНИЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ В КОЛЛЕКЦИИ И ЭКСПОЗИЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ

На основе экспонатов Национального музея авторы представили важные историко-музейные и просветительские сведения об одном из самых трагических и в то же время насыщенных боевыми и трудовыми достижениями моментов в истории таджикского народа в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). В частности, приводя информацию о некоторых экспонатах Национального музея, он справедливо указывает, что неповторимый героизм защитников Родины, самоотверженный труд и страдания жителей тыла являются великим примером стойкости и образцом для подражания. Поэтому изучение различных аспектов этой темы не утратило своего научного значения и сегодня. В частности, авторы считают важным чтобы в экспозиции музеев имелся уголок, в котором были бы представлены экспонаты, рассказывающие о Великой Отечественной войне, с целью воспитания чувства патриотизма и свободолюбия, показывающие примеры мужества и самопожертвования.

Ключевые слова: музей, экспозиция, экспонат, Великая Отечественная война, фронт, тыл, патриотизм, свобода, мужество, самопожертвование, трудности, победа.

REFLECTION OF THE GREAT PATRIOTIC WAR IN THE COLLECTION AND EXHIBITION NATIONAL MUSEUM

Based on the exhibits of the National Museum, the authors presents important historical, museological, and educational information about one of the most tragic yet eventful moments of the Tajik people's history during the Great Patriotic War (1941–1945). In particular, by providing details about certain exhibits from the National Museum, the author rightly points out that the unparalleled heroism of the defenders of the Motherland, the selfless labor, and the suffering of those on the home front are great examples of resilience and models to follow. Therefore, the study of various aspects of this topic has not lost its scientific relevance even today. Specifically, the authors emphasizes the importance of having a corner in museum exhibitions dedicated to showcasing artifacts of the Great Patriotic War. Such displays aim to foster a sense of patriotism and love of freedom, highlighting examples of courage and self-sacrifice.

Keywords: museum, exhibition, exhibit, Great Patriotic War, front, home front, patriotism, freedom, courage, self-sacrifice, hardships, victory.

Дар бораи муаллифон

Фирдавси Абдулҳамид

*Номзади илмҳои таърих, докторанти
шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нав
Институти таърих, бостонишиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ
734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33*

E-mail: firdavs90_tj@mail.ru

Азаматзода Ғайратшо

*Номзади илмҳои таърих, докторанти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17*

E-mail: shohzoda2017@mail.ru

Об авторах

Фирдавси Абдулҳамид

*Кандидат исторических наук, докторант
отдела древней, средневековой и новой
истории*

*Институт истории, археологии и
этнографии им. А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 33*

E-mail: firdavs90_tj@mail.ru

Азаматзода Ғайратшо

*Кандидат исторических наук, докторант
кафедры истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 17*

E-mail: shohzoda2017@mail.ru

About the authors

Firdavsi Abdulhamid

*Candidate of Historical Sciences, Doctoral
Student of the Department of Ancient, Medieval
and Modern History*

*Institute of History, Archeology and
Ethnography named after A. Donish NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33
Rudaki ave*

E-mail: firdavs90_tj@mail.ru

Azamatzoda Gayratsho

*Candidate of Historical Sciences, Doctoral
student of the Department of History of the
Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki ave., 17*

E-mail: shohzoda2017@mail.ru

СТРАТЕГИЯҲОИ НАҚЛИЁТИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДИИ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Айнуллозода Н. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Стратегияҳои нақлиётии Тоҷикистон дар таҳким ва рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши калидӣ доранд, зеро мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон, ки дар маркази минтақа қарор дорад, онро ба як нуқтаи муҳим барои пайвасти кардани кишварҳои Осиёи Марказӣ ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва минтақаҳои дигар табдил медиҳад. Бо дарназардошти аҳамияти стратегӣ, Тоҷикистон ба рушди инфрасохтори нақлиётии муосир, аз ҷумла бунёди роҳҳо, бандарҳо ва терминалҳои нақлиётӣ, диққати хос медиҳад. Ин тадбирҳо барои кишвар имкон медиҳанд, ки ҳамчун як пул барои транзити молу маҳсулот ва мусофирон дар Осиёи Марказӣ амал кунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маркази Осиёи Марказӣ қарор дорад, бо кишварҳои Узбекистону Қирғизистон, Афғонистон ва Чин ҳамсарҳад мебошад. Ин мавқеи стратегӣ ба Тоҷикистон имконияти медиҳад, ки нақши калидӣ дар транзити молу маҳсулот байни кишварҳои дуру наздик иҷро кунад. Ба ин васила, Тоҷикистон метавонад ҳамчун як пайвандкунандаи муҳим миёни кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, Ҷанубӣ ва ҳатто кишварҳои Халиҷи Форс амал кунад. Вай инчунин барои рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ бо кишварҳои шарқ ва ғарб аҳамияти хоса дорад.

Вобаста ба таҳкими инфрасохтори нақлиётӣ ва рушди долонҳои транзитии байналмилалӣ, Тоҷикистон як зумра долонҳои нақлиётии стратегӣ дорад, ки ба афзоиши ҳамлу нақли мол ва мусофирон мусоидат мекунанд. Аз ҷумла, долонҳои нақлиётии Ҳавост (сарҳади Узбекистон) – Хучанд – Душанбе – Панҷи Поён – сарҳади Афғонистон, долони нақлиётии Ош – Саритош – Қарамиқ (сарҳади Қирғизистон) – Ҷиргатол – Рашт – Ваҳдат – Душанбе – Турсунзода – сарҳади Узбекистон ва долони нақлиётии Қаросӯ (сарҳади Чин) – Қулма – Мурғоб – Хоруғ – Кӯлоб – Ваҳдат – Душанбе – Сарисий (Узбекистон) дорои аҳамияти стратегӣ барои рушди таҳкими робитаҳои тиҷоратӣ ва нақлиётӣ байни кишварҳо мебошад.

Ҳар як долони нақлиётӣ барои як гурӯҳи кишварҳо аҳамияти калони транзитӣ дорад. Масалан, долони Ҳавост – Хучанд – Душанбе – Панҷи Поён – сарҳади Афғонистон барои пайвасти кардани Тоҷикистон бо Афғонистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ аҳамияти калон дорад.

Долонҳои нақлиётии Ош – Саритош – Қарамиқ ва Қаросӯ – Қулма – Мурғоб – Хоруғ – Кӯлоб барои таъмини робитаҳо байни Тоҷикистон, Қирғизистон, Узбекистон ва Чин пешбинӣ шудаанд, ки ин шабакаи нақлиётии байналмилалӣ барои транзити молу маҳсулот ва мусофирон дар тамоми Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ муҳим аст.[10, с. 53-54]

Рушди долонҳои нақлиётӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ба рушди иқтисодии кишвар, балки ба таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва робитаҳои тиҷоратӣ мусоидат мекунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ), Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон ва Чин робитаҳои хуби тиҷоратӣ ва нақлиётӣ дорад, ки барои афзоиши гардиши мол ва маҳсулот аҳамияти калон доранд. Ин робитаҳо тавассути долонҳои нақлиётӣ метавонанд фароҳамоварӣ барои бозори минтақа ва ҷаҳонӣ дар интиқоли молу маҳсулот, рушди тиҷорат ва таъмини амнияти иқтисодӣ созанд.

Бо мақсади раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва расидан ба мақсадҳои стратегӣ хеш, Тоҷикистон фаъолияти шохроҳҳои нақлиётӣ, ки ба стандарти байналмилалӣ мутобик мебошанд, пеш мебарад. Ин аст, ки тадбирҳои стратегӣ ва инфрасохтори кишвар ба рушди нақлиёт ва транзити молу маҳсулот мусоидат карда, Тоҷикистонро ҳамчун як давлати транзитӣ ва муҳим дар минтақа таъриф мекунанд.

Татбиқи стратегияи баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва рушди инфрасохтори нақлиётӣ дар Тоҷикистон аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба як ҳадафи асосии Ҳукумати кишвар табдил ёфтааст. Тоҷикистон барои мутобик намудани қонунгузориҳои худ ба меъёрҳои байналмилалӣ ва иштирок дар созишномаҳо ва конвенсияҳои байналмилалӣ

тадбирҳои зарурӣ андешид, ки онҳо ба таҳкими робитаҳои тичоратӣ ва нақлиётӣ миёни давлатҳои Осиёи Марказӣ, Шарқ ва Ғарб мусоидат мекунанд.

Дар татбиқи ҳадафи стратегияи баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, ки барои рушди иқтисодии кишвар таҳия карда шудааст, ду самти асосии фаъолият дар соҳаи нақлиёт пешбинӣ шудааст:

1. Рушди шабакаи нақлиётӣ дар дохили мамлакат ва пайваст намудани он бо шабакаи роҳҳои байналмилалӣ нақлиётӣ. Бояд зикр намуд, ки таъсис додани инфрасохтори мукаммали нақлиётӣ дар дохили мамлакат ва пайвастшавии он ба шабакаи глобалии нақлиёти байналмилалӣ аҳамияти муҳим дошта, он ба ташаккули ҳамлу нақли молу маҳсулот ва ҳаракати мусофирон мусоидат хоҳад кард.

2. Пайвастшавии мамлакат ба конвенсияҳо ва созишномаҳои амалкунандаи байналмилалӣ, ки барои тевсеаи ҳамкориҳо дар соҳаи нақлиёт қабул гардидаанд. Ин пайвастшавӣ барои тавсеаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳамоҳангсозии қонунгузории милӣ бо меъёрҳои техникӣ дар соҳаи нақлиёт, ки ба беҳтар гардидани муносибатҳои тичоратӣ ва нақлиётӣ байни давлатҳо мусоидат мекунад равона карда шудааст. [9, с. 134]

Татбиқи босамари ҳар ду самти мазкур ба он мусоидат намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи ташаккули инфрасохтори мукаммали нақлиётӣ ва рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи нақлиёт ба муваффақиятҳои калон сазовор гардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯъ ҳамеша ба рушди ҳамкориҳои нақлиёти байналмилалӣ ва мутобикшавӣ бо меъёрҳои ҷаҳонӣ аҳамияти калон додааст. Ҳамчунин, мамлакат дар доираи созишномаҳо ва конвенсияҳои байналмилалӣ, ки барои рушди тичорат, нақлиёт ва муносиботи иқтисодӣ қабул гардидаанд, фаълоне иштирок мекунад. Вазифаи асосии Тоҷикистон дар шохроҳҳои нақлиётӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ барои рушди иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои миллии кишвар аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз ҳамчун як шарикӣ фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ шиносо мебошад, дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, ки ба тамоми ҷаҳон таъсир мерасонанд, нақши муҳим мебозад. Мавқеи стратегӣ ва раҳбарии хирадмандонаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташкил ва ташаккули як шабакаи мустаҳками нақлиёти байналмилалӣ имконият медиҳад, ки Тоҷикистон ҳамчун як кишвари транзитӣ, ки ба рушди иқтисодӣ ва беҳбудии кишварҳои ҳамсоя мусоидат намуда, дар марҳалаи нави рушди иқтисодиёт иштирок кунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар маркази Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, барои таҳкими муносибатҳои нақлиётӣ ва транзитии минтақавӣ аҳамияти махсус дорад. Нақлиёт ҳамчун соҳаи муҳим барои рушди иқтисодиёти кишвар, тавассути пайваст намудани Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя ва дур, нақши калоне дар рушду таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва тичоратӣ мебозад.

Татбиқи созишномаҳои нақлиётӣ, ки ба густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ ва транзитӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ равона шудаанд, баъзе монеаҳои бузургро дар роҳи рушди инфрасохтор ва таъмини интиқоли бору мусофирон аз як кишвар ба кишварҳои дигар эҷод мекунанд. Монеаҳо дар роҳҳои транзитӣ, махсусан дар қаламрави Ҷумҳурии Узбекистон, Қирғизистон ва Қазоқистон, боздошти раванди муназзами транзит ва боздоштани раванди иқтисодӣ дар минтақа гардиданд. Маҳдудиятҳои маъмурӣ ва расмӣ дар интиқоли воситаҳои нақлиёт, ки ба таъмини самарабахшии раванди транзит ва рушди инфрасохтор ҳалал мерасонд, сабаби амал накардани баъзе созишномаҳо гардид.

Новобаста аз мушкилотҳои мавҷуда Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳким ва рушди соҳаи нақлиёт бо як қатор кишварҳои ҳамсоя ва дигар кишварҳо ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардид. Мутобиксозии роҳҳои нақлиёти мамлакат ба стандартҳои байналмилалӣ, ба хусус шабакаи шохроҳҳои Осиё, ба Тоҷикистон имкон дод, ки дар баробари рушд ва таҳкими ҳамкориҳо бо кишварҳои ҳамсоя, шомили як шабакаи нақлиёти байналмилалӣ гардад. Ин пайвандшавӣ на танҳо барои интиқоли молу маҳсулот, балки барои равобитаи тичоратӣ ва иқтисодии кишвар низ аҳамияти калон дошт.

Барномаи ТРАСЕКА, ки бо мақсади беҳтар кардани ҳамкориҳои нақлиётӣ ва транзитӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ, Қафқоз ва Аврупо таъсис ёфтааст, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои хубе барои таҳкими иқтисод ва рушди инфрасохторҳои нақлиётӣ ба вуҷуд овард. Тоҷикистон бо пайвастшавӣ ба ин барнома, дар натиҷа тавонист, ки нақлиёти байналмилалиро содда ва самарабахштар гардонад. Конфронсҳои байналмилалӣ, ки дар доираи барномаҳои ТРАСЕКА баргузор мегарданд, имкони мусоидат ба рушди нақлиёти транзитӣ ва логистикӣ дар минтақаи Аврупо–Қафқоз–Осиё доранд.

Ғайр аз ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёду соҳибхитӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқеи худро дар заминаи манфиатҳои миллӣ ва стратегияи иқтисодии кишвар муайян менамояд. Ташаккули рабобити байналмилалӣ ва ҳамроҳ гардидан ба созишномаҳои байналмилалӣ ба Тоҷикистон имконият медиҳад, ки соҳаи нақлиётро ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ намуда, дар таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ бо дигар кишварҳо нақши фаъол дошта бошад. Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар нахустин суҳанронии худ бахшида ба “Рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ” қайд карданд, ки “ҳоло Тоҷикистон ба узвияти беш аз 80 созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ва ниҳодҳои молиявӣ ҷаҳонӣ эътироф гардида, дар ҳалли масли мушкилоти сиёсӣ амниятӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷаҳон дар баробари дигар кишварҳо нақши босазои худро мегузорад” [8].

Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар микёси ҷаҳонӣ як шарикӣ фаъол ва масъул шинохта шудааст. Бо қабули зиёда аз 350 санадҳои байналмилалӣ, кишвар уҳдадорҳои худро барои расидан ба ҳадафҳои байналмилалӣ, аз қабилӣ рушди иҷтимоӣ, беҳбудии иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист бо як масъулияти балан иҷро менамояд.

Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ба татбиқи созишномаҳо ва стандартҳои байналмилалӣ муваффақаст, балки дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, ки ба тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ таъсир мерасонанд, иштироки фаъол дорад.

Бо дарназардошти вазъи сиёсии кишвар дар он давра созишномаи “Дар бораи принципҳои ҳамкорӣ ва шартҳои муносибатҳо дар соҳаи нақлиёт бо давлатҳои ҳамсоя”, ки 23 апрели соли 1992 дар шаҳри Бишкек ба имзо расид, ба таври бояду шояд татбиқ нагардид. Новобаста аз он ки созишнома барои ташаккули ҳамкориҳо дар соҳаи нақлиёт ва сода кардани транзит ва алоқаи боркашонӣ ва интиқоли мусофирон байни кишварҳои Осиёи Марказӣ аҳамияти калон дошт, сохтани монеаҳои сунъӣ дар роҳҳои транзитӣ, махсусан дар қаламрави ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Қирғизистон ва вилоятҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Қазоқистон нагузоштанд, ки созишномаи мазкур ба таври самаранок амалӣ карда шавад. Дар ин кишварҳо намоёндагони ниҳодҳои қудратӣ, дар бисёр мавридҳо барои гузаронидани воситаҳои нақлиёт аз Ҷумҳурии Тоҷикистон монеаҳои гуногун эҷод мекарданд, ки раванди транзитро мушкил намуда, эътидоли роҳҳо дар минтақа бо мушкилоти зиёде рӯбарӯ мегардид.

Бо вучуди мавҷудияти монеаҳо, ин созишнома барои таҳкими пайваستҳои кишварҳо дар соҳаи нақлиёт муҳим буд. Дар ҳамин давра, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор кишварҳои дигар созишномаҳои дучониба ва бисёрҷониба барои рушди инфрасохтори нақлиётӣ имзо кард, ки натиҷаҳои мусбати иқтисодӣ ва транзитӣ доштанд. Ин иқдомҳо дар самти пайваст намудани хати транзитии Тоҷикистон ба кишварҳои ҳамсоя, махсусан Афғонистон, Қирғизистон, Ўзбекистон, Қазоқистон ва дигар кишварҳо дар дохили Авруосиё, нақши муҳими барои рушди иқтисоди кишвар доштанд [2, с. 69-70].

Сафари Президенти Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев ба Тоҷикистон дар рӯзҳои 9-10 марти соли 2018 ва сафари ҷавобии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ўзбекистон дар рӯзҳои 17-18 августи соли 2018 барои таҳкими ҳамкориҳои дучониба ва рушди робитаҳои иқтисодӣ ва нақлиётӣ ҳарду ҷониб аҳамияти махсус доштанд. Дар натиҷа, беш аз 50 шартнома ва созишнома дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла алоқаи байналмилалӣ автомобилӣ, роҳи оҳан ва авиатсия ба имзо расида шуданд. Бо имзои ин созишномаҳо, имконияти хуби баромадани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мушкилоти коммуникатсионӣ ва беҳтар кардани шароити транзитии кишвар фароҳам омада, дар навбати худ ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва муқолаи байналмилалӣ кӯмак расониданд [3].

Шабакҳои роҳҳои мошингарди Осиё аз роҳҳои АН-7, АН-65 ва АН-66 бо дарозии умумии он зиёда аз 1987 километрро ташкил медиҳад, як қисми муҳими таркибии шабакаҳои нақлиётӣ Осиё мебошанд, ки Тоҷикистонро бо кишварҳои ҳамсоя, аз қабилӣ Ўзбекистон, Афғонистон, Қирғизистон ва Чин мепайвандад. Ин шохроҳҳо на танҳо барои рафтуомад ва транзит дар минтақаи Осиё аҳамияти калон доранд, балки дар рушди таҳкими муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷи дуру наздик низ нақши муҳим мебозанд.

Чорабинӣ бо иштироки намоёндагони баландмақоми кишварҳои аъзои комиссияи байнихукумати ТРАСЕКА, ки дар он Муовинони сарвазирон, Вазирони нақлиёт ва муовинони вазирон даъват гардида буданд баргузор карда шуд. Ин ҷаласа барои иштирокчиён имконият дод, ки ҳамкориҳои худро дар соҳаи транзити нақлиёт ва рушди инфрасохтор тавсеа намоёнд. Дар ҷаласаҳои умумии конфронс, инчунин котибони миллии кишварҳои аъзои ТРАСЕКА, ки дар байни онҳо Озарбойҷон, Арманистон, Булғористон,

Гурчистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдова, Руминия, Тоҷикистон, Туркия, Ўзбекистон, Украина ва Туркменистон буданд иштирок намуданд [1].

Ҳар яке аз ин кишварҳо бо мақсади рушд ва беҳбудии ҳамлу нақли транзитии молу маҳсулот ва интиқоли мусофирон байни кишварҳои аъзои ТРАСЕКА, фаъолияти худро дар асоси шартномаҳои дучониба ва бисёрҷониба ба роҳ монда, ба эҳё ва рушди дигар шабакаҳои нақлиёти минтақавӣ, ки дар сурати амалӣ шудани онҳо транзити мол ва мусофирон дар минтақаи Авруосиё осонтар ва самараноктар хоҳад шуд, муносибат намуданд. Илова бар ин, чорабинӣ мазкур ба пайваستшавии кишварҳо ба барномаи Иттиҳоди Аврупо, ки ҳадафи он таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи нақлиёт ва транзит буд, мусоидат намуд [5].

Ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барномаи ТРАСЕКА имкон дод, ки кишвар бо шабакаҳои нақлиётии Қафқоз ва Осиёи Марказӣ пайваст шавад. Ин пайвастшавӣ дар оянда метавонад ба кишвар манфиатҳои зиёдро дар соҳаи иқтисоди нақлиёт ва тиҷорат ба бор оварад. Илова ба ин, ширкат дар чунин барнома ба кишварҳои аъзо имкон медиҳад, ки ҳамкориҳои худро дар соҳаи интиқол ва транзит мустақкам намуда, ба рушди бештари инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ оғоз кунанд [4, с. 74].

Бо имзои ин созишномаҳо, Тоҷикистон имконияти баромадан аз мушкилоти коммуникатсионӣ ва беҳтар кардани шароити транзитии худро пайдо кард, ки дар рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тиҷорати минтақавӣ нақши муҳим дошт. Ҳамзамон, Тоҷикистон ба як макони муҳим барои баргузориҳои чорабиниҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ табдил ёфт, ки рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва нақлиётӣ дар Осиёи Марказӣ ва Аврупо мусоидат намуд.

Рушди инфраструктураи нақлиётӣ дар Тоҷикистон бо таъсиси Ассотсиатсияи интиқолдиҳандагони байналмилалӣи автомобилӣ (АВВАТ) дар соли 1995, ки дар рушд ва стандартизатсия кардани соҳаи нақлиёт дар Тоҷикистон нақши калидӣ дошт, марҳилаи муҳимро паси сар кард. Вобаста ба роҳандозии ҳамкориҳои байналмилалӣ ва пайвастшавии Тоҷикистон ба созмонҳои байналмилалӣи нақлиётӣ, аҳамияти нақлиёт дар иқтисоди кишвар афзоиш ёфт.

Барномаи ҳамкориҳои иқтисодии минтақавии Осиёи Марказӣ (ХИМОМ), ки соли 1997 қабул шудааст, барои рушди ҳамкориҳои тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва транзитии кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, аҳамияти калон дорад. Ба таҳкими робитаҳои иқтисодӣ ва сохтмони инфрасохторҳои нақлиётӣ, ки дар доираи ин барнома татбиқ мешаванд, кӯмак мерасонанд, ки дар натиҷа, самаранокии инфрасохтор ва робитаҳои иқтисодӣ дар минтақа афзоиш ёбад.

Ифтитоҳи пули миёни Тоҷикистон ва Афғонистон, ки дар соли 2004 бо иштироки роҳбарони ду кишвар ба анҷом расид, имкониятҳои нави транзит ва тиҷоратӣ барои минтақаи Бадахшон ва кишварҳои ҳамсоя фароҳам овард. Сафари расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Афғонистон дар соли 2005 ва ба имзо расидани созишномаҳо дар соҳаҳои нақлиёт ва транзит миёни ду кишвар, инчунин сохтмони пулҳо дар болои дарёи Панҷ ва таҳкими инфрасохтори нақлиётӣи ду кишвар, як қадами муҳим дар таърихи муносибатҳои дучониба буд.

Иҷрои созишномаҳои мазкур, таҳкими ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушди нақлиёти байналмилалӣ, дар маҷмӯъ, ба суботи сиёсӣ ва иқтисодӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва Афғонистон мусоидат мекунад. Ғайр аз ин, бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи убури транзитии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бунёди терминалҳои наздисарҳадӣи байналмилалӣи автомобилӣ” аз 2 майи соли 2007, №212, ҳаритаҳои технологӣ, ки хатсайрҳои транзитии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ дар қаламрави кишварро муайян менамуданд, тасдиқ шуданд. Ин хатсайрҳо дар беҳтар кардани раванди транзит ва соддагардонии ҳаракати нақлиёт дар хати байналмилалӣи Тоҷикистон нақши муҳим мебозанд [6].

Бо қабули Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2006, №779 дар бораи “Қоидаҳои аз роҳҳои мошингард гузаштани воситаҳои нақлиёт бо вазн ва андозаҳое, ки аз меъёрҳои муқарраргардида зиёданд” чораҳои гузашти воситаҳои нақлиёти вазнин ва маҳсусро, ки ба меъёрҳои муайяншуда мувофиқат намекарданд муайян карда шуданд. Якҷо бо ин қарор, “Низомномаи терминалҳои наздисарҳадӣи байналмилалӣи автомобилӣ” низ тасдиқ карда шуд, ки мақсади асосии он аз ба танзим даровардани фаъолияти терминалҳои наздисарҳадӣ ва истифодаи онҳо барои гузариши воситаҳои нақлиёти байналмилалӣ иборат буд [7].

Сохтмони инфрасохторӣ дар тамоми ҷаҳон як унсури калидӣ дар рушди иқтисод ва ҳамкориҳои байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Вақте ки кишварҳо бо ҳам кор мекунанд, махсусан дар бахши инфрасохтор, на танҳо барои беҳтар кардани шароити зиндагии шаҳрвандони худ, балки барои таҳкими робитаҳои дипломатӣ ва тичоратии худ низ саҳм мегузоранд. Як намунаи ҷолиб дар ин замина сохтмони пули байнидавллатии болои дарёи Панҷ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистонро мепайвандад мебошад.

Пули мазкур, ки бо кӯмаки молии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хазинаяи Оғохон оид ба рушд сохта шуда, аз оғози сохтмонаш мақсад дошт, ки роҳи муосир ва беҳтар барои интиқоли молу маҳсулот ва мусофирон байни ду кишвар фароҳам оварад. Воқеан, пули мазкур, ки бо дарозии 135 метр ва паҳноии 3,5 метр сохта шудааст, на танҳо барои рушди иқтисодии Тоҷикистон ва Афғонистон, балки барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Инчунин, зери роҳбарии ду кишвар – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон Ҳомид Карзай – лоиҳаҳои муфид дар ин самт роҳандозӣ гардид, ки тибқи онҳо сохтмони пул ҳамчун як марҳалаи муҳим барои рушди робитаҳои иқтисодии ду давлат арзиш дорад.

Ҷамъомад, ки дар маросими ифтитоҳи пули мазкур баргузор шуд, барои ҳарду ҷониб имкониятҳои зиёдеро барои рушди ҳамкориҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ кушод. Барои намоёндагони ИМА низ, ки барои амалӣ кардани ин лоиҳа дар баробари Тоҷикистон ва Афғонистон кӯмак мерасониданд, муҳим буд, ки ин лоиҳа ҳамчун аломати устувор ва амалӣ кардани ҳамкориҳои байналмилалӣ ба ҳисоб равад.

Вазири савдои ИМА, Карлос Гутерес дар маросими ифтитоҳи пул зикр кард, ки ин сохтмон на танҳо барои рушди муносибатҳои дуҷониба, балки барои рушду мустаҳкам шудани робитаҳои тичоратии ҳамаи кишварҳои минтақа муҳим аст. Ба ҷуз аз рушди тичорат, ин пул ба кишварҳои ҳамсоя, хусусан Афғонистон, имконият медиҳад, ки бо истифода аз роҳҳои Тоҷикистон ба бандарҳои Уқёнуси Ҳинд ва кишварҳои дигари Осиёи Ҷанубӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои нақлиётӣ дар минтақа боз як ҷузъи муҳимтарини пешрафти иқтисодӣ ва беҳатарии минтақавӣ ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рушди муносибатҳои хориҷӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ соли 2011 “Созишномаи интиқоли фаромарзӣ”-ро бо Ҷумҳурии Қирғизистон ба имзо расонд. Ин созишнома дар доираи Барномаи ҳамкориҳои иқтисодии минтақавӣ Осиёи Марказӣ (ҲИМОМ - ЦАРЭС) таҳия карда шудааст. Барномаи мазкур як воситаи муҳим ҷиҳати беҳтар намудани ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ буда, барои рушди савдои байни давлатҳо, таҳкими робитаҳои транзитӣ ва сохтмони инфрасохторҳои зарурӣ кӯмак расонид.

Аз соли 2016 Тоҷикистон як қатор гузаргоҳҳои сарҳадӣ ва инфрасохтори муҳимро барои беҳтар кардани ҳаракати нақлиёти байналмилалӣ ба роҳ мондааст. Гузаргоҳҳои сарҳадии “Дӯстӣ”, “Панҷи Поён” ва “Кулма”, инчунин роҳҳои оҳан дар марзи Ўзбекистон ва Қирғизистон бо мақсади беҳтар намудани интиқоли мол ва мусофирон ва рушди робитаҳои иқтисодӣ ҷаҳол шудаанд.

Ҳамин тариқ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон имкониятҳои транзити молу маҳсулотро афзоиш дода, ба рушди иқтисодӣ ва таҳкими робитаҳои тичоратӣ бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳон мусоидат мекунанд. Сохтмони роҳи мошингарди Душанбе – Хоруғ – Лангар – Ваҳон – Қароҷӣ ва дигар лоиҳаҳои транзитии байналмилалӣ, ки тавассути Афғонистон ва Покистон ба бандарҳои баҳрии ҷаҳон иртибот медиҳад, имкониятҳои зиёдеро барои кишвар боз мекунанд. Дар воқеъ, лоиҳаҳои муҳими инфрасохторӣ, ки бо кӯмаки кишварҳои ҷаҳонӣ амалӣ мешаванд, ба кишварҳо дар таҳкими робитаҳои тичоратӣ, сиёсӣ ва дипломатӣ кӯмак мерасонад.

Адабиёт

1. Айнуллозода, Н. А. Нақши долонҳои байналмилалӣ нақлиётӣ дар Тоҷикистон: ҳолат, дурнамо ва рушд / Н. А. Айнуллозода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №. 1. – С. 49-57.
2. Бойгонии ҷорӣ Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумот дар бораи натиҷаҳои ҷаҳолияти хоҷагидорӣ ва истеҳсолӣ дар 1 сентябри соли 2013. С. 69-70.
3. Государственный визит Президента Узбекистана в Таджикистан. [Манбаи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: www.cis.minsk. (Санаи муроҷиат: 21.08.2023).
4. Зоҳидӣ Н., Ниятбеков В., Камолов А. 25 қадам дар паҳнои олам. -Душанбе: Ирфон, 2016, - 220 с.
5. История ТРАСЕКА. [Манбаи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: www.traceca-org. (Санаи муроҷиат: 17.08.2023).

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ӯбури транзитии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ байналмилалӣ тавассути қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бунёди терминалҳои наздисарҳадӣ байналмилалӣ автомобилӣ” аз 2 майи соли 2007, №212. [Манбаи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: [www./http:tajtrade.tj](http://http:tajtrade.tj) (Санаи муроҷиат: 19.08.2023).
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2006, №779 “Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои аз роҳҳои автомобилгард гузаштани воситаҳои нақлиёт бо вазн ва андозаҳои, ки аз меъёрҳои муқарраргардида зиёданд”. [Манбаи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: [www./http:adlia.tj](http://http:adlia.tj)
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба нахустин таҷлили Рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ. [Манбаи электронӣ]. Реҷаи дастрасӣ: [www./http:mfa.tj](http://http:mfa.tj) (Санаи муроҷиат: 19.08.2023).
9. Транспорт и связь в новых независимых государствах: особенности и факторы развития / Под общей ред. д.э.н. Л.Б. Вардомского. М: ИЭ РАН, 2013. – с.134
10. Шарифзода, А. Фархундапай. / А. Шарифзода, З. Қосимӣ. - Душанбе, 2014. - С. 53-54.

СТРАТЕГИЯҲОИ НАҚЛИЁТИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Мақола ба таҳлили стратегияҳои нақлиётии Тоҷикистон ва таъсири онҳо ба рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ дар Осиёи Марказӣ ва берун аз он мепардозад. Мавқеи стратегӣ ва ҷойгиршавии Тоҷикистон дар маркази Осиёи Марказӣ имконият медиҳад, ки инфрасохтори нақлиётӣ таҳким ёбад ва долонҳои транзитӣ барои афзоиши гардиши молу маҳсулот дар минтақа ва ҷаҳон истифода шаванд. Ҳукумати кишвар дар солҳои ахир бо татбиқи як қатор тадбирҳо, қўшиш кардааст, ки шабакаи нақлиётии худро беҳтар созад, ба бандарҳои бахрӣ роҳ ёбад ва терминалҳои логистикӣ созад. Дар мақола, нақши долонҳои транзитии Тоҷикистон ва имкониятҳои транзити молу маҳсулот миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ, Шарқ ва Ғарб таҳлил шудааст. Ба ҷумлаи ин долонҳо, долонҳои нақлиётии Хавост-Хучанд-Душанбе-Панҷи Поён, Ош-Саритош-Қарамиқ ва Қаросӯ-Қулма-Мурғоб-Кӯлоб зикр гардида, аҳамияти онҳо барои беҳтар кардани робитаҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ бо кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Афғонистон, Қирғизистон, Ўзбекистон ва Чин таъриф ёфтааст. Мақола инчунин ба созишномаҳои муҳим, ки Тоҷикистон дар доираи онҳо ҳамкориҳои нақлиётӣ ва тиҷоратии худро таҳким бахшида аст, диққат медиҳад. Рушди барномаҳои байналмилалӣ, ба мисли ТРАСЕКА ва созишномаҳои дучониба бо кишварҳои ҳамсоя, ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва ташкили як шабакаи мустаҳкам дар минтақаи Осиёи Марказӣ кўмак мерасонанд. Ба мисоли дигар, сохтмони пули байнидавлатии болои дарёи Панҷ миёни Тоҷикистон ва Афғонистон, ки ба таҳкими робитаҳои тиҷоратӣ ва иқтисодӣ дар минтақа мусоидат кардааст, нишонаи барҷастаи ин раванд мебошад. Мақола ба таври кумил нишон медиҳад, ки таҳкими инфрасохтори нақлиётӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ чӣ гуна метавонанд ба рушди иқтисоди Тоҷикистон ва минтақа, таҳкими амнияти иқтисодӣ ва афзоиши робитаҳои тиҷоратӣ бо кишварҳои гуногун мусоидат кунанд.

Калидвожаҳо: Стратегияҳои нақлиётии Тоҷикистон, рушди инфрасохтори нақлиётӣ, тавсеа ва тақвияти шабакаи нақлиётӣ, транзити молу маҳсулот, долонҳои транзитӣ, робитаҳои тиҷоратӣ ва нақлиётӣ, созишномаҳои байналмилалӣ, барномаи ТРАСЕКА.

ТРАНСПОРТНЫЕ СТРАТЕГИИ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Статья анализирует транспортные стратегии Таджикистана и их влияние на развитие экономического сотрудничества в Центральной Азии и за её пределами. Стратегическое расположение Таджикистана в центре Центральной Азии предоставляет возможности для укрепления транспортной инфраструктуры и использования транзитных коридоров для увеличения потока товаров в регионе и мире. В последние годы правительство страны предприняло ряд шагов по улучшению транспортной сети, обеспечению выхода к морским портам и строительству логистических терминалов. В статье анализируется роль транзитных коридоров Таджикистана и возможности транзита товаров и продукции между странами Центральной Азии, Востока и Запада. Среди этих коридоров упоминаются транспортные маршруты Хавост-Худжанд-Душанбе-Панжи Поён, Ош-Саритош-Карамик и Каросу-Кулма-Мурғоб-Куляб, и подчеркивается их важность для улучшения торговых и экономических связей с соседними странами, включая Афганистан, Кыргызстан, Узбекистан и Китай. Статья также акцентирует внимание на важных соглашениях, которые Таджикистан заключил для укрепления транспортного и торгового сотрудничества. Развитие международных программ, таких как ТРАСЕКА, и двусторонние соглашения с соседними странами способствуют развитию транспортной инфраструктуры и созданию стабильной сети в Центральной Азии. Например, строительство межгосударственного моста через реку Панж между Таджикистаном и Афганистаном, который способствовал укреплению торговых и экономических связей в регионе, является ярким примером этого процесса. Статья в полном объеме демонстрирует, как укрепление транспортной инфраструктуры и международное сотрудничество могут способствовать развитию

экономики Таджикистана и региона, обеспечивать экономическую безопасность и усиливать торговые связи с различными странами.

Ключевые слова: транспортные стратегии Таджикистана, развитие транспортной инфраструктуры, расширение и укрепление транспортной сети, транзит товаров и продукции, транспортные коридоры, торговые и транспортные связи, международные соглашения, программа TRACECA.

TRANSPORTATION STRATEGIES OF TAJIKISTAN AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC COOPERATION IN CENTRAL ASIA

The article analyzes the transport strategies of Tajikistan and their impact on the development of economic cooperation in Central Asia and beyond. Tajikistan's strategic location in the heart of Central Asia provides opportunities to strengthen transportation infrastructure and utilize transit corridors to increase the flow of goods in the region and globally. In recent years, the government has taken several measures to improve the transport network, secure access to seaports, and build logistics terminals. The article examines the role of Tajikistan's transit corridors and the opportunities for the transit of goods and products between Central Asian countries, as well as East and West. Among these corridors, the transport routes of Khavast-Khujand-Dushanbe-Panji Poyon, Osh-Saritash-Karamik, and Karasu-Kulma-Murgob-Kulyab are highlighted, emphasizing their importance in improving trade and economic ties with neighboring countries, including Afghanistan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and China. The article also focuses on important agreements that Tajikistan has made to strengthen its transport and trade cooperation. The development of international programs, such as TRACECA, and bilateral agreements with neighboring countries contribute to the development of transport infrastructure and the establishment of a stable network in Central Asia. For example, the construction of an intergovernmental bridge over the Panj River between Tajikistan and Afghanistan, which has fostered the strengthening of trade and economic relations in the region, serves as a notable example of this process. The article thoroughly demonstrates how strengthening transport infrastructure and international cooperation can contribute to the economic development of Tajikistan and the region, ensure economic security, and enhance trade relations with various countries.

Keywords: Transport strategies of Tajikistan, development of transport infrastructure, expansion and strengthening of the transport network, transit of goods and products, transport corridors, trade and transport relations, international agreements, TRACECA program.

Дар бораи муаллиф

*Айнулозода Нахтулло Айнуло
Номзади илмҳои таърих, дотсент,
муовини ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

About the author

*Aynulozoda Nahtullo Aynulo
Candidate of History Sciences, Docent,
Vice-Rector for Educational Affairs
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

Об авторе

*Айнулозода Нахтулло Айнуло
Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: nahtullo.87@mail.ru*

МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛЁБИИ КОЛЛЕКСИЯИ ГРАФИКАИ ФОНДИ ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Фирдавси А., Алимова Б. И.

*Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш
МД “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллӣ”-и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷамъоварӣ, ҳифз ва муаррифии осори рассомони тоҷик нақши муҳим ва назаррас дорад. Осорхонаи мазкур аз замони таъсисёбиаш то ба имрӯз ба ҷамъоварии осори санъати тасвирии кишвар аҳамияти хос дода, коллексияҳои гуногуни рассомони маъруфи Тоҷикистонро ҷамъоварӣ намудааст. Ин осорхона бо баргузории намоишҳо, ҷорабиниҳои фарҳангӣ ва таҳқиқоти илмӣ, осори рассомонро ба ҷомеа муаррифӣ мекунад, ки ин ба рушди санъати тасвирии кишвар ва шиносоии бештари аҳоли бо эҷодиёти рассомон мусоидат мекунад. Ҳамзамон, бо ин роҳ, Осорхонаи миллии Тоҷикистон ҳамчун маркази муҳим барои ҷамъоварӣ, ҳифз ва муаррифии осори рассомони тоҷик ва мероси фарҳангии кишвар хизмат мекунад.

Дар воқеъ, санъати тасвирӣ як навъи таъсирбахши эҷодиёти бадеист, ки ҳадафи он инъикоси олами атроф аст. Он дар замонҳои қадимтарин, яъне асри санг ташаккул ёфтааст. Одамони ибтидоӣ дар мағораҳо ва сангҳо ҳар гуна сахнаҳо (петроглифҳо)-ро тасвир менамуданд [8, с. 116].

Хосса, дар даврони нав ва навин таърихи халқи тоҷик санъати тасвирӣ ва амалии тоҷикон рушду нумӯ ёфт ва вобаста ба дигаргуниҳои сиёсӣ фарҳангӣ тағйир ёфта, нишонаҳои фарҳанги даврон ва дину сиёсатҳои гуногунро дар худ фаро гирифт ва ҳамеша ҳамқадами замон ва инъикоскунандаи ҳаёти ҷаҳонӣ ва фикру тахаюлотҳои эҷодкорон гардид.

Осори санъати тасвирӣ дорои навъ ва жанрҳои гуногун мебошад. Яке аз навъҳои маъмул ва рушдёфтаи санъати тасвирӣ ин графика ба ҳисоб меравад. Графика (аз юнонии *graphike* ва *grapho* – менависам, нақш, расм мекашам) навъи санъати тасвирӣ, ки сиёҳқаламӣ ва асарҳои нафисаи чопӣ (ҳаққоқӣ, литография ва ғ.) - ро дар бар гирифта, ба санъати расмкашӣ асос меёбад. Графика аввал ба маънои хат ва санъати хаттотӣ низ меомад. Асоси санъати графика усули пйеса (моҳирона ба кор бурдани тобишҳои ранги сиёҳу сафед) аст. Аз ин рӯ, дар графика, баръакс дигар навъҳои санъати тасвирӣ, ҳелҳои гуногуни ранг кам истифода мешавад. Ғайр аз ин, тафсилоти пурра ва мукаммале, ки дар асарҳои рассомӣ дучор мешаванд, хоси графика нест.

Вожаи “графика”, ки мафҳуми густардае дорад, ҳануз дар доираи ҳунари Тоҷикистон истилоҳи ҳаммаъноӣ он муайян ва дақиқ нест. Онро гоҳе “қаламкашӣ”, гоҳе “расмкашӣ” ва гоҳе бо истилоҳи русии он “рисунки” ном мебаранд. Яке аз муҳаққиқони осори санъати тасвирӣ дар Тоҷикистон Эрачи Меликиён чунин андеша дорад, ки агар графикаро “қаламкашӣ” бигӯем, мо онро маҳдуд мекунем, чун тасвирҳои графикӣ илова бар қалам, бо ангишт, пастел, бур, анвои обрангҳо, аз ҷумла сиёҳу қаҳвай ва маводи дигар низ иҷро мегарданд [4, с. 58].

Графика бинобар муъҷазии баён, имконияти ифодаи муттасили мавзӯ, инчунин мувофиқ будан барои наشري зиёд дар соҳаи таблиғу ташвиқ (плакат, иллюстрация, карикатура, шарж ва ғайра) ифода шуда, дар тарбияи ғоявию сиёсӣ ва бадеии омма нақши калон мебозад.

Бо огози фаъолияти нав дар ҷамъияти инсонӣ - фаъолияти осорхонавӣ намунаҳои санъати тасвирӣ ва амалӣ низ бечунучаро мавриди истифода дар осорхонаҳо қарор дода шуданд. Ҳарчанд ки аввалин осорхона дар шаҳри Душанбе соли 1934 аслан дар асоси бозёфтҳои таърихӣ ба фаъолият шуруъ намуда бошад ҳам дар коллексияҳои ин осорхона намунаҳои санъати қадимаи амалӣ ва ороишӣ низ мавҷуд буд. Дар гули фаъолияти қариб як асраи Осорхонаи миллии Тоҷикистон санъати тасвирӣ давра ба давра такмил ёфт ва асарҳои тозаэҷод ба он шомил гардиданд.

Хосса, ифтитоҳи бинои нави Осорхонаи миллии Тоҷикистон аз ҷумлаи рӯйдодҳои таърихӣ буда, 20 март соли 2013 расман ба фаъолият шуруъ кардааст. Дар Осорхонаи миллии ба ҳолати 25.09.2024 84 ҳазор ашёи осорхонавӣ нигоҳдорӣ мешаванд. Намоиши осори

таърихӣ дар 22 толор, аз ҷумла 2 толори мудаваар сурат мегирад. Инчунин, зербинои осорхона дорои фонд, иборат аз 5 маҳзани нигоҳдории ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мебошад.

Дар фонди Осорхонаи миллии коллексияи бойи графика ҳифзу нигоҳдорӣ мешавад. Асарҳои маъмур, вобаста ба давраи воридшавиашон таҳти рақамҳои осорхонавии КП, КВ, ИНВ/ГР, РМС ва РМВ ба қайд гирифта шудаанд. Графикаҳо дар шароити мувофиқ дар фонди осорхона, дар ҳуҷраҳои №4, 15 ва 19 нигоҳ дошта мешаванд.

Мувофиқи китобҳои фондӣ, бештари графикаҳо дар солҳои 40-ум, 50-ум, 60-ум, 70-ум ва 80-ум асри ХХ эҷод шуда, ба фонди Осорхона ворид шудаанд. Бештари графикаи фонди Осорхонаи миллии аз ҷониби рассомони машҳури шуравӣ, аз қабили Лиси́ков И.Л., Азимов Р., Зоммер Е.М., Краснополский, Сайфулин А., Левкович А.А., Садриддинов А., Гейвандов П.А., Расулов Х., Арзуманов Л., Зейгман И., Манин В.М., Зобнин П.В., Серебрянский Б., Винокуров В. ва Грибков А. эҷод шудаанд.

Асарҳои графикаи фонди Осорхонаи миллии ба мавзӯҳои гуногун бахшида шудаанд. Аз ҷумла, тарғиби меҳнатдӯстӣ, ҳифзи марзу буми ватан ва табиат мавқеи асосиро касб мекунад. Инчунин, дар қисме аз графикаҳо ҷашнҳо, ба монанди Рӯзи Ғалаба, Рӯзи меҳнат, санаи таъсиси Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва Инқилоби Октябр инъикос шудаанд, ки на танҳо дастовардҳои санъатро нишон медиҳанд, балки аҳамияти таърихӣ низ доранд. Ба мавзӯҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, даъват ба артиши сурх ва муҳофизати Ватан, таълиғоти зидди ҷангӣ, мубориза барои ҳуқуқи занон, даъват дар ҳусуси баробарии наҷодӣ ва адолати иҷтимоӣ, ташвиқот барои коллективизатсия ва сотсиализатсия бештар диққат дода шудааст. Ҳамзамон, дар таркиби ин коллексия мавзӯҳои даъват барои ҳаёти солим, варзиш, омӯзиш ва маълумотдиҳии аҳоли, ҳифзи табиат низ мавҷуд аст.

Андозаи графикаҳо дар фонди Осорхонаи миллии гуногун буда, калонаш — бештар аз 2 метр ва хурдтаринаш — 60 см аст. Аммо бештарини графика - плакатҳо 120x70см андоза доранд.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар фонди Осорхонаи миллии бештар 3 намуд графикаҳо: плакати агитатсионӣ, график-плакат ва афиша-плакат мавҷуд аст. Маҷмуи асарҳои графика дар фонди осорхона 7583 ададро ташкил медиҳанд, ки аз ин 1691 адад плакат ва 5892 адад қаламкашӣ мебошанд. Таърихи воридшавии ин асарҳо гуногун буда, қисмашон тариқи тухфа ва шумораи дигарашон тавассути харидорӣ ҷамъоварӣ шудаанд. Бояд гуфт, графикаҳо дар китобҳои инвентарии алоҳида бо рақами тартибӣ ба қайд гирифта шуда, тавсифи илмӣ шудаанд, ки дар он: номи муаллиф, номи асар, соли эҷод, мавод, андоза, арзиш, ҳолат, аз кучо омадан (аз дигар осорхона, тухфашуда ё харидоришуда), шарҳи мухтасари асар ва ҷои нигоҳдорӣ дарҷ гардидааст.

Нахустин асари қаламкашӣ 28 ноябри соли 1945 таҳти санади №27 ба Осорхонаи миллии ворид гардидааст. Муаллиф Гершаник Роман Василевич буда, номи асар “Расми Мороза” мебошад. Дар асар тасвири нимтанаи марди миёнасол, рӯяш ба тарафи рост, дар кафаси синаи чап ордени Ленин ва Ситораи Тиллоӣ Қаҳрамонӣ тасвир шудааст. Рақами воридотиаш - КП-270 ва рақами инвентариаш - ИНВ-189 мебошад. Соли эҷоди асар 1940 буда, маводи истифодашуда ангишт, қоғаз ва қалам мебошад. Андозаи асар 67x49см аст.

Қаламкашиҳо аз намнокӣ, рӯшноӣ ва номуътадилини ҳаво зарар мебинанд, аз ин рӯ дар фонди Осорхонаи миллии таҳти қоидаҳои қатъӣ, бо дастурамали муайян нигоҳдории асарҳои санъати тасвирӣ бароҳ монда шудааст. Чунки риоя нашудани талаботҳо ба зудӣ асарро хароб карда аз байн мебарад. Аз ин хотир қаламкашиҳо дар фонди Осорхонаи миллии аз рӯйи мавод, сохт, андоза, гармӣ 17-19°C, сардӣ -17-19°C, намнокӣ -t +5C-40-50% ва рӯшноӣ-50-75лк дар ҷевонҳои оҳанӣ нигоҳдорӣ мешаванд [1, с. 49]. Фосилаи байни қатори ҷевонҳо 1,20см ва аз замину девор 30см баҳри эмин нигоҳ доштан мебошад. Соле як маротиба аз ҷониби тармимгарони осорхона поккорӣ мегарданд. Дар ҳар як ҳуҷраи нигоҳдорӣ ҳароратсанҷ насб шудааст, ки аз рӯи он ҳама фасли сол ба воситаҳои дастгоҳҳои муҷаҳҳазонашуда ҳарорати муътадил таъмин мегардад. Бо зами ин пай дар пай ҳуҷраҳои фондӣ рӯбу чин ва ҳамаҷуза ҳавокаш барои беғуборгардонӣ ғайр қарда мешавад. Дар раванди нигоҳдорӣ қаламкашиҳо, ки ҷаҳорҷӯба надоранд тибқи талабот ҳар яки он бо қоғазҳои махсуси химоявии нимшафوف пӯшонида шуда, дохили папкаҳо дар ҳаҷми на зиёда аз 15 асар ҷой дода дар рафҳо гузошта шудаанд. Ин амал қаламкашиҳоро аз

чангу ғубор, хирашавию бенургардӣ хуб ҳимоят мекунад. Қаламкашиҳое, ки чаҳорчӯба доранд аз рӯй андоза дар ҷевонҳо гузошта шуда, рӯйхати топографӣ бо рақами осорхонавӣ, номи муаллиф, номи асар қайд гардида дар ҷевонҳо насб шудаанд ва барои дарёфти саривақтии дилхоҳ асар барои намоишҳо ва дигар масъалаҳои марбут ба таҳқиқот мусоидат мекунад.

Ҳолати нигоҳдории асарҳои қаламкашӣ дар фонди Осорхонаи миллӣ.

Чанде аз қаламкашиҳое, ки ба тозагӣ вориди коллексияи графикаи фонди Осорхонаи миллӣ гардиданд, маҳсули эҷоди ду расоми ҷавони тоҷик Ҷоизов Равшан ва Эрачи Меликиён мебошанд. Ин ҷавонони ҳунарманди тоҷик бо маҳорати хоса соли 2022 бо дархости Директори Осорхонаи миллӣ Аҳлиддин Ибодуллозода ҷеҳраҳои олимаҳои муваффақ ва роҳбарон аз ҳисоби бонувоноро офаридаанд. Дар қаламкашиҳои мазкур дар алоҳидагӣ симои номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ Раҳмон Озода Эмомалӣ - Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос шудааст, ки муаллима дар мавзӯи «Рӯшди қонунгузорӣ дар бораи ҳуқуқ ва озодиҳои занон дар Тоҷикистон (солҳои 1917—2011)» рисолаи номзадӣ ҳимоя намудаанд. Дар қаламкашиҳои дигар симои олимаҳои муваффақи дигар, муовинони Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои гуногун ҳамакнун симои Сатториён Матлубахон Амонзода, Ширин Исмаиловзода муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2020), Марҳабо Ҷабборӣ муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2013-2016), Рӯкия Қурбонова муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (2008 – 2013), Хайриниссо Юсуфӣ муовини Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. (2004-2008) пешниҳод шудаанд. Албатта, саҳми ин бонувоно дар рӯшди илму фарҳанг дар солҳои соҳибистиклолӣ кишвари азизамон хеле назарраст аст. Яъне рассомон бо қаламкашиҳои худ, ҷеҳраҳои муваффақ аз ҳисоби бонувоно муаррифӣ ва ба ашъи осорхонавӣ табдил намудаанд.

Ҳоло дар Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллӣ”- и Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аксари дигар осорхонаҳои ҷумҳурӣ санъати тасвирӣ ва амалии даврони гуногуни таърихӣ ба таври осорхонавӣ инъикоси худро ёфтаанд, ки дар ин радиф асарҳои графика мавқеи хоса доранд. Ошёнӣ ба сеюми Осорхонаи миллӣ пурра ба санъати тасвирӣ ва амалӣ бахшида шудааст. Ҳамзамон, дар намоишҳои ҷашнӣ ва сайёри Осорхонаи миллӣ осори санъати тасвирӣ васеъ истифода мешавад.

Хушбахтона, метавон гуфт, ки бо шарофати соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон барои ҳифзу нигоҳдории таъриху дастовардҳои асили миллат, осорхонаҳои замонавӣ бо шароити мувофиқи нигоҳдории осорҳои таърихӣ фарҳангӣ фаъолият мекунад. Ҳифзу нигоҳдошти осори таърихӣ ва ҳунарӣ, дар ин радиф асарҳои графика басо муҳим мебошанд, чунки дар ин навъи санъат низ ҳаёт, таърих, фарҳанг ва дигар дастовардҳои миллат дар даврҳои гуногун инъикос ёфтааст. Коллексияи графикаи Осорхонаи миллӣ яке аз беҳтарин ва таъсирбахштарин осори санъати тасвирӣ маҳсуб меёбад. Асарҳои графикӣ дар Осорхонаи миллӣ ҳамчун мероси фарҳангии арзишманд нигоҳ дошта мешаванд ва ин коллексия ба омӯзишу рушди санъати графика дар Тоҷикистон минбаъд низ кӯмак мекунад.

Адабиёт

1. Дастурамал оид ба бақайдгирӣ ва нигоҳдориши ашёи осорхонавӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2022. – 96 с.
2. Додхудоева, Л. Графика и скульптура Таджикистана XX века / Л. Додхудоева. – Душанбе, 2006. – 269 с.
3. Лецинский, А.А. Основы графики. / А.А. Лецинский. - Гродно, 2003. - 194 с.
4. Меликиён, Э. Б. Рушди ҳунари графикаи Тоҷикистон дар солҳои 30-юми асри XX // Э. Б. Меликиён. – Душанбе: Санъатишиносӣ, 2022. №1(5) – С.57-64.
5. Назаров, М. Инкишофи санъати тасвирий. / М. Назаров // Санъати халқи Тоҷик Сталинобод, 1961. – С. 117.
6. Нуров, Г. Нақши Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар рушди санъати тасвирии муосири тоҷик // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон / Г. Нуров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. - №4. – С. 64-69.
7. Нуров, Г. Проблемаҳои омӯзиши таърихи осорхонаҳои Тоҷикистон / Ахбори Осорхонаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г. Нуров. – Душанбе: Анҷумани Шӯҷоъ, 2004. – №5. – 50-54.
8. Темирзода, Б. Таърихи таҳқиқи петроглифҳои ноҳияи Ашт // Мероси Ниёгон / Б. Темирзода. – Душанбе, 2015. – №17. – С. 116 - 120.
9. Шарифзода, А. Истифодаи осорхонавии осори санъати тасвирий дар Тоҷикистон // Ахбори Осорхонаи миллии Тоҷикистон / А. Шарифзода. – Душанбе, 2014. №1. – С. 25-32.

МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛЁБИИ КОЛЛЕКСИЯИ ГРАФИКАИ ФОНДИ ОСОРХОНАИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба марҳилаҳои таърихӣ ташаккулёбии яке аз коллексияҳои нодири Осорхонаи миллии - графика бахшида шудааст. Муаллифон дар натиҷаи таҳқиқи мавзӯи ибраз медоранд, ки Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар ҷамъоварӣ, ҳифз ва муаррифии осори рассомони тоҷик нақши назаррас дорад. Шуруъ аз замони таъсисёбӣ то имрӯз Осорхонаи миллии (1934-2025) коллексияҳои гуногуни рассомони маъруфи Тоҷикистонро ҷамъоварӣ кардааст, ки ин раванд ба шиносоии аҳоли бо эҷодиёти рассомон, ҳосса навъи санъати графика мусоидат мекунад. Санъати тасвирий, ки аз асри санг ташаккул ёфтааст, дар даврони нав ва навин бо дигаргуниҳои сиёсӣ фарҳангӣ таҳаввул ёфта, ҳамеша ҳамқадами замон ва инъикоскунандаи ҳаёти ҷаҳонӣ ва фикру таҳаввули эҷодкорон мебошад. Графика, ҳамчун яке аз навъҳои асосии санъати тасвирий, бо усулҳои гуногун, аз ҷумла сиёҳқаламӣ ва асарҳои нафисии чопӣ дар инъикоси ҳаёти мардум мавқеи ҳосса дорад. Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки асарҳои графика дар фонди осорхона 7583 адад ташкил медиҳанд, ки аз ин 1691 адад плакат ва 5892 адад қаламқашӣ мебошанд. Таърихи воридшавии ин асарҳо марҳилаҳои гуногунро дар бар мегиранд. Қисмашон тариқи тухфа ва шумораи дигарашон тавассути харидорӣ ҷамъоварӣ шудаанд. Нахустин асари қаламқашӣ 28 ноябри соли 1945 ба Осорхонаи миллии ворид гардидааст. Бо ифтитоҳи бинои нави Осорхонаи миллии Тоҷикистон дар соли 2013 коллексияи графикаи фонди Осорхона низ тавассути ҷамъоварӣ такмил ёфтааст.

Калидвожаҳо: графика, осорхона, фонд, ҳифз, ҳарорат, рассом, қаламқашӣ, плакат, экспонат, санъат, ватандӯстӣ, табиат, фидокорӣ, мушқилот.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОЛЛЕКЦИИ ГРАФИКИ ФОНДА НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена историческим этапам формирования одной из уникальных коллекций Национального музея - графики. Авторы в результате исследования темы отмечают, что Национальный музей Таджикистана играет значительную роль в сборе, сохранении и представлении работ таджикских художников. Начиная со времени основания и до настоящего времени Национальный музей (1934-2025) собрал различные коллекции известных таджикских художников, что способствует ознакомлению населения с творчеством художников, особенно с таким видом искусства, как графика. Изобразительное искусство, сформировавшееся с каменного века, в новую и новейшую эпохи эволюционировало с политическими и культурными изменениями, всегда шагая в ногу со временем и отражая жизнь общества и мысли и фантазии творцов. Графика, как один из основных видов изобразительного искусства, с использованием различных методов, включая черно-белые рисунки и изящные печатные работы, занимает особое место в отражении жизни народа. Исследования показали, что произведения графики в фонде музея составляют 7583 единицы, из которых 1691 – плакаты и 5892 – рисунки. История поступления этих работ включает различные этапы. Часть из них собрана в качестве подарков, а другая – посредством приобретения. Первая работа в технике рисунка поступила в Национальный музей 28 ноября 1945 года. С открытием нового здания Национального музея Таджикистана в 2013 году коллекция графики фонда музея также была усовершенствована за счет сбора новых экспонатов.

Ключевые слова: графика, музей, фонд, сохранение, температура, художник, рисунок, плакат, экспонат, искусство, патриотизм, природа, самоотверженность, проблемы.

HISTORICAL STAGES OF FORMATION OF THE GRAPHICS COLLECTION IN THE NATIONAL MUSEUM OF TAJIKISTAN'S FOUNDATION

The article is dedicated to the historical stages of the formation of one of the unique collections of the National Museum – graphics. As a result of researching the topic, the authors note that the National Museum of Tajikistan plays a significant role in the collection, preservation, and presentation of works by Tajik artists. From the time of its foundation to the present, the National Museum (1934-2025) has collected various collections of well-known Tajik artists, which contributes to the public's familiarization with the work of artists, especially with such an art form as graphics. Fine art, which was formed from the Stone Age, in the new and modern eras, has evolved with political and cultural changes, always keeping up with the times and reflecting the life of society and the thoughts and fantasies of creators. Graphics, as one of the main types of fine art, using various methods, including black-and-white drawings and exquisite printed works, occupies a special place in reflecting the life of the people. Studies have shown that works of graphic art in the museum's collection amount to 7583 units, of which 1691 are posters and 5892 are drawings. The history of the acquisition of these works includes various stages. Some of them were collected as gifts, and others through purchase. The first work in the drawing technique was received by the National Museum on November 28, 1945. With the opening of the new building of the National Museum of Tajikistan in 2013, the collection of graphics from the museum's collection was also improved through the collection of new exhibits.

Keywords: graphics, museum, foundation, preservation, temperature, artist, drawing, poster, exhibit, art, patriotism, nature, self-sacrifice, problems.

Дар бораи муаллифон

Фирдавси Абдулҳамид

*Номзади илмҳои таърих, докторанти
шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нав
Институти таърих, бостоншиносӣ ва
мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ
734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33*

E-mail: firdavs90_tj@mail.ru

Алимова Бунавиша Искандаровна

*Муовини сардори раёсати фондӣ ва
фехристнигорӣ
Муассисаи давлатии “Осорхонаи миллӣ”-и
Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон
734001, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Ёбони И. Сомонӣ, 11*

Об авторях

Фирдавси Абдулҳамид

*Кандидат исторических наук, докторант
отдела древней, средневековой и новой
истории*

*Институт истории, археологии и
этнографии им. А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 33*

E-mail: firdavs90_tj@mail.ru

Алимова Бунавиша Искандаровна

*Заместитель начальника управления фондов
и каталогизации
Государственное учреждение
“Национальный музей” Исполнительного
аппарата Президента Республики
Таджикистан
734001, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Исмоили Сомони, 11*

About the authors

Firdavsi Abdulhamid

*Candidate of Historical Sciences, Doctoral
Student of the Department of Ancient, Medieval
and Modern History*

*Institute of History, Archeology and
Ethnography named after A. Donish NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33
Rudaki ave*

E-mail: firdavs90_tj@mail.ru

Alimova Bunavsha Iskandarovna

*Deputy Head of the Department of Funds and
Cataloging
State Institution “National Museum” of the
Executive office of the President of the Republic
of Tajikistan
734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Ismoili Somoni Avenue, 11*

МУОМИЛОТИ ПУЛИИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА АЗ АСРИ V TO НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX ДАР ТАҲҚИҚОТИ ДАВЛАТХОҶА ДОВУДӢ

Асомиддинзода С. С.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш

Сиккашиносӣ дар илми бостоншиносӣ яке аз сарчашмаҳои асосии муайян намудани санаи ёдгориҳои кашфгардида мебошад. Сиккашиносӣ дар илмӣ таърих яке аз шохаҳои бозғатимод ба шумор меравад. Сикка дорои вазн, иёр ва нақши муайян буда, дар он рамз ё нишони расмӣ зарб шудааст. Дар зарби сикка аз филизоти гуногун – дар даврони қадим ва асрҳои миёна бештар аз тилло, нукра, мис ва биринҷӣ истифода бурда мешуд. Сикка аз бузургтарин ихтирои инсоният дар танзими низоми муомилоти пулӣ ва тичорати дохилию хориҷӣ мебошад.

Сиккаҳо, гарчанде ки дар навбати аввал доир ба муомилоти пулӣ ва тичорат, яъне соҳаи иқтисодиёт маълумот медиҳанд, аммо барои омӯзиши паҳлуҳои дигари зиндагии ҷомеа, аз ҷумла таърихи сиёсӣ, шаҷараи шоҳон, забони давлатӣ, катибашиносӣ, маъданшиносӣ, дини расмӣ, солшуморӣ, номшиносӣ, топонимика низ сарчашмаи муҳим ба шумор меравад. Сиккаҳо на танҳо маълумоти сарчашмаҳои хаттиро комил менамоянд, балки дар бисёр маврид маълумоти нави роҳ мекунад, ки дар сарчашмаҳои хаттӣ чунин маълумот мавҷуд нест. Барои омӯзиши муомилоти пулӣ сиккаҳо сарчашмаи асосӣ мебошанд, ҷунки доир ба ин мавзӯ на дар ҳамаи сарчашмаҳои хаттӣ маълумоти кофӣ мавҷуд аст. Дар маҷмӯъ омӯзиши сиккаҳо барои таҳқиқи таърихи ин ва ё он кишвар як амри зарурӣ буда, онро бо маълумоти нави муҳим такмил мекунад [12, с. 4].

Дар мақолаи мазкур муомилоти пулии ноҳияи Данғара аз асри V то нимаи дууми асри XIX, дар асоси таҳқиқоти профессор Д. Довудӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бояд илова намуд, ки масъалаи зерин назар то як андоза баррасӣ гардида ба таври мушаххас омӯхта нашудааст. Ин мавзӯ дар асоси маводҳои бостоншиносию сикашиносии замони Шуравӣ ва давраи соҳибистиклолӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаст.

Манбаи асосии тавсифи муомилоти пулии Данғараи қадим ва асримиёнагӣ сиккаҳое, ки аз ҳудуди ин мавзӯ кашф шудааст ба шумор меравад.

Бақайдгирии мунтазами бозёфтҳои сикка аз қаламрави Данғара дар равиши баҳисобгирии умумии сиккаҳо аз тамоми қаламрави Тоҷикистон сурат гирифтааст. Ин кори муҳими илмӣ дар соли 1951 бо таъсиси Институти таърихи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон ва бахши бостоншиносӣ ва сикашиносӣ дар назди он оғоз ёфт. Ташаббускори ин ҷорабинӣ сиккашиносии варзида Е.А. Давидович ба шумор меравад. Ба шарофати ин ҷорабиниҳои муҳим ва дарозмуддати илмию ташкилӣ, ки то имрӯз идома дорад, имкон пайдо шуд, ки миқдори зиёди сиккаҳои дар қаламрави Тоҷикистон аз ҷумла сиккаҳои дар ҳудуди Данғара, ки дар муомилот буданд ҷамъоварӣ ва ба қайд гирифта шудааст [3, с. 3].

Бояд таъкид дод, ки дар таҳқиқи сиккаҳои аз ноҳияи Данғара ёфтшуда, сиккашиносони номдор, ба монанди Е. А. Давидович [2, с. 249 – 284], Е.В.Зеймал [9] ва Д. Довудӣ [3], саҳми арзанда доранд. Маҳз бо кӯшишу талошҳои ин олимони забардаст муомилоти пулии ноҳияи Данғара омӯхта шудааст. Сиккаҳои пайдошуда дар ин минтақа на танҳо нишонаи муҳими муносибатҳои тичоратии он давра, балки асари бойи ҳунармандӣ ва фарҳанги маҳаллӣ мебошанд. Давлатхоҷа Довудӣ дар таҳқиқоти худ ба омӯзиши сохтор, тарҳ ва навҳои сиккаҳо тавачҷуҳи махсус зоҳир намуда, ин равандро ҳамчун манбаи арзишманд барои шинохти рушди таърихӣ минтақа истифода кардааст.

То кунун доир ба ҳаёт ва фаъолияти Давлатхоҷа Довудӣ таҳқиқоти муфасссал анҷом дода нашудааст. Танҳо аз ҷониби академик Ю. Яъкубов [14, с. 348 – 357], бахшида ба 70 солагии ӯ ва аз ҷониби А. Шарифзода [13, с. 63 – 78], таҳқиқоти мухтасаре анҷом дода шудааст.

Дар раванди омӯзиши фарҳанги моддии ноҳияи Данғара сиккаҳои қадим ва асримиёнагӣ бисёр ба даст омадаанд, ки онҳо барои дарки масоили муомилоти пулии давраҳои болозикар хеле нақши калидиро мебозанд. Онҳоро на танҳо бостоншиносон ҳангоми кофтукови бостоншиносӣ дар қалъаҳо, истеҳкомҳо ва деҳқадаҳои асримиёнагӣ,

балки сокинони маҳаллӣ ҳам тасодуфан ҳангоми корҳои гуногуни хоҷагидорӣ пайдо кардаанд. То имрӯз дар ноҳияи Данғара дар маҷмӯъ чаҳор ганҷина ва беш аз 80 сиккаи инфиродӣ кашф шудааст. Муҳим аст, ки онҳо аз деҳаҳое, ки дар ҳудуди онҳо харобаҳои шаҳракҳои қадима воқеъанд ёфт шудаанд [3, с. 4]. Бозёфтҳои сиккаҳо дар деҳаҳои гуногун аз паҳншавии онҳо ва сатҳи хеле баланди рушди муомилоти пулӣ дар минтақа шаҳодат медиҳанд. Ганҷинаҳо нисбатан хурд буда, дорои якчанд сиккаҳо мебошанд. Аммо онҳо аҳамияти махсус доранд, зеро онҳо дар бораи муомилоти пулии Данғара дар асрҳои V – XIX мелодӣ маълумот медиҳанд [3, с. 5].

Сиккаҳои Данғара таърихи 2300-солаи ин минтақаро фаро мегиранд, ки дар ҳудуди Данғара сиккаҳои Юнон – Бохтарӣ, Кушониён, Сосониён, Араб – сосонӣ, Вахш, Сугдиён, Уммавиён, Чағатоӣён, Темуриён, Шайбониён, Ҷониён (Аштархониён), Манғитиҳо аз ҷониби бостоншиносон дарёфт ва ба қайд гирифта шудааст. Қадимтарини онҳо ба асри III пеш аз милод, яъне давраи мавҷудияти давлати Юнону Бохтар ва охири онҳо ба ҷорӣ аввали асри XIX рост меояд [3, с. 66].

Ҷи гунае ки устод Давлатхоҷа Довудӣ дар китоби худ “Сиккаҳои қадим ва асримиенагии Данғара” қайд мекунанд, ки аз шумораи зиёди сиккаҳои дарёфтшуда ба давраи мусулмонӣ, асри миёна тааллуқ доранд. Аксарияти онҳо сокинони маҳаллӣ ҳангоми корҳои хоҷагӣ дарёфт намуда ба бостоншиносон супурдаанд ва як қисми хурди сиккаҳо ҳангоми ҳафриётҳои бостоншиносӣ дар се ёдгори Ксиров, Сари Купрук ва Теғузак ёфт шуданд. Қисми дигари сиккаҳо ҳангоми ҳафриёти бостоншиносӣ дар деҳаҳои Ғичовак, Сангтӯда, Булғени Поён, Торбулок ва дигар ёдгориҳои бостонии ноҳияи Данғара ёфт шудаанд.

Сиккаҳои аз ҳудуди ноҳияи Данғара ба даст омада аксарияти онҳо аз руи филиз (металл) нукра ва мис мебошанд, ки то кунун дар бораи бозёфтҳои сиккаҳои тиллоӣ дар ноҳияи Данғара ягон маълумот мавҷуд нест.

Давраи ибтидоӣ асримиенагӣ (асри V – нимаи аввали асри VIII) марҳилаи муҳим дар таърихи рушди зарбзании сикка ва муомилоти пулӣ дар ҳудуди вилояти Хатлон буд, ки ноҳияи Данғара низ аз қадимулайём қисми ҷудонашавандаи он маҳсуб мешуд. Ин марҳила бо фаъолияти зарробхонаҳои сикка дар ин минтақа аломатгузорӣ мешавад, ки сиккаҳои биринҷиро бо номи ҳокимони маҳаллӣ барориш мекарданд. Ин гуна сиккаҳо, ҳамроҳ бо дигар манотиқи вилояти Хатлон, дар ноҳияи Данғара низ ёфт шудаанд. Ҳамаи онҳо аз як нукта – шаҳраки Сари Купрук, ки дар назди деҳаи Сангтӯда ҷойгир аст, ба даст омадаанд. Сиккаҳо дар натиҷаи ҳафриётҳои бостоншиносӣ пайдо шудаанд [3, с. 22].

Давлатхоҷа Довудӣ дар натиҷаи омӯзиши сиккаҳои наҳияи Данғара онҳоро аз рӯи намуд, ба ду гурӯҳ ҷудо кардааст: 1. Бо тасвири шох; 2. Сиккаҳои эпиграфӣ ва безэпиграфӣ бо сӯроҳи дар марказ [3, с. 22].

Ба гурӯҳи аввал як сиккаи хурд бо вазни 1,3 г мансуб аст, ки дар тарафи рӯйаш тасвири нимпайкараи шох бо тоҷ дар сараш, нигоҳ ба тарафи чап ҳакоки шудааст. Дар тасвири акс сабки анъанаҳои бостонии юнонӣ мушоҳида мешаванд, ҷеҳраҳои тасвиршудаи рӯи сиккаҳо ҳама аврупоӣ наҷоданд. Дар тарафи дигари сикка бошад, тасвири мичмари оташ ҷойгир аст. Бо назардошти хусусиятҳои типологӣ ва макони ёфтаниш, яъне қабатҳои фарҳангии бостонӣ, ин сикка ба асрҳои V–VI мелоди тааллуқ дорад. Эҳтимолан, ин сикка дар ҳудуди Вахш зарб шуда аст ва он то имрӯз ҳамчун нусхаи ягона маълум аст [3, с. 22].

Ба гурӯҳи дуюм ду нави сиккаҳое дохил мешаванд, ки дар тарафи рӯи аввал навиштаҷот бо забони бохтарӣ ҷойгир аст, аммо то ҳол забоншиносон онро пурра ҳада натавонистанд, ҳарчанд навиштаҷотҳои бохтарӣ, баҳусус дар сиккаҳои нукрагӣ, маълуманд ва қисми зиёди онҳо ҳада шудаанд. Танҳо Олим ва сугдшиноси машҳур В.А. Лившиц ин навиштаҷотро ҳамчун “Бузург Малка” меҳада ва гумон мекунад, ки он дар шакли оиннавӣ нақш ёфтааст, ки хониши онро душвор месозад. Гарчанде ҳатогиҳо ва норасоиҳо эҳтимолан вучуд дошта бошанд, аммо дар ҳамаи қолибҳои рехтагарӣ ҳадро тасодуфан оинавӣ тасвир кардан кам эҳтимол дорад. Шояд мушкилоти хониши ин навиштаҷот бо омилҳои номаълум алоқаманд бошад. Агар хониши Лившицро қабул кунем, пас навиштаҷот метавонад ҳамчун унвони “Шоҳи бузург” ва ҳамчун номи шахсӣ “Шоҳ Бузург” маънидод шавад [3, с. 23].

Тарафи пушти ин сиккаҳо ҳамвор буда, бидуни нишонаҳои навиштаҷот ё тасвир аст. Хусусияти ҳоси ин сиккаҳо сӯроҳи мураббаъ дар маркази онҳо мебошад. Ин гуна сӯроҳиҳои мураббаъ дар сиккаҳои биринҷӣ сугдӣ низ дар асри VII – нимаи аввали асри VIII маълум буданд. Қисман ин бо техникаи истеҳсоли сиккаҳо алоқаманд буд, зеро онҳоро дар қолибҳои

гилӣ ё оҳақӣ мерехтанд. Ин техника ва шакли сиккаҳо бо сӯрохи мураббаъ аз Чин қабул шуда буд, ки Бохтар-Тахористон ва Суғд бо он равобити тичоратии зич доштанд [3, с. 24].

Сиккаҳои бо навиштаҷоти бохтариӣ “Шоҳ Бузург” дар ёдгории Сари Купрук 3 нусха ёфт шудаанд. Ин нави сиккаҳо дар водии Вахш хеле паҳн шуда, дар ёдгориҳои Ачинатеппа, Кофирқалъа, Мунчактеппа, Тахти Кубод ва Тахти Сангин низ ёфт шудаанд.

Нави дуҷоми сиккаҳои гурӯҳи дуҷом бо аломати свастикаи чоркунҷа маъруфанд. Хусусияти хоси онҳо сӯрохи мудаввар дар марказ мебошад. Тарафи дигари ин сиккаҳо бидуни тасвир аст, яъне онҳо бе навиштаҷот мебошанд. Ба ғайр аз сиккаҳои маҳаллӣ дар ҳудуди ноҳияи Данғара, боз сиккаҳои суғдӣ низ дар муомилот буданд. Далели ин гуфтаҳо ёфт шудани сиккаи биринҷии подшоҳи суғдӣ Тукаспадак аз харобаҳои ёдгории Сари Купрук мебошад. Ёфт шудани сиккаҳои шоҳи Суғд аз он далолат мекунад, ки байни Суғд ва Тахористон муомилоти тичоратӣ вучуд доштааст [3, с. 24].

Дар ҳудуди вилояти Хатлон, аз ҷумла дар Данғара, дар асрҳои V–VIII мелодӣ сиккаҳои биринҷии маҳаллӣ якхела дар муомилот буданд, ки ин далели мавҷудияти бозори ягонаи пулӣ ва фазои иқтисодии ягона дар минтақа мебошад. Сиккаҳои аз Сари Купрук ёфтшуда шаҳодат медиҳанд, ки он бузургтарин маркази тичорат ва эҳтимолан маркази маъмурии ноҳияи Данғара дар асрҳои V–VIII мелодӣ буд [3, с. 25].

Дар асри V вазъи муомилоти пулии Данғара каме тағйир ёфтаст. Муомилоти сиккаҳои нуқрагин ба амал омаданд. Асри V марҳилаи интиқоли дар низоми пулии Осиёи Марказӣ буд. Дар ин давра сиккаҳои нуқрагии сосонӣ ворид шуда, сиккаҳои нуқрагии услуби антиқаро аз муомилот бароварданд.

Сиккаҳои нуқрагии сосонӣ дар бисёр минтақаҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон ёфт шудаанд. Масалан, соли 1950 дар шаҳри Душанбе ганҷинаи иборат аз 39 сиккаи нуқрагин кашф гардид [1, с. 61], ки ба замони ҳуқумронии Яздигурд I, ва Яздигурд II мансуб мебошанд. Дар ноҳияи Данғара низ сиккаҳои сосонӣ ёфт шудаанд. Масалан, дар деҳаи Сангтӯда, маҳаллаи Баҳорак, сиккаи нуқрагии шоҳи сосонӣ Кубод (488–531) пайдо шудааст. [3, с. 26]. Пайдоиши сиккаи сосонӣ дар ноҳияи Данғара далели он аст, ки ин минтақа низ ба муомилоти тичоратӣ иқтисодии байни Эрон ва Осиёи Марказӣ шомил буд.

Пайдоиш ва паҳншавии дини ислом давраи навро дар таърихи тоҷикон оғоз намуд. Ислом тарзи тафаккуру зиндагии бисёр халқҳои қаламрави Осиёи Миёнаро, ба таври асосӣ тағйир дод. Вилояти Хатлон аз ҷумла ноҳияи Данғара низ ба маданияти нави исломӣ ворид шуданд Тағйироти ҷорӣ дар натиҷаи густариши ислом ба соҳаи зарб задани сикка низ таъсир расонданд. Аммо ин тағйирот якбора сурат нагирифт, балки пас аз даҳсолаҳо амалӣ шуд. Давраи аввали муомилоти пулӣ дар хилофати исломӣ ба се марҳила ҷудо мешавад. [3, с. 27].

Марҳилаи аввал (то соли 650 м.), дар хилофат сиккаи махсуси худӣ мавҷуд набуд. Дар Арабистони Саудӣ ва Ироқ сиккаҳои сосонӣ, дар Шом, Фаластин ва Миср бошад, сиккаҳои Византия истифода мешуданд.

Марҳилаи дуҷом (650–695 м.), дар шаҳрҳои Ироқ ва Эрон сиккаҳои арабо-сосонии нуқрагӣ ва тиллоӣ зарбзада мешуданд. Махз дар ҳамин марҳила ноҳияи Данғара низ ба муомилоти пулии мусалмонӣ ворид гардид, ки дар ин бора пайдоиши сиккаи арабу-сосонӣ дар қаламрави он шаҳодат медиҳад [3, с. 27].

Ҳамин тавр, соли 1965 дар харобаи Сойи Сайёд ба таври тасодуфӣ як сиккаи нуқрагии арабу-сосонӣ пайдо гардид. Дар рӯи он тасвири шоҳаншоҳи сосонӣ Яздигурди III (632–651 м.) ба самти рост вучуд дорад. Дар назди чехраи подшоҳ навиштаҷоти паҳлавӣ ҷойгир буда, ном “Салм-бинни Зиёд”-ро дар бар мегирад. Дар атрофи сикка навиштаҷоти арабии بسم الله (“Бисмиллоҳ” — “Ба номи Аллоҳ”) ва се муҳри иловагӣ ҷойгир аст, ки дар яке аз онҳо тасвири махлуқи афсонавии шабеҳи шер дида мешавад. Дар тарафи дигари сикка қурбонгоҳи зардуштӣ бо ду коҳин тасвир ёфтааст [5, с. 186].

Номи “Салм-бинни Зиёд” дар сиккаи арабу-сосонии дар Сайи Сайёд ёфтшуда шакли паҳлавии номи арабии سلم بن زياد (Салм ибни Зиёд) мебошад. Вай солҳои 679–688 м. ҳокими Хуросон буд, ва он ҷияни аввалин халифаи Уммавӣ Муовия ибни Абӯсуфён ба ҳисоб мерафт [7, с. 334].

Марҳилаи сеюми муомилоти пулии аввали исломӣ аз соли 695 мелодӣ бо ислоҳоти халифаи Уммавӣ Абдулмалик ибни Марвон оғоз мешавад. Дар натиҷаи ин ислоҳот, сиккаҳои арабу-сосонӣ ва арабу-византиягӣ аз муомилот бароварда шуданд. Ба ҷойи онҳо дар тамоми

хилофат, аз шарки Хуросон то ҷануби Испания, динорҳои тиллоӣ ва дирҳамҳои нуқрагӣ бо шакли қомилан нави мусалмонӣ зарб шуданд.

Бар хилофи сиккаҳои қаблӣ, сиккаҳои мусалмонӣ ҳеҷ гуна тасвир надоштанд ва танҳо онҳо дорои навиштаҷоти динӣ буданд. Намуди зоҳирии сиккаҳо бояд тавҳид (ягонагии Худо) ва радди бутпарастиро инъикос мекард. Ба ин марҳила дирҳаме, ки соли 2006 ҳангоми сохтмони НБО “Сангтӯда-1” дар ҳаробаи Сари Купрук [11, с. 77], наздикии деҳаи Сангтӯда пайдо шуд, тааллуқ дорад. Ин дирҳам соли 741—742 м. дар шаҳри Васити Ироқ зарбзада шудааст. Дар рӯи он қалимаи шаҳодату тавҳид навишта шудааст: لا اله الا الله وحده لا شريك له (“Ло илоҳа илаллоҳ, ваҳдаҳу, ло шарика лаҳу”) — “Ҳеҷ маъбӯде ҷуз Аллоҳ нест, ӯ ягона аст, шарике надора”. Дар атрофи дигари он маълумоти зарб қайд шудааст: بسم الله ضرب هذا الدرهم (“Ба номи Аллоҳ, ин дирҳам дар Васит дар соли 123 ҳиҷрӣ зарб шудааст”). Дар тарафи дигари сикка, сураи 112-уми Қуръон ва як ояти сураи 9 ҷойгир мебошанд [3, с. 29].

Мазмуни навиштаҷоти ин дирҳам нишон медиҳад, ки хилофат ба таҳкими ислом аҳамияти хоса меод, ки он пояи асосии идеологияи динӣ буд. Ба ҳамин хотир, дар дирҳамҳои Уммавӣ, аз ҷумла дар дирҳами Сари Купрук, номи халифа зикр нашудааст. Ин далели он аст, ки дар хилофати ибтидоӣ омилҳои динӣ бар сиёсӣ бартарӣ доштанд.

Дирҳам аз соли 741—742 м. ба давраи ҳукмронии халифаи Уммавӣ Ҳишом (724—743 м.) мансуб аст. Дар ин давра, тақрибан тамоми Осиёи Миёна таҳти назорати хилофат даромада буд. Вилояти Хатлон бошад, аз ҳама дертар, соли 737 мелодӣ ба ҳайати хилофат ворид карда шуд. Аммо, бо дар назардошти ёфт шудани сиккаҳои арабу-сосонӣ ва дирҳамҳои Уммавӣ дар ноҳияи Данғара ва дигар қисматҳои Хатлон, метавон хулоса намуд, ки ин минтақа пеш аз тасарруфи расмӣ, ҳанӯз дар ҷорӣ охири асри VII мелодӣ, ба муомилоти пулии мусалмонӣ шомил гардида буд [3, с. 29].

Сиккаҳои навбатии ёфтшуда дар ноҳияи Данғара ба асрҳои XIII – XIV мелодӣ тааллуқ дошта, ба замони ҳукмронии сулолаи муғулии – Ҷағатоӣҳо рост меоянд [6. 150]. Дар ин ноҳия сиккаҳои асрҳои IX - XII меодӣ ёфт нашудаанд, ки эҳтимолан бо он вобаста аст, ки маҳалҳои истиқоматӣ ва шаҳрҳои он давра дар ҳудуди ноҳия ҳанӯз муайян ва коғуков нашудаанд. Шояд дар оянда бо ба роҳ мондани ҳафриёти бостоншиносӣ аз ҷониби бостоншиносон сиккаҳои ин давра ёфт шаванд.

Ҳангоми ҳафриёти бостоншиносии аз ҳудуди Данғара сиккаҳои замони ҳукмронии Ҷағатоӣҳо дарёфт шудаанд.

Дар ноҳияи Данғара як сиккаи мисӣ ва ҳафт сиккаи нуқрагини Ҷағатоӣҳо ёфт шудааст. Аз онҳо як сиккаи мисӣ ва як сиккаи нуқрагӣ ба асри XIII тааллуқ дорад [6. 149]. Сиккаи мисӣ дар ҳолати на он қадар хуб дарёфт гадиданд, ки номи ҳокимро аз рӯи онҳо хондан ғайри имкон аст. Ин сикка соли 1987 зимни ҳафриёти бостоншиносӣ дар ҳаробаҳои Золи Зард ёфт шудааст [6, с. 337]. Муҳаққиқ ибраз медорад, ки сиккаи нуқрагии асри XIII низ дар ҳолати каме нохуб қарор дошта, навиштаҷоти он қисман маҳв шудааст. Дар як тарафи рӯи он ибтидоӣ рамзи исломӣ \ الله لا اله (Аллоҳ / Ло илоҳа) боқӣ мондааст. Дар тарафи дигар аломати Ҷағатоӣҳо дар шакли ҳарфи S бо хатти миёна ва бақияи навиштаҷот дида мешавад. Дар боло, дар ду ҷониб, таърих бо рақами 6... (86) ҳиҷрӣ / 1287-1288 мелодӣ сабт шудааст [3, с. 31]. Номи зарробхона ҳифз нашудааст, вале намунаи Данғарагии он ба яке аз намудҳои сиккаҳои Самарқанд, ки Е.А. Давидович нашр кардааст, шабоҳат дорад [1, с. 242 / 257]. Ин сикка беном буда, яъне номи ҳоким дар он қайд нашудааст, ки хосияти сиккаҳои нуқрагини Ҷағатоӣҳо дар асри XIII мебошад [8, с. 151].

Шаш сиккаи нуқрагини боқимонда ба асри XIV тааллуқ дошта, вазни онҳо 8 грамм аст. Ҳамаи онҳо тасодуфан дар ҷойҳои гуногуни ноҳия ёфт шудаанд, аммо маҳалли аслии пайдоиши онҳо маълум нест. Вале бо назардошти якҷоя нигоҳ доштани ҳамаи онҳо аз ҷониби як ҷавоҳиротчи маҳаллӣ, мумкин аст, ки онҳо ба як ганҷинаи ягона мансуб бошанд. Ду сикка ба ҳокими Ҷағатоӣҳо –Тармаширин, - аввалин ҳокими Ҷағатоӣ буд, ки ба ислом гаравид [10, с. 360] ду сикка, ба Есун Тимурхон ва ду сикка ба Қазон Тимурхон тааллуқ доранд. Ҳамаи онҳо дар Тирмиз зарб зада шудаанд. Дар ду сикка таърих низ бо рақамҳо қайд шудааст [3, с. 32].

Сиккаҳои Чағатоӣҳо, ки дар ноҳияи Данғара ёфт шудаанд, на танҳо дар бораи муносибатҳои пулӣ, балки дар бораи таърихи сиёсӣ, раванди гузариши муғулҳо ба ислом, густариши нақши забони тоҷикӣ ва дигар масъалаҳо маълумоти ҷолиб медиҳанд.

Дар ноҳияи Данғара бештар сиккаҳои нуқрагини калонҳаҷми Чағатоӣҳо ёфт шудаанд, ки нақши асосии онҳоро дар бозори пулии минтақа нишон медиҳад. Сиккаҳои мисӣ хеле кам пайдо шудаанд, ки метавонад аз дуҷумла будани нақши онҳо шаҳодат диҳад [3, с. 38].

Дар нимаи дуҷумлаи асри XIV дар ноҳияи Данғара сиккаҳои мисии Хоразм низ дар муомила будаанд. Далелҳо аз афзоиши нақши иқтисодии Хоразм ва робитаҳои тижорати он бо минтақаҳои гуногуни Осиёи Миёна, аз ҷумла бо вилояти Хатлон ва ноҳияи Данғара, шаҳодат медиҳанд.

Сиккаҳои пайдогардида аз ноҳияи Данғара, ки ба асри XV рост меояд аксаран ба давраи ҳукмронии Темуриён тааллуқ доранд. Инҳо се ганчинаи сиккаҳои нуқрагин мебошанд, ки мутаносибан 34, 36 ва 3 адад (қисман ҳазина) ва 43 адад ёдгориҳои ҷудогонаи сиккаро дар бар мегиранд. Аксари онҳо дар деҳаи Гиҷовак (34 адад ва 6 адад ёдгориҳои ҷудогона) ёфт шудаанд [1, с. 265]. Деҳаи Гулистон дар ҷои дуҷумла қарор дорад, ки дар он ҷо ҳазинаи сиккаҳои нуқрагини Темуриён пайдо шудааст. Инчунин, дар деҳаҳои Пушинг, Кули Суфиён, Экизак ва Алиҷон низ сиккаҳои Темурӣ ба миқдори зиёде пайдо шудаанд [3, с. 39].

Сиккаҳои Темурӣ аз ёдгориҳои зиёди асримиёнагии Данғара ёфт шудаанд, ки ин далели густариши васеи муомилоти пулии дар ноҳияи Данғара мебошад. Аз лиҳози филиз, ҳамаи се ганчина аз сиккаҳои нуқрагин иборатанд. Дар ёдгориҳои ҷудогона бошад, сиккаҳои мисӣ бартарӣ доранд (34 адад), дар ҳоле ки сиккаҳои нуқрагин дар миқдори хеле камтар мавҷуданд (8 адад). Ин нишон медиҳад, ки дар муомилоти тижорати ҳаррӯза сиккаҳои мисӣ нақши асосӣ доштанд, дар ҳоле ки сиккаҳои нуқрагин барои муомилоти бузургтар истифода мешуданд [3, с. 39].

Дар байни сиккаҳои ёфтшуда сиккаҳои ҳокимони гуногуни Темурӣ вучуд доранд, аз ҷумла аз давраи асосгузори сулолаи амир Темур (1370-1405) то яке аз охири ҳокимони ин сулола - сардори Темуриён Хуросон султон Ҳусайн Бойқаро (1469-1506). Хусусияти ҷолиб он аст, ки дар сиккаҳои амир Темур рӯйдодҳои сиёсӣ ва муносибатҳои сулолавии давраи ҳукмронии ӯ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, ганчинаи аз деҳаи Гиҷовак ёфтшуда 34 сиккаи нуқрагинро дар бар мегирад. Аксарияти онҳо (24 адад) сиккаҳои калонҳаҷм мебошанд, ки онҳоро “сикка” меномиданд ва вазни миёнаи онҳо 6 граммро ташкил медиҳад. Сиккаҳои хурдтар, ки вазни миёнаи онҳо 1,5 грамм аст, ба миқдори 10 адад ёфт шудаанд. Тибқи манбаъҳои ҳаттӣ, онҳо “Мирӣ” номида мешуданд. Ба гуфтаи муҳаққиқ Е.А. Давидович, ин ном аз унвони ҳуди Темур – “Амир” гирифта шуда, шакли ихтисоршудаи он “мир” мебошад. Як сикка ба чор “Мирӣ” баробар буд [3, с. 40].

Дар рӯи сиккаҳои “Амир” навиштаҷоти калимаи шаҳодат لا اله الا الله محمد رسول الله (Ло илоҳа илаллоҳ, Муҳаммадур расулуллоҳ), санаи 784 ҳиҷрӣ (1382-83 м.) ё 791 ҳиҷрӣ (1388-89 м.) ва номи зарробхона - Самарқанд (سمرقند) сабт шудаанд [2, 40]. Дар баъзе сиккаҳо номҳои чор халифаи аввалини исломӣ - Абубакр, Умар, Усмон ва Али ҳаққоқӣ шудаанд. Дар тарафи дигари сиккаҳо номҳои ҳокимон, унвонҳо ва лақабҳои ифтихории онҳо навишта шудаанд.

Номи амир Темур дар сиккаҳо бо эҳтиёткорӣ ва бо риояи суннатҳои сиёсии замони худ оварда шудааст. Ба хотири риояи анъанаҳои меросии Чингизхон, ки тибқи он танҳо фарзандони ӯ метавонистанд тахтро соҳиб шаванд, Темур худро “Хон” эълон накард. Баръакс, ӯ номҳои хони сохта, яъне Сиюргатмиш ва писари ӯ Маҳмудхонро, ки аз хонадони Чингизхон буданд, дар сиккаҳои худ сабт мекард [3, с. 41].

Ҷолиб он аст, ки дар ду сиккаи ганчинаи Гиҷовак, ҳамроҳ бо номҳои Маҳмудхон ва амир Темур, номи набераи Темур - Муҳаммад Султон низ зикр шудааст. Ин сиккаҳо нишон медиҳанд, ки Муҳаммад Султон меросхӯри расмии тахти Темурӣ буд, ки соли 1392 эълон шудааст. Бо вучуди ин, пас аз марги Темур, ҷангҳои дохилӣ сабаб шуданд, ки набераи дигари ӯ, Халил-Султон, тахтро ғасб намояд [1, с. 265].

Дар ноҳияи Данғара на танҳо сиккаҳои нуқрагин, балки сиккаҳои мисии амир Темур низ ёфт шудаанд, ки яке аз ҷунин сикка дар деҳаи Итарка пайдо шудааст, ки соли 785 ҳиҷрӣ (1383-84 м.) дар Самарқанд зарб зада шудааст. Дар тарафи рӯи он дар чорҷӯбаи мураббаъ навишта шудааст: “امير تیمور” (“Амир Темур”). Дар тарафи қафо навиштаҷоти “Зарби

Самарқанд” (ضرب سمرقند) ва рамзи шахсии Темур (се нукта дар шакли секунча) мавҷуд аст. Сиккаҳои нукрагини дигар ҳокимони Темурӣ низ дар Данғара пайдо шудаанд, аз ҷумла сиккаҳои Шоҳрӯх (1404/5-1447), Аҳмад (1469-1494) ва Ҳусайн Бойқаро (1469-1506). Ҳамаи онҳо ҳокимони бузурги сулолаи Темуриён буданд, ки ба рушди тичорат ва иқтисодиёти давлати худ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекарданд [3, с. 42].

Сиккаи нукрагии амир Шоҳрӯх, ки дар натиҷаи ҳафтиёти бостоншиносӣ дар ёдгории Теғузак ёфт шудааст, низ ҷолиб мебошад, зеро он дар шаҳри Астарои назди Каспий, воқеъ дар шимоли Эрон, дар сарҳад бо Озарбойҷон зарб зада шудааст. Ин бозёфт далели рушди робитаҳои тичоратӣ байни минтақаҳои гуногуни империяи Темуриён, аз ҷумла Осиёи Марказӣ ва Эрон мебошад [7, с. 310].

Сиккаҳои мисӣ, ки барои тичорати ҳаррӯза истифода мешуданд, бештар маъмул буданд. Хусусан, сиккаҳои анонимӣ, ки пас аз марги амир Темур сикка зада мешуданд, дар Данғара бисёр ёфт шудаанд. Яке аз қадимтарин чунин сиккаҳо ба соли 819 ҳиҷрӣ (1416-17) тааллуқ дорад. Номии зарробхона дар он бо хатти махсус навишта шуда, онро “Навобод” хондан мумкин аст, ки метавонад номи як шаҳри ношинохтаи он замон бошад.

Дар маҷмӯъ, ёфт шудани сиккаҳои гуногун аз ғушаҳои мухталифи империяи Темуриён дар ноҳияи Данғара шаҳодати робитаҳои қавии иқтисодӣ ва тичоратии ин минтақа бо дигар марказҳои империя мебошад. Ин бозёфтҳо нишон медиҳанд, ки ноҳияи Данғара ва минтақаи Хатлон дар дохили шабакаи тичоратии байналмилалӣ Темуриён ҷой доштанд, ки ба рушди иқтисоди маҳаллӣ мусоидат мекарданд. Ҳамин тариқ, сиккаҳои ёфтшуда дар ноҳияи Данғара шаҳодати рушду густариши муомилоти пулӣ дар ин минтақа дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна, бахусус дар аҳди Темуриён мебошанд.

Пас аз барҳам хӯрдани давлати Темуриён, Шайбониён ба арсаи сиёсат омаданд. Ноҳияи Данғара, ки як қисми давлати Шайбониён буд дар муомилоти пулии давраи Шайбониён нақши хуб дошт.

Дар ноҳияи Данғара сиккаҳои нукрагии шайбониҳо кашф шудаанд. Аввалин сиккаҳои дарёфтшуда ба зарбзании худӣ Шайбониҳон тааллуқ доранд. Ӯ аҳамияти сиёсӣ ва иқтисодии сикказании сиккаҳоро хеле хуб дарк мекард. Дар Шарқи қадим ва асрҳои миёна зарбзании сикка яке аз нишонаҳои муҳими ҳокимият ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, пас аз ба қудрат расидан, Шайбониҳон зуд сиккаҳоро бо номи худ сикка зад, то ба ин васила ҳокимияти худро дар кишвар эълон кунад. Қайд кардан ба маврид аст, ки аввалин сиккаҳои Шайбониҳон соли 1501 зарб зада шудаанд [4, с. 5].

Сиккаҳои аз ноҳияи Данғара ёфтшуда ба соли пеш аз охири ҳукмронии ӯ – 914 ҳиҷрӣ / 1508-1509 мелодӣ тааллуқ доранд. Дар яке аз ин сиккаҳо сана бо рақамҳо дар тарафи пушти он ишора шудааст. Тарафи рӯи сикка, тавре маъмул аст, бо калимаҳои тавҳид оро ёфтааст: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ (Ло илоҳа илаллоҳ, Муҳаммадур Расулulloҳ – Ҳеҷ маъбуде ҷуз Аллоҳ нест, Муҳаммад фиристодаи Аллоҳ аст). Дар гирду атрофи он номҳои чор халифаи аввалини росткор ҷойгир шудаанд. Ба хусус, навиштаҷоти тарафи пушти сикка ҷолиб аст. Дар маркази як ҷаҳорҷубаи зебои ороишӣ навиштаҷоти “Зарби шермард” (ضرب شیرمرد) ҳаққоқӣ шудааст. Калимаи “Шермард” дар забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ маънои “Марде мисли шер”, яъне “Марди тавоно ва далер”-ро дорад. Ин эҳтимолан як лақаби ифтихорӣ барои Шайбониҳон буд. [3, с. 53]

Шайбониҳон бо дарки аҳамияти сикка дар таблиғи ҳокимияти худ, бо сикказании сиккаҳои худ номи худро ба таърих ворид кард. Дар гирди навиштаҷоти марказии сикка номи пурраи ӯ ва унвонҳои навишта шудааст: “Имом-уз-замон, Халифату-р-Раҳмон, Абу-л-Фатҳ Муҳаммад Шайбониҳон, халлада Аллоҳу таъоло мулкаҳу ва султонаҳу”. Яъне: “Имоми замон, ҷонишини Худои меҳрубон, Абу-л-Фатҳ Муҳаммад Шайбониҳон, Худованд салтанат ва ҳокимияташро ҷовидон нигоҳ дорад”. Ҷолиб он аст, ки аксари ин навиштаҷот мазмуни мазҳабӣ доранд. Танҳо “Абу-л-Фатҳ” (Ғолиб), номи шахсӣ ва унвони “Хон” мазмуни дунявӣ доранд. Бо назардошти муборизаҳои сиёсӣ ва мазҳабии он давра, ин гуна шиорҳои динӣ аҳамияти хос доштанд [3, с. 54].

Дар ҳамин замон ду сулолаи нав – шайбониҳо дар Мовароуннаҳр (1500-1501) ва сафавиён дар Эрон (1501) ба сари қудрат омаданд. Сафавиён, ки намояндаи тариқати суфии шиагӣ буданд, бо шиорҳои шиагӣ пеш мерафтанд ва ба муқобили онҳо шайбониҳо ҳамчун ҳомиёни мазҳаби суннӣ фаъолият мекарданд.

Дар натиҷа, ин муҳолифат дар сиккаҳо низ инъикос ёфт. Шайбониҳо дар сиккаҳои худ формулаҳои сунниро (номи чор халифаи аввал) сабт мекарданд, дар ҳоле ки сафавиён номҳои 12 имоми шиа ва шиори "Али валиюллоҳ" (Али ҷонишини Худо) -ро дар сиккаҳояшон менавиштанд.

Сиккаи дар ноҳияи Данғара ёфтшуда эҳтимолан дар Бухоро, пойтахти Шайбониҳо зарб зада шудааст, гарчанде номи зарробхонаи зарбзанӣ ба пуррагӣ хонда намешавад. Сиккаи дигари шайбоние, ки аз Данғара ёфт шудааст, дар шаҳри Самарқанд сикка зада шудааст. Дар рӯи он чор нишони иловагӣ ба шакли себарга ё чорбарга вучуд дорад. Дар ду нишони иловагӣ калимаи "Шер (мард) Ҳирот" навишта шудааст, ки нишон медиҳад, ин сикка дар Ҳирот (Хуросон) ҳам мавриди истифода қарор гирифтааст [3, с. 55].

Дар байни сиккаҳои ёфтшуда як сиккаи дигари шайбонӣ, ки эҳтимолан дар давраи ҳукмронии Абдулмуъминхон (1006-1007 ҳиҷрӣ / 1597/8-1599 мелодӣ) зарб зада шудааст, мавҷуд аст. Дар рӯи он унвони "Баҳодур" (далеру часур) сабт гардидааст.

Ҳамин тавр сиккаҳои аз ноҳияи Данғара ёфтшуда на танҳо аҳамияти иқтисодӣ доранд, балки далели муҳим дар бораи вазъи сиёсӣ ва мазҳабии Мовароуннаҳр дар оғози асри XVI мебошанд. Ҳамзамон, дар сиккаҳои шайбонӣ, илова бар забони арабӣ, навиштаҷот бо забони тоҷикӣ (форсӣ) низ вучуд дорад, ки нишон медиҳад, забони тоҷикӣ ҳатто дар зери ҳукмронии шайбониҳо ҳамчунон нақши муҳими давлатӣ ва фарҳангӣ доштааст.

Сиккаҳои бухорӣ дар асри XIX дар тамоми Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза, ба таври васеъ паҳн гардида буданд. Онҳо дар ноҳияи Данғара низ мавҷуд буданд. То солҳои наздик, дар байни аҳолии маҳаллӣ метавон дид, ки аз ин сиккаҳо дар гарданбандҳо истифода мешуд. Гарчанде ки ин сиккаҳо аз миқдори зиёд ёфт намешаванд, ҳангоми ҳафрии бостоншиносӣ низ баъзе намунаҳои онҳо ба даст омадаанд [3, с. 61].

Яке аз чунин сиккаҳо, ки дар чараёни ҳафрии ёдгории Теғузаки ноҳияи Данғара ёфт шудааст, нукрагӣ мебошад. Дар рӯи он чунин навишта шудааст: "Марҳум Ғозӣ Маҳмуд амир Ҳайдар оқибат..." ("Маҳрум, мубориз барои дин, амири шуҳратманд Ҳайдар, зиндагии охираташ пурбаракат бод"). Соли зарб дар рақамҳои хурд (1297 ҳиҷрӣ) қайд шудааст. Дар тарафи дигари сикка номи коргоҳи сикказанӣ ва соли истехсол бо чунин навиштаҷот омадааст: "Зарби Бухорои шариф, 1297" ("Сиккаи Бухорои шариф, 1297 ҳиҷрӣ"). Чӣ тавре ки дида мешавад, дар ин сикка навиштаҷоти мазмуни динӣ, аз қабили калимаи шаҳодат ва номҳои халифаҳои ростин, ҷой надоранд. Ин мавзӯ то имрӯз боиси баҳсҳои муҳаққиқон гаштааст, аммо онҳо ҳанӯз ба ҳулосаи дақиқе нарасидаанд. Бо вучуди ин, маълум аст, ки ин тағйиротҳо ҳеҷ иртиботе ба ғояҳои зиддидинӣ надоштанд. Баръакс, амир Шоҳмурод ба дин саҳт пойбанд буд ва ба эҳтимоли зиёд, ин навоариҳо танҳо хусусияти иконографӣ (зебоишиносӣ) доштанд. Матни сиккаҳо содатар ва амалӣ гашта, маълумоти асосӣ — номи ҳоким, макон ва соли зарбро дар бар мегирифт. [3, с. 62].

Ба ғайр аз сиккаҳои нукрагии асри XIX, дар Данғара сиккаҳои мисӣ низ ба таври васеъ паҳн шуда буданд. Ин сиккаҳо дар байни мардум бо номҳои "Пули сиёҳ" (пулҳои сиёҳ) ё "Пули пучак" (пулҳои беарзиш) машҳур буданд. Соли 2003, як сокини маҳаллӣ ҳангоми корҳои заминӣ дар ҳавлӣ аз деҳаи Паркамҷӣ ганҷинаи хурди иборат аз тақрибан 200 сиккаи мисиро пайдо намуд. Онҳоро бостоншинос Т.Г. Филимонова таҳқиқ ва аксардорӣ кардааст, аммо сарнавишти минбаъдаи ин хазина номаълум боқӣ монд.

Осорхонаҳои Тоҷикистон бояд барои ҷамъоварӣ ва ҳифзи сиккаҳои манғитӣ, бахусус сиккаҳои асри XIX ва ибтидои асри XX, талошҳои бештар ба харҷ диҳанд. Зеро ин сиккаҳо на танҳо аҳамияти таърихӣ доранд, балки қисмати муҳими мероси фарҳангии мо низ ба ҳисоб мераванд.

Омӯзиши сиккаҳои ноҳияи Данғара барои илми таърих, муносибатҳои пулӣ аҳамияти калон доранд. Онҳо барои равшан намудани давраҳои таърихӣ, равобити иқтисодӣ ва фарҳангии ин минтақа кӯмак мерасонад. Ҳамчунин онҳо таҳқиқот барои шинохти мероси фарҳангии Тоҷикистон ва муаррифии он ба ҷаҳониён саҳми бузург мегузорад. Бинобар ин, зарурати омӯзиши амиқи сиккаҳои Данғара ва нашр намудани натиҷаҳои он дар доираҳои илмӣ аз аҳамият холи нест.

Ҳамин тавр, ҳамчун яке аз сарчашмаҳои бозғамии таърихӣ, сиккашиносӣ дар таҳқиқи таърихи иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии минтақаҳо нақши муҳим мебозад. Дар ин

замина, таҳқиқоти Давлатхоҷа Довудӣ оид ба муомилоти пулии ноҳияи Данғара аз асри V то нимаи дуими асри XIX аҳамияти бузург дорад. Вай бо таъя ба таҳлили сиккаҳо, хониши дақиқи катибаҳо ва муқоисаи бозёфтҳои бостоншиносӣ тавонистааст маълумоти муфассалеро дар бораи низоми пулӣ, сиёсати иқтисодӣ, забон ва мазҳаби ҳокимон дар ин давра пешниҳод намояд.

Данғара яке аз марказҳои қадимии муомилоти пулӣ дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Бозёфти сиккаҳо аз ҳудуди ин ноҳия ва таҳқиқоти мунтазами онҳо, ки бо ибтиқори олимони намоён, аз ҷумла Е.А. Давидович, Е.В. Зеймал ва Д. Довудӣ сурат гирифтааст, барои тақмили дониш дар соҳаи сиккашиносӣ ва таърихи иқтисодии минтақа мусоидат намудааст. Дар қатори ин олимони барҷаста, Давлатхоҷа Довудӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд, зеро таҳқиқоти ӯ на танҳо маълумоти мавҷударо тақмил додааст, балки бо пешниҳоди далелҳои нав доираи омӯзиши муомилоти пулии Данғараро густариш бахшидааст.

Бо дарназардошти аҳамияти сиккаҳо ҳамчун сарчашмаи мустақил, таҳқиқоти минбаъдаи сиккашиносӣ метавонад маълумоти навро ба таърихи иқтисодӣ ва сиёсӣ ворид намуда, барои фаҳмиши амиқи низоми пулӣ ва равандҳои тичоратии минтақа замина фароҳам оварад. Саҳми Давлатхоҷа Довудӣ дар таҳқиқи муомилоти пулии ноҳияи Данғара арзишманд буда, қорҳои ӯ барои рушди илми сиккашиносии Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ аҳамияти назаррас доранд.

Хулоса, таҳқиқоти Давлатхоҷа Довудӣ дар бораи муомилоти пулии ноҳияи Данғара аз асри V то нимаи дуими асри XIX аҳамияти хоса дорад. Вай бо таъя ба сиккашиносӣ ҳамчун манбаи бозётимоди таърихӣ тавонистааст маълумоти муҳимро оид ба низоми иқтисодӣ, таърихи сиёсӣ, забон, дину мазҳаб ва ташаккули муносибатҳои тичоратии минтақа ошкор созад. Таҳқиқоти ӯ, ки бар пояи бозёфтҳои бостоншиносӣ ва таҳлилҳои муқоисавии сиккаҳо анҷом ёфтааст, барои тақмили дониш дар бораи рушди низоми муомилоти пулӣ дар Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистон саҳми назаррас дорад.

Маводи мавриди таҳқиқ нишон медиҳад, ки Данғара яке аз марказҳои муҳими муомилоти пулӣ дар саросари Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мерафт. Бақайдгирӣ ва омӯзиши мунтазами сиккаҳои ин минтақа, ки бо ибтиқори олимони шинохта, баҳусус Е.А. Давидович, Е.В. Зеймал ва Д. Довудӣ сурат гирифтааст, ба рушди минбаъдаи илми сиккашиносӣ дар Тоҷикистон мусоидат мекунад. Дар қатори ин олимони барҷаста, Давлатхоҷа Довудӣ ҷойгоҳи махсусро дар таҳқиқи муомилоти пулии ноҳияи Данғара ишғол намуда, бо таҳлилҳои амиқ ва хониши дақиқи катибаҳои сиккаҳо саҳми арзандаи ҳудро дар ин соҳа гузоштааст. Бо назардошти аҳамияти сиккаҳо ҳамчун сарчашмаи мустақил, таҳқиқоти оянда дар ин самт метавонад маълумоти навро ба таърихи иқтисодӣ ва сиёсӣ ворид намуда, заминаи таҳлилҳои амиқтарро фароҳам орад.

Адабиёт

1. Давидович, Е. А. Клады древних и средневековых монет Таджикистана / Е. А. Давидович. - Москва.: Наука, 1979. - 462 с.
2. Давидович, Е. А. Монетные находки на территории Таджикистана, зарегистрированные в 1970 г. // Археологические раскопки в Таджикистане, вып. X. / Е. А. Давидович. - Москва.: Наука, 1973. - 362 с.
3. Довуди, Д. Древние и средневековые монеты Дангары / Д. Довуди. - Душанбе: Ирфон, 2014. - 120 с.
4. Довуди, Д. Из истории Шайбанидов / Д. Довуди. - Душанбе, 2006. - 95 с.
5. Довудов, Д. Монетные находки в Таджикистане (1976 г.) // Археологические раскопки в Таджикистане. Вып. 16 / Д. Довуди. - Душанбе: Дониш, 1982. - С. 185 - 195. (350 с)
6. Довуди Д. Монетные находки в Таджикистане в 1987 г // Археологические раскопки в Таджикистане. Выпуск 34 / Д. Довуди. - Душанбе, 2010. - 392 с.
7. Довуди Д. Находки монет в дангаринском районе в 2009 г. // Археологические раскопки в Таджикистане. Вып. 35 / Д. Довуди. - Душанбе, 2012. - 418 с.
8. Довуди Д. Находки джучидских и чагатаидских монет в Таджикистане // Археология Евразийских степей. Нумизматика и эпиграфика. № 6. / Д. Довуди. - Казань, 2017. - 150 с.
9. Зеймаль, Е.В. Древние монеты Таджикистана / Зеймаль. - Душанбе: Дониш, 1983. - 334 с.
10. Неъматов, Н.Н. Таърихи халқи тоҷик. Н.Н. Неъматов, Амиршой Нурмуҳаммадӣ, А.К. Мирбобоев, Ҳайдаршо Пирумишоев. - Хучанд: Ношир, 2008. - 817 с.

11. Филимонова, Т. Г. Отчет сангтудинского археологического отряда // Археологические раскопки в Таджикистане. Вып. 32 / Т.Г. Филимонова, М.Р. Ахметзянов. – Душанбе - 2008. – 252 с.
12. Шарифзода, А. Қ., Ганчинаи дирҳамҳои сомонии Кӯлоб ҳамчун сарчашмаи таърихӣ // матни диссертатсия / А. Қ. Шарифзода. - Душанбе – 2019. - С. 4
13. Шарифзода, А. Таҳқиқи сиккаҳои сомонӣ дар Тоҷикистон (дар мисоли осори доктори илмҳои таърих Давлатхоҷа Довудов) / / А. Қ. Шарифзода // Муаррих Душанбе “Ганҷи хирад” 2022. №3. (31), С. 64 – 78
14. Якубов, Ю. основатель таджикской школы нумизматики (к 70-летию) // Археологические раскопки в Таджикистане. Вып. 41 / Ю. Якубов, Довуди Давлатходжа. – Душанбе, 2012. - 389 с.

МУОМИЛОТИ ПУЛИИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА АЗ АСРИ V TO НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XIX ДАР ТАҲҚИҚОТИ ДАВЛАТХОҶА ДОВУДИ

Муаллиф дар мақола таҳлили муфассали масоили сиккашиносӣ ва муомилоти пулӣ дар ҳудуди ноҳияи Данғара тавассути пажӯҳишҳои муҳаққиқи маъруф Давлатхоҷа Довудӣ тавачҷух пардохтааст. Муомилоти пулӣ яке аз воситаҳои асосии ба роҳ мондани робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷорат байни минтақаҳои гуногун ба шумор меравад. Дар асрҳои миёна, ноҳияи Данғара низ дар низомии муомилоти пулии минтақа нақши назаррасро ба худ касб карда буд доштааст. Дар мақолаи мазкур, муаллиф маълумоти муфассалро доир ба таҳқиқи сиккаҳои асримиёнагии Данғара, ки аз ҷониби Давлатхоҷа Довудӣ анҷом дода шудаанд, пешниҳод мекунад. Вай қўшиш кардааст, ки бо ҷамъоварии таҳқиқотҳои илмӣ муҳаққиқ ва истифода аз сарчашмаҳои муътамади илмӣ, матни мақолаҳо таҳия намояд. Муаллиф сиккаҳои омӯхташудаи Давлатхоҷа Довудиро аз рӯи даврабандии таърихӣ ба таври марҳилавӣ таҳлил ва баррасӣ намудааст. Ё зикр менамояд, ки таърихи муомилоти пулии Данғара беш аз 2300 солро дар бар мегирад. Дар натиҷаи таҳқиқоти бостоншиносӣ дар ҳудуди ин минтақа сиккаҳои давраҳои Юнону-Бохтар, Қўшонӣён, Сосонӣён, Арабу-сосонӣ, Вахш, Суғд, Уммавиён, Ҷағатонӣён, Темуриён, Шайбонӣён, Аштархонӣён ва Манғитияҳо дарёфт ва ба қайд гирифта шудаанд. Қадимтарин сиккаҳо ба асри III то милод, яъне замони давлатдорӣ Юнону Бохтар рост меоянд ва охири онҳо ба ҷорӣ аввали асри XIX мансубанд.

Калидвожаҳо: Данғара, сиккашиносӣ, иёр, сикка, экспедитсия, ҳафриёти бостоншиносӣ, Сари Купрук, Теғузак, Гулизиндон, Гичовак, Сангтӯда, Булғи Поён, Торбулок.

ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА С V ВЕКА ДО ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ДАВЛАТХОДЖИ ДАВУДИ

Автор в статье проводит подробный анализ проблемы нумизматики и денежного обращения в регионе Дангара на основе трудов известного исследователя Давлатходжи Давуди. Денежное обращение является одним из основных средств налаживания торговли между различными регионами. В средние века район Дангара также играл важную роль в региональной денежной системе. В данной статье автор предоставляет информацию об изучении средневековых монет Дангаринского региона, проведённом Давлатходжой Давуди. Автор постарался подготовить свою работу на основе собранных научных исследований Давлатходжи Давуди и использовал соответствующую научную литературу. При написании статьи автор последовательно анализирует изученные Давлатходжой Давуди монеты с исторической периодизацией. Он отмечает, что денежное обращение Дангаринского региона охватывает 2300-летнюю историю, в ходе которой на его территории археологи обнаружили и зафиксировали монеты таких эпох, как Греко-Бактрия, Кушанская империя, Сасаниды, Арабо-сасанидский период, Вахш, Согдийцы, Омейяды, Чагатаиды, Тимуриды, Шейбаниды, Джаниды (Аштарханиды), Мангиты. Самые древние из них датируются III веком до нашей эры – периодом существования государства Греко-Бактрия, а самые поздние – первой четвертью XIX века.

Ключевые слова: Дангара, нумизматика, проба, монета, экспедиция, археологические раскопки, Сари Купрук, Теғузак, Гулизиндон, Гиджавак, Сангтӯда, Булғи Поён, Торбулок.

MONETARY CIRCULATION IN THE DANGARA DISTRICT FROM THE 5TH CENTURY TO THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY IN THE RESEARCH OF DAVLATKHOJA DAVUDI

The author, in the article titled “Monetary Circulation in the Dangara District from the 5th Century to the First Half of the 19th Century in the Research of Davlatkhoja Davudi”, provides a detailed analysis of numismatic processes and monetary circulation in the Dangara region through the studies of the renowned scholar Davlatkhoja Davudi. Monetary circulation has historically been one of the main tools for facilitating trade between different regions. During the Middle Ages, the Dangara district also played an important role in regional monetary transactions. In this article, the author presents information about Davlatkhoja Davudi’s research on medieval coins found in the Dangara region. The author aims to compile Davudi’s scientific research and support the article with relevant academic sources. While writing the article, the author analyzes

the coins studied by Davlatkhoja Davudi according to historical periods, step by step. It is noted that monetary circulation in Dangara covers a 2,300-year history. Archaeologists have discovered and documented coins in the Dangara area belonging to various civilizations and dynasties, including Greco-Bactrians, Kushans, Sasanians, Arab-Sasanians, Vakhsh, Sogdians, Umayyads, Chagatai, Timurids, Shaybanids, Janids (Ashtarkhanids), and Manghits. The earliest of these coins dates back to the 3rd century BCE, the period of the Greco-Bactrian Kingdom, while the latest coins belong to the first quarter of the 19th century.

Keywords: Dangara, numismatics, weight standard, coin, expedition, archaeological excavation, Sari Kupruk, Teguzak, Gulizindon, Ghijovak, Sangtuda, Bulyoni Poyon, Torbulok.

Дар бораи муаллиф

*Асомиддинзода Саидшо Сангали
Ходими илмии Осорхонаи миллии бостонии
Тоҷикистон
Институти таърих, бостонишиносӣ ва
мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 33
E-mail: kangurtis@gmail.com*

About the author

*Asomiddinzoda Saidsho Sangali
Researcher at the National Museum of
Antiquities of Tajikistan
Institute of History, Archaeology and Ethnology
named after A. Donish NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe
Rudaki Ave 33
E-mail: kangurtis@gmail.com*

Об авторе

*Асомиддинзода Саидшо Сангали
Научный сотрудник Национального музея
древностей Таджикистана
Институт истории, археологии и
фольклора имени А. Дониша НАНТ
734025, Республика Таджикистан, Душанбе,
проспект Рудаки, 33
E-mail: kangurtis@gmail.com*

**САҲМИ ТУРСУН ЁЛЧАБОВ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ ВА
СОҲАИ САНОАТУ ЭНЕРГЕТИКАИ ҶШС ТОҶИКИСТОН:
ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ИЛМӢ**

Одилова З. Р.

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар таърихи давлати Иттиҳоди Шуравӣ, ки Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ҷузъи он ба ҳисоб мерафт, дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ иқтисодиёти давлат хеле коста гардида буд, Аммо дар давраи баъдичангӣ бо таҳаввулоти зиёде рӯ ба рӯ гардида, дар солҳои 50-60-уми асри гузашта таҳти роҳбарии Турсун Ёлчабоев рушд кард.

Бояд қайд кард, ки аз давраи аввали таъсиси Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон Ҳукумати марказии ИҶШС, ки аз Москва идора карда мешуд, ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва махсусан ба Тоҷикистон ҳамчун минтақаи истехсоли ашёи хом барои соҳаҳои саноати кишварҳои ба марказ наздик назар мекарданд. Ин боис ба он мегардид, ки ҳатто аксари имкониятҳои саноатӣ ва иқтисодие, ки дар минтақа мавҷуд буданд, мавриди истифода қарор дода нашаванд. Аҳолии минтақа танҳо ба кишти чамъоварии пахта ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ машғул буданд ва пас аз солҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ин ҳама фишор болои мардуми оддӣ ба маротиба афзуд. Махсусан Тоҷикистон, ки минтақаи кӯҳӣ ва аз марказ хело дур ба шумор мерафт, ба ҷумҳурие табдил ёфт, ки аҳолии он асосан ба фаъолият дар соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ машғул буданд.

Аммо, солҳои 50-60-уми асри XX давраи таҳаввули кулӣ дар шароити иқтисодиву иҷтимоӣ ва саноатии ҶШС Тоҷикистон гардид. Дар ин давра таҳти роҳбарии ду абармардони миллати тоҷик Бобочон Ғафуров ва Турсун Ёлчабоев дар баробари кишоварзӣ соҳаи саноат, илму фарҳанг дар кишвар рушд ёфта, ба дастовардҳои бузурге ноил гардид.

Турсун Ёлчабоев фарзанди фарзонаи миллати тоҷик соли 1916 дар деҳаи Куруки ноҳияи Ленинободи ҶШС Тоҷикистон дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст. Тавре ҳуди қаҳрамони мақола дар яке аз ёддоштҳои худ қайд мекунад, падараш деҳқони оддӣ буда, муддати зиёд дар назди бойҳову феодалҳои маҳаллӣ қор мекардасту соли 1924 бо барқарор гардидани ҳокимияти Шуравӣ дар минтақа ба яке аз колхозҳое (хоҷагии деҳқонӣ), ки дар ноҳия таъсис меёбад, аъзо шуда, то дами марг дар он фаъолият мекунад. Турсун Ёлчабоев аз хурдсолӣ фаъолияти комсомолӣ ва ҳизбиро пеша намуда, пас аз хатми техникуми педагогӣ дар соли 1935 ба маҷрои пуртуғӣ сиёсати Шуравӣ ворид гардидааст [5, с. 25].

Бояд қайд намуд, ки Турсун Ёлчабоев дар низоми ҳокимияти ҶШС Тоҷикистон аз аввалин роҳбароне ба шумор меравад, ки ҳамаи зинаҳои фаъолияти ҳизбиро аз ташкилоти ибтидоӣ то КМ Ҳизби Коммунистро тай намуда, ба боварии халқу миллат ва ҳамсафони ҳизбии худ сазовор гардидааст. Матонату шучоат, хоксорӣ ва фидокориҳои ин фарзонафарзанди миллати тоҷикро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1998 зимни ифтитоҳи расмӣ нимпайкараи Турсун Ёлчабоев дар зодгоҳаш чунин баён намудаанд: “Турсун Ёлчабоев воқеан фарзанди халқ буд. Ё аз рӯзе, ки ақли ҳудро шинохт, то лаҳзаҳои охирини умр ҳамроҳи халқ менишасту меҳест, ҳамдаму ҳамнафаси мардум буд” [2].

Яке аз олимони варзидае, ки зиндагинома ва ҳаёти Турсун Ёлчабоевро мавриди таҳқиқи пурраи илмиву адабӣ қарор дода, солҳои тӯлонии ҳаёти ҳудро дар ин роҳ сарф намудааст, муҳаққиқ ва таърихшиноси ватанӣ Усмонҷон Ғафуров мебошад. Мавсуф муаллифи асари муҳими таърихӣ “Турсун Ёлчабоев: роҳбари хирадпеша ва бебок” мебошад, ки дар шинохти қаҳрамони мақола ва пайкори сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ӯ нақши бориз гузоштааст. Усмонҷон Ғафуров давраи фаъолияти меҳнатии Турсун Ёлчабоевро чунин ба қалам додааст: “Баъди хатми техникум, солҳои 1935-1936 дар мактаби ибтидоии ноҳияи Нов омӯзгор шуда қор мекунад. Соли 1936 мудирӣ шӯбаи пешоҳангон, соли 1937 котиби якуми комитети комсомолии ноҳияи Нов мешавад. Декабри ҳамон сол бошад, дар анҷумани IV ИЛКҶ Тоҷикистон, узви бюрои КМ ИЛКҶ ва дар пленуми якум мудирӣ шӯбаи хонандагону ҷавонони КМ ИЛКҶ интиҳоб мешавад. Сараввал мудирӣ бахши кадрҳои мақомоти Шуравӣ, баъдтар муовини мудирӣ шӯбаи қайдҳои КМ ҲК Тоҷикистон шуда, қор кардааст. Соли 1943 Котиби якуми КМ ИЛКҶ Тоҷикистон интиҳоб мешавад. Аз соли 1947 то соли 1950 шунавандаи мактаби олии ҳизбии назди КМ ВКП (б)-и шаҳри Маскав

буд. Баъди хатми он котиби кумитаи ҳизбии вилояти Сталинобод (Душанбе), мудирӣ шуъбаи тарғибу ташвиқи КМ ҲК Тоҷикистон, котиби якуми ҳизбии вилоятҳои Кӯлобу Ленинобод (Хучанд) шуда кор кардааст. Соли 1954 котиби КМ ҲК Тоҷикистон, соли 1955 Раиси Шурои Вазирон, баъди як сол, яъне соли 1956 котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон интиҳоб мешавад” [5, с. 25].

Бояд қайд, кард, ки заминаҳои рушди саноати Тоҷикистон аз давраи ҷанг оғоз шуда буд. Зеро ҳанӯз 16 августи соли 1941 Ҳукумати Шуравӣ қарорро дар бораи эвакуатсияи корхонаҳои саноатӣ аз хатти фронт ба Поволже, Урал, Сибири Ғарбӣ, Қазоқистон ва Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон қабул кард. Тибқи қарори мазкур ба Тоҷикистон 27 корхонаи саноатӣ кучонида шуд, ки ҳамаи корхонаҳои ба Тоҷикистон интиқол ёфта барои рушди минбаъдаи саноат мусоидат намуданд.

Дар солҳои баъдичангӣ, махсусан охири солҳои 50-аввали солҳои 60-уми асри гузашта дар ҶШС Тоҷикистон таҳти роҳбарии Бобочон Ғафуров ва Турсун Ўлчабоев дар соҳаи саноат муваффақиятҳои назаррас ба даст оварда шуд, соҳаи пахтакорӣ хеле тараққӣ кард. Барои муваффақиятҳои дар рушди пахтакорӣ бадастоварда, Тоҷикистон бо муқофоти олии ҳукуматӣ – ордени Ленин сарфароз гардид. Ин хизмати бузурги котибони якуми КМ ҲК Тоҷикистон аллома Б. Ғафуров ва Т. Ўлчабоев мебошад, ки сиёсати онҳо дар соҳаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии ҷумҳурӣ мулоҳизакорона ва бомуваффақият буд.

Давраи аз ҳама сермаҳсул ва самаровари фаъолияти меҳнатии Турсун Ўлчабоевро давраи панҷсолаи роҳбарии ӯ дар кишвар ташкил менамояд. Тавре аллакай маълум аст, дар солҳои ҳокимияти Шуравӣ роҳбарии бевоситаи давлатро котиби якуми КМ ҲК кишвар иҷро менамуд. Аз ин ҷост, ки Ўлчабоев солҳои 1956 – 1961 бевосита роҳбари амалии Тоҷикистон буд ва муаллиф ва ё меъмори асосии бузургтарин лоиҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистони навин гардид. Ҳамсафар ва рафиқи наздики Ўлчабоев, Раиси Шурои вазирони ҶШС Тоҷикистон Назришо Додхудоев лаҳзаҳои ба вазифаи котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон интиҳоб шудани Турсун Ўлчабоевро шарҳ дода, мегӯяд, ки дар байни номзадҳои пешбарӣшаванда номи Ўлчабоев чандон ошно ва соҳиби тарафдорони зиёд набуд. Аммо боварӣ ва ҳурмати эҳтироми бевоситаи Бобочон Ғафуров ва тавсияномаи ӯ ба Никита Хрущёв дар бораи Турсун Ўлчабоев боис гашт, ки дар соли 1956 ӯ котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон интиҳоб карда шавад [10].

Давоми солҳои роҳбарии Турсун Ўлчабоев Тоҷикистон дар минтақа ва миқёси ИҶШС ҳамчун кишвари дорои имкониятҳои зиёди рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ муаррифӣ карда шуд ва аксарияти бузургтарин лоиҳаҳои иқтисодӣ саноатӣ, ки дар Тоҷикистон солҳои минбаъда бунёд гардиданд, маҳз таҳти роҳбарӣ ва талошу заҳматҳои ҳамин фарзанди барӯманди модари тоҷик оғоз гардида буд. Миёни дастовардҳои бузургтарини иқтисодии кишвар метавон, ки оғози бунёди НБО “Норак”, заводи алюминийи тоҷик ва чандин лоиҳаҳои дигари бузурги саноатиро номбар кардан мумкин аст.

Аввалин ва бузургтарин коргоҳи азими саноатӣ, ки давоми солҳои Ҳукумати Шуравӣ дар Тоҷикистон бунёд карда шуд, ин НБО “Норак” мебошад. Бунёди ин лоиҳаи азим, ки дар натиҷаи заҳматҳои тӯлонии фарзандони модари тоҷик ва зиёда аз 30 халқу миллатҳои гуногуни дигар бунёд гардидааст, бевосита самарайи зиракӣ ва сиёсати оқилонаи Турсун Ўлчабоев мебошад. Ҳарчанд дар бораи бунёди нерӯгоҳҳои гуногун дар Тоҷикистон то ин дам овозаҳо зиёд буданд, вале қарори қатъие дар бораи бунёди он мавҷуд набуд. Вазифаи муҳим ва душвор дар ин ҷода ин пайдо намудани маблағи зарурӣ ҷиҳати оғози корҳои сохтмонӣ ба шумор мерафт. Аммо ёфтани ин маблағ чандон осон набуд. Тавре қайд карда шуд, ҳокимияти марказии ИҶШС ба иқтисодии саноатии Тоҷикистон таваҷҷуҳе надоштанд ва ба ин кишвари хурди минтақа таваҷҷуҳи зарурӣ зоҳир намекарданд. Барои оғози ин лоиҳаи азим бояд роҳбарияти олии ҳизб ва аъзоёни Бюрои сиёсии КМ ҲК ИҶШС ризоияти худро медоданд.

Турсун Ўлчабоев ҳамчун кадрӣ ҷавони роҳбарикунанда дар низоми ИҶШС дар аксари сафарҳои хориҷии роҳбари аввали кишвар Никита Хрущёв ўро ҳамроҳӣ мекард. Дар чараёни яке аз чунин сафарҳо ба Ҳиндустон Турсун Ўлчабоев бо як кордонӣ ва зиракии хоси тоҷиконаи худ котиби якуми КМ ҲК ИҶШС-ро ба бунёди НБО “Норак” дар Тоҷикистон розӣ мекунонад. Ин нуктаро сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар чараёни кушодашавии нимпайкараи Турсун Ўлчабоев чунин баён намудаанд: “Накл мекунам, ки ҳангоми сафари Ҳиндустон ва тамошои нерӯгоҳи барқӣ Турсун Ўлчабоев ба Никита Сергеевич Хрущёв мегӯяд, ки Тоҷикистони мо ҷойҳои зиёде дорад, ки ду тарафаш қўҳ аст, аз пеш дарғот партоем, бузургтарин ГЭС-ҳои оламо месозем. Роҳбари аввали Иттиҳоди Шуравӣ аз ин суҳанони бомаврид ва устодкорона ба ваҷд омада, ба тафсилоти ГЭС-и Норак

мароқ зоҳир мекунад ва ҳамин тариқ маблағгузорӣ ва сохтмони ин нерӯгоҳи бузурги энергетикӣ дар ҷумҳурии мо оғоз меёбад” [2].

Аммо тавре, ки аллакай қайд намудем, дар он солҳо низ миёни элитаи сиёсии ҷи ҳукумати марказӣ аз Москва ва ҷи намояндагони Душанбе духӯрагӣ бисёр буд. Ин аст, ки барои амалӣ гардидани ин лоиҳа Ёлчабоев минбаъд низ задхӯрди қатъии худро давом дода, дар қараёни Анҷумани васеи ҷизбӣ барои муайян намудани вазифаҳои рушди иқтисодии ИҶШС давоми ҳафтсолаи 1959-1965 баромад намуда, аҳамияти бунёди НБО “Норак”-ро шарҳ дода, иҷозати элитаи олии сиёсии кишварро ба даст овардааст. Зимни баромади худ Турсун Ёлчабоев аҳамияти сохтмони Норакро ҷунин шарҳ додааст: “Ба Шумо, Никита Сергеевичи азиз гуфтаниам, ки аз сабаби он, ки дар ҷумҳурии мо сӯзишвории арзон кам асту бунёди нерӯгоҳҳои барқии аловӣ қимат меафтад, мо масъалаи сохтмони ГЭС-и Норакро пешниҳод карда, аз шумо роҳбарони Иттифок мепурсем, ки ин лоиҳа тасдиқ карда шавад” [4].

Бояд қайд намуд, ки мақсади асосии роҳбарияти вақти Тоҷикистон махсусан қотиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон Турсун Ёлчабоев ва раиси Шурои вазирони ҶШС Тоҷикистон Назришо Додхудоев бо бунёди НБО Норак ин ба вучуд овардани минтақаи васеи саноатӣ дар минтақаи Тоҷикистони ҷанубӣ ба шумор мерафт. Тоҷикистони ҷанубӣ ва ноҳияҳои ин минтақа аз сабаби вазъи мусоиди иқлимӣ аксаран ба кишоварзӣ, махсусан ба кишти пахта машғул буданду ҳалос ва аз инҷо дар минтақа коргоҳҳои бузургу азими саноатӣ вучуд надошт. Маҳз дар пайи оmodасозии нақшаи амалии бунёди гидростансияи азим дар ин минтақа ҷиҳати истифодаи самараноки барқи аз он истеҳсолшаванда бунёди як қатор коргоҳҳои азими саноатӣ дар ин қисмати кишвар низ ба нақша гирифта шуд, ки қадами нахустини устувор дар роҳи ташаккули саноати ақибмондаи Тоҷикистони советӣ ба шумор мерафт. Яке аз ҳамсафони асосӣ ва рафиқи наздики Ёлчабоев Додхудоев дар бораи ин лоиҳа дар ёддоштҳои худ ба воқеанигори ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат” меғӯяд, ки роҳбарияти ҳукумати марказӣ бар он ақида буданд, ки бунёди ин нерӯгоҳ аз сабаби онки дар минтақа коргоҳҳои азими саноатӣ нестанд, метавонад ба давлат зарари калони молиявӣ расонад. Аз ин сабаб Турсун Ёлчабоев бо маслиҳати намояндаи Шурои вазирони ИҶШС Засядко бунёди як қатор коргоҳҳои азим ба мисли заводи алюминий (тибқи лоиҳа дар Файзобод), заводи химиявӣ (тибқи лоиҳа дар Данғара) ва азхудкунунии даштҳои ҳосилхези Аштро бо роҳи бунёди насосҳои обкашӣ ва зерсохторҳои он пешниҳод намуд, ки ба маблағгузори лоиҳа писанд омад [6].

Нихоят 17 декабри соли 1960 лоиҳаи бунёди НБО Норак аз ҷониби Шурои вазирони ИҶШС тасдиқ карда шуд ва аввалин сангҳо ба сарбанди азими ин лоиҳаи бунёдӣ барои саноати Тоҷикистон аз ҷониби Турсун Ёлчабоев ва Назришо Додхудоев партофта шуд. Ҳарчанд баъдҳо номҳои ашхоси дигар ҳамчун онҳое, ки дар бунёди ин иншоот нақши асосиро гузоштаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуд, аммо ташаббускор ва бунёдгузори асосии ин лоиҳаи азим маҳз Турсун Ёлчабоев боқӣ мемонад. Ин аст, ки дар натиҷаи сиёсати оқилонаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1997 таҳти №918 нерӯгоҳи барқии обии Норак “барои хизматҳои бузург дар инкишофи хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, фаъолияти хирадмандонаи давлатдорӣ, бунёдгузориҳои силсилаи энергетикӣ саноатии ҷануби Тоҷикистон” ба номи Ёлчабоев Турсун номгузорӣ карда шуд. [7]

Турсун Ёлчабоев дастовардҳои соҳаи саноат ва хоҷагии қишлоқро дар Тоҷикистон тайи солҳои ҳокимияти Шуравӣ ва махсусан соли 1958, ки он замони роҳбарии давлатро бар уҳда дошт, баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки: “Назар ба соли 1913 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 1958 32 баробар, истеҳсоли маҳсулоти саноати калон -садҳо баробар афзуд” [3].

Турсун Ёлчабоев ҳамчунин дастовардҳои соҳаи хоҷагии қишлоқ ва махсусан соҳаи кишоварзӣ дар ин мақолаи худ ба таври пурра баррасӣ намуда, бартариҳои Тоҷикистони Советиро дар баробари кишварҳои ба монанди Италия, Эрон ва Покистон қайд намудааст [3].

Дар баробари ин дар давраи солҳои 1956-1961 буҷети давлатии Тоҷикистон афзоиш ёфта, аз як миллион сӯми соли 1924 ба 2,6 миллиард сӯм дар соли 1958 расонида шуд. Ҳамчунин даромади соҳаи саноат барои кишвари кӯҳие ҷун Тоҷикистон, ки аксаран аҳоли ба кишоварзӣ машғул мебошанд, нисбат ба соли 1924 10 баробар афзоиш ёфта, дар соли 1958 ба 5 млрд. сӯм баробар гардид [8].

Турсун Ёлчабоев дар айни камолоти умр гирифтори нокомӣ гардид. Дар синни 45-солагӣ миёни ин мардро шикастанд ва мурғи толеъи халқи тоҷик дар айни парвоз захмин гашт. Агар Ёлчабоев ҷанд муддати дигар ба Тоҷикистон сарварӣ мекард, имрӯз дар симои

Тоҷикистон пешрафту дигаргуниҳои азимро медидем. Аммо новобаста ба ҳамаи ин бо шарофати Истиқлоли давлатӣ ва сиёсати инсондӯстонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон номи фарзандони фарзонаи миллат ба мисли Турсун Ўлчабоев, Нусратулло Махсум, Шириншох Шохтемур ва садҳои дигар, ки бар асари сиёсати никорталабонаи ҳукумати ИҶШС номи онҳо ба ғушаи фаромушӣ рафта буд, эҳё гардида, имрӯз ҳамчун бунёдгузори Тоҷикистони муосир аз онҳо ёдоварӣ карда мешавад.

Хулоса, номи Турсун Ўлчабоев низ садсолаҳо дар хотираҳо боқӣ мемонад ва хизматҳои беминнати ӯ барои ташаккули иқтисодиёту иҷтимоиёти Тоҷикистон ҳаргиз аз хотираҳо зудуда нахоҳад шуд.

Адабиёт

1. Ализода Б.П. Трансформация и развитие государственного управления в Таджикистане (1929-2015 гг.) (Монография). [Текст] / Б.П. Ализода. – Душанбе, 2021. – 202 с.
2. Суханрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими қиёдадашавии нимпайкараи Т. Ўлчабоев дар ноҳияи Спитамен, 13 сентябри соли 1998, ш. Душанбе соли 2016.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ба нерӯгоҳи барқии оби Норақ гузоштани номи Т. Ўлчабоев”, ш. Душанбе, аз 9 сентябри соли 1997, №918.
4. Внеочередной XXI съезд КПСС. Стенографический отчет [Текст]. – М.: Госкомиздат, 1959. – Т.2. – С. 42-48
5. Ғаффоров, У. Турсун Ўлчабоев: роҳбари хирадпеша ва бебоқ [Матн] У. Ғаффоров. – Хучанд, 2007. – 397 с.
6. Додхудоев, Н. Ободӣ кардем, ҷаллодӣ накардем. Н. Додхудоев [Матн] //Адабиёт ва санъат.–1990, 1 ноябр.
7. Нутқи котиби якуми КМ ҲК Тоҷикистон Т. Ўлчабоев дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 1100-солагии Абӯабдулло Рӯдакӣ аз 15 октябри соли 1958 [Матн] // Маҷаллаи “Маданияти Тоҷикистон”, №10, октябри 1958.
8. Нутқи Турсун Ўлчабоев дар Иҷлосияи панҷуми Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон [Матн]/ / Рӯномаи “Тоҷикистони Советӣ”, №108 аз 8 майи соли 1960.
9. Ўлчабоев, Т. “Тоҷикистони Советӣ – фарзанди октябри аъзам”, мақола ба муносибати Рӯзи Инқилоби Октябр [Матн] /Т. Ўлчабоев // Рӯномаи Тоҷикистони Советӣ, 1958. №16
10. Ҳалимиш, С. “Дар пайи шараф будем, дар роҳи бешарафӣ не!” (очерки таърихӣ) [Матн] / С. Ҳалимиш //Адабиёт ва санъат”, – №5 (686) аз 31 январи соли 1991
- 11.Шарифзода А.А. История высшего образования Таджикистана: опыт и проблемы. (Вторая половина 40-х - первая половина 90-х гг.): [Текст] / А.А. Шарифзода, автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Душанбе, 2000. – 54с.

САҲМИ ТУРСУН ЎЛЧАБОВ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ ВА СОҲАИ САНОАТУ ЭНЕРГЕТИКАИ ҶШС ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛ ВА АРЗЁБИИ ИЛМӢ

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи мавзӯи «Саҳми Турсун Ўлчабоев дар рушди иқтисодӣ ва соҳаи саноату энергетикаи ҶШС Тоҷикистон» бахшида шудааст. Дар рафти таҳқиқ ба воқеаҳои таърихӣ аз ҳаёту фаёлият, инчунин корнамоиҳои Турсун Ўлчабоев дар рушди иқтисодии Тоҷикистони Шуравӣ таваҷҷуҳ карда шудааст. Ҳамчунин, дар рафти таҳқиқ ба масъалаи ҳунари роҳбарӣ, муносибат бо кормандон ва ташаббусҳои Турсун Ўлчабоев ҳамчун ходими намоёни сиёсӣ дар ташаккул ва рушди соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятии ИҶШС аҳамияти махсус зоҳир карда шуда, ҷанбаҳои таърихӣ фаёлияти сиёсӣ ҷамъиятии ӯ ҳамчун воқеаҳои мондагор дар тарбия намудани насли ҳудӯҳои миллӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Таҳқиқоти илмӣ мазкур кӯшиши саривақтӣ мебошад, ки доираи васеи масъалаҳои иқтисодии Тоҷикистонро дар замони фаёлияти меҳнатии Турсун Ўлчабоев нишон медиҳад ва барои фаҳмидани ҷӣ гуна нақши шахсии ӯ дар гузаришҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии он давра боқӣ мондааст, тавассути усулҳои илмӣ таҳлил ва арзёбӣ муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: Шурои Олӣ, Президиум, Шурои вазирон, инфрасохтор, кумитаи марказӣ, бюрои сиёсӣ, энергетика, нерӯгоҳҳои барқӣ, абармард, рушди иқтисодӣ, комсомол.

ВКЛАД ТУРСУНА УЛДЖАБОВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ, ПРОМЫШЛЕННОМ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ ССР: НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ И ОЦЕНКА

Данная статья посвящена исследованию темы «Вклад Турсуна Улджабова в экономическом и социальном развитии Таджикской ССР». В ходе расследования было обращено внимание на исторические события из жизни и деятельности, а также достижения Турсуна Улджабова в экономическом развитии Советского Таджикистана. Также в ходе исследования особое значение было уделено вопросу руководства, взаимоотношений с сотрудниками и инициатив Турсуна Улджабова как видного политического деятеля в становлении и развитии различных сфер

общественной жизни Советского Таджикистана, а также исторические аспекты его политической и общественной деятельности как неумолимые мероприятия по воспитанию подрастающего поколения не лишены интереса. Это научное исследование является своевременной попыткой показать широкий спектр экономических проблем Таджикистана во время руководства Турсуна Ульджабаева и понять, как сохранялась его личная роль в экономических и социальных переходах того периода, определяемых с помощью научных методов анализа и оценки.

Ключевые слова: Верховный Совет, Президиум, Совет Министров инфраструктура, Компартия, политбюро, промышленность, энергетика, электростанции, экономика, развитие, комсомол.

TURSUNN ULJABOEV'S CONTRIBUTION TO THE ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF THE TAJIKISTAN SSR: SCIENTIFIC ANALYSIS AND EVALUATION

This article is devoted to the study of the topic "The contribution of Tursun Uljabaev to the economic and social development of the Tajik SSR". In the course of the study, attention was paid to historical events from the life and work, as well as the achievements of Tursun Uljabaev in the economic development of Soviet Tajikistan. Also, in the course of the study, special importance was attached to the issue of leadership skills, relations with employees and initiatives of Tursun Uljabaev as a prominent political figure in the formation and development of various spheres of public life of the USSR, and the historical aspects of his political and social activities as lasting events are not without interest in educating a nationally conscious generation. This scientific study is a timely attempt to show a wide range of economic issues in Tajikistan during the period of Tursun Uljabaev's labor activity and to understand how his personal role in the economic and social transitions of that period remained, determined by scientific methods of analysis and evaluation.

Keywords: infrastructure, central committee, political bureau, power plants, social, primary organization, Komsomol, Supreme Soviet, Presidium, Council of Ministers, etc.

Дар бораи муаллиф

*Одилова Зарина Рабимовна
Унвонҷӯи кафедраи фалсафа ва илмҳои
гуманитарӣ
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
кӯчаи Саид Носир 33
E-mail: odilova.8787@mail.ru*

About the author

*Odilova Zarina Rabimovna
Applicant, Department of Philosophy and
Humanities
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said
Nasir Street 33
E-mail: odilova.8787@mail.ru*

Об авторе

*Одилова Зарина Рабимовна
Соискатель кафедры философии и
гуманитарных наук
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, улица Саида Насира 33.
E-mail: odilova.8787@mail.ru*

САҲМИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ОМУӢЗИШИ ТАӢРИХУ ФАРӢАНГИ ТОЧИКОН

Одинаев Ш. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Аз омӯзиши мактаби давлатдории Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд, ки ӯ дар фаҳмиши таъриху фарҳанг чун дигар ҷабҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ дорои фикру идрок ва ақидаҳои баландғояи шахсӣ мебошад. Истеъдоди ғавқуллода, таҳлилгароиву таърихшиносӣ, боз намудани дари фарҳанги бостонии миллӣ ба рӯи миллати тоҷик ва ҷаҳониён яке аз хидматҳои мондагори ин сарвари муваффақ маҳсуб меёбад.

Азму субот ва талошҳои Эмомалӣ Раҳмон дар ин самт аз пайвасти давлати тоҷикон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, таҳким бахшидани ҳувияти миллӣ, ба шакл даровардани мафкураи миллӣ иборат аст. Ӯ тасмим гирифтааст, ки дари таърихи миллатро пеш аз ҳама ба рӯи ҳуди миллат боз карда, ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд, ифтихори миллиро ба рӯху равонашон пайваст гардонад, риштаҳои муҳаббату ҳамдилоиро миёни сокинони Тоҷикистон, новобаста аз мансубияти милливу наҷодӣ, диниву мазҳабашон васл намояд.

Сарвари давлат соли 1993 дар мақолаи хеш таъкид намуда буд, ки «Ҳадафҳои сиёсати мо манфиати мардум аст». Ҳамчунин, Пешвои миллат сабабҳои афзудани бӯхрони Иттиҳоди Шӯравиро пеши рӯ оварда, чунин таъкид намуда буд: «Ба таърихи умумии наҷандон дурамон назар кунем. Дар шароити афзалияти доимӣ доштани саноати вазнин ва пеш аз ҳама, муҷтамаи саноати ҳарбӣ то нимаи дууми солҳои 70-ум иқтисоди ИҶШС ба шарофати захираҳои бузурги табиӣ ва заҳмату шӯҷоатнокии мардум бо суръати баланд тараққӣ мекард. Аммо чунин хусусияти тараққӣ зиддиятҳои амиқи иҷтимоиву иқтисодиро дар худ ниҳон дошт, ки аз принципи бақиявии маблағҷудокунӣ ба соҳаи хоҷагии халқ бармеомад. Одамон солҳои сол бо умеди фардои нек камбағалона зиндагӣ мекарданд... Дар айнаи замон тафовути сатҳи зиндагии мардум бо мамолики пешқадам, ки даҳсолаҳои охир гузариш аз капитализми давлатӣ-монополистӣ ба капитализми демократӣ ҷараён дошт, то рафт меафзуд» [2, с. 1].

Бӯхронҳои иқтисодиву сиёсӣ дигаргуншавии моҳияти арзишҳои ҷомеаро коста сохтанд, роҳгумзании аъзои он аз дарки мақсаду роҳи пешрафт вусъат пайдо кард, идеологияи беҳудоғӣ заҳматкашони мусулмонро дигар ба меҳнати қаблии зарбдор муташаккил намасохт. Ҷаҳонбинии коммунистӣ, ки ба ҷаҳонбинии заҳматкашони таҳҷой бегона буд, аз ибтидои воридшавиш ба муборизаи оштинопазир сар кард. Зиддиятҳои тулонии идеологӣ таркиби ҷомеаи куҳанбунёди миллиро ба якҷанд кишр ҷудо намуд, ки се қисми он аёнтар шуд. Қишри аввалро ҷонибдорони идеологҳои коммунистӣ бо сарвари бевоситаи Ҳизби Коммунист ва ҳукумати шӯравӣ ташкил доданд, ки пешоҳангии идеологиву сиёсии худро аз даст додан намехостанд. Қишри дувум исломиёне буданд, ки дар солҳои идороти коммунистӣ ба зерӣ таҳкиру таъкиби онҳо гирифта шуда, дарду алами бисёр диданд, дар дилу ботинашон нисбат ба ин афрод кинаву адоват буд, то он дараҷае, ки исломи сиёсиро ҷорӣ кардан хостанд. Қишри савум доираи аз ҳама сернуфӯзтарини ҷомеа буд, ки дар солҳои бозсозии охири Ҳизби Коммунистӣ ба майдони демократикунони ҷомеа ворид гаштанд. Аммо нерӯи куҳнашудаи коммунистӣ аз ҷунбиши ин майлон ҳам дар ҳавотир гашту нисбати онҳо низ, тундравӣ кард. Дар натиҷа қисми зиёди намоёндагони ин гурӯҳ ҳам ба ҳукумати коммунистӣ мунофиқ гашт ва ба исломиёни сиёсимаоб пайваст.

Ба андешаи Пешвои миллат, дар ин миён дар Тоҷикистон: «Ашхоси аз решаи насаби хеш канда, одатан аз хотираи таърихӣ, гузаштаи пурифтихор ва мероси фарҳангии миллат бенасиб монда, чун маҳлуқи худпараст, бемасъулият ва бегонапарвар ба камол мерасанд ва гирифтори тафаккури ғуломона мегарданд» [3, с. 6]. Ин гуна унсурҳоро аз фитрати одамон дур кардан даркор ва ин кор бевосита тавассути тарбияи ватандӯстӣ, ҳудогоҳии миллӣ ваҳдату ягонагӣ ба вуқӯъ хоҳад пайваст. Мо, меғуяд Пешвои миллат, - «ба гузашта ба хотири парастии содалавҳонаи ниёгон не, балки барои тақвияти руҳӣ созандагӣ, бузургдошти хотираи нахустҷодии роҳкушоямон, ки дар дарозии таърих ба иқдоми нав камар баста, ба дастовардҳои бузург ноил гаштаанд, рӯй меоварем... Сабабҳои ибратомӯзи таърих роҳи

гузаштаву имрӯзу ояндаро пешорӯи мо қарор дода, чун ҳаками одил гиреҳи бурду бохтҳои силсилаи давлату давлатдориҳои тоҷиконро бароямон мекушояд» [6, с. 3].

Дар чунин маврид ба ёду гуши исломиёни демократмаоб, ки ба хотири истиқрори давлати исломӣ то ҳанӯз талош доранд, ба дурахш овардани ситораҳои олами адаби тоҷик, монанди Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Низомулмулк ва бисёри дигарон мояи ибрат шуда метавонист. Ба хусус, Носири Хусрав, Умари Хайём, Низомулмулк ва ҳамсафони онҳо, дар ҳолате, ки ба асорати қabilaҳои туркии салҷуқӣ (асри XI) дучор омаданд, тавонистанд султонҳои онҳоро ба таълими худ фаро гиранду давлаташонро бо меъёри таҳамулпазироии мазҳаби Имом Ҳанифа ба роҳ бароранд. Ҳамчунин, ба онҳо шеваи давлатдории Сомониёнро талқин намуданд.

Бояд афзуд, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон аз оғози фаъолияташ ба ҳайси сарвари давлат аз имконоти дар ихтиёр доштааш самаранок истифода мекард. Ҳамасола чун нишони арҷгузорӣ ба суннатҳои фарҳангии аҷдодӣ дар остонаи ҷашни Наврӯз дариҷаеро аз рӯзгори зебандаи ниёгӣ ба рӯи сокинони кишвар во мекард. Пеш аз ҳама ба ин муносибат бо зиёиёни кишвар мулоқот орошта, андешаҳои ӯро дар хусуси рушди минбаъдаи илму адаб ва ҳунар ибраз менамояд. Дар соли 2015 зимни мулоқоти анъанавӣ бо аҳли зиё Шоирӣ халқии Тоҷикистон Гулрухсор Сафиева пешниҳод намуд, ки ҳамасола дар кишварамон ҳамоиши баналмилалии адибони ҳавзаи Наврӯз баргузор карда шавад. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин андешаро пазируфт ва соли 2016 дар арафаи ҷашни Наврӯз дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе Симпозии байналмилалӣ илмӣ адабӣ дар мавзӯи «Наврӯз дар адабу ҳунари ҷаҳонӣ» ва ҳамоиши адибони ҳавзаи Наврӯз бо иштироки намоёндагони илму адаби 22 кишвари ҷаҳон баргузор гардид.

Пешвои миллат дар ин ҳамоиш суҳанронӣ намуда, ҳамаи иштирокчиёни барои ширкат дар ин симпозиум аз рӯи эҳтироми русуми миллӣ меҳмоннавозии тоҷикона ба Тоҷикистон хайрамақдам гуфтанд. Бо ифтихор аз таърихи ғанӣ ва риояи одоби маросимдорӣ ибраз доштанд: «Ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ яке аз маросимҳои писандидаи оламиён мебошад, ки бо сифатҳои башардӯстонааш аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун дастоварди камназири фарҳангии умумиинсонӣ пазируфта шуда, бо хусусиятҳои писандидааш, ки некиву нақдорӣ, ҳурраму хушҳолӣ, шодмониву нишот ва саодату пирӯзиро талқин мекунад, машҳури олам гардидааст.

Масъуди Сипанд, ки иштирокчиӣ ин ҳамоиш буд, гуфтааст: «ман Тоҷикистонро бо мардуми бофазилату наҷбу шоистааш хеле дӯст доштам ва альон ҳарҷо, ки бошам, ҳудро мутааллиқ ба ин миллату ба ин сарзамин медонам... Мо-форсиабонҳои дунё бо Эмомалӣ Раҳмон ифтихор мекунем, аз ин рӯ, бисёр меҳонам, ки ба қадри заҳмату талошҳои рӯзафзунӣ ин марди бузург бирасад» [13, с. 20-21].

Кушодани дарҳои таърих ва оғоҳи гаштан аз осорҳои гаронмояи миллӣ масъулияти азим дар таҳкими худшиносии миллӣ ва миллатсозӣ ба ҳисоб меравад.

Бо ташаббуси сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гузаронидани Симпозии байналхалқӣ бахшида ба ҳазораи «Шоҳнома»-и Фирдавӣ (05.09.1994) аз ҷумлаи тадбирҳои муҳим буд [7, с. 244-249]. Ин асари ҷовидона моро ба манзараи басо барҷастаи ватани аҷдодӣ аз нахустин падидаҳои зиндагии Каюмарсу Ҷамшед то шоҳи охири Сосониён Яздигурди 3 (651) ошно месозад. Бадахшону Вахш, Хатлон ва Фарғонаву Хоразму Тоҳаристон, Суғду Бохтар ва мулки Шумонро бо тамоми манзараҳои дар пеши назар ҷилвагар месозад.

«Шоҳнома»-ро танҳо асари бадеӣ сурудаҳои афсонавӣ ва устуравӣ дар бораи базму разми шоҳон, ҷангу хунрезии беохири лашкариён, тасаввур қардан ғайриилмист. «Шоҳнома» пеш аз ҳама таърихи пурифтхори мардуми ориёинаҷдро бо адлу ростӣ ва ақлу хирад ситоиш мекунад, аз суннатҳои воло ва анъанаҳои мардум, одоби зисту пайкор, оини мулкдорӣ, одоби раъиятпарварӣ, ватандӯстӣ, озодӣ ва озодагиро таълим медиҳад.

Бо ҳидоят ва сарвари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҳукумати Тоҷикистон ба рӯи мардуми кишвар таърихи қуҳан ва ҳаёту фаъолияти нобиғаҳои фарҳанг ва илму адаби тоҷикро кушод. Ҷунончи, таҷлили ҷашни шаҳрҳои таърихӣ, монанди Ҳуҷанд, Истаравшан ва Кӯлоб, 675-солагии Камоли Ҳуҷандӣ, 680-солагии Мирсайид Али Ҳамадонӣ, сеҳазорсолагии оини зардуштӣ, 2700-солагии Авесто, 1025-солагии Ибни Сино, 800-солагии Мавлоно Румӣ (Балхӣ), 1150-солагии кофиласолори адабиёти тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, 1310-солагии Абӯханифа Имоми Аъзам ва амсоли ин аҳамияти бузург пайдо карданд.

Пешвои миллат рочеъ ба чашнгирии 1100-солагии Давлати Сомониён ибраз намуданд: «Ман ҳангоми солҳои аввали роҳбариям оиди зеро як муқаддасот, зеро як моёи ифтихоре, ки хоси ҳамаи минтақаҳои кишвар бошад чандин вақт фикр мекардам ва саҳифаҳои таърихро варақгардон менамудам, фикр мекардам, ки чиро барои мардум пешниҳод созем то аз он ифтихори миллии дошта бошанд, баъди як чанд муддат ба ҳулосае омадам, ки дар маркази Душанбе муҷассамаи шоҳ Исмоили Сомониро гузорем ва 1100-солагии Давлати Сомониёнро чашн гирем. Ин иқдомро барои изҳори ақида ба ҳодимони таъриху фарҳанг пешниҳод намудам ба онҳо низ мақбул омад, бисёр иқдоми саривақтӣ ва олиҳиматона номбар карданд. Баъдан барои иҷрои ин иқдом камар баستم дар муддати кӯтоҳ муҷассамаи шоҳ Исмоили Сомонӣ дар пойтахти кишвар дар макони имрӯзааш қомат афрохт, ки имрӯз барои ҳурду бузурги кишвар моёи ифтихору сарафрозӣ гаштааст». Баъди таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён дар соли 1999 аксари мардум аз таърихи ғановатманди давлатдорӣ миллии тоҷикон оғош шуданд ва иқдом бисёр самимӣ қабул гардид. Имрӯз аз таърихи давлатдорӣ мо ҳурду бузурги миллат оғош ҳастанд бо дили пур ҳарф мезананд ва бо доштани чунин таъриху фарҳанги ғанӣ ифтихор меkunанд. Ин иқдоми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон моҳияти таърихӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дошта ба ин васила мардумро сари як андеша, як реша, як муқаддасот сарчамъ намуда боварии халқро дучанд намуд. Аҳаммияти ин масъала аз нигоҳи мо ду ҷанбаъ дошт: аввал ин ки то ин вақт, давлати Сомониён дар адабиёти таърихиву бадеӣ чун давлати сулолаӣ, динӣ-феодалӣ тавсиф ёфта буд; дувум, тамоми муҳолифони миллати тоҷик онро давлати қabilaҳои номаълуми ғайртоҷикӣ муаррифӣ мекарданд. Ғарази муғризонаи душманон ба он равона шуда буд, ки халқи тоҷикро аз решаҳои таърихӣ худ дур сохта мавҷудияти воқеи онро ҳамчун гурӯҳи этникии тамаддунофар зеро шубҳа гузоранд.

Бо ташаббуси Сарвари давлат ва кӯмаки Шурои байни парлумонии Ассамблеяи ИДМ, намоёндогони кишварҳои аъзои Ассамблеяи байнипарлумонӣ ва ҳукумати шаҳри Санкт-Петербург Конфронси байналмилалӣ илмӣ бахшида ба 1100-солагии ташкили давлати Сомониён гузаронида шуд. Дар он Сарвари давлат суҳанронӣ намуданд [8, с. 96-105].

Дар суҳанронии худ сарвари давлат дар рӯ ба рӯи дӯстону муҳолифони ақидаӣ, масъалаи калидии моҳияти илмӣ доштаи ташакилбеву шеваи давлатдорӣ Сомониёнро чун саромади Ҷумҳурии Соҳибистиклоли Тоҷикистон ба миён гузошта таъкид намуданд, ки давлати Сомониён эҳёи халқи тоҷикро таъмин кардааст.

Воқеан, заминаи густариши фарҳангу маънавиёти халқи тоҷик аз решаи аслии бостонӣ дар замони Сомониҳо гузошта шудааст. Зеро дар аҳди ҳукумати Оли Сомон матнҳои Авесто ба забони форсӣ тарҷума гардида, ҳамчун китоби муқаддас истифода мешуд ва афкори таърихӣ фалсафӣ, адабӣ, ҳунарий, ахборҳои шифойи гирдоварӣ шуда манзури хонандагон гашта буданд.

Дар ин радиф, Пешвои миллат, омӯзиши таърихӣ ниёгонро аз нигоҳи нав, ба хоҳири дарёфт ва ҳифзи арзишҳои тамаддуну фарҳанги миллии вазифаи муқаддас шуморид. Ба ин хотир доир ба таърихӣ аҳдиб бостони тоҷикон маводи зиёдро таҳлил намуда, соли 2006 асарҳои «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён» (китоби сеюм), «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», «Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат»-ро манзури хонандагон гардонид.

Пас аз ин, бо ташаббуси Эмомалӣ Раҳмон соли 2006 Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ эълон карда шуд. Моҳияти ин масъаларо соли 2007 дар китоби «Ориёҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ» таҳлилу баррасӣ ва маънидод намуданд. Бахусус, ибраз менамоянд: «Маҳз ба манзури арҷ гузоштан ба мероси таърихиву фарҳангӣ ва сарватҳои моддиву маънавии дар тули ҳазорсолаҳо офаридаи ниёгони тоҷикон ва нишон додани арзиши ин фарҳанги асил ва беназир барои наслҳои имрӯза ва ҷаҳониён мо соли 2006-ро Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ эълон кардем ва аҳдофи онро ба таври возеъ баён доштем» [9, с. 4].

Ҳамчунин, Пешвои миллат, афзудааст: «Ҳадафи асосии бузургдошти Соли тамаддуни ориёӣ ҳамчун мероси сирф фарҳангӣ асосан пос доштани арзишҳои маънавий, илмӣ ва таърихӣ мардуми тамаддунсозу фарҳангофари тоҷик мебошад, то ин ки наслҳои имрӯз ва ояндаи миллати мо аз он ба таври васеъ баҳрабардорӣ карда, барои рушду тақомули ҳастии худ кушиш намоёнд. Зеро дар тули таърих миллати тоҷик ҳамеша ҳаракатҳои наҷодпарастӣ, миллатгарой ва бузургманиширо инкор ва маҳкум месозад» [9, с. 5].

Албатта дар мавриде, ки Пешвои миллат кушиши кушодани дарҳои таъриху фарҳанги куҳанбунёди тоҷиконро ба рӯи миллат оғоз намуд, идае аз намоёндогони ҳурофотпараст эътирозу норозигӣ ба вучуд овардаанд. Нобитаҳои илмӣ адабии ориёинаҷоди тоҷик, ки

Пешвои миллат осори ахлокиву тарбиявии онҳоро гиромӣ медорад, аз осори пандомӯзи ниёгон дур нагаша, онҳоро мавриди омӯзишу ҳифзу рушду камол қарор дода буданд. Аз ҷумла, осори гаронмояи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Умари Хайём, Носири Хусрави Кубодиёнӣ, Закарёи Розӣ, Абуалӣ Ибни Сино, Абурайҳони Берӯнӣ, Фаридаддин Аттори Нишопурӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ ва бисёри дигарон дар пояи таълимоти моҳияти дунявӣ доштаи тамаддуни ориёӣ бунёд ёфтаанд.

Дар партави асари Пешвои миллат «Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ» ва Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ эълон гаштани соли 2006, дар андешаҳои арҷгузорӣ ба ин раванди тарихи тоҷикон таҳавуллоти азим ба вучуд омад. Тоҷикистон ба маҳфузгоҳи осори таърихӣ ин тамаддуни азим табдил ёфт ва ба марҳалаи нави бозомӯзӣ, ҳифз ва муаррифӣ намудани ёдгориҳои он ворид гашт. Ҳанӯз соли 2000 Ҳукумати мамлакат ба ёдгории Саразм ҳамчун яке аз намунаҳои мукаммали омӯхташудаи осори таърихӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, «Мамнуъгоҳи таърихиву бостоншиносии «Саразм»-ро таъсис дод. Соли 2009 дар шаҳри Сиани Ҷумҳурии Халқии Хитой 8 адад ва соли 2015 дар шаҳри Алмаатои Ҷумҳурии Қазоқистон 5 адад ёдгориҳои нодири таърихиву фарҳангии кишвар, тавассути силсилаҷоизаи Шоҳроҳи Бузурги Абрешим ба рӯйхати пешакии созмони мероси фарҳангии ҷаҳонӣ – ЮНЕСКО ворид гардид.

Дар ин радиф, дар ҳамоиш ва конфронсҳои байналмилалӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмуъ 13 адад ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ ва меъморий ба силсилаҷоизаи «Ёдгориҳои Осиёи Марказӣ дар Шоҳроҳи Бузурги Абрешим»-ЮНЕСКО, ба монанди «Шаҳраки Панҷакенти қадим» ва «Шаҳраки Бунҷикат» ба гузаргоҳи «Зарафшон», «Шаҳри Ҳисор» ба гузаргоҳи «Марказӣ», «Дайри буддоии Ачинатеппа», «Мадрасаи Хоча Машҳад», «Шаҳраки Тахти Сангин», «Шаҳри Ҳулбук» ба гузаргоҳи «Амударё», «Қалъаи Ямчун ва ёдгориҳои водии «Ваҳон», «Қалъаи Ҳучанд», «Маҷмаъаи меъмори Шайх Муслиҳиддин», «Тасвирҳои рӯйсангии ноҳия Ашт», «Ёдгории меъмории Мадрасаи Ойим», «Ёдгории Мадрасаи Мир Рачаб Додхоҳ» ба гузаргоҳи «Фарғонаи Сирдарё» шомил гардиданд [5, с. 8-9].

Иҷрои ин корҳо ба ҷумлаи тадбирҳои ворид шуданд, ки бо шарофати онҳо тааллуқоти шаҳрҳои бостонии Саразм, Ҳисор, Кӯлоб, Кубодиён, Ҳучанд, девормусаввараҳои Панҷакенти қадим ва шаҳри Бунҷикат, муҷассмаи Будо аз ёдгории бостонии Ачинатеппа, Қалъаи Ямчун ва ёдгориҳои водии Ваҳон, Маъбади Зонг, бозёфти Ҳазинаи Амударё, Тахти Сангин, Мадрасаи Хоча Машҳад Мақбараи Муҳаммад Башор, Мақбараи Хочанақшрон, Мақбараи Мир Саид Али Ҳамадонӣ аз ҷумлаи меросҳои фарҳангии бостониву асри миёнагии тоҷикон, эътироф гардиданд.

Бозёфтҳои таърихӣ Кубодиён, яқоя бо шахристони Тахти Сангин ва Саразм собит сохтанд, ки зиёда аз 5500 сол қабл аз ин аҷдоди тоҷикон тамаддуни мукаммали худро бунёд карда будаанд. 11-уми октябри соли 2020 бостоншиносон Р. Абдурауф ва Ф. Татьяна дар шаҳри Кӯлоб осорҳои навро кушоданд, ки сокинони ин ҷо низ беш аз 5000 сол қабл бо мардуми ду шахристони аввала аз лиҳози фарҳангӣ дар як ҳолат қарор доштаанд [1, с. 4]. Пас месазад сари он андеша кунем, ки дар муаррифии қадимтарин тамаддуни ориёӣ шахристони Саразм танҳо нест.

Тибқи маълумоти омӯрӣ то соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2020 ёдгориҳо ба қайд гирифта шудааст. Аз онҳо 1278 тоаш ба замони бостонӣ тааллуқ доранд. Аз ин миқдор 220-тоашонро шаҳру шаҳракҳо, 83 конҳо, 70 қалъаҳои хурду калон, 110 мақбараю масҷидҳо, 43 катибаҳои рӯйсангӣ, 15 тасвирҳои рӯйсангӣ, 654 макон талу теппаҳои таҳқиқнагардида ташкил медиҳанд. Ҳар як аз ин ёдгориҳо тавсифкунандаю шореҳи ҳодисаҳои сиёсӣ, дастовардҳои иқтисодӣ, ҳолати иҷтимоӣ ва фарҳангии замони худ мебошанд ва ҳамчунин, дараҷаи зеҳни маърифатии созандагони худро нигоҳ доштаанд. Аз ашёҳои хусусияти моддию маънавӣ доштаи ҳафриётҳои номбаршуда 44 осорхонаҳои наву кӯҳна, ҷиҳозонида шуда амал мекунанд.

Дар қатори иҷрои ин тадбирҳои муъҷаз, дар шафати муҷассмаи Исмоили Сомонӣ бунёд кардани бинои хуштарху замонавии «Китобхонаи миллии Тоҷикистон» низ аз нишонаҳои саховати Пешвои миллат дар гирдовариву муаррифӣ намудани арзишҳои маънавии халқи тоҷик ба шумор меравад. Ҳамасола аз ҳисоби фонди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо намудани маблағҳои зиёд ба хотири ба роҳ мондани фаъолияти муназзами Сарредаксияи илмӣ Энсклопедияи миллии тоҷик ва нашри босифати ҷилдҳои ин донишнома ва силсилаи донишномаҳои пурарзиши соҳавӣ шароити хуб фароҳам оварда мешавад.

Дар ин чо нашри силсилаи асарҳои адабиёни классикии форсу тоҷик бо номи «Ахтарони адаб» ба роҳ монда шуд, ки алақай зиёда аз 50 чилд чоп гардиданд. Аз ҷумла, силсилаи китобҳои пурарзиши таърихиву илмӣ бо унвони «Тоҷнома» суръат гирифт, ки то имрӯз китобҳои муҳташами Авесто, «Динкорт», «Мероси хаттии бостон», «Худуд-ул-олам», «Таъриху-р-русул ва-л-мулук»-и Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ (дар 8 ҷ.), «Зайн-ул-аҳбор», «Шоҳнома»-и Саолибӣ, «Таърихи Байҳақӣ», «Таърихи Систон», «Бохтар», инчунин таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ-и донишманди маъруф Б.Э. Бертелс, «Тоҷикон»-и муаррих ва этнографи маъруфи рус Александр Шишов, «Шеър-ул-Аҷам»-и Аллома Шиблии Нуъмон ва чанд номгӯи дигар ба забони тоҷикӣ таҳия, тарҷума ба чоп расиданд [13, с. 30].

Бо ҷунин минвол бо ибтиқору ҳидояти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон дар тули зиёда аз 30 сол ба яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ табдил ёфт.

Адабиёт

1. Қўлоб 5000-сола аст // Рӯз. «Ҷумҳурият». - Панҷшанбе, 15 сентябри соли 2020, №205-206 (24 061). – С.4.
2. Рӯз. «Садои мардум», 1 июни соли 1993. – С.1
3. Саразм-ғавҳораи тамаддуни халқи тоҷик (Маводи конференсияи илмӣ-назариявии «Саразм - оғози тамаддуни кишоварзӣ, ҳунармандӣ ва шаҳрсозии тоҷикон»). – Душанбе, 2020. – 251 с.
4. Орумбекзода, Ш. Аҳамият ҳифзи варҳанги миллий ва ёдгориҳои бостонӣ ба таърихи дар шароити ҷаҳонишавӣ // Маҷ. «Мероси Ниёгон», №20, 2018. – С.8-9.
5. Орумбекзода Ш. Таваҷҷуҳ ба ҳифзи мероси ниёгон. // Маҷ. «Мероси ниёгон». – Душанбе, 2016. №18. – С. 5.
6. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих /Э. Раҳмон. Ҷилди 1. – Лондон. – 240 с.
7. Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ /Э. Раҳмонов. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.
8. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ /Э. Раҳмонов. Ҷ.3. – Душанбе: Ирфон, 2001, 704 с.
9. Раҳмонов, Э. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ /Э. Раҳмонов. – Душанбе: Шарқи озад, 2007. – 144 с.
10. Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагори /Э. Раҳмон. – Душанбе: «Эр-граф», 2016. – 364 с.
11. Нурматзода, Ҳ. Ҷойгоҳи арзишҳои фарҳангӣ дар паёмҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон / Ҳ. Нурматзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. – № 5-6(112-113). – С. 176 - 181.
12. Шарифзода, Ф. Социально-культурная деятельность музеев Таджикистана (Автореф. дисс. на соис.уч. степ.к.и.н.) / Ф. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 24 с.
13. Шокирзода Ш. Шахсияти бузурги таърихсоз /Ш. Шокирзода. – Душанбе; Меҳроҷ-граф, 2020. – 124 с.
14. Ҷасорати бузурги Пешвои миллат / Зери таҳрири А. Абдуҷабборов. – Душанбе: «Адиб», 2021. – 272 с.
15. Эмомалӣ Раҳмон ва арзишҳои миллию умумибашарӣ. – Душанбе: ҶДММ «Абдураҳмон», 2022. – 218 с.

САҲМИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХУ ФАРҲАНГИ ТОҶИКОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар асоси маводи дастрасшуда роҷеъ ба саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон маълумот медиҳад. Муаллиф иброз медорад, ки дар сарғаҳи эҳёи омузиши таъриху фарҳанги миллати тоҷик дар замони истиқлоли давлатӣ сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Маҳз сиёсати сарвари давлат боис гардид, ки дар масири бунёди давлатдорӣ миллий ва таҳкими худшиносии миллий арзишҳои фарҳангии ниёгон эҳё карда шавад. Ҳамчунин, ҷиҳати омузиши амиқу дақиқи таърихи ниёгон аз ҷониби сарвари давлат якҷанд асарҳои бунёдӣ рӯи чоп омад, ки дар шинохти масъалаҳои мубрами таърихи тоҷикон мусоидат менамояд. Дар ин рафӣ, бо ташаббуси сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замони истиқлол соли бузургдошти чехраҳои мондагори миллати тоҷик таҷлил карда шуд. Истеъдоди ғавҳулӯда, таҳлилгароиву таърихшиносӣ, боз намудани дари фарҳанги бостонӣ миллий ба рӯи миллати тоҷик ва ҷаҳонӣ як аз хидматҳои мондагори ин сарвари муваффақ маҳсуб мебад. Ёдгориҳои модии маънавии тоҷикон ба феҳристи ёдгориҳои нодири фарҳангии ЮНЕСКО ворид карда шуд. Таваҷҷути ин ташаббусҳои миллати тоҷик бори дигар ҳамчун миллати тамаддунофар ва фарҳангсолор муаррифӣ гардид.

Калидвожаҳо: Эмомалӣ Раҳмон, саҳм, муаррифӣ, фарҳанг, таърих, ташаббус, чехраҳои мондагори, бузургдошт, бунёд, осор, аҳамият, нодир, тамаддун, миллат, шинохт.

ВКЛАД ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКОВ

В данной статье автор на основе имеющихся материалов дает информацию о вкладе Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона. Автор отмечает, что мудрая политика Лидера нации, Уважаемого Эмомали Рахмона, находится в авангарде возрождения изучения истории и культуры таджикской нации в период государственной независимости. Именно политика главы государства привела к возрождению культурных ценностей наших предков на пути строительства национальной государственности и укрепления национального самосознания. Также в целях глубокого и точного изучения истории наших предков, глава государства опубликовал несколько фундаментальных трудов, способствующих пониманию актуальных вопросов истории таджиков. В этой связи по инициативе главы государства, уважаемого Эмомали Рахмона, в период независимости был отмечен год чествования выдающихся деятелей таджикского народа. Необычайный талант, аналитические и историографические способности, открытие двери в древнюю национальную культуру для таджикского народа и мира считаются одной из непреходящих заслуг этого успешного лидера. Материальные и духовные памятники таджиков были включены в список редких культурных памятников ЮНЕСКО. Благодаря этим инициативам таджикский народ был вновь представлен как цивилизационный и культурно богатый народ.

Ключевые слова: Эмомали Рахмон, вклад, презентация, культура, история, инициатива, непреходящие деятели, величие, основа, памятник, важность, редкий, цивилизация, народ, признание.

EMOMALI RAHMON'S CONTRIBUTION TO THE STUDY OF TAJIK HISTORY AND CULTURE

In this article, the author provides information on the contribution of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, honorable Emomali Rahmon, based on the available materials. The author notes that the wise policy of the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, is at the forefront of the revival of the study of the history and culture of the Tajik nation during the period of state independence. It was the policy of the head of state that led to the revival of the cultural values of our ancestors on the path of building national statehood and strengthening national self-awareness. Also, for the purpose of in-depth and accurate study of the history of our ancestors, the head of state published several fundamental works that contribute to the understanding of the pressing issues of the history of the Tajiks. In this regard, at the initiative of the head of state, Honorable Emomali Rahmon, during the period of independence, the year of honoring outstanding figures of the Tajik nation was celebrated. Extraordinary talent, analytical and historiographical skills, opening the door to the ancient national culture to the Tajik nation and the world are considered to be one of the lasting services of this successful leader. The material and spiritual monuments of the Tajiks were included in the UNESCO list of rare cultural monuments. Through these initiatives, the Tajik nation was once again presented as a civilizational and culturally rich nation.

Keywords: Emomali Rahmon, contribution, presentation, culture, history, initiative, enduring figures, greatness, foundation, monument, importance, rare, civilization, nation, recognition.

Дар бораи муаллиф

Одинаев Шифқат Муродович
Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: ahmad0401@mail.ru

Об авторе

Одинаев Шифқат Муродович
Соискатель кафедры истории таджикского
народа
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудакӣ, 121
E-mail: ahmad0401@mail.ru

About the author

Odinaev Shafqat Murodovich
Applicant of the Department of history of the
tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: ahmad0401@mail.ru

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ МАТОЪ ВА ЛИБОС

Нисои Қ.*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Инсоният аз қадимулайём матоъро истифода мебард. Усулҳои тайёр намудани матоъ ҳанӯз аз замони хеле қадим маълум аст. Кофтуковҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд, ки аҷдодони мо дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод ба бофандагӣ (матоъ тайёр кардан) машғул буданд.

Тибқи сарчашмаҳои ҷдгориҳои таърихӣ либос одамо аз гармову сармо ҳифз мекунад. Либос яке аз ихтирооти қадимтарини инсон буда дар байни ҷдгориҳои полеолити давраи охир тарошаҳои сангин ва сӯзанҳои устухонӣ ёфтшудаанд, ки бо онҳо пӯст метарошиданд ва либос медӯхтанд. То пайдоиши матоъ одамон дар баробари пӯст барг, алаф, пӯстлохи дарахтонро низ ба сифати либос истифода мебарданд. Қабилаҳои шикорчиён ва моҳигирон барои либос пӯсти моҳӣ, рӯдаи ҳаёвоноти баҳрӣ, ҷуҷу пӯсти паррандагонро низ истифода мебарданд. Инсон дар давраи неолит санъати ресидан ва бофтанро ёд гирифта, барои тайёр намудани либос нахи растаниҳои ҳудрӯро ба кор мебард. Давраи гузариш ба ҷорводорӣ ба инсон имконият дод, ки аз пашми ҷорвои ҳонагӣ ва нахи зироат (зағир, канаб, пахта) матоъ тайёр кунад. Инсон то ихтирои либос баданро бо пӯст ва миёну ронро бо барг мепӯшонид. Баъдтар хелҳои бисёри либос - куртаҳои дарозӯ кӯтоҳ, чакман, яктоҳ, пешдоман, лӯнғӣ, пойчома ва ғайра пайдо шудаанд.

Намудҳои либос ба фаолияти меҳнатии инсон низ вобаста буд. Дар замони қадим занону мардон ҷорводори бодиянишин барои саворагардӣ либоси махсус – эзори васеъ ва ҷома мепӯшиданд. Минбаъд дар натиҷаи инкишофи ҷамъият таъсири мавҷеи иҷтимоӣ ва оилавӣ ба либос меафзоёд. Дар байни либоси занону мардон фарқ пайдо мешавад. Мувофиқи тақсимои меҳнат шаклҳои гуногуни либосҳои касбӣ пайдо шуданд. Либос аввалҳо махсусияти этникӣ (авлодӣ, қабилавӣ) ва минбаъд умумимиллии халққоро инъикос мекард. Навҳои ноҳиявии либос низ вучуд доштаанд*.

Дар либос одатан нобаробариҳои иҷтимоӣ иқтисодии синфҳои гуногун низ зоҳир мегардид. Масалан: намуди матоъ, ороишот, духти либоси бойҳо, деҳқонҳо ва рӯҳонӣён аз якдигар фарқи калон доштанд. Либос завқӣ эстетикӣ ҷамъиятиро низ инъикос мекунад. Хусусиятҳои бадеии либос ҳамчун намуди санъати ороишу амалӣ аз он иборат аст, ки объекти эҷодиёти ҳуди инсон аст. Либос бо одам вобастагии тоҷи дорад. Дар дӯхтан ва интиҳоби либос ба таносуби аъзои бадан, синну соли одам, инчунин унсурҳои ҷуҷии бадани ӯ - қад, рангу, мӯ, ҷашм ва ғ. эҷод дода мешавад.

Аввалин бор истеҳсоли матоъ аз нахҳои ғазна ва дигар растаниҳо дар Мисри Қадим ба роҳ монда шуда буд. Дар ҳазораи сеюми то мелод аз нахҳои абрешимӣ дар Хитой ва аз нахи пахта дар Ҳиндустон матоъ истеҳсол карда мешуд ва ин боиси рушди ҳунари либосдӯзӣ гардид. Ҳамчунин ҳар як кишвар матоъҳои ҳоси худ ва либоси махсуси худро дошт. Масалан, дар Мисри Қадим либосе мепӯшиданд, ки “хитон” номида мешуд. Як намуди либоси румихо “тумик” ва аз чиниҳо ва ҷопонҳо “кимано” ном доштанд. Мардуми форс низ либосе ки аз нахи зағирпоя омода мешуд, истифода мебарданд. Ин нави матоъ хеле нафису безарар буда, ранги сафедаи он покӣ ва покдоманро ифода мекард*.

Вобаста ба нави ашёи хом ҳама намуди матоҳоро метавон ба се ҷуҷи калон тақсим кард: табиӣ, сунӣ ва синтетикӣ. Ҳамчунин як намуди матои серқилтики аз маъдан истеҳсолшуда низ мавҷуд аст, аммо он танҳо дар саноат ва соҳтмон истифода мешавад. Ба ҷуҷи якум матоъҳои дохил мешаванд, ки аз нахи набототу пашми ҳайвонот - пахта, зағирпоя, ҷут, зич, пашм ва абрешим тайёр карда шудаанд. Матоъҳои сунӣро аз моддаҳои табиӣ органикӣ - селюлоза, сафедаҳо ва ғайриорганикӣ - шиша, металл ҳосил мекунам. Инҳо виқсоза, атсетат, матоъе, ки нахи он аз металл ва люрекс истеҳсол шудааст. Матоъҳои синтетикӣро аз нахҳои полимӣ тайёр менамоянд. Ба ин ҷуҷи матоъҳои полиамидӣ – дидерон, ҳеалон, силон ва полиэстерҳо – тесил, слотеора, диолон, нахҳои полипропеленӣ ва поливинилӣ - дралон, ҳамиллион дохил мешаванд.

* Манбаъ: Осорхонаи миллии Тоҷикистон, колексияи матоҳҳо, ҚВ 20,21,41,50 РМ120

* Фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон, колексияи либосҳои миллии қадима.

Дар шароити тараққиёти босуръати имрӯза дар фабрика ва заводҳо матоъҳои сунъиро хеле зиёд истеҳсол мекунам. Сабаб дар он аст, ки аз як тараф истеҳсоли онҳо осон ва арзон аст, аз тарафи дигар бинобар афзудани аҳолии рӯи замин талабот ба либос афзудааст ва истеҳсол кардани шумораи беҳад зиёди матоъ аз нахҳои табиӣ душвор ва дар баъзе маврид ғайри имкон аст. Аз сӯи дигар нархи матоъҳои аз нахҳои табиӣ сохта шуда нисбатан гарон аст ва на ҳар одам имконияти харидани онро дорад. Матоъҳои сунъӣ ки нисбатан арзон буда барои табақаҳои миёнаҳол ва камбизоати ҷомеа низ дастрас мебошанд.

Ҳамин тавр, пайдоиши матоъ ва либосдӯзӣ ва либоспӯшӣ таърихи дуру дароз дошта, вобаста ба шароити табиӣ ва рушди ҷомеа тағйир меёбад. Ҳар халқ анъана ва расму русуми либоспӯшии худро дорад. Акнун меҳокҳем дар бораи таърихи пайдоиши матоъ ва либос дар байни тоҷикон якҷанд сухан гӯем.

Аз рӯи сарчашмаҳои хаттӣ аҷдоди дури тоҷикон ҳанӯз дар замони шоҳи пешдодиён истеҳсоли матоъ ва либосдӯхтан ва либоспӯшиданиро ёд гирифта буданд.

Дар Саразм, ки ба ҳазорсолаи IV-III п.м. тааллуқ дорад тебанаи биринҷии ду нугаш тез ёфт шудааст, ки бе шубҳа барои дӯхтани либос аз матоъҳои ғафс ё пӯст истифода бурда мешуд [3, с. 129]. Дар бораи инкишофи бофандагӣ ва истифодаи дастгоҳи бофандагӣ дар Саразм ҳамчунин бозёфти боргирҳои сангӣ дар ин ёдгорӣ гувоҳӣ медиҳанд [4, с. 120]. Минбаъд низ ҳунари бофандагӣ ва либосдӯзӣ дар байни мардумони ориёӣ инкишоф меёбад. Дар асри V п.м. мардумони ориёӣ аз намудҳои гуногуни либос – ҷома, курта, эзор, кулоҳ, пойафзол, ки бо маҳорати баланд омода шуда буданд истифода мебарданд. Намунаҳои онҳоро мо дар мусаввараҳои Персеполис, ки халқҳои гуногунро дар бар мегиранд, мебинем.

Дар бораи либоси аҷдоди тоҷикон дар давраи қадим муҷассамаҳо, деворнигораҳо ва сиккаҳои парфиягӣ, кушонӣ ва сосонӣ низ маълумоти ҷолиб медиҳанд. Масалан, шоҳони кушонӣ чакмани дарози аз зону каме поёнтари пешкушои доманаш васеъ, куртаи дарози аз зону каме болотар, шарвори почакҳаш баста ва кулоҳи гирди дароз ё қубамонанд ба бар мекард.

Дар бораи матоъ ва либоси замони кушонӣ бозёфтҳои археологӣ низ маълумоти ҷолиб медиҳанд.

Дар бораи сару либоси суғдиҳо дар ибтидои асрҳои миёна деворнигораҳои Панҷакенти қадим маълумоти фаровон медиҳанд. Дар аксар маврид суғдиҳо либоси дароз ва танг мепошиданд, ки дар баданашон часпида буд. Аммо баъзан остинҳои каме васеъ низ дида мешаванд. Либосашон ранга – сурх, зард, сурхвас, зардаи гулдор ва ғайра буд. Либоси болоии онҳо гиребони нисбатан бориқ дошт, пеши бари куртаҳои гулдӯзӣ шудааст. Ҷолиб он аст, ки ин анъана дар мардуми тоҷик то солҳои 1960 боқӣ монда буд. Дар мардуми Украина ва Беларус низ ин намуди бо гулдӯзи оро додани пеши курта дида мешавад. Дар як намуди дигари куртаҳои суғдӣ даҳони онҳо гирд мебошад ва гиребон надоранд. Ин намуд дар куртаҳои мардонаи анъанавӣ (этнографӣ) тоҷикӣ низ мавҷуд аст.

Дар бораи таърихи пайдоиши матоъ ва либос бозёфтҳои бостоншиносӣ низ маълумот медиҳанд. Матоъҳо бинобар аз маводи нарма – пахта, абрешим, нахӣ зағирпоя ва ғайра бофта шудан, дуру дароз боқӣ намонанд, алалхусус дар зер замин пӯсида нест мешаванд. Бовучуди ин, дар муҳити хушк ва мусоид баъзан матоъҳо зиёда аз ҳазор сол низ метавонанд боқӣ монанд. Чунин далелҳо ҳастанд. Масалан, бостоншиноси тоҷик Х. Муҳиддинов дар яке аз гӯрҳои гӯристони китъаи Иттифоқи Фарҳор пораи либоси кӯдаконаро ёфт, ки дар он тасвири шоҳу барги дарахт ва ду паранда дӯхта шуда буд. Ин пораи либос ба асри II-I п.м. мансуб мебошад ва ин қадимтарин намунаи куртаҳои гулдӯзии тоҷикӣ мебошад. Тавре ки мебинем, ин матоъ 2100 сол дар зер хок хобида, напӯсида боқӣ мондааст [5, с. 67].

Мисоли дигар ба ибтидои асрҳои миёна тааллуқ дорад. Соли 1933 дар вақти ковишҳои бостоншиносӣ дар Қалъаи Кӯҳи Муғи назди д. Хайрободи н. Айни бостоншиносон бо сардории А.А. Фрейман дар қатори дигар осори қадима як миқдор матоъҳои пахтагӣ, абрешимӣ ва пашмиро низ пайдо карданд. Мавзеи Кӯҳи Муғ дар баланди воқеъ гардидааст, ҷойи шамолгузар ва хокаш хушк мебошад. Маҳз ҳамин шароити мусоид сабаби боқимондани пораҳои матоъ дар ин ёдгорӣ гардидааст. Ин ёдгорӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои суғдӣ аз он ёфтшуда ба аввали асри 8 тааллуқ дорад. Аз ин бармеояд, ки матоъҳои аз инҷо ёфтшуда умри 1200 сола доранд. Ин матоъҳо дар бораи хусусият ва дараҷаи тараққиёти бофандагӣ дар байни суғдиёни Болооби Зарафшон маълумоти муҳим медиҳанд.

Намунаи дигари бозёфти матоъҳо дар ковишҳои бостоншиносӣ дар Тоҷикистон ба асри 10 нисбат доранд. Бостоншиноси тоҷикистонӣ М.А. Бубнова дар шаҳраки маъданканҳои Помири Шарқӣ Бозордара дар қатори дигар чизҳои қадим як миқдор матоъҳои карбоси низ ёфтааст [2, с. 129].

Чолиби диққат аст, ки намунаҳои матоъҳои аз Кӯҳи Муғ ва Бозордара ёфтшуда дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба намоиш гузошта шудаанд. Тамошобинон аз дидани ин матоъҳо ва шунидани шарҳи роҳбаладон дар бораи таърихи бофандагии миллати тоҷик маълумоти муайян мегиранд. Яъне, матоъҳо на танҳо арзиши таърихӣ, балки осорхонавӣ низ доранд.

Дар бораи матоъҳо, сару либос ва бофандагии тоҷикон дар асрҳои миёна асосан сарчашмаҳои хаттӣ ва нақшу тасвирҳои китобҳои дастхат маълумот медиҳанд. Дар дастхатҳо номи либосҳо ва сифати онҳо, аз кадом намуди матоъ дӯхта шудани онҳо оварда шудааст. Бештари матоъҳо аз пахта ва абрешим бофта мешуданд ва мутаносибан карбос ва шохӣ номида мешуданд. Дар сарчашмаҳо дар бораи матоъҳои машҳур бо номи “занданачӣ” гуфта шудааст, ки онҳо хеле зебо ва мустаҳкам ва хушсифат буданд ва тоҷирон аз роҳҳои дуру наздик ба бозори Бухоро омада аз ин матоъ меҳариданд ва ба кишварҳои дурдаст мебурданд.

Сарчашмаи дигари муҳим барои омӯзиши ҳунари бофандагии тоҷикон, тарзи либосдӯзӣ ва либоспӯшии онҳо маводи мардумшиносӣ мебошад. Омӯзиши либосҳои анъанавии мардумӣ дар Тоҷикистон дар давраи шуравӣ оғоз ёфта буд [1, с. 67]. Мардумшиносони тоҷик дар ин ҷода корҳои зиёдеро анҷом дода, шумораи зиёди либосҳои анъанавиро аз мардум ҷамъоварӣ карданд, мавриди таҳқиқ қарор доданд, дар осорхонаҳо онҳоро нигоҳ доштанд ва ба тамошобинон намоиш доданд. Онҳо кори муҳимеро анҷом доданд, чунки бо мурури тараққиёти ҷомеа ва кишварҳо мардум батадрич ба пӯшидани либосҳои ҳозиразамони аврупоӣ гузаштанд ва либосҳои анъанавӣ аз байн рафтанд ва имрӯз танҳо дар осорхонаҳо маҳфуз мондаанд. Ногуфта намонад, ки осорхонаҳои Тоҷикистон, алаҳусус Осорхонаи милли аз ибтидои ташкилшавиаш дар солҳои 1930 ба ҷамъоварии сару либоси анъанавӣ диққат меод ва то имрӯз диққат медиҳад. Дар натиҷаи фаъолияти пурсамари кормандони осорхона имрӯз дар ин ҳазинаи фарҳанги наву кӯҳна садҳо намунаи либосҳои милли – гулдӯзӣҳо, куртаҳои гулдӯзӣ, эзори шарворҳо, тоқиҳо, ҷӯрабҳо ва ғайра ҷамъоварӣ карда шуда, ба намоиш гузошта шудаанд. Дар нигоҳдорӣ ва ба намоиш гузоштани матоъ ва либосҳои анъанавӣ дар осорхонаҳо саҳми тармимгарон калон аст. Онҳо матоъҳои аз ёдгориҳои бостонӣ ёфтшударо тармим ва таҳким карда, барои намоиш ва нигоҳдорӣ омода месозанд. Барои нигоҳ доштани матоъҳо шароити махсус, яъне ҳарорат ва рутубати шароит муайян зарур аст ва хушбахтона дар Осорхонаи милли ин муҳайё аст.

Ва дар охир ҳаминро гуфтан лозим аст, ки бо вучуди ба пӯшидани либосҳои замонавии аврупоӣ гузаштан баъзе аз либосҳои анъанавии милли то имрӯз боқӣ мондаанд ва мавриди истифода қарор доранд. Масалан, мардони тоҷик, алаҳусус пирамардон ҷома, яктаи ва тоқиҳои миллиро мепӯшанд. Аксари занҳои тоҷик курта ва поҷоманҳои миллиро, ки ба тарзи замонавӣ дӯхта шудаанд, ба бар мекунанд. Дар ҷодаи зинда кардани тарзи либоспӯшии анъанавӣ дар байни занҳо ҳукумат низ иқдом кардааст, ки ин боиси дастгирист. Либос як рукни муҳими фарҳанги милли мебошад ва нигоҳ доштан ва инкишоф додани он вазифаи ҳар як фарди ватандӯст мебошад. Имрӯз дар муҳити ҷаҳонишавӣ ҳавфи дар зерӣ таъсири фарҳанги кишварҳои дигар аз байн рафтани фарҳанги милли, аз ҷумла сару либоси милли вучуд дорад. Бинобар ин ҳамаи мо, ҳам ҷомеа ва ҳам ҳукумат бояд барои нигоҳ доштани либоси милли саъй кунем ва аз тамоми имкониятҳои мавҷуда самаранок истифода барем*.

Тасвири 1. Либоси Суғдиён. Деворнигораҳои Панҷакенти қадим, а. V-VIII.*

* Фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон, коллексияи матоъҳои қадима

Тасвири 2. Сипари чӯбин бо тасвири савора, аввали а. VIII*

Тасвири 3. Матоъҳо аз Куҳи Муг, аввали а. VIII*.

Тасвири 4. Матоъҳо аз шаҳраки маъданканҳо Бозордара дар Помири Шарқӣ *

Адабиёт

1. Беленицкий, А.М. Монументальное искусство Пенджикента / А.М. Беленицкий. - М.: Наука, 1973. - 264 с.
2. Бубнова, М.А. Древние рудознаты Памира / М.А. Бубнова. - Душанбе, 1993. - 129 с.
3. Гафуров, Б.Г. Таджики: Древнейшая, древняя и средневековая история / Б.Г. Гафуров. - М.: Наука, 1972. - 264 с.
4. Исаков, А.И. Саразм / А.И. Исаков. - Душанбе, 1991. - 120 с.
5. Мухитдинов, Х.Ю. Изучение погребальных памятников в Пархарском районе Таджикистана / Х.Ю. Мухитдинов // Ученые записки Академии наук Таджикистана. Вып. 3. — Д., 1975. - С. 85.
6. Koch, Heidemarie. Persepolis and Its Surroundings: A Guide in English. - Tehran: Yassavoli Publications, 2006. - 204 p. — ISBN 964-306-293-7.
7. Смирнова, О. И. Каталог монет с городища Пенджикент / О. И. Смирнова. - М., 1963. - 201 с.
8. Шарифзода, А. К. Новый монетный двор Саманидов / А. К. Шарифзода // Сообщения Национального музея Таджикистана. - Душанбе, №2. - 2017. - С. 167-172.

НИГОҶЕ БА ТАЪРИХИ ПАЙДОИШИ МАТОЪ ВА ЛИБОС

Мақола ба таҳқиқи баррасии пайдоиш ва ташаккулёбии матоъ ва либоси халқи тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ бахшида шудааст. Муаллиф пас аз омӯзиши сарчашмаҳои таърихӣ ба чунин хулоса расидааст, ки аҷдодони мо дар ҳазорсолаи IV пеш аз милод ба бофандагӣ (матоъ тайёр кардан) машғул буданд. Ҳамзамон, муаллиф дар мақола масъалаи гиромидошт ва ҳифзу нигохдории

* * Фонди Осорхонаи миллии Тоҷикистон, коллексияи матоъҳои қадима

либоси миллии халқи тоҷик дар замони бархурди тамаддунҳо баррасӣ намуда, таъкид доштааст, ки имрӯз дар муҳити ҷаҳонишавӣ ҳавфи дар зерӣ таъсири фарҳанги кишварҳои дигар аз байн рафтани фарҳанги миллии, аз ҷумла сару либоси миллии вучуд дорад. Биноан ҳамаи мо, ҳам ҷомеа ва ҳам ҳукумат бояд барои нигоҳ доштани либоси миллии сабӣ кунем ва аз тамоми имкониятҳои мавҷуда самаранок истифода барем.

Калидвожаҳо: матоъ, либос, таърих, ҳифз, омӯзиш, ҷаҳонишавӣ, нақшу нигор.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ ТКАНИ И ОДЕЖДЫ

Статья посвящена изучению производства тканей и одежды таджикского народа в разные исторические периоды. Изучив исторические источники, автор пришел к выводу, что наши предки занимались ткачеством (производством тканей) еще в IV тысячелетии до нашей эры. При этом автор статьи затронул вопрос сохранения национального костюма таджикского народа в настоящее время подчеркнув, что сегодня в условиях глобализации существует риск исчезновения национальной культуры, в том числе и национального костюма, под влиянием культур других стран. Поэтому все мы, и общество, и государство, должны стремиться сохранить национальный костюм и эффективно использовать все имеющиеся для этого возможности.

Ключевые слова: ткань, одежда, история, сохранение, изучение, глобализация, узоры.

A LOOK AT THE HISTORY OF FABRIC AND CLOTHING

The article is devoted to the study and discussion of the origin and development of fabrics and clothing of the Tajik people in different historical periods. Having studied historical sources, the author came to the conclusion that our ancestors were engaged in weaving (fabric production) as early as the IV millennium BC. At the same time, the author of the article touched upon the issue of respect and preservation of the national costume of the Tajik people during the clash of civilizations, emphasizing that today, in the context of globalization, there is a risk of the disappearance of national culture, including national costume, under the influence of cultures of other countries. Therefore, all of us, both society and the state, must strive to preserve the national costume and effectively use all available opportunities.

Keywords: fabric, clothing, history, preservation, study, globalization, patterns.

Дар бораи муаллиф

Нисои Қуваталӣ

Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С. Айни

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

E-mail: niso.safarova@list.ru

About the author

Niso Quvatali

*Applicant of the Department of history of the
tajik people*

*Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni*

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

E-mail: niso.safarova@list.ru

Об авторе

Нисои Қуватали

*Соискатель кафедры истории таджикского
народа*

Таджикский государственный

педагогический университета им. С. Айни

734003, Республика Таджикистан,

г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

E-mail: niso.safarova@list.ru

САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИКИСТОНУ ЭРОН ДАР ГУСТАРИШИ ҲАМКОРИҶОИ ФАРҲАНГИИ ДУ КИШВАР

*Расулиён Қ., Муродов А. Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии Данғара*

Омӯзишу таҳқиқи ҳамкориҳои илмию фарҳангӣ ва адабии Тоҷикистону Эрон чихати густариши минбаъдаи ҳамкориҳо заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Дар амри густариши равобиту ҳамкориҳои мутақобила, омӯзишу пажӯҳиш, тарғибу ташвиқи дастовардҳои илму адабу фарҳанги халқи тоҷик дар ҶИЭ ва Эрон дар Тоҷикистон як гурӯҳ аз пажухандагону донишмандони тоҷик аз қабилӣ Муҳаммадҷон Шакурӣ, Камол Айнӣ, Муҳиддин Олимпур, Додхудо Саймуддинов, Мирзо Шукурзода, Нормурод Саидзода, Мирзо Муллоаҳмадов, Раҳим Мусулмонӣ, Муҳаммадали Аҷамӣ, Равшан Раҳмонӣ, Аълоҳон Афсаҳзод, Файзали Начмонов, Олимҷон Хучамуродов, Худойназар Асозода, Умар Сафаров, Ниёз Мирзоев, Қаҳҳор Расулиён, Сафар Сулаймонӣ, Матлубаи Мирзоюнус, Атахон Сайфуллоев, Абдулманнон Насриддинов, Рақиб Абдулҳаев, Дилафрӯз Иқромӣ, Обид Шукурзода, Усмонҷон Ғаффоров ва дигарон нақши муҳим доранд.

Яке аз нахустин ашхосе, ки ба тарғиби илму фарҳанги эронӣ дар миёни тоҷикон даст зад, рӯзноманигор ва аккоси маъруфи тоҷик Муҳиддин Олимпур буд. Муҳиддин Олимпур ба ҳайси яке аз чирадасттарин аккоси тоҷик дар муаррифии марокизу осори таърихӣ фарҳангии Эрон ва ҷеҳраҳои бузургони аҳли илму адаб ва ҳунари Эрони муосир низ ягонаи даврон буд. Ӯ Аксҳои оромгоҳҳои Абулқосим Фирдавӣ, Умари Хайём, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абуалӣ ибни Сино, Боботоҳири Ҳамадонӣ, Аттори Нишопурӣ, Боязиди Бастомӣ, Камолулмулк, мазори Муҳаммади Ғазалӣ дар Тӯс, манзараҳои Нишопур, Шероз, Ҳамадон ва ғайраҳо аз тариқи матбуоти Тоҷикистон интишор намуда буд [7, с. 20].

Баъд аз қатли М.Олимпур (13 декабри соли 1995) дар соли 1997 бархе аз таълифоти ӯ бо номи “Эрон бӯи модар медиҳад” аз ҷониби Конуни байналмилалӣ Олимпур бо ду хатти кирилӣ ва форсӣ дар 1000 нусха аз тариқи интишороти “Пайванд” бо пешгуфтори Ҳамза Камол зери унвони “Мусофири роҳи ишқ” таъбу нашр гардид.

Дар густариши равобити дучонибаи фарҳангӣ ва тарғиби илму фарҳанги Эрони муосир дар Тоҷикистон доктори илмҳои таърих, профессор Қаҳҳор Расулиён саҳми арзишманде дорад. Вай муаллифи китобҳои “Таърихи мухтасари Инқилоби исломии Эрон”, “Бист соли инқилоб”-и Эрон, “Эрон: роҳнамои мухтасар”, “Нигоҳе ба таърихи равобити фарҳангии Эрон ва Тоҷикистон”, “Низоми маориф дар Ҷумҳурии Исломии Эрон”, “Эрон сарзамини фарҳанг ва ҳунар” ва беш аз 100 мақола дар китобҳои дастаҷамъӣ, қомусҳо, маҷаллаҳо ва рӯномаҳо буда, намунаи осори зиёди илмию адабии фарҳангии Эронро таҳия намудааст [5, с. 195].

Дар китоби “Нигоҳе ба равобити фарҳангии Эрон ва Тоҷикистон” паҳлӯҳои гуногуни робитаҳои илмӣ, адабӣ, ҳунарий (синамо, театр, мусикӣ) китобу китобхона, ҳамчунин нақши ниҳодҳои фарҳангии Эрон дар рушди ҳамкориҳои дучонибаи фарҳангии ду кишвари дорои фарҳанги муштараку ҳамзабон мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор гирифтааст [8, с. 86].

Худойназар Асозода муаллифи китобҳои “Адабиёти Эрон дар садаи XX”, “Содик Ҳидоят ва дунёи эҷоди ӯ” (2007) мебошад. Китоби “Адабиёти Эрон дар садаи XX” соли 1997 бо мадади Сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Душанбе аз тариқи чопхонаи “Пайванд” бо теъдоди 1000 нусха ва дар ҳаҷми 272 саҳифа таъбу нашр шуд. Китоб бо сарсуханҳое зери унвони “Ба ҷойи баҳс ...” ва “Пешгуфтори ин чилд” оғоз ёфта, дар ду дафтар (боб) бо номҳои “Адабиёти давраи маршрутӣ” ва “Адабиёти дostonӣ” таълиф шудааст.

Дар дафтари аввал аҳволу осори Адибулмамолики Фароҳонӣ, Маликушшуаро Баҳор, Алиакбари Деҳхудо, Саид Ашрафиддини Гелонӣ, Орифи Қазвинӣ, Мирзодаи Ишқӣ, Фарруҳии Яздӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Нимо Юшич (Алии Исфандиёрӣ), Фаридуни Таваллулӣ, Аҳмади Шомлу, Маҳдӣ Аҳавони Солис, Фурӯғи Фаррухзод, Сухробӣ Сипехрӣ, Тоҳираи Саффорзода, Сиёвуши Касроӣ, Парвини Ётисомӣ ва дар дафтари дуввум Содик Ҳидоят,

Бузург Алавӣ, Содик Чубак, Чалол Оли Аҳмад, Саид Нафисӣ, Иброҳими Гулистон, Муҳаммади Ҳичозӣ ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Худойназар Асозода адабиёти асри Ниморо ба ҷаҳор давра тақсим кардааст. 1. Солҳои 1926-1942. Аз оғози салтанати Ризошоҳ то рӯи қор омадани писари ӯ Муҳаммад Ризошоҳи Паҳлавӣ. 2. Аз соли 1942 то 1954. 3. Аз соли 1954 то 1964. 4. Аз соли 1964 то 1979 [1, с. 41].

Равшани Раҳмонӣ муаллифи асарҳои “Шавқот” (Афсонаҳои форсӣ ва маҳорати як афсонапардозӣ эронӣ), “Афсона – дарси зиндагист” (Гуфтугӯ бо Саидахмади Вакилиён), “Ғиристодаи доно ва тавоно”, “Ба ёди наққоли ва “Шоҳнома” – хонҳо (гуфтугӯ бо Чалили Дӯстхоҳ) буда, китобхояш “Афсонаҳои дарӣ” (1994 ва 1998), “Таърихи ғирдоварӣ, нашр ва пажӯиши афсонаҳои мардуми форсизабон” (2001) дар шаҳри Техрон ба таъъ расидаанд.

Равшани Раҳмонӣ соли 2003 барои китоби “Таърихи ғирдоварӣ, нашр ва пажӯиши афсонаҳои мардуми форсизабон” ҷои байналмилалӣ пажӯиши солро дар Эрон дарёфт намуд. Соли 2008 дар дувоздахумин ҷашнвораи байналмилалӣ қиссагӯӣ дар шаҳри Исфаҳонӣ Эрон сазовори медали тилло гардид.

Китоби Умар Сафаров бо номи “Сиёвуши Касроӣ ва “шеъри нав” –и форсӣ” соли 1998 бо теъдоди 500 нусха ва ҳаҷми 134 саҳифа дар шаҳри Душанбе ба ҷоп расид. Китоб ҳавии сарсухан, се боб бо номҳои “Заминаҳои пайдоиш ва инкишофи “шеъри нав”, “Инъикоси масоили иҷтимоӣ ва сиёсии Эрон дар ашъори С. Касроӣ”, “Чанде аз вижаҳои шоирии С. Касроӣ”, хулоса ва феҳристи адабиёт аст. Китоби “Сиёвуши Касроӣ” ва “шеъри нав”-и форсӣ” роҷеъ ба зиндагӣ ва қорномаи Сиёвуши Касроӣ ва нақши ӯ дар рушди қамолӣ шеъри муосир баҳс мекунад [11, с. 134]. Дар соли 1997 китоби Умар Сафаров “Пайроҳаи Нимо” бо теъдоди 200 нусха ва ҳаҷми 53 саҳифа дар шаҳри Душанбе таъъ нашр гардид. Ин китоб, ки ба яке аз бузургони адабиёти муосири форсӣ Нимо Юшич ихтисос дода шудааст, иборат аст аз сарфаслҳои “Ба ҷои муқаддима”, “Ҳунари ва ҳунардор аз дидгоҳи Нимо”, “Шамъи Нимо фӯрӯзон аст” ва “Намунае чанд аз ашъори Нимо” аст [10, с. 53]. Бо қӯмақи Рӯйзании фарҳангии сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон соли 2010 китоби Умар Сафар “Аз ҳоки рангбохта” (нақду баррасии ашъори Нимо Юшич) бо теъдоди 200 нусха ва дар ҳаҷми 196 саҳифа таъъ нашр гардид [12, с. 196].

Китоби муҳаққиқи тоҷик Матлубаи Мирзоюнус “Шуқӯаи андӯх” (Нигоҳе ба зиндагӣ ва ашъори Фӯрӯғи Фаррухзод) соли 1999 дар шаҳри Хуҷанд бо теъдоди 200 нусха ва дар 232 саҳифаи қатъи қӯчақ ба таъъ расида, китоб дорои сарсухан, ду боб, замиа ва рӯйхати сарҷашмаҳои истифодашудаи муаллиф мебошад.

Бояд гуфт, ки китоби “Шуқӯаи андӯх” -и Матлубаи Мирзоюнус таҳқиқоти зебои олимона ва самимона дар бораи зиндагӣ эҷодиёти яке аз ситораҳои дурахшони назми порсӣ Фӯрӯғи Фаррухзод аст [3, с. 713].

Дар тарғиби адабиёти муосири тоҷик дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон доктори илмҳои филология, профессор Раҳим Мусалмонӣни Қубодиёнӣ саҳми муассир гузоштааст. Вай дар радиои чанд китоб ва мақолоти зиёди энсиклопедӣ дар маҷаллаҳои ин кишвар теъдоди зиёди таълифот доир ба вазъи адабӣ ва ҳаёти фаъолияти адибони тоҷик таъъ нашр намудааст.

Раҳим Мусулмонӣни Қубодиёнӣ дар ҷилди якуми китоби “Донишномаи адаби форсӣ” 227 мақола ба ҷоп расонидааст, ки дар онҳо ҷеҳраҳои аҳли илму адаби тоҷик, ҳамҷунин намунаҳо аз китобҳои таълифнамудаи онҳо, жанрҳои истилоҳоти роиҷ дар адабиёти муосири тоҷик ва чанд номгӯӣ аз матбуоти Тоҷикистонро муаррифӣ намудааст.

Дар китоби “Донишномаи адаби форсӣ” инҷунин 100 мақолаи Обид Шуқӯзода, мақолаҳои Нурмуҳаммад Саидзода: Иброҳим Усмон, Фотеххон Исҳоқӣ, Муқаддас Искандарӣ, Уқтам Иброҳим, Паймон, Нозирҷон Турсунов, Зариф Раҷабов, Равнақи Хуҷандӣ, Хоҷамуҳаммад Шоҳмирзо, Худой Шарифов, Абдулло Фозил, Қурбони Хуҷандӣ, Қанбарҳони Хуҷандӣ, Абдулфаттоҳ Қуллоӣ, Маҳзуни Хуҷандӣ, Мутриби Хуҷандӣ, Малик Неъмат, Абдуҳолиқ Набиев, Неъмат Шариф, Маҳбуба Неъматзода, Нурмуҳаммад Ниёзӣ; мақолаҳои Абдулманон Насруддин: Зиннатии Хуҷандӣ, Муслиҳиддини Хуҷандӣ, Нузҳати Хуҷандӣ, мақолаҳои Субҳон Амир: “Адабиёти шуравии тоҷик”, “Адабиёти форсӣ - тоҷикӣ дар Фароруд аз садаи даҳум то садаи саздахуми ҳиҷрӣ” ба таъъ расидааст [2, с. 33].

Дар тарғиби илму адаб ва фарҳанги халқи тоҷик, густариши муносибатҳои фарҳангии Тоҷикистону Эрон, шинохти эронӣ аз Тоҷикистон ва тоҷикон аз Эрон нақши муҳаққиқону масъулони ниҳодҳои фарҳангии Эрон Алиасғари Шеърдӯст, Қаҳрамон Сулаймонӣ, Муҳаммадали Ҷаъфарӣ, Алиризо Қазва, Сайдалӣ Мӯсавии Гарморӯдӣ, Абдурахим

Бехрӯзиён, Масъуди Қосимӣ, Нохид Ҳабиби Озод, Масъуди Сипанд, Ҷаъфари Ёҳақӣ, Маҳдии Саидӣ, Алиӣ Дехбошӣ, Алиашраф Мучтаҳиди Шабистарӣ, Фариддуни Чунайдӣ ва дигарон низ саҳми болиғ гузоштаанд.

Доир ба паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти адабию фарҳангии Тоҷикистон намоёндагони аҳли калами Эрон Саид Нафисӣ, Муҳаммад Шаҳиди Нурой, Алиасғари Ҳикмат, Муҳаммад Яъқуби Ваҳидӣ, Алиасғари Шеърдӯст, Сируси Ализода, Маҳмуди Давлатободӣ, Эраҷ Афшори Систонӣ, Ғулом Ҳусайн Юсуфӣ, Меҳробӣ Акбарӣён, Ҳусайни Размҷӯ, Эраҷи Гулисурхӣ, Зиёуддин Тӯробӣ, Саиди Ҳушангӣ, Ғулом Ҳаддодӣ Одил, Алиӣ Дехбошӣ, Муҳаммади Асадиён, Аҳмад Биршакӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Муртазо Закоии Совачӣ, Алӣ Ашрафи Содикӣ, Маҳмуди Оятӣ, Носир Набизода, Абдулризо Муҳаққиқ, Саиди Сирҷонӣ, Маҳмуди Саной, Ризо Муставафӣи Сабзаворӣ, Шаҳобуддин Фаррухёр, Чингизӣ Паҳлавон, Фаҳимаи Ғанинаҷод, Абдулҳодии Ҳойирӣ, Заҳро Заршинос, Саидҷаъфари Ҳомидӣ, Алиризо Қазва ва дигарон андешаронӣ намуда, ки таълифоти онҳо дар матбуоти Эрон ба таъъ расидаанд.

Дар миёни ин таълифот асарҳои Алиасғари Шеърдӯст ҷойгоҳи ба худ хосро доро мебошанд. Муҳимтарин асарҳои таҳқиқоти ӯ дар бораи адабиёти муосири Тоҷикистон “Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик” ва “Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон” мебошанд.

Китоби “Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик” бо пешгуфтори вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Бобоҳон Маҳмадов зерӣ унвони “Дилро ба дил роҳест” оғоз ёфта, дорои муқаддима, фаслҳои “Нигоҳе ба гузашта”, “Таквин ва таҳаввули тасвир”, “Дарунмояи шеър”, “Анвоъи шеър ва таҳаввули онҳо”, “Мусиқӣ ва авомили оҳангзо дар шеър”, “Таъсири шеъри Эрон бар шеъри муосири Тоҷикистон” ва охирсухан мебошад.

Алиасғари Шеърдӯст дар муқаддимаи “Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик” менависад, ки “ин китоб гузориши таҳаввулотест, ки дар ҳавзаи Фарорӯдон дар шеъри форсӣ ҳадис шудааст ва бар ҳар пажӯишгари забони форсӣ фарз аст, ки онро бишиносад”. Дар таҳқиқоти худ доир ба паҳлӯҳои гуногуни ашъори Абулқосим Лохутӣ, Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Қутбӣ Киром, Ашӯр Сафар, Бозор Собир, Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Муъмин Қаноат, Гулназар, Аскар Ҳаким, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Сайдалӣ Маъмур, Фарзона, Зиё Абдулло, Алимӯҳаммад Муродӣ, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Сиёвуш ва дигар шоирони муосири тоҷик изҳори андеша намуда, шеърҳои бархе аз онҳоро ба таври муфассал мавриди баҳсу баррасӣ қарор додааст.

А. Шеърдӯст дар боби якуми китобаш бо нишон додани муштаракоти таърихӣ фарҳангии тоҷикону эронӣ пардохта, менависад: “Он чи дар бораи сарзамини бостонии эронӣ дар “Авесто” омода, нишонгари он аст, ки ин сарзамин ҷуз Мовароуннаҳр набошад. Бисёре аз донишмандон бад-ин боваранд, ки ориёӣҳо дар доманаҳои Ҳиндукуш ва дар канори Ҷайхуну Сайхун мезистанд ва ин минтақа хостгоҳи аслии онҳо аст. Бар асоси шавоҳиду қароини таърихӣ ориёӣҳо баъдҳо ба навоҳии ҷанубӣ муҳоҷират кардаанд. Саид Нафисӣ дар ин бора чунин менависад: Китоби осмонии эронӣ қадим, яъне “Авесто” кишвареро нишон медиҳад, ки обу ҳавои он ҳули замин буд ва аҷдоди мо нахустин дар он ҷо парвариш ёфтаанд ва ба қарина метавон дарёфт, ки мурод ҳамоно арзи маъҳуди эронӣ ва ҳамин хиттаи дилкаши шавоҳили Ҷайхуну Сайхун аст” [13, с. 10].

Аммо ба қотейят идома медиҳад, ки ватани аслии Зардушт Озарбойҷон аст. “Зодгоҳи Зардушт ва низ мавтини аслии вай Озарбойҷон будааст ва медонем, ки ӯ нахуст дар навоҳии шимоли ғарб ва ғарби Эрон ба ишӯаи ойини хеш пардохтааст, аммо баъдҳо бино ба далоили номаълум роҳи Варорӯдро дар пеш мегирад” [13, с. 13].

Ба андешаи мо, ақидаи Алиасғари Шеърдӯст дар бораи аз Озарбойҷон будани Зардушт пояи илмӣ надорад. Гувоҳи равшани аз Озарбойҷон набудани Зардушт ҳуди “Авесто” мебошад. Чунки дар “Авесто” на дар радифи шонздаҳ кишвари офаридан Ахурамаздо ва на дар ҳеҷ ҷойи дағари он аз Озарбойҷон ному нишоне нест. Дигар ин ки имрӯз аксари ориёишиносон ва “Авесто”- шиносони ҷаҳон бар он ақидаанд, ки зодгоҳи Зардуштро дар ҳудуди Осиёи Миёна, бахусус Бохтар бояд ҷуст.

Дар боби шашуми “Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик” паҳлӯҳои гуногуни таъсири шеъри Эрон ба шеъри шуарои муосири тоҷик ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. А.Шеърдӯст менависад, ки шеъри муосири тоҷик ҳам аз шеъри классикии форсӣ мутаассир аст ва ҳам аз шеъри муосири Эрон. Баъдан ба таҳлили ашъори Абулқосим Лохутӣ, Мирзо Турсунзода, Аминҷон Шукӯҳӣ, Қутбӣ Киром, Ашӯр Сафар, Муъмин Қаноат, Бозор Собир,

Лоик Шералӣ, Гулрухсор, Гулназар, Камол Насрулло, Раҳмат Назрӣ, Фарзона, Саидалӣ Маъмур, Зиё Абдулло, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Муҳаммад Ғоиб, Алимӯҳаммад Муродӣ, Сиёвуш ва чанд тани дигар мепардозад ва бо мисолҳои мушаххас таъсири шоирони муосири Эрон Нодири Нодирпур, Фариддуни Таваллуӣ, Муҳаммадхусайни Шаҳриёр, Ахавони Солис (М.Умед), Сиёвуши Касроӣ, Нимо Юшич, Фурӯғи Фаррухзод, Аҳмади Шомлу, Мансури Авҷиро ба эҷодиёти онҳо нишон медиҳад.

Алиасғари Шеърдӯст менависад, ки барои нишон додани таъсири шеъри нави Эрон - шеъри нимой ва сафед бар шеъри Тоҷикистон шояд шеърҳои Алимӯҳаммади Муродӣ чун намунаҳои матлубе ба кор ояд. Аз шеърҳои Муродӣ чунин бармеояд, ки ӯ ба шеъри нави Эрон ба хубӣ ошно аст. Аз миёни шоирони наваҷод Нимо Юшич, Аҳмади Шомлу ва Фурӯғи Фаррухзод ба шеъри Муродӣ таъсири бисёр ниҳодаанд [13, с. 253].

Китоби “Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон”-и А. Шеърдӯст дар ҳафт ҷилд: “Чашмандозе ба Осиёи Марказӣ то ғуҷулоши хонадони Манғития”, “Авзои фарҳангӣ ва оғози равшангарӣ дар Осиёи Марказӣ”, “Ҷунбиши ҷадида”, “Адабиёти шуравии тоҷик”, “Адвори адабиёти шуравии тоҷик”, “Адабиёти намоишӣ” ва “Матбуоти Тоҷикистон” таълиф шудааст. Аз ҷумла дар ҷилди дуюм ҳаракати маорифпарварӣ дар Осиёи Марказӣ бо сарвари Аҳмади Дониш, ҳаёт ва ғайроти эҷодии Дилшоди Барно, Абдулқодирхонаи Савдо, Шамсиддин Шохин, Мирзоҳайити Саҳбо, Муҳаммадсиддиқӣ Ҳайрат, Мирзо Муҳаммадазими Сомӣ, Мирзо Салимбеки Салимӣ, Домулло Иқромча, Муҳаммадали Балҷувонӣ, Туғрали Аҳрорӣ, Муҳаммадсодиқхонаи Гулшанӣ, Афзалмуҳаммади Пирмасти, Мирзосодиқхонаи Ҳашмат ба риштаи таҳқиқ қашда шудаанд.

Мақолаҳои, ки дар китоби Алиасғари Шеърдӯст “Нақши айём” (Душанбе, 2009) ҷой шудаанд: “Эмомалӣ Раҳмон: он гуна, ки ман мешиносам”, “Шабнамаи як субҳи хонадонем мо”, “Саҳми тоҷикон ва эронӣ дар бинои тамаддуни ҷаҳонӣ”, “Сар баровардани қанҷи афсонавӣ”, “Тоҷикистон дар оғози дуҷодаҳумин солгарди истиқлол”, “Рӯдакӣ чашми ҷаҳонӣ фарҳангӣ тоҷикӣ – эронӣ”, “Рӯдакӣ бунёдгузори шеваи наваҷод дар нигориш ба фарҳанги ҷаҳонӣ Эронзамин”, “Рӯдакӣ бузургтарин меъмори забони порсӣ”, “Санади ҳуввияти фарҳангӣ”, “Ошиқе сармаст”, “Садои инсонии Саной яке аз арҷумандтарин соҳаҳо”, “Ибтидои суҳан он беҳ қонад аҳли қомол, ба саной маликулмулк Ҳудои мутаъол”, “Саидалӣ Маъмур”, “Солҳо бояд, ки то як санги аслӣ з – офтоб, лаъл гардад дар Бадахшон ё ақиқ андар Яман”, “Марги ҷунон ҳама на қорест хурд”, “Пардасоҳе бар парда”, “Садри Зиё”, Назарею гузаре бар “Замин сабзи боварҳо”, “Шукӯҳи ид бар мардон муворак” мебошанд.

Ҳамин тавр, адабиёти ҷаҳониро ба тоҷикону эронӣ мисли забонашон муштарак буда, аз рӯзҳои аввали боз шудани дарҳои баста ба рӯи ҳамаҷа аҳли адаби ду кишвар ба омӯзишу пажӯҳиши таърихи адабиёти пурғановати форсӣ-тоҷикӣ пардохтанд. Маҳз ҳамин ишқу алоқа буд, ки пажӯҳишгарони ду ҷониб ҳарчӣ бештар адабиёти даврони гуногун, ба хусус адабиёти даври наваҷод пажӯҳиш намуда, бурду боҳти онро нишон медиҳанд. Метавон гуфт, ки маҳз тавассути китоби мақолаҳои таълифнамудаи муҳаққиқони риштаҳои адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, таърихшиносӣ ва фарҳангшиносӣ алоқамандони илму адаби ду ҷониб ба осори адабӣ ду кишвар ошно мегарданд.

Адабиёт

1. Асозода, Х. Адабиёти Эрон дар садаи XX / Х. Асозода. – Душанбе, 1997. – 272 с.
2. Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Осиёи Миёна. Ҷ.1, 2001. – 1041 с.
3. Имомзода, М. 25 зинаи қомолот / М. Имомзода, С. Сафармамадов, Ҳ. Раҳмон, Қ. Расулиён. – Душанбе, 2016. – 713 с.
4. Мирзоюнус, М. Шукӯҳи андӯх / М. Мирзоюнус. – Хуҷанд, 1999. – 232 с.
5. Мирзоев, Ҷ.А. Инъикоси ҳамаҷаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии исломии Эрон дар таърихнигорӣ муосир / Ҷ.А. Мирзоев, Д. Ҳалимзода // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. – №6 (107). – С. 193-198.
6. Муллоаҳмадов, М. Дар олами Эроншиносӣ / М. Муллоаҳмадов. – Душанбе, 2005. – 560 с.
7. Олимпур, М. Бинишвари тоҷик / М. Олимпур. – Душанбе 1997. – 138 с.
8. Расулиён, Қ. Нигоҳе ба равоҷи фарҳангии Эрон ва Тоҷикистон / Қ. Расулиён. – Душанбе, 2004. – 86 с.
9. Сайфуллоев, А. Ҳалқаҳои пайванди адабӣ / А. Сайфуллоев. – Хуҷанд, 2003. – 440 с.
10. Сафаров У. Пайроҳаи Нимо / У. Сафаров. – Душанбе, 1997. – 53 с.
11. Сафаров, У. Сиёвуши Касроӣ ва “Шеъри наваҷод”-и форсӣ / У. Сафаров. – Душанбе, 1996. – 134 с.

12. Сафаров, У. *Аз хоки рангбохта* / У. Сафаров. - Душанбе, 2010. - 196 с.

13. Шердуст, А. *Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик* / А. Шердуст. - Душанбе, 1997. - 272 с.

САҲМИ МУҲАҚҚИҚОНИ ТОҶИКИСТОНУ ЭРОН ДАР ГУСТАРИШИ ҲАМКОРИҲОИ ФАРҲАНГИИ ДУ КИШВАР

Дар мақола гуфта мешавад, ки дар амри густариши равобиту ҳамкориҳои мутақобила, омӯзишу пажӯҳиш, тарғибу ташвиқи дастовардҳои илму адабу фарҳанги халқи тоҷик дар Ҷумҳурии Исломии Эрон ва эронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як зумра пажӯҳишгарону донишмандони ҳарду ҷониб аз кабили М. Олипури, М. Шукурзода, М. Муллоаҳмадов, А. Сайфуллоев, Н. Мирзоев, Қ. Расулиён, А. Шердуст, А. Қазва, Қ. Сулаймонӣ ва дигарон нақши муҳим доранд. Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нахустин ашхосе, ки ба тарғиби илму фарҳанги эронӣ дар байни тоҷикон даст зад, рӯзноманигор ва аккоси маъруфи тоҷик Муҳиддин Олимпур буда, баъдан қори ўро дигарҳо идома доданд. Дар байни мавзуҳои гуногуни мутаалиқ ба равобиту ҳамкориҳои фарҳангии ду ҷониб беш аз ҳама масоили равобити адабӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Зеро адабиёти чандинҳазорсолаи тоҷикону эронӣ мисли забонашон муштарақ буда, аз рӯзҳои аввали боз шудани дарҳои баста баъд аз соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон ба рӯи ҳамдигар аҳли адаби ду кишвар ба омӯзиш пажӯҳиши таърихи адабиёти пурғановати форсӣ-тоҷикӣ пардохтаанд. Маҳз ҳамин ишқу алоқа буд, ки пажӯҳишгарони ду ҷониб ҳарчи бештару бехтар адабиёти давраи гуногун, бахусус адабиёти давраи навинро пажӯҳиш намуда, бурду боҳти онро нишон додаан. Муаллифон баррасии мавзӯи мазкурро дар асоси китобҳои соҳавӣ ва маводу нигоштаҳои муаллифони соҳа таълиф гардида, ҷабҳаҳои гуногуни ҳамкориҳои фарҳангиро мавриди омӯзиш қарор дода, ҷонибхоро барои истифодаи он даъват менамоянд. Зеро дар сурати истифодаи онҳо рушди ҳамкориҳои кишварҳо дар ҷодаи пешбурди масъалаҳои фарҳангӣ ба манфиати қор хоҳад буд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Эрон, адабиёт, робита, ҳамкорӣ, пажӯҳиш, таърих, тамаддун, фарҳанг.

ВКЛАД ТАДЖИКИСТАНСКИХ И ИРАНСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ В РАСШИРЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ДВУМЯ СТРАНАМИ

В статье указывается, что в целях расширения связей и взаимного сотрудничества, изучения и исследования, пропаганды и поощрения достижений науки, литературы и культуры таджикского народа в Исламской Республике Иран и иранцев в Республике Таджикистан ряд исследователей и ученых с обеих сторон, таких как М. Олимпур, М. Шукурзода, М. Муллоаҳмадов, А. Сайфуллоев, Н. Мирзоев, К. Расулиян, А. Поэт, А. Қазва, Қ. Сулеймани и другие играют важную роль. В период независимости Республики Таджикистан одним из первых, кто начал пропагандировать иранскую науку и культуру среди таджиков, был известный таджикский журналист и поэт Муҳиддин Олимпур, а в дальнейшем его дело продолжили и другие. Среди различных тем, связанных с культурными связями и сотрудничеством между двумя сторонами, наиболее исследованными являются вопросы литературных связей. Поскольку литература таджиков и иранцев, насчитывающая тысячи лет, так же общна, как и их язык, и с первых дней открытия закрытых дверей друг для друга после обретения Таджикистаном независимости, литературные деятели двух стран изучают и исследуют богатую историю персидско-таджикской литературы. Именно эта любовь и связь побудили исследователей с обеих сторон больше и лучше изучать литературу разных периодов, особенно современную, и выявлять ее сильные и слабые стороны. Авторы представляют обзор этой темы, основанный на специализированных книгах и материалах, а также эссе авторов в этой области, изучая различные аспекты культурного сотрудничества и приглашая стороны к его использованию. Потому что если их использовать, то развитие сотрудничества между странами в продвижении вопросов культуры будет полезным.

Ключевые слова: Таджикистан, Иран, литература, отношения, сотрудничество, исследования, история, цивилизация, культура.

CONTRIBUTION OF TAJIKISTAN AND IRANIAN RESEARCHERS TO THE EXPANSION OF CULTURAL COOPERATION BETWEEN THE TWO COUNTRIES

The article states that in order to expand ties and mutual cooperation, study and research, propaganda and encouragement of the achievements of science, literature and culture of the Tajik people in the Islamic Republic of Iran and Iranians in the Republic of Tajikistan, a number of researchers and scientists from both sides, such as M. Olipour, M. Shukurzoda, M. Mulloakhmadov, A. Saifulloev, N. Mirzoev, K. Rasuliyani, A. Poet, A. Kazva, K. Suleymani and others play an important role. During the period of independence of the Republic of Tajikistan, one of the first who began to promote Iranian science and culture among Tajiks was the famous Tajik journalist and poet Mukhiddin Olimpuri, and later his work was continued by others. Among the various topics related to cultural ties and cooperation between the two sides, the most researched are the issues of literary ties. Since the literature of Tajiks and Iranians, which is thousands of years old, is as common as their language, and since the first days of opening closed doors to each other after Tajikistan

gained independence, literary figures of the two countries have been studying and researching the rich history of Persian-Tajik literature. It is this love and connection that has prompted researchers from both sides to study more and better the literature of different periods, especially modern literature, and identify its strengths and weaknesses. The authors presents an overview of this topic based on specialized books and materials, as well as essays by authors in this field, examining various aspects of cultural cooperation and inviting the parties to use it. Because if they are used, then the development of cooperation between the countries in promoting cultural issues will be beneficial.

Keywords: Tajikistan, Iran, literature, relations, cooperation, research, history, civilization, culture.

Дар бораи муаллифон

Расулиён Қаҳҳор

*Доктори илмҳои таърих, профессори
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.Рӯдакӣ, 17*

E-mail: rasuliyonn@gmail.com

Муродов Алихон Шодихонович

*Муаллими калони кафедраи таърихи умумӣ
Донишгоҳи давлатии Дангара
735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Дангара
кучаи Марказӣ, 25*

Об авторах

Расулиён Каххор

*Доктор исторических наук, профессор
кафедры истории таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, пр. Рудаки, 17*

E-mail: rasuliyonn@gmail.com

Муродов Алихон Шодихонович

*Старший преподаватель кафедры всеобщей
истории
Дангаринский государственный
университет
735320, Республика Таджикистан, Дангара,
ул. Центральная, 25*

About the authors

Rasuliyon Qahhor

*Doctor of Historical Sciences, Professor of the
Department of History of the Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17*

E-mail: rasuliyonn@gmail.com

Murodov Alikhon Shodikhonovich

*Senior Lecturer at the Department of
General History
Dangara State University
735320, Republic of Tajikistan, Dangara,
Markazi street, 25*

ПЕРЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ АГРАРНОГО СЕКТОРА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ (1991 – 2015 гг.)

Аламов Х. Н.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Аграрный вопрос всегда занимал важное место среди основных социально-экономических задач развития общества. Этот вопрос достаточно глубоко анализируется в трудах классиков-аграрников и в правительственных программах, ориентированных на формирование сельского хозяйства.

Рыночная экономика создала свои законы, одним из первых законов упорядочивающий и регулирующий сельское хозяйство Таджикистана, был Закон «О земельной реформе», принятый 5 марта 1992 г., 21 июля 1994 г. №1005, от 4 ноября 1995 г. № 134 и от 15 мая 1997 г. № 421 [11, с. 129]. В данном законе отмечено, что земля является главным средством производства в сельском хозяйстве, поэтому внедрение предпринимательских начал в организацию сельскохозяйственного производства обусловлено необходимостью превращения земли в объект рыночных отношений. Последнее в свою очередь требовало проведения земельной реформы в переходном периоде к рынку.

Именно такой подход к реформированию земельных отношений был изложен в постановлении Верховного Совета Республики Таджикистан от 5 марта 1992 г. Но уже первый год проведения регулирования земельных отношений на основе монополии на земельную собственность показал нереальность планов реформирования земельных отношений. Требовалось вести поиск более радикальных решений в преобразовании и распределении земельной собственности.

На основе указа Президента Республики Таджикистана Эмомали Рахмона, для фактической реализации были выделены гражданам, для ведения личного подсобного хозяйства земли, в народе получившие наименование «президентские земли».

Первый указ Президента Республики Таджикистана Эмомали Рахмона «О выделении 50 тыс. га земель для личного подсобного хозяйства граждан» был подписан в октябре 1995 г. На основе этого указа в Хатлонской области было выдано более 32 тыс. га земли населению для ведения личного подсобного хозяйства. На основе этого указа 577 тыс. человек населения получили земли для подсобного хозяйства в поливных землях - до 0,15 га и в богарных землях - до 0,50 га по установленным правилам использования земельных ресурсов» [5, №3].

В июне 1996 года был подписан Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон «О реорганизации сельскохозяйственных предприятий», на основании которого все убыточные колхозы и совхозы должны были быть ликвидированы и на их базе создать индивидуальные фермерские и дехканские хозяйства [10, с. 28].

Независимо от того, что процесс формирования дехканских хозяйств в республике начался еще при социализме, этот процесс очень медленно происходил в Хатлонской области, по которой были созданы всего 69 дехканских хозяйств и их земельная площадь составляла 200 га. Начиная с 1996 г. повышается темп развития дехканских хозяйств в Хатлонской области. Учитывая необходимости обеспечения населения продовольствием и побуждения сельчан к предпринимательской деятельности, был издан указ Президента Республики Эмомали Рахмона «О выделении 25 тыс. га земель для личного подсобного хозяйства граждан», подписанный 1 декабря 1997 г. [4, с. 517]. Данный указ нашел свою прикладную реализацию в соответствии с установленными правилами и порядками.

Соответственно своевременному распределению «президентских земель», село форсировало проведение земельной реформы, а с другой стороны, аккумулировало занятость мелких частных предпринимателей в аграрном секторе.

На первом этапе перехода сельского хозяйства к рыночной экономике развивались только личные подсобные хозяйства (ЛПХ) населения, членами которых были в основном жители пригородных районов и сельских местностей. Поэтому ЛПХ преимущественное развитие получили только в пригородных хозяйствах [16, с. 107].

В 2009 году усилия местных исполнительных органов государственной власти области, городов и районов направлялись на развитие сельского хозяйства, эффективного использования сельскохозяйственных угодий, увеличение пашен и их урожайности. В период с 2009 года во всех секторах сельского хозяйства было произведено продукции на сумму 3 миллиарда сомони. В 2009 году из области экспортировано более 22 тысяч тонн сельскохозяйственной продукции, что на 9017 тонн больше, чем в 2008 году.

Таким образом, в аграрном секторе области намечилось резкое увеличение экспорта сельскохозяйственной продукции. В 2009 г. увеличился объем производства продукции растениеводства до 3 млрд. 687 млн. 275 тыс. сомони и это на 428 млн. 128 тыс. сомони или 11,3 процентов больше, чем в 2008 году. Во всех секторах хозяйствования области было произведено 774,005 тыс. тонн зерна, урожайность достигла 27,0 центнеров с гектара, что на 6,9 центнеров больше плана и на 7,8 центнеров выше прошлогоднего (2008 г.) показателя [9, с. 17].

Лидирующими районами были Шаартузский, Бохтарский (ныне – Кушаниян) и Кабадиянский, которые получили с каждого гектара на 8-10 центнеров зерна больше среднеобластного показателя.

Правительством республики 5.03.2007 г. было принято постановление о придании свободы в производстве продукции и выделении площадей под посев тех или иных культур.

Хозяйства Хатлонской области в 2009 году, учитывая постановление правительства, уменьшили площадь под хлопчатник на 44,6 тыс. га. и на этих посевных площадях выращивали зерновые, овощи, бахчевые, картофель и масличные культуры.

В 2009 г. в Хатлонской области посевная площадь под овощи, бахчевые, картофель составила на 9610 гектаров больше, чем в 2008 году. Так, для обеспечения населения области сельхозпродукцией и увеличения объема экспорта разных овощей построены теплицы на площади 22,6 гектара, под ранними овощами - отдельно, на площади 199 гектаров. Урожайность овощей доведена до 173,9 центров с гектара, или же на 14,5 центнера с гектара больше, чем в 2008 году. Была увеличена урожайность бахчевых культур, которая составила 237462 тонны, т.е. урожайность составила 215,7 центнера с гектара. Садоводы области подняли производство фруктов всего на 40 тонн больше, чем в 2008 году, производство винограда - 92,5%. До настоящего времени в отрасли существует одна из окончательно не решенных проблем. Об этом постоянно напоминает и президент страны Эмомали Рахмон. Это вывоз или экспорт продукции за пределы области. Однако экспорт составил 21941 тонну, или всего лишь 63 % от намеченного плана. Другая такая проблема - это повторный сев сельхозкультур на площади 97272 га, что по сравнению с 2008 годом больше на 27252 га. В 2008 году повторный сев бы проведен на площади 70 тысяч га. В основном повторный посев проводили в Бохтарском (ныне – Кушаниян), Вахшском, Джиликульском (ныне – Дусти), Кумсангирском (ныне – Джайхун), Кабадиянском и Дж. Румийском (ныне Дж. Балхи) районах.

Таким образом, в анализируемом году перед аграриями области были поставлены две проблемы, которые решила положительно.

В Хатлонской области в 2008 году из 8 птицефабрик работала лишь одна в городе Сарбанде (ныне – Левакант). Эти птицефабрики в среднем выращивали от 40 до 60 тысяч голов птицы, каждая и производили ежегодно от 5 до 8 миллионов штук яиц, а также удовлетворяли потребности населения в диетическом мясе. Другие птицеводческие предприятия области работали на 4-12 % производственной мощности. А птицефабрики в Кулябе, Бохтарском (ныне – Кушаниян) и А. Джамийском районах полностью простаивали.

Благодаря многообразию форм собственности и хозяйствования, в республике стала складываться многоукладная экономика, характерная для рыночных отношений, в основе которой лежит совокупность производственных отношений, ориентированная на изменение социально-экономического строя. При реформировании сельского хозяйства республики было необходимо учитывать социальные связи, которые складывались в течение веков и которые во многом могли определять успешность проводящегося реформирования.

По нашему мнению, не только в переходный период приемлема реорганизация сельского хозяйства. В условиях бурного развития надлежит учитывать местные особенности, характерные для сельского хозяйства, потому что испокон веков основным занятием народов Средней Азии, особенно таджиков, были земледелие, растениеводство и животноводство. Именно это обусловило характер и формы социальных отношений,

хозяйственных традиций, обычаев и обрядов, формирование общественного сознания, мировоззрения, развитие культуры и быта таджиков. Эти взаимодополняющие отрасли должны развиваться одновременно.

Известно, что реформа в сельском хозяйстве начинается с реформы земли. В условиях перехода к рыночным отношениям до настоящего времени земля находится в собственности государства.

Исторический опыт свидетельствует, что абсолютной частной собственности на землю нет и быть не может [7, с.18] и обусловлено это тем, что земля – это объект приложения капитала; кроме того, она считается и средой обитания человека, поэтому она должна находиться в собственности государства, что и было определено в ст. 13 Конституции Республики Таджикистан: «Земля, ее недра, вода, воздушное пространство, животный и растительный мир и другие природные ресурсы являются исключительной собственностью государства, и государство гарантирует эффективное их использование в интересах народа» [6, с.5]. В связи этим земля отдаётся дехканам в наследственную аренду и на вечное пользование ею.

В сельском хозяйстве земля функционирует в качестве предмета труда, который возделывается и обрабатывается человеком для производства необходимой продукции. В этом процессе для получения сельскохозяйственной продукции также используются механические, физические и биологические свойства и здесь земля является орудием труда. Таким образом, земля – это главное средство производства, колоссальная часть материально-технической базы сельского хозяйства.

Площадь сельскохозяйственных угодий по республике в 1991 г. составляла 4232877 га, из них 1584165 га приходилось на долю Хатлонской области. До 2015 году она в республике уменьшилась до 374598 га, а в Хатлонской области - на 22800 га орошаемых земель, которые находятся в плохом мелиоративном состоянии, но из бюджета области было выделено 4076,5 тыс. сомони для восстановления 3732 гектаров, и до апреля месяца 2014 года за счёт платежей за использование водных ресурсов, которые составили 1338,9 тыс. сомони, было восстановлено 1555 гектаров орошаемых земель [3, с.2].

В целом Хатлонская область является самой большой областью Республики Таджикистан. Так, в 2015 году посевная площадь сельскохозяйственных культур области составила 406,7 тыс. гектаров. Всего было произведено в 2015 году зерна и зернобобовых культур - 839328 тонн, хлопка - 188340 тонн, картофеля – 241995 тонн, овощей - 903915 тонн, бахчевых - 440405 тонн, фруктов - 148191 тонна, винограда - 96715 тонн [2, с.1].

В 2015 году повторный посев составил 92 тыс. гектаров, что на 2585 гектаров больше по сравнению с прошлым годом. В 2015 году за пределы страны из Хатлонской области экспортировано 81,4 тысячи тонн сельхозпродукции, что на 35,1 тысячу тонн больше предыдущего года [15, с.2].

В области функционируют 25 предприятий по переработке сельхозпродукции, которыми в изучаемый период было произведено 568,1 тыс. условных банок продукции [2, с.2].

В современных условиях в аграрной науке идет бурно развивающийся процесс инновации и имитации. Высокая производительность зависит от высокого качества семян и новых сортов.

Внедрение в производство новых сортов, улучшенных по сравнению с возделываемыми ранее сортами, обеспечивает более эффективное использование агробиологического потенциала этих зон. В Хатлонской области доминирующими сортами являются «Джагар» и «Стекловидная-124», выращиваемые на богаре [14, с.147]. На орошаемых землях выращиваются местные сорта, дающие потенциальный эффект, такие как «Старшина», «Ясаул», «Краснодар» и др.

В производстве зерновых в области лидирует Дангаринский район, в котором в 2012 г. было произведено 100000 тонн зерна. Другим крупным производителем этой продукции является Восейский район, где в 2012 г. было произведено 62000 т. В целом по Хатлонской области в 2015 г. было произведено 839328 тонн зерновых и зернобобовых культур [13, с.176].

Хлопок-сырец производится в 18 районах области; крупными производителями считаются нижеследующие районы: Бохтарский (ныне Кушаниян), Вахшский, Кабадианский, Дж. Румийский (ныне Дж. Балхи), А. Джами, Яванский, Восейский и

Фархарский. Остальные районы - Дангаринский, Хамадони, Кулябский, Н. Хусрав, Шаартузский, Пянджский, Джиликульский (ныне – Дусти) и Хуросонский, производят от 1900 до 5000 тонн. Самым низким производителем хлопка-сырца является Сарбандский (ныне – Левакант) район. В 2015 году в Хатлонской области общая площадь хлопчатника составляла 127888 га. и было произведено 188340 тонн хлопка-сырца.

Картофель производится во всех районах области. Основными производителями картофеля в области являются Бохтарский, Вахшский, Кабодиянский, Дж. Руми (ныне – Дж. Балхи), А. Джами, Кумсангирский (ныне – Джайхун), Пянджский, Муминабадский и Фархарские районы, которые с 1995 г. постоянно увеличивают производство картофеля. В 2014 г. Бохтарский (ныне Кушаниян) район произвёл 23088 тонн картофеля, Вахшский район - 17082 тонны, А. Джами - 18321, Дж. Руми (ныне – Дж. Балхи) - 16722, Кумсангирский (ныне – Джайхун) - 13695, Муминабадский - 15085 и Фархарский - 1264 тонны [8, с.4].

Производство овощей в области динамично развивалось. Известно, что для обеспечения населения районов и городов области пригородные хозяйства наряду с уменьшением разведения хлопчатника увеличили земельную площадь под овощами, которая до 2015 г. возросла почти в 2 раза. Производство овощей доведено до 903915 тонн. В годы независимости производство бахчевых с 337088 тонн увеличено до 440405 тонн. Производство фруктов с 32 330 тыс. тонн в 1991 г. в 2015 г. увеличилось до 148191 тонны. Производство винограда с 1991 г. до 1996 г. сократилось почти на 11315 тонн. Начиная с 1997 г., оно увеличилось по сравнению с 1991 г. на 12049 тонн, что составило 43514 тонн. В последние годы производство винограда в области доведено до 96715 тонн. Шелководство имеет исторические основы, однако в области в годы независимости производство шёлка уменьшилось почти в 3 раза. Если в 1991 г. было произведено 32015 штук яиц, то в 2015 г. во всех категориях хозяйств области было произведено яиц 64827 штук. В 1991 г. в Хатлонской области существовало 597263 головы крупного рогатого скота и его поголовье увеличилось к 2015 г. на 898680 голов. В хозяйствах поголовье овец и коз в области с 1152191 головы в 1991 году увеличилось до 2095216 голов в 2015 году [13, с.235].

Поголовье птицы за исследуемый период увеличилось с 896331 головы в 1991 г. до 1697796 голов. Исследования показали, что в условиях рыночных отношений успеха добивались в результате дробления крупных хозяйств Хатлонской области на многочисленные мелкие пестрые хозяйства, которые конкурируют между собой в производстве продукции. Сейчас в области насчитывается 47540 дехканское хозяйство и 402 акционерных обществ и производственных кооперативов.

В годы независимости при формировании отраслей сельскохозяйственного производства замечался отход от рациональных принципов их размещения, специализации и выработки оптимальных параметров и многоукладных форм производства [1, с.3]. Картофель в народе называют вторым хлебом. В период социалистического строя вся пашня картофеля была незначительна - всего 3300 гектаров. В Хатлонской области было произведено 28690 тонн картофеля. В 2015 года площадь под картофелем составила 11470 га во всех категориях хозяйств и общий объем производства картофеля был доведен до 241995 тонн, что в 8,4 раза больше, чем в начале 90-х годов [13, с.163].

Исследуя данную проблему, мы пришли к таким выводам:

1. С распадом социалистического строя и принятием нормативных актов и законодательства об аренде и дехканских (фермерских) хозяйствах местные органы управления на законном основании начали разделять земли бывших колхозов и совхозов для создания новых малых форм хозяйствования.

2. Начиная с 2000 г. изменился облик аграрного сектора области. Начала повышаться урожайность сельхозкультур - воздействующий фактор на увеличение производства продукции, частично за счет расширения земельных площадей и, соответственно, поставки качественных семян, за счет поддержки международных организаций в Хатлонской области, таких как Организация «Немецкая агроакция».

3. До 2001 г. производство продукции сельского хозяйства динамично увеличивалось, и в отдельные годы частично уменьшалось производство. Стабильность развития в аграрном секторе начинается с 2002 г. Это напоминает о том, что в данный период уже частично был закончен процесс преобразования аграрного сектора в русле новых форм отношений, именно такое положение создаёт условия для устойчивого функционирования.

4. Животноводство Хатлонской области в период с 1992 по 2003 гг. находилось в состоянии упадка. В период преобразования сельского хозяйства многие крупные животноводческие комплексы по разным причинам, связанным с хозяйствующим процессом, пришли в упадок, из-за этого в течение 15 лет роста поголовья мелкого и крупного рогатого скота не наметилось. Продукция животноводства Хатлонской области в денежном выражении по сравнению с 1991 годом в 2015 году увеличилась на 2 млрд. 993 млн. 219 тыс. сомони.

5. В годы независимости отмечается рост производства мёда в 5 раз. В исследуемый период все аграрные отрасли находятся в приростном положении. Уменьшение поголовья в животноводстве замечается только в 1993 г., в дальнейшем постоянный прирост.

Литература

1. Абдулвосиев Ф. Много не всегда хорошо // Народная газета. – 2013. – 5 июня. – С. 3.
2. Гулмамадов Д.К. Хатлон. От обеспечения пищевой безопасности до развития агропромышленности // Чумхурият. – 2015. – 16 окт. – С. 1–2 (на тадж. яз.).
3. Гулмахмадов Д. Послание - важный фактор развития Хатлона // Чумхурият. – 2014. – 19 апрел. – С. 1–2 (на тадж. яз.).
4. История таджикского народа. Том VI: Новейшая история (1941-2010 гг.) / под общ. ред. Р.М. Масова. – Душанбе, 2011. – С. 517.
5. Земельный кодекс Республики Таджикистан.// Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – №3 2004 г.
6. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. – С. 5.
7. Коробейников М.А. Проблемы и перспективы развития аграрной экономики России в XXI веке // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2004. – № 6 – С. 18.
8. Отчет Управления сельского хозяйства за 2014 г. // Текущий архив Хукумата Хатлонской области. – Д. 13. – Л. 4.
9. Отчет Управления сельского хозяйства Хатлонской области за 2009 г. // Текущий архив Управления сельского хозяйства – Д. 10. – Л. 17.
10. Рахмонов Э.Ш. Экономические реформы – веление времени. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 28.
11. Рахимов Р.Х. (сост.). Законодательство в сфере экономики Республики Таджикистан. Ч.2. – Душанбе, 1998. – С. 129.
12. Сельское хозяйство Республики Таджикистан: Статистический сборник. – Душанбе, 2018. – С. 176.
13. Сельское хозяйство Республики Таджикистан: Статистический сборник. – Душанбе, 2016. – С. 163.
14. Султонова Л.А. Теоретико-методологические подходы формирования и развития регионального зернового подкомплекса // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе: Сино, 2013. – № 2/6 (120). – С. 147–156.
15. Хатлонской областью в другие страны отправлено 81,4 тыс. тонны сельхозпродукции // Новый Хатлон. – 2016. – 15 января. – С. 2.
16. Шарофов П.У. Проблемы экономического преобразования в сельском хозяйстве // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. – 2004. – № 4. – С. 107.

ПЕРЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ АГРАРНОГО СЕКТОРА ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ (1991 – 2015 гг.)

В статье отмечается, что после распада Советского Союза в Республике Таджикистан были приняты ряд нормативно - правовые документы по земельной реформе. На основании этих нормативно - правовых документов местные исполнительные органы государственной власти выделяли земли колхозов и совхозов выделились новым арендаторам и крестьянским хозяйствам. Начиная с 1996 года в Хатлонском области увеличилось количество дехканских хозяйств. Также на основании указов Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, в два периода (1995 и 1997) годах, были выделены земли «Президентские земли», для осуществления личных подсобных хозяйств. Таким образом, переход на новую систему ведения сельского хозяйства позволило постепенно развиваться сельскохозяйственного сектора Хатлонской области.

Ключевые слова: Хатлонская область, закон, реформ, рыночные отношения, земля, отраслей, колхозы, совхозы, сельское хозяйство, производство.

РАВАНДҲОИ ИСЛОҲОТИИ СОҲАИ АГРАРИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН (солҳои 1991 – 2015)

Дар мақолаи мазкур қайд гардидааст, ки баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ доир ба ислоҳоти замин қабул карда шуданд. Дар асоси ин санадҳои меъёри ҳуқуқӣ мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ заминҳои колхоз ва совхозҳоро ба хоҷагиҳои нави иҷоравӣ ва деҳқонӣ ҷудо намуданд. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Хатлон аз соли 1996 афзоиш ёфта, инчунин дар асоси фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои амалӣ намудани пешбурди хоҷагиҳои ғирасони шахсӣ замин «заминҳои Президентӣ» маълуманд, дар ду давра солҳои (1995, 1997) ҷудо карда шуданд. Ҳамин тариқ, гузариш ба низомии нави хоҷагидорӣ имкон дод, ки бахшҳои хоҷагии қишлоқи вилояти Хатлон давра ба давра рӯ ба афзоиш ниҳад.

Калидвожаҳо: вилояти Хатлон, қонун, ислоҳот, муносибатҳои бозорӣ, замин, соҳа, колхозҳо, совхозҳо, хоҷагии қишлоқ, истеҳсолот.

TRANSFORMATIVE PROCESSES OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF KHATLON REGION (1991 – 2015)

The article notes that after the collapse of the Soviet Union, a number of regulatory legal documents on land reform were adopted in the Republic of Tajikistan. Based on these regulatory legal documents, local executive bodies of state power allocated land from collective farms and state farms to new tenants and peasant farms. Since 1996, the number of dehqan farms has increased in Khatlon Region. Also, based on the decrees of the President of the Republic of Tajikistan, the esteemed Emomali Rahmon, land designated as “Presidential Lands” was allocated in two periods (1995 and 1997) for the implementation of personal subsidiary farming. Thus, the transition to a new system of agriculture gradually allowed for the development of the agricultural sector in Khatlon Region.

Keywords: Khatlon Region, law, reform, market relations, land, sectors, collective farms, state farms, agriculture, production.

Об авторе

Аламов Халимджон Немамович
Кандидат исторических наук, доцент
кафедры право
Таджикский государственный
педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
E-mail: alamov_141618@mail.ru

About the author

Alamov Halimjon Nematovich
Candidate of Historical Sciences, dotsent of the
Department of Law
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
E-mail: alamov_141618@mail.ru

Дар бораи муаллиф

Аламов Ҳалимҷон Немамович
Номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи ҳуқуқ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
E-mail: alamov_141618@mail.ru

ҚОИДАҲОИ ТАҲИЯИ МАҚОЛАҲО

Идораи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» мақолаҳои илмиро дар доираи самтҳои дар мавзӯи нашрия мавҷудбуда барои ҷоп қабул мекунад. Муаллифони ҷангоми таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо бояд ба нуктаҳои зерин тавачҷуҳ дошта бошанд:

1. Мақолаҳо ба идораи маҷалла дар шакли электронӣ ва ҷопӣ пешниҳод карда мешаванд.
2. Мақола дар виришиғари матни WinWord (формати A4) бо ҳуруфи Times New Roman ҷоп шуда, бояд ҳошияҳои саҳифаҳо 2 см, ҳаҷми ҳарфҳо 14 ва фосилаи байни сатрҳо 1,0 бошад.
3. Ҳаҷми матлуби мақола якҷо бо аннотатсия ва рӯйхати адабиёт аз 10 то 16 саҳифа мебошад.
4. Дар аввали мақола индекси ТДУ (УДК) дар тарафи чапи саҳифа гузошта мешавад.
5. Маълумот дар бораи муаллиф(он), номи мақола, матни аннотатсия ва калидвожаҳо бо 3 забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ оварда мешаванд.
6. Насаб, ном ва номи падар (пурра), унвон, дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷои кор ва суроғи он, почтаи электронӣ ва шумораи телефони муаллиф(он) дар сатрҳои алоҳида зери ҳам навишта мешаванд.
7. Аннотатсия бояд 100 - 200 вожаҳо фаро гирифта, дар он ҳулосаи муҳтавои мақола ва натиҷаҳои таҳқиқот дарҷ гардад. Истифодаи ибораҳои умумӣ ва ҷузъиёти беаҳамияти мавзӯ зарурат надорад.
8. Калидвожаҳо аз ҳамдигар бо аломати вергул ҷудо карда шуда, бояд фарогири 5-10 калима ва ибораҳои зарурии мавзӯ бошанд.
9. Дар матни мақола овардани истинод ба манбаи истифодашуда ҳатмӣ мебошад. Истинод ба манбаъ пас аз матни иқтибосшуда бо нишон додани рақами тартибии манбаи иқтибос ва саҳифаи мавриди назари он дар дохили қавсайни ҷоркунча оварда мешавад, масалан: [5, с. 24].
10. Рӯйхати адабиёт пас аз матни мақола ба тартиби алифбо дар шакли феҳристи библиографӣ оварда мешавад. Феҳристи библиографӣ мутобиқи талаботи ГОСТ таҳия карда шуда, дар он нахуст номгӯи адабиёти кириллӣ ва сипас адабиёти хориҷӣ меояд.
11. Дар рӯйхати адабиёт ҷангоми овардани монография, луғатнома, автореферат ва дигар намуди китобҳо овардани ҷой (шаҳр, нашриёт) ва соли нашр, шумораи умумии саҳифаҳо ва барои мақола, фишурда, боб ё фасли китоб ва монанди ин қайд намудани саҳифаҳои онҳо ҳатмист.
12. Рӯйхати адабиёт бояд на кам аз 10 манбаи илмӣ-таҳқиқотӣ, аз ҷумла на кам аз 30% таҳқиқоти илмӣ дар дохили кишвар ба нашр расидаро фаро гирад. Номгӯи адабиёти мансуб ба муаллиф набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиётро ташкил диҳад.
13. Тавсия дода мешавад, ки аз таҳқиқотҳои доир ба мавзӯи мақола қаблан дар нашрияҳои илмӣ тақризшаванда, хусусан дар маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» нашргардида истифода бурда шавад. Инчунин ба наشري мақолаҳое, ки дар онҳо ба таҳқиқотҳои анҷомёфтаи солҳои охир ва манбаъҳои муътамад истинод сурат гирифтааст, бартарӣ дода мешавад.
14. Маҷалла мақолаҳои илмиро, ки дорои зиёда аз ду ҳаммуаллиф мебошанд (ба истиснои таҳқиқотҳои таҷрибавӣ), нашр намекунад.
15. Мақолаҳои аспирантон, унвонҷӯён ва докторантон аз рӯи ихтисос (PhD) бо тавсияи роҳбари илмӣ ва мақолаҳои магистрантон дар ҳаммуаллифӣ бо номзади илм ё доктори илм қабул карда мешаванд.
16. Мақолаҳое, ки қаблан дар дигар нашрияҳо ба нашр расидаанд ё барои ҷоп супорида шудаанд, қабул карда намешаванд. Ҳаёти таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ё ислоҳ намояд.
17. Матни маводи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд таҳриршуда ва беғалат бошад. Масъулияти боэътимодии аснод, рақамҳо ва муҳтавои мақолот бар дӯши муаллиф(он) мебошад.
18. Дар ҳолати риоя нашудани талаботҳои дар боло зикршуда идораи маҷалла ҳақ дорад, ки ҷунин мақолаҳоро баррасӣ намояд.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Редакция журнала «Вестник Педагогического университета» принимает к печати научные статьи по тематике, соответствующей профилю журнала. При подготовке и представлении статей авторы должны обратить внимание на следующее:

1. Статьи предоставляются в редакцию журнала в электронном и печатном виде.
2. Статья должна быть напечатана в текстовом редакторе WinWord (формат A4) шрифтом Times New Roman, с полями 2 см, кеглем 14 и межстрочным интервалом 1,0.
3. Оптимальный объем статьи вместе с аннотацией и списком литературы составляет от 10 до 16 страниц.
4. В начале статьи слева на странице размещается индекс УДК.
5. Информация об авторе(ах), название статьи, текст аннотации и ключевые слова приводятся на 3 языках - таджикском, русском и английском.
6. Фамилия, имя и отчество (полностью), ученое звание, ученая степень, должность, место работы и его адрес, электронная почта и номер телефона автора(ов) пишутся на отдельных строках.
7. Аннотация должна содержать 100-200 слов, в ней должны быть изложены краткое содержание статьи и результаты исследования. Использование общих фраз и несущественных деталей темы нецелесообразно.
8. Ключевые слова, отделенные друг от друга запятой, должны содержать 5-10 слов и основных фраз темы.
9. В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на использованные источники. Ссылка на источник дается после цитируемого текста с указанием порядкового номера источника и страницы в квадратных скобках, например: [5, с. 24].
10. Список литературы приводится после текста статьи в алфавитном порядке в виде библиографического списка. Библиографический список оформляется в соответствии с требованиями ГОСТа, в нем сначала дается литература на кириллице, затем - на латинице.
11. В списке литературы, при описании монографии, словаря, автореферата и других видов книг, необходимо указать место (город, издательство) и год издания, общее количество страниц, а для статьи, тезисов, глав или раздела книги и т.п. - их страницы.
12. Список литературы должен содержать не менее 10 научно-исследовательских источников, из них не менее 30% - научных работ, опубликованных в стране. Библиография автора не должна составлять более 25% списка литературы статьи.
13. Рекомендуются использовать исследования по теме статьи, ранее опубликованные в рецензируемых научных журналах, особенно в журнале «Вестник Педагогического университета». Приоритет отдается статьям, в которых ссылаются на исследования последних лет и авторитетные источники.
14. Журнал не публикует научные статьи, имеющие более двух соавторов (за исключением экспериментальных исследований).
15. Статьи аспирантов, соискателей и докторантов PhD принимаются к публикации по рекомендации научного руководителя, а статьи магистрантов - в соавторстве с кандидатом наук или доктором наук.
16. Статьи, ранее опубликованные в других изданиях или переданные в печать, не принимаются. Редакционная коллегия имеет право сокращать или редактировать научную статью.
17. Текст представленного материала является окончательной версией, должен быть вычитанным и без ошибок. Ответственность за достоверность фактов, цифр и содержания статей несет автор(ы).
18. В случае несоблюдения вышеуказанных требований редакция журнала имеет право не рецензировать такие статьи.

RULES FOR THE DESIGN OF ARTICLES

The editorial board of the journal of «Herald of the Pedagogical University» accepts scientific articles on topics corresponding to the journal's for publication profile. During preparing and submitting articles, authors should pay attention to the following:

1. Articles are submitted to the editorial board of the journal in electronic and printed form.
2. The article should be typed in the text editor WinWord (A4 format) in Times New Roman font, with margins of 2 cm, font size 14 and line spacing 1.0.
3. The optimal volume of the article jointly with the abstract and list of references is from 10 to 16 pages.
4. The UDC index is placed on the left side of the page at the beginning of the article.
5. Information about the author(s), the title of the article, the abstract text and keywords are given in 3 languages - Tajik, Russian and English.
6. The author's(s) surname, first name and patronymic (in full), academic title, academic degree, position, place of work and its address, e-mail and phone number are written on separate lines.
7. The abstract should contain 100-200 words and should outline the content of the article and the results of the research. The use of general phrases and insignificant details of the topic is not advisable.
8. Keywords, separated by commas, should contain 5-10 words and main phrases of the topic.
9. The text of the article must contain references to the used sources. The reference to the source is given after the quoted text with the indication of the serial number of the source and the page in square brackets, for example: [5, p. 24].
10. The list of references is given after the text of the article in alphabetical order in the form of a bibliographic list. The bibliographic list is drawn up in accordance with the requirements of GOST; it first lists literature in Cyrillic, then in Latin.
11. During describing a monograph, dictionary, abstract and other types of books in the list of references, it is necessary to indicate the place (city, publisher) and year of publication, the total number of pages, and for an article, abstract, chapter or section of a book, etc. - their pages.
12. The list of references should contain at least 10 scientific research sources, at least 30% of them should be scientific papers published in the country. The author's bibliography should not exceed 25% of the list of references in the article.
13. It is recommended to use research on the topic of the article, previously published in peer-reviewed scientific journals, especially in the journal «Herald of the Pedagogical University». Priority is given to articles that refer to research from recent years and authoritative sources.
14. Scientific articles with more than two co-authors (except for experimental research) will not be published in the journal.
15. Articles of postgraduate students, applicants and PhD students are accepted for publication on the recommendation of the scientific supervisor, and articles of master's students - in co-authorship with a candidate of sciences or doctor of sciences.
16. Articles previously published in other publications or submitted for publication are not accepted. The editorial board has the right to shorten or edit the scientific article.
17. The text of the submitted material is the final version, it must be proofread and free of errors. The author(s) is responsible for the accuracy of the facts, figures and content of the articles.
18. In case of non-observance of the above requirements, the editorial board of the journal has the right not to review such articles.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**
2025, № 2 (115)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С. Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 29.04.2025 г. Заказ № 79
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С. Айни